Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL XLVII

ANUL XIII

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ „VIAŢA ROMÎNEASCĂ."

1921

Viaţa Romînească

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI XLVII

(Anul XIII, Numerele 7, 8 și 9)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate.

III. Cronici

IV. Recenzii

V. Revista Revistelor

1921 ANUL XIII. IULIE, No. 7

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICA

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Lăpuşneanu 33

1921

VIAŢA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face in orice lună a anului, trimiţind suma *prin mandat poştal.*

Reinoirea se face cu o lună inainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere intrerupere.

Preţul abonamentului este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an . 200 lei

Pentru particulari:

Pe un an	100 lei
Pe jumătate an	50 „
Un număr	10 „

ÎN STRĂINĂTATE:

Pe un an	140 lei
Pe jumătate an	70 „
Un număr	14 „

Abonaţilor li se acordă intre alte avantagii şi reduceri însemnate de preţ asupra operelor literare şi ştiinţifice editate de *Institutul de arte grafice şi editura „Viaţa Romînească"*, astfel că abonamentul revistei le revine aproape gratis.

Un exemplu:

Costul abonamentului la Revistă este de 100 lei pe an. Costul a 50 volume, ce vom edita minimum pe an, va fi aproximativ de lei 600.

Reducerea ce se acordă abonatului la cărţile editate de Revistă fiind 15% aproximativ (adică in cazul nostru, lei 90)—costul revistei pe an ar reveni deci abonatului *numai la 10 lei*, adică *zece lei pe an.*

Administraţia.

Pentru siguranţa primirei regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 12 lei anual costul recomandărei.

Emile Durkheim

Mentalitatea brutală a anilor de războiu cu gustul ei pronunţat pentru aspectul practic şi imediat al vieţii, după ce a monopolizat despotic minţile în zilele groaznicului incendiu, n'a dispărut cu desăvirşire. Cercetătorul imparţial şi indiferent e angrenat peste tot la atitudini militante. Gîndirea nu se mai poate desfăta indrăzneaţă, fără ipocrizie, în solitudinea blîndă a repausului moral. Astfel dispariţia covirşitoarei personalităţi ştiinţifice a lui E. Durkheim a trecut tăcută, timidă, ca toate evenimentele care nu se trec în comunicatul vreunui cartier general dinainte sau de după războiu. Motivul e că E. Durkheim a fost exclusiv un om de ştiinţă caşi Helmholtz, caşi Pasteur, caşi W. Wundt. In faţa încăerării mondiale, el n'a combătut ca cetăţean, nici măcar semnind un manifest ca acela al celor 93. Infăşuraţi în flacăra patimii şoviniste, oamenii nu pot erta acelora care-şi permit un calm sufletesc, o judecată intactă, care nu-şi părăsesc delicioasele manii ale investigaţiei ştiinţifice,—cohortă glorioasă care aminteşte de Piiniu îndărătnicit să-şi termine ultimile pagini ale «Geografiei» sale subt groaznica ameninţare a lavei Vezuviului.

Cu toate acestea Durkheim trebue înţeles şi discutat. Dacă Claude Bernard spune cuvintul hotăritor într'o ştiinţă care datează dela Harwey, dacă Pasteur dă strălucire unor ipoteze timide înainte de el, Durkheim reuşeşte să salveze o tînără ştiinţă, înăbuşită de încercări rătăcite, inundată de toate „sans patrie"-urile celorlalte ştiinţe, dîndu-i un obiect clar şi o metodologie precisă şi fecundă.

Toţi secolii culturali au coloritul lor. Ştiinţa din timpul lui Descartes era ştiinţa matematic-mecanică. Mai tîrziu a dominat aspectul biologic. Peste tot auzeai de «adaptare la mediu», «selecţii» ori «evoluţie». Azi, dela politicianul empiric

până la literatura indulgentă a tuturor gazetelor, ştiinţa e înainte de toate sociologică. Niciodată problemele n'au fost puse mai cu predilecţie in mediul social, niciodată misticismul prestigiului societar n'a fost mai imperios. Ori, nici o noţiune nu e mai puţin clară decît aceia de „sociologic." Dacă limitele bine precizate ale celorlalte ştiinţe refuză să primească un fenomen hibrid prin natura lui, el va găsi desigur un adăpost primitor in imensa latifundie ştiinţifică a ştiinţelor sociale. Incetul cu încetul Sociologia s'a colonizat cu atiţia necunoscuţi încît s'a internaţionalizat, devenind un fel de Americă a ştiinţei. Statisticianul german Von Rümelin spunea că dificultatea confirmării acestei discipline ca ştiinţă nu e că n'are un obiect, dar că le are pe toate.

O muncă de curăţire a terenului, de critică, de precizare, o muncă de construcţie mai ales, era necesară. O producţiune brilantă de intuiţiuni fine, de scăpărări diletante nu era tocmai aceia ce-i lipsea mai mult ştiinţei noastre. Un G. Tarde sau G. Simmel o împodobiseră cu toată strălucirea exterioară. Un efort serios, puritan până la jansenism, intolerant pentru tot ce era „alături" de ştiinţă îi era mai necesar. E. Durkheim a îndeplinit aceasta. Covîrşit de dificultăţi insurmontabile, caracteristice tuturor începuturilor, el a realizat cu o consequenţă intransigentă un program bine definit. Ajutat de o pleiadă, a reuşit să facă şcoală, mai mult să consacre un succes puternic după atîtea obstacole.

Care e partea caracteristică, „la faculté maîtresse", a acestui sistem şi care e valoarea lui? Vom încerca să o degajăm.

I.

A îndepărta tot ce e străin unei ştiinţe, a indica metodele generale de critică, a curăţi terenul pentru o sinteză viitoare nu e deajuns. Pentru a ajuta o ştiinţă să se formeze, e necesar în primul rînd să-i defineşti obiectul. Definiţia fenomenului social esenţial e prima sarcină a sociologului.

Incercările anterioare plecau dela individ. Concepţia atomistică care crede că societatea e o colecţie, o sumă de indivizi, că viaţa ei e o valoare diferenţială algebrică căpătată prin aceia ce rămîne comun la urma urmei din atîtea psihologii particulare, arată ca fenomen ultim, individul. In sentimentele sale sociale, în raporturile pe care le leagă cu semenii săi, în scopurile pe care le urmăreşte stă definiţia societăţii. Dela contractualismul naiv al lui Rousseau la asociaţionismul idilic al lui Fourier şi până la Gabriel Tarde ori G. Simmel, sociologii au întrebuinţat aceiaşi metodă. Se priveau aglomeraţiile sociale subiectiv, pe dinăuntru, căutînd în elastica stare sufletească a individului relaţiile care-l legau de ceilalţi. Con-

cepţia naivă a lui Rousseau despre geneza societăţii dispăruse doar ca formă. Caşi înaintaşul lor, sociologii moderni explică origina grupului social prin aderarea mai multor indivizi la un gen de viaţă comună. Numai că acolo unde filozoful francez vedea un acord conştient, voit, oamenii de ştiinţă mai noi au admis şi un factor inconştient de legătură. Subt numele de «imitaţie», de «raport social», de «sociabilitate», vechiul contractualism continuă să supravieţuiască şi astăzi.

Această metodă, privită strict ştiinţificeşte, e infecundă. Observaţia pozitivă nu poate urmări instinctele intime ale psihologiei individuale, decît ca un capitol al psihologiei in genere. Niciodată sociologia nu se poate constitui autonom pe această cale: ea va continua o existenţă subordonată, va fi o pagină parazitară a psihologiei colective.

Cercetările asupra genezei societăţii, infructuoase cum s'au dovedit, trebue să înceteze. E indiferent omului de ştiinţă felul cum s'a constituit fenomenul primitiv. Ceiace îl interesează în primul rînd e că acest fenomen există. Dacă există, care e caracteristica lui principală? Preocupările genetice trebue să facă loc unor preocupări empirice, realiste. Societatea e un fenomen dat. Aceasta e ipoteza dela care trebue să pornim.

Cu drept cuvînt Durkheim rupe brusc cu pornirile sociologice care caută origina societăţii. Se întreabă fizicianul care e origina atomului sau matematicianul — procesul de formaţiune al noţiunii de cantitate? Desigur că nu. Comoditatea metodologică — termenul e la modă dela Poincaré încoace — îţi indică să faci abstracţie de ceiace Comte încă numea „le pourquoi des choses". Empiric desăvîrşit — aşa cum e necesar să fii în ştiinţele pe cale de constituire — Durkheim se întreabă care e fenomenul esenţial, exterior individului, prin care acesta se simte că trăeşte în societate — cu alţi termeni, care e definiţia societăţii. Ceiace surprinde la prima vedere e faptul că găsim în jurul nostru o serie de fenomene date, pe care le primim forţat, fără voia noastră. Copii, acceptăm un limbaj la a cărui creaţiune n'am participat. In limitele lui strîmte, în armura lui de fier trebue să ne închegăm gîndirea. Mai tîrziu trebue să primim o morală, o educaţie care ni se impune. De cîte ori încercăm să eşim din hotarele ei, un sistem de represiune organizată juridic, ori numai subt forma de reprobare morală, ne readuce in albia trasă de mediul social. Membri ai unei biserici, primim o religie făurită de alţii, pe care mai degrabă ori mai tîrziu trebue să o adoptăm. Până şi moda care ne indică cutare haină, ori cutare gest, ne e indicată din afară de noi.

Un sistem întreg de forme sociale ne impune o conduită dată. Traiul în societate e *supunerea la o autoritate*, e acceptarea unei *reguli de coerciţiune*. „Iată deci un ordin de fapte care prezintă caractere foarte speciale: ele consistă într'un

mod de a gîndi exterior individului şi aparţin unei puteri de constrîngere în virtutea căreia i se impun." * Sau mai departe: „Un fapt social se recunoaşte după *puterea de constrîngere* externă pe care o exercită sau e susceptibil de a o exercita asupra indivizilor iar prezenţa acestei puteri se recunoaşte la rîndul ei după o sancţiune determinată sau după rezistenţa pe care faptul o opune oricărei întreprinderi individuale ce ar încerca să-l contrazică." **

Aşa dar aceia ce defineşte în primul rînd societatea e existenţa unei reguli de coerciţiune externă individului. Dar nu e numai atît. Individul nu e numai apăsat de societate. Activitatea sa nu consistă numai în acte de inhibiţiune, numai în reţineri pasive. O activitate stimulentă, excitantă îi e favorizată deasemenea de mediul social. Acolo unde forţele individuale sînt lipsite de energia necesară unei acţiuni complecte, societatea, printr'o colaborare efectivă îl susţine. Sistemele generale de gîndire şi acţiune pe care oricine le împrumută de-a gata dela mediul său social sînt un puternic sprijin în viaţa zilnică.

Astfel societatea se defineşte mai cu samă prin două caractere: constrîngere şi colaborare cu individul. Asistenţa pe care societatea o acordă individului e rezultatul general al solidarităţii sociale. Ceiace ţine strîns legaţi între ei indivizii e diviziunea travaliului social. In faza primitivă a grupului social, solidaritatea reese din asemănările, din similitudinile comune pe care indivizii le au între ei.

In această fază solidaritatea e un produs *mecanic* al *asemării*. Mai tîrziu însă, cînd complexitatea grupului creşte, îndeplinirea diferitelor funcţiuni sociale e divizată. Indivizii nu se mai aseamănă, din contra se deosebesc. Din faptul că un acelaşi om nu poate îndeplini toate atribuţiunile, el se găseşte într'o dependenţă strînsă faţă de semenii săi, căci fără concursul acestora se găseşte paralizat în activitatea sa. Subt acest nou aspect solidaritatea reesă mai mult din *deosebiri*, din dependenţe mutuale —; ea devine o solidaritate *organică*. Subt noţiunea de diviziune a travaliului, a muncii sociale, nu trebue să înţelegem conceptul strict economic dat de Adam Smith. Munca socială nu cuprinde numai factorii economici, ci toate aspectele, toate rolurile pe care le poate avea individul în complexitatea grupului social. ***

Prin coerciţiune jucăm un rol pasiv în care societatea

* E. Durkheim, Les règles de la méthode sociologique, pag. 8.

** E. Durkheim, Op. cit. pag. 15.

*** E. Durkheim, De la division du travail social pag. 1-30 şi Conclusion.

are ultimul cuvînt; prin fenomenul diviziunii muncii sociale, colaborăm activ la viaţa şi evoluţia grupului. *

* *

Definiţia aceasta generală şi abstractă trebuia ilustrată prin studiul amănunţit al unei instituţii sociale, astfel ca din ilustrarea datelor concrete să reiasă fundamentul afirmărilor de mai sus. Ce instituţie putea să aleagă Durkheim ca mai reprezentativă pentru sistemul său? Ceiace îl caracteriza era ideia de autoritate. Instituţia care conţine în gradul cel mai dezvoltat acest principiu va fi aceia care va opri atenţia sociologului nostru. La prima vedere s'ar părea că organizaţia politică a statului încarnează cel mai mult principiul de autoritate. Cu toate acestea impresia aceasta e numai aparentă. Chiar statele cele mai despotice — nu mai vorbim de viaţa frămîntată şi contradictorie a democraţiilor — sînt supuse revoluţiilor şi conspiraţiunilor. Morala? Dar cine s'a înţeles vreodată în mod unanim asupra unor reguli etice? Cînd constrîngerea morală a fost eficace şi definitivă? Dela Pascal care ne spunea că morala e o chestiune de latitudine, până la etnografii moderni care arată diversitatea infinită a capriciilor etice, se poate constata ce platonic rol joacă în viaţa societăţilor sancţiunea etică. Constrîngerea juridică? Dar codul penal prin însuşi existenţa lui arată cît se calcă de des în toate grupurile sociale prescripţiunile codurilor.

O singură instituţie oferă gradul cel mai înalt de prestigiu. Prescripţiile ei sînt considerate a priori sacrosante; adesea organizaţia juridică şi politică îi oferă necondiţionat tot ajutorul! În plus forţa magică de teroare supranaturală face pe individ s'o accepte fără cea mai mică opoziţie, printr'un fel de asentiment dela sîne înţeles. Aceasta nu poate fi decît religia. Iată pentruce o regulă elementară de consecuenţă l-a împins pe Durkheim să ia ca studiu principal al cercetărilor sale fenomenele religioase. Odată admis că principiul autoritar e acela care defineşte un fenomen social, ilustrarea cea mai elocuentă a acestei afirmări nu se putea găsi decît într'o anumită teorie a religiei.

Pentru Durkheim religia e fenomenul cel mai primitiv al unei societăţi. Totemismul australian pe care l-a luat el drept

* Durkheim a protestat adeseori contra concepţiei exclusiv autoritare a societăţii, pe care unii critici i-au imputat-o pe nedrept: „Societatea mai prezintă şi un caracter de colaborare şi asistenţă faţă de individ. Pe lîngă imperativă, ea ne apare ca bună şi binevoitoare. Ea ne domină şi ne asistă în acelaşi timp. Dacă am insistat asupra primului aspect e fiindcă e mai vizibil, nu ne-am gîndit însă niciodată să negăm existenţa celui de al doilea". Les formes élémentaires de la vie religieuse, pag. 303 nota.

bază a studiilor sale religioase, ține în cianul primitiv rolul tuturor manifestărilor sociale. El constitue morala, dreptul, estetica primitivă a oricărei societăți, el lămurește o mulțime de bizarerii neînțelese din viața sălbaticilor. Mai tîrziu, printr'un proces de diferențiare, Dreptul și Morala se vor desprinde din religie, noțiunea lui *«jus»* se va constitui independent alături de noțiunea lui *«fas»*. „Se poate spune în rezumat că aproape toate instituțiile sociale sînt născute din religie. O singură formă a activității sociale n'a fost alipită încă în mod expres de religie: activitatea economică. Valoarea economică e totuși o «putere». Știm originile religioase ale ideii de putere. Bogăția poate conferi *«mana»*. Prin aceasta se poate vedea că valoarea religioasă și valoarea economică trebue să fie în legătură. Chestiunea aceasta însă n'a fost încă pe deplin studiată".* Astfel Durkheim ajunge la un fel de panreligionism.

Dilema lui Voltaire după care religia nu poate fi decît ori prostie ori șarlatanism inventat tîrziu de clerici constitue tocmai contrarul acestei doctrine. Indirect și cu alte scopuri, Durkheim servește marea mișcare de renaștere religioasă, reprezentată prin James, Boutroux sau Höffding.

Definiția pe care o dă el religiei are ca prim element distincțiunea între lucrurile *sacre* și *profane*. Orice sistem religios, primitiv ori complex, are la bază un sistem de interdicte, de „tabu"-uri care feresc obiectele sacre de atingerea neinițiaților.—Lucrurile sfinte devin o lume aparte, pe care numai unii dintre muritori o pot atinge.

Se va zice însă că și magia, care nu e încă o religie, conține această clasificație în lucruri sacre și profane. E adevărat. însă magia nu conține al doilea element pe care-l conține religia: noțiunea socială de biserică. Nu s'a auzit niciodată de o biserică magică, pe cînd nu e cult cît de mic care să nu-și adune credincioșii într'o grupare comună **. Astfel definită, religia devine un fenomen social prin excelență.

Ca să se vadă și mai bine rolul de „factotum" social pe care-l joacă religia în societățile primitive, Durkheim studiază mai deaproape într'o vastă lucrare religia totemistă.

Frazer, Andrew Lang și alții au crezut că totemismul e o transformare a cultului strămoșilor. Cu drept cuvînt această definiție nu se poate susține, căci cultul strămoșilor e o aparițiune foarte tîrzie, care nu se poate găsi în nici un caz în societățile rudimentare ale triburilor australiene. Principiul lui „mana", adică al unei substanțe continue care s'ar încorpora în animale și pe urmă s'ar întinde până la oameni, e fenomenul cel mai esențial al totemismului. Ori Durkheim crede că

* E. Durkheim, Les formes élementaires de la vie religieuse nota 2, pag. 598.

** E. Durkheim, Op. cit. pag. 61 și urm.

această noțiune de „mana" e tocmai simbolul societății și al puterii de constringere pe care o are aceasta asupra individului.

In adevăr, nimic nu poate fi mai analog cu această continuitate, cu această conservare de forțe decît societatea, *eternă* față de indivizii *trecători*. Pe de altă parte nimic nu poate inspira un prestigiu mai justificat decît forța colectivității.

Nu putem discuta aici întrucît e de potrivită interpretarea sociologului francez din punctul de vedere strict al etnografiei religioase. Fapt însă că dacă acceptăm această interpretare, religia devine sistemul de coheziune, de conservare al societăților primitive. Acolo unde sistemele politice, juridice ori morale lipsesc, religia le substitue pe toate. Puterea ei de autoritate e imensă. Lucrurile sacre exercită o teroare paralizantă asupra celor care le privesc. Riturile religioase care sărbătoresc totemul sînt accese de delir colectiv. Invers, riturile negative, care dau sancțiune unei greșeli contra totemului sînt îngrozitoare: ele extermină cu desăvîrșire pe delicvent.

Inițiații care sînt indicați să intre în relațiuni cu lucrurile interzise trebue să se antreneze la aceasta prin lungi practici de ascetism. Riturile sacrificiale, piaculare (de doliu), mimetice, toate se fac în colectivități de sute de persoane. Toate se fac pentruca noțiunea societății pe care o reprezintă să reînvie și să se menție veșnic proaspătă în mintea indivizilor. *

„Pentruca principalele aspecte ale vieții colective să fi început prin a fi religioase, trebue, evident, ca viața religioasă să fie forma eminentă și oarecum ca o expresie rezumativă a vieții colective întregi. Dacă tot ce e esențial în societate s'a născut din religie, lucrul se datorește faptului că ideia de societate e inima religiei". **

Teroarea religioasă e primul fel de despotism. Prin ea individul e atașat societății în același timp printr'un respect profund și printr'o frică mistică. Incetul cu încetul însă formele mai complexe ale vieții sociale încep a se desprinde din religie. Evoluția și formațiunea dreptului penal ne arată că el e continuarea religioasă a noțiunii autoritare de sacrosant.

In adevăr, două mari legi domnesc evoluția penală: *a)* severitatea sancțiunilor penale merge direct proporțional cu gradul de despotism al guvernării politice, și *b)* pedepsele penale tind către privațiunea de libertate care devine pedeapsa tip. ***

* E. Durkheim, Opt.-cit pag. 573.

** E. Durkheim, Opt.-cit pag. 598–599.

*** E. Durkheim, Deux lois de l'évolution pénale in Année sociologique IV pag. 65–95.

In ce privește prima lege, se observă că cu cît guvernul politic e mai aspru, monarhia mai absolută, cu atît severitatea pedepselor e mai mare. Imperiile asiatice din antichitate cunoșteau torturi mai grozave decît republicile romane ori grecești. Se poate observa deasemeni că imperiul țarilor era mult deosibit de regatul Britaniei din acest punct de vedere. Care e explicația?

Monarhia sau guvernul e o transformare a puterii religioase. Orice atingere adusă aceștia pare tot atît de odioasă cași insultele aduse divinității. Și cu atît oprobiul public devine mai puternic. Prima crimă penală e crima de „lèse-majestate". Crimele contra particularilor nu se pedepsesc. Ele sînt lăsate pe sama răzbunării individuale, pe cînd crimele *politice* sînt susceptibile de o reglementare penală publică.

Cu cît însă democrația crește, adică cu cît monarhia își aliază un element profan, își pierde din caracterul sacru, crima politică nu mai e așa de odioasă, fiindcă opinia publică nu o mai consideră ca pe o insultă adusă divinității. In fața laicizării puterii politice prin democrație, indignarea în fața insultelor primite de aceasta e mai mică.

A doua lege are aceiași explicație. Cu cît caracterul antireligios al crimei dispare, cruzimea descrește și ea, până nu se întrebuințează din pedeapsă decît just atît cît trebue ca să facă pe delicvent inofensiv.

Desprins din religie, ca o apariție mai tîrzie, Dreptul e impregnat de severitate, atîta timp cît păstrează încă caracterele infailibile ale religiei.

Morala păstrează și ea, încă și astăzi, înrudirea cu religia. Adevărurile etice ne par indiscutabile, aprioric sacre și prin urmare intangibile. De cîte ori stupiditatea unei prescripțiuni morale nu s'a conservat numai datorită faptului că, fiind considerată ca infailibilă, oricine simțea o puternică repulsiune să o atace?

* * *

Principiul autorității nu s'a mulțumit însă să se incarneze în religie, drept și morală. El s'a coborît în intimitatea sufletească a fiecăruia. Psihologia oricărui dintre noi conține o mulțime de elemente furnizate de-agata de mediu, ca niște tipare fixe, în limitele cărora numai ne e permis să percepem lumea exterioară. In primul rînd categoriile mentale.

Mulți gînditori continuă să le considere subt forma lor rigidă, osificată în care le prezentase Kant. Tipare imuabile în care realitatea e mutilată, categoriile rămîn formele eterne în care mintea omenească își exprimă gîndirea. Totuși un început de reformă se poate întrezări. Cîțiva filozofi — și nu

dintre empirici—au formulat părerea că evoluția categoriilor—e vorba de o *evoluție!*—urmează pasul științei fiecărei epoci. Viața lor prezintă curba transformistă a tuturor realităților. *

Punctul de vedere sociologic a rămas străin însă teoriei cunoștinței. Dacă facem abstracție de cîteva încercări în treacăt, ale școalei reprezentate de „Völkerpsichologie", ** terenul rămîne virgin.

Printre primii, E. Durkheim a arătat cum viața socială cu conflictele și acordurile ei se coboară până în facultățile perceptive ale individului. Adevărul, ca nuanță medie, ar fi rezultatul nivelării logice, căpătată prin frecarea socială. Acolo unde printr'un consensus general se cade de acord asupra unui adevăr, stabilitatea lui este fixată și impusă individului. Societatea se angajează să ofere până și reprezentările generale, conceptele fixe dela care pornește orice gîndire. Lucrul în sine, „numenul", filozofiei criticiste kantiane se găsește în judecata socială, fatal judecata particulară a unui singur om rămînînd parțială, unilaterală.

Conceptele sociale închid în ele soluția celor mai grave probleme ale teoriei cunoașterii.

Dar nu numai atît. Religia, reprezentanta generală a mentalității sociale în faza primitivă a societății, ajută la formațiunea genetică a tuturor categoriilor generale. *** Noțiunea de cauzalitate reese din riturile mimetice ale totemismului, care reprezintă credința că o imitație a unui fenomen îl poate produce; noțiunea de timp e o rezultantă a calendarului ritual care împarte în zile, săptămîni, luni anumite date ale riturilor; noțiunea de gen și prima clasificație logică o găsim în împărțirea teritoriilor și a indivizilor după totem; **** în fine noțiunea de substanță sau de forță e o derivațiune a conceptului totemic de „mană". „Există un imens sistem de categorii care au jucat un rol considerabil în istoria ideilor: sînt *mitologiile*, dela cele mai rudimentare până la cele mai savante. E vorba tot timpul de ființe care au atributele cele mai logice. Aceste variațiuni prin care a trecut logica actuală, departe de a fi inscrise în constituția noastră mentală, depind, cel puțin în parte, de factori istorici, prin urmare sociali. *****

Dacă avem în vedere constituția socială a categoriilor,

---

* Vezi H. Hoffding. La pensée humaine — ca cea mai reprezentativă în această privință.

** W. Windelband. Die erkentnisslehre unter dem Völker psichologischen Gesichtspuncte, în Zeitschrift fuer Völker psichologie, VIII pag. 166.

*** E. Durkheim. Représentations individueles et représentations colectives în Revue de métaph. et de morale, Mai 1898.

**** E. Durkheim et Mauss, De quelques formes primitives de classifications în Année soc. VI pag. 47 și urm.

***** E. Durkheim, Les formes élem. de la vie religieuse pag. 1

avem în acelaşi timp şi soluţia eternei discuţiuni dintre aprioriştii şi empiriştii. Punctul de vedere social ne ajută să punem punct unor polemici care se întind la infinit de secoli.

„Propoziţia fundamentală a apriorismului e că cunoştinţa e formată de două feluri de elemente ireductibile şi oarecum din două straturi distincte şi suprapuse. Ipoteza noastră menţine în mod integral acest principiu. In adevăr, cunoştinţele pe care le numim empirice, singurele de care teoriticianii empirismului s'au servit pentru a construi raţiunea sînt acelea pe care acţiunea directă a obiectelor o trezeşte în sufletul nostru.

Sînt deci stări individuale care se explică exclusiv prin natura psihică a individului. Din contră dacă, după cum gîndim, categoriile sînt reprezentări esenţial colective, ele traduc înainte de toate stări colective, ele depind de felul cum aceasta e organizată, de morfologia ei, de instituţiile religioase, morale, economice, etc. Este deci, între aceste două feluri de reprezentări, toată distanţa care separă individualul de social şi nu putem deriva primele din cele de al doilea, după cum nu putem deduce societatea din individ—totul din parte, complexul din simplu. Societatea e o realitate „sui generis", ea are caracterele ei speciale, care nu se pot găsi în restul universului. *

Astfel societatea îşi coboară forţa de impunere, prestigiul autoritar chiar până în intimitatea vieţii sufleteşti, chiar până în cadrul facultăţilor de cunoaştere. Legătura individului cu societatea, dependenţa sa de aceasta e înainte de toate sufletească. Origina socială a Logicei complectează alături de religie, morală, drept şi celelalte instituţii, coheziunea perfectă a grupului social.

* * *

Ne mai rămîne de adăugat cîteva cuvinte asupra metodei care e la baza sistemului expus mai sus. Durkheim se ridică în primul rînd contra sociologilor filozofi care îşi încep studiul dela noţiuni preconcepute, noţiuni care n'au la bază nici o cercetare amănunţită, nici o concluzie inductivă. Caşi Bacon altădată, el combate în primul rînd preferinţele pentru acele „idola" nejustificate.

Sociologul trebue să se ferească de a accepta gratuit orice prenoţiune.

Cercetarea sa trebue să pornească dela o descriere amănunţită şi conştiincioasă a realităţii. Studiul detailat al tipurilor sociale primitive trebue să preceadă orice concluzie. Atunci cînd priveşte un fenomen social, atitudinea sa ştiinţifică trebue

* **Durkheim, Op. cit pag. 25.**

să fie ca aceia a unui fizician care studiază un lucru inanimat. Punctul de plecare trebue să fie pur obiectiv în senzul că fenomenele sociale trebue privite numai în aspectul lor *exterior*, palpabil, adică numai într'atît întrucît se prezintă ca *instituţiuni* formate. Punctul de vedere *subiectiv* care priveşte un fenomen pe dinăuntru, nu poate duce la nici o rigurozitate de control ştiinţific. Aceasta tocmai fiindcă senzaţia şi observaţia ştiinţifică sînt variabile dela un moment la altul.

Acolo unde fizicianul îşi poate controla senzaţia prin instrumente, prin termometru ori barometru, sociologul e lipsit de astfel de mijloace de control. Deaceia prima lui datorie este ca atunci cînd explorează un domeniu de fapte, să se silească a le considera prin o latură a lor unde se găsesc izolate de manifestările lor individuale. Căci manifestările individuale sînt fugitive şi ar rătăci fixitatea observaţiei. *

Cu toate acestea, nu acesta a fost punctul de vedere metodologic al sociologilor. Ei au pornit totdeauna dela definiţiuni prestabilite pe care le-au admis „a priori". Iată moraliştii de exemplu. Majoritatea lor pleacă dela ideia de „bine" în sine, pe care o admit ca dată, fără să caute a o studia empiric dealungul istoriei societăţilor. Deasemeni economiştii construesc noţiunea de valoare, care e la baza economiei politice din elemente abstracte, fără să-şi dea osteneala de a observa cum se formează acest concept etnograficeşte ori istoriceşte.

După ce a observat un număr de fapte concludente între ele, sociologul trebue să-şi restrîngă cercetarea printr'o definiţie. Pentruca să-şi indice punctul de vedere către care se îndreaptă, pentruca să-şi limiteze materialul, această definiţie e indispensabilă. Ea pune claritate în lucruri şi curăţă terenul de excrescenţe auxiliare. Toate acestea îndeplinite, sociologul nu se poate rezuma la o muncă exclusiv descriptivă. El trebue să explice. Aici sociologii au întrebuinţat iarăşi o mulţime de căi străine. Pentru unii, a explica înseamnă a căuta utilitatea unui fenomen. Dar una e *cauza eficientă* a unui fenomen şi alta e *funcţia* ce-o îndeplineşte. Afară de aceasta se mai poate întîmpla ca un lucru să fie perfect inutil. Cîte instituţii n'au nici o utilitate şi totuşi continuă să trăiască! Pentru alţii explicaţia se găseşte în psihologia individului.

„Toată viaţa economică aşa cum o explică economiştii ortodoxi se reduce la factorul pur individual al dorinţei. E vorba de morală? Se face din datoriile individului faţă de el însuşi baza eticei. E vorba de religie? Se constată că aceasta e un produs al impresiunilor pe care marile forţe ale naturii le trezeşte în om. Dar o astfel de metodă nu e aplicabilă sociologiei, căci aceasta nu e un corolar al psihologiei. ** Atunci care e explicaţia care

* **Durkheim, Les règles de la méthode sociologique, pag. 57.**
** **Durkheim, Les règles de la méthode sociologique, pag. 124.**

convine mai bine sociologiei? „Cauza determinantă a unui fapt social trebue căutată printre faptele sociale antecedente și nu printre stările conștiinței individuale". * Astfel vom explica filiația paternă prin cea matriarcală care e anterioară, cultul strămoșilor prin totemism, care e mai primitiv.

In rezumat năzuința lui Durkheim e pozitivă și empirică. El vrea să îndrepte sociologia pe calea științelor exacte, pe calea palpabilă a metodelor inductive, care deschid ipoteze verificabile și concluziuni fecunde.

II

Rîndurile precedente au expus în linii succinte și rezumative punctele esențiale și fizionomia generală a sistemului sociologic al lui E. Durkheim. Cele care vor urma își propun: în primul rînd să arate printr'o formulă generală care e caracteristica acestui sistem, dela ce influențe de idei s'a adăpat și care e valoarea lui; în al doilea rînd, unde e insuficiența lui și cum s'ar putea complecta.

a) Dacă am putea închide într'o formulă generală infinitatea nuanțelor, complexitatea demonstrațiilor operei sociologului francez, am putea-o numi *o sociologie a autorității.*

In adevăr, dacă parcurgem toate laturile gîndirii sale, de la sociologia religiei, la teoria sociologică a cunoștinței și până la definiția societății, ceiace ne apare izbitor e preocuparea sa de a evidenția existența unei forțe speciale, autocrate și apriorice care înăbușă peste tot activitatea individului. In afară de el, există veșnic prezentă un fel de divinitate cu un prestigiu special, o putere fatală, infailibilă, care tae individului orice aspirație către libertate. Gesturile cele mai mici, atitudinile cele mai neglijabile sînt reglementate minuțios de această putere, cînd subt forma interdictelor religioase, cînd subt forma prescripțiilor juridice. Noțiunea de *sacru,* cu tot cortejul ei de caractere: *infailibilitatea, absolutismul,* etc., constitue o obsesie pentru Durkheim. Morala, dreptul, până și cutuma, sînt transformări ale noțiunii de *sacru.* Am văzut afinitatea care l-a împins să găsească în despotismul religios reprezentarea cea mai caracteristică a definiției sale despre societate. Autoritară și despotică, religia—cetește societatea—e la baza vieții sociale. Evoluțiile de mai tîrziu sînt transformări ale idolilor primitivi, combinații mai mult sau mai puțin complexe ale respectului pentru „*tabu*". Să citească oricine sălbătăcia mistică a absolutismului ritual descrisă în paginile uriașei sale opere asupra religiei, în care individul plin de teroare acceptă umil și resemnat absurditatea lumii sfinte, și va avea aceiași impresie.

* Durkheim, Op. cit pag. 155.

Pentru Durkheim societatea e o biserică, iar viața socială un ritual. Respectul profund pe care-l au până și astăzi unii indivizi pentru personalitățile publice, pentru forța guvernelor și a monarhiilor e o transformare a respectului pentru lucrurile sfinte.

Ca să înțelegem această caracteristică, trebue să ne gîndim la utilitatea pe care o prezintă pentru o doctrină sociologică în general. Nici o disciplină socială nu se poate închega decît în marginile acestui adevăr: că societatea e ceva mai mult decît suma indivizilor ce-o compun. Ori afirmînd aceasta, afirmi implicit în acelaşi timp o *superioritate* și o *exterioritate* a societății față de individ. Asociația trebue să iasă dintr'un compromis, dintr'o renunțare a asperităților individuale, din o contopire a diferențelor, dintr'o depozitare a valorii fiecăruia în mîna unui terțiu imparțial, sau dacă vreți, egal de parțial, care nu poate fi decît societatea. Cînd se formează o societate pe acțiuni, un club sau o asociație comercială, statutele sînt mai presus de fiecare și toți se angajează să le respecte. O societate naturală nu-și poate asigura o existență liniștită, o forță de conservare imuabilă decît depunîndu-și pretențiile și aspirațiile în credința către un simbol. Natural că pentruca să se impue tuturor, acest simbol nu poate fi lipsit nici de prestigiu, nici de autoritate. Orice doctrină solidaristă ori socialistă, în alți termeni orice doctrină care are în vedere un consensus social, nu poate face abstracție de această noțiune. *

Iată cum însăși *natura* disciplinei indică această atitudine. O altă explicație o vom avea în *origina* sistemului.

Desigur că cercetările sociologice ale lui Durkheim au pornit în primul rînd dela preocupări de știință pură. In mare parte fenomenele sociale îi apăreau cu aceiași obiectivitate cum apare chimistului cutare reacțiune. Cu toate acestea științele sociale nu se pot izola in mod absolut de luptele și năzuințele politice practice ale epocii. Fără luptele socialiste care i-au dat conținut, dacă nu metodă, problemele sociologice, lipsite de substratul de clase care le-a condiționat, poate nici nu s'ar fi pus.

Sociologia e fiica socialismului în multe privințe, și mai ales într'aceasta întrucît știința nu apare decît ca o teoretizare a necesităților practice. Fără mișcări sau revendicări sociale nu e cu putință nici știință socială prin lipsă de obiect.

Dacă e așa, atunci Durkheim n'a putut rămîne complect străin de politica practică din timpul său. Contribuția puternică pe care a adus-o marxismul științei sociale nu i-a rămas străină. Printre primele sale lucrări întîlnim un studiu asupra socialis-

* E. Durkheim et Fauconnet, Sociologie et Sciences Sociales, in Revue philosophique, Mai 1903.

mului.* Concepţia solidaristă din „la division du travail social" l-a apropiat şi mai mult de aceştia.

Ca să înţelegem însă şi mai bine cum se explică această fizionomie a sistemului lui Durkheim, trebue să-l plasăm în cadrul ştiinţei sociale din sec. XIX, căci continuitatea spirituală a evoluţiei sistemelor nu lasă izolată nici o apariţie. Către începutul veacului trecut, două mari tendinţe filozofice domină ştiinţa socială. Deoparte Kant, îmbuibat de individualismul lui Rousseau, tinde către o filozofie a autonomiei personalităţii, către o doctrină liberală. Individul e un scop în sine şi trebue tratat ca atare. Fichte care îi urmează, cu toate că în al său „geschlossene Staat" dădea mai multă importanţă puterii societăţii, totuşi nu permite aceştia să se extindă, decît într'atît întrucît favorizează şi expanziunea individului.

In faţa acestei tendinţe se ridică hegelianismul. El nu se împacă cu doctrina autonomiei. Hegel pune la îndoială distincţiunea făcută de Kant între *moralitate* şi *legalitate*. Fără îndoială analiza filozofică distinge în mod legitim legalitatea sau conformitatea cu o formulă externă, dar în realitate moralitatea şi legalitatea sînt unite într'un al treilea termen „Sittlichkeit" sau „bunele moravuri". Bunele moravuri exprimă conştiinţa colectivă căreia se supune conştiinţa personală a omului normal. Se întîmplă fără îndoială ca conştiinţa individuală să se opue celei colective, ca în cazul lui Socrat, dar această pretenţie a conştiinţei de a se individualiza fără să ţie seamă de „bunele moravuri" caracterizează o stare de disoluţie a societăţii. Nu pe o anomalie se poate funda societatea.**

Pentru Hegel, societatea e totul şi individul n'are altceva de făcut decît să primească arbitrarul ei. „Nimeni n'a profesat mai mult ca Hegel această idolatrie a universalului, pe care W. James o găsea inexplicabilă. Ceiace respinge Hegel e ideia că individul ar putea opune scopurile sale proprii acelora ale societăţii, căci el observă aci aceiaşi deosebire ca între universal şi particular. Deaceia dreptul statului trebuia să absoarbă pe acela al individului, după cum universalul absoarbe particularul. Se văd consecinţele acestei doctrine: deciteori statul va intra în conflict cu individul, cel dintăiu va învinge" ***.

Pe cînd doctrina Kantiană se stinge chiar la începutul secolului, ca să renască abia către sfîrşitul lui, hegelianismul domină întreg sec. XIX. El se transformă şi supravieţueşte prin Aug. Comte, Spencer, socialişti şi prin şcoala istorică.

Durkheim, care începe a scrie către 1889, e influenţat în

* E. Durkheim. La définition du socialisme, Revue philosophique 1903.

** Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechtes pag. 87; Cf. O. Richard, La question sociale et le mouvem. philosophique au XIX siècle pag. 57.

*** Richard, Op. cit pag. 178.

special de două idei hegeliene. Intăiu de diviziunea muncii sociale. Se ştie că Hegel făcea dinstincţia între stat şi societatea civilă. Aceste două diviziuni apar atunci cînd familia nu mai poate satisface toate nevoile sociale. Această idee adoptată de şcoala istorică (Roscher, Schmoller) e inspirată de aceştia şi lui Durkheim în celebra sa teză.*

Al doilea, ideia predominanţei societăţii şi autorităţii aceştia e luată de Durkheim dela Hegel prin socialişti. Se poate ca la această idee să fi colaborat şi influenţa directă a lui Comte, care ajunsese până la un fel de idolatrie religioasă a societăţii: „le grand être" al său („Sistème de politique positive").

Dacă Durkheim a adoptat sistemul hegelian în ce priveşte autoritatea societăţii, caşi în concepţia mecanică a studiului ei, vine un moment cînd îl părăseşte, şi aceasta face originalitatea sa, în ce priveşte concepţia materialistă. Dacă neohegelienii devin materialişti ca Feuerbach, Marx sau Moleschot,— Durkheim rămîne un *idealist* puternic, după cum vom vedea mai departe.

Pe lîngă toate acestea, concepţia autoritară îşi mai găseşte o explicaţie în faptul că a apărut ca o reacţiune contra doctrinelor individualiste. Individul a fost multă vreme punctul de plecare al tuturor cercetărilor. Mijloacele sale inventive, apărute printr'o generaţie spontanee, se transmiteau celorlalte exemplare omeneşti prin panaceul *imitaţiei*. Se ştie că G. Tarde şi-a legat numele de acest sistem, de acest mod de a vedea societatea **.

Mai tîrziu Dilthey şi neokantienii au găsit explicaţia în modalităţile voinţei individuale, adoptînd o finalitate socială. Simmel cu multe aplecări către sociologia obiectivă, cade totuşi în greşala de a identifica societatea cu un raport social între doi indivizi.

Reacţia lui Durkheim era necesară. Concepţia atomistică, individualistă, duce la negarea oricărei societăţi. A pleca dela individ ca element ireductibil, aşa cum se pleacă în fizică dela atom ori în biologie dela celulă, însamnă a arăta esenţa societăţii exact în limitele indivizilor ce-o compun. Caracterul „sui generis" al ideii de societate dispare. Noţiunea de *totalitate organică* se înlocueşte cu noţiunea de *colecţie* ***.

Noţiunea de autoritate şi-a adus astfel serviciile ei! Ea

* O. Schmoller, Principes d'économie politique, vol. 2 pag. 248.

** Mihai D. Ralea. Importanţa sociologică a lui Gabr. Tarde, în „Convorbiri Literare", Mai, 1916, conţine pe lîngă păreri ce azi ni se par exagerate, şi o critică a insuficienţei sistemului.

*** Vezi Dilthey, Einleitung in die Geisteswissenschaften; Tönnies, Gemeinschaft und Geselschaft şi G. Simmel, Soziologie Studien über die Formen der Vergeselschaftung, pg. 1-30.

s'a închegat odată cu ştiinţa Sociologiei şi în acelaşi timp cu necesităţile ei. Putem spune că această ipoteză a făcut posibilă existenţa noii discipline.

b) O altă caracteristică importantă a sociologiei lui Durkheim e *caracterul ei idealist.*

Materialismul istoric ne indică factorii economici ca determinanţi exclusiv ai evoluţiei sociale. Sistemele de producţie, care atrag după ele sistemele de repartiţie, decid fără apel despre transformările grupului. Dela cruciade şi până la reforma lui Luther, obiectivele economice au tras în culise sforile scenei istorice. Alături de marxişti, geografii şi antropologii căutau în noţiunea mediului cosmic şi geografic raţiunea ultimă a ştiinţei sociale.

Nu aceasta e concepţia lui Durkheim. Pentru el legătura socială, sistemul de relaţii strînse care face coheziunea dintre indivizi e de natură mentală. In primul rînd, în societăţile primitive găsim religia ca substitut universal al vieţii colective. Mai tîrziu ideia de valoare, reprezentarea colectivă a unei valori comune, ţine grupaţi într'o naţiune, clan, sectă, mai mulţi indivizi. Cîteodată valoarea comună e idealul naţional, altădată e idealul religios. Conceptul de ideal e cheia conglomeratului social.

Nimeni n'a negat mai sistematic ca Durkheim eficacitatea determinismului economic. In toate recenziile publicate în „Année sociologique" despre lucrări de istorie economică, punctul de vedere economic e înlăturat. Cînd discută cu E. Grosse origina economică a familiei, cu G. Schmoller origina economică a diviziunii travaliului social, peste tot concepţia idealistă predomină. In această latură numai, sistemul său se apropie de al adversarului său G. Tarde. Insăşi explicaţia utilitaristă nu-i spune mare lucru. Durkheim crede, cu multă dreptate, în existenţa şi în realitatea lucrurilor inutile. „Un fenomen poate exista fără să servească la nimic, fie că n'a fost ajustat niciodată la niciun scop vital—fie că după ce a fost util o bucată de vreme, şi-a pierdut orice utilitate continuînd să existe numai prin forţa obişnuinţei. Se găsesc supravieţuiri în societate caşi în organisme. Sînt chiar cazuri cînd o instituţie îşi poate schimba funcţiunea; fără să-şi schimbe pentru aceasta natura. Regula „is pater est quem justae nuptiae declarant" a rămas in codul nostru ceiace era şi în dreptul roman. Dar pe cînd atunci proteja drepturile tatălui, azi din contra ea protejează drepturile copilului" *. Factorii cantitativi: masa, denzitatea, homogeneitatea grupului social, de care s'a făcut atîta caz, pentru Durkheim se pot rezuma la un aspect moral. In ultimă instanţă ele se repercută în conştiinţă subt formă de obiceiuri.

* Durkheim, Les règles dela meth. soc., pg. 112.

Cînd cineva pleacă dela noţiunea de autoritate, cînd face din religie piatra de încercare a doctrinei sale, el nu se poate feri de concluziunile idealiste. Astfel Durkheim a trebuit să cadă în exageraţii inerente unor atari afirmaţiuni. De pildă, nu numai că dreptul, morala şi estetica se trag din religie, dar însăşi viaţa economică, care îşi are un atribut în conceptul de putere, de „mana", e derivată tot de acolo *. Ori subt această formă lucrul e greu de afirmat. In unanimitate toţi etnografii ne au mărturisit, chiar şi acei pe care Durkheim îi ia drept mărturie afirmaţiilor sale, că până în cele mai primitive Societăţi nevoia economică subsistă cel puţin tot aşa de puternică ca determinant al vieţii sociale caşi viaţa religioasă şi că deci prima nu poate fi un derivat al celei de a doua. Tot aşa şi cu monopolizarea puterii politice. Departe de a avea o origină strict religioasă, eroii epici, regii de mai tîrziu nu sînt numai magiciani isteţi ori preoţi misterioşi: forţa şi abilitatea militară intră cu un larg coeficent. Aceasta nu însamnă însă că punctul de vedere idealist nu e justificat atunci cînd îndepărtează explicaţia economică, utilitaristă, ca o explicaţie cauzal sociologică. Viaţa economică e mai degrabă un *efect* decît o *cauză* a vieţii sociale. Ea e una din consecinţele traiului în comun, o „manifestare tipică" a societăţii, cum se exprimă foarte plastic d. D. Gusti **. Fără o organizaţie socială presupusă, ne-ar fi greu să ne închipuim fenomenele de schimb, de circulaţie ori de repartiţie a avuţiilor. Insăşi noţiunea de valoare e efectul unui consensus. Celace rămîne strict sociologic din tot ţesutul societăţii e un sistem sufletesc de reprezentări şi sentimente, adică de „reprezentări de realitate şi de reprezentări de valoare". Insistînd asupra acestui adevăr Durkheim aducea multe servicii tinerii ştiinţe.

c) In fine un al treilea caracter: *aspectul empiric*. Cetind micul catehism sociologic care se numeşte „Les règles de la méthode sociologique", ai impresia că Durkheim a plagiat pe Stuart Mill. Aceiaşi mentalitate inductivă, acelaşi entuziasm pentru metodologia ştiinţelor exacte. Metodele concordanţei, a reziduurilor, a variaţiilor concomitante joacă rolul principal. Durkheim reproşează până şi lui Locke şi Condillac că n'au fost destul de empirişti. Reproşul ar trebui adresat însă în primul rînd tocmai sociologului francez. Enunţarea strictă de principii din broşura sa metodologică, a fost de multe ori călcată. Ipoteza şi raţionamentul prin analogie, metode pe care nu le-a enunţat nici un empirist, au fost de multe ori întrebuinţate de Durkheim în sistemul său. Adevărul e, că dela Stuart Mill, metodologia ştiinţelor s'a schimbat mult. Partea de ghicire, de arbitrar, de inspiraţie proprie pe care o între-

* Durkheim, Les formes élem. de la vie religieuse, nota pag.

** D. Gusti, Sociologia războiului, Sfetea, Bucureşti, 1916.

buinţează ipotezele ştiinţelor contemporane n'a fost măcar menţionată de epoca clasică a regimului inductiv. Din contra, faimoasele reguli ale concordanţei, variaţiunilor concomitante, ni se par azi caduce şi sînt rar întrebuinţate. Nu cunoştea Durkheim această transformare sau o preferinţă justificată l-a împins către inducţia clasică? Răspunsul îl vom avea dacă ne vom gîndi că orice ştiinţă are o fază a dezvoltării ei, care e strict empirică. Inainte de a emite îndrăzneţele ipoteze asupra conservării energiei, asupra eterului, fizica se rezuma la o experimentare prudentă, controlabilă în laborator, — şi atîta tot. Sociologia trebue să treacă şi ea prin această fază. Unei ştiinţe tinere, îngustimea principiului inductiv îi e indispensabilă. Acolo unde fluiditatea obiectului domneşte, rigurozitatea metodei e un puternic corectiv.

Astfel predilecţia lui Durkheim către empirism trebue interpretată ca o interpretare voită, conştientă şi justificată.

Tendinţa empirică l-a împins să conceapă sociologia ca o ştiinţă generală care se încheagă deasupra ştiinţelor particular sociale*. Se ştie că Simmel respinge acest mod de a vedea. Pentru el societatea prezintă două aspecte: întâiu *forme generale* de asociaţie (Vergesellschaftung) de exemplu: subt şi supraordonare, imitaţie, concurenţă, etc., şi apoi *un conţinut* (Inhalt) de exemplu: dreptul, politica, morala, etc. Pe cînd sociologia s'ar ocupa cu cele dintâiu în formele generale, ştiinţele trebue să se ocupe numai cu conţinutul.

Felul de a vedea al lui G. Simmel ni se pare greşit. Intâiu, toate aspectele conţinutului (Inhalt), adică politica, dreptul, etc., au pe lîngă aspectul lor empiric, propriu investigaţiei strict particulare, un aspect general, formal. De pildă unul e punctul de vedere juridic al familiei şi altul e punctul de vedere al legilor generale, sociologice, după care a evoluat aceasta. Aşa cu proprietatea, statul, etc.

Al doilea. Dacă sociologia s'ar menţine la indicaţiile lui Simmel, ea ar rămînea un cadru gol, o cazuistică scolastică, deşartă de conţinut, abstractă, de neînţeles. Sociologia ar sucomba prin inaniţie, fiind lipsită de obiect, ori ar deveni un exerciţiu abstract, care ar eşi din ştiinţă, fiindcă ar neglija legile observaţiunii realităţii.

Din contra concepţia lui Durkheim e justificată. Ea menţine punctul de vedere general, formal, însă ţine samă şi de realitatea vie şi de conţinutul intrinsec al vieţii sociale.

O sociologie idealistă a autorităţii clădită după un principiu empiric, acesta e sistemul sociologului francez. Din analiza făcută s'a putut vedea cum necesităţile formaţiunii acestei ştiinţe coincidau cu această concepţie. Valoarea ei stă tocmai în faptul de a fi oferit unei discipline şovăitoare punctele de sprijin care îi erau indispensabile. Coeficentul personal al doctrinei aducea însă cîteodată exagerări, care trebue puse pe sama convingerilor intime ale autorului. Reuşind să devie un *hegelian empiric*, el a rezolvit cea mai contradictorie dintre fuziuni într'o fericită armonie. Imprumutînd dela filozoful german şi dela socialişti ideia de autoritate şi principiul idealist şi îmbrăcîndu-le cu forma riguroasă necesară unei ştiinţe moderne, el a utilizat partea de adevăr a unei doctrine îmbătrînite, întinerind-o printr'o metodă modernă.

* E. Durkheim, Sociologie et Sciences Sociales în „Revue de métaphisique et de morale", 1904.

* * *

Şi totuşi, la urma urmei, nu te poţi despărţi de acest sistem fără să ai sentimentul că prezintă un gol însemnat. Lăsînd la o parte dezideratele politice ori morale asupra liberalismului, lăsînd la o parte judecăţile de valoare asupra naturii societăţii, considerînd doar realitatea din punct de vedere strict ştiinţific, constatarea că sistemul sociologic al lui Durkheim sacrifică cu desăvîrşire individul, apare foarte firească. Reacţiunea sociologică a fost necesară: e de recunoscut. Exageraţiile individualiste trebuiau îndepărtate; iar precauţiunile metodologice care ne indicau că în nici un caz individul nu poate fi punctul de plecare al explicaţiei sociologice au fost foarte fireşti. In cele din urmă, admiţînd că societatea ca fenomen dat, ca realitate „sui generis" e o achiziţie definitivă a ştiinţei, rolul individului în determinismul social nu poate fi complect îndepărtat.

Dela activitatea banală de toate zilele până la descoperirile geniale ale marilor personalităţi, acţiunea individului nu e indiferentă şi nu e lipsită de influenţă asupra grupului. Sociologii individualişti greşeau cînd o luau ca punct de plecare, cînd o studiau *genetic*: pentru aceasta însă ea nu trebue complect înlăturată. Din punctul de vedere al lui Durkheim însuşi, rolul determinismului individului s'ar putea studia privit pe *dinafară, obiectiv* ca o serie de cauze auxiliare, care aduc anumite derivaţiuni tipului social dat. Combinaţiile şi disociaţiile de scopuri aşa cum le-a privit W. Wundt ori sociologul belgian Dupréel* se pot privi şi după metoda inductivă. Voinţa particulară e oricum un ferment care poate schimba cîteodată chiar etalonul de valoare al societăţii într'un moment dat, indicînd un altul.

Cu toate acestea, Durkheim a neglijat intenţionat aceste consideraţiuni. Motivul e că atunci cînd vrei să insişti asupra

* Dupréel, Le rapport social, essai d'une sociologie, Alcan, 1912, e o meritoasă încercare de conciliaţiune între punctul de vedere pur sociologic şi cel individualist.

unor adevăruri, trebue să ascunzi altele care le tulbură. Tăinuirea unor aspecte ale realităţii e o necinste inocentă şi de multeori necesară. Pentru stadiul anemic al sociologiei din timpul lui Durkheim, dozele tari ar fi putut fi fatale, căci sînt afirmaţiuni care înăbuşă o ştiinţă. Mai e adevărat şi faptul că Durkheim a studiat de preferinţă tipuri primitive de societate, unde rolul individului e, în adevăr, nul. In orice caz cei care vor veni după el vor trebui să-şi îndrepte investigaţiile şi pe această cale.

Antiindividualismul, neglijarea coeficientului personalităţilor, e indicat şi chiar necesar, cînd e vorba de definiţia societăţii, adică de aspectul ei *static*; el nu se poate neglija totuşi atunci cînd se are în vedere *evoluţia* societăţilor. In acest caz urmărirea conştientă a scopurilor individuale e indispensabilă *.

Neokantienii germani, pe care Durkheim i-a neglijat, fiindcă-i tulburau doctrina, au insistat asupra libertăţii individuale **. Cu toate acestea sociologul francez are ceva comun cu neokantienii: autonomia sufletescului, ideia că conştiinţa nu e un epifenomen.

Astfel originalitatea lui Durkheim e de a fi conciliat o antinomie ireductibilă până la el: Kant şi Hegel. Selectînd din acesta din urmă ceiace e absolut indispensabil ştiinţei sociale el a ştiut să se oprească acolo unde socialiştii şi materialiştii n'au ştiut. In Hegel existau reprezentate deopotrivă idealismul şi materialismul. El a ales pe cel dintâiu, fiindcă i se părea mai justificat şi mai fecund şi prin aceasta s'a apropiat oarecum de Kant, în orice caz de neokantieni. Evoluţia începută, dacă ar continua, ar putea complecta şi alte goluri ale sistemului său.

Dacă mai amintim şi celelalte calităţi secundare ale activităţii sale ştiinţifice, aceia de profund erudit, de gînditor subtil de detaliu, de organizator practic, sociologul francez apare ca una din marile personalităţi ştiinţifice ale ultimelor decenii. Cîndva, cînd noua ştiinţă îşi va încheia bilanţul, contribuţia sa va fi aceia a unui iniţiator, care a arătat calea definitivă a evoluţiilor ulterioare.

Mihai D. Ralea

---

* Othmar Spann, Kurzgefastes system der Geselschaftslehre, 1914, unul din ultimele tratate de ansamblu ale sociologiei, continuă să clasifice pe Durkheim, cu tot caracterul său idealist, printre mecanicişti, pag. 7.

** R. Stammler, Wirtschaft und Recht, pg. 14, 23, 27 şi urm.

VARĂ

Vipiile lui Cuptor
Cu ciocanele de aur
Bat ogoarele şi codrul
Şi nisipul din izvor.

Rătăcindu-se pe drumuri
Subt a soarelui urgie,
Sufletul, în-miezul zilei,
S'a culcat peste cîmpie...

Cînd subt sară se deşteaptă
Şi îl string, găsesc în el
Toată miriştea cu snopii
Şi cu seceri de oţel,

Iar în ultimele falduri,
Ca o piatră 'n fund de lac,
Doarme'n pînzături de aur
Tipărit, un pitpalac.

Noapte clară

Pănă 'n zări, polei de lună.
Cerul e spălat de ploi
Și lumina'ncremenește
Printre foi.

Balta n'are-un pic de apă
Ca să ia sau ca să dea.
Nici o umbră nu plutește
Peste ea.

In adîncul meu de neguri
Noaptea înstelată, iar
Iși zidește temelia
De cleștar.

Dar din tot ce mă'ncunjoară
Numai eu m'am clătinat...
Numai eu n'am izbăvire
De păcat.

Ioan Marin Sadoveanu

Cocoșul lui Iusuf Aga*

Vecinului meu Iusuf Aga îi murise cocoșul. Am socotit dar de datoria mea ca, îndată ce am aflat de această veste, să mă duc și să-l asigur, că și eu împărtășeam durerea lui.

Cetitorule, nu zîmbi la aceste rînduri și mai ales nu te grăbi să iai în rîs întîmplarea aceasta și să zici de o pildă că, de, dacă a murit un cocoș, cumperi altul și nenorocirea nu e tocmai mare.

Sînt cocoși și cocoși. Iar cocoșul, a cărui viață a luat sfîrșit, nu era un cocoș oarecare, ci era cocoșul lui Iusuf Aga, bucuria stăpînului și mîndria întregului sat; faima lui ajunsese departe de tot.

Fiecare din satele învecinate avea cîte ceva cu care se putea lăuda și prin care ce deosebea de celelalte.

Așa, bunăoară, sus pe deal era satul cu fîntîna cu apă rece, mai încolo era satul cu pădurea de fag, în spre șes venea satul, care avea o icoană făcătoare de minuni.

Noi aveam cocoșul lui Iusuf Aga. Și desigur nu l-am fi schimbat nici pe fîntîna cu apa cea rece, nici pe falnica pădure de fag și nici chiar pe icoana, de ale cărei minuni se povesteau lucruri așa de frumoase.

Iar cînd vr'un străin întreba de numele satului nostru, i se răspundea: e satul cu cocoșul lui Iusuf Aga.

Stăpînul său îl adusese tocmai din Albania și anume de prin părțile Baratului, unde sînt cocoși vestiți în șapte țări, vestiți pentru vocea lor puternică și armonioasă, pentru frumusețea cîntecului lor care trezea toate ecourile.

Deaceia, cînd în zori de zi cocoșul lui Iusuf Aga se punea pe cîntat, răsunau munții și văile și deșteptau din somn pe cei ce dormeau la o depărtare de șapte poștii.

Vedeți, prin urmare, că pierderea acestui cocoș nu era numai o întîmplare neplăcută pentru stăpînul său, ori un prilej

* Din volumul „Spovedanii de cadînă" care va apărea în curînd în editura „Viața Romînească".

de jale și mîhnire pentru găinele rămase văduve, ci o adevărată nenorocire, pot zice chiar un doliu pentru toți locuitorii satului.

Așa se face că, îndată ce am aflat, că acest cocoș așa de prețios a murit, m'am dus la vecinul meu, ca să-i împărtășesc durerea, de care fusesem cuprins și eu.

L-am găsit pe Iusuf Aga stînd trist și abătut la colțul vetrei și sorbind din ceașca cu cafea.

— Ei, Iusuf Aga, îi zic eu, a murit cocoșul nostru. Ce mare pierdere, ce mare nenorocire! Cum s'a întîmplat asta?

— Cum s'a întîmplat? a răspuns dînsul oftînd din greu. Am să-ți povestesc în două cuvinte, căci inima mi-e amărîtă și n'am putere de vorbă.

Și după ce mai oftă odată din adînc și își duse și mîna la ochi (mi se pare, ca să-și șteargă două lacrimi), Iusuf Aga vorbi:

— Nu se luminase încă de zi și eu m'am trezit din somn. Nevastă-mea dormea.

M'am sculat și mi-am zis: ia să-mi fac singur o cafea. E drept că nevastă-mea o face mai bună, de cît nu m'am încumetat s'o deștept.

Căci tu cunoști gura femeilor. Ar fi început predica ei obișnuită: „Abia adormisem și m'ai trezit, n'am parte de odihnă nici măcar noaptea, mai rabdă și tu fără cafea până ce mă scol..." ce să-ți mai spun? cred, că și nevastă-ta nu e mai dihai decît a mea.

— Care nevastă? întreb eu mirat. Vecine, durerea după cocoș te face să uiți, că eu nu sînt însurat.

— Așa e, ai dreptate, să mă erți. Durerea... sărmanul meu cocoș!

Un al treilea oftat, după care continuă:

— Și așa cum îți spuneam, m'am sculat să-mi fac cafeaua. Știi, că o iau fără zahăr. Nu-ți place și ție tot așa?

— Nu, eu pun puțin zahăr.

— Nu faci bine, mă povățui Iusuf Aga, încearcă să o iai ca mine și ai să vezi, că e mai plăcută la gust. Căci zahărul... dar să lăsăm vorba asta... Și așa, cum îți spuneam, am făcut cafeaua, cînd ce să vezi? Nu găseam în toată casa nici un fir de tutun, ca să fac o țigară, căci de cînd e lumea, cafeaua nu se poate lua fără să fumezi.

— Ba se poate lua și altfel, obiectez eu. Uite, de o pildă, vecinul nostru Sali nu fumează și...

— Vecinul nostru Sali, întrerupse Iusuf Aga rîzînd? Te iai după dînsul? Știi ce-mi zicea într'o zi? Cică fumatul scurtează viața omului, atunci cînd se știe și e scris și în cartea sfîntă, că omul trăește atîta cît înainte chiar de nașterea lui a hotărît bunul Dumnezeu. Fumatul... reluă sentențios Iusuf

Aga, fosă oprindu-se de odată, zise: dar parcă nu era vorba de fumat.

— Da, zic eu, era vorba să-mi spui, cum a murit cocoșul.

La auzul cuvîntului de cocoș Iusuf Aga oftă din nou și zise: — Da, cum a murit cocoșul! Am să-ți povestesc în două cuvinte. ..Nu găseam, așa dară, nici un fir de tutun în toată casa. Dacă m'ași duce să cer o țigară vecinului meu Murat? mi-am zis. Știi, Murat, dela care am cumpărat mai acuma o lună o vacă. Nu zic, că am plătit-o scump, căci e vacă tînără și dă lapte mult. Numai atîta, că nu prea e blîndă. Dar e încă tînără și așa sînt tinerețele. Parcă eu am fost altfel, cînd aveam douăzeci de ani mai puțin? Țiu minte, că într'o noapte... dar parcă nu era vorba de asta. Ce voiam să-ți spun?

— Cum a murit cocoșul, îl lămurii eu.

— Da, da, cum a murit cocoșul, repetă dînsul, oftînd pentru a nu știu cîtea oară. ...M'am sculat, așa dar, să mă duc la vecinul Murat, ca să-i cer o țigară, cînd văd că începuse ploaia. Bun, zic eu, dacă plouă așa vr'o zi două, îmi fac arăturile. Știi, că am o bucată de pămînt lîngă moara lui Osman. Și fiindcă veni vorba de Osman, ai aflat, poate, că-i merge rău de tot bietului om.

— Da, am aflat, zic eu.

— Era bolnav de picioare și s'a dus la oraș să se caute la un doctor, despre care se spunea, că e grozav. Cînd a plecat, tot mai putea umbla, dar cînd s'a întors, a venit în cîrji...

Vecine, grăi din nou Iusuf Aga, după o mică pauză. Să nu te iai după vorba femeilor și după cea a doctorilor. Femeile văd totul deandoaselea, iar doctorii se pricep de minune, ca dintr'un om sănătos să facă un bolnav, dar n'am auzit ca pe vr'un bolnav să-l fi făcut sănătos. Căci boala... Dar să lăsăm și vorba asta.

— Să o lăsăm, zic și eu.

— Și așa, cum îți spuneam.. Dar ce voiam, oare, să-ți spun?

— Vroiai să-mi spui, cum a murit cocoșul și mi ai spus, că n'aveai tutun, că Osman e bolnav, că vaca nu e blîndă, că femeile...

— Lasă încolo și vacă și femei și să venim la bietul meu cocoș.

— Să venim, zic și eu.

— M'am dus, așa dar, la vecinul meu Murat, iar el m'a poftit în casă. Vino, îmi zise dînsul, căci ai să vezi și pe frate meu. — Cum? e frate-to la tine, îl întreb eu? Care va să zică v'ați împăcat? Căci ți-aduci, poate, aminte că după moartea tatălui lor, ei se certaseră rău de tot din pricina unei vii. Și unul și altul pretindea, că via i se cuvine lui.

Au umblat pe la judecăți, au cheltuit o groază de parale,

iar cînd nu mai aveau ce cheltui, s'au împăcat şi au vîndut via pentruca să poată plăti datoriile ce făcuseră cu judecăţile. Aşa păţesc oamenii, cînd nu vreau să se înţeleagă cu binele. Căci, vezi, vecine, cearta între oameni şi mai cu seamă între fraţi...

Dar parcă voiam să spun altceva ?

— Vroiai, zic, eu, să-mi spui în două cuvinte cum a murit cocoşul.

— Aşa este, răspunse el, fără să uite a ofta din nou. Şi unde am ajuns ?

— La casa lui Murat.

— Tocmai. Am intrat în casă la Murat şi am dat ziua bună şi fratelui său, pe care nu-l văzusem demult... Ai aflat, cred, că el se dusese departe prin străinătăţi, închipuindu-şi că acolo e destul să te pleci, ca să strîngi bani cu lopata. A văzut, însă, că nici acolo nu e altfel şi că nu curge lapte pe străzi. Iar după ce s'a izbit de pragul de sus, atunci a văzut pe cel de jos, adică atunci şi-a dat seamă, că tot e mai bine în sat la noi. Nu-i aşa, că-i mai bine în sat la noi, mă întrebă Iusuf Aga ?

— Nu e tocmai rău, răspund eu.

— Da sigur, că nu e rău, pentrucă la noi în sat... Dar să lăsăm satul în pace şi să venim la..

— La cocoşul care a murit, mă grăbii eu să-l complectez.

— Da, la săracul cocoş (şi iarăşi nelipsitul oftat). Ce începusem să-ţi spun ?

— Vroiai să-mi spui, în două cuvinte, cum a murit acest cocoş.

— Aşa este, aprobă Iusuf Aga. Şi reluîndu-şi şirul povestirii urmă: Pe cînd stăteam, aşadar, de vorbă cu Murat şi cu fratele său, iar afară ploua tare, tună de odată puternic, şi un fulger lumină toată casa. Murat zise: Să ne păzească D-zeu de vr'o nouă nenorocire, aşa cum s'a întîmplat acum un an, cînd l-a trăznit în pădure pe bietul Mustafa... L-ai cunoscut pe văcarul Mustafa ? mă întrebă Iusuf Aga.

— L-am cunoscut, răspund eu.

— Fie-i ţărîna uşoară, adăogă Iusuf Aga, căci om de treabă a fost. Era sărac lipit, dar om cinstit şi cu frică de D-zeu. Căci nu bogăţia face cinste, ba chiar cei săraci sînt oameni mult mai cum se cade decît cei bogaţi. Nu eşti şi tu de aceiaşi părere ?

— Da, şi eu tot aşa cred.

— Ce bine îmi pare, că gîndurile noastre se potrivesc, zise Iusuf Aga vesel.

Aşa ar trebui să fie între vecini, căci doi vecini, care nu se înţeleg între dînşii sînt ca... Dar să lăsăm vorba asta.

— Să o lăsăm, zic eu.

— Vroiam, dar să zic... reluă dînsul. Dar oprindu-se, mă întrebă încurcat: — Despre ce era vorba ?

— Apoi trebuia să fie vorba despre cum a murit cocoşul, pe care văd, că l-ai cam uitat, i-am observat eu cu oare care răutate.

— L-am uitat ? E, oare, cu putinţă să-l uit ? zise Iusuf Aga, oftînd bine înţeles, din nou.

Şi întinzîndu-mi chiseaua cu tutun, îmi oferi să fac o ţigară.

— Vecine, îi zic eu, văd că începi să cam uiţi multe lucruri. Ai uitat chiar, că eu nu fumez.

— Aşa e, să mă erţi, la vîrsta mea nu e tocmai de mirare. Uite, mai acum o săptămînă nevastă-mea îmi spuse să cumpăr nişte sare. Ştii cu ce m'am întors acasă ? Cu trei ocale de smoală! Să-i fi auzit acum guriţa! „Tu, care eşti aşa şi pe dincolo, care uiţi dela mînă până la gură. Să-mi aducă smoală, cînd eu îi cer sare! Dar să fiarbă în lumea cealaltă numai în smoală şi în păcură!". — Nevastă, îi răspund eu liniştit, cum mi-e firea, dreptcă am uitat să cumpăr sare, n'am uitat însă că fac parte din acea religie, care pe noi bărbaţii, ori cît de păcătoşi am fi, ne trimete în raiu şi că acolo în loc de smoală avem munţi de pilaf şi rîuri de lapte şi tot felul de siropuri, care de care mai plăcute la gust. Şi iarăşi nu uita, îi zic eu, că acolo fiecare din noi primeşte cîte şaptezeci de femei, care de care mai frmoase şi că...

— Dar dacă şi aceste şaptezeci de femei or fi avînd gura celor de pe pămînt, ce te faci, Iusuf Aga ? îl întrebai eu rîzînd.

— Mă lepăd şi de raiu şi de pilaful lui şi mă duc în fundul iadului. Mai bine fierb toată veşnicia în şapte căldări de smoală fierbinte, decît să am parte de astfel de fiinţe.

După ce se gîndi, încă, puţin, zise din nou: — Dar îmi închipui, că Profetul, în adînca sa înţelepciune, s'a gîndit la acest lucru, aşa că mai de grabă cred, că femeile din raiu sînt mute. Altfel, raiul se preface în iad şi nu mai e chip de trăit acolo.

Şi după ce trase de cîteva ori din lunga sa lulea, urmă:

— Ştii că după religia noastră, femeile ori cît de virtuoase şi de cuminţi ar fi ele, totuşi nu sînt primite în raiu. Nu-i aşa, că şi după religia voastră, porţile raiului le sînt închise ?.

— Nu, îi răspund eu, religia noastră dă voe şi femeilor să intre în raiu, însă cred că ele lasă pe pămînt gura şi celelalte năravuri rele.

— Aşa tot mai merge, zise Iusuf Aga, însă totuşi e mai sigur cum a orînduit Profetul nostru.

Căci femeia... dar nici nu merită să ne batem atît capul cu dînsa.

— Să o lăsăm, dară, zic şi eu.

— Da, să o lăsăm şi să venim la vorba noastră. Spuneam, aşa dară, că nevastă-mea... dar, na, iar femeia! Spuneam, aşa dară, că... Dar ce spuneam, oare?

— Sare, smoală, raiu, iad...

— Nu, frate, mă întrerupse Iusuf Aga, era parcă vorba de altceva.

— De cocoşul care a murit, îi adusei aminte pentru nu ştiu a cîtea oară.

— Ah, da, zise el, uit orişice, dar pe dînsul nu-l pot uita. Vroiam, dar, să spun...

— ...în două cuvinte cum a murit, îi întregii eu vorba.

— Asta e, vecine. Unde eram, prin urmare?

— Parcă la vecinul Murat, observai eu.

— Nu, căci plecasem de acolo. Ah, da, acum mi-am adus aminte... După ce am eşit, prin urmare, dela Murat, văd că vremea se îndreptase, căci ploaia se oprise. Atunci mi-am zis: ce ar fi dacă m'aşi duce până la livadă? Nu de altceva, dar cu o săptămînă înainte, intraseră într'însa boii lui Giafer şi-mi făcuseră pagubă mare. L-am ertat de rîndul acesta, dar el nu e om pe care să-l erţi, căci inima lui e plină de răutate şi gîndul nu-i e curat. Adeseaori mă întreb: cum poate fi cineva aşa de rău? Răutatea îţi amărăşte viaţa şi nu te lasă să guşti nici o plăcere. La urma urmelor, aşi înţelege să faci rău unui duşman, dar unui om din sat, unui cunoscut, nu-i o ruşine aceasta?

— O ruşine, repet eu.

— Ce vrei, vecine! zise Iusuf Aga, înfierbîntîndu-se! S'a stricat lumea, nu mai sînt vremile de odinioară. Îmi spunea unul, care a umblat prin lume şi a cetit şi cărţi sfinte, că toate acestea sînt semne că sfîrşitul lumii e aproape.

— Cred că mai e mult până atunci, îi obiectai eu.

— Să nu zici o vorbă ca aceasta, vecine, mă sfătui părinteşte Iusuf Aga. Seceta din vara trecută, boala care a dat în vaci, un măr care a înflorit în Februarie şi alte multe, nu sînt oare toate acestea semne că ne pîndeşte o mare primejdie şi că ceva groaznic pluteşte deasupra capetelor noastre?

— O fi şi aşa, zic eu, ca să pun un capăt acestei vorbe.

— Nu o fi, dar aşa este. Nu degeaba am văzut eu soarele înaintea ta. Orice ai zice tu, dar are şi bătrîneţea partea ei cea bună. Dar voi tinerii sînteţi obişnuiţi să luaţi în rîs spusele celor cărora le-a albit părul. Aşa, bunăoară, mai alaltăeri mă întîlnesc cu cineva, care... Dar să lăsăm această poveste, căci e cam lungă, iar azi eu n'am poftă de vorbă.

— Văd, zic eu.

— Şi precum îţi spuneam: Dar ce-ţi spuneam, oare?

— Că pe ziua de azi oamenii sînt răi, că se apropie sfîrşitul lumii, că a dat o boală în vaci şi că oamenii bătrîni...

— Bine, toate astea sînt bune, parcă alta fuse vorba noastră.

— Cam aşa e, răspund eu. Vorba noastră era, ca să-mi spui în două cuvinte cum a murit cocoşul.

— Cum a murit cocoşul?

— Ei, da, cum a murit.

— Nu ştiu nici eu cum a murit! încheie nemîngîiatul meu vecin Iusuf Aga, care „n'avea poftă de vorbă".

N. Batzaria

Anglia şi Germania inainte de 1914

Părerile unui om de stat englez

II

Dînd samă de scrierea lordului Haldane *, arătam într'un număr trecut al acestei Reviste **, care era marea întrebare pe care o puneau cele arătate în această scriere şi acele din memoriile lui Bethmann Hollweg şi ale amiralului Tirpitz.

Am arătat că acea întrebare, acea problemă, ar fi următoarea: Este sau nu adevărat că Anglia a urmărit „încercuirea" Germaniei, pe cînd trata cu ea o înțelegere? şi că Germania prin „politica lui Tirpitz" urmărea statornic micşorarea sau chiar nimicirea Angliei, în timpul acelor tratări? Era totul prefăcătorie şi înşelătorie din partea uneia sau din partea amîndoror națiuni?

Şi încheerea părții întâia a acestei dări de samă era că numai cu *documentele* cunoscute până acum nu se putea deslega istoriceşte această chinuitoare problemă; şi aceasta cu atît mai mult cu cît nici Germania, nici Anglia, cum am văzut, nu-şi ascundeau una celeilalte planurile lor în privința flotei deja care părea că vin toate neînțelegerile.

Numai dacă nu ar fi adevărat, zice Haldane, că a existat în Germania o politică de felul aceleia numită de el „politica lui Tirpitz", politică care ar fi susținut că era neaparat nevoe de un războiu „preventiv", pentru apărarea şi pentru siguranța Germaniei în viitor,—numai atunci, zice Haldane, s'ar putea spune că Bethmann-Hollweg are dreptate cind zice, cum zice şi Tirpitz, că Anglia, Rusia şi Francia au hotărît, ele toate împreună, să iee inițiativa unei politici de agresiune împotriva

* Viscount Haldane Before the War by (1 vol. London 1920).
** No. 5 din Mai, 1921.

Germaniei, politică care cuprindea: „pentru Francia «la revanche» pentru pierderea din 1871; pentru Rusia, dobîndirea Constantinopolului şi dominațiunea în Balcani, iar pentru Anglia nimicirea comerciului german".

Este drept că în Germania se spunea curent că „Anglia a luat Germaniei locul ei la mare", iar în Anglia „că liberul schimb englez a fost una din cauzele care au contribuit mai mult la prosperitatea germană" *, dar acéste erau socotite mai mult ca vorbe menite să slujească politica internă.

De fapt, zice Lord Haldane, Imparatul german, cu toată părerea contrară a multora, caşi Cancelarul, nu avea toată autoritatea şi înrîurirea ce ar fi trebuit să aibă, şi care ar fi împins spre ințălegere şi pace. „Aşa că nimic nu înfrîna voința şi puterea Statului-Major".

Prin urmare, urmează fostul ministru englez, Germania nu trebue să uite pe generalii şi amiralii săi, precum nici pe istoricii şi economiştii săi, pe toți aceşti sprijinitori înflăcărați ai doctrinei: *Weltmacht oder Niedergang*.

Din aceste ar urma, după lord Haldane, că în zadar şi fără nici un temeiu, spune Bethmann-Hollweg că Anglia prin „Cumpăna Puterilor" în Europa urmărea, de fapt, numai împiedicarea dezvoltării comerciale a Germaniei. Această „Cumpănă" nu era ceva nou; ea exista înainte de dezvoltarea Germaniei; ea este „o veche tradiție a Angliei", la care ține şi astăzi, cu credința şi nădejdea, însă, că acea „Cumpănă" va fi înlocuită prin „*Liga Națiunilor*", *if that practicable*.

Discuțiunea lordului Haldane cu Bethmann-Hollweg şi cu Tirpitz, pe care, se înțelege, nu o putem da decît pe scurt, este cu atît mai însemnată cu cît amîndoi aceşti din urmă se întemeiază şi se referă tocmai la convorbirile avute de ei cu Haldane. Acesta recunoaşte că, „în linii generale", ei redau bine acele convorbiri, zicînd că are de discutat numai în privința încheerilor ce ei trag din „atitudinea" lui.

Aici este tocmai partea dramatică a acelor convorbiri istorice. Necontenit, chinuitor, se pune aceiaşi şi aceiaşi întrebare: Cine are dreptate? Căci, orice s'ar zice şi crede de către unii, adevărații mari antagonişti în războiul din urmă, acei care prin biruința unuia sau a celuilalt, aveau să schimbe, cel puțin pentru cîtva timp, îndrumarea lumii, dacă nu chiar a omenirii, sînt numai Anglia şi Germania. Biruința lăturalnică a celorlalți, pe lîngă ei, nu putea avea decît efecte locale şi mărginite.

Cine este răspunzător de acest războiu?—„aceasta este întrebarea, la urma urmei!" Căci, fireşte, cum spune foarte bine un scriitor francez, vorbind despre războiul din 1870—71, „declarat" de către Franța: „adevăratul răspunzător de un războiu, nu este acela care îndeplineşte formalitatea care se

* C. Sarolea The Anglo-German Problem (London 1912).

numeşte „declarația războiului", ci acela care, prin voința sa şi prin evenimentele ce stîrneşte, face să nu poată fi înlăturat" *.

Lord Haldane mai ține mult, — aceasta se vede din toată scrierea sa, — să se apere că ar fi voit să facă vre-o „înțălegere" cu Germania, fără de Francia şi de Rusia. El spune de mai multe ori cum că în toate „convorbirile" sale cu Germanii a pus, ca o condiție nestrămutată, că Anglia trebue şi are dreptul să încunoştiințeze şi pe aceste două țări. Nu se ştie, încă, dacă şi întru cît s'a înfăptuit această condițiune. Ceia ce se vede din scrierea aceasta este că în toate discuțiunile de care ni se vorbeşte, nu ni se pomeneşte nici de vr'o împotrivire a acelor țări, nici că ele să fi cerut să fie şi ele părtaşe la discuțiuni şi să pună şi ele condițiuni. Nu găsim vorbire decît de condițiuni în folosul Angliei şi a Germaniei.

S'ar părea că această rezervă de „încunoştiințare" s'ar fi mărginit, în fapt, numai la „comunicarea cu lealitate a tot ce se vorbea", cum zice Haldane. Şi de fapt se vede că lord Haldane a şi comunicat, cel puțin unele „convorbiri" domnului Cambon, ambasadorul Franciei la Berlin, carele cu spiritul său vioiu bine cunoscut, ar fi observat, cu oarecare ironie, ca un fel de scuză a acestor „convorbiri", necontenit repetate, cum că era vorba mai mult de *„détente"* decît de *„entente"*.

Germania, spune lord Haldane, în condițiunile *„scrise"* ce i-a comunicat, cerea „neutralitatea binevoitoare *(benevolent)* desăvîrşită" a Angliei, în caz de conflict cu alte țări. Dar, adaogă D-sa, „aceasta nu se putea", aşa că s'a încetat orice discuție *„asupra acestui punct"*, în 1912. Aşa dar, totuşi discuțiunile au urmat; însă, ne asigură fostul ministru al Angliei, numai asupra ne mai măririi flotei germane, „căci numai astfel se putea ajunge la relațiuni mai bune". Nu se prea vede lămurit ce oferea Anglia în schimb, căci fără îndoială oferea ceva.

Fără această micşorare a flotei, orice înțelegere ar fi fost „oase fără carne", după vorba lordului Haldane. Şi pentru aceasta, invoacă din nou nevoile izvorînd din poziția insulară a Angliei, argument care este un fel de *leit motiv* al acestei însămnate scrieri, argument al cărui însemnătate creşte ciudat şi tragic acum față cu sporirea neîncetată şi hotărîtă a flotei americane.

Şi astfel, „fără să se fi hotărît nimic", stînd pe un tărîm care nu inspiră încredere nici Germaniei, nici Angliei", s'a ajuns, la August 1914, cînd Germania „a provocat" războiul, zice Haldane **.

* Georges Vilmont, L'Intérêt de la France et l'Intégrité de l'Autriche-Hongrie. (1 vol. Paris 1915). p. 77.

** In „Amintirile lui Bismark", ale căror volum. III, se publică acum, — nu însă în Germania ci în Anglia, — se găseşte următoarea părere: „...Niciodată nu am crezut că ar fi cu putință o înțelegere permanentă între ea (Anglia) şi noi şi niciodată nu aşi fi jertfit o posesiune engleză pentru a-mi asigura bunăvoința engleză. Această bunăvoință nu ar putea supraviețui ministerului care ți-o hărăzeşte". Şi mai departe: „Anglia este una din acele puteri dibace cu care este cu neputință de a încheia o alianță trainică", tălmăcind că ea atîrnă de alegeri şi de majoritățile ce es din aceste alegeri. „Numai o ratificare de către Parlament garantează, întru cîtva împotriva schimbărilor adînci pe neaşteptate". Am crezut interesant să dăm această părere cu toată puțina valoare ce se dă acestui volum de către cei care îl cunosc în întreg. Până cînd scriem aceste, apăreau numai extrase în *The Times* de unde am luat acestea.

Se ştie care sînt cele două fapte care, mai cu samă, se dau ca dovezi de către unii, cum că Germania, dacă nu a îndemnat-o chiar dela început, dar cel puțin nu a oprit, nu a domolit pe Austria şi că, în urmă, a împins-o chiar ca să se împotrivească la orice cerere împăciuitoare, cu prilejul bine cunoscutului *ultimatum* făcut Serbiei, în Iulie 1914.

„Unul din aceste fapte este întrunirea, la 5 Iulie 1914, a unui Consiliu de Coroană, la Postdam", cînd Împăratul s'a hotărît pentru războiu". Bethmann-Hollweg tăgăduește, însă, existența acestui „Consiliu".

Dar din spusele amiralului Tirpitz se învederează, zice Haldane, că prin acei pe care împăratul i-a văzut în acea zi acolo, şi prin discuțiunile ce au fost, aceste consfătuiri alcătuiau, de fapt, un asemenea Consiliu de Coroană.

Intre altele, Ambasadorul Austriei ar fi arătat că nu se putea pune temeiu pe Romînia *(she was unreliable)* aşa că, după sfatul Împăratului Germaniei, s'ar fi convenit ca „Romînia să fie lăsată în afară", Germania luîndu-şi, totuşi, îndatorirea să facă aşa fel ca Romînia să fie prietinoasă" *(friendly)*. In fine tot atunci, şi tot după lord Haldane, s'ar fi dat Austriei chezăşia că ea se poate bizui pe Germania, care va sta neclintită lîngă ea".

Cum *adouazi* Împăratul german a plecat în obişnuita-i preumblare mai lungă pe mare, ce fusese vestită de mai înainte, sprijinitorii părerii hotărîrii războiului la 5 Iulie la Postdam, tălmăcesc această plecare, greu altfel de înțeles, prin aceia că s'a voit a nu se îngrijora lumea şi a-i da prilej de bănuială. Ar fi deci, după ei, nu după Haldane, tot „prefăcătorie germană".

De fapt nu numai Haldane, dar şi Tirpitz socot că această plecare a fost o mare greşală, căci ei cred că, dacă Împăratul ar fi fost în Berlin, el ar fi putut, la urma urmei, să împiedice războiul, ceiace Cancelarul, care şi-a luat „această sarcină peste puterile sale", nu a ştiut sau nu a putut să facă, deşi lord Haldane gîndeşte că Bethmann-Hollweg, de bună credință, a voit să-l împiedice şi a crezut că putea să-l împiedice.

Al doilea fapt care se socoate, de către unii ca deplin doveditor al „vinei" Germaniei, atîrna de ziua cînd Cancelarul a cunoscut asprul *ultimatum* făcut Serbiei. Bethmann spune, în ale sale *Betrachtungen*, că von Jagow, ministrul Afacerilor străine, i-a „adus" acest *ultimatum* numai în ziua de 22 Iulie, cînd,

după cele ce i-a spus von Jagow, îi fusese dat de către ambasadorul Austro-Ungariei. Bethmann adaogă că l-a găsit prea aspru și că a sfătuit îmblînzire și amînare, neștiind că el fusese publicat, în ajun, în ziare la Viena.

Din aceste Bethmann ajunge la încheerea cum că atît „Consiliul de Coroană" dela 5 Iulie, dela Postdam, cît și copărtășia Germaniei la *ultimatum* „sînt legende".

Admițînd lucrurile astfel, și fără a fi nevoe de a bănui buna credință a lui Bethmann Hollweg, pe care lord Haldane o recunoaște desăvîrșită, rămîne totuși, cum au observat unii, întrebarea dacă von Tchirsky, ambasadorul german la Viena, n'a cunoscut acest *ultimatum* mai înainte. Se știe că unii îl învinuesc, după interpretarea unor documente, că ar fi fost chiar partaș la redactarea lui! Și este greu de crezut că acesta să nu fi făcut guvernului său nici o comunicare asupra unui pact și a unui document, în privința însemnătății și rostului căruia un diplomat cu experiență, ca el, nu se putea înșela.

Spuselor lui Bethmann Hollweg, le opune lord Haldane cele ce povestește Tirpitz în ale sale *Errinungen*. Acesta spune că la 13 Iulie, Cancelarul a trebuit să fie încunoștiințat despre punctele de căpetenie din acel *ultimatum* plănuit de Austro-Ungaria, fiindcă la această dată i s'a comunicat și lui, ca Ministru al Marinei, în localitatea de băi unde se afla, un „Memoriu" în care se vorbea de încunoștiințarea privată ce făcuse Tchirsky despre acest *ultimatum* care era să fie făcut Serbiei.

Haldane observă că Bethmann nu spune deslușit că nu i s'ar fi încunoștiințat mai înainte planul cuprinsului acestui *ultimatum* și adaogă că din cele ce s'au discutat la Postdam, la 5 Iulie, ținînd samă și de persoanele pe care Împăratul le-a văzut, fie și pe rînd, dacă nu deodată, e greu să se zică că acolo nu a fost atunci o sfătuire care samănă cu acele ce le numesc în deobște Consilii de Coroană". Totuși ar rămîne de știut ce s'a hotărît atunci și despre aceasta nici Haldane, nici alții, până acum, nu spun nimic de netăgăduit doveditor.

Tirpitz recunoaște că din cele ce erau cuprinse în „Memoriul" ce i s'a trimes, el și-a făcut convingerea că Serbia nu putea primi cererile ce aveau a i se face și că urmînd, deci, să fie neapărat război, nu putea fi vorba de un război localizat, nici de neutralitatea Angliei.

Toate aceste și altele, ce ar fi prea lung a înșira aici, slujesc lui Haldane să scoată din ele dovada, ce caută cu stăruință, cum că nu Anglia a dorit și căutat războiu și cum că nu atîrna de ea ca să-l împiedice, deși „a făcut tot ce putea pentru aceasta".

Lui Haldane i se pare că scopul lui Tirpitz este de a arăta că Bethmann Hollweg «nu a înțeles și nu a văzut niciodată adevărata stare a lucrurilor» și anume că nu și-a dat samă că adevăratul dușman al Germaniei era de fapt Anglia. Politica lui Bethmann de a «căuta o înțelegere sau apropiere cu Anglia și a o crede cu putință, era întemeiată pe o nedare de samă deplină a stării reale".

Și Tirpitz, — cași Cancelarul, — voia pacea; decît numai cel dintîiu socotea că trebuiau luate alte căi pentru aceasta. Tirpitz, înrîurit de vestitele teorii ale amiralului american Mahan *, credea că singura cale este „tăria pe mare". Dar, zice Haldane, toți conducătorii Angliei își dădeau samă că dacă ideile lui Tirpitz „ajungeau să se înfăptuiască", Anglia ar fi fost „redusă la o putință precară de traiu". Așa dar, zice el, „Anglia trebuia să vegheze". **

Dar tocmai pe aceste considerațiuni, pe această credință arătată statornic de toți în Anglia, se întemeiază acei care susțin, ca Tirpitz, că Anglia „este *adevărata* provocătoare a războiului", războiu care era pentru ea singurul mijloc de a opri, cît mai era vreme, înfăptuirea planului naval german!

La cetirea „Memoriului", de care am vorbit mai sus, Tirpitz zice că, dîndu-și sama de primejdia ce amenința, a voit să vie la Berlin, însă Cancelarul i-a trimes răspuns că această întoarcere neașteptată ar fi o cauză de neliniște și că, poate, s'ar fi văzut in ea „o amenințare" ***. Așa că, după lord Haldane, rămîne stabilit faptul că, „de bună credință", Bethmann-Hollweg, *singur*, „nu a știut ce să facă și nu a răspuns cererii lui Sir Edward Grey pentru o conferință".

Este vădit că toate aceste păreri și discuțiuni nu dau un răspuns lămurit asprei întrebări pe care o pun faptele arătate de antagoniști. Pentru a i se da răspunsul potrivit și hotărîtor nu ajung, din nenorocire, afirmările nimănui, oricît de bună credință ar fi și oricare ar fi situația sa, nu ajung părerile, credințele, intrepretările, oricît de cinstite sufletește ar fi.

Haldane mai departe tăgăduește temeinicia părerii lui Tirpitz cum că era vădit că Anglia căuta, și acum, a restabili „Cumpăna Puterilor pe Continent", atît de prielnică ei. El susține că Grey, „voia, și a căutat, pacea" — așa că tot ce spune Tirpitz este „un mit". Anglia, urmează el, „nu pizmuia pe Germania și nici nu se temea de un războiu naval cu ea".

In Germania, însă, se susține că Anglia voia un războiu „preventif" și că aceasta se învederează bine, între altele și din tot ce zice acum lord Haldane, cași alții, necontenit, des-

* Asupra acestuia vorbește Norman Angell în a sa „Marea Iluziune", comparîndu-i teoriile cu acele ale lui von Stengel.

** A se vedea în această privință interesantele extrase din ziarele engleze date de Norman Angell, în scrierea sa sus citată.

*** Pe atunci Statele-Unite admiteau, sau păreau a admite supremația maritimă a Marei Britanii. Așa era întocmită legea privitoare la marina de războiu care s'a votat în 1913, după stăruința Președintelui Wilson. (v. Daniel Halevy, Le Président Wilson p. 229 1 vol. Paris, 1919). Se știe că de atunci, chiar încă subt președinția lui Wilson, prin așa numitul „program monstru al lui Daniels", Statele-Unite au vederi mai puțin modeste.

pre *„trebuinţa neapărată“* ce Anglia insulară are de „stăpînirea Mărilor“.

Argumentul dat de Haldane pentru a dovedi netemeinicia credinţei lui Tirpitz, în privinţa atitudinii lui Grey, este că acesta nu cunoştea pe Grey, „pe care nu l-a văzut niciodată“; iar el, Haldane, „este prietin cu dînsul de 25 de ani şi locuia, în 1914, în aceiaşi casă cu dînsul, aşa că poate şti mai bine ceiace acesta gîndea şi ce a făcut“. Este vădit că trebue să fie şi alte argumente mai tari, căci, negreşit, numai acele de felul acesta cu greu ar putea fi socotite ca avînd o îndestulătoare putere de dovedire.

Altfel este de temut să nu se găsească pentru părerea sau, mai bine zis, grija patriotică a lui Tirpitz, fie măcar o umbră de temeinicie * în spusa răspicată şi necontenită, dinainte de războiu, şi chiar de cînd s'a isprăvit războiul, — spusă ce găsim de mai multe ori şi în scrierea lordului Haldane,—cum că „Anglia nu putea îngădui“ înfăptuirea programului naval al Germaniei, program pe care, cum am văzut, Impăratul îl comunicase lui Haldane. Acesta vorbind de nevoia Angliei de a se împotrivi acestei înfăptuiri, adaogă însemnata declaraţiune, că „era *vital* pentru noi ca Germania să nu izbutească să ajungă la acest ţel“, fiindcă „dacă izbutea, erau primejduite nu numai siguranţa noastră împotriva unei năvăliri, dar şi transporturile noastre de hrană şi de materii prime“.

Aproape zilnic se fac observaţiuni de acest fel, pentru viitorul apropiat, în ziarele engleze, tot atît de desluşit şi de stăruitor menite, neîndoios, să fie auzite de alţii, căci flota germană nu mai există.

Incheerea lordului Haldane este că numai o Germanie „prietinoasă“, — şi prin aceasta, din tot ce scrie trebue să se înţeleagă o Germanie fără flotă puternică şi, deci, ameninţătoare,— sau o „Ligă a Naţiunilor“ nu ar fi fost pentru Anglia o primejdie mare. Insă, adaogă el, „şcoala lui Tirpitz“,— la care s'a unit şi Impăratul cu al său sgomotos: „Viitorul nostru este pe apă“, — nu numai a mărit primejdia, dar a şi apropiat-o, „a făcut-o de aşa fel încît se putea pipăi“. Aceasta a dus „silit“ la „Inţelegerea *(Entente)* de apărare“.

Scriitorii germani amintesc că tot atunci regele Angliei,

* Este vădit, socotim, că oricare ar fi constatarea definitivă a Istoriei, în privinţa „provocării“ războiului, oricine ar fi acel care l-a făcut cu neputinţă de înlăturat, această adeverire istorică nu poate fi cauza niciunei justificări cît de mici, care să erte sau să slăbească vina mare pentru cruzimile şi fără de legile, voite şi nu neînlăturabile ale celor ce se luptau: măceluri, puneri de foc, batjocore, chinuiri de nevinovaţi şi de prizonieri, jafuri şi toate celelalte ticăloşii şi neomenii despre care s'a vorbit atîta, ori de cine ar fi fost săvîrşite. Orice tălmăciri s'ar încerca a se da pentru ele de către cei vinovaţi, nu-i pot acoperi şi nu le pot aduce nici o desvinovăţire ori cît de mică. Se cuvine o ispăşire aspră şi dreaptă pentru toţi făptuitorii lor fără nici o deosebire.

Edward VII, bănuitul urzitor al politicei zisă „de încercuire“, — politică al cărei merit Francezii îl pun în seama lui Delcassé, iar alţii în sama lui Iswolsky, — ar fi zis cunoscutele vorbe, vădit şi ele ameninţătoare, dacă sînt adevărate — că: „Graniţa noastră (a Angliei) este pe Rin“.

Cu toate criticile vii ce s'au adus în Anglia politicii de „înţelegere cu Germania“, care era politica lui Grey şi a lui Haldane, acest din urmă arată şi în această scriere credinţa sa statornică că această politică „era cea bună“. Dacă izbutea, zice el, atunci Anglia, a cărei tărie la urma urmei stă în puterea ei pe mare, era asigurată. Ii trebuia neapărat, dar îi ajungea, şi o armată *mică*, dar perfectă, „pentruca să împiedice pe orice duşman al ei să ocupe coastele Franciei, vecine cu Anglia“.

Şi cu acest prilej, Lord Haldane aminteşte ce a spus von der Goltz în vestita sa scriere asupra „Naţiunii subt arme“ şi anume că el socoate că în viitor „o mică oştire destoinică, şi bine înarmată, avînd în capul ei un Alexandru, va împrăştia lesne cetele mari care vor ajunge a fi fără coheziune“. Această vedere a viitorului a fost amintită des după războiu în Germania şi aiurea.

Tirpitz este de acord cu Haldane în ceiace priveşte starea respectivă a ţărilor lor, una faţă de cealaltă, însă crede, că „dacă Germania ar fi fost pregătită pentru războiu, cum era pregătită Anglia“, marina germană, chiar atîta cît era, „întrebuinţată bine şi la timp“, ar fi putut între altele împiedica venirea Englejilor în Franţa. Am văzut mai sus că această credinţă se potriveşte cu părerea sau teama retrospectivă a lui Haldane.

* * *

Aceste sînt, în scurt, elementele problemei istorice pusă viitorului. Acesta cu seninătatea depărtării şi mai ales cu ajutorul documentelor încă necunoscute — dă de multe ori alte deslegări decît acele dela început, dar de multe ori şi întăreşte pe cele dintâiu, care nu totdeauna sînt izvorîte numai din patimă.

In afară de această discuţiune, ajunsă acum numai teoretică şi istorică, Lord Haldane ţine să se apere hotărît, şi să apere politica ţării lui de o învinuire, în adevăr grea, ce ar eşi din cele spuse de Tirpitz, şi anume că în 1912, pentru a se ajunge la o înţelegere în privinţa mărginirii construcţiunilor navale, Anglia ar fi oferit Germaniei „teritorii ce nu erau ale ei“, ci ale Franţei, Belgiei şi Portugaliei, pentruca astfel Germania „să-şi dobîndească locul la mare“.

Lord Haldane susţine cu tărie că Anglia nu a oferit niciodată decît schimburi de teritorii ce erau ale ei, pentru teritorii ce erau ale Germaniei, luînd totodată îndatorirea de a nu căuta să facă acesteia concurenţă *(to not compete)* pentru

dobîndirea unor anume teritorii „care ar putea veni pe piaţă" *(that might come into the market)*.

Tirpitz nu are, deci, dreptate cînd bănueşte „suggestiunile" făcute de Haldane cu desăvîrşire „bona fide" şi „potrivit cu instrucţiunile ce avea". Şi după aceasta Haldane adaugă că se vede din scrierea din urmă al lui Tirpitz, că el însă pleacă dela o „idee fixă", care a ajuns pentru el „o obsesiune". Şi aceasta „l-a împins la credinţa că trebue să se facă orice, care să ducă la răpunerea, la desfiinţarea Angliei" ca Putere pe mare.

Anglia, spune din nou Haldane, nu numai că nu a oferit teritorii ce nu erau ale ei, dar niciodată, în propunerile ei de prietinie, nu a căutat să adoarmă pe Germania, urmărind pedealtăparte, cum s'a spus, în ascuns „încercuirea ei" sau înfăptuirea altor măsuri agresive. Dovada cea mai bună a temeiniciei spuselor sale, o vede Haldane în faptul că în 1914 Anglia a cerut ca proectul de înţelegere, la care se ajunse asupra unor puncte, să nu fie ţinut tăinuit, ci să se publice.

Dacă Anglia s'a pregătit,—şi este adevărat că a făcut-o,—a fost numai şi numai „pentru apărare". E drept că această pregătire era desăvîrşită, aşa că „totul era gata", zice cu vădită mîndrie fostul ministru de războiu al Angliei, organizatorul noii sale armate, totul „până şi ordinele şi telegramele"... precum şi tot ce era trebuitor pentru a se face legătura între armată şi flotă. Dar, încă odată, „*totul*" era numai în vederea apărării, fiindcă dacă Anglia ar fi avut „gînduri agresive", ea ar fi căutat să aibă o armată mai mare, aşa cum cereau „prietinii", ei, Franţa şi Rusia.

Lord Haldane apără Anglia şi de învinuirea că ar fi avut unele planuri ascunse de năvălire în Germania prin Belgia. „Studiile" colonelului Barnadiston, descoperite de Germani la Ministerul afacerilor străine cînd au ocupat Bruxelles *, nu alcătuesc, cum zic Germanii, un asemenea „plan". Şi ele nu aveau în vedere decît tot numai „măsuri de apărare", de rîndul acesta de apărare a neutralităţii Belgiei, la care Anglia era ţinută prin Tratatul din 1839, acel „petec de hîrtie" călcat de Germania în August 1914.

Cum însă despre un „plan de năvălire în Belgia" au vorbit nu numai Germanii, ci în 1911 baronul Greindl, ministrul Belgiei la Berlin, Lord Haldane înlătură această greutate spunînd că „este probabil" că Greindl nu a înţeles cele ce el numea „revelaţiunile perfide şi naive ale ataşatului militar englez la Berlin". Fără a se putea hotărî de partea cui este adevărul şi dreptatea, până nu se vor cunoaşte exact toate documentele, se pot totuşi găsi neîndestulătoare „dovezile" ce voeşte să dea Lord Haldane. Aceste „dovezi" sînt următoarele: D-sa afirmă că, fiind Ministru de războiu, nu a făcut un asemenea plan şi nici nu a auzit că l-ar fi făcut altcineva. Mai mult încă: întrebînd în urmă, după publicarea actelor găsite la Bruxelles, pe acum Generalul Barnadiston şi pe urmaşul său colonelul Bridges, „aceşti ofiţeri distinşi" i-au spus că „nu a fost nimic de acest fel". Pe lîngă aceste sir Eduard Grey, în 1915, în un document înfăţişat Parlamentului, „a dat o zdravănă tăgăduire insinuaţiunii" *(a vigorous denial of the insinuation)*. Şi atîta tot! Vădit,—e de netăgăduit,—că trebue să mai fie şi alte „dovezi".

* Amintim că Germanii au publicat „documentele" descoperite astfel, subt titlul: „*Documents Diplomatiques*" 1905—1914. (Berlin 1915); însă atunci s'a spus că ar fi neexactităţi şi lipsuri în acea publicaţie, ceiace fireşte Germanii neagă. Şi această chestiune complică şi face mai grea problema „cauzelor războiului".

Aşa dar, zice Lord Haldane, nu mai rămîne nimic din învinuirile aduse Angliei şi lui însuşi de către duşmanii lor şi chiar de unii printre aliaţi. El, Haldane, a pregătit o armată mică, dar desăvîrşită, singura ce se putea avea în Anglia în timp de pace, pentru eventuala „apărare", şi numai pentru „apărare", lăsînd însă deschisă putinţa, cum s'a dovedit, a măririi ei „cînd va fi nevoe".

Aşa dar, închee autorul, Germania îşi datoreşte ei înseşi înfrîngerea ce a suferit,—mai ales, adaogă d-sa, „fiindcă Aliaţii aveau puterea morală care îi lipsea ei".

* * *

Privind acum „la cei învinşi prin propria lor vină", cum zice Lord Haldane, el spune compatrioţilor săi că nu „trebue să-i lase pe Germani fără nici-o nădejde în un viitor mai bun", nici să fie aduşi acolo încît să creadă că nu pot scăpa decît „alcătuind o unire a popoarelor nemulţumite".

Fireşte, zice dînsul, Germania şi Austro-Ungaria trebue să-şi capete pedeapsă „dinaintea dreptăţii internaţionale". Însă adaogă că „pedeapsa trebue îmblînzită prin ceva mai mult decît îndurare" şi aceasta „de teamă de ceiace ameninţă lumea pentru viitor". Şi mai departe spune ceiace spun, în Anglia mai cu samă, necontenit mai mulţi,—şi anume că neaparat „trebue să vindecăm rănile, iar nu să le ţinem deschise". Numai astfel,—aşa se crede acolo,—Anglia ia măsuri pentru siguranţa şi apărarea ei în viitor şi se dovedeşte „că ne gîndim la generaţiile viitoare".

Anglia, mai spune acest bărbat de stat, nu este „vindicativă", ea nu păstrează multă vreme duşmăniile sale: „*aceasta este taina puterii sale în lume*". Nimene, în Anglia, nu doreşte moartea poporului german! zice el. Numai un „ignorant", care nu cunoaşte dezvoltarea literaturii, muzicei, ştiinţei, filozofiei, industriei şi comerţului Germaniei, o doreşte, dar „un neştiutor nu a fost niciodată un bun călăuz".

Lord Haldane adaogă că spune „hotărît" acestea, deşi ştie

că „nu va mulțumi pe extremiști"; dar zice că el scrie „pentru cei nepătimași".

Pricina de căpetenie a acestui războiu sînt, după scriitorul de care vorbim, „bănuelile" unuia despre celălalt, născute numai din faptul necunoașterii bine reciproce". Prea s'au judecat popoarele, unele pe altele, numai după ce spuneau ziarele și ai lor „corespondenți speciali", sau după ce spun, uneori, oameni fără nici o răspundere. Cu vremea, nădăjduește Lord Haldane,—și aceasta ar fi de dorit, dacă părerea sa ar fi pe deplin întemeiată,—popoarele se vor judeca între ele altfel decum o făceau mai înainte. Oare, se întreabă autorul, Englejii de astăzi judecă revoluția franceză tot cum o judecau străbunii lor?

Firește, urmează el, trebuiau puse condițiuni aspre învinșilor, dar „avem de făcut ceva mai mult decît numai să tragem urmările biruinței; trebue să arătăm *cum* voim să trăim cu Germania în viitor... Trebue lărgime de spirit... *să nu facem greșala ce a făcut Burke cu revoluția franceză...* Trebuesc căutate temeliile pentru *pacea adevărată*, care atîrnă nu atît de litera Tratatului, cît de spiritul în care a fost făcut. *Aceste temelii trebuesc căutate în ceiace este mai înalt și mai trainic în omenire*".

Ziarul *The Times*, în suplimentul său literar, dînd samă despre această de netăgăduit însemnată scriere, spune că afară de unele excepțiuni, „spiritul celor spuse de Lord Haldane este *excelent*". Rezervele ce face sînt mai cu samă privitoare la părerea autorului asupra sentimentelor Englezilor, la început, asupra revoluției franceze, — ceiace este numai o chestiune de interes istoric,—și asupra chestiunii „îndoelnice", după *The Times*, dacă „este ceva de cîștigat prin încercarea ce face Haldane de a micșora învinuirile aduse Germaniei".

Dar, adaogă acest ziar, „dacă Lord Haldane nu ne poate cere să falșificăm istoria trecutului", în alte privințe „el are simpatia deplină a tuturor oamenilor ce vor binele", atunci cînd ne cere „să ne luăm privirile dela trecut și să le îndreptăm spre viitor".

Am crezut că nu este de prisos pentru a ajuta a ne da samă de părerile, sentimentele, năzuințele din Anglia, să dăm părerea principelui Liar, nu numai patriotic, dar chiar „jingoist", *chauviniste*, din „presa Lordului Northcliffe".

Se știe că Lord Northcliffe a avut, în vremea războiului, o înrîurire foarte mare, covîrșitoare, mai ales prin ziarele sale; el a fost pe toate căile *(far and away)* „cel mai puternic călăuz al soartei engleze" și a fost atîta vreme „puterea de dindărătul tronului care a adus pe Lloyd George în capul afacerilor și a diriguit politica acestuia", cum arată un bun cunoscător * al stării lucrurilor. Deși simțitor scăzută, înrîurirea „presei" sale este încă și acum destul de mare. Cearta sau neînțelegerea sa cu Lloyd George, anul trecut, a luat proporția aproape a unei întîmplări istorice în Anglia.

* Sisley Huddelston, Peace-Making at Paris (1 vol., London, Fisher Unwin, 1919) pg. 145.

Lord Haldane își dă bine sama și o spune anume, că nu se poate încă scrie istoria definitivă. Pentru aceasta trebue o oarecare depărtare de fapte. El își dă bine samă că lucrurile de care vorbește sînt încă prea aproape de noi, pentruca să avem toate elementele; și trebue, credem, adăogat, pentru a avea și nepărtinirea liniștită, fără de care ele nu pot fi privite și cercetate fără patimă, așa cum numai se cuvine.

Acum ne stăpînește mult, încă pe toți fără deosebire, voit sau nu, mult neadevăr, acel neadevăr care însă „este una din marile trebuințe ale vieții", dacă trebue să credem pe scepticul Anatole France, tălmăcitorul îngăduelnic al tuturor slăbiciunilor omenești.

Acum, și în o chestiune ca aceasta, în care mult este întemeiat, cum am văzut, „pe gînduri și intențiune", ni se pare că se potrivește mai mult decît oricînd, maxima juridică engleză *Hearsay is not evidence* (ceiace se spune nu este o dovadă). Lord Haldane amintește el însuși, cinstit, această zicătoare.

Scrierea sa totuși este un început de îndrumare spre limpezire, care cuprinde și unele mărturisiri. Pentru aceasta am socotit că nu ar fi fără oarecare folos a fi cunoscută mai pe larg și la noi.

C. Krupenski

Ne me perdas illa die

Te port în mine fără să te cunosc; mi-e dragă
Povara dulcei tale obsesii şi mă doare;
Mi-e dragă ca un murmur într'o tăcere vagă
Şi-apoi mă doare ca o poruncă strivitoare.

Ființa mea te simte şi 'n noapte te creiază
Departe, pentru nu ştiu ce rătăciri de mine;
Te simte 'n juru-i albă şi fină ca o rază
Şi te sporeşte 'n mine ca pe un miez în pîne.

Iţi văd înfăptuirea cum se desăvîrşeşte
In timp şi 'n spaţiu, caldă, cu graţiile sale,
Şi cum mi se strecoară în sînge nebuneşte
Ca, într'o zi, să-mi iasă doborîtor în cale.

Tu, unde eşti, acolo, departe, fără mine,
Auzi, sub cuiburi pline de pasări adormite,
Pe sub frunzişuri grele de fericiri străine,
Un zbor de visuri roşii spre tine potopite.

O mînă nevăzută te ia uşor de mînă
Ca să te scoată, astfel, în faţa mea de-odată;
O mînă te 'nfloreşte pe sufletu-mi stăpînă
Şi mă desface mie din mintea-mi zdruncinată.

Va fi o zi de aur topit şi nebunie,
Un soare nou va pune pe ceruri stăpînire,
Privighetori albastre vor rîde 'n veşnicie
Şi va porni 'n natură o altă 'nmugurire.

In ziua-aceia însă să nu mă pierzi, femee!
Tu clipă-abia 'ncepută şi totuşi nesfîrşită!
Prin tine năzuinţa mea tainică se 'nchee
Sau îşi repede zborul tot mai desăvîrşită.

Cuprinde 'n braţe albe, moi şi tulburătoare,
Povara mea de gînduri, de visuri, de durere,
Apoi îmbrăţişeaz'o la sîn ocrotitoare
Şi, dacă poţi, încearcă să nu mă pierzi; tăcere!

N. Davidescu

ZILE NEGRE*

La retragerea armatei noastre in Moldova pentru refacere, Diviziei C i se destinase zona în jurul Burdujenilor.

Am ajuns la Burdujeni la 22 Decembrie 1916.

Refacerea s'a început cu schimbarea comandanţilor. Dela Marele Cartier General a venit noua ordine de bătae, adică noua împărţire a comandamentelor între alţi comandanţi. Se tăia în carne vie. Toţi comandanţii care nu eşiseră bine in prima parte a campaniei, au fost înlocuiţi. Nu e vorbă, că deşi „carne vie", era însă numai „carne macră"; toţi au fost trecuţi la comandamentele teritoriale, adică la părţile sedentare—şi erau destule: cinci de corp de armată, douăsprezece de divizii, plus comandant militar al garnizoanei Iaşi. Asta însemna leafa întreagă cu accesorii, cincimea de război, îndemnizaţie de hrană, bez Vlaşca şi Teleormanul.

Din numărul total de generali ai armatei, douăzeci şi unul au rămas la armata de operaţii, iar optsprezece au fost puşi la recompensa de războiu ce am arătat şi au mai fost cîţiva cărora nu li s'a putut da nici recompensa asta: au fost scoşi pur şi simplu.

Dacă s'au trimes, însă, la bine optsprezece generali, din care patru de divizie, a rămas armata de front fără generali şi atunci s'au pus comandanţi la divizii, coloneli. La unsprezece din şaptesprezece divizii, comandanţii erau coloneli. Aceasta era, desigur, răsplata dreaptă a bravurii cu care făcuseră războiul şi cu care, unii din ei, comandanţi de régimente cu o zi înainte, îşi duseseră trupele în foc.

Era îmbucurător să vezi cum se rupea acest fel cu trecutul şi se ridică la comandele înalte acei pe care i-a ridicat meritul. Bucuria a fost însă de scurtă durată şi căptuşită tot cu dulcile obiceiuri ale trecutului. Cetirea noii ordini de bătae o arăta. Chiar după o campanie în care ţara eşise ciuntită, cu capitala în mîna duşmanului, cu armata redusă şi demoralizată, dulcele nostru trecut tot se oglindea în cartea cea nouă. Noua

* Fragment din volumul „1916—1918" care va apare în editura „Viaţa Romînească".

rînduială ar fi trebuit să fie zguduirea de redeşteptare a unui neam, trăit până atunci în credinţa că steaua lui cea bună îi îngădue orice învîrteli. In loc de asta, noua ordine de bătae era plină la Marele Cartier General cu multe, foarte multe nume care nu se termină cu „escu", pe-o vreme cînd era o nevoe de ofiţeri la corpuri, de se deschisese largi porţile pentru căpătarea gradelor ofiţereşti.

*

Pe zonele de refacere pregătirea militară a fost izbită fără veste de izbucnirea epidemiilor. Divizia C a fost mai puţin atinsă, avînd şi efectiv de oameni mai redus şi fiind şi retrasă în nordul extrem al Moldovei, fără contact cu alte trupe şi fără să fie în drumul mare al circulaţiei, care ar fi expus-o mai mult.

Am fost mutat în 5 Februar 1917 dela această divizie la divizia a 9-a, ca medic-şef al spitalului mobil şi în acelaşi timp delegat temporar ca reprezentant al Armatei I-a în comisia mixtă ruso-romînă, la Marele Cartier, pentru fixarea măsurilor de apărare împotriva boalelor. Această comisie n'a lucrat decît o zi şi asta fără rezultate practice, de oarece era grea înţelegerea prin interpreţi ne-medici, cu oameni care nu ştiau decît limba lor. Comisia s'a mărginit la discutarea măsurilor de igienă generală. Am plecat adouazi la noul meu spital.

Cînd am ajuns la divizia 9-a, epidemia de Tifus exantematic era în toiul ei; cu toate astea nu era celace văzusem la trecerea mea prin Iaşi. Tabloul îngrozitor al convoiurilor de morţi şi muribunzi pe străzile Iaşului, îngrozitoarea grămădire de nenorociţi care nu mai aveau locuri prin spitale şi stăteau lungiţi pe subt paturi şi prin coridoare, murdăria fără samăn pe care o întreţineau prin spitale numărul de bolnavi peste capacitatea sălilor şi pentru a căror îngrijire era absolută lipsă de personal sanitar;—toate acestea sînt prea cunoscute şi trecem peste ele, căci orice descriere nu poate reda sinistrul tablourilor care sînt în amintirea ţării întregi, pe atunci toată la Iaşi.

Epidemiile erau fatale poate, din pricina îngrămădirii forţate a unsprezece divizii, din şaptesprezece, în spaţiul mic care ne fusese lăsat de Ruşi între Siret şi Prut, şi acela numai dela Vaslui în sus. Ingrămădirea era mai mare în jurul imediat al Iaşului, de care vroiseră să fie mai aproape mulţi dintre comandanţi. Poeni, Grajduri, Voineşti, Galata, aproximativ 24 kilometri în lat, 20 kilometri în lung, reprezintă reşedinţele şi întinderea a patru divizii—aproape 100,000 oameni—grămădite toate în preajma Iaşului, fără să socotim toată soldăţimea pe care o întreţinea în a doua capitală puzderia de stabilimente şi servicii centrale ale armatei.

Toate aceste divizii își trimeteau toți bolnavii la Iași, de oarece nici-o descentralizare a spitalelor nu fusese realizată, încît convoiurile spre Iași și în Iași, erau urmarea fatală a surprinderii cu care ne a izbit epidemia.

Ne odihneam și răsuflam în tihnă la orașe, după emoția unei retrageri așa de grabnice; poate că de asta am lăsat să se odihnească și soldații și să se grămădească prin sate, prin locuințele țărănești, după ce au bătut drumurile retragerii și le-a intrat în oase frigul a patruzeci de nopți trecute ca vai de lume.

Grămădeala mai este și în firea Romînului, căci cu toată răbdarea cu care duce el la ger și la intemperii cît de grele, totuși, cînd se găsește înaintea focului, se grămădește în vecin cu toate hainele pe el, cu genunchii la gură și stă de vorbă. S'au grămădit soldații peste locuitorii satelor, s'au grămădit cu dulumul în odăile mărunte țărănești; și veneau mereu alții, ca să complecteze efectivele, încît în curînd s'au găsit cîte șaisprezece oameni, într'o odae de opt metri patrați, adică jumătate de metru patrat de om, pe cînd după toate regulele, minimum trebue să fie de trei metri jumătate.

S'a incuibat boala,—s'a încuibat mai ales în unitățile cu supraveghere slabă, unde drumul greu prin satele glodoase, pe vremea ernei, a făcut ca oamenii să stea fără de niciun control în casele țărănești. Nu s'a dus, nu comandantul să-i vădă, dar nici ofițerii tinerei, pentru care un drum, chiar rău, nu este în alte ocazii piedică. Au stat soldații de capul lor, iar ofițerii au stat la casele lor.

Mai ales la părțile sedentare lipsa de control era îngrozitoare. Acestea erau de obiceiu în preajma unităților lor active, dar băgate în sate mai înfundate, de oarece satele de lîngă căile de comunicație erau date trupelor de front, care aveau nevoe de legături lesnicioase. La aceste părți sedentare, comandanții de regimente erau căpitani eșiți la pensie: mustăți albe, cu vîrfurile bine îndreptate spre cuceriri, și o cravașă care bate mereu în tureatca botforilor. Aceștia erau ajutați de plutonieri de ultima reangajare înainte de pensie: mustăți stufoase pe care degetul arătător drept le încolăcește mereu. Toți aceștia își aduceau aminte de bune vremuri în serviciul armatei, dar vedeau cu jale că pensia are să sfîrșească în curînd viața asta de bine Și-au adus, deci, cu toții toate rudele în satele de refugiu din Moldova; au ocupat cu rude și prietini casele cele mai bune, iar satul era o satrapie în mina lor. Eșeau dimineața mustățile albe în cerdac și dădeau de-acolo ordine; gradele stăteau înșirate în față, ascultau scandarea ritmică a cravașei pe botfori și porneau apoi să împlinească ordinele, fiecare la rîndul lui satrap în raza lui. Zile întregi nu călcau în stradă cizmele bine lustruite ale domnului comandant.

Au stat oamenii fără control, fără sfat; ori s'au schimbat de rufe, ori nu; chiar dacă ar fi avut rufe de schimb, era o istorie întreagă să le spele.

A izbucnit boala și ne-a zăpăcit. Au strigat comandanții că, dacă e vorba de boală, e treaba doctorilor să ne scape de ea; au țipat la doctori—căci de aceia au grade mai mari—și au pierit bieții doctori pe-un cap, din ordin. Nu prea știau nici medicii natura boalei celei noi; nici n'o văzuseră, nici nu știau că la fiecare pas al lor în locuințele dospite de viața infectă a atitor oameni, îi pîndește agentul de propagare al boalei.

Nu mai rostim numele acestui agent; e destulă simpla evocare a halului extraordinar în care se găseau unii oameni, cu colonii de miliarde de asemenea „agenți". Il știm cu toții, căci ne-a populat toate visurile de groază ale nopților din două ierni.

Ce puteau să facă medicii cu asemenea agenți? Să umble după ei cu siringa cu seruri? Sau cu tuburi de comprimate? Era treaba comandanților să nu se încuibe murdăria în oamenii lor. Tifusul exantematic este o boală de poliție, nu de medic; numai cu măsuri polițienești se stîrpește,—iar pentru a schimba rufele și a face bae, nu e nevoe de medic. Desigur că Tifusul exantematic a izbucnit din lipsa de control asupra oamenilor și asta cade numai în vina comandanților.

In divizia 9-a, concluziile de mai sus erau cum nu se poate mai demonstrate. Diviziei i se destinase, ca zonă de refacere, un triunghiu cu vîrful în jos, la Vaslui, culcat la stînga apei Bîrladului, mărginit la răsărit de rîul Bîrladului și avînd laturea asta întinsă nord-sud, în sus până la Buhăești; aproximativ 25 kilometri; la sud-vest laturea era formată de pîrâul Rahovei, lature întinsă dela vest la est, aproximativ 20 kilometri; unele unități treceau puțin peste văile acestor două rîuri; laturea de a treia unea aproximativ cele două extremități ale laturilor arătate mai sus. Se vede acum că aceiași suprafață ocupată spre Vaslui de o singură divizie, era disputată în preajma Iașului de patru divizii: 2-a, 4-a 11-a și 15-a.

In această divizie, într'un regiment, al 9-lea de vînători, în care oamenii n'au stat de loc în sate, ci au fost dela început așezați în bordee largi, bine aerisite, situate în mijlocul unei păduri și în care comandantul regimentului și toți ofițerii erau veșnic în mijlocul oamenilor, au fost abia citeva cazuri de boală—și aceiea numai prin contact exterior. In alte două regimente care ședeau în satele depe valea Rahovei, au fost cazuri ceva mai multe; proporția creștea la un regiment îndesat întreg în Buhăești și era maximă la un regiment ce-și băgase oamenii prin casele mărunte ale satelor mai puțin gospodărești depe valea Stemnicului, care face bisectricea triunghiului destinat diviziei noastre.

Cind am sosit la această divizie, am găsit spitalul ce era hărăzit conducerii mele, așezat deja în mijlocul acestui din urmă regiment, într'un sat unde era construit de cîțiva ani un dispensar medical pentru plasă, adică un mic spitalaș destinat, nu să primească bolnavi, ci numai să le dee consultații

Toate aceste divizii își trimeteau toți bolnavii la Iași, de oarece nici-o descentralizare a spitalelor nu fusese realizată, încît convoiurile spre Iași și în Iași, erau urmarea fatală a surprinderii cu care ne a izbit epidemia.

Ne odihneam și răsuflam în tihnă la orașe, după emoția unei retrageri așa de grabnice; poate că de asta am lăsat să se odihnească și soldații și să se grămădească prin sate, prin locuințele țărănești, după ce au bătut drumurile retragerii și le-a intrat în oase frigul a patruzeci de nopți trecute ca vai de lume.

Grămădeala mai este și în firea Romînului, căci cu toată răbdarea cu care duce el la ger și la intemperii cît de grele, totuși, cînd se găsește înaintea focului, se grămădește în vecin cu toate hainele pe el, cu genunchii la gură și stă de vorbă. S'au grămădit soldații peste locuitorii satelor, s'au grămădit cu duiumul în odăile mărunte țărănești; și veneau mereu alții, ca să complecteze efectivele, încît în curînd s'au găsit cite șaisprezece oameni, într'o odae de opt metri patrați, adică jumătate de metru patrat de om, pe cînd după toate regulele, minimum trebue să fie de trei metri jumătate.

S'a incuibat boala,—s'a încuibat mai ales în unitățile cu supraveghere slabă, unde drumul greu prin satele glodoase, pe vremea ernei, a făcut ca oamenii să stea fără de niciun control în casele țărănești. Nu s'a dus, nu comandantul să-i vădă, dar nici ofițerii tinerei, pentru care un drum, chiar rău, nu este în alte ocazii piedică. Au stat soldații de capul lor, iar ofițerii au stat la casele lor.

Mai ales la părțile sedentare lipsa de control era îngrozitoare. Acestea erau de obiceiu în preajma unităților lor active, dar băgate în sate mai înfundate, de oarece satele de lîngă căile de comunicație erau date trupelor de front, care aveau nevoe de legături lesnicioase. La aceste părți sedentare, comandanții de regimente erau căpitani eșiți la pensie: mustăți albe, cu vîrfurile bine îndreptate spre ceruri, și o cravașă care bate mereu în tureatca botforilor. Aceștia erau ajutați de plutonieri de ultima reangajare înainte de pensie: mustăți stufoase pe care degetul arătător drept le încolăcește mereu. Toți aceștia își aduceau aminte de bune vremuri in serviciul armatei, dar vedeau cu jale că pensia are să sfîrșească în curînd viața asta de bine Și-au adus, deci, cu toții toate rudele în satele de refugiu din Moldova; au ocupat cu rude și prietini casele cele mai bune, iar satul era o satrapie în mîna lor. Eșeau dimineața mustățile albe în cerdac și dădeau de-acolo ordine; gradele stăteau înșirate în față, ascultau scandarea ritmică a cravașei pe botfori și porneau apoi să împlinească ordinele, fiecare la rîndul lui satrap în raza lui. Zile întregi nu călcau în stradă cizmele bine lustruite ale domnului comandant.

Au stat oamenii fără control, fără sfat; ori s'au schimbat de rufe, ori nu; chiar dacă ar fi avut rufe de schimb, era o istorie întreagă să le spele.

A izbucnit boala și ne-a zăpăcit. Au strigat comandanții că, dacă e vorba de boală, e treaba doctorilor să ne scape de ea; au țipat la doctori—căci de aceia au grade mai mari—și au pierit bieții doctori pe-un cap, din ordin. Nu prea știau nici medicii natura boalei celei noi; nici n'o văzuseră, nici nu știau că la fiecare pas al lor în locuințele dospite de viața infectă a atitor oameni, îi pîndește agentul de propagare al boalei.

Nu mai rostim numele acestui agent; e destulă simpla evocare a halului extraordinar în care se găseau unii oameni, cu colonii de miliarde de asemenea „agenți". Il știm cu toții, căci ne-a populat toate visurile de groază ale nopților din două ierni.

Ce puteau să facă medicii cu asemenea agenți? Să umble după ei cu siringa cu seruri? Sau cu tuburi de comprimate? Era treaba comandanților să nu se încuibe murdăria în oamenii lor. Tifusul exantematic este o boală de poliție, nu de medic; numai cu măsuri polițienești se stîrpește,—iar pentru a schimba rufele și a face bae, nu e nevoe de medic. Desigur că Tifusul exantematic a izbucnit din lipsa de control asupra oamenilor și asta cade numai în vina comandanților.

In divizia 9-a, concluziile de mai sus erau cum nu se poate mai demonstrate. Diviziei i se destinase, ca zonă de refacere, un triunghiu cu vîrful în jos, la Vaslui, culcat la stînga apei Bîrladului, mărginit la răsărit de rîul Bîrladului și avînd laturea asta întinsă nord-sud, în sus până la Buhăești; aproximativ 25 kilometri; la sud-vest laturea era formată de pîrâul Rahovei, lature întinsă dela vest la est, aproximativ 20 kilometri; unele unități treceau puțin peste văile acestor două rîuri; laturea de a treia unea aproximativ cele două extremități ale laturilor arătate mai sus. Se vede acum că aceiași suprafață ocupată spre Vaslui de o singură divizie, era disputată în preajma Iașului de patru divizii: 2-a, 4-a 11-a și 15-a.

In această divizie, într'un regiment, al 9-lea de vînători, în care oamenii n'au stat de loc în sate, ci au fost dela început așezați în bordee largi, bine aerisite, situate în mijlocul unei păduri și în care comandantul regimentului și toți ofițerii erau veșnic în mijlocul oamenilor, au fost abia cîteva cazuri de boală—și acelea numai prin contact exterior. In alte două regimente care ședeau în satele depe valea Rahovei, au fost cazuri ceva mai multe; proporția creștea la un regiment îndesat întreg în Buhăești și era maximă la un regiment ce-și băgase oamenii prin casele mărunte ale satelor mai puțin gospodărești depe valea Stemnicului, care face bisectricea triunghiului destinat diviziei noastre.

Cînd am sosit la această divizie, am găsit spitalul ce era hărăzit conducerii mele, așezat deja în mijlocul acestui din urmă regiment, într'un sat unde era construit de cîțiva ani un dispensar medical pentru plasă, adică un mic spitalaș destinat, nu să primească bolnavi, ci numai să le dee consultați

şi medicamente. Una din odăile mai mari ale acestui dispensar putea să cuprindă şapte bolnavi, nu în paturi, de care nici nu era vorbă, ci în târgi. Am ocupat alături de spital şcoala, care nu funcţiona şi în a cărei sală mare de clasă încăpeau douăzeci şi cinci de târgi. Am avut ceva mai multă muncă să iau încă o sală din şcoală, în care învăţătoarea primise în gazdă o colegă refugiată. Atît ea cît şi colega ei erau fără familie şi ocupau fiecare cîte o odae. Le-am rugat atunci să se mute amîndouă într'o odae şi să-mi dee mie una; refugiata n'a vrut să consimtă în ruptul capului şi mi-a demonstrat că refugiaţii au drept mai mult la recunoştinţa ţării decît băştinaşii, de oarece ei şi-au părăsit casele lor. Poate că mă dovedea cu argumentele feminine şi mai ales cu morişca care le învîrtea; am dovedit-o eu, cu argumentele medicale, şi s'a mutat la Vaslui, nu fără să mă înştiinţeze că are să mă spună revizorului şcolar.

Aveam neapărată nevoe să creez disponibilităţi de paturi pentru bolnavi, de oarece cu patruzeci de locuri nu se putea răspunde nevoilor unei divizii, iar eu îmi pusesem în minte să nu las niciun bolnav din această divizie să bată drumul la oraş. De aceia am transformat în săli de spital toate casele din sat care puteau servi la acest scop. M'am lovit însă de nişte personaje atotputernice, care m'au biruit. M'au biruit, deşi eu aveam de partea mea atît nevoia absolută a spitalului, cît şi gradul meu militar. Eu eram colonel, şef de spital, iar ei erau sergenţi-majori, şefi de jandarmi.

Jandarmii aveau în acel sat, în două din cele mai spaţioase case, instalate: în una secţia de jandarmi şi în alta postul de jandarmi, fiecare cu cîte patru odăi: cancelaria, arhiva, arestul şi locuinţa particulară a domnului comandant. Nici secţia, nici postul n'aveau însă nimic de lucru, de oarece pe zona unei divizii poliţia satelor se făcea de pretorul diviziei cu jandarmii lui, şi afară de asta satele erau bucşite de soldăţime, încît rolul jandarmilor era nul. Atunci domnii şefi de jandarmi din sat desfiinţaseră şi ei arestul, arhiva, cancelaria şi aduseseră refugiaţi—şi mai ales refugiate—care ocupau toată casa. Am spus sergentului-major care era şeful secţiei, că e în interesul armatei să fac spital pentru bolnavi şi că-l rog să mute postul la un loc cu secţia şi să-mi dea mie una din case, pentru spital. Mi-a răspuns că nu se poate, căci are nevoe de amîndouă casele şi că, dacă vreau, să fac raport domnului comandant al companiei, care e la Vaslui. Cînd am auzit cine e comandant, m'am bucurat tare, de oarece îmi era prietin dela Iaşi, încît consideram treaba caşi făcută. I-am trimis un raport şi i-am scris şi o scrisorică particulară, în care îl rugam de afacere. La scrisorică nu mi-a răspuns, iar pe raport a pus înalta apostilă: „Şeful secţiei va raporta dacă se poate da una din case". Şeful secţiei, negreşit a raportat tocmai ceia ce-mi spusese şi mie, dar într'un stil ceva mai specific: „Nu se poate satisface cererea, de oarece jandarmii *are* nevoe de linişte". M'am dus atunci la generalul comandant al diviziei şi i-am expus cazul; el tocmai se ducea la Marele Cartier şi mi-a spus să-i dau un raport despre „afacere", pe care-l duce el şi-l sprijină la Cartier, ca să se dee ordin de-acolo să mi se elibereze una din case.

Asta se petrecea în Februar. Am trecut toată vremea epidemiei, m'am ajutat cum am putut pentru spitalizarea bolnavilor şi am primit, în sfîrşit la 20 April, cînd se isprăvise epidemia, un dosar voluminos care se începea cu raportul meu către general privitor la chestia postului de jandarmi. Pe acesta îl susţinea generalul comandant al diviziei cu un alt raport către Marele Cartier. In colţ scria Şeful Statului Major general al armatei dela M. C. G. că: „Marele Pretor să dea ordin să se dea una din case". Marele Pretor (parc'ai zice „Marele Dalailama"!) trimetea ordinul companiei de Vaslui să-şi dea părerea şi să trimeată şi planurile caselor. Compania de Vaslui trimetea dosarul şefului de secţie; acesta iarăşi răspundea că „jandarmii *are* nevoe de linişte". Pe aceleaşi căi dosarul a urmat drumul înapoi, ca să ajungă la mine. L-am trimis şi eu înapoi Marelui Dalailama, cu un alt raport, în care-i spuneam că-i trimit dosarul, ca să-l pună în muzeul de moravuri al Romîniei dela 1917, ca să se poată compara cu o istorioară—pe care i-am şi transmis-o—ce a păţit-o un biet jidan din Iaşi, înainte de 1877:

Ii ceruse un sub-comisar mită şi el n'a vrut să-i dee; atunci sub-comisarul l-a bătut. Jidanul a reclamat în scris la procuror. Procurorul: „dl. comisar va refera"; Comisarul: „dl. subcomisar va ancheta", adică tocmai cel cu pricina. A reclamat jidanul la Ministrul de Justiţie: „dl. Procuror general va cerceta cazul şi refera". Procurorul general: „dl. Procuror cutare va ancheta"; de-aici încolo drumul ajungea pe calea ştiută. S'a dus jidanul cu jalba la Domnitor: „se recomandă d-lui Ministru al Justiţiei". Calea de-aici mai fusese făcută, încît nu era grea.

Au triumfat jandarmii,—au învîrtit şi Romînia din războiu, cum au învîrtit-o şi pe cea de până atunci; au arătat că aceşti sub-comisari ai satelor au dreptul la simpatia vie care i-a fixat definitiv în dragostea ţărănimii şi care a făcut ca, ori de cîte ori, mai tîrziu, pleca spre Muntenia vr'un tren cu jandarmi, care se întorceau la reşedinţa lor, soldaţii făceau acestor „găinari ai satelor" o petrecere cu huidueli şi scuipături până nu se mai vedea trenul...

Această mică diversiune a putut servi ca să arăte că epidemia îşi putea face drumul în voe, sprijinită bine din toate părţile. Şi şi-l făcea! Tabloul unui regiment bolnav nu putea să difere mult de celace am văzut la regimentul în mijlocul căruia am stat.

Trupa eşea la exerciţiu dimineaţa. In faţa spitalului meu, apa Stemnicului se revărsase peste toată valea şi apoi înghe-

ţase. Pe ghiaţa asta vedeam in fiecare zi soldaţii noştri în mantale ruseşti, cum se trudeau în dreapta şi'n stînga. In fiecare zi, însă, numărul mantalelor scădea. Tot mai mulţi soldaţi lipseau dimineaţa la apel. Sergentul de zi întreba de urma lor, şi-i spuneau camarazii de locuinţă că aceia au rămas acasă, fiind bolnavi. Trecea sergentul de zi pela casele acestora şi scria pe uşă cu crida: „casă de scutiţi",—îi scutea el pe ziua ceia de front. Dacă în aceiaşi casă se făceau mai mulţi scutiţi, adouazi ştergea ce scrisese eri şi scria înloc: „Fermelie". Douăzeci-treizeci de „fermelii" şi tot pe-atitea case de scutiţi, nu impresionau nici pe cel care le decreta cu crida, nici pe cei de mai sus, unde noutatea ajungea mai greu, deoarece un comandant de companie nu trebue să aibă oameni bolnavi în compania lui,—iar dacă are, nu-i spune, căci e notărea în faţa colonelului.

Cei scutiţi nu veneau nici adouazi la serviciu; alţii deveneau scutiţi la rîndul lor. Plecau dintr'o casă de scutiţi dimineaţa la front cei care se mai puteau ţine pe picioare şi lipseau de-acasă toată ziua; sara se întorceau acasă trudiţi şi se culcau fără multă vorbă. Cînd se sculau dimineaţa să plece din nou la apel, scutiţii de subt paturile unde zăceau, erau morţi, poate de-o zi întreagă, căci nimeni nu-i mai întrebase. Mi-i aduceau la spital doar să-i îngrop, căci eu aveam preot, iar preotul regimentului lor era în al treilea sat. Hotărîse preotul meu să păstreze o listă nominală a celor îngropaţi în cimitirul satului, listă pe care trebuia să o predea primarului din sat în ziua cînd plecam de-acolo cu spitalul; la căpătâiul fiecărui mormînt punea pe-o cruce de lemn un număr, care pe listă corespundea cu numele celui îngropat, ca să ştie

Copii şi cei ce dragi ne sînt,
De-or vrea să plîngă pe-un mormînt,

locul anume unde este îngropat mortul pe care îl caută...

A ajuns preotul să ducă până la paisprezece într'o zi. S'a întîmplat, însă, să întrebe pe cei ce aduceau un mort:

— Cum îl chiamă, măi băeţi?

— Gheorghe Ion, săru' mîna, taică părinte.

— D'apoi bine, măi băeţi, pe Gheorge Ion l-am îngropat eri; ăsta trebue să fie altul...

— Nu putem şti, taică părinte; aşa ne-a spus domnu' sergent de zi.

— Duceţi-vă şi întrebaţi din nou, că nu se poate face îngroparea de două ori pe-un nume.

Se duceau şi peste-un sfert de ceas se întorceau tot cu numele cela. Am trimis şi mi-au chemat pe plutonier: şi-a adunat compania, a făcut apelul, a făcut cercetările lui şi mi-a adus alt nume. O fi fost acela numele adevărat al celui mort?..

Ora 3 după prînz era a ceremoniei colective; până a-

tunci aduceau mereu căruţele şi tărgile. Cu ce murea în spital, cu ce venea din sat, suia la deal, spre cimitirul satului, tristul convoiu de tărgi acoperite cu prostiri albe, purtate de sanitarii mei în bluze albe.

Se oprea des până'n deal convoiul alb, pe cărarea ponorîtă. Era purtată cu puteri în fiecare zi tot mai sleite povara din tărgi; tot mai doborîţi de muncă erau sanitarii ce-o purtau, deşi se făcea tot mai uşoară sarcina trupurilor supte de trai prost şi de boală.

Din vale se vedea acest convoi de groază albă fîlfîind în vîntul sfîrşitului de iarnă. Ca un plînset, pe care-l întărea vîntul la fiecare popas, ajungeau în vale moliftele prelungi ale preotului din capul convoiului, iar din satul de peste deal şi din cel din jos, plîngeau mereu clopotele bisericilor, care întovărăşeau alte convoiuri la fel.

La noi nu mai suna clopotul. Era destulă jalea tăcută, în care se mişcau spre spital în tot satul, dela fiecare casă, tărgile cu bolnavi şi căruţele cu morţi.

Am avut, timp de patruzeci de zile, popota ofiţerească despărţită numai cu o uşă de sala de exantematici. Tot în această odae era şi farmacia şi odaia a doi farmacişti şi a unui medic maior. S'au restrîns cu toţii, ca să facem săli mai multe pentru bolnavi. Asta arată, doar, că eram siguri că nu poate să fie contagiune, mulţumită curăţeniei ce întreţineam. Şi n'a trecut prin uşă contagiunea niciodată. Treceau prin ea doar gemetele dramei în care se zbăteau în odaia de-alături atîtea suflete ce abia se ţineau de trupurile lor.

N'a fost contagiune în spital. Am dat însă 15 sanitari la regimentul vecin, care avea boala în el. Ceruse comandantul dela divizie, sanitari—deoarece pretindea că boala în regimentul lui se lăţeşte din cauză că nu are sanitari. I-am dat cincisprezece şi s'au îmbolnăvit toţi cincisprezece.

A murit sergentul Neculai Ion, care nici nu era sanitar: făcuse armata la calaraşi şi cine ştie cum stăruise în timpul neutralităţii, de l-a mutat la sanitari. A murit caporalul Morîndău Pandele, cuminte şi blînd ca o fată mare: fusese întrebuinţat la popota ofiţerească, până într'o zi, cînd s'a sfădit un medic cu un farmacist. I s'a părut unuia că Morîndău e protejatul celuilalt şi l-a mutat dela popotă: Ar fi trăit, sărmanul, dacă nu se sfădeau mărimile...

A stat între viaţă şi moarte sergentul Dincă, circiumar cuprins, din ţara ţuicii. A venit într'o noapte la mine medicul maior să-mi spună că din odaia lui aude cum ridică casa Dincă cu ţipetele unui delir furios: a trîntit toţi sanitarii în furia lui şi vrea să fugă pe uşă; mă întreba dacă nu e bine să-i facă o injecţie de morfină. Văzusem în timpul studiilor mele un acces de delirium tremens şi mi-am adus aminte că lipsa excitantului obişnuit, la consumatorii statornici de alcool, provoacă acest delir. O doză convenabilă din excitantul lor, linişteşte delirul. I-am dat 100 grame rom dintr'o dată şi l-a

dreptul erau cinci kilometri peste două dealuri și-o pădure; se 'nțelege că am adoptat drumul cel mai scurt. Mă duceam la început într'o căruță dobrogenească. Drumul prin pădure trecea, însă, prin tot soiul de exerciții de silvicultură de războiu a armatei: copaci răsturnați în mijlocul drumului, cioate la fiecare pas, iar crengile subțiri lăsate pe locul unde a fost curățat copacul, încît pe asemenea drum se fărîma orice vehicul. M'am răsturnat de trei ori la scurte intervale și am părăsit căruța. Am început să mă duc calare.

Nu m'am suit pe cal de cind sînt: poate din pricina asta eram din principiu dintre acei care, cu zece-cinsprezece ani mai înainte, judeca cu destulă asprime pe acei comandanți, care sileau pe medici, muncitori cu capul, să meargă calare la manevre. Cind am văzut, însă, că la fiecare nouă răsturnătură mi-e amenințat tocmai capul, m'am hotărît mai bine să-l economisesc pe el.

M'a suit pe cal un președinte de tribunal, căpitan de cavalerie de rezervă, care era comandantul trupei mele: mi-a dat calul cel mai blînd și vre-o trei zile a trimis și un soldat cu mine. După trei zile m'am făcut forte să las soldatul acasă, dar prezidentul meu tot mă asista regulat la fiecare suire pe cal, iar la ceasul cînd trebuia să mă întorc sara la spital, cerceta cu grijă zarea dealului de unde trebuia să apar, ca să mă vadă, însfîrșit, apărînd și eu, nu numai calul singur.

Am făcut timp de patruzeci de zile slujba asta.

Mă vedeau cei dela divizie pe unde nu mă căutau, ori deaveau gîndul la mine, ori nu. Oriunde rînduiau ei o treabă militărească, băgam și eu medicina mea. Ne-am trudit și unii și alții, dar dela o vreme boala a mai contenit. Începusem să fim siguri că o avem în mînă. Divizia a 9-a scăpase cu perderi mai mici decît oricare alta.

— Vedeți, domnule general, ce regiment am? spunea generalului cu mulțumire, la o defilare, un comandant de regiment.

— Văd, răspundea generalul, dar nu l-ai făcut dumneata; ți l-au dat doctorii.

Începuse să dee în primăvară. Iarna nesfîrșită din care nu mai eșeam, prăpădul ce văzusem timp de două luni la orice pas în jurul nostru, făcuseră să ni se pară că în acel an vine parcă mai tîrziu ca oricînd soarele. Știam că numai la el ne era scăparea;—el trebuia să pună capăt grijei ce purtam, atît pentru divizie, care putea să fie nimicită de boli înainte de ceasul izbînzii pentru care ne pregăteam, cît și pentru noi, care puteam să plătim în orice moment același tribut boalei, care ne pîndea în orice loc.

Cînd soarele ne-a venit însfîrșit, l-am văzut parcă cu credința în dumnezeirea lui.

Drumul ce făceam prin pădure spre divizie îmi arăta în fiecare zi cum în fiecare colț se deșteaptă o altă viață. Moartea ce mă întovărășise două luni și pe care în fiecare dimineață o găseam în spital, mi-o alunga la amiază pădurea, în care soa-

rele, tot mai cald, îmi creștea, tot mai mult, bucuria de a fi ajuns să-l mai văd odată.

Drumul acesta nu mai era slujbă acuma. Il și făceam de două ori mai lung. Calul și călărețul gustau, fiecare în felul lui, viața cea nouă. Calul, de voia lui, lăsa cărarea și-și înfunda călărețul în pădure, pe unde firul cel nou de iarbă îi arăta și lui că s'a sfîrșit cu sfecla înghețată și cu turtele de floarea soarelui, cu care se hrănise toată iarna. Călărețul îi întovărășea pasul legănat, cu cîte un cîntec prelung și numai cînd, dela marginea pădurii, se vedea divizia, calul singur se așternea la drum, căci înțelegea că nu mai are de ce să se dee zăbăvii.

In fiecare zi pădurea îmi arăta o altă față. Dintr'un colț de pădure venea pănă la mine cîte-un cîntec trăgănat, cu care vre-un soldat la tăiat lemne își trimetea gîndul lui departe, cătră casă. Pe-o cărare un țînc, ascuns subt căciulă, își ducea cîteva oi, scăpate de primejdia vremilor. Toate vietățile frunzișului își înmulțeau în fiecare zi chemările lor. De subt frunza de an, pădurea își trimetea, în fiecare zi cu alte culori, florile care erau nădejdea unor vremi nouă.

Nădejde nouă se înfiripa și în sufletele noastre. Boala începuse să se stingă; soldații, adunați cîte doi-trei la un loc—cei dintr'un sat—întinși la soarele călduț în odihna amiezei, își spuneau gînduri de departe și în fiecare zi le dădea soarele, celace le luase o iarnă întreagă molima, dospită în grămădeala din sate. Cei mai în putere sprijineau cu bunătate pe cei abia sculați de pe boală și care lepădau cei din urmă mantalele boțite de aburul etuvelor.

A făcut preotul meu slujbă mare în ziua de Florii. A făcut o capelă de verdeață în mijlocul ogrăzii spitalului și n'au lipsit dela slujba asta decît cei care nu mai puteau să ne ceară dreptul acesta. Era rugăciunea de laudă pornită din adîncul sufletelor celor ce scăpaseră de-o iarnă fără sfîrșit. Viețile șubrede care ascultau din gura preotului ruga de mulțumire cătră Cel Prea Inalt, nu erau, desigur, în clipa aceia prea pline de însuflețirea războiului. Cînd preotul, în mijlocul rugărilor, a spus ruga obișnuită,

„...Și pentru vremi cu pace Domnului să ne rugăm"
din șapte sute de suflete năcăjite s'a ridicat o singură rugă
„Dă Doamne!..."

Dr. Ștefănescu-Galați

MUNȚII

— De Albert Samain —

O! martorii'n picioare din vremile de basm!
Cînd urcă spre văzduhuri giganticul lor spasm,
Plutește împrejururi o spaimă depărtată
Ce-a mai rămas ca umbra durerii din noian...
Smerit se'nchină vasta cîmpie prosternată,
Căci nimeni nu-i întrece în vîrsta venerată,
Afară de străbunul Ocean.

Cu tunetul se'mpacă: e ca un larg aplaus,
Cînd șerpi de foc pe frunte, li se 'mpletesc din haos
Și trăznete'n galopuri duc faima, mai departe...
Iar herghelii de vifor, cînd urlă 'n noaptea sură,
Semeți își 'nalță dreaptă, antica lor statură,
Uimiți să-și vadă coama pădurilor, departe,
Cum flutură 'năsprită ca de ură.

Mai sus, mai sus de turma cîmpiilor servile,
Mîndria uriașe a crestelor sterile,
Se 'mbracă 'n luminoase, adînci singurătăți...
În mantia lor castă, cu vulturii visează,
Iar moartea nevăzută pe vîrf de codri, trează,
La margini de prăpăstii sinistre, reci,—veghează
Sălbaticile lor virginități.

În inima lor mare, tristeți adesea curg...
Un bucium dela stînă, prin lenevos amurg,
Din văi în văi, trimite un dor peste cîmpii...
Imprăștiate turme ce pasc cicori și nalbe,
—Sburdalnici țapi și capre, mioare pașnici, albe—
Pe coaste se agață în șiruri-șiruri salbe,
—Izvor de svon de clopote-argintii...

Al zilei rege, seara, pe umerii lor moare.
Învăluiți de-o umbră mai amenințătoare
Asvîrle 'n depărtare o 'nfiorare mută,
Iar cînd din fund de ceruri, surîzători vin, zorii
Cinstesc întîi bătrînii —cum fac toți muritorii—
Și 'n vreme ce fanfare repetă cîntătorii,
Pe creștetele albe îi sărută!

Ei sînt într'ariparea pămîntului spre ceruri;
Azurul le dă nimbul,—și asprele misteruri
Inspiră pe trimișii iluminați de sus.
Și-atuncea gîndu-i faclă pe margini de Gomorhă,
Iar glasu-i cataractă de raze de-auroră,
Și-același vînt de vîrfuri, în lira lor sonoră
Cuvînt de bronz în strofa lor și-a pus.

Pe Tayget, în codri, Diana-a'ntins un arc...
Pe culmi parnasiene al muzelor monarc
Arcuș de aur'nalță în aer inspirat...
Olympu'ncremenește de-o sfîntă veselie:
Pe Caucaz vulturul din Prometheu sfîșie,
Și Oeta vede 'n toga de flăcări purpurie,
Pe Hercules în zeu transfigurat.

Orpheu, și Christ, și Moise cu fruntea de aramă,
Toți visătorii palizi ce'n verb un spirit cheamă,
Au coborît pe muchea lor stearpă și înaltă.
Căci munții au un suflet în straturi nepătrunse,
Și Visul cînd se naște, de fulgerul lor uns e,
Și 'n pieptul lor de marmur stau blocurile-ascunse
Din care Zeii-apar, chemați de daltă!

Mai sus, din pisc în piscuri, cu ascuțite lespezi,
Nestîmpărata minte se'ncearcă 'n zboruri repezi
Să soarbă din răcoarea de spații nesfîrșite:
Cetăți, păduri și dealuri, se netezesc, s'apleacă,
Și liniile toate topite se îneacă,—
O singură fîșie de orizon le 'nghite
Ca valurile mării domolite...

Aci, ghețari, în stavili de sloiuri, țin deluvii.
Adînca măreție a pașnicelor fluvii
S'anunță, crește'n unda timidelor izvoare.
Prin liniștea de codri, departe de-ambuscade,
Trec cerbi și căprioare în salt de cavalcade,
Și 'n pulberea de apă a vastelor cascade
Un curcubeu s'aprinde 'n soare.

Păstrînd doar pentru dînșii tot zbuciumul furtunii,
Privirea, seara-și culcă la poalele pășunii,
Cu grija părintească de patriarhi cuminți;
În vreme ce 'n văzduhuri, granticele creste,
Pierdute 'n auria Pleiadelor poveste,
Torc visul veșniciei mai sus de umilinți!

D. Nanu

Un roman al Ardealului

I. Rebreanu: „Ion"

In evoluția unei literaturi, romanul de moravuri, romanul social căruia dela Balzac încoace ne-am deprins să-i cerem o reprezentare obiectivă a vieții, nu poate apărea decît tîrziu, subt forma lui desăvîrșită.

Căci acest gen presupune din partea unui scriitor însușiri multiple care se întîlnesc rareori împreună: puterea de observație și de analiză, o bogată experiență a vieții și a oamenilor, imaginația psihologică a caracterelor, dramatismul situațiilor, simțul compoziției care grupează părțile unui tot subordonîndu-le unei concepții unitare, atitudinea obiectivă care are la bază comprehensiunea și simpatia pentru alții, oricît ar fi aceștia deosebiți de noi.

Și era natural ca literatura noastră să nu producă până acum în acest gen decît puține încercări de o valoare durabilă.

Nu mă ridic până la „Ciocoii vechi și noi" care însamnă pentru unii critici începutul romanului și în care nu pot vedea decît oarecare simț de observație amestecat cu atîtea situații false sau de o simplicitate naivă și tendențioasă.

Mă opresc la generația trecută. „Dan" și „Viața la țară" sînt desigur încercări remarcabile, cea dintăiu prin puterea de analiză pătrunzătoare a autorului, cea de a doua prin unele scene pline de duioșie sau delicateță.

Una din condițiile esențiale ale genului le lipsește însă: obiectivitatea. Indărătul personajelor, autorul cu sentimentele și înclinațiile lui personale e în fiecare moment vizibil. Pentru Vlahuță, numai proletarul intelectual poate avea însușiri, orice reprezentant al burgheziei e vițios sau ridicul. D. Zamfirescu e mai puțin subiectiv, totuși simpatia sa pentru vechea boerime și moravurile patriarhale de altădată, cași disprețul său pentru cei ridicați de noua stare de lucruri, apare în deajuns.

Dacă între prozatorii din generaţia nouă, d. Sadoveanu a scris un roman istoric menit să rămînă, poetul uneori epic, alteori liric care e în d-sa, l-a împiedecat de cîte ori a tratat subiecte din realitatea contemporană să ne dea o imagine neidealizată şi veridică a vieţii.

Greoiu şi neîndemînatic, nu însă fără putere şi pătruns de un înalt suflu etic, d. Agîrbiceanu a încercat să redea în „Arhanghelii" un colţ din viaţa Ardealului, fără a reuşi să evite cu totul unele exagerări sau zugrăvirea unor tipuri convenţionale.

Cu însuşirile sale artistice excepţionale, d. Brătescu-Voineşti părea cel mai chemat pentru a deveni romancierul generaţiei noastre. Excesul de condensare care se observă în tot ce a scris d-sa, lipsa poate a acelei imaginaţii constructive şi puteri de voinţă necesare unei opere „de longue haleine", l-au făcut să se mărginească în domeniul nuvelei.

Acolo unde nu au reuşit deplin atîţia scriitori de valoare, pare a fi fost mai norocos d. Rebreanu, într'o operă care reprezintă mulţi ani de muncă.

Nuvelele şi schiţele sale, cu personaje luate mai totdeauna din drojdia societăţii, din lumea apaşilor şi a souteneurilor, dovedeau desigur simţ de observaţie şi darul analizei, reunite c'o înclinaţie spre detaliul trivial şi spre o formă de realism brutal şi rece, dar în ele nimeni nu ar fi putut să întrevadă pe romancierul de mai tîrziu.

Titlul romanului e „Ion" după numele eroului principal, dar nu avem aface cu un roman biografic în felul lui „Dan", ci mai degrabă cu unul dramatic. Lupta lui Ion pentru a pune mîna pe pămînturile lui Vasile Bulbuc, cu toate fazele ei: bătaia cu Gheorghe, seducerea Anei, cearta cu Vasile, refuzul acestuia de a-i da pămînturile, gonirea Anei, împăcarea cu Vasile, apoi sinuciderea Anei, moartea copilului şi la urmă patima violentă a lui Ion pentru Florica, urmată de uciderea lui de către Gheorghe, cuprind situaţii de un real dramatism.

Dar ele formează numai unul din aspectele romanului. Paralel cu tragedia lui Ion, a cărei actori sînt ţărani şi împletindu-se mereu cu dînsa, se desfăşoară altele cu personaje ce aparţin „domnilor", inteligenţii satelor şi oraşelor ardelene: conflictul surd dintre familia învăţătorului Herdelea şi preotul Belciug, sforţările celui dintăiu pentru a-şi asigura viitorul fetelor, lupta lui de fiecare zi cu mizeriile pe care i le face stăpînirea şi cu greutăţile vieţii, zbuciumul tînărului Titu până ce-şi găseşte calea, munca îndărătnică cu care Belciug urmăreşte unica ţintă a vieţii lui, clădirea bisericii.

Cu toate episoadele numeroase şi scenele atît de variate care dau acestui roman în două volume, proporţii neobişnuite în literatura noastră şi adevărate dimensiuni de frescă, acţiunea lui, deşi pe alocuri deslînată, nu încezeşte niciodată în mersul ei şi interesul nostru pentru soarta eroilor rămîne până în clipa desnodămîntului, totdeauna susţinut şi viu.

Cu o ghibăcie care se întîlneşte rar, d. Rebreanu ştie să combine şi să alterneze fără a forţa aproape niciodată doza, descrieri, naraţii, analize, portrete, dialog—aşa încît înaintînd în cetirea romanului, caracterul personajelor, a celor principale în primul rînd, se dezvălue în trăsături din ce în ce mai lămurite în faţa noastră.

D-sa nu intervine niciodată direct pentru a analiza sau explica în mod discursiv psihologia unui personaj, ci zugrăveşte numai atitudini sau gesturi, lăsînd personajele să vorbească sau să reacţioneze în raport cu mediul.

Şi dela început până în momentul final al romanului, aceste personaje nu prezintă nici o notă falşă şi, chiar atunci cînd evoluiază cu vremea subt influenţa împrejurărilor (cazul lui Titu sau al Laurei), ele rămîn totuşi aceleaşi, consequente cu ele înşele, manifestîndu-se în fiecare împrejurare prin vorbe, acţiuni sau gesturi potrivite cu firea lor şi cu situaţia.

Căci d. Rebreanu posedă într'un grad înalt acea imaginaţie psihologică şi sintetică care, spre deosebire de cea plastică, creiază caractere animate de o logică internă, însuşire fără de care un scriitor nu ne poate da decît viziunea exterioară a personajelor sau fantoşe lipsite de suflul adevărat al vieţii.

O altă însuşire pe care d. Rebreanu o are într'un grad deosebit între toţi scriitorii noştri, e obiectivitatea. D-sa e un observator minuţios şi pătrunzător care, asemeni unui om de ştiinţă exactă, se supune,—după expresia lui Brunetière,—cu totul obiectului.

Privirea lui senină şi clară nu e niciodată tulburată de acele înclinări de ordine subiectivă şi personală care falşifică viziunea simplificînd sau deformînd realitatea, pe care se încearcă s'o redea scriitorul.

In acest roman nu avem aface cu personaje abstracte care întrupează o virtute sau un viţiu, îngeri sau demoni pe care nu i-am întîlnit nicăiri în experienţa noastră.

Figuri care nu sînt niciodată idealizate după cum nu sînt nici şarjate sau caricaturizate, eroii acestui roman sînt oameni plămădiţi din pasta comună, avînd fiecare, desigur nu în aceiaşi proporţie, însuşiri şi defecte, lumini şi umbre, indisolubil legate de trecătoarea noastră existenţă.

D-sa nu are aversiuni pentru unii, preferinţi pentru alţii, ci căutînd să înţăleagă complect realitatea şi s'o redea cu fidelitate, îmbrăţişează pe toţi, dacă nu cu aceiaşi simpatie, dar cu un interes egal şi cu aceiaşi comprehenziune largă.

Să ne oprim puţin asupra acestor personaje.

* *

Ion e un flăcău bine înzestrat de natură. E deştept, e voinic, e harnic. Dar sărac, el are sufletul ros de invidie şi de ură împotriva acelor care au mai mult decît dînsul şi e stăpînit de o

patimă violentă, lăcomia de a avea pămînt, cît mai mult pămînt. Pentru a-şi satisface patima, el nu se dă îndărăt dela nimic, urmărindu-şi ţinta cu o voinţă îndărătnică şi tenace. Fără sfială, Ion vîră plugul în brazda vecinului şi, rîvnind la pămînturile „bocotanului" Vasile Baciu, ca să le poată avea, deşi era în dragoste cu Florica, întoarce capul fetei acestuia Ana, pe care o seduce cu viclenie. Cînd fata rămîne însărcinată, el refuză s'o ia de nevastă, până ce Baciu nu-i făgădueşte pămînturile toate până la unul. Cînd după nuntă, Baciu nu vrea să-i dea celace-i făgăduise, Ion trimete pe Ana înapoi şi, după multe ciorovăeli, n'o ia decît dupăce Baciu consimte să facă formele.

Aspru, brutal şi crud la mînie, el îşi bate nevasta, mama şi părintele. Sinuciderea Anei şi moartea copilului îl lasă rece şi numai grija că Baciu ar putea să-i reclame acum pămîntul, mai tulbură acest suflet de un egoism feroce, care nu cunoaşte bunătatea, nici mila.

Şi aceiaşi violenţă elementară şi sălbatică cu care rîvnise stăpînirea pămîntului, clocoteşte în patima lui aprinsă pentru Florica şi îl mînă spre moarte.

Vasile Baciu e o fire înăsprită de năcazuri, în urma morţii soţiei lui. Mîndru de averea şi de pămînturile pe care le are, nu vrea cu nici un preţ să-şi mărite fata după un calic ca Ion, ci după un flăcău bogat ca Gheorghe care n'o să-i pretindă nimic cît trăeşte. Beţia şi mărginirea îl împiedică să-şi dea samă de legăturile fetei cu Ion, ba crede chiar că ea a fost sedusă de Gheorghe şi, cînd află dela acesta adevărul, izbucneşte fioros, brutalizînd-o în chip sălbatic. Viclean, dupăce vede că Ion nu vrea in nici-un chip să-i ia fata fără toate pămînturile, i le făgădueşte, dar după nuntă nu vrea să-şi mai ţină cuvîntul, şi numai frica de judecăţi, atît de naturală pentru spiritul lui greoiu şi simplu, îl face înfîrşit să cedeze. După moartea Anei şi a copilului el îşi reclamă însă din nou avutul.

Mai puţin isteţ decît Ion, viclenia şi îndîrjirea sînt amestecate în sufletul lui cu o teamă vagă şi superstiţioasă de preot şi de oamenii dela tîrg.

Gheorghe Bulbuc cu statura înaltă şi disgraţioasă, e un flăcău blînd, molău, mărginit, care se umflă în pene fiindcă părinţii lui au avere şi se însoară cu Florica, fata cea mai frumoasă şi mai săracă din sat, numai din vanitate... Gelozia îl face însă prefăcut şi la urmă sălbatic.

Ana e un suflet simplu, plăpînd şi chinuit. Ea iubeşte dela început pe Ion şi se lasă uşor ademenită de dînsul. Brutalizată de tată, după ce a păcătuit, şi gonită la Ion care o trimete înapoi iarăşi, ea are cîteva clipe de fericire, numai atunci cînd el se hotărăşte s'o ia.

Cu umilinţa unui cîne tiritor îi ascultă poruncile, dar gonită mereu dela casa bărbatului la acea a tatălui, bătută, ba de unul, ba de celalt, năpăstuită şi blăstămată de soacră, în ziua în care

înţelege că Ion iubeşte pe Florica şi nu a luat-o decît pentru averea ei, gîndul de a renunţa la o viaţă de chin încolţeşte într'însa. Spînzurătoarea crîşmarului Avram, caşi moartea pe mînile ei a bătrînului Moarcaş, sînt un îndemn mai mult şi dragostea copilului nu-i deajuns ca să-i poată opri hotărîrea.

Dintre figurile secundare se desprind vii: bătrînul Glanetaşu, tatăl lui Ion, cîntăreţ din trişcă în tinereţă, leneş pe cît era fiul de muncitor, suflet vesel, chefliu, dar bun şi milos, singurul din familie care compătimeşte cu nenorocita Ană; soţia lui, Zenobia, femee vrednică care duce singură toată munca gospodăriei, dar aprigă, iute la mînie, mustrîndu-şi mereu nora; Savista oloaga, cu dragostea ei de viaţă, cu devotamentul ei de cîne păzitor; Florica cu farmecul ei tulburător, cu frumuseţa ei provocătoare şi fatală.

Ţăranii pe care-i zugrăveşte d. Rebreanu nu sînt figuri idealizate de o imaginaţie romantică, nici mai buni, nici mai răi decît acei pe care-i întîlnim în realitate, ei beau mult, se ceartă pentru pămînt, se bat şi se ucid chiar subt puterea unor porniri primitive şi violente. În firea lor simplă, brutală şi aspră e însă o notă de egoism împreună cu nu ştiu ce îndîrjire şi tenacitate pe care în Moldova o întîlnim mai rar.

Viaţa interioară a acestor ţărani nu e desigur „neant fără evenimente", pentru a întrebuinţa expresia cunoscută a d-lui Zamfirescu, dar trebue să recunoaştem că, mărginindu-se numai la ei, romanul d-lui Rebreanu ar fi preţuit desigur mult mai puţin în celace priveşte interesul caşi semnificaţia. Căci personajele sale din pătura cultă, cu traiul lor mai complicat în toate privinţele, au un suflet mai bogat, mai variat în nuanţe şi în conflicte, preocupări intelectuale sau morale, de un ordin mai înalt.

Iată-l pe învăţătorul Zaharia Herdelea. E un sentimental şi un naiv, din care grijile familiei şi greutăţile vieţii au făcut un om slab, şovăitor care se teme de cei puternici şi e dispus la compromisuri cu stăpînirea străină pe care le regretă apoi şi de care sufere. Fire mobilă, expansivă, de o vanitate copilărească, el nu-şi poate ascunde bucuriile, nici năcazurile. Cînd fata cea mai mare se logodeşte, el răspîndeşte ştirea în tot tîrgul, după cum ceteşte tuturor scrisoarea prin care stăpînirea îl scoate la pensie cu mulţumiri. Încrezător şi lipsit de cunoştinţa oamenilor, el e adesea înşelat, dar dacă năcazurile îl îndoae, ele nu-l doboară niciodată cu totul.

Deşi cu atîtea slăbiciuni şi micimi sufleteşti, Herdelea rămîne totuşi, simpatic, prin blîndeţa şi bunătatea lui pentru toţi, prin solicitudinea pentru ai săi, prin munca lui de fiecare zi, prin optimismul lui inalterabil.

Preotul Belciug e croit din altă stofă; e o fire concentrată, raţionalistă, rece şi autoritară. Gelos de prestigiul său în faţa turmei pe care o păstoreşte, orice contrazicere îl năcăjeşte, făcînd din el un om mînios şi răzbunător. Dar numai vremelnic

căci acest om cu viaţa sobră şi pură, are o conştiinţă scrupuloasă şi o voinţă disciplinată, care-l fac să-şi stăpînească pornirile. Supărat împotriva lui Herdelea cu care fusese prieten, fiindcă acesta luase partea lui Ion, pe care preotul îl considera ca un element primejdios al satului, după ce nu se poate opri de a nu face unele greutăţi şi mici mizerii familiei Herdelea, cînd învăţătorul e suspendat şi năcazurile se abat asupra-i, preotul începe a-i simţi lipsa şi a recunoaşte că neînţălegerile dintre ei îşi aveau obîrşia în deşărtăciuni mărunte, aproape copilăreşti. El devine atunci ertător, ba chiar sfîrşeşte prin a semna actul atît de dorit de Herdelea, prin care se asigură acestuia proprietatea locului pe care învăţătorul îşi clădise casa, loc ce aparţinuse până atunci bisericii. Naţionalist fără şovăire, el refuză să înveţe pe copii tatăl nostru în ungureşte şi, în faţa observaţiilor inspectorului, atitudinea lui e curajoasă şi plină de demnitate. Clădirea bisericii e marele scop al vieţii pentru acest preot debil şi uscăţiv, însufleţit însă de o voinţă fermă, care ascultă de un singur ideal. Dacă Herdelea prin păcatele caşi prin sentimentele lui e mai aproape de sufletul nostru, figura lui Belciug rigidă şi severă are în ea ceva care impune.

Titu Herdelea, deşi zugrăvit în trăsături mai puţin precise, e de asemenea o figură interesantă şi vie. Cu liceul neisprăvit, tînărul candidat de notar trăeşte pe spinarea familiei şi scrie versuri apreciate de unele persoane din împrejurimi şi chiar din hotarul judeţului. Fire uşuratică şi visătoare, e la început cu totul absorbit de preocupările lui artistice, de aventura cu Roza Lang, nevasta învăţătorului din satul apropiat sau de balurile din Armadia. Cînd e nevoit însă să primească postul de ajutor de notar în alt sat, ochii i se deschid, devine tot mai conştient de asuprirea maghiară şi de datoriile lui faţă de popor, sentimentul naţional subt forma lui extremă, iredentismul, creşte cu tărie în sufletul lui. In alegeri, luptă cu tot entuziasmul lui juvenil pentru candidatul romîn, ciocnindu-se cu scepticismul bătrînului Herdelea care, nădăjduind un ajutor dela cei puternici, în încurcătura în care se afla subt ameninţarea judecătorului ungur, votează cu omul guvernului. In conflict cu stăpînirea ungurească, fiindcă susţinuse plîngerile unor ţărani romîni acuzaţi de agitaţie, cheltuindu-şi energia în ocupaţii prozaice şi meschine, Titu simte tot mai mult că se înnăbuşă în atmosfera apăsătoare a Ardealului şi ia hotărîrea de a trece în regatul liber. Acolo va fi gazetar.

Cu aspiraţiile lui confuze la început, care se precizează încetul cu încetul, cu idealismul lui entuziast, utopic şi verbal contrastînd cu starea de spirit ponderată şi calmă a generaţiei mai vechi, Titu apare ca un tip reprezentativ al unei părţi din tinerimea ardeleană.

In trăsături nu mai puţin vii şi caracteristice sînt zugrăvite femeile. Maria Herdelea, soţia învăţătorului, e o fată de

ţăran, mîndră de situaţia ei şi uitîndu-se cam de sus la cei din prostime. E impulsivă şi voluntară, dominîndu-şi adesea soţul, iute la mînie, izbucnind repede în invective. Dar e o gospodină neobosită, devotată pentru soţ şi copii. Ceasurile libere şi le petrece cufundată în cartea de rugăciuni sau în caetul de cîntece naţionale de care sînt legate amintirile tinereţii.

Dispreţuind toate noutăţile, sindrofiile fetelor caşi moda, îmbrăcată totdeauna în rochia ei veche, ea pare o icoană vie a obiceiurilor de odinioară şi a tradiţiilor străbune, un suflet simplu, dar viguros şi lipsit de ascunzişuri.

Cu mult simţ de observaţie şi de justă intuiţie a sufletului feminin, sînt redate Laura şi Ghighi, fetele învăţătorului atît de deosebite una de alta. Laura e serioasă, închisă, tăcută. Visătoare şi pretenţioasă, ea e îndrăgostită de tînărul medicinist Ungureanu. Teologul Pintea nu e pe placul ei, fiindcă e mai scurt decît ea şi o să fie numai preot; totuşi, fată prudentă ascultînd şi de sfaturile lui Titu, ea nu lasă fără de orice răspuns cele optzeci de scrisori şi ilustrate ale tînărului. Ungureanu mai avea însă cinci ani până la sfîrşitul studiilor şi nu făgăduise nimic, deaceia Laura văzînd că nu obţine nimic dela el şi gîndindu-se că e fără zestre, se hotărăşte destul de repede, după inzistenţele părinţilor să ia pe Pintea. Şi domnişoara romantică de altădată devine repede, după exemplul mamei, o soţie iubitoare şi prozaică, absorbită de grijele casei, înstrăinîndu-se tot mai mult cu vremea de cuibul de unde plecase.

Ghighi e mai uşuratică, mai vorbăreaţă, mai expansivă. Ea are pentru sora ei mai mare o adoraţie naivă şi pentru a-i face plăcere, minte uneori faţă de Laura, spunînd lucruri exact contrare cu credinţele ei intime. Cu ocazia logodnei, ea nu conteneşte în laude aduse lui Pintea şi vorbeşte de rău pe Ungureanu, deşi avea un profund dispreţ pentru cel dintâiu, fiindcă nu dansa bine şi admira pe cel de al doilea pentru acelaşi motiv.

Şi în contrast cu aceste femei crescute într'un mediu patriarhal de sănătate fizică şi morală, Roza Lang, soţia învăţătorului din Jidoviţa, un produs al oraşelor mari (femeia care se plictiseşte la ţară şi, setoasă de aventuri, se aruncă în braţele primului venit, fără multă pudoare).

Numeroasele personaje secundare, deşi schiţate sumar, rămîn nu mai puţin în amintirea noastră. Gîndiţi-vă la membrii familiei Pintea; venerabilul preot şi soţia lui, asistînd la logodna teologului, şi toate odraslele lor; George Pintea, soţul Laurei, cu firea lui cinstită şi dreaptă asupra căruia e păcat că autorul n'a inzistat mai mult; doctorul din Sibiu, căpitanul cu loialismul lui monarhic, contabilul din Cernăuţi cu realismul lui necruţător, fata căsătorită cu deputatul din Bucureşti, profesorul de gimnaziu din ţară, nici unul nu samănă cu celălalt, fiecare are figura lui distinctă şi individuală.

Interesante figuri de intelectuali sînt de asemenea avocatul Victor Grofşoru, om cu inima largă, dar politician şi diplomat abil în acelaşi timp, cultivîndu-şi cu îngrijire popularitatea în vederea alegerilor apropiate sau profesorii dela liceul din Armadia discutînd cu înfocare politică cu solgobirăul şi silvicultorul ungur, în faţa paharelor pline, în cîrciuma dela Jidoviţa.

*

In psihologia acestor personaje, atît de minuţioasă, cînd e vorba de cele principale, ceiace d. Rebreanu reuşeşte mai ales să scoată în lumină cu o deosebită pătrundere şi uneori nu fără o nuanţă uşoară de umor, e elementul egoist, interesat şi meschin, alături cu micile variaţii şi contraziceri din care e alcătuită proza măruntă a vieţii.

Iată pe Titu Herdelea sfătuindu-şi familia pornită împotriva lui Belciug să nu o rupă cu totul cu dînsul, căci fără trăsura preotului vor fi nevoiţi să meargă pe jos la balul din Armadia! Herdelea tatăl şi fiul nevoind să cheltuiască bani pe gazete, cetesc pe acele ale preotului, abonat din patriotism la toate cele romîneşti, fără a ceti vreuna. Părerile atît de diferite ale d-nei Herdelea în privinţa lui Belciug, înainte şi după ce acesta semnase actul de donaţie a locului, sau atitudinea bătrînului Pintea la logodna fiului său, cînd declară în public că atunci cînd e vorba de căsătoria copiilor, el nu se amestecă din principiu, mustrînd în acelaşi timp la plecare şi între patru ochi pe George că s'a grăbit să intre în calicime.

In ceiace priveşte iubirea care, deşi nu e pe primul plan, nu lipseşte în romanul d-lui Rebreanu, d-sa o vede mai ales subt aspectul ei senzual şi fizic. Gîndiţi-vă la scenele dintre Ion şi Florica, la aceia în care Ion seduce pe Ana în aceiaşi odae cu tatăl ei beat sau Titu surprinzînd pe Roza Lang adormită. Deşi în aceste două din urmă d. Rebreanu abundă în detalii adesea riscate de un crud şi brutal realism şi ele nu par la prima vedere necesare acţiunii, totuşi, reflectînd, ne dăm samă că aceste scene de un contur viguros contribue la cunoaşterea caracterelor şi nu depăşesc limitele decenţii.

Iubirea are un caracter mai ideal în idila dintre Laura şi Ungureanu, iar scena în care dînsa aşteaptă în zadar declaraţia acestuia, e scrisă cu mult adevăr şi pătrundere. Totuşi, nu eşim în ea din domeniul prozei, căci analiza sentimentelor delicate, caşi lirismul poetic, sînt coarde pe care le-am căuta în zadar la autor.

Soarta personajelor sale îl lasă de obiceiu indiferent şi dacă, atunci cînd e vorba de familia Herdelea, întîlnim unele momente duioase (scena în care învăţătorul îşi ia rămas bun dela şcoală cînd e suspendat sau aceia în care familia lui cîntă în sările de vară în cor, în auzul trecătorilor şi a satului), de cele mai multe ori simţim printre rînduri, nu ştiu ce uscăciune sufletească şi lipsă de căldură comunicativă.

Moartea nefericitei Ana sau acea a lui Ion, scene profund motivate din punct de vedere psihologic şi evocate cu o reală putere, sînt scrise cu o vizibilă răceală. Ele par a fi pentru autor numai nişte cazuri interesante şi deaceia ele mai mult impresionează decît zgudue pe cetitor.

*

Mediul în care se desfăşoară acţiunea e satul Pripăs şi orăşelul Armadia şi la sfîrşitul romanului asistăm şi la serbările naţionale din Sibiu. Intre acest mediu şi personaje e un veşnic schimb de impresii şi, prin zugrăvirea lui, opera devine un vast tablou de moravuri.

Atmosfera morală a satului e redată în trăsăturile ei caracteristice, subt aspectul ei rustic, vesel sau zgomotos în scene ca acea a horei sau a nunţii lui Ion, sau acel solemn şi grav în acea a sfinţirii bisericii...

Iar unele momente din acea a oraşului sînt puternic evocate în scena balului sau în acea a alegerii de deputat.

Lucru pe care-l întîlnim rar la alţi scriitori ai noştri, autorul reuşeşte să dea viaţă nu numai personajelor individuale, ci şi grupurilor sau maselor.

In scene ca acele menţionate mai sus nu avem numai viziunea pitorească şi statică a unei anumite mulţimi, ci aceasta e evocată dinamic, ea se mişcă, trăeşte, e însufleţită parcă de o personalitate proprie. Şi istoricul de mîni va putea reconstitui după aceste tablouri de ansamblu cîteva din aspectele esenţiale ale vieţii ardelene.

Unul din acestea, şi nu cel mai puţin însemnat, îl formează desigur raportul dintre Romîni şi celelalte naţionalităţi cu care vieţuesc împreună. El nu lipseşte din romanul d-lui Rebreanu, şi e o dovadă de bun simţ şi în acelaşi timp de conştiinţă artistică faptul că d-sa a ştiut să păstreze nota justă în acest domeniu primejdios, evitînd acele exageraţii de origine sentimentală sau şovinistă, care scoboară adesea un scriitor la rangul unui gazetar tendenţios.

Cei cîţiva evrei care apar în opera sa nu sînt simple caricaturi sau nişte fiinţi prin esenţă perverse. Dacă învăţătorul Lang e viţios şi amoral, părerile notarului Friedman asupra stării de lucruri din regat nu sînt lipsite de temeiu, iar sinuciderea lui Avrum crîşmarul, ruinat din cauza unor afaceri nenorocite, e descrisă cu însufleţire.

Ungurii nu dau deasemenea un procent de brute sau de personaje odioase mai mare decît alte naţii.

Dacă judecătorul din Armadia e răzbunător, mînia lui e în mare parte explicabilă. Advocatul Leudvay e însă îndatoritor și plin de bunăvoință față de Herdelea, iar postul de învățător la stat al acestuia fusese obținut prin intervenția inspectorului Cernatony.

Cînd e vorba de aspirațiile naționale romînești sau de limbă, Ungurii devin desigur intransigenți și inspectorul Horwath e revoltat cînd vede pe nevasta și fata învățătorului ignorînd limba stăpînirii sau pe elevii lui Herdelea pronunțînd incorect sau neștiind să spună „tatăl nostru" în ungurește. Totuși și în privința asta se găsesc excepții. Silvicultorul Madarassy apare ca un spirit tolerant care ia apărarea Romînilor în fața renegatului Solgobirău Chițu.

Dacă plutonierul de jandarmi ungur e brutal cu țăranii romîni, asemenea gesturi sînt cunoscute și în alte țări libere, iar locotenentul care vine să ancheteze cazul lui Titu, acuzat de agitație, e desigur un bărbat destul de civilizat și amabil.

O notă de adevăr e de asemeni faptul că deosebirile naționale nu apar totdeauna pentru d. Rebreanu ca un obstacol în ceiace privește legăturile de sentiment. Fără a insista asupra trecătoarei aventuri a lui Titu cu Roza Lang, să amintim cazul învățătoarei Virginia Gherman către care Titu se simte atras un moment. E o fată deșteaptă, cultă, poetă în orele libere și de un naționalism aprins. Totuși la curtea asiduă a plutonierului ungur ea nu rămîne insensibilă, ba chiar sfîrșește prin a se logodi cu el.

Defecțiunile, compromisurile, lucru inevitabil în fața oricărei stăpîniri străine, nu lipsesc desigur în rîndurile Romînilor, totuși în ceasurile grele, solidaritatea în suferință apropie și unește pe frați. Semnificativă și simbolică în același vreme e pacea încheiată între Belciug și Herdelea, între învățător și preot după vizita inspectorului ungur.

„Belciug rămase cu Herdelea în curtea școlii după plecarea inspectorului, amîndoi descoperiți, în soarele vesel și fierbinte. Din clasă glasurile copiilor, desghețate de frica prin care au trecut, veneau molcom și topite într'un zumzet de albine harnice... Stăteau tăcuți, gînditori și tulburați. Apoi deodată privirile lor se intîlniră și fiecare ceti în fața celuilalt aceiași zbuciumare.

— E greu de tot, Ioane! S'au pus pe capul nostru să ne doboare! zise Herdelea trist și nehotărît.

— Nici pe Dumnezeu nu ni-l cruță, păginii!... Vor să ne ucidă sufletul, nu le ajunge că ne-au încătușat limba! murmură Belciug cu o îndîrjire adîncă și stăpînită.

Tăcură iar. Primejdia parcă-i împrejmuia tot mai strîns, apropiindu-i și înduioșindu-i. Ochii lor se îndulciră privindu-se. Și în același timp inimile lor se umpleau de iubirea care înfrățește pe ostași în fața dușmanului.

— Și noi sîntem vinovați, Zaharie! zise preotul cu glas care iartă și cere ertare.

—Greșala ertare așteaptă—adăogă învățătorul. Își strînseră mînile cași cînd ar fi făcut un legămînt..."

Și din acest punct de vedere, opera întreagă a d-lui Rebreanu respiră un robust optimism, o senină și virilă încredere în rezistența pasivă, tăcută dar cu atît mai tenace a țărănimii ardelene, în forțele vii și eterne ale romînismului!

*

Natura nu apare des în romanul d-lui Rebreanu, căci ceiace îl interesează în primul rînd sînt oamenii. Și atunci cînd o zugrăvește, ea servește totdeauna la încadrarea unei stări sufletești sau la explicarea acțiunii.

Deși ceiace predomină la d-sa e *imaginația psihologică*, d. Rebreanu nu e *lipsit* nici de viziunea plastică a lucrurilor. Și în roman, întîlnim aspecte ale satului sau variate priveliști ale vieții cîmpenești, redate nu fără de culoare sau de relief.

Iată un peisaj destul de reușit: „Din vîrful dealului se deschidea o priveliște măreață. Valea Bistriței, ocrotită subt o pînză fină de ceață argintie, se deștepta din somn în mîngierile calde ale soarelui tomnatic. Jos, în față, rězimat pe o spinare de pădure cu frunze verzi și ruginii, orașul bătrîn părea plăpînd ca o jucărie de copii, iar turnul bisericii săsești, un paznic uriaș și ursuz, îmbrăcat în strae străvechi, cenușii, mîncate de vreme".

Cîteodată natura e umanizată, însuflețită, ca în pasajul caracteristic în care Ion contemplă pămînturile, pasaj străbătut, ceiace e excepțional la d. Rebreanu, de oarecare suflu poetic: „Subt sărutarea zorilor tot pămîntul, crestat în mii de frînturi, după toanele sau nevoile atîtor suflete moarte și vii, părea că respiră și trăește. Porumbiștele, holdele de grîu și de ovăs, cînepiștile, grădinile, casele, pădurile, toate zumzeau, șușoteau, fîșiau, vorbind cu graiu aspru, înțelegîndu-se și bucurîndu-se de lumina ce se aprindea din ce în ce mai biruitoare și roditoare. Glasul pămîntului pătrundea năvalnic în sufletul flăcăului ca o chemare, copleșindu-l. Se simți mic și slab cît un verme pe care-l calci în picioare sau ca o frunză pe care vîntul o vîltorește cum îi place".

*

Ceiace nu mulțumește totdeauna pe cetitor în romanul d-lui Rebreanu, partea cea mai vulnerabilă a operei lui, e desigur stilul.

El nu e la înălţimea puterii sale de observaţie şi de pătrundere a caracterelor.

Excelent mai totdeauna în dialog, în care personajele vorbesc în fiecare moment potrivit cu firea lor sau cu clasa socială din care fac parte şi unde printr'o frază sau cîteodată printr'un simplu cuvînt chiar, autorul reuşeşte să ne redea ceva din fizionomia lor sufletească, stilul d-lui Rebreanu e lipsit în descrieri, naraţii sau analize de mijloace artistice de primul rang, nu are strălucirea şi virtuozitatea pe care o întîlnim in paginile unui Sadoveanu sau Galaction, nici sobrietatea sau precizia clasică a lui Brătescu.

Imagini de un deosebit efect pictural, fraze măestrit cizelate sau perioade ritmice, cu o profundă rezonanţă afectivă nu găsim aproape niciodată la d-sa.

Stilul său e lipsit de o puternică notă personală şi imaginile sale care ilustrează de obiceiu o stare sufletească au mai totdeauna un caracter explicativ şi prozaic.

Iată cîteva exemple: (e vorba de deprimarea lui Herdelea în urma suspendării lui) „Inima lui se zbătea ca o bucată de carne pe tăetor"; (sau de acea a Anei cînd nu mai are nimic de aşteptat dela viaţă) „Işi simţea inima seacă şi goală ca o pungă zvîrlită într'o margine de drum de un trecător nepăsător".

Uneori aceste imagini nu sînt lipsite de oarecare confuzie, ca în exemplul următor unde autorul vrea să ne explice sentimentele Anei atunci cînd ea îşi dă samă că Ion doreşte pe Florica: „Odinioară s'ar fi prăpădit de durere; acuma numai o ruşine crîncenă îi ardea sufletul, că toţi oaspeţii o văd batjocorită... Şi încetul cu încetul, ruşinea se schimbă într'o greaţă năbuşitoare. I se părea că toată lumea, cu tot ce e într'însa, se scufundă în nişte ape tulburi, atît de murdare încît scîrba singură pluteşte deasupra ei ca o iazmă otrăvitoare. Inchidea ochii şi totuşi vedea neîncetat apa spre care o împingea o mînă grea, ca spre un liman care spală urmele şi părerile de rău..."

Cu tot acest deficit de însuşiri artistice, este totuşi ceva care nu se poate nega stilului d-lui Rebreanu: puterea de a crea viaţa.

Prin acumularea unor detalii mici şi uneori triviale, dar semnificative, redate într'o formă de obiceiu banală, cîteodată vulgară şi neîngrijită pe alocuri, cam încet şi cam greoiu uneori, d-sa izbuteşte, ceiace nu se întîmplă totdeauna artiştilor, să însufleţească o scenă, să dea viaţă unui caracter.

*

Dacă prin atmosfera morală a romanului şi prin psihologia personajelor care au o viaţă interioară simplă, clară, lipsită de ascunzişuri caşi de adîncime, de orice dispoziţie spre

visare sau spre misticism, romanul d-lui Rebreanu are în el un fond latin sau sudic, prin lungimea lui neobişnuită, prin compoziţia mai mult difuză decît concentrată, prin prozaismul amănuntelor, prin factura caşi prin stilul său fără de strălucire el se deosebeşte de romanul francez al unui Flaubert sau Maupassant şi pare mai degrabă din aceiaşi familie cu unele romane germane, cum ar fi cunoscutul „Soll und Haben" de Freytag.

Operă de o masivă şi solidă construcţie în care nu găsim poezie, delicateţă, subtilitate; dar forţă, bogăţie şi viaţă. Ion nu va plăcea în chip deosebit spiritelor fine care cer artei senzaţii rare, nici esteţilor pe care-i încîntă numai frumuseţa formei.

El nu poate satisface întru totul nici pe acei care cer tot mai mult unui romancier în epoca noastră nu numai să redea şi să analizeze viaţa, dar în felul lui Goethe odinioară sau a lui Romain Rolland azi, să cugete asupra ei, încercînd printr'un efort sintetic să-i interpreteze sau să-i ghicească senzul.

Dar ar fi desigur nedrept să privim subt acest unghiu opera d-lui Rebreanu, căci un scriitor nu poate fi judecat după aceia ce nu a fost în intenţia sa.

Oricare ar fi lipsurile şi scăderile lui, Ion e un adevărat roman după formula naturalistă în senzul larg al cuvîntului. El va rămînea în literatura noastră ca romanul Ardealului şi poate, dintr'un anumit punct de vedere, ca primul nostru roman.

Ianuar, 1921. **Octav Botez**

LEON DREI

(Roman)

V

Cina se apropia de sfirşit. Leon Drei, după ce mincă de minune, foarte mulţumit de sara petrecută, era pe cale a se scula, ca să zică bună sara. Dar Betsi, care, fără îndoială, îi urmărise mişcările, nu-l lăsă.

— D'apoi unde pleci, Leon?—îl opri ea.—Nu pleca; mai stăi cu noi. Estera aduce îndată cafeaua. Saul are să ne cetească noile sale versuri.

— Nu, nu,—zise Saul, uitîndu-se înamorat la Betsi, şi dînd din cap.—Domnul Drei are să se plictisească de versurile mele.

— De versurile tale?—se indignă Betsi.—Iudita, auzi ce spune? Parcă e cu putinţă? Aşi vrea să văd şi eu pe acel domn, care s'ar putea plictisi de versurile tale! Doar tu, tu... —se încurcă ea,—eşti un poet extraordinar. Leon, n'asculta ce spune el. Modestia lui devine la urma-urmelor un viciu.

— Tu mă mîngîi, scumpa mea,—rosti Saul, mişcat, dar dacă domnului Drei nu-i plac totuşi versurile?...

— Nu, mie îmi plac foarte mult versurile,—mărturisi cu modestie Leon Drei, care niciodată nu s'a gîndit la poezie, şi uitase demult şi ce mai învăţase odinioară prin liceu.

— Ei, iacă vezi, că întotdeauna n'ai dreptate,—zise Betsi, mulţumită de răspunsul lui Leon,—domnului Drei îi plac versurile. Însfîrşit, tu n'ai dreptul să refuzi, odată ce eu...—şi ea se uită la el expresiv,—te rog, scumpul meu Saul. Vreau să mă laud cu tine. Dacă bărbatul meu e un mare poet, apoi tot Universul trebue să ştie aceasta şi să-l recunoască.

— Tu-mi exagerezi talentul,—obiectă Saul încet, ruşinîndu-se. Eu nu-s decît un modest poet de provincie.

— Dar vei fi al capitalei,—se amestecă în discuţie Iudita,—asta e chestie de timp. Eu cred în tine. Tu eşti un poet adevărat, binecuvîntat de Dumnezeu.

— Şi aşa trebue să fie fără îndoială,—odată ce o spune soţia şi sora,—zise însfîrşit Leon Drei, care se plictisise tăcînd. Pe dumnealor le cred şi am să te ascult cu mare interes. Şi eu mă exercitam odată în poezie,—adăugă el cu un zîmbet de indulgenţă pentru sine însuşi,—dar mai pe urmă m'am lăsat, fiindcă mă stingherea dela treabă...

— Tu mă pui într'o situaţie jenantă,—mai încercă Saul încă odată să scape, adresîndu-se Betsei. Versurile mele n'au să-i placă domnului Drei.

— Au să-i placă,—răspunse Betsi îndată, înroşindu-se,—îţi garantez eu.

După acest argument atît de puternic, Saul se recunoscu învins şi cu supunere dispăru în odaia vecină. Estera ridică iute depe masă tot ce amintea o cină, deschise o fereastră, ca să se primenească aerul, aduse cafeaua, o turnă în nişte ceşti de moda veche, foarte groase, şi numai atunci se arătă Saul, în pensneu şi cu un caet în mînă.

— Îmi dai voe să văd caetul,—zise Drei cu un ton glumeţ,—grozav îmi place să privesc scrisuri de autori. Unul scrie frumos, altul aşa fel, că pentru scris nu l-ar primi nici într'o cancelarie. În genere scrisul autorului e ceva adînc instructiv. Aceleaşi litere, caşi la toţi oamenii, şi cuvintele—aceleaşi; dar ce deosebire! Colo prostie goală, ici—şi se opri o clipă, căutînd cuvîntul,—ceva... parcă ar fi dela Dumnezeu...

— Mă rog,—zise Saul, întinzîndu-i caetul.

Leon Drei îl luă, regretă că nu poartă pensneu, desfăcu caetul, se uită şi îndată declară cu un ton de autoritate:

— Dumneata ai un scris foarte caracteristic. Litera „r" e foarte originală, dar „k" e slab din cale afară. Dar poate că aşa şi trebue. Doar dumneata eşti poet!

— Doar e poet,—întări Betsi încîntată.—Literele el le scrie cu sufletul, nu cu mîna, de aceia sînt ele aşa. Eu îi ador scrisul.

— Dar ce-aşi putea să vă cetesc?—întrebă Saul, jenat până la suferinţă de aceste dezbateri pe sama lui.

Luă dela Leon Drei caetul albastru, şcolăresc şi începu să-l răsfoiască cu îngrijorare.

— Ceva din versurile din urmă,—îl sfătui Iudita,—de pildă, fie chiar „Pămîntul respiră".

— Da, da,—exclamă cu foc Betsi,—„Pămîntul respiră". E admirabil. Ceva gingaş şi nu se poate mai poetic. O ţii minte, Iudita? Dar tu, Estera?

Saul zîmbi recunoscător nevestei, îşi netezi micile favorite, îşi suci musteţile, se sculă, aruncă îndărăt cu o mişcare poetică, o şuviţă de păr, care îi căzuse pe frunte şi, dupăce se uită foarte stăruitor într'un singur punct, zise cu voce tremurătoare şi tră-

gănată: „Pămîntul respiră", – poezie de Saul Rozen. Apoi tuşi şi aproape cîntînd, despicînd totodată văzduhul cu minile, începu să citească:

Obositul
Pămînt respira
Gingaş,
Slab.

Ofta, amorţea,
Respira
Noaptea.

Şi ca ecoul nopţii
O broască,
O broască verde
Il însoţea
Gingaş,
Slab.

Iar caii somnoroşi
Zburau
Pe cerul de matasă,
Ca vîntul.
—
Verdele!

— Ce frumos, ah, ce frumos! — exclamă Betsi, cu ochii plini de lacrămi, cînd sfîrşi Saul, şi cu o privire naivă, întrebătoare se uita la toţi. Acuma „Pămîntul respiră" mi-a plăcut şi mai mult. Cu cît mai des ceteşti versurile tale, cu atîta par şi mai adînci, şi mai bune. Aşa-i, Iudita?

— Minunat, minunat, — întări Iudita, — eu nici nu înţeleg, cum ai reuşit tu să scrii poezia asta! Un om de rînd nici nu visează asemenea sentimente. Sau de pildă, acest „Verdele" dela sfîrşitul poeziei! Ce final, ce acord îndrăzneţ! Ce însamnă asta? Eu nu ştiu. Dece l-a scris Saul? Unde-i înţelesul tainic al acestui cuvînt-aluzie? Răspunsul lipseşte. Şi cu toate astea te mişcă până la lacrămi. Parcă m'ar fi atins un fulger. Verdele! Eu sînt subt sugestia poetului. Sînt nevoită după această poezie deodată să simt, să retrăesc verdele! Un capriciu, dar ce efect întăritor!

— Cît de bine, cît de bine le explici tu, — şopti Betsi, privind încîntată pe Iudita.

— Iudita noastră simte ca un poet, — adăugă Estera.

— Şi mai încolo, — urmă Iudita, simţindu-se subt stăpînirea privirii lui Armand, — să numeşti o broască — ecoul nopţii, nu-i îndrăzneţ, nu-i admirabil? Dar caii somnoroşi care zboară ca vîntul? Nu ne zmulge această imagine dela monotonia şi plictiseala vieţii de toate zilele? Poetul nu transformă viaţa, ci pur şi simplu ne îndepărtează de dînsa, şi pentru asta îi sîntem noi recunoscători. O, crede-mă, Saul, tu ai să fii un mare poet!... Domnule Drei, — era cît pe ce să spună: Armand de Quergats, — dumitale cum ţi-a plăcut „Respiră noaptea"?

Leon Drei, care în timpul cetirii lui Saul deabia îşi reţinuse

rîsul, se uită serios şi grav la poetul, care cu înfrigurare îşi aştepta sentinţa.

„I-a plăcut, sau nu i-a plăcut? — se gîndea Saul. — O, dacă cea dintâiu... Dar dacă acela, străinul, îi respinge poezia cu răceală. Dacă n'a simţit-o, n'a înţeles-o?... Dar drumul spre Olimp merge prin Golgota", — se consolă el îndată. Las' să-l persecute, să-l respingă, el tot va scrie!

— Poezia „Respiră noaptea", — se auzi vocea lui Leon Drei, care îndată şi-a luat, se înţelege, ţinuta de om care cunoaşte bine literatura şi poezia, — mie, la drept vorbind, nu mi se pare poezie, dar sînt împrejurări atenuante...

— Dece? — obiectă Betsi, rănită în mîndria ei. E poezia cea mai adîncă, poezia cea mai gingaşă, pe care am auzit-o eu vr'odată.

— Deaceia, — răspunse zîmbind Leon Drei, fiindcă n'aud rima. O poezie trebue să aibă rimă, după cum o floare trebue să aibă rădăcină. Iţi poţi dumneata închipui o floare fără rădăcină, o pasere fără aripi? Rima e izvorul creşterii, rima dă mişcare, zbor, poeziei. Depildă, îşi aduse el aminte, — poezia fabulistului Crilov: „Greerul şi Furnica". Probabil, şi dumneavoastră o cunoaşteţi. Incepe aşa:

Greerele 'n desfătare
Trecînd vara cu cîntare,
Deodată se trezeşte,
Că afară viscoleşte...

După cum vedeţi, — rima e la locul ei, totu-i limpede, şi prin urmare — iacă o poezie...

— Perfect de adevărat, — întări Saul, respirînd uşurat; — în versurile mele dumneata n'ai să întîlneşti rima, şi eu cu asta mai ales mă mîndresc. In poezie lucrul de căpetenie stă nu în rimă, rima e un prejudiciu vechiu. Totul stă în ritm, în melodia lăuntrică; simţit-ai dumneata vr'un ritm în poezia mea?

— Iacă, tocmai asta e şi împrejurarea atenuantă, despre care vorbeam eu, — rosti grav Leon Drei. — Tocmai despre ritm vroiam să vorbesc. Ritmul se simte admirabil.

— Dar tocmai asta e lucrul cel mai de căpetenie, — zise Betsi. Versuri rimate scriu numai poeţii mai bătrîni. Cei tineri s'au lăsat demult de rime.

„De unde le ştie ea toate astea? — se miră Leon Drei cu ciudă. — A dracului! N'o mai recunosc. Trebue să fi învăţînd zile întregi. Iacă eu, nu! Numai de mueri mă ţin! Mueraticule! — se dojeni el cu amărăciune. — Ai fi putut să fii şi tu om, ca atiţia, şi ce ai eşit? — Dobitocule! — se înjură el pe loc. — Face să invidiezi pe Berta? Tu o duci mai bine decît toţi!".

— Dar, — zise Saul, începînd din nou să tremure, — mai

importă şi impresia. Ce impresie ţi-a produs dumitale poezia mea ?

Inainte de a răspunde la această întrebare însemnată, Leon Drei se prefăcu că se încurcă, şi starea aceasta de încurcătură o băgară de samă toţi. Dar el de bună samă nu ştia, ce să răspundă. Ce impresie i-a produs poezia ? Dar cine dracu poate s'o spue ? Mai de grabă nici una. Sau, poate, chiar vr'o impresie bună ? Cine poate să înţeleagă asemenea prostii ? Cu toate astea, Saul cînta aşa de nostim, aşa de melodios! „Broasca verde"—încercă Leon Drei să repete în gînd melodia. „Asta, mi se pare, n'a fost aşa de slabă. Dracu să-l ia, îi trag o laudă, mai ales că m'au hrănit aşa de bine. Parcă nu-mi vine să-l jignesc. Şi apoi nu pierd nici eu".

— Despre impresie nu vorbesc,—răspunse el simplu lui Saul, care tremura,—asta se înţelege dela sine. Impresia e admirabilă; da, admirabilă,—repetă el.—Dar,—nu se stăpîni Leon Drei, întorcînd lauda cu ascuţişul cel otrăvit,—mie mi se pare că eu, dacă aşi vrea, aşi putea uşor să scriu asemenea poezie. Mai ales fără rimă. Nu-i greu de loc.

— Incearcă,—zise Betsi, scînteind din ochi şi destul de supărată.

— Eşti un copil,—rosti Saul liniştit, întorcînd o privire gingaşă către Betsi,—degeaba te enervezi tu ;—domnul Drei niciodată nu va scrie asemenea poezie. Eu înţeleg că poate să-i pară aşa... Poezia cea mai grea întotdeauna se pare simplă şi foarte uşoară. De pildă, la Puşchin. Dar i-a scrie-o, ca Puşchin! D'apoi eu două luni de zile am purtat-o în cap pe a mea: „Pămîntul respiră". Eu îi cunosc greutăţile, despre care domnul Drei nici nu bănueşte. Cît am muncit eu, ca să obţin acest ritm, melodia lui internă! Dar alegerea cuvintelor! Dar bogăţia lăuntrică de imagini, care se obţine prin spiritualizarea şi rafinarea comprehensiunii! Poezia tînără a găsit ceiace n'aveau în trecut nici poeţii de mîna întăia.

— Cum vorbeşte, cum vorbeşte!—şopti Betsi încîntată. Iudita, tu auzi ?

— Aud şi sînt cuprinsă de admiraţie pentru fratele meu, —răspunse Iudita, sorbind cu ochii,—dar cu băgare de samă,— pe Leon Drei.

— Nu mă lăudaţi,—rosti Saul modest şi ruşinat. Lăsaţi-mă să-mi sfîrşesc ideia, asta importă mai mult. Nu-i nimic mai uşor,—continuă el întorcîndu-se spre Leon Drei,—care deodată simţi o grozavă poftă de somn,—decît să scrii o poezie rimată. Dar eu urăsc rima, care ca o javră plicticoasă se ţine de capul poetului. Rima e un prejudiciu, de care poezia cea nouă demult s'a lăsat, domnule Drei.

— Cu toate acestea, mie îmi place foarte mult Lermontov, —zise Estera, care asculta cu atenţie. De pildă: „Es singur la drum". Ce frumos, ce frumos!

— Dar Saul în bucăţile lui mai bune îmi aminteşte pe Lermontov,—zise Iudita visătoare.

— Tu prea mă înalţi,—rosti Saul ca un ecou, devenind stacojiu.

— S'a înroşit, s'a înroşit,—începu să strige Betsi, rîzînd vesel,—ca pedeapsă să ne citească „Zorile Purpurii" ale sale.

— He-e,—se gîndi Leon Drei,—d'apoi ei se pregătesc, mi se pare, să mă omoare cu poeziile lor. Trebue să fug.

Dar n'a reuşit să fugă. A ascultat până la sfîrşit.

„Zorile Purpurii"

Purpurii!

Zori Purpurii!
Arătări îndepărtate
Ale pămîntului nostru,
Metaluri purpurii!

Pe Voi fermecătoare aripi,
Ca nişte valuri
Murmurătoare,
Zburaţi prin eter!

„Prin eter",—strigă Leon Drei, înloc de „bravo", şi bătu din palme, parcă ar fi fost la teatru.

„Ducă-se dracului, las' să scrie,—se gîndi el,—pe mine vocea lui m'a mişcat foarte mult. Intocmai ca găina, înainte de a oua. Las' să zbiere cu fruntea asudată, să cînte, să cotcodăcească, să dea din mîni,—mie ce-mi pasă ? Las' să asude toţi poeţii, să se chinuiască, să strice bunătate de hîrtie,—puţin îmi pasă".

„Prin eter",—zbieră el din nou cu o voce nenaturală, în loc de „bravo", şi după asta totul se amestecă. Saul nu se mai stăpîni, şi de fericire se duse să se atîrne recunoscător de gîtul lui Leon Drei. In ochii lui străluceau lacrimi. Leon Drei cu plăcere se lăsă îmbrăţişat, îi privi ceafa adîncită, înţelese că acest idiot n'are să chelească aşa de curînd, şi-i oferi un obraz.

— De bună samă e oare aşa de bine ? întrebă între acestea Saul. O, cît îţi sînt de recunoscător! Dumneata cu laudele dumitale ai turnat un sînge nou în vinele mele.

Leon Drei primi aceste sărutări ca ceva datorit, parcă versurile le-ar fi scris el, iar nu Saul, — şi-i zicea chiar cam de sus:

— Da, dumneata eşti un adevărat poet. Dacă ceiace ai citit dumneata nu-i poezie, atunci eu nu mai ştiu ce e poezia. Scrie, scrie! Te sfătuesc şi chiar îţi recomand.

După asta, se înţelege, n'au mai vrut să-i dea drumul. Estera a adus dulceţuri, şi Leon Drei a trebuit să mai asculte şi o cantată cu titlul „Oiţa cerească", dedicată de către poet scumpei lui Betsi; aici subt oiţa cerească se ascundea într'un chip foarte puţin echivoc „scumpa Betsi". Cantata o cîntau surorile după o melodie, născocită tot de Saul, iar Saul cînta

din flaut. Leon Drei se înarmă cu o lingură de desert. Betsi se așeză într'un fotoliu. Surorile se luară cu drag de mîni, ca niște fetițe mici. Saul se așeză cu modestie în dosul surorilor și înfipse capătul flautului în gură. După un semn din mînă al Betsii, începură; flautul puțin cam scîrția, dar cantata nu suferi. Leon Drei se desfăta sincer cu muzica, cu cuvintele, cu dulcețurile...

— Foarte frumos, minunat!—se extazia el înghițind dulcețurile. Ce versuri, ce muzică! Continuați, aprob! Madmazel Iudita,—nițeluș mai tare: iaca așa, iaca așa. Flautul ceva mai încet,—comanda el, și acum serios, întocmai ca un capelmaistru, începu să gesticuleze din mîni.

Muzicant și cîntăreți între acestea îi trăgeau tot mai uniți, tot mai siguri:

Oița cerească
Inoată,
Inoată
In eterul azuriu

Și cu gingașă
Privire
Iși ia adio dela pămînt
Liniștită,
Frumoasă
Oiță cerească!

VI

Plăcerile dragostei și bucuriei începură numai după plecarea lui Leon Drei.

De îndată ce se potoliră pașii pe scară, Saul și Berta se priviră expresiv și, parcă ar fi fost înțeleși, se aruncară în aceiași clipă unul în brațele celuilalt.

— El și-a făcut azi cariera,—șopti Estera fericită.

— Să mergem,—zise Iudita, făcîndu-i semn,—lasă-i să se desfăteze de dragostea lor.

Fără zgomot dispărură amîndouă în odaia lor, și una și alta cu dorința de a se cufunda în visurile ei: Estera despre viitorul lui Saul, Iudita—despre contele Armand, despre fericitul eveniment din viața ei.

Saul și Betsi, după ce se ținură unul pe altul în brațe vre-o două minute și se săturară de sărutări, se duseră la fotoliul, destul de vechiu, de lingă fereastra deschisă și, zîmbind, începură să și-l dispute. Mai împăciuitoare, Betsi curmă disputa, se așeză pe scaun și propuse lui Saul să se așeze și el,—întocmai ca un copilaș mic, pe genunchii ei. Saul zîmbi vesel și închizînd cu viclenie un ochiu, zise:

— Copilul meu, tu crezi, că se mai poate? Eu știu, că ți-ar face plăcere, dacă aș îndeplini dorința ta, dar, copilul meu, tu ești în a opta lună! Tu te pregătești să devii mamă! Nu, puiule, mai bine scoală să șed eu, și să te iau eu pe genunchi.

— Dar mie îmi place așa de mult, cînd îmi stai în brațe,—zise Betsi, rugătoare.—Imi face atîta plăcere să privesc ochii tăi adînci, să mă cufund în ei, să uit totul pe lume.

— Și totuși,—obiectă Saul, căutînd s'o convingă,—pentru mine e și mai comod, și însfîrșit,—găsi el argumentul cel mai puternic,—prin cea mai mică mișcare greșită pot să fac rău viitorului nostru copil, viitorului nostru soare. Copilul meu, ascultă, ce-ți spun.

O privi atît de rugător, încît ei i se făcu milă de dînsul.

Oftînd și dînd a înțelege, ce jertfă enormă aduce viitorului soare, Betsi se sculă și se lăsă moìatec pe genunchii lui Saul. Acesta o cuprinse în brațe și începu s'o privească în ochi. I se părea ea frumoasă și mai înainte, dar de cînd sarcina o cam sluțise puțin, începu să i se pară și mai frumoasă. La sentimentul estetic se mai adăoga și mila, și iubirea, neîncercată încă, pentru ființa care creștea, care se dezvolta subt inima ei. Fața ei umflată și lăbărțată nu-i deștepta dezgust, ci dimpotrivă, i se părea plină de putere, de vlagă. Simțimintele sale pentru ea le exprima prin minunate vorbe poetice, care îi încălzeau inima, care o mîngîiau ca un cîntec de leagăn.

— Eu sînt muza?—întreba ea în extaz, jucîndu-se cu părul lui de poet, și zîmbind dinainte de ceiace are să audă ca răspuns. Iar el îi spunea:

— Da, da, tu ești muza, muza mea.. Un copil ca Betsi, e tocmai muza cea mai adevărată; nu poate să nu fie o muză. O muză e frumusețea, poezia, iubirea; și tu ești tocmai frumusețea, poezia, iubirea. Sunetele vocii tale, strălucirea ochilor tăi mă cufundă în Frumos. Cu tine aș putea vorbi în versuri...

— Da,—rosti ea deodată îngrijată; dar eu sînt sigură, scumpul meu, că pe tine au început să te doară picioarele. Doar noi sîntem foarte grei,—făcu ea aluzie la ființa, care trăia în ea.

— Dar, Betsi, nu vă simt deloc, sau mai bine zis, nu vă simt aproape deloc,—se îndreptă el. Și însfîrșit, parcă pentru fericirea de a te simți așa de aproape, de a auzi bătăile dese ale scumpei tale inimi, respirația ta grăbită, n'aș putea să și sufăr puțin? Sînt gata să îndur o greutate și de zece ori mai mare.

— Știu,—răspunse ea, dar tu ești așa de plăpînd, scumpul meu Saul, și acuma eu trebue să te păzesc și mai mult. Tu ești singurul meu apărător pe lume. In curînd ai să devii tatăl viitorului nostru soare, și ași vrea ca tatăl copilului meu să fie zdravăn, voinic.

— Și am să fiu așa,—o liniști Saul. Doar pentru tine, pentru dînsul beau eu acuma lapte în toate zilele, deși,—cum știi,—nu pot să sufăr laptele. Mănînc cîte trei ouă în fiecare dimineață, și m'am îndreptat, mi se pare, foarte mult. Ia privește, cît am devenit noi de grași, glumi el.

— Da, da, asta n'ajunge, tu trebue să mănînci nu mai puțin de cinci ouă și cel puțin un litru de lapte pe zi; și noi nu

ne putem îngădui asta,—zise ea cu amărăciune, și se așeză pe un alt scaun. Doamne, dacă măcar Drei s'ar ține de făgăduință! Eu cred că are să se țină. Ce poate să-l împiedece? Iar pentru noi ce fericire ar fi! Dumnezeule! Să ai pe lună nu 60, ci 150 de ruble... Dar asta e o bogăție. Eu aşi putea să-ți aranjez cu totul altă viață. Liniștită, comodă, sătulă! Te-ai îngrășa... Ah, cum aşi vrea să te văd gras! E doar visul vieții mele.

— Hai să mai planăm prin Empiree,—propuse el.—Numai că pentru o iluzie mai deplină, tu trebue să șezi pe genunchii mei.

Betsi cu un zîmbet gingaș plecă îndată căpușorul și căzu în brațele lui.

— Așa dar,—începu Saul cu gravitate,—doamnă muză, noi sîntem posesorii unei bogății de 150 de ruble. Bancherul nostru ne plătește lunar această sumă. Cum ați distribui dumnevoastră această sumă? Se înțelege, Saul ar primi zilnic cîte un litru de lapte nesuferit... Hai, descrie viitorul nostru fel de viață, planează în nouri, în Empiree!

Betsi începu să desfășure planul viitoarei lor vieți. Mai întăiu, ar fi rămas în aceiași locuință.

— Tu ești de părerea mea?—întrebă ea. Țin așa de mult la drăguțul nostru cuibușor și la grădinuțele din strada Zdrențelor. Insfîrșit aici, subt influența ta, eu am crescut sufletește. M'am regenerat, am aflat adevărata fericire. Cît vă sînt de recunoscătoare, vouă tuturora!—zise ea cu căldură. Nu, dragă, noi vom rămînea pentru totdeauna în cuibușorul nostru. Și cum miroasă salcîmii subt fereastra noastră! Mi se pare, că nicăeri nu miroasă așa de frumos, ca aici.

— Draga, draga mea Betsi,—șopti Saul.

— Dar tu nu mă lași să continuu povestea,—zise ea cu o umbră de nerăbdare, dîndu-se la oparte.—Dimineața m'aşi duce singură la lăptăreasă, vecina noastră. Acuma cumpărăm laptele din piață, fiindcă în piață e mai eftin; pecînd, avînd 150 de ruble pe lună, mi-aşi putea îngădui luxul de a lua lapte dela mulsură. Inainte de a pleca la biurou, tu ai putea să bei o jumătate de cvartă de lapte proaspăt și parfumat. Iute mi te-ai îndrepta, și obrajii tăi s'ar acoperi cu roșeață. Tu ești veșnic palid. Pe mine uneori mă apucă chiar groaza, gînduri negre îmi vin în minte,—și în ochii ei se arătară lacrimi. Scumpul meu, tu încă niciodată nu te-ai odihnit; tu mereu ai muncit, sărmanul, scumpul meu poet!

Iși puse capul pe umărul lui, ca să-și ascundă emoția și lacrimile.

— Știi, Betsi,—zise Saul după o pauză lungă și dulce,—eu, pecînd eram neînsurat, grozav mă temeam de femeile însărcinate. E greu să-ți descriu sentimentul, pe care îl încercam. Era mai ales ceva neplăcut. Dar de cînd, scumpa mea, te văd pe cale să devii mamă, nu mai pot privi fără duioșie o femee însărcinată... Tu m'ai învățat multe. Tu-mi apari ca o mare Mamă.

Mă închin cu gîndul înaintea ta, înaintea înaltei fapte, înaintea jertfei tale. Tu ți-ai pus viața în primejdie pentru un om viitor. Nu-mi obiecta, nu-mi obiecta, așa e: vorbele nu mă vor clinti din convingerea mea.

— Dar e o fericire așa de mare,—abia apucă să strecoare Betsi,—e o bucurie...

— Știu, așa-i,—continuă Saul,—dar asta tot nu micșorează eroismul tău. O minune. In tine se dezvoltă un ce, care are să aibă conștiință, are să simtă, să iubească, care va tinde către idealurile cele mai înalte, către bine! Nu-i asta o minune? Doar tu porți în tine germenul unei lumi întregi, germenul gîndirii, omenirii întregi! Acuma, după cum ți-am spus, eu întîmpin cu lacrimi de duioșie o femee îngreunată, chiar străină. Mai înainte asta n'o înțelegeam, mă îngrozea uriţenia aceleia, care trebuia să devină mamă; acuma însă pîntecele mărit până la diformitate mi se pare o frumuseță superioară, creiată de natură.

— Cît de fericit are să fie soarele nostru,—rosti Betsi, tulburată de vorbele lui,—și eu sînt fericită,—și iar fericită,—că acest copil are să se nască tocmai la noi. Avem să-l adorăm. Dar ce *zici*,—întrebă ea deodată cu viclenie,—dacă această mică ființă, vicleană și necunoscută nouă, ne ascultă, ne înțelege? Poate chiar rîde de noi? Grozav aşi vrea să știu, cine stă acolo, atît de cuminte, băiat, ori fetiță?

— Băiat,— exclamă Saul, fără să stea la gînduri,—băiat, nici vorbă; altfel nici nu se poate.

— Dar dacă-i fetiță?—îl necăji Betsi. Eu sînt chiar sigură, că-i fetiță,—zise ea, apărînd dinainte, de nemulțumirea lui Saul, ființa pe care ea o iubea deja din tot sufletul.

— Am să ador și fetița,—zise Saul cu foc, înțelegîndu-i sentimentul,—dar mie mi se pare,—nu știu de ce,—că are să fie băiat. Betsi,—rosti el deodată, aruncînd îndărăt părul cu o mișcare cunoscută,—Betsi, îmi vine o inspirație. Iată chiar în clipa asta a început. „Concepătoarea",—zise el inspirat,—nu tu mi-ai șoptit acest cuvînt? Am să scriu un imn mamei. O, cît e de frumos ceiace se petrece în tine. Concepătoarea! Tu, mama universului,—începu el să declame,—păcătoasa și martira! Tu ești altarul dumnezeeștii mile.—Ține minte aceste vorbe, Berta!

— Sînt fericită,—îi șopti Betsi la ureche.—Eu cad de bucurie. Sînt femeia cea mai de rînd! Dragul meu, dragul meu, cu ce am să-ți pot eu răsplăti iubirea ta?

— Numai cu atîta,—răspunse glumeț Saul,—că îndată ai să te duci să te culci. E timpul, e timpul, scumpa mea! Iar eu mă așez la lucru. „Zorile purpurii" sînt gata, dar „Umbrele de marmură" și „Concepătoarea" încă nu sînt scrise; să mergem, draga mea.

Solemn, braț la braț plecară în odaia de dormit, și locul lor îl iau încurînd surorile, care demult vroiau să iasă în balcon. Amîndouă se așezară, și îndată le înfășoară cu iubire lumina argintie a lunii.

— Cît e de frumoasă această întindere albastră cu stelele ei palide și micuțe,—zise Iudita, visătoare, privind cerul.—O măreață și eternă mare,—adăogă ea în șoaptă, parcă ar fi citit din vr'o carte,—dar fără corăbii. Sau după cum a spus cineva,—un etern cimitir, unde planează sufletele celor morți, care au trăit pe pămînt dela însăși crearea lumii. Numai acolo ne vom întîlni cu aceia, care ne-au fost scumpi, numai acolo sufletele noastre vor găsi odihnă după suferințele dureroase de' aici.

— Numai acolo,—repetă Estera, numai acolo.

Surorile tăcură. Iudita intră în grădina misterioasă, unde demult o aștepta cu nerăbdare de înamorat acela, care în visurile ei se numea Armand de Quergats. Ea se apropie de iazul cristalin și sări în mica luntre, unde o susținură puternicele brațe ale lui Armand, care sămăna așa de surprinzător cu Leon Drei.

VII

Familia Grabov nici nu bănuia, că încurînd afacerile ei au să se îndrepte. In dimineața asta, în locuința capului familiei—croitorul Iacob Grabov,—era mult zgomot și însuflețire. Se dădea bătălia între mama Rachela și fiul cel mai mic, lunganul Isac. Strigătele se auzeau așa de desperate, de parcă ar fi fost stîlcit cineva într'o cameră de tortură. Drama se desfășura în odaia de dormit. Lunganul de Isac cu nici un preț nu vroia să se scoale din pat. Rachela căuta în tot chipul să smulgă depe el plapoma, pe care acesta n'o lăsa din mîni. In același timp se apăra cu îndemînare cu ajutorul picioarelor și zbiera din răsputeri.

Croitorul Iacob Grabov, un om gras, rotund, cu capul în forma oului și lipsit de păr, om cu vîrful nasului întotdeauna asudat, cu cel mai blajin caracter din lume, auzind gălăgia din dormitor, zîmbea numai. Asemenea scene de dimineață nu-l mirau deloc. Mai degrabă s'ar fi mirat, poate, dacă dimineața ar fi trecut liniștită. Se înțelege, cu altfel de nevastă totul ar fi mers altfel, dar cu scumpa lui Rachelă, femeia cumplită, cu nasul ascuțit, slabă, cu ochii de pasere rîpitoare, glumele nu mergeau. S'a spus că-i noapte: putea să fie ziua mare, trebuia să recunoască toți că pe pămînt deodată s'a făcut noapte. Lui Isac i s'a poruncit să se scoale, trebuia să se supună; nu te-ai supus, —rabdă acuma, fiul meu.

Fără haină și vestă, cu „santimetrul" la gît,—ale cărui capete se împreunau pe pîntecele lui rotund, Iacob Grabov ședea acuma la ceaiu, în fața fiicei lui, Luța, subchirurga, care se pregătea să meargă la spital.

— Bine îl mai ia,—rosti Grabov, după ce ascultă cu plăcere ultima replică a nevestei; și înfigînd dinții săi negri în pîine, bău apoi din ceaiu.—Isac n'are încotro, trebue să se scoale.

Ascuțită limbă mai are maică-ta, Luțo. Unde a ascuțit-o ea așa de bine?

— Ție tot îți vine să rîzi,—se supără Luța, luînd partea mamei și uitîndu-se cu interes la oul, pe care tocmai îl răsturnase într'o farfurioară. Un leneș, ca Isac al nostru, ar trebui sculat din așternut cu biciul. Sînt deja unsprezece ceasuri! Mama are să-și piarză glasul de atîta strigăt.

— Fără îndoială,—întări cu plăcere Iacob Grabov,—și eu i-am spus-o nu odată. Cu toate astea, Luțo, eu pentru întâia dată aud dela tine, că oamenii mari trebue ridicați din pat cu cnutul. Ai observat așa ceva, poate, în spitalul vostru. Dacă-i așa, spune-mi și mie: interesant de ascultat... Cum strigă mama! Minunată voce. De unde o fi luat ea așa voce?—rosti el încîntat.

— Papa, nu te face, că nu-ți pasă. Nici nu se potrivește cu tine de loc să fii răutăcios, nici n'are să te crează nimeni,—zise Luța, nemulțumită de gluma nepotrivită a tatălui ei. Să cîștige măcar un ban. Putea de pildă, să intre la o farmacie. Ce, asta nu-i o profesie de intelectual? Cîți băeți nu visează să intre la o farmacie! Dar Isac n'a vrut să se facă farmacist,—zise ea, zîmbind sarcastic, și mestecînd oul cu o linguriță.—E mult mai pe gustul lui meseria de perde-vară. Și eu ași fi putut refuza să muncesc; se înțelege, e mai ușor de trăit pe spinarea ta, dar eu n'am dorit asemenea viață. Fiecare e dator să muncească, și numai leneșul nostru de Isac continuă să facă pe fiul de croitor „bogat".

La cuvintele „croitor bogat" Iacob Grabov făcu Luței un semn vesel din ochiu, scoase înafară pieptul său larg, și cu un aer foarte expresiv își netezi buzunarele pantalonilor. Luța fără voe începu să rîză, alergă sprintenă către tatăl său, îl mîngîe, ca pe un copil, pe chelie și zise:

— Tu, tată, ești curat ca un copil,—pe tine chiar sărăcia ta te distrează. Cum să nu te iubească cineva pentru asta?

Il sărută solemn și dulce și alergă la locul ei, să-și isprăvească modestu-i dejun.

— Va să zică pace,—întrebă cu viclenie Iacob Grabov, mișcat totuși de gestul Luței.

— Pace, tată, pace!

In clipa asta strigătele din dormitor ajunseră la maximum de putere și sonoritate. Chiar tatăl se sculă îngrijat. In odae intră, tîrît ca un urs, de un lanț, leneșul de Isac, înfășurat într'o plapomă roșie, cu părul vîlvoiu și amintind foarte mult pe un vînător indian,—tînăr, cu un nas enorm și cu ochii de culori diferite,—cel drept era căpriu, iar cel stîng—albastru.

— Ticălosule, leneșule,—țipa din răsputeri Rachela,—tu nu ești fiul harnicului tău tată? Mă întreb, cu cine semeni tu, păcatele mele! Nici vestitul tău unchiu n'a fost așa de nepăsător ca tine. Dacă nu credea în Dumnezeu, cel puțin nu spunea despre asta nimănui; pecînd tu ești gata în stradă să spui oricui,

că vrei să fii vînător. Ce vînător, vai de mine! Ce va să zică să fii vînător? Parcă noi trăim în păduri? Vrea să fie vînător!— strigă ea într'o notă nebuneşte de înaltă, întorcîndu-se deodată către Iacob Grabov, pe cînd acesta se aştepta mai puţin. Cum îţi place noutatea asta? Abia azi mi-a mărturisit! Zîmbeşti, Grabov! nu poţi să plîngi? Iată-l fiul tău!—izbi ea cu mîinie pe Isac, întorcîndu-l cu faţa spre tată, caşi cum acela nu l-ar fi văzut niciodată. Priveşte-l! La ce se gîndeşte, aşi vrea eu să ştiu!

— Se gîndeşte desigur,—zise Grabov, ghicindu-i parcă gîndul,—că nu-i vine de loc să stea în plapomă în faţa surorii.

— Ce rîzi!—ţipă Rachela, parcă ar fi fost muşcată de ceva şi tăbărînd pe Iacob Grabov.—Grabov, Grabov, are să fie rău! Grabov, vino-ţi în fire! Plîngi, Grabov, fiul tău merge spre peire. Cu cine să mă sfătuesc eu, dacă moşneagul ăsta chel, într'una rîde? Te gîdelă cineva pe subsuori? Spune-o odată pentru totdeauna, şi vom şti. Luţo, măcar tu ascultă-mă, d-na Serebreanaia, după multele rugăminţi ale tatălui, a făgăduit însfîrşit să facă un rost gogomanului nostru la domnul Leon Drei, viitorul său bărbat, şi iaca a treia zi, decînd nu-l pot face să se ducă, să vorbească cu domnul Leon Drei despre condiţii. Dar tot pe dînsul îl aşteaptă fericirea, dacă domnul Leon Drei îl ia în slujba sa.

— Dar de ce tu nu-i spui şi asta Luţei, de ce nu vreau eu să merg la domnul Leon Drei,—zise însfîrşit Isac, lovindu-se cu două degete peste nasu-i enorm.—Am spus odată şi încă odată repet, dacă vrei, că numai atunci mă duc la domnul Leon Drei, dacă îmi dai surtucul de sărbătoare al tatei. Imi dai surtucul, mă duc; nu dai—nu mă duc,—zise el solemn, închizînd din ochiul cel căpriu.

— Singurul surtuc de sărbătoare al tatei îl cere,—ţipă din nou Rachela, uitîndu-se,—nu se ştie în ce scop,—spre tavan,—aţi văzut? La ce îi trebue lui singurul surtuc de sărbătoare? Parcă surtucul are să vorbească cu domnul Leon Drei? Vai mie! Nebunul! Vînătorul!..

— Dar poate că lui de bună seamă îi trebue?—riscă să întrebe Iacob Grabov—Un surtuc, oricum, nu-i o jucărie. Cum crezi tu, Luţă?

— Cum îţi trebue ţie chelia, aşa-i trebue lui singurul tău surtuc,—strigă Rachela, deplin convinsă de dreptatea ei. Şi dela cine, Grabov, ceri tu sfat? Dela Luţa? Ce înţelege o subchirurgă la treaba asta?

— Ah, lăsaţi în pace, vă rog, subchirurgele—se supără Luţa. Subchirurga şi-a mîncat oul şi îndată pleacă la slujba ei.

— Atunci pleacă şi nu mă mai sîcîi, cînd învăţ minte pe fiu-meu. Ia gîndeşte-te, Grabov. Ai un singur surtuc de sărbătoare, pe care îl îmbraci de trei ori pe an, la anul nou, la ziua cea Mare şi la Paşti, şi tocmai acest surtuc să cadă jertfa vînătorului nostru. Nădăjduesc, că tu încă n'ai început a face negoţ de surtuce, ca să-i faci pe plac.

— Şi cu toate astea eu în haina mea nu mă duc,—zise Isac cu tărie, după ce ascultă cu luare aminte pe mamă-sa. Ce are să creadă despre mine domnul Leon Drei, cînd m'oiu arăta în haina mea? Are să mă ia drept un pungaş. In schimb în surtucul tatei îndată îi capăt stima. Un surtuc boeresc pentru omul cum se cade e un adevărat atestat!—declară el cu tărie, lovindu-se din nou cu degetele peste nas. Un surtuc bun samănă cu un paşport; asta o ştie toată lumea, numai tu, mămico, n'o ştii. Şi de unde ai s'o ştii tu, sărmano? Intr'un cuvînt, mamico, dai surtucul—mă duc; nu-l dai—nu mă duc,—sfîrşi el cu fraza asta, care-i plăcea mult. Şi se învălătuci în plapomă cu mîndrie.

— Dă-i surtucul,—zise Iacob Grabov, curmînd discuţia şi făcînd vesel din ochiu către fiul său. Ce-ţi pasă, dacă eu permit? Copii, are să mă junghie azi cu privirile ei. Nu te mai uita atîta la mine.

— Atunci bine,—zise Rachela după o pauză,—dar ţine minte, Grabov: dacă vînătorul nostru pierde surtucul, tu ai să fii de vină. Poate ai să cauţi să te îndreptăţeşti şi să arunci vina pe mine, dar nu uita, că e martoră Luţa. N'aşi da acuma trei copeice pe surtucul tău,—rosti ea cu amărăciune,—dar nu-i treaba mea.

— Atunci, poate, să nu mai dăm surtucul?—întrebă Iacob Grabov, prefăcîndu-se speriat.

— Cum să nu-l dai?—răcni Rachela. Dar slujba? Nu capătă slujbă fără surtuc! Eu am să înebunesc cu oamenii ăştia. Ba dă, ba nu da. Ce, v'aţi găsit jucărie? Na-ţi surtucul şi rupe-l, numaidecît să-l rupi! Las' să fie pedepsit Grabov ăsta măcar odată, că nu preţueşte aşa nevastă, pe care i-a trimis-o Dumnezeu.

După o vorbă şi o încheere aşa de neaşteptată, triumfătorului Isac i se eliberă surtucul negru, cu miros puternic de naftalină, cu care învingătorul se retrase în dormitor. Acolo, şuerînd nepăsător, Isac începu să se îmbrace destul de iute. Iar cînd, gătit cu surtucul, răspîndind miros de naftalină, se arătă în faţa părinţilor, impresia pe care o făcu asupra tuturora, fu irezistibilă.

— Ce tînăr plăcut!—zise cu mîndrie Rachela cea dintăiu, privind pe triumfătorul Isac.—Cînd se îmbracă mai bine, eu totdeauna mă îndoesc, dacă-i fiu-meu. Ia spune, Grabov, dacă mai samănă cu Isac de mai înainte?

— Tu totdeauna pui întrebări proaste,—îi tăie vorba cu tărie Iacob Grabov. Cum poate el să samene cu Isac de mai înainte, odată ce a îmbrăcat singurul meu surtuc? Eu văd acuma nu un om ci un soare. Niciodată n'aşi fi crezut, că am eu aşa surtuc! Ce faţă nobilă are surtucul,—continuă el să glumească.—Asemenea surtuc putea chiar pe vremea mea să capete o zestre de cinci sute de ruble, iar acuma i-ar da la sigur şi o-

mie cinci sute de ruble. Rachela, l-ai da tu pentru o mie cinci sute de ruble? Cred că nu! Tu ai cere trei mii.

— Mai puțin—nici o copeică,—declară hotărît Rachela, înțelegînd și rîzînd de gluma bărbatului.

— Cum am ghicit eu!—zise vesel Iacob Grabov, îndreptîndu-se către Luța. Cunosc eu pe nevasta mea. Dar atunci poate l-am pune amanet la muntele de pietate? Cred, că vre-o cinci sute de ruble ne-ar da.

Cu această nouă glumă a veselnicului Grabov se isprăvi istoria de dimineață, și Isac luîndu-și ziua bună dela părinți, eși în stradă, trîntindu-și cu nepăsare pe o ureche pălăria vîrtoasă, destul de învechită. Luța pleacă la spital, iar Rachela se cobori la vecină-sa, ca să-i povestească cu deamănuntul, ce noroc a dat peste scumpul și alintatul ei Isac.

(Va urma).

Semen Iușchevici

Cuvinte moarte

Era o dimineață limpede de toamnă. O brumă ușoară se întindea peste cîmpul sur. Cerul clar și uniform avea ceva casant, de cristal. Aerul era rece și pătrundea adînc în piept ca o lamă de cuțit.

Dinspre Daidîr, tunurile toată noaptea nu conteniseră. Parcă tot pămîntul se dădea de-a rostogolul, ca un bolovan huruind înăbușit,—iar cîte odată parcă se surpau stînci în inima pămîntului. Cerul pe zare scăpăra des în spasmul unor fulgerări scurte, și'n lumina boltită ca o gură, copacii goi de pe coama dealului apăreau negri, de cărbune.

Retragerea începuse în timpul nopții. Coloanele răscoliseră drumul prin păduricea tînără, cu un zgomot de ferărie și roate care nu se mai isprăvea. Capetele oamenilor, supte și aspre, tremurau scuturate, zimțuind zarea cu cornul capelelor ascuțite, ca un ferestrău ce se pornise să tae cristalul cerului. Ochii pierduți fără țintă în noaptea limpede, își arătau doar vagul alb, fixat într'un punct, pe care nu-l vedeau și către care totuși mergeau în neștire.

N'am închis ochii toată noaptea. O baterie care se retrăgea prin ogoarele de pormb uscat, pornise o foșnitură cumplită, amestecată cu pocnetul cocenilor rupți. Din cînd în cînd un țipet scurt se deslușea, acoperit îndată de zgomotul căruțelor dela coloane care scuturau pămîntul, la nesfîrșit.

Am trăit o noapte fără să gîndesc la nimic. N'aveam putere să mă întreb unde mergem, și care poate să fie sfîrșitul. Am impresia că nimeni nu s'a gîndit în noaptea aceia.

Ne-am oprit în zori într'un fund de vale. Formația sanitară și-a împrăștiat trăsurile de ambulanțe înalte cît niște biserici. Târgile au fost coborîte pline cu oameni pe jumătate

adormiţi, pe jumătate inexistenţi. Viaţa perzista în ei, fără voia lor, fără ca ei să o simtă, fără să-o mai dorească; era ca efectul unei maşini care continua să umble, după ce ei, care-o porniseră, au murit demult,—dăinuia dela sine în trupurile lor, cum într'un copac abătut din ajun, seva ultimului ceas urca încă spre vîrfuri.

Momentul retragerii mă apucase pansat; şi în lipsa de locuri, am mers pe trăsura de ambulanţă, alăturea de soldatul care mîna caii, sus de tot, pe-un fel de loc mai mult suspendat de cer decît sprijinit de pămînt. Ochii mi-au tremurat toată noaptea pe de-asupra popuşoaelor moarte şi bronzate care păreau nişte alei de plante artificiale, gătite pentru un cortegiu mortuar de lux.

In spatele nostru pămîntul se dărîma ca nişte dealuri prăbuşite cu fiecare lovitură de tun. Deşi veneam de-acolo nu-mi dădeam încă bine sama, unde se întîmplă asta. Totul se petrecuse aşa de repede, într'o singură noapte, deodată, după atîtea altele întregi stăpînite de-o linişte de piatră.

Aveam numai impresia senină şi plină de-o luminoasă bucurie c'am scăpat dintr'o catastrofă. Parcă pentru mine se sfîrşise orice durere, cu toate că nu ştiam ce se poate întîmpla şi nu aveam puterea să mă gîndesc la nimic în viitor.

Soldatul de-alături pe care atunci îl văzusem întîia oară, strîngea cu stîngăcie cele patru hăţuri, silind să scape comoara din cutia aceia mişcătoare, din care nu mai venea nici un geamăt, nici un semn de viaţă. Prin tocatul roatelor numai odată a pătruns un glas stins:

— Mai încet, fraţilor...

Caii lăsaţi la pas dădeau cu nepăsare din cozile scurte, şi capetele lungi se bălăbăneau la dreapta şi la stînga cu fiecare pas. De pe părul ud se ridicau aburi albi.

Am trecut la marginea unui crîng uscat. La o detunătură puternică, frunzişul veşted avu o foşnitură sinistră de coroană aruncată pe-un sicriu.

Nu ştiu cît am mers aşa. Piciorul strîns în bandajul proaspăt îmi părea de plumb şi se clătina greu ca un obuz. Cîteodată parcă-mi era frică să nu se prăvale singur de-alăturea de mine. O clipă mi-am adus în minte împrejurarea: Umbre negre răsărind de-asupra unui şanţ,—pe urmă un om mare, mare, care a crescut din noapte în faţa mea, şi înainte de a fi făcut ceva şi de-a şti unde merg, un bîzîit stăruitor ca de ţînţar, o înţepătură caldă în pulpa piciorului şi o ţîşnitură ferbinte şi gîdilitoare in podul palmei, pus deodată de-asupra rănei. Apoi, un picior lipsă, pironit cu un cui înroşit undeva în aer, o aruncătură în vid, o cădere în care pămîntul se învîrtea întreg cu tot ce era pe dînsul, şi-un zgomot puternic care vîra aerul în piept ca pe-o vargă de oţel.

Imprejur la cîţiva paşi, în noapte, o manta sură închegată ca un morman de cenuşă, din a cărei sfîşietură deasupra eşea ceva care semăna cu un trunchiu de copac tăiat.

Toate gîndurile s'au amestecat scuturate de hurducătura trăsurii in mers.

Eram obosit. In piciorul greu pe care-l simţeam în coaja de oţel a bandajului, simţeam o durere mişcătoare, purtată acolo de nişte fiinţe mici, cu picioruşe subţiri, ascuţite şi repezi.

M'au întins cu faţa în sus pe-o targă aşezată jos pe fundul văii în care ne oprisem. Dimineaţa era senină. Cerul, aşa cum îl priveam, se ridica din ce în ce mai sus—înalt cum nu-l mai văzusem niciodată. Mi se părea că eşisem din noapte ca dintr'o mină care s'a prăbuşit. Dinspre răsărit, coama dealului se lumina livid şi stăruitor. Peste faţa ce eşea de subt cerga ce mă acoperea, aerul dimineţii trecea rece ca o apă de izvor.

Doctorul cu sanitarii începură inspecţia răniţilor din trăsuri, pentru schimbarea pansamentelor. S'au suit încet, aplecînd capetele subt acoperişul scund al trăsurii, şi după o vreme s'au scoborît, dînd ordin să se dea jos şi să se 'ntindă pe targă unul din cei dinăuntru.

Cînd au dat perdeaua de pînză a trăsurii la oparte, am zărit colţul banchetei din dreapta, cu un şir de mantăli albastre, băgate una în alta pentru a se susţine reciproc, şi două feţe livide şi imobile, plecate în jos, cu ochiul fix şi pierdut.

Doi soldaţi au scoborît pe-o targă pe cel arătat de doctor, şi l-au aşezat nu departe de mine.

Era un om aproape bătrîn, cu-o mustează mare de culoarea tutunului, căzută în neregulă peste gură, lăsînd să se vadă numai buza de jos, uscată, ca o bubă.

Faţa avea o înfăţişare de pergament boţit.

Clarul dimineţii îi lumina straniu figura. Ochii îndreptaţi spre cer, rămaseră deschişi fără să clipească; parcă de sus, din cer, cineva îl fixase şi se uita adînc în sufletul lui.

L-au desfăcut la piept, şi tunica prinsă de cămaşa însîngerată pîrîi scurt. Nu fusese încă bandajat.

Nu ştia nimeni cine l-a adus şi l-a aşezat în trăsură, numai aşa, cu cămaşa de pînză aspră cocoloşită de-asupra pieptului. Cine ştie cine-l adunase de pe cîmp, în grabă, cu un gest de gospodar care ridică ultima zdreanţă din casă în clipa cînd o părăseşte pentru totdeauna. Au început să desfacă boţul acela de cămaşă şi de sînge. Mi-am întors capul în cealaltă parte.

Cînd m'am uitat din nou era cu pieptul gol. In partea dreaptă prin părul aspru şi încîlcit care-l acoperea, am văzut abia un punct negru. Un punct mic, aşa cum e o pată pe care ai face-o cu vîrful unui deget. Era ceva aşa de mic şi neinsemnat. In urma spălăturii făcute pata mică lăsă să se prelingă, prin golul dintre două coaste, o şuviţă aproape roşie.

Rănitul nu făcuse nici o mișcare, nu scosese nici un sunet. Ochii rămaseră tot așa, pironiți de sus, din cer.

Doctorul avu o privire desnădăjduită de om bun, dar ale cărui puteri se sfîrșeau acolo, la pata aceia neagră, mică—ca o pată făcută cu vîrful degetului.

Deodată fața rănitului se contractă. Cu o sforțare care-i crescuse sbîrciturile feții, se ridică puțin în coate, apoi recăzu. Intinse mîna spre cel ce s'apropiase să-l culce iar și vroi să vorbească, să spue ceva.

Limba se văzu o clipă ezitînd în părul musteților căzute pe gură, și-abia un bîlbîit slab putu să rupă tăcerea. Fața avea ceva intrebător, se desprindea de toată ființa lui, ridicîndu-se singură spre soldatul de-alături. Făcu un semn cu mîna, ca și cum ar fi chemat pe cineva să-i spue la ureche. Gura i se descleșta în răstimpuri lungi, îndemnînd, într'o tăcere grea, cuvintele pe care nu putea să le spue.

Am simțit că vrea să vorbească, să spue ceva. Tot efortul lui era pentru asta. A deschis odată gura tare cu o hotărîre teribilă, ca și cum ar fi vrut să spue un gînd întreg deodată, și mă așteptam să articuleze măcar un sunet care să însemne cel puțin începutul unui cuvînt pe care să-l ghicesc apoi.

Sforțarea aceasta îl obosi peste măsură. Cuvintele căzură într'însul, adînc, și se înecară tăcute pentru totdeauna.

Murise.

Soldatul de-alături scoase o batistă albastră cu margeni roșii și o întinse pe fața mortului.

*

De-atunci au trecut patru ani și mă chinuește și-acum taina cuvintelor pe care nu le-am putut auzi.

Oare ce-a vrut să ne spună?

O ultimă dorință, nouă, niște străini care-l văzuserăm atunci pentru întâia oară?...

Nu'nțeleg cum a putut să moară.

...Pe undeva țărîna unui mormînt parcă se ridică întrebătoare, așa cum se ridicase fața aceia uscată, atunci cînd vroia să vorbească.

Demostene Botez

Din registrul ideilor gingașe

Feminism

Pentru noi bărbații toți, femeia este un fenomen banal, obsedant și grav. Cu deosebiri, se înțelege, după vrîstă, temperament, rasă și sferă socială,—dar nu prea mari, fiindcă raporturile naturale și istorice de care vorbesc aici sînt doar din cele mai uniforme.

Printre puținii iluștri pe care-i pomenește lumea ca supreme excepții, Spinoza și Kant, de exemplu, nu mai apar, deaproape cunoscuți, atît de excepționali cum obișnuit se crede. Kant a pierdut desigur cîteva clipe de tihnită reflecție pentru a-și întemeia sistematic hotărîrea de a nu se însura; Spinoza a fost îndrăgostit, ca cel mai simplu tînăr; iar un alt mare izolat, Descartes, a avut un copil natural. Insfîrșit nu fără bună și delicată logică a imaginat legenda, într'o caracteristică apropiere cu lumea feminină, pe Isus, straniul nostru zeu revoluționar. Norma este prin urmare absolută; genii și zei sînt cuprinși de dînsa.

Dar cea mai groasă banalitate se preface într'o arătare misterioasă și străină, orideciteori ea, prin cine știe ce ascunse întîmplări ale gîndirii, se rupe din lanțurile greoaelor asociații care nasc și nutresc toate banalitățile comode ale vieții practice.

„Nu cred că un om de rasă europeană, dacă nu se va mărgini la superficialități și aparențe, va putea pricepe și descrie pe femeia japoneză întocmai cum este... Rasa galbenă și rasa noastră sînt cei doi poli ai speciei omenești; sînt între dînsele deosebiri extreme până în modul de a percepe obiectele exterioare, și cunoștințele noastre asupra lucrurilor esențiale sînt adeseori contrarii. Nu putem niciodată pătrunde cum

trebue într'o inteligență japoneză ori chineză; la un moment, cu o misterioasă spaimă, noi ne simțim opriți de stavile cerebrale, peste care nu se poate trece: oamenii aceștia simt și gîndesc dea'ndoasele decît noi". Loti scrie aceste, cel veșnic îndrăgostit de misterele celor mai depărtate străinătăți. Fără îndoială, în locurile acele și în fața acelor neamuri în tot chipul depărtate, fiorul neînțelegerii, farmecul iritant și descurajator al sufletului exotic, ne ia cu o surprinzătoare violență. Totuși, oriunde am fi, în curentul adormitor al vieții celei mai normale, ne împresoară statornic și latent, exotismul claselor, înstrăinate una alteia prin hotare săpate de vremuri de luptele variate și îndărătnice ale vieții istorice. Cași portul arhaic, cași fizionomia atît de ciudat șireată și naivă a țăranului, haina pestriță a femeilor noastre, penele enorme bizar așezate pe cap, încălțămintea care le înțepenește piciorul într'un unghiu absurd, nu-ți apar acestea, în clipele rare de lucidă și liberă contemplare ca simboluri pipăite ale profundelor înstrăinări sociale? Nu te izbesc atunci aparențele aceste, atît de viu desenate și colorate ca semnele unei lumi de tot depărtate și stranii?... Astăzi, cînd pornirea către aplanarea și egalizarea istorică este mai violentă ca alte dăți, deosebirile aceste capătă un relief cu deosebire aspru.

Astfel femeia ne apare ca o exotică icoană. In farmecul ei, atît de bogat și de subtil amestecat, sentimentul straniului este, pentru acei capabili să dăm femeii o atenție mai puțin vulgară, ingredientul cel mai specific poate, și cel mai ascuns. Insă atotputernica atracție sexuală oprește deobiceiu pe bărbat de a simți deslușit, că tocmai acea încîntătoare înstrăinare maschează un ferment de străveche și temeinică ostilitate. Ca toți obijduiții, femeia ne dușmănește, pe noi stăpînii tuturor drepturilor, cu o nealterabilă și naturală persistență. Dar noi, care ne-am bucurat altădată fără grijă și discreție de puterile noastre, am intrat acum, asemenea zeului Wotan, pe calea fără întoarcere a concesiilor și învoelilor; iar decînd ni s'a întîmplat aceasta, pitorescul atractiv al raselor și claselor pe care voința noastră nedelicată le-a făcut inferioare și nevoiașe, a început să ia un gust supărător. Dorință avem încă de a ne apropia cu o indulgentă ori chiar respectuoasă curiozitate de cultura preistorică a țăranului genuin, atît de atrăgătoare pentru noi ca una ce ne este așa de străină și ne pare așa de ciudată; dar vrăjmășia este astăzi prea manifestă, pentru acei care sîntem destul de lucizi, și dorința aceia conciliantă ori rămîne o fadă și echivocă convenție literară, ori este cu totul stricată de o iritație amară, de o îngrijorare gravă de care nu mai putem scăpa.

Oricum ar fi, mai greu de constatat față de femei, mai ușor față de celelalte clase și rase obijduite, vrăjmășia aceasta ajunge în zilele noastre atît de patentă, încît nimeni din noi,

vechii stăpînitori pe cale de a fi detronați, nu mai poate să nu o ia în samă. In multe feluri, se înțelege, poate fi luat în samă un asemene fapt. Inainte de toate, răfuelile istorice trebuesc făcute cu politică; cred însă că în orice bună politică este loc și pentru a spune deadreptul ce avem pe inimă și în gînd.

Ca toți acei pe care voința celor mai tari i-a făcut inferiori și nevoiași, femeile sînt oameni fundamental practici. Omul a cărui voință este supusă altui om, silit fără încetare să pîndească și să ghicească voința acestuia, nu are cum, nu are nici cînd fi contemplativ. Naivitatea specifică din care s'a născut și trăește arta și știința pură, aceste caracteristice copilării bărbătești, nu se poate și nu s'a putut găsi în grad simțitor la femee. Nu se putea atunci cînd sclăvia era fățișe și brutală; nu se putea nici atunci cînd a fost mascată cu tot felul de zorzoane sociale, așa cum s'a întîmplat dela apariția moravurilor cavalerești încoace. După această prefăcută inovație, femeia a fost silită doar să ducă o politică mai complicată; atîta tot. Era inevitabil ca, instinctiv și de multeori nedeslușit pentru ea însăși, femeia să privească arta și, în general, orice atitudine teoretică, ca un moft, ori ca un ornament bun pentru alte anume scopuri pur vitale.

La toți proletarii și oprimații, aceiași antipatie firească și explicabilă pentru tot ce nu-i imediat util. Curiozitatea pentru obiect ca atare, naiva urmărire a formelor și transformărilor lui, trebuiau să rămînă niște puerilități deșănțate, pentru acel absorbit până la ultimele puteri de lupta socială în feluritele ei cîmpuri. Pentru femee vorba a fost și încă este, cum să rupă mai mult, cele mai adeseori în chip ascuns, din atotputernicia unui stăpîn, care, oricît de batjocorit ca individ, rămînea de temut prin formidabila și absoluta consacrare pe care i-o asigura tradiția neîndurată a comunității. Cum în sufletul acesta veșnic iritat de luptă, veșnic lacom de stăpînire, ca orice suflet de sclav, ar putea, ar fi putut încape poftă și înțeles pentru lucrurile care, prin esența lor sînt cele mai depărtate de asemenea luptă, de orișice fel de luptă?

In situația aceasta de latentă sau evidentă înverșunare pentru a ajunge, sau în satisfacția supremă și indiscretă de a fi ajuns, psihologia feminină a căpătat acel cunoscut caracter de parvenitism specific. De-aceia este cele mai adeseori atît de falș și disgrațios entuziasmul femeilor pentru activitățile pur speculative. De-aceia răsfrîngerea prea puternică a gustului feminin în arte a dat naștere la forme atît de deplorabile cum a fost poezia lirică franceză, și pe urma ei mai toată poezia europeană, dela începutul secolului XVII până la nașterea autenticului lirism modern. A fost ca o răzbunare batjocoritoare

din partea celor ținute la o parte de viața complectă a spiritului. Din această nedreaptă oprire ne-a venit tot ce se cheamă *mièvre*, tot ce-i strîmbăcios și strîmb, toată falșa pudoare, toate convențiile extraestetice, grosolan strecurate în artă subt cuvînt de bună creștere, toate imbecilele deformări sentimentale, născute din visele unor suflete veșnic ofensate de nedreptăți fățișe ori deghizate, veșnic turburate de dorința de a se smunci din legăturile absurde în care au fost încătușate.

Gîndirea științifică și cea artistică, ca forme de pur lux al spiritului, sînt produse ale unor două foarte ciudate tipuri psihice omenești. Un infim număr de bărbați a fost, pe cît se poate ști, în toate timpurile diferențiat de natură pentru crearea și păstrarea specifice acestor domenii, direct inutile, indirect exploatate pentru felurite trebuințe ale vieții sociale. Și, fiindcă între aceste exploatări figurează și aceia de a întrebuința arta și știința ca o parte deosebit vizibilă a costumului de bună creștere, s'a întîmplat ca femeile, în sufletul cărora nevoile robiei au făcut să înflorească special simțul ornamentului, au fost aduse, dela anume vreme încoace să se intereseze într'un anume fel de aceste mijloace suplimentare de găteală. Iar o minciună de salon, o farsă bărbătească cusută cu cele mai vizibile sfori, a venit (firește, din partea bărbaților celor mai străini de producția artistică și științifică) să consacre, subt forma unui dulce și atingător compliment, pretinsul gust și pretinsa dragoste naturală a femeilor pentru artă. Astfel s'au închipuit gingașele inspiratoare, sfătuitoare și protectoare ale artiștilor,—ori, mai drept, nu atît ale artiștilor cît ale virtuoșilor. Pentrucă este vorba doar de ornament social, și atunci virtuozul are negreșit toată precăderea. Și influența aceasta s'a exercitat inevitabil in gustul acela specific feminin pe care l-am schițat mai sus.

Despre legăturile falșe, amărăciunile, dușmăniile crunte și catastrofele sufletești care au înflorit aici, nu se mai vorbește. Sînt banale. Literatura, din motive lesne de închipuit, a exploatat cu preferință aceste triste și comice trageri pe sfoară ale războiului intersexual.

Lupta fără răgaz contra bărbatului și pentru cucerirea și stăpînirea lui în marginile care i-au fost îngăduite, singură lupta aceasta crează și modifică sufletul feminin. Pentru activități de lux nu poate fi loc nici deplin înțeles în spiritul, în voința aceia care nu poate vedea alte motive decît acele hotărîte de pofta necurmată de a se ridica și de a stăpîni, poftă natural atotputernică în orice ființă robită.

Ca toți desmoșteniții, femeia trăește, în cutele obscure ale sufletului său, din resentiment; este radical prepuelnică, totdeauna la pîndă și fricoasă de a fi păcălită. Ca toți cei tiranisiți și înșelați, ea bănuește în acele activități care se afirmă

ca inutile, ori o caraghioasă născocire de stăpîn trîndav, ori cine știe ce teatrală înșelătorie pusă la cale de tiran.

Naivitate și inocență poate avea obijduita jumătate a speciei noastre doar numai în credința ei că are dreptate să lupte fără preget și cu orice preț Incolo, un practicism absolut o stăpînește. De-aceia este și are să fie un subiect excelent pentru politică, singura treabă pentru care deocamdată poate avea înțelegere adevărată, apetit autentic și capacități natural dezvoltate de condițiile vieții sale istorice. La întrunire, în agitație electorală, in club, în parlament, la vorbă îndărătnică și practic sumară, însfîrșit oriunde este chestie de întrecere și de putere, acolo trebue deschis drum larg supuselor noastre de până eri, care sufocă nerăbdătoare de a se arunca, cu toată lăcomia acumulată, în neastîmpărul vieții publice, în care până acum prea rar numai s'au amestecat ele altfel decît ca inspiratoare oculte și iresponsabile. Să le liberăm dar din ascunzătorile aceste, in care sînt nevoite să se pituleze într'un chip care nu-i nici frumos pentru aspectul, nici sănătos pentru mecanismul vieții cetățenești.

In felul acesta se va curăți și singulara meditație artistică și științifică de diletantismul cel mai falș și mai disgrațios pe care l-a născut cel mai perfid poate din vicleșugurile noastre față de femee. După lungi vremuri de viață deplin liberă, cînd se vor fi șters din sufletul feminin semnele cele din urmă ale celei mai curioase sclăvii, se va deschide și mintea femeiască în chip deplin și normal pentru luxurile superb naive ale spiritului.

Anton Gherman

Cronica literară

Cîteva trăsături ale literaturii antirăzboinice

— Cetind pe Andreas Latzko —

Cine ar crede că volumul „Oamenii în războiu", atît de spăimîntător la prima vedere, să fie de fapt o carte răpitoare, un fel de ciudat roman cu un groaznic subiect, dar cu o delicioasă aromă? Da, întrebuințăm adjective și avem un avînt liric în fraza noastră critică, de parcă am scrie despre o poemă, despre o pasiune. E cu neputință să scrim altfel despre Latzko, dacă ținem mai mult la sinceritatea noastră sincer scrisă, decît la prestigiul doctoral al criticei decolorate de eterul abstracției.

Dar înaintea lui Latzko sînt cunoscuți energicul Rolland, logicul și sensibilul Barbusse...

Scriitorul ungur își joacă și el armăsarii lui.

*

Energia lui Romain Rolland izvorîtă din optimismul mistic, funciar, al unei vieți în care contradicțiile esențiale au fost dezlegate ca în ceruri să cînte toate păsările și pe pămînt să înflorească toate inimile, — într'o absurdă, copilăroasă și îndoită bucurie a existenței, — această energie era lipsită de rațiune. Simțeai bine că pacifismul lui Rolland n'are baza de beton armat a creerului. Încercările lui de eșafodare rațională pentru susținerea construcției optimiste n'a dat naștere decît la articole de ziar, scrise în Elveția în timpul și — foarte bine spus — „deasupra" marii încăerări. Consecința acestui rudiment de logică a fost un fel de imensă pată roșie, sfîșiată pe cer — puteai să crezi că e răsăritul: dacă aveai inima lui Rolland; puteai să crezi că e apusul: dacă aveai o inimă ceva mai puțin germanică. Robustețea lui Jean Christophe, învingătorul unei crime absurde, eroul intangibil al unei iubiri isterice și deprimante, optimismul care a desființat însăși moartea — sună zgomotos ca o trompetă de alamă dealungul tuturor rîndurilor pacifice, la gura unui plebeu cuirasat cu puternice instincte sociale.

Adevărata construcție logică, făurită cu o răbdare surprinzătoare, cu o finețe unică și un bun gust atic, e datorită poetului Barbusse. E cunoscut „Le Feu" — mai puțin „L'Enfer" și „La lueur dans l'abime". Barbusse nu e numai un pasionat iubitor de oameni, ci și un tălmăcitor al acestei iubiri — am putea spune că pasiunea lui e doar o infinit de deasă țesătură a unor raționamente și că tot umanitarismul lui e scoborît din creer la inimă. Barbusse a voit în primul rînd să fie convins — în fața suferințelor morale extraordinare și a terfelirii trupului uman — ca să încerce apoi să convingă și pe alții că aceste batjocuri n'au un scop echivalent în noblețe și dacă scopul însuși ar putea fi suprapreţuit, găsindu-i-se virtuți omenești identice cu ale pacifismului integral, acest scop este ales de rapacitatea unora și încuviințat de imbecilitatea tuturor. Credincios originii intelectuale a creațiunii sale literare, cel mai frumos capitol din „Focul" este, în împrejurări crude și un decor dezolant, o pledoarie pentru împăcarea națiunilor. Dar gustu-i estetic nu-l putea lăsa pe această pantă periculoasă...

Scriitorul cu penița prea subțire pune capăt cărții și reia lupta în viața politică, întemeind o asociațiune (destul de slabă, vai! și fără răsunet remarcabil) pe care o numește — e doar un raționalist — „Clarté". De data aceasta e liberat de cătușele artei. Poate vorbi de-a-dreptul pentru o înfăptuire politică imediată, al cărei înțeles să fie suprimarea războiului. Dar de-aci încolo maniacii artei nu mai au de ce urmări pe Barbusse. Concepției lui politice, i se poate pune în față oricare alta — ea se bucură și suferă după toate legile unor astfel de lupte. E greșită însă credința că Barbusse a fost numai un ziarist care și-a urmărit realizarea ideii lui sociale. „Focul", prin stilul dur și totuși subțire ca un fir de oțel, prin harul divin care a însuflețit acele fantoșe și prin intuiția umană extraordinară, rămîne cea mai demnă și mișcătoare contribuție artistică a anilor mînjiți de sînge.

N'am putea spune că elementul volițional și cel rațional sînt exclusive în opera literară a fiecăruia din cei doi scriitori. În domeniul psihic nu există proprietate bine delimitată: hotarele sînt todeauna nebuloase. Am voit numai să indicăm locul coloanei vertebrale... Dar lipsea sensibilitatea — cu precădere — în reacțiunea literaturii europene.

Latzko aduce elementul sensibil și numai elementul sensibil. Este poetul prin excelență al acestei reacțiuni. Sensibilitatea (aproape fără nici-o urmă de voință și rațiune) îi e slăbiciunea și tăria: slăbiciunea, că pare frivolă, tăria că atinge adîncurile etern omenești și va putea astfel naviga pe toate apele viitoare. Cele șase nuvele care alcătuesc volumul sînt lipsite de o compoziție sigură — ceiace le mărește farmecul prin păstrarea unei prospețimi de pictură bogată în culoare. Am suferit deci din lipsa originalului (în nemțește? în ungurește?) căci o specială savoare trebue să musteze puternică între cuvinte, ca în niște păstăi de leguminoase — și toată cartea asta pare scrisă cu o simțitoare și dulce mînă de femee.

Nefericitul rîndaș ungur, eroul cu sufletul barbar și cu fața răvășită de cîrpelile războiului, soldatul Iohan Bógdan care se reîntoarce la grajdul în care mijesc crupele cailor și la iubita lui, Marcea — este tipul caracteristic al lui Latzko. Nici-o idee generală din suferințele trecutului, din posibilitățile viitorului. Iohan Bógdan

pălmueşte şi cit pe aci să gitue pe socialistul ghebos care încearcă să-i schimbe ideile asupra rostului claselor sociale, asupra inutilităţii şi nedreptăţii războiului. Alta e suferinţa lui. „In umbra frumoşilor salcimi pe care el îi văzuse crescind, şi care îl văzuseră pe el crescind, i se păru deodată că se intilneşte faţă în faţă cu Ióhan Bógdan cel frumos, mindrul vizitiu boeresc. Işi muşca pumnii ca să-şi înăbuşe suspinele şi-şi stringea capul între mini încercind să cugete... Un infirm nu-i decit un infirm.

Marcea se logodise cu Ióhan Bógdan, nu cu monstrul ista care venea acum acasă... Patria! Dar ce? Cu patria la braţ avea să se ducă ea la altar? Cind celelalte femei au să-i plingă de milă, ea are să le arate patria? Ce? Patria mină caii înhămaţi cite patru cit îi ţara, cu pălăria fluturind de panglici?"

E singura suferinţă pe care, subt diferite aspecte, o înţelege Latzko, scriitorul ungur preţuitor al fericirilor prea sensibile. In „Botezul de foc" tragedia sufletească a căpitanului Marschner n'are altă origină. In „Camaradul" durerea provine din pricina unei sensibilităţi *dela distanţă* — fără alt amestec cerebral. Eroul mărturiseşte că şi-a găsit însfirşit un camarad: un mutilat de războiu, pe care nu-l poate uita. „Iată-l în picioare în spatele meu, îl simt. Dar chipul lui îl am în faţa ochilor, pe fila nescrisă ca un cuvint în relief şi condeiul meu se trudeşte să-i acopere cu fraze ochii, măcar ochii care mă privesc cu atita dojană..."

Nu e de mirare deci că un asemenea temperament, setos după savoarea primă a celor cîtorva simţuri, atit de umane prin confundarea întregei omeniri în acelaşi ocean al deliciului existenţei, să aibă o idee prea mică asupra originii războiului. Foarte pe scurt, scriitorul ungur ne lămureşte — de altfel în chip mişcător — că pricina războiului stă în citeva cuvinte, profitabile doar furnizorilor militari: „Front"... „Inamic"... „Moarte eroică"... „Izbîndă"... „Cu limba aprinsă, cu ochi scinteetori, dulăii se repăd asupra lumii. Ei mişcă, hăituesc, împing unii pe alţii, pe milioanele de oameni cărora li s'a inoculat cu scrupulozitate toate vaccinurile; îi fac să se îngrămădească cîntind în trenuri care merg pe o cale opusă; îi fac să se sfarme, să se spintece şi să se împuşte, să-şi dea carnea, să-şi dea oasele pentru aluatul însîngerat care va pregăti plăcinta de unde fericiţii vor muşca cu toată pofta: acei care vor fi vindut patriei piei de vită cu un cîştig de sută la sută, în loc să-şi ducă la bilci pielea proprie pentru un franc şi jumătate pe zi..."

Leacul anti-războinic este şi el indicat — şi are aceiaşi valoare mică, salvată însă de o reală frumuseţă literară. Căpitanul Marschner îşi spune că se va înapoia acasă, dovedind că primeşte mai curind să fie ucis decit să ucidă. E numai revolta sensibilităţii — întoarsă odată în şarjă („Invingătorul") împotriva generalului pentru care războiul este numai un „Moş-Crăciun plin de daruri". Dar cel mai simplu cetitor ştie că atita vreme cit istoria nu e dusă de sensibilitate ci de alte forţe, îndoiala e o laşitate deghizată. Şi întrebarea se pune: întrucît sensibilitatea revoltată poate intra în socoteala istoriei, şi în caz că ar copleşi un fragment de omenire — restul nu şi-ar lua poate o groaznică revanşă?

Dar mult mai caracteristic — şi al cărui suprem merit e numai frumuseţea — e celălalt leac: femeia. Ea poate şi trebue să vindece omenirea de războiu. Groaznice nu sînt sub-pusele etaje ale infernului modern — ci plecarea spre infern. „Crezi tu că am mai fi plecat noi dacă nu ne trimeteau femeile la războiu? Crezi asta? Dar întreabă pe rîndaşul cel mai idiot să ţi spue dece îşi pune crucea cînd pleacă în permisie... Ca să aţiţe pe fata care-l aşteaptă, ca să momească pe altele, ca să facă pe mehenghiul pe lingă femei, ca să pue mina pe ele... de asta, vezi, şi nu de alta. A! da, ne-au trimis acolo... Dacă nu ne-ar fi lăsat să ne tescuim în vagoane, dacă ar fi ţipat că nu le trebue asasini, ce general depe pămînt ar fi fost în stare să facă ceva? N'ar fi plecat unul, dacă ar fi ţipat că nici-una nu are să se culce cu un om care a ucis. Auzi tu, nici-unul! O, n'aşi fi crezut niciodată că ele vor primi asta. Imi ziceam eu: se prefac, se stăpînesc, dar cînd au să audă maşina fluerind, a! atunci au să ţipe, au să ne smulgă din tren şi au să ne salveze... Gindeşte-te că *ar fi putut* să ne salveze, şi că s'au mulţumit numai să fie crude... Şi asta pretutindeni... în toată omenirea!..."

Andreas Latzko nu putea gindi altfel. El a cerut ajutor acolo unde va fi simţit că e mai bine înţeles, şi poate iubit.

*

Reacţiunea antirăzboinică în literatura europeană are această formă organizată, aidoma cu un suflet conştient şi activ. Cei trei scriitori au cuprins în opera lor trăsăturile disparate care au mijit în gîndirea contemporană — şi au suflat asupra lor ceva din sufletul viu şi turburător al lui Dumnezeu.

F. Aderca

Cronica Externă

> „Cursul evenimentelor mondiale în anii viitori nu poate fi prevăzut. Negura care ne 'nvăluie este mai deasă ca deobiceiu.
> ...Viitoarea grupare a națiunilor, viitorul lumii și în special al Europei vor fi determinate prin prietenii vechi și nouă".
>
> (*Lloyd George*, 18 Mai, 1921)

Ideia unui nou războiu cu alte directive decît cel așa zis mondial era considerată încă acum un an, pentru multă vreme, ca o imposibilitate morală și materială. Luptele continuau, ce e drept, în diferite regiuni ale Europei, dar ele făceau parte din marele și anevoiosul proces de lichidare a războiului care încetase în mod oficial. Alte lupte nu existau și nu se puteau concepe. Dece? In primul rînd desigur pentrucă omenirea nu era nici dispusă, nici în stare să ducă un războiu provocat de ambiția sau de nepriceperea cîtorva diplomați. Pe urmă, pentrucă elaborarea păcii ținea încă laolaltă toate statele care luptaseră pe acelaşi front. Solidaritatea aliată, ce fusese poate o solidaritate morală, devenise una de interese. Dintr'însa eșiseră tratatele a căror executare era încă în discuție.

Dar cu timpul își făcură loc interese care nu derivau din tratate sau care nu-și găsiseră satisfacerea în ele și aceste interese nu mai erau convergente și deci nu mai puteau angaja solidaritatea interaliată. Cu timpul apoi statele, înțelegînd pe acele care mai pot face o politică mondială, părăsiră tabăra comună cu drumurile ei politico militare indicate de ținta supremă a războiului pentru a merge de astădată pe vechile drumuri ale păcii, adică ale tradiției politico individuale. Și pe măsură ce divergențele se schițau, foarte palid bine-înțeles, dar totuși foarte precis, se putu vedea că tabloul politic nu fusese schimbat decît *în parte* prin rezultatele războiului, că acesta nu fusese un războiu în adevăr mondial, întrucît nu soluționase chestiuni mondiale de foarte mare însemnătate și nu deslegase în formă durabilă nici pe acele care își așteptau direct deslegarea. Se putu—cu alte cuvinte—vedea că nici materia conflictelor nu fusese epuizată, nici puterea lor de inflamare nu fusese îngrădită. Această inflamabilitate își găsea expresia în menținerea întregului aparat militar naval și terestru. Era suficient pentru a putea înțelege că războiul va intra cu acelaşi măsură cași până acum în calculele politice și că acesta va avea să fie adevăratul războiu mondial.

Nu este rolul nostru de a face profeții, ci numai de a înregistra realități. Ne mărginim deci aici. Cum este vorba numai de curente de politică mondială, ele sînt ușor de definit. In antagonismele actuale și viitoare care vor influența toate faptele politice oricît de mărunte și oriunde s'ar produce, politica europeană ca totalitate va fi un element de al doilea plan, iar țările naționale din Balcani și din noua Macedonie ce începe la Reval și se termină la Fiume, nu vor avea în marele joc decît rolul unor pioni de șah. Dacă politica independentă a fost până la 1914 o iluzie, ea este de acum o absurditate. Chiar alianțe ca Mica Ințelegere sau grupări de interese ca aceia ce va eși din conferința dela Porto-Rose nu se vor putea ridica niciodată la însemnătatea unor individualități autonome, ci numai la aceia a unor piese utile în marele angrénaj mondial.

Nu este necesar ca acel conflict mondial, dacă ar fi să izbucnească vreodată, să înglobeze în mod automatic aceste grupări mai mărunte. Politica nu va ajunge, nădăjduim, niciodată la astfel de grad de mecanizare. Și invers, nu este necesar ca un conflict local, care ar putea să se aprindă în dispreţul Ligii Națiunilor, să declanșeze o conflagrațiune mai largă. Războiul balcanic din 1912 a putut produce pe cel din 1914, dar faptul nu poate avea valoarea unei regule generale. Un lucru însă este sigur și necesar: Orice conflict local va fi condus în mod aproape invizibil de interesele mari mondiale și va avea rezultatul pe care ele îi vor dicta sau îl vor îngădui. El va fi astfel o piatră de încercare pentru lupta dintre acele interese primordiale.

Factorii de primul plan sînt pentru moment Anglia, Statele-Unite, Japonia și Franța, ca element de compensație. Toate acestea duc o politică de izolare, o politică insulară în senz propriu și figurat, toate se concurează pe terenul economic, toate au debușeuri de apărat și de cucerit. Chestiunea Pacificului ridică față în față într'o rivalitate ireductibilă Japonia și Statele-Unite. Anglia este legată de Japonia printr'o alianță mai veche, a cărei reînoire nu poate fi ascunsă astăzi în urma vizitei foarte semnificative la Londra a moștenitorului tronului japonez și lucrul nu trebue să surprindă. Politica britanică în marile ei liniamente urmărite cu o consecvență neînfrîntă dealungul veacurilor nu poate fi împiedicată de considerații de rasă sau de limbă. Identitatea anglo-saxonă nu va fi în stare să oprească un conflict chiar armat între Statele-Unite și Imperiul Britanic. Anglia și Dominiunile ei au în Pacific interese care se acoperă cu ale Japoniei. Ea vede ridicîndu-se din ce în ce formidabila flotă comercială americană gata să-și smulgă supremația mărilor. Chestiunea petrolului este și ea redusă în ultimă analiză la o cruntă luptă anglo-americană. Nu mai vorbim de rivalitățile economice și financiare.

Antagonismul acesta s'a arătat cu destulă limpezime în cîteva ocazii, ca de pildă în repartizarea mandatelor asupra insulelor din Oceanul Pacific și în special asupra insulei Yap, care prin poziția ei față de insulele Filipine are o deosebită importanță strategică. Puterea care ar reuși să-și creeze la Yap o bază navală, ar putea la un moment dat să izoleze Filipinele de America. Consiliul Ligii Națiunilor atribuise, după propunerea Angliei, menționata insulă Japoniei. America, nefăcînd parte din Ligă, nu avusese putința să-și valorifice observațiile. Indată însă după venirea la președenție a d-lui Harding, America interveni pe lîngă guvernele aliate pentru a cere o revizuire a mandatelor din Pacific. Anglia nu luă nici-o atitudine, dar Franța răspunse fără întîrziere asigurînd guvernul Statelor-Unite

de tot sprijinul ei. Tot după intervenţia Franţei chestiunea insulei Yap fu trecută în ordinea de zi a celei mai apropiate reuniuni a Consiliului Ligii Naţiunilor. O chestiune similară fu aceia a concesiunilor petrolifere achiziţionate de Anglia in Mesopotamia. Nu este însă locul aici ca să discutăm politica petroliferă a Americei şi amestecul ei în toate exploataţiunile din lume.

Atitudinea Franţei cu privire la insula Yap nu este dealtfel decît o manifestare ocazională a tendinţii de apropiere de marea republică de peste ocean. Simţind rivalitatea ce se schiţează, Franţa se dă în mod hotărît de partea Americei. Vizita d-lui Viviani în Statele-Unite a avut scopul de a preciza bazele acestei apropieri care e pe cale să devină o „înţelegere cordială". Ne putem aştepta deacum înainte ca oridecîteori Franţa ar avea un diferend cu Anglia, fie trecător fie durabil, America să fie alături de ea. Şi vice-versa.

Interesant şi foarte bogat în învăţăminte privitoare la aspectele europene ale rivalităţilor mondiale este recentul diferend silezian. Franţa are în politica continentală două ţinte paralele: încercuirea Germaniei şi supremaţia franceză în orientul şi centrul Europei. Pentru Anglia, izolarea şi anihilarea puterii germane nu poate fi o ţintă permanentă. Ea nu cunoaşte decît o singură atitudine faţă de continentul vechiu: politica echilibrului. Veleităţile de dominaţie continentală ale Franţei nu se pot împăca cu tendinţele de echilibrare ale Angliei. Or, pentru stabilirea echilibrului, Germania este un element indispensabil. Deasemenea nu poate fi decît utilă perpetuarea unor mici dar serioase neînţelegeri dintre tinerele state răsăritene. Aici stă chestia diferendului relativ la Silezia superioară.

Anglia nu priveşte cu simpatie existenţa statului polonez. Este desigur şi o chestie de sentiment, dar mai ales una de interes. Polonia practică un anumit imperialism nesănătos care lucrează mînă în mînă cu expansionismul Franţei. Polonia este o unealtă franceză care după concepţia britanică nu poate fi lăsată să devină prea puternică. Germania dimpotrivă trebue să fie menţinută pentru a contrabalansa aceste tendinţe de supremaţie şi pentru a putea fi utilizată de Anglia şi în viitoarea politică faţă de Rusia şi în eventualele complicaţiuni mondiale.

Din aceste motive atitudinea Angliei în problema bazinului industrial din Silezia a fost dela început fixată. Încă în timpul tratativelor de pace ea a stăruit pentru admiterea plebiscitului, pe care Franţa nu-l socotea necesar. Tot Anglia a fost aceia care mai tîrziu a impus ca emigraţii din Silezia să fie admişi la vot în aceiaşi zi şi în acelaşi loc caşi populaţia băştinaşă. Faptul acesta a avut de altfel o influenţă decisivă asupra rezultatului. Ce a urmat, se ştie: Polonia încearcă să surprindă pe aliaţi, înainte de delimitarea definitivă a provinciei, prin crearea unei stări de fapt favorabile pentru ea. Delegatul polon Korfanty,—un om de o rară putere de acţiune şi de o egală abilitate—aduse la îndeplinire lovitura. Detaşamente de agitatori intrară în mod clandestin în zona industrială şi înarmară muncitorimea polonă. O grevă generală fu imediat declarată ş toată provincia era ameninţată să cadă subt teroarea bandelor polone. Trupele aliate, compuse din 12.000 Francezi şi 2000 Italieni, nu erau în stare să menţină ordinea şi nici nu aveau libertatea să reprime cu forţa insurecţia. Aliaţii nu erau dispuşi să verse sînge. Şi totuşi lucrurile nu puteau rămînea aici.

Atunci Lloyd George pronunţă în Camera Comunelor vestitul discurs, care căzu ca o bombă în cercurile diplomatice. D-sa atacă în termeni hotărîţi guvernul polon pentru amestecul său în Silezia. Insurecţia polonă din Silezia violează tratatul de pace—spunea el—şi trebue condamnată. Tratatul de pace nu poate fi lăsat la discreţia învinşilor, dar nici la bunul plac al învingătorilor. Soarta Sileziei va fi hotărîtă de Consiliul Suprem şi statele interesate sînt datoare să aştepte în linişte deciziunea. Provocarea Poloniei ar putea da Germaniei ocazia să riposteze şi atunci tratatul ar fi sfărîmat. Dar Lloyd George nu se oprea aici; el anticipa asupra deciziunii ultime, contestînd Poloniei orice drept asupra zonei litigioase. Discursul primului-ministru britanic fu întîmpinat cu o unanimă protestare în Franţa. D. Briand arăta că îndemnarea Germaniei la intervenţie era inadmisibilă şi se grăbi să telegrafieze la Berlin că cea mai mică mişcare va atrage în mod automatic ocuparea basinului Ruhr. În clipa aceia critică, situaţia a fost salvată de guvernul german. Cancelarul Wirth a avut atunci marea prudenţă de a nu specula diferendul franco-englez. El rămase în rezervă şi declară neted că Germania înţelege să aştepte şi să se supună hotărîrii Consiliului Suprem. În acelaşi timp el închise graniţele spre Silezia. Criza trecuse.

Aliaţii căzură apoi de acord asupra necesităţii de a pune capăt agitaţiunilor şi de a pregăti în mod conştient deciziunea finală. Anglia trimetea patru batalioane, insurgenţii aveau să fie dezarmaţi, iar graniţele închise. O comisiune de experţi fu însărcinată cu studiul amănunţit al chestiunii. În momentul cînd va apărea această cronică, Consiliul Suprem va fi probabil în măsură să-şi dea verdictul. Dar oricare ar fi el, urmele incidentului şi dîra profundă, trasă de comentariile necruţătoare ale presei engleze şi franceze, vor rămîne. Incidente ca acesta nu trec cu uşurinţă nici peste cele mai solide prietinii. Un grav dezacord franco-englez a fost posibil. Constatarea aceasta ajunge.

*

Bine-înţeles că de aici şi pînă la acea conflagraţiune a cărei posibilitate am căutat s'o dovedim la începutul acestei cronice este o mare distanţă. Nimeni nu caută războiul cu orice preţ. De altă parte curentele politice—nu vorbim de cele ideologice—pentru menţinerea păcii şi pentru limitarea armamentelor sînt destul de puternice. În America ele şi-au găsit expresia în moţiunea Borah votată de Senat. Franţa şi Anglia nu se pot dispensa de sprijinul reciproc pentru menţinerea stării de lucruri creată în comun pentru fiecare în parte. Politica are însă evoluţia ei inexorabilă şi în calea acesteia se vor ivi complicaţiuni ce nu vor putea fi înlăturate decît prin forţă. În faţa acestei perspective statele europene au datoria de a strînge rîndurile şi de a constitui un bloc unitar de apărare a păcii. Mijloacele ar putea fi găsite. Din nenorocire cronicarul nu este în măsură să opună decît acest deziderat unei primejdii foarte reale.

4 Iunie, 1921. **Eugen Filotti**

Cronica economică

Situația actuală a cooperației în Romînia întregită

Criza de producțiune a obiectelor de primă necesitate, care bîntue toate țările europene, face ca lumea să se gîndească cu seriozitate la rezolvirea problemelor ei de existență.

Evident, că în haosul de păreri și în labirintul de îndrumări, pe care vremurile actuale ni le procură cu prea multă îmbelșugare, se pot găsi multe soluții fericite *în teorie*, dar din punct de vedere *practic* desigur *Cooperația* este instituția, spre care se îndreaptă cugetele cele mai serioase și oamenii cei mai deplin înțelegători ai realităților care ne condiționează viața.

Nu e nevoe nici s'o definim, nici să-i facem apologia. De mai bine de 20 ani, ea face progrese simțitoare printre noi; i-am apreciat rezultatele și—în ce privește satele—putem spune că ea a fost singura pîrghie, care a înlesnit înlăturarea celor două mari nevoi ale țărănimii—creditul și pămîntul. De-asemenea nu e desigur locul de a arăta ce a făcut ea în alte țări; pentru aceasta trebuesc lucrări speciale care nu ne lipsesc, dar despre care nu ne putem ocupa aici.

Ne vom folosi însă de ultimele date, pe care le găsim în cele mai recente lucrări, pentru a arăta situația de astăzi a cooperației în Romînia întregită și pentru a trage concluziile și învățămintele necesare, care să ne poată servi și îndruma în viitor. Aceste date ni le procură în special *Anuarul Băncilor Populare și Federalelor din vechiul regat al Romîniei pe anul 1919*, publicat de curînd de Centrala Băncilor Populare, în *Anuarul Cooperației Orășenești* publicat de Direcțiunea Cooperației Orășenești, iar pentru ținuturile alipite, în monografiile d-lor I. Enescu, Ep. Balamace și alții, lucrări care, deși nu sînt speciale pentru cooperație, conțin însă date suficiente, după care să putem aprecia exact situația cooperației din aceste ținuturi.

Ceiace ne izbește dela început ochirea sumară a tabloului cooperației de azi, este lipsa ei de unitate și uniformitate.

Astfel:

În vechiul regat, avem două feiuri de cooperație: una sătească și alta orășenească, cu două centrale deosebite. Cea a Băncilor Populare îndrumează și controlează 3.114 bănci populare cu

678.061 membri și 243.863.256 lei și 18 bani capital, iar cea orășenească abia 53 bănci, cu 6.918 membri și lei 2.896.183, bani 06 capital, plus 160 societăți cooperative de consum cu 33.470 membri și 3.473.527 lei 50 bani capital și plus alte 39 diferite categorii (construcții, producție, aprovizionare, desfacere) cu 1.042 membri și 555.060 lei și 37 bani capital varsat. Adică în total Centrala Cooperațiilor Orășenești îndrumează și controlează abia 252 unități cooperative cu 41.430 membri și un capital de Lei 6.924.770, bani 93.

La această situație trebue să mai adăogăm că cele 3.114 bănci populare sînt grupate în 45 unități de al doilea grad sau Federale, pe cînd din cele 252 orășenești abia 138 s'au grupat în 6 federale.

Aceasta însă nu este singura anomalie în cooperația din vechiul regat.

Astfel există bănci populare și cooperative de consum la orașe, de care nu se ocupă Direcția Cooperației Orășenești, ci Centrala Băncilor Populare sau cea a cooperativelor sătești.

Apoi cooperația rurală are ea însăși două direcții, una a Băncilor Populare, de care ne-am ocupat, și alta a cooperativelor sătești, care deși nu supraveghează decît vre-o 554 cooperative de consum, care merg extrem de slab, nu și-a publicat încă anuarul pe 1919, iar situația lor e cu mult inferioară celei din 1913 de cînd posedăm date mai sigure și cînd se putea evalua la 835 de unități numărul societăților cooperative de consum, cumpătări, păduri și diverse cu 38.500 membri și aproximativ 438.000 lei capital *.

În schimb obștiile care au și ele o direcție aparte, se pot considera ca inexistente. Comitetul Agrar le-a desființat și reînființat de atîteaori, încît ele se pot asămăna foarte bine cu bolnavul, pe care doctorii dintr'un sentiment de milă, comun tuturor muritorilor, îl mîngîe și-i tăgăduesc gravitatea boalei, dar nu fac nimic pentru a-l vindeca. *Toți recunosc utilitatea lor, dar nimeni n'a lucrat pentru ele...*

Ultima circulară a Comitetului Agrar este tipică: ** Ea spune: „Acolo unde s'a aplicat împroprietărirea (care? cea a inginerilor, ori cea cu certificate? N. A.), supravegherea culturii și întocmirea debitelor se face direct de către consilierul agricol, prin organele sale, agronomi regionali și agenți agricoli, iar obștiile și comitetele intră imediat în lichidare. În restul cazurilor (adică în mai toată țara, căci moșii parcelate sînt prea puține. N. A.) rămîn în funcțiune tovărășiile actuale (obștiile de împroprietărire și comitetele). Se lămurește (?!) că tovărășiile vor rămîne acolo unde împroprietărirea nu s'a aplicat în mod definitiv și acolo unde sătenii cer în mod indiscutabil ca tovărășia să rămînă și în anul acesta (numai?! N. A.) până la desăvîrșirea lucrărilor de împroprietărire".

Dar dacă sătenii nu cer, iar împroprietărirea definitivă nu s'a aplicat? sau: dacă sătenii cer și împroprietărirea s'a aplicat? unde rămîn și unde nu rămîn obștiile?

Cît privește vechile obștii de arendare, care țin terenuri neexpropiate, ele sînt atît de puține, și atît de lăsate în părăsire, încît nici nu se pomenește de existența lor. Această situație ce s'a creat obștiilor pare foarte naturală dacă privim chestiunea numai din punc-

* Vezi Pr. C. Dron, „Tovărășiile țărănești", pag. 247.
** No. 24 din 12 Aprilie 1921.

tul de vedere al împroprietăririi țăranilor; ea e însă cu totul vinovată, dacă privim chestiunea din punctul de vedere al intereselor superioare de stat, al necesităților sociale care subsistă la baza oricărei organizațiuni omenești.

Aceasta este în genere situația cooperației în vechiul regat.

Dar în celelalte ținuturi?

In Ardeal (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș) am avea vre-o 1.236 unități cooperative. Ele sînt însă în majoritate străine. Romînești sînt numai 70 de bănci populare, 377 de consum și 14 de producție.

Dintre cele străine o atențiune deosebită merită cele săsești, care atît ca număr, cît și ca organizare, merită toată lauda. E de ajuns să spunem că cei aproximativ 250.000 Sași (suflete) existenți în Ardeal, au singuri ei 184 bănci populare, cu 16.882 membri cu 402.567,98 cor. capital vărsat, plus 59 cooperative de consum cu 3.940 membri și 59.955 cor. capital, pe lîngă alte 5 cooperative de producători de vinuri, cu 176 membri și o moară cooperativă *.

In Bucovina, din cele 827 cooperative, abia 223 sînt romînești, restul aparținînd Rutenilor (326), Germanilor (112), Evreilor (101), Polonezilor (14) și la diverși (41). In Basarabia însă avem: 429 cooperative de credit, 603 de consum și 13 uniuni de credit și consum **, toate de dată recentă și nu tocmai consolidate, toate înglobate în Directoratul Agriculturii (serviciul de stat al cooperației din Basarabia) care le controlează, dar toate fără legături mai strînse cu restul cooperației din Romînia întregită.

Aceasta este situația. Am putea spune că ea reprezintă, din punct de vedere al numărului și calității, un mozaic de forme cooperatiste, răspîndit aici mai compact, dincolo mai disparat pe tot întinsul Romîniei Mari, iar din punct de vedere al organizării și al administrației, o situațiune care s'ar putea numi cu drept cuvînt *haosul cooperativ*. Căci, dacă în ce privește ținuturile alipite, e foarte natural ca cooperația să difere și ca număr și ca organizare, e cu totul de neînțeles, dece în vechiul regat există două feluri de cooperație, cu două centrale deosebite: una pentru sate și orașe și una pentru... orașe.

Ințelegem ca cooperația să se grupeze și să se organizeze pe specialități—consum, producție, credit—dar nu înțelegem, că pentru aceleași specialități, să fie organizații centrale deosebite, cu mentalitate deosebită, cu personal deosebit, apăsînd budgetul statului și pierzîndu-și acțiunea în lucruri de amănunt menite a agrava iar nu a soluționa problemele ce i se pun spre deslegare.

Și chiar în ce privește ținuturile alipite, este de făcut următoarea observație: cooperația fiind o instituție economică, menită a satisface interesele celor nevoiași, ea e aplicabilă tuturor naționalităților, în același măsură. Dece dar organizare pe naționalități? De sigur, aceasta e o moștenire a statului Austro-Ungar; dar dacă oamenii de stat ai Austriei aveau interesul să întreție animozitățile dintre naționalități, pentru a putea trăi din conflictul dintre ele, astăzi cînd popoarele foastei monarhii și-au căpătat hotarele naturale,

* Ion și Iuliu Enescu, Ardealul, pag. 13 și 244.

** Ep. Balamace în „Cooperația în Romînia întregită", vol I, pag. 52 și urm.

nimic nu le împedică, de a trăi în bună înțelegere. Înlăuntrul noilor state, cooperația trebue să fie un mijloc de consolidare și de împăcare a tuturor intereselor, toți avînd acelaș scop: *rezolvirea necesităților economice și ridicarea din nevoi a claselor de jos.*

Toate aceste ne dovedesc, că ne găsim în fața unor anomalii: că organizarea noastră cooperatistă nu e pe drumul cel bun și că statul, regulatorul tuturor funcțiilor economice și sociale, are datoria de a studia și soluționa problema conform principiilor fundamentale ale cooperației, care sînt însăși rațiunea ei de a fi, și conform intereselor cetățenilor și liniștei de care avem nevoe toți.

Nu-i vorbă, actualul guvern, printr'un decret-lege din 1920 (publicat în Monitorul Oficial din 26 Sept. 1920), extinde dispozițiile legii băncilor populare în vigoare, asupra tuturor ținuturilor din Romînia-întregită; el însă nu și-a produs efectul și se pare că mai pretutindeni domină încă spiritul de regionalism și neîncredere în vechiul sistem de organizare din patria-mumă. De asemenea, o comisiune de specialiști a studiat chestiunea unificării legislației cooperatiste; ea a depus și un raport cu oarecare concluzii; până acum însă nu s'a făcut nimic din punct de vedere practic, așa încît *haosul cooperativ*, în care ne găsim dela războiu încoace, pare a deveni din ce în ce mai amenințător pentru problemele ce cooperația își propune a deziega.

O singură explicație poate avea situația de mai sus: că timpul, de cînd noile ținuturi s'au alipit la patria-mumă, nu e prea lung. Credem totuși, că cei trei ani, care s'au scurs dela unire încoace, au fost deajuns, măcar pentru un început de unificare, deși ar fi fost de dorit ca cooperația să fie ea însăși un mijloc de apropiere, atît între cetățenii diferitelor ținuturi, cît și între națiunea dominantă și minoritățile conlocuitoare.

* * *

Situația cooperației astfel cum a fost descrisă mai înainte ne indică însă și alt lucru, acela că dintre toate organizațiile cooperatiste din Romînia-Mare, tot cea din vechiul Regat stă mai bine.

Exceptînd cooperativele de consum și cooperația orășenească, despre care vom vorbi mai jos, trebue să spunem că băncile noastre populare sînt în plină prosperare, denotînd o admirabilă organizare de jos până sus. Spicuind numai cîteva din datele pe care ni le procură Anuarul de pe 1919, iată ce găsim:

Numărul membrilor care fac parte din băncile noastre populare este de 678.061, din care 615.443 sau 90.76 la sută plugari. Raportînd această cifră la numărul locuitorilor, avem următorul rezultat: Cele 7.000.000 de suflete, care reprezintă populația din vechiul regat, înseamnează cam 1.400.000 capi de familie, așa încît cei 678.061 membri reprezintă 48.43 la sută din populația țării. Cum însă mai toate băncile populare sînt la sate și cum proporția țărănimii față de orășeni e cam de 80—85 la sută, rezultă că numărul capilor de familie țărani e cam de 1.200.000, față de care proporția celor ce fac parte din băncile populare este de 56.5 la sută.

Din acest punct de vedere sîntem printre cele dintâiu țări din lume, căci nu ne întrece decît Danemarca, cu cooperativele ei de producție, foarte bine organizate.

Capitalul social pe care aceşti 678.061 membri l-au vărsat, însumează cifra de lei 243.863.256 bani 18, ceiace revine în termen mijlociu cîte 360 lei de membru.

Din acest punct de vedere este de făcut următoarea observaţie: Fiindcă între membrii băncilor populare figurează — într'o proporţie mică — şi alte categorii sociale decît plugari (meseriaşi, funcţionari, comercianţi, proprietari, învăţători, preoţi), este o întrebare capitală acela de a se şti în ce măsură capitalul băncilor populare este ţărănesc curat. Anuarul pare a avea în vedere suma de 2.000 lei, ca reprezentînd maximul de capital ţărănesc într'o bancă populară şi, pe această bază, proporţia capitalului ar fi de 58 la sută. Noi credem însă lucrul exagerat. Înainte de războiu limita capitalului ţărănesc se considera îndeobşte suma de 500 lei, iar proporţia capitalului ţărănesc, socotită pe această bază, era de 40.72 la sută (1912). Astăzi cifra la care trebue să ne oprim este 1.000 lei şi în acest caz proporţia capitalului ţărănesc este de 39.27 la sută sau rotund 40 la sută, adică cam aceiaşi proporţie ca în 1912. Şi cînd ne oprim la această cifră nu comitem un arbitrar; în adevăr, numărul membrilor cu capital până la 1.000 lei este 611.380, adică tocmai—sau aproape — cifra care reprezintă categoria plugarilor care este 615.443. În 1912 cifra plugarilor era 512.426, iar cifra depunătorilor până la 500 lei 519.787, deci aceiaşi—sau aproape aceiaşi—proporţie între unii şi alţii, de unde rezultă că suma de 1.000 lei se poate considera în termeni generali ca maximum de capital ţărănesc.

La aceiaşi concluzie ajungem dacă ne referim la depunerile spre fructificare care în 1912 erau ţărăneşti în proporţie de 40.54 la sută, iar astăzi sînt în proporţie de 31.53. În orice caz situaţia de astăzi indică o uşoară sporire a capitalului şi mai ales a depunerilor celorlalte categorii sociale, ceiace nu e un rău, dar ceiace necesită oarecare explicaţiuni.

Mai întâiu trebue de remarcat un fenomen nou, acela că pe cînd la 1918 numărul plugarilor în băncile populare crescuse în raport cu anul 1912 cu 65.599 membri, acel al celorlalte categorii se micşorase.

La 1919 constatăm însă fenomenul contrar: toate celelalte categorii au un număr sporit de membri, pe cînd categoria plugarilor sporeşte numai cu 37.418 membri. În special numărul membrilor de subt categoria „proprietari" creşte dela 5.037 (1918) la 9.004 (1919), pe cînd dela 1912 la 1918 el scăzuse dela 5.269 la 5.037. De asemenea numărul comercianţilor care la 1912 fusese 9.848, scade în 1918 până la 9.500, iar în 1919 se ridică la 11.030.

Faptul că în ultimul timp proporţia celorlalte categorii faţă de „plugari" a crescut, şi că deci 60 la sută din capitalul băncilor populare nu e ţărănesc, ar putea face pe unii cîrcotaşi să zică că aceste bănci au devenit *mijlocul legal prin care camatarii satelor storc pe semenii lor*, sau „prin care necapitaliştii proprietari sau neproprietari plătesc dobîndă capitalului", cum spunea Kautsky. Chestiunea a şi fost discutată amănunţit de defunctul C. Dobrogeanu-Gherea în *Neoiobăgia*, din acest punct de vedere, dar ea nu comportă mare îngrijorare, întru cît chiar dacă ar fi aşa, nu e un rău că băncile populare au atras capitalurile fruntaşilor săteni. Dacă aceste capitaluri nu ar fi venit în ajutorul sătenilor prin băncile populare, care au dat în termen mijlociu modesta dobîndă de 6 la sută la capital şi

maximum 5 la sută la depuneri, ele ar fi ajuns la săteni subt forma împrumuturilor cămătăreşti, cu dobînda urcată, ceiace ar fi fost un rău incalculabil de care abia am scăpat. Faptul că capitalul neţărănesc a crescut, poate fi însă o dovadă de enorma încredere ce băncile populare inspiră la toată lumea, care nu se mai adresează băncilor comerciale şi nici nu utilizează capitalurile în întreprinderi de speculă, ci preferă dobînda mică, dar sigură dela Banca Populară.

Apoi noi credem că prin cuvîntul „proprietari", nu trebue să înţelegem pe proprietarii de moşii, care ar tinde acum după expropriere să dee navală în cooperaţie; numărul tuturor proprietarilor de moşii din ţara noastră, dela 100 hectare în sus, abia atinge cifra de 4.000, de unde rezultă că cei 9.004 proprietari din anuarul Centralei nu sînt tocmai „proprietari", ci mai degrabă majoritatea trebue să fie liber-profesionişti sau proprietari urbani, pe care alcătuitorii bilanţurilor i-au înregistrat subt termenul generic de *proprietari*.

Este apoi cu putinţă ca capitalurile ţărăneşti să treacă de 1.000 lei, în care caz proporţia lor poate fi mai mare decît cea constatată de noi.

În orice caz, semnalînd lucrul, atragem atenţiunea Casei Centrale, să studieze chestiunea prin personalul ei de control şi să vadă din timp dacă nu cumva este la mijloc începutul vreunui fenomen bolnăvicios, aşa precum schimbarea de temperatură indică pentru corpul omenesc prezenţa microbilor patogeni.

În ce priveşte *împrumuturile*, care se ridică la suma de lei 242.606.593,29, trebue de văzut în ce măsură sînt folosite de ţărani.

În această privinţă, dacă considerăm tot 1.000 lei suma maximă de împrumut ţărănesc, am avea o proporţie de 59.50 la sută pentru împrumuturile până la 1.000 lei. Cum însă ştim din experienţă că din cauza excesivei scumpete a vitelor, uneltelor, etc., ţăranii împrumută astăzi sume mult mai mari, putem accepta suma de 2.000 lei ca maximum, şi în acest caz proporţia în care ţăranii adevăraţi se folosesc de fondurile băncilor populare este de 75.94 la sută, adică peste trei sferturi, ceiace însemnează că ele îşi îndeplinesc cu prisosinţă rolul în mijlocul ţărănimii.

Sînt însă de făcut două mici rezerve asupra felului în care se acordă împrumuturile. Astfel proporţia împrumuturilor pe amanet şi ipotecă, adică a împrumuturilor suficient garantate, este de 35.80 la sută, iar cea a împrumuturilor pe credit personal cu garanţii şi cambii, adică mai puţin garantate, este de 64.20 la sută. Mi se pare prea mare distanţa dintre ele şi cred că conducătorii de bănci trebue să vegheze ca împrumuturile să fie bine garantate. Creditul personal, în afară de cel care se sprijină pe capitalul din bancă, este foarte primejdios pentru situaţia unei Bănci populare şi conducătorii trebue să se ferească de el. În ce priveşte apoi *scopul* pentru care au fost acordate împrumuturile, Anuarul găseşte că 84 la sută din împrumuturi sînt făcute în scopuri productive. În realitate proporţia împrumuturilor productive este numai de 62.40 la sută, căci împrumuturile pentru hrană şi nutreţ, care reprezintă 21.24 la sută, nu trebue puse în această categorie. Rămîne deci un procent de 37.66 la sută împrumuturi neproductive, ceiace e un semn de întrebare în organizaţia băncilor noastre populare, mai ales că la 1912 aceste împrumuturi nu erau decît în proporţie de 33.45 la sută şi ele ar fi trebuit să scadă, nu să se ridice.

O primejdie care amenința băncile populare și pe care am semnalat-o cu alt prilej *, au fost dobînzile datorate. In 1918 totalul lor însemna cifra de lei 17.739.708 bani 46, iar astăzi vedem numai lei 16.450.864 bani 78, deci o diferență în minus de lei 1 288.843 bani 68. Aceasta însemnează că o mare parte din debitorii întîrziați și-au regulat situația și că conducătorii băncilor noastre populare își fac datoria. Faptul denotă asemenea că organizarea noastră este solidă și că chiar dacă ici-colo se produce cîte o spărtură în edificiul pe care-l reprezintă băncile populare, harnicii noștri cooperatori o repară la vreme. Suma rămasă e încă mare, dar probabil, treptat cu refacerea noastră economică, ea va diminua din an în an, ceiace de altfel trebue să fie unul dintre cele dintâiu țeluri ale conducătorilor de bănci populare, ca și a Centralei dela București.

Un loc important îl ocupă în mișcarea cooperativă **federalele** în număr de 45, cuprinzînd 2.834 unități cooperative federate, cu lei 14.418.739 bani 25 capital și lei 59.916.578 bani 11 depuneri. Organizarea federalelor noastre comportă o discuție mai întinsă, pe care o vom face altădată. In genere ele îndeplinesc oficiul de intermediare între băncile sătești și Centrala dela București, contribuind la descentralizarea mișcării și stabilind unitatea de organizare și de acțiune pe județe, ceiace a înlesnit foarte mult progresul băncilor populare făcînd din ele, acolo unde s'au condus bine și n'au făcut *politică*, o forță economică într'un județ.

Aprovizionarea cu care s'au ocupat în *timpul războiului* și cu care unele se ocupă și acuma, a fost o piatră de încercare pentru ele. Experiența făcută a dus la concluzia că organizarea cooperației de al doilea grad trebue făcută pe specialități și că, dacă astăzi mai dăinuește vechiul sistem, în care tot felul de operații se încurcă, nu e departe vremea cînd această anomalie va înceta. Deja în multe județe s'au constituit uniuni de obștii și cooperative care au dat rezultate bune, și chiar dacă obștiile vor lichida, vor rămînea cooperativele de consum și producție, care se vor înmulți și care vor trebui negreșit să se grupeze în unități de al doilea grad, pe județe sau pe centre mai mari, spre a avea un rol hotărîtor în aprovizionarea satelor și în stabilirea unor prețuri juste a articolelor de primă necesitate.

Acestea ar fi reflexiunile pe care ni le sugerează „Bilanțul general rezumativ al băncilor populare din vechiul regat, încheiat la 31 Decembre 1919“ și publicat de Casa Centrală. In liniamente generale, el ne arată că cu excepția micelor simptome îndoelnice relevate, băncile noastre populare merg bine, că Direcțiunea Centralei lucrează cu chibzuință la îndrumarea lor, ferindu-le de riscuri și de operații temerare, și că în edificiul nostru cooperativ ele formează bolta subt care cooperația de toate genurile și din întreg cuprinsul Romîniei-Mari se va putea organiza temeinic.

* * *

In ce privește însă consumul și celelalte cooperative, lucrul stă cu totul altfel — asemenea și întreaga cooperație orășenească, care deși se bucură de avantajul de a fi subt oblăduirea unei direcțiuni deosebite din Ministerul Muncii, merge totuși foarte slab.

* Pr. C. Dron, Tovărășiile țărănești, p. 219.

Și să nu credeți că lipsesc îndrumătorii entuziaști sau personalul de administrație și conducere competent ! Nu.

La centrala cooperativelor sătești din București au rămas cei mai cu experiență dintre vechii promotori ai mișcării noastre cooperative ; iar la sate aceiași oameni, care au pus temelii așa de bune băncilor populare, nu ar putea face același lucru pentru cooperativele de consum ? Dece dar merg slab ? Pentrucă în realitate *pricina rezidă în lipsa mediului necesar desvoltării lor.* Acest mediu e și el la rîndul lui determinat de două cauze fundamentale dintre care una cu caracter social, iar alta cu caracter etnic, specific rasei din care facem parte.

Să le studiem puțin pe fiecare :

Cînd a apărut la noi mișcarea cooperatistă, două nevoi strigau cu persistență deslegare : *nevoia de pămînt* și *nevoia de credit la sate.* Potrivit acestor nevoi, datorite și ele construcției noastre sociale din acea epocă, numai două categorii de cooperative au prosperat : *Obștiile* și *băncile populare* *. Consumul și celelalte cooperative nu s'au desvoltat, pentrucă nu erau cerute de împrejurări, în măsura în care era necesar, pentruca instituția să poată lua o desvoltare mare ; aceste împrejurări încep să se ivească abia acum, cînd viața și la sate și la orașe se scumpește în mod excesiv, ceiace a dat oarecare avînt, în special cooperației orășenești, care înainte de războiu nu exista de loc, iar de cîțiva ani a făcut progrese simțitoare, stagnînd din nou în timpul din urmă, din cauza împrejurărilor excepționale în care se desvoltă viața economică în toate țările.

Acestea ar fi cauzele cu caracter social, care împedică avîntul cooperației de consum. Există însă, cum am spus, și o a doua pedică datorită firii noastre, lipsită de aplicație spre organizare metodică cum cere cooperația. Ea este admirabil descrisă de Charles Gide, care observă același lucru la poporul francez, cu care ne înrudim ca rasă :

„Rasa — zice el — sau cel puțin totalitatea factorilor, care se în„țelege subt acest termen nu prea precis, exercitează o acțiune in„contestabilă asupra mișcării cooperative. Spre a ne convinge, n'avem „decît să comparăm țările anglo-germane de oparte și țările latine „de altă parte. Se va vedea că, în timp ce pentru Marea-Britanie, „Olanda, Germania, Austria, cele 4 țări scandinavice, inclusiv Fin„landa, proporția cooperatorilor față de populația totală este în ter„men mediu 131 la 1.000, din contra pentru Franța, Belgia, Italia, „Spania și Portugalia, ea nu este decît 65 la 1.000, adică exact pe „jumătate. Dar iată o probă mai izbitoare, pentrucă e vorba de lo„cuitorii aceleiași țări, unde deci factorii împedicători ca inegalitățile „civilizației, instrucția, bogăția, se găsesc înlăturate ; e vorba de El„veția : în cantoanele germane proporția cooperatorilor în raport cu „populația este de aproximativ 7 la 100, iar în cantoanele latine ea „este de 3 la 100. Chiar în Belgia, în provinciile flamande se vede „o mare superioritate, față de cele valone, cu toate că mai puțin decît „în Elveția.

„Din aceste cifre rezultă că rasa anglo-germanică, posedă mai „bine virtuțile și poate și defectele, care convin mai bine cooperației,

*** Chestiunea aceasta am mai tratat-o pe larg în lucrarea mea: „Tovărășiile țărănești“, pag. 239 și urm.**

„ca spiritul de ordine, respectul pentru disciplină, spiritul de solida-„ritate, pasiunea pentru organizare, care ușurează formarea și con-„ducerea mulțimilor omenești. De altfel trusturile și cartelurile sînt „manifestarea aceluiași spirit" *.

Se înțelege că fiind și noi latini, sîntem fără spiritul ordinei, fără respectul de disciplină și mai ales lipsiți de aplicația spre organizare, celace ne face să nu întrevedem din timp primejdia și să nu-i opunem organizarea metodică și stăruitoare, fără care nu se poate realiza nimic temeinic.

Ni se va răspunde poate: dar băncile populare și obștiile care au dat rezultate așa de frumoase? La aceasta vom răspunde tot cu Gide: „Este adevărat că în Franța sindicatele agricole, și în străi-„nătate băncile populare (Caisses rurales) au reușit admirabil; dar „aceasta s'a întîmplat, pentrucă ele lasă destulă libertate membrilor. „Ele le procură avantaje, fără a le cere vr'un sacrificiu. Pe de altă „parte agricultorii nu prea au simpatie pentru cooperativele de consum, „căci ei au în vedere interesul producătorului, nu al consumatorului, „ei sînt protecționiști, vreau prețuri ridicate, susținînd clasele mijlo-„cii și micul comerț" **.

Același lucru se poate spune și despre obștiile și băncile noastre populare, care pe lîngă că au izvorît din necesitatea rezolvirii unor nevoi adînci, ele au lăsat „destulă libertate membrilor", celace convenea foarte bine firii individualiste a poporului nostru, pe cînd cooperativele de consum nici nu erau cerute de împrejurări puternice, și nici nu conveneau firii noastre, lipsită de aplicația spre organizare și de puterea de stăruință în realizarea unui lucru.

Cu toate aceste, problema nu este înlăturată; din ce în ce rolul cooperativelor de consum devine mai mare, din cauza împrejurărilor prin care trecem. Frămîntările pe care le vedem înaintea ochilor, arată lămurit că omenirea e pe cale de a-și preface formele politice, economice și sociale, iar producția, ca și consumul tind a fi din ce în ce mai supuse unui control sever. Ne aflăm în fața unui dezechilibru al forțelor economice, din ce cauză legea cererii și a ofertei nu mai funcționează, iar prețul tuturor articolelor îl formează capriciul împrejurărilor, sau calculul meșteșugit al oamenilor de profesie, celace sărăcește pe unii, îmbogățește fără rost pe alții, întreținînd între toți un spirit de nemulțumire și anarhie care tinde să ia proporții neprevăzute.

Această situație nu se poate schimba de cît prin *Organizare*. Publicul trebue să înțeleagă—și va sfîrși prin a înțelege—că actuala problemă economică, de care atîrnă și cea socială, nu se poate rezolvi numai cu discuțiile din cafenele, cu indignarea adesea fățarnică din presa noastră cotidiană sau cu aplauzele dela întruniri. Zadarnic ne vom indigna în contra speculatorilor și îmbogățiților de războiu, atîta timp cît nu-i vom înlătura prin organizarea noastră solidă în societăți cooperative, cu ajutorul cărora să înlăturăm obstacolele creiate de efectele împrejurărilor de războiu. *„Organizați-vă!"*—acesta trebue să fie cuvîntul de ordine, care trebue scris pe toate zidurile și mai ales în toate inimile. Țara întreagă trebue să se acopere de

* Charles Gide, Les soc. coop. de consommation, ed. 1917, pag. 216–217.

** Ch Gide, op. cit: 220

o rețea de cooperative, îmbrățișînd producția ca și consumul, înlesnind inițiativa, desvoltînd cu energie aptitudinile firești și înlăturînd pretutindeni capitalismul străin sau indigen, cînd el amenință să ne înăbușe sau să ne strivească subt povoara lui.

Astfel se va înlătura ruina și mizeria și mai ales astfel vor înceta discuțiile sterpe, tendințele anarhice și ura sălbatică dintre clasele sociale, gata să se încaere, să se distrugă și să se prăbușească în abizul creiat de haosul desorganizării noastre politice și economice. Aceasta este o problemă profundă a viitorului și ea se va deslega în senzul acelor arătate de noi, cu toate scăderile ce rezultă din firea noastră latină.

* * *

Există însă și un alt aspect, subt care trebue să privim mișcarea cooperativă actuală și anume: *aspectul politic*. Votul universal, chemînd la viața politică masele, iar aceste mase fiind înglobate, cum am văzut, într'o proporție de 56 la sută în cooperație, ea s'a resimțit de înverșunarea luptelor politice. Asistăm chiar la unele întîmplări foarte regretabile, cînd anumite partide își fac o glorie din a fi venit în fruntea unei federale și mai ales din aceia că au gonit pe adversarii politici. Pe de altă parte în unele părți se urmează cu îndărătnicie vechiul sistem, de a se înlătura energiile bune, dacă fac parte din partidul advers sau numai dacă nu fac politică. S'au constituit pe alocurea adevărate „oligarhii cooperative" care au făcut din cooperație un monopol, dar pe care au compromis-o prin refuzul de a primeni conducătorii cu alte elemente de cît cele ce fac parte din club și care nu sînt totdeauna cele mai bune, și mai ales prin îngăduințele vinovate ce și-au făcut conducătorii, celace a dat ca rezultat administrație proastă, concesii, călcări de statut, dacă nu ceva mai mult.

Cîteva federale sînt pe cale de a se ruina din cauza acestui viciu.

Evident că nimeni nu admite sistemul, dar... el continuă. Cooperatorii care fac politică sînt și ei indignați, dar numai în contra adversarilor politici, care fac și cooperație nu și în contra propriilor lor partizani, care, negreșit, pot să facă și una și alta.

Bine-înțeles că din punct de vedere doctrinar, la noi nu s'a pus în discuțiune chestiunea dacă mișcarea cooperativă trebue să se alipească sau nu de un partid; în străinătate însă, ea a provocat multe discuții și iată ce ne spune în această privință Ch. Gide: „Chestiunea s'a pus în Anglia unde cooperativele nu poartă firme socia-„liste și a dat loc la discuțiuni foarte vii. Ea a fost prezentată con-„gresului dela Paisley în 1905, subt o formă modestă; era vorba nu-„mai de a face cooperativele în măsură de a fi reprezentate în par-„lament printr'un deputat, fără a face act de adesiune la *Labour „Party, sau la orice alt partid politic.* Totuși propunerea a fost „respinsă la două congrese succesive cu o majoritate zdrobitoare, căci „din cele aproape 1.400 societăți consultate, nu s'au obținut de cît 6 „glasuri. Aceasta din pricină că *cooperatorii erau înspăimîntați de „spectrul politicei de partid, aducînd vrajba în sînul societăților și „sfărămînd unitatea neștirbită a mișcării lor*".

Cele de mai sus sint destul de concludente, cînd mai ales ne gîndim că, dacă cooperația noastră și mai ales cea de consum nu se poate măsura nici pe departe cu cea engleză, fiind inferioară și ca număr și ca organizație, în schimb moravurile noastre politice *le întrec* pe cele engleze, în lipsă de scrupule.

In fapt idealurile cooperației, întocmai ca și idealurile bisericii, sint cu totul incompatibile cu politica de partid. Lucrul e firesc, întrucît cooperația urmărește și ea un ideal moral de înfrățire universală, pe cînd politica de partid este o organizație restrînsă de partizani—de multe ori fără nici o idee—care apărînd interesele partidului, celace e foarte firesc, împinge lupta spre acele ciocniri de patimi, care nu au în ele nimic nobil și frumos. Temeiul principal de deosebire, îl formează însă faptul că pe cînd cooperația îmbrățișează pe toți, politica de partid îmbrățișează... pe ai săi.

In fața acestei situații inextricabile, adevăratul cooperator, pătruns de idealurile cooperației, trebue sau să știe a deosebi bine politica de cooperație, adică să aibă o înțelegere adîncă și dreaptă despre rolul lor, și mai ales să fie stăpîn pe sine și să *poată* deosebi pe una de alta, sau să renunțe la una din ele.

Cine nu este pătruns de adevăratul spirit al cooperației, și cine nu are o concepție clară și un suflet larg, să se ferească de a fi îndrumător în cooperație.

Altfel impulsiunile firești, ca și ignorarea țelurilor curate pe care le urmărește cooperația, vor tîrî mișcarea în noroiu, o vor face antipatică mulțimii pe care o vor lipsi astfel de una din cele mai puternice pîrghii de progres.

Subt aceste auspicii se prezintă astăzi cooperația în Romînia-întregită. Ea înfățișează în general multe noutăți în raport cu celace era ea înainte de războiu. Asupra acestor noutăți am vrut să atrag atențiunea adevăraților cooperatori precum și a Casei Centrale ca organ superior de îndrumare.

Acesta și este de fapt scopul articolului de față.

Pr. C. Dron

Cronica Veselă

Chestiuni la ordinea zilei

I

O expunere de motive: pentru ce n'am concurat și eu la premiile academice?

Intâiu, — fiindcă mi-a fost lene.
Al doilea, nu 's modernist
Sentimental ca Demostene
Și nici ca Blaga — futurist...

Al treilea, mi-e imposibil:
Eu dezaprob și versul șchiop
Și orice premiu divizibil...
Al patrulea, sînt mizantrop.

Al cincilea, — din fudulie...
Al șaselea, fiindcă n'am
Incredere 'n Academie
Și nici la cine s'o reclam.

Al șaptelea, mi-a fost rușine.
Al optulea, n'aveam nici eu
Părere bună despre mine...
Al noulea, îmi vine greu

Să mă prezint cu opu 'n mînă
Pe la iluştrii mei confraţi
Din Academia Romînă,
Să zic: E bun, — mi'l premiaţi ?...

Al zecilea, nu pot admite
Să fiu bătut la handicap —
Şi cînd m'ar scoate din sărite
Le-aş da, pardon, cu opu 'n cap!

Al unsprezecelea, — valuta
Reduce-o parte din talent...
Cînd miia face azi cit suta,
Ori daţi un spor echivalent

Ori ne lăsaţi mai bine 'n pace:
Concursul este imoral
Ş'al doisprezecelea, nu-mi place
Ca să 'ntreţin acest scandal!

II

D-l Mihail Sadoveanu a fost ales membru al Academiei Romîne.

Răsună cobza şi vioara,
Fac gospodinele pomeni...
Ce chef La noi în Viişoara,
Ce praznic mare 'n Rădăşeni!

Chiar Hanul Boului învie!
Iar jos, la Crişma lui Moş Precu,
E-atîta svon şi veselie
De parcă azi se lasă secu!

La Vodă Tomşa vin răzeşii
Să afle astăzi crezămînt.
Şoimaru bea cu megieşii
Izbind căciulile 'n pămînt.

Pe cînd Duduia Margareta,
Rămasă singură 'n iatac
Să-şi facă 'n grabă toaleta,
S'a 'mpuns la deget cu un ac...

Vuesc pe Bistriţa nahlapii
Şi cîntă volbura la Toance.
Plutaşii dîrzi, în sforul apii
Înfig prăjina, ca o lance.

Spre-o lume care-a „fost odată"
Duc vestea undele 'n răspăr...
Stă Zîna Lacului mirată,
C'un nufăr galben prins în păr...

Pe grindul unui lac sihastru,
Din depărtări şi din trecut,
Un mîndru Cocostîrc albastru,
Misterios a apărut.

El vine cu mişcări atente
Înaintează fără glas,
Făcînd uşoare complimente
Din cap, la fiecare pas...

Şi 'n urmă zice către Zînă,
Oprindu-se într'un picior:
— Din Academia Romînă
Eu singur sînt nemuritor...

III

Riposta Cometei care-a trecut.

•

Regret că mă 'ntrerupi din cale
Cu interview-ul dumitale,
Dar totuşi mă opresc o clipă
Să-ţi dau răspunsul meu în pripă.

V'am salutat odată sfera
Acum vre-o zece mii de ani,
Cînd astronomii de pe Terra
Erau de-abia urangutani.
(Flammarion era gorilă
Şi bietul Newton – diplodoc.
Ervin era de-abia cochilă,
Sau poate... nu era de loc.
El de-abia azi cînd scrie proză
Se află în metamorfoză
Şi se transformă foarte greu:
Aspiră-acum la cimpanzeu.)

*

De-atunci prin negrele stihii,
In noaptea largă şi profundă,
Am rătăcit cu zeci de mii
De metri pe secundă...
Şi diafană m'am ivit,
Din perioadă 'n perioadă,
Să-mi desfăşor spectrala coadă,
Ca fulger blond încremenit
Pe cerul nopţii la zenit...
Planetele cu sateliţii
Purtîndu-şi mîndre paraziţii,
Mi-au dat portretul prin gazete
Şi m'au fixat mii de lunete...
Dar, gata să-mi găsesc mormîntul
In vre-un sistem de constelaţii,
Am revenit zburînd prin spaţii,
Căci nu dispreţuiam Pămîntul:
De-aţi fi în cer, ca mine, voi
V'aţi minuna întotdeauna

Cum globul ăsta de noroi
Apare luminos ca luna...
Şi-aveam de gînd—ca un simbol
De milenară simpatie—
Cu cel din urmă-al meu ocol
Să ne unim pe veşnicie
Intr'un fantastic carambol!
Şi mărindu-i neagra humă
Cu luminosul meu adaos,
Intr-un aprins vîrtej de spumă
Să ne rostogolim în haos...

*

Dar cînd văzui ce... porcărie
(Să-mi erţi cuvîntul)—aţi făcut,
In ultima-mi călătorie,
Pe bietul vostru glob de lut—
Cu spaimă, la perihelie
Din zborul meu m'am abătut.
Şi nimbul clar şi trena lungă
Ca o eşarfă de lumină,
Mi le-am ferit să nu le-ajungă
Vre-un strop întunecos de tină...

*

De-atunci, iubitul meu, îmi vine
De supărare şi ruşine
Să fug cu coada 'ntre picioare
Prin spaţii interplanetare
Şi să mă mistui în neant..
Mă duc. Adio... Salutare!..
Să-mi scrii: Uranus, *poste-restante*...

G. Topîrceanu

Botoşanii...

De-ai privi, în pacea amurgului, depe oricare din dealurile vecine, Botoşanii sau *Botoşănii* noştri şi împrejurimile lui, ai intui, ca'ntr'o icoană ideală, esenţa fiinţei bătrînului oraş: liniştea. Şi'n înfăţişări, şi'n viaţa lăuntrică, Botoşanii e un colţ de pace, de armonie, de visare şi de artă; şi toate încep chiar dincolo de hotarele lui...

Păduri bogate, aşezate pe dealuri line, la apus, la miază zi şi răsărit: a Baisei şi Agaftonului, a Cristeştilor, cunoscută de botoşăneni subt numele de *Raiul*, adevărat colţ de raiu, înflorit şi răcoros. Pe vremuri, ele ajungeau până în preajma tîrgului: azi numai *Rădiul*, pădurice tînără şi rară, se mai apropie, sfios, de aşezările mărginaşe ale unei căzărmi... În zări trandafirii, dorm în lumină de amurg codrii străvechi ai Voronei şi Tudorei. Ogoare întinse vălurează până'n depărtări. Cărări şărpuite, drumuri largi coboară şi urcă domol către sate şi tîrguri, către zări nelămurite, printre lanuri şi pajişti pline de flori...

Dar Botoşanii nu e stăpîn peste un ţinut singuratic şi pustiu de aşezări omeneşti. Satele vin până aproape. Iată, ici, în preajmă, Curteştii, cu căsuţe puţine şi sărace, cu biserica-i albă între livezi; mai încolo, Oraşenii şi'n depărtare Cristeştii, cu pădurile Coşulei. Spre apus, pe o măgură, se tupilează între pomi mînăstirea de maice a *Gaftonului*, cu satul revărsat pe coastă, spre iazul din care n'a mai rămas nimic. Încoace, pe costişe, în Mînăstirea Doamnei, apoi Baisa, puţine case presărate pe laturile drumului ce urcă dealul păduros spre Vlădeni. Mai spre miază-noapte, se arată Stînceştii, sat de oameni gospodari, care privesc fără ură curtea boerească a familiei Calimachi. În partea stîngă a drumului spre Cucorăni, sat frumos şi bogat, cu biserică înaltă şi supţire, mai aproape de tîrg, stau ascunşi în văgăună Ipoteştii cei cu sfinte amintiri şi, mai încoace, chiar lîngă drum, Cătămăreştii, cu instalaţia de apă, aşezată lîngă casa proprietarului moşiei. Chiar lîngă tîrg, sînt casele sărace din Luizoaia, apoi *Cişmeaua* cu fabrica de bere, Roşiorii şi, peste deal, Stăucenii, cu iazul său întins şi bogat în lişiţe, răţe sălbatece şi raci...

*

Între nişte aşezări ca acestea, bogate şi fermecătoare, îşi întinde, pe coline nesimţit-înclinate, Botoşanii, hotarele sale.

Cine va fi pus temelia celei dintâiu aşezări a tîrgului, fie el un **Botăş**, cum spune d. Iorga, sau altul, a fost desigur un om iubitor de pace şi un suflet de poet. N'a fost nici pescar cu dor de ape, nici negustor cu gîndul la cîştig, ci poate un contemplativ şi un mistic, de şi-a ales drept aşezare sie-şi şi alor lui, un ţinut ca acesta, lipsit de vre-o apă frematătoare şi bogată în peşte, la mijloc de ţară, departe de hotarul supus primejdiilor şi de drumurile cele mari de negoţ, afară de unul, după-cum se spune.

S'a zis despre oamenii liniştiţi că n'au istorie: s'ar putea spune pe drept acelaşi lucru şi despre aşezările omeneşti liniştite. Şi e foarte interesant de ştiut şi caracteristic faptul că aşezarea Botoşanilor nu intră în istorie de cît în 1439 (vezi N. Iorga, *Istoria Romînilor în chipuri şi icoane),* cînd „Tătarii din Crim... îi prefăcură în cenuşă bordeile, căsuţele de lemn, acoperite cu şindrilă şi stuf". O dată relativ tîrzie, desigur faţă de aceia a întemeierii satului care a precedat oraşul.

Dar, oricît de săracă ar fi istoria Botoşanilor, ea nu lipseşte cu totul. Şi spre a se vedea aceasta, fie-mi îngăduit să reamintesc, fugar şi necomplect, pe temeiul cărţilor d-lui Iorga, unele fapte din istoria mai veche a oraşului nostru.

Satul ars de Tătari la 1439 n'a dispărut niciodată, nu s'a oprit pe loc. Domnii ţării, atraşi poate de farmecul locului, de liniştea şi răcoarea pădurilor din preajmă, de patima vînătorii, ori de năzuinţi mai înalte ca: împărţirea dreptăţii, nu l-au lăsat uitării. Despre marele Ştefan nu se poate spune că a stat în Botoşani, totuşi a înfăptuit, de dragul locului, la 1496, ctitoria sa, biserica Păpăuţilor, în apropierea tîrgului. Aici Ştefan avea loc de popas şi odihnă. Dupăce Ştefan luă Pocuţia, Botoşanii începură a se ridica prin negoţ: era aşezat pe drumul dintre Suceava şi Iaşi, pe unde coborau mărfurile în josul ţării.

Petru Rareş a îndrăgit, însă, chiar tîrgul Botoşanilor: d. Iorga vorbeşte de o scrisoare a Domnului către Bistriţenii Ardealului, datată din „oppidum Botusan", anul 1528. În mai multe răstimpuri, îl găsim aici.

Dar Doamna sa, Elena, de neam sîrbesc, şi-a legat numele de ctitoria celor două vechi biserici ale Botoşanilor, Sfîntul Gheorghe, cel înoit în anii din urmă şi Ospenia, astăzi catedrală, purtătoare de turn cu ceasornic... Doamna, însă, n'a fost îngropată nici la Sf. Gheorghe, nici la Ospenia.

Pe la 1601, pe vremea lui Ieremia Movilă, s'a oprit cîtva timp în Botoşani, Sigismund Bathory; mai tîrziu, Vasile Lupu a stat de două ori în tîrgul lui Botăş.

În aceste vremuri de viaţă orăşănească acum, Botoşanii era cîrmuit de un şoltuz cu doisprezece pîrgari, la care se adăugară, din vremea Doamnei Elena, vornicii. Actele se scriau de către dieci ori preoţi, de care erau doi, de obiceiu.

Tîrgoveţii erau romîni şi armeni: erau negustori şi meşteri iscusiţi. Dela 1745, se pomenesc tîrgoveţi evrei. Se întîlnesc în acte şi nume de negustori greci.

Prin strămutarea capitalei dela Suceava la Iaşi, Botoşanii ajung centru comercial şi o populaţie numeroasă se adună între hotarele lui.

In veacul al XVIII-lea, însă, negoţul Botoşanilor decade. Totuşi Mihai Racoviţă îngrijeşte oraşul. Fiul său, Constantin, schimbă biserica lui Ştefan Vodă în mînăstire şi o închină patriarhiei din Antiochia. In fruntea ei, sînt de acum înainte Egumenii greci.

Pe la sfîrşitul veacului, se aşază în oraş boerinaşii. D. Iorga pomeneşte vre-o 18 nume, care reprezintă tot atîtea familii. Vrednic de amintit e faptul că bunicul lui Mihail Kogălniceanu, boerinaşul Ioan, s'a cununat cu Smaranda Bontaş în mînăstirea Păpăuţilor. Mormîntul lui e la biserica Sf. Paraschiva a Botoşanilor.

In acelaşi vreme, colonia Armenilor ajunge bogată şi influentă. Temeiul vieţii de oraş e de-acum în cele patru iarmaroace anuale: Sf. Ilie şi Sintămăria mică, la Sf. Vineri şi Sf. Teodor. Dintre ele, se mai păstrează, ţinîndu-se pe tăpşanul din preajma bisericii Duminica mare a Botoşanilor, numai cel dela Sintămăria mică.

Aceasta e, în trăsături extrem de sumare, viaţa Botoşanilor până la epoca Regulamentului organic. Dela introducerea noilor principii de organizare, felul vieţii orăşeneşti se schimbă şi „vechiul regim" dispare.

O istorie temeinică a vieţii oraşului subt „noul regim" nu e nici măcar schiţată; rămîne, deci, să fie făcută, competent şi deplin. In aceste fugare şi impresioniste „crîmpee", nu voiu îndrăzni s'o fac, pentrucă, în situaţia de acum a cercetărilor istorice, ar fi pretenţios din parte-mi... Chiar dacă bunii cetitori ar rosti osîndă pentru această nevoită lacună... Poate tocmai asta va fi pentru unii îndemn la lucru...

*

Bogată sau săracă în trecutul ei, viaţa de azi se desfăşoară pe un pămînt binecuvîntat: rodnic şi frumos.

Intre dealuri pline de încîntări, întinderea oraşului e astăzi stăpînită, pe trei părţi din ea, de grădini. Din orice punct înalt ai privi tîrgul, din afară ori din lăuntrul său, acest aspect îţi încîntă vara ochii şi te îmbie stăruitor. De ţi-arunci privirea în lungul umbrit de tei al Bulevardului spre gară şi cuprinzi cu ochii *şi* toate străzile ce dau în el; de cercetezi întinderea tîrgului spre „Vila lui Boian" ori spre mahalaua Armenimii; verdele deschis al salcîmului, cel larg desfăşurat, al teiului ori castanului şi cel închis, posomorît şi simpatic, totuşi, al bradului, te farmecă şi te odihneşte.

Dar toată poezia grădinilor botoşănene pare c'o întrupează Grădina Vîrnav, grădina publică a oraşului. De numele ei de azi, se leagă amintirea unela din cele mai vechi familii moldoveneşti, care a dat reprezentanţi şi literaturii romîne, şi vieţii publice trecute a ţinutului Botoşanilor.

...O revăd într'o icoană din anii cei tineri, învăluită în poezia amintirii. Din Bulevard, intri, pe o poartă largă, în aleia din mijloc. Bănci străjuesc primitoare, de o parte şi de alta, până în preajma *lacului*. Drumuşoare umbrite de copaci urieşi se despart din ea şi se furişează printre covoare de iarbă mătăsoasă, presărate ici colo de straturi cu flori. Văd lacul din mijloc, cu apa lui clară, tăiată de

cîte-o barcă, în plescăit de lopeţi. Două podeţe de piatră legate printr'o insulă, trec în arc pe deasupra-i. Copaci umbroşi îşi pleacă pe mai bogăţie de crengi, ori oglindesc în apă siluete svelte. O adiere unduește faţa apei, nesimţit...

Dincolo, e chioşcul muzicei, şi lîngă el, havuzul cu ape ţîşnitoare îşi cînta melancoliile în mijlocul florilor de un roşu-aprins.

O pajişte înflorită se desfăşură în faţă, scăldată în lumină, iar în fund e movila cu scări de lemn, cu straturi de flori, cu chioşcul ei de mesteacăn, sus, în largul văzduhului. De acolo, priveliști sclipitoare se desfăşură ochilor în toate părţile; dar dintre toate, nu cred să fie una fermecătoare ca acela pe care o dă apusul, toamna...

Cîtă mişcare nu s'a cheltuit pe aleele pline de taină ale acestei grădini, printre brazii din care adie mirezme, cîte doruri, cîte gînduri nu s'au liniştit poate în pacea acestui colţ de raiu! Cine va scrie această istorie încîntătoare şi necunoscută?

Azi, numai după cîţiva ani, Grădina Vîrnav a murit în parte. Zilele grele pentru oameni n'au trecut fără să lase urme şi în fiinţa ei. Azi, lacul e săcat şi pe fundul lui a crescut, bogată şi neaşteptată, iarba... Podeţele şi-au ruinat răzămătorile artistice, chioşcurile din preajmă s'au simplificat, havuzul doarme parcă somnul de piatră al veşniciei... Numai natura e veşnic tînără: mîngîetor şi, totuşi, dureros contrast.

In bogăţia de grădini, se înalţă sau se tupilează casele vechi şi nouă ale tîrgului. Mari ori mici, dacă nu sînt chiar în stradă, ele au în faţă răzoare de flori: stînjinei şi crinul şi rozetă. Nuci bătrîni îşi tremură adesea frunza lată pe ramuri noduroase... Aerul pur scaldă toate, subt cerul calm, ca şi ţinutul...

Numai o parte a tîrgului, cea dinspre răsărit-miază-noapte, e fără grădini. Acolo sînt în masă, după cum e, între biserica Sf. Voevozi şi cea armeană, Armenimea, — negustorimea şi meşteşugarii, cei mai mulţi evrei. Casele, cu înfăţişare modernă, stăpînesc mai toată întinderea străzii Mari. Se înalţă, grămădite unele în altele, pe amîndouă părţile Străzii din centru şi pe străzile ce pornesc pretutindeni din ea. Aici sînt magazinele cele mari şi *dughenile*, mai mici. Aici e fosta Piaţă Carol, cu pivniţe subterane de întinderi fabuloase, în întunericul cărora dormeau odată vinuri vechi şi scumpe. Pe aproape e şi Teatrul vechiu al Botoşanilor (azi: Sala Silbermann), pe scena căruia bunicii noştri au privit jocul unui Milo, în anii lui tineri, ca şi anii lor, atunci...

Dintr'un punct al Străzii Principale, se zăreşte Sinagoga cea mare. La spatele ei, şi până departe spre biserica Sf. Ilie, e un ţinut cu aspecte interesante: acolo trăeşte şi munceşte îndărătnic, în cocioabe mizere, roase de umezeală şi murdărie, înclinate de ani, Evreimea săracă. E un Ghetto, cum nu-l are nici-un oraş al Moldovei.

Printr'un ciudat contrast, dincolo de această regiune a mizeriei omeneşti, rîde un ţinut gospodăresc, cu grădiniţe încîntătoare şi căsuţe văruite, ce strălucesc de curăţenie şi îngrijire. Un aspect rustic, fermecător...

* * *

Pe toată întinderea asta, dintre grădini şi case, îşi înalţă turnurile sclipitoare în soarele amiezii ori cenuşii de vreme, cele a-

proape douăzeci de biserici botoşănene. In muzica lor de clopote, in zile de sărbătoare, cintă parcă amintirile, altele pentru fiecare dintre ele, şi pling generaţiile ce dorm somn etern subt brazda verde a pămintului...

Sau poate pling şi părăsirea pe care a adus-o duhul vremii noastre. Căci botoşănenii erau odinioară oameni plini de credinţă; azi, pentru biserică nu numai că nu jertfeşte nimeni nimic, dar necredinţa a săpat şanţuri adinci in suflete: din frumuseţea lor, s'a dus o parte...

Cu credinţa, s'a dus insă şi o parte din morala societăţii de odinioară şi din patriarhalismul ei original şi bun. Azi, frivolitatea e o trăsătură pe alocuri şi a botoşăneanului, chiar cind el e de baştină. *Mondenitatea*, adesea in ce are ea mai prost, a pătruns şi in acest oraş, capăt de cale ferată. Ea se resfaţă şi in case şi pe stradă...

In faţa acestei situaţii, se ridică credinţa părţii din populaţia botoşăneană care e Evreimea. Sinagogele, multe, unele din ele bogate, sint pline de credincioşi, moşnegi şi tineri. Chipuri clasice de Evrei bătrini îşi pleacă frunţile pleşuve şi strălucitoare pe cărţi cuvioase, in biserici, in prezi de sărbătoare. Lumini lucesc in candelabre sara şi tăria coboară in suflete muncite de traiu greu, dar bogat in biruinţi...

Sectari şi deci separatişti sint Lipovenii Botoşanilor. Gospodăriile lor ocupă o intindere insemnată din tirg, in partea lui de *Răsărit*. Au biserica lor, ca pretutindeni, vorbesc numai graiul rusesc in casă şi rare-ori, prost, pe cel rominesc. Vestiţi prin beţivăniile şi violenţa lor din zilele de sărbătoare, sint muncitori de pămint şi grădinari de fructe, stăruitori şi tăcuţi la lucru. Se imbracă incă in portul rusesc tradiţional şi poartă barbe mari şi plete lungi, unse. Chipuri de *mujici* din Rusia mare, nu arare-ori ţi se arată printre ei cite o figură tolstoiană, interesantă şi evocativă. In bigotismul şi misticismul lor, au in tradiţie fabricarea luminărilor: datorită acestui fapt, Botoşanii au una din cele mai bune fabrici de luminări din Răsărit.

* * *

Dacă in suflete credinţa a suferit o micşorare, invăţătura in Botoşani infloreşte, cu tot greul in care se zbate. Tirgul nostru are, in primul rind, un Liceu de băeţi, una din şcoalele cele mai vechi ale Moldovei, cu o vrednică de respect tradiţie culturală. Generaţii nenumărate de elevi, unii azi personalităţi strălucite, s'au perindat pe dinaintea numeroşilor profesori, celebri unii prin marea lor invăţătură, alţii prin sufletul lor mare.

Dar furtuna anilor din urmă a lăsat această şcoală fără adăpost. Căci pe dealul care domină oraşul intreg, stau şi azi tristele ruine ale templului ce poartă numele lui August Treboniu Laurian. In focul rusesc din 1917, s'a mistuit, odată cu frumoasa clădire, una din bibliotecile cele mai interesante ale ţării şi o arhivă care cuprindea, in hirtiile-i colbăite, o comoară nepreţuită de fapte şi amintiri.

De existenţa localului acestui Liceu, se pare că a fost legată şi soarta Ateneului din Botoşani. Ani de zile de-a rindul, in Aula largă şi luminoasă, s'au rostit zeci de conferinţe interesante, care răscoleau gînduri şi dădeau indemnuri, şi celor bătrini, şi celor tineri. Azi, totul e amorţit... Căci Liceul nu-şi mai are casa: şcoala primară a lui Marchian Folescu îl găzdueşte, restrins şi incomod. Şi suferinţi de-acestea tae aripile insufleţirii...

Dar problema localului e aceia pe care viitorul va trebui s'o rezolve pentru mai toate şcoalele botoşănene. Căci nici Liceul de fete, şcoală veche şi gospodăreşte administrată, nici noile şcoale normale, cea de băeţi şi cea de fete, nici şcoala profesională, nici cea comercială, nici şcolile primare toate, n'au localuri cum trebue, ori stau in casă străină. Bine o duc, insă, şi din acest punct de vedere, cele două şcoli primare ale Evreilor; iar dintre şcolile romineşti, numai un institut particular, liceu de fete, are localul, incomod totuşi, pentru o şcoală cu internat.

Oricum ar fi, dragul de invăţătură şi de cetit a sporit in ultimele decenii şi in Botoşani. Librăriile, vre-o patru mai insemnate, trăesc toate, deşi nu numai prin comerţul de cărţi; iar cele două tipografii, dintre cele mai bune din nordul Moldovei, nu-şi lasă maşinile să ruginească de nemişcare. Păcat insă că nu totdeauna spre mare folos...

* * *

Botoşăneanul e artist şi sentimental mai mult decit negustor şi practic. Mulţămită acestei trăsături de suflet, clădirile publice, de pildă, ridicate in anii de prosperitate materială a tirgului, au un aspect impunător şi fin, caracter ce se observă şi la casele particulare noi sau inoite. Cu dreptate, dar, s'a spus că nişte clădiri cum e a Prefecturii, in sala de consilii a căreia se află un admirabil tablou de Verona, ori a Tribunalului sau Primăriei, fac podoaba oricărui oraş de mina intăiu.

Tot instinctului lor artistic datoresc botoşănenii şi Teatrul lor, o frumoasă clădire modernă, pe scena căruia se perindă trupe bune şi trupe mai puţin bune, cum e norocul clipei...

Opere sculpturale, Botoşanii n'au; un bust al lui Eminescu, aşezat in grădiniţa şcoalei Marchian, e lipsit de orice calităţi artistice: operă de pură comandă...

Muzica apoi e gustată de botoşăneni şi, după cit se pare, nu din snobism: nici sus, nici in burghezie nu lipseşte pianul in casă decit arareori. Nici-o pătură a societăţii n'o dispreţueşte: lăutarii, *muzicanţii*, breaslă veche in Botoşani, trăesc aici mai bine ca pe aiurea. Nu-i vorbă, asta se mai poate explica şi altfel...

Odinioară, pe vremea Ateneului, erau căutate audiţiile lui muzicale: azi se regretă şi lipsa lor. In schimb, cinematografele, destul de multe in Botoşani, cheamă lumea, poate şi prin orhestrele lor, nu cele mai proaste din cite cunosc.

* * *

Există in Botoşani, ca pretutindeni, o „aristocraţie" a banului şi una a culturii. Pe cea dintăiu o afli şi printre Romini şi printre Armeni, printre Evrei ca şi printre Lipoveni. Ea e generoasă, cind are şi tradiţii culturale in familie, ori cind are o deosebită educaţie a sensibilităţii. Ei îi datoreşte Botoşanii infrumuseţarea din ultimele decenii şi confortul modern pe care i-au adus oraşului canalizarea, apa şi electricitatea. Ei, ca sprijin material... „Aristocraţia" culturii

o formează de fapt burghezia luminată, care e în măsură să se solidarizeze, chiar azi, pentru a susține o mișcare ce trece dincolo de moment, material și moral. Mai mult sau mai puțin pronunțat în alte părți, spiritul de castă n'o stăpînește încă și nici-un individualism rău înțeles. Nu-i lipsesc apoi calități de muncă și virtute...

Evreii formează majoritatea negustorimii, Romînii minoritatea. Lucrători în fabrici și ateliere, în morile vestite odinioară ale Botoșanilor, sînt, relativ, puțini. O mișcare socialistă n'a prins aici, și din pricina asta, desigur, și din altele mai profunde. Căci meșteșugarii ori lucrătorii, romîni sau străini... sînt oameni așezați, pe care nu-i mișcă ațîțările anarhice. În ce privește socialismul doctrinar, nu le putem cere să-l priceapă... Nici chiar celor ce vor cu tot dinadinsul *să fie* socialiști...

Cît despre cealaltă politică ; ea se face în tîrgul nostru : toate partidele, vechi și noi, au cluburile și reprezentanții lor, iar în preajma alegerilor, chiar foaia lor... Nimeni, însă, n'o mai face cu pasiune, nici chiar agenții electorali, așa de zeloși altădată, nici chiar demagogii grupărilor de „oameni noi"...

Politică de principii, însă, nu se face nicăiri: de aceia, oamenii care ar putea să trăiască în armonie, se dușmănesc în ascuns, cînd nu-și deschid războiu pe față, din meschine interese și ambiții personale. Până și pe Evrei i-au dezbinat alegerile făcute după votul universal...

Politica n'a adus desbinări în familie : în fond, aceasta e trainic clădită, mai ales în burghezime. Petreceri laolaltă, între membrii familiei mai des, între vecini și cunoscuți mai rar, întăresc legături care nu se pot rupe niciodată : ele, însă, n'au *amploarea* din vremea bunicilor noștri. *Vizitele*, așa de obișnuite odinioară, în vremuri de belșug și voe-bună, nu le mai fac decît cei crescuți în vechile tradiții, ori adaptați lor. Patriarhalismul se stinge încet și în Botoșani...

Botoșăneanul de baștină e ospitalier și pașnic ; vitregiile refugiului, însă, au alterat pe alocuri bucuria de oaspeți, fără s'o stingă în sufletul său. Iubirea lui de pace, totuși, n'au schimbat-o, ba, pentru cine vede mai adînc, au intensificat-o până la instinct.

Oameni ai îndeletnicirilor domoale, în casa lor și în afară de dînsa, burgheji liniștiți, sentimentali și iubitori de artă și natură, botoșănenii urăsc din instinct excesul de orice fel. Nu-s nici conservatori inflexibili, nici revoluționari fanatici. Pacea și echilibrul firesc al ținutului în care se află tîrgul lor, s'au coborît, fără îndoială, în suflete : ele au nivelat orice asperitate, au potolit aspirații prea mari, izolat ivite cîte-odată.

* * *

Am ajuns la sfîrșitul acestor note fugare.

Sînt gata să las condeiul ostenit de alergare până la acest ceas de noapte. Dar peste întunerecul grădinilor și pacea caselor, din seninul profund și vast, „luna varsă... voluptoasa ei văpae"... Pe fereastra deschisă, adie mireasmă de brad și, într'o grădină, cîntă o privighetoare... Peste toate plutește răsuflul infinitului...

Și simt că tabloul acesta întregește tot ce-am spus, și bine și rău, fără măestrie, despre tîrgul lui Botăș visătorul...

N. N. Răutu

Recenzii

D. D. Patrașcanu, *Strategie* și *O Escursie de plăcere*, Bibl. „Foi volante", Edit. Viața Romînească, Iași, 1921, Prețul 2 lei.

Broșura aceasta oferă admiratorilor d-lui Patrașcanu două din minunatele sale schițe umoristice.

În *Strategie*, scena se petrece pe vremea neutralității noastre, chiar în ajunul războiului, într'o cameră rezervată a unui local de consum din București. Un „mare" general (...Bubi Ionescu), un Napoleon al nostru de pe atunci, vine să stea de vorbă cu doi prieteni, oameni de afaceri, în fața halbelor și a hărții întinsă pe masă. Generalul își combină planul strategic pe hartă, cu trei feluri de creioane.

— Intrăm, zice el. Situația s'a limpezit...

Și convorbirea lor, care trece dela strategie înaltă la furnituri de bocanci, dela politica internațională la un proect de chef „cu lăutari și cu... mă'nțelegi" – e de un comic irezistibil.

Tipurile sînt violent caricaturizate. Autorul își bate joc de ușurința vinovată cu care ne-am pregătit pentru războiu. E o șarjă plină de ironii, în care humorul d-lui Patrașcanu, rare-ori satiric, în tonul obișnuit al acestui gen, izbutește și aici să păstreze aceiași bonomie în expunere, făcîndu-ne să uităm pentru moment amărăciunea pe care ne-o aduce în suflet amintirea păcatelor din vremea neutralității.

În *O escursie de plăcere* regăsim pe d. Patrașcanu, fără nici o preocupare de satiră, cu toate însușirile sale de povestitor humoristic, care i-au atras sufragiile unanime ale publicului cetitor. Cu o vervă susținută dela un capăt până la altul, de o veselie firească, comunicativă, d-sa povestește peripețiile epice prin care a trecut, într'o escursie „de plăcere" la stația balneară Lacul Amar de lîngă orașul Mangalchioi... Nu, cît ai fi de trist, e imposibil să-i reziști! Mai cu samă întoarcerea în tramcar, cu pasagerii siliți să pue umărul la roată, cu nevasta majurului, cu popa și cu vizitiul țigan care-i terorizează, e un epizod de o forță comică rare-ori întîlnită în literatura noastră.

În împrejurările neurastenizante de azi, trebue să fim recunoscători unui autor care are darul să descrețească frunțile. O jumătate de ceas petrecută astfel în societatea d-lui Patrașcanu, te face să uiți amărăciunile zilei.

Și, dacă d. Patrașcanu ar mai avea nevoe de ea, asta ar fi cea mai bună recomandație față de cetitori.

G. TOPÎRCEANU

* * *

F. Aderca, *Țapul*, Editura „Viața Romînească", Prețul 15 lei.

Zeul cu copitele despicate, cu pulpele acoperite cu păr de țap, își arată, pe copertă, cornițele răsărind ușor în colțurile frunții volun-

tare, încordate, deasupra ochilor care țintesc victima dorită, cu pornirea tremurîndă în nările subțiri, pe buzele înflorite de un surîs posnaș, batjocoritor.

Dar cum victimele țapului d-lui Aderca nu sînt nici nimfe, nici driade, nu ne poate oferi, ceiace titlul ar promite, nimic din poezia pădurii, din farmecul proaspăt al cîmpului și al izvoarelor, din fluerul dulce-zicător al zeului păstorilor. Rămîne numai ironia și senzualitatea, lipsite de idealitatea pe care Pan o revarsă în miturile lui și care împletește flori parfumate în nodurile brutale ale patimii.

Ironie și senzualitate, două elemente statornice, nelipsite din tot ce scrie d. Aderca. Ironia ridicată de romantici la înălțimea unei dogme literare; ironia, care după formula lui Tieck ajută pe scriitor să-și domine subiectul, să se ridice mai presus de dînsul, să nu i se dee cu totul, e o însușire pe care o regăsești, ca pe o notă a vremii noastre, la literați diferiți totuși ca concepție și ca factură — la d. A. Maniu, spre pildă și, ca un sarcasm strident, în „Cetatea Idealului" a d-lui Dem. Teodorescu; dar e împinsă până la obsesie la autorul „D-rei din Str. Neptun".

Și nu e de mirare, după făgăduințele care se schițeau în acea primă a sa încercare de roman, să vedem apărînd, într'un cadru lărgit de astă dată, aceleași veleități realiste de a rechema, în decorul noroios și monoton al unei provincii, aceiași atmosferă de vulgaritate și de grotesc, fascinat parcă, de urîciunea și platitudinea care trebue să îndurereze ochii unui estet.

Eroul nu mai e unul din romanticii amorezi ai mahalalei Neptunului; el nu poate iubi decît într'un singur fel.. Pentru preteații de satir însă, acest don Juan, în felul lui (tînăr avocat cu chelie prematură și știind a cînta din violoncel), fără de voință în alegerile sale, mai mult sedus decît seducător, e un „țap" care nu se ridică prin însușiri trupești sau vre-un alt avantaj deasupra turmei. Desigur acest țap „cugetă", cugetă mereu ca toate personagiile d-lui Aderca. Dar mentalitatea lui naivă și neînsemnată, temperamentul lui chiar, sînt prea modeste pentru proporțiile care se atribuesc cerebralității lui, — ceiace face că nu știi totdeauna cînd este vorba de țap și cînd de autor... Dacă, indiferent de calitățile eroului, „țapul" nu e decît înlănțuirea „măștilor voluptoase și tragice" ale sexualității, înrudită cu chemarea genezică universală, generalizarea d-lui Aderca e tot atît de nedreaptă pe cît e de pesimistă. Viața are urîciuni și josnicii, dar nu totul e urîciune și josnicie. Nici tăgada nesinceră a unor porniri firești de însemnătate primordială, dar nici plăcerea de a se tăvăli ca un biet animal în mărturisirea instinctelor trupești, reducînd cerebralitatea la un simplu joc mecanic, răspunzînd ca o lovitură de ciocan grăbită antipodului său fiziologic, cu o nervozitate înfrigurată, crudă, lipsită de senzibilitate. — Dacă totul se reduce la atita, ironia sa e foarte îndreptățită. Dar în acest nihilism de concepție, în această anarhie a tuturor credințelor și convingerilor, în negarea tuturor desăvîrșirilor stă și negarea realității estetice, și atunci... Oricum ar fi realitatea, — frumosul și elevațiunea stau în însuși gîndul care le concepe, în răsunetul dureros al distincțiunii jignite, în nepotrivirea tragică dintre ideal și realitate. Caut zadarnic un ideal pozitiv la d. Aderca. Să fie oare în adevăr atît de dizolvant?

Nu se poate contesta romanului o unitate statornică în dezvoltare și în inspirație, o intenție lămurită în conturarea tipurilor, o vioiciune rară în deșteptarea ideii și a imaginilor roind ca niște fluturi într'un dans neobosit.

— Dar acțiunea?

Acțiune-subiect nu se pomenește; dacă o iei însă ca mișcare, ea circulă în goana fără răsuflare a stilului, împletind cu o ingeniozitate proprie autorului, mici fapte nenumărate din lumea din afară cu ecoul lor senzorial, în scena de viață lăuntrică, unde materia de observație se pierde fără urme, mistuită de o prodigioasă pornire cons-

tructivă. Stil și fond se confundă, de altfel, și ar fi tot atîta de spus de unul cît și de altul (abuzul neologismului dă limbii o stranie înfățișare); dar mă urmărește rîsul batjocoritor al unui scepticism rece, lipsit de simpatie, și-mi amintesc de vorba lui Tolstoi către Gorki: „Maxime, lasă-ne să privim puțin către cer!".

CORA IRINEU

*
* *

Radu Rosetti, *Povești Moldovenești,* Editura „Viața Romînească", 1920, Iași, Prețul 12 lei.

D. Radu Rosetti a studiat profund rînduelile sociale din trecutul Moldovei. Multe documente, cu litere simple sau înzorzonate, clare ori de-abia descifrabile cu lupa, au trecut pe subt ochii d-sale de cercetător imparțial. Printre afaceri de pămînt și de muncă, printre socoteli bănești, d. Rosetti a dat și peste multe întîmplări de lume, cu amoruri violente și isprăvi extraordinare. Dar d. Rosetti nu și-a luat subiectele numai din documente, ci — fiind membrul unei vechi familii boerești — a ascultat taclalele părinților și ale bunicilor, care povesteau uneori, sara, despre faptele care s'au petrecut în timpul vieții lor, cu dînșii și cu alți boeri cunoscuți, sau despre cele foarte de demult, păstrate în familie din generație în generație... Aceste povești din bătrîni le ascultăm, la rîndul nostru, din gura d-lui Rosetti.

Aflăm întîmplări vechi, dela 1650 și mai dincoace, până la sfîrșitul veacului trecut. Aceste întîmplări nu-s închise între limitele intrigii lor; ele au o perspectivă mai adîncă: se cufundă în mediul de pe vremuri.

Vedem Domni care, dupăce făceau „îmbelșugată cinste vinului vechi din pivniță", provocau — prin măsurile lor nechibzuite — năvălirea hoardelor tătărești: ținuturi pustii rămîneau în urma lor, poporul de jos era trecut prin sabie, iar boerii — luați în plean. Biruitorii vindeau la mezat femeile și fetele, ridicate ca pradă de prin locurile acestea: mame, soții și surori de boeri moldoveni își isprăveau viața în haremurile din Stambul sau din alte orașe orientale.

Dar și 'n timp de pace, nimeni n'avea siguranța persoanei și-a avutului său. Omul era într'o deopotrivă primejdie acasă, cași la drum. Bandiții mișunau pretutindeni, și uneori ei lucrau în înțelegere chiar cu ispravnicii. Bunul plac și necinstea administrativă domneau în voe, transformînd viața într'o povoară de nesuportat.

Țiganii erau bătuți la scară, pentru toate nimicurile: cînd greșeau, de pildă, bucatele nesărate sau le aduceau reci la masă. Țăranii de-asemeni erau bătuți. Boerii moldoveni, la urcarea pe tron a unui Domn vrăjmaș, porneau în bejănie peste graniță. Cu dînșii, pe lîngă carele și slujitori, luau și năravurile rele. Prin orașele austriace adesea intervenea poliția locală, cînd vre-un boer bărbos poruncea „certarea părintească" a țiganilor, la scara principală. Acestea se petreceau pela începutul veacului trecut.

În timpurile mai apropiate, „bonjuriștii" doar de protestau împotriva năravurilor și a rînduelilor de pe atunci. Și d. Rosetti adesea se oprește asupra rolului acestor oameni, care — în urma șederii lor în țări înaintate — nu mai puteau tolera regimul arbitrar și crud dela noi.

Violențele persistă și acum. Ele însă se produc mai mult în taină, — c'o oarecare jenă. Cel puțin, se știe acum că bătaia nu-i un lucru frumos.

Viața de altădată se desfășura subt teroarea evenimentelor arbitrare, cași subt opresiunea credințelor stabilite din părinți în părinți. Ba, — mai mult: chiar superstițiile nu-i lăsau pe oameni să trăiască după voia inimii lor.

Printre faptele crude din trecut se primblă însă un fir de lumină: Dragostea care, cași acum, îi domina cu aceiași putere pe războinici și pe oamenii pașnici. Un tînăr, de pildă, nu stătea pe gînduri să treacă hotarele țării, căutîndu-și logodnica printre neamuri străine, cu primejdia vieții la fiecare pas.—Aventurile galante se petreceau subt arme, între sclipiri de iatagane și focuri de pistol. Dorințile violente ale oamenilor izbucneau c'o naturaleță primitivă.

Oamenii aspri de odinioară aveau unele sentimente delicate, care înduioșează. Spiritul de jertfă reciproc al părinților și al copiilor, cași a celorlalte neamuri apropiate, ne inspiră respect pentru partea bună din sufletul omenesc,—oricît de părăginit ar fi acesta.. Oameni străini își arată, uneori, recunoștința până la moarte. Negustorii de femei captive își respectă cuvîntul dat,—chiar în fața unui concurent nou, care ar da un preț cu mult mai mare.

Poveștile d-lui Radu Rosetti se ascultă nu numai cu plăcere, dar și cu interes. Iar „Visul istoric", o admirabilă bucată de literatură pură, se fixază în rîndul lucrărilor cetite, de care veșnic ne-aducem aminte.

In opera d-sale, știm că nu-i vorba de niște eroi închipuiți de autor,—ci de niște oameni care au trecut pe aici în carne și 'n oase, care au iubit și au urît, care și-au vînzolit patimile violente pe locurile acestea, unde odată a curs sînge și unde, poate, iarăși va mai curge.

M. SEVASTOS

* * *

Mihail Manoilescu, *Regimul impozitelor față cu Producția națională,* Institutul de editură „Reforma socială", București, Prețul 8 lei.

Intr'o broșură de 42 pagini d. Manoilescu publică comunicarea făcută de d-sa, la Institutul Social din București. D Manoilescu își începe tratarea acestei chestiuni cu analiza criteriului economic în așezarea impozitelor. D-sa pornește dela ideia că atunci cînd Statul așază un nou impozit, face politică economică fără să-și dee samă, și că trebue să facă această politică economică, fixîndu-i după un criteriu social, unul moral și unul economic.

Făcînd politică economică, Statul poate activa acele ramuri de producție care la un moment dat pot să prezinte un mare interes pentru economia națională, sau poate salva un anume fel de producție cu o valoare de tradițiune și decăzut din diverse împrejurări (creșterea vermilor de mătase, agricultura) sau să previe prin impozite anume tendințe de dezechilibru în ordinea economică (cum ar fi formarea de trusturi și de consorții).

D. Manoilescu în expunerea-i obiectivă enumeră și obiecțiunile aduse acestei metode, printre care mai importantă ar fi că acest sistem de impozite cu tendințe economice trebue schimbat foarte deseori și adaptat noilor împrejurări de dezvoltare economică. Și d-sa ajunge la concluzia că impozitele sînt cele mai potrivite mijloace de politică economică, și că trebuesc admise ca instrument pentru realizarea unui program economic.

Analizînd apoi situația financiară și forțele de producție, și plecînd dela ideia că cheltuelile bugetare sînt în funcțiune de schimbul cu străinătatea, bugetul fiind condiționat de starea valutei, d-sa dă o serie de date statistice, uneori aproximative, dar foarte elocvente.

Un buget se razămă pe producție și mai ales pe ceiace rămîne disponibil din producțiunea unei țări. Puterea de plată, barometrul puterii financiare a unei țări, nu este atît producțiunea brută, cît exportul. Inainte de războiu bugetul reprezenta 24 la sută din producția națională anuală a Romîniei, iar astăzi ar reprezenta 33 la sută. In 1912 bugetul reprezenta 78.5 la sută din valoarea exportului, iar în 1921

la un buget de 5 și un sfert miliarde care trebuia să corespundă unui export de 6 trei sferturi miliarde, pentru a avea proporția din 1912, au a fost decît un export ce se urcă abia la 3 miliarde.

Și-atunci remediul?

a) *Reduceri bugetare,*—autorul preconizînd importante reduceri la capitolul anuităților datoriei publice. La plata datoriei publice să contribue și altă generație. De prelungit deci termenul de plată scăzînd cota anuităților. Iar la inconvenientul că mai tîrziu valoarea leului va fi mai mare ca cea de astăzi, și deci datoria va fi mai apăsătoare, d. Manoilescu face o propunere, care nu este ideia unui financiar, după cum spune d-sa și anume: O uriașă conversiune a tuturor datoriilor de războiu în senzul de a garanta astăzi nu o dobîndă de 5 lei, ci de 0.50 lei *aur.*

Propunerea ca soluție este ingenioasă și poate nelipsită de putința unei realizări.

Ce-ar fi ca un financiar să fie obsedat de această idee?!

b) *Mărirea veniturilor,* prin sporirea producției și prin schimbarea sistemului fiscal. Ajungind la miezul special al chestiunii ce și-a propus să trateze și anume: contribuția industriei și minelor la venitul Statului, d-sa dă iarăși statistice interesante din care rezultă că, în sistemul de protecție al industriilor romîne, industria și minele au plătit în vechiul regat mai puțin de 4 milioane lei anual, cînd astăzi după proectul d-lui Titulescu vor da 182 milioane numai în vechiul regat. Impozitul era cam de 1.5 la sută. Se vede ușor că această contribuție era mult prea mică.

Analizînd apoi principiile impozitelor, d. Manoilescu enumeră avantajele impozitelor directe, pe venit, și sistemul cedular față cu cel uniform, cedular proporțional sau progresiv; ajunge la următoarele desiderate, față cu sistemul proectului d-lui Titulescu:

1) Intreprinderile industriale și miniere trebue să constitue o cedulă separată de acea a comerțului, adică procentul de impunere să fie altul,—și anume mai mic,—la întreprinderile industriale decît la cele comerciale, căci comerțul înseamnă schimb, iar industria producție,—producție care mărește avuția națională, o crește.

2) Impozitul cedular privitor la venitul persoanelor morale cu scop lucrativ, nu trebue să fie simplu proporțional ci progresiv, și anume o progresivitate nu pe mărimea absolută a veniturilor, ci o progresivitate în proporție cu raportul între beneficii și capitalul investit. De ex: o Societate care are un venit de sută la sută să fie impusă cu 28 la sută din venit, iar alta care are un venit de 5 la sută să fie impusă la 12 la sută din venit. Acest sistem exista deja în provinciile alipite și d. Manoilescu îl preconizează și pentru vechiul regat.

3) Alte propuneri pentru încurajarea industriilor care prezintă azi un interes primordial pentru economia națională, și pentru încurajarea unei creșteri a valorii instalațiilor industriale.

Expunerea d-lui Manoilescu este făcută cu multă sistematizare, și fără a aprofunda prea mult problema; d-sa o prezintă limpede și concis, dînd totdeauna soluțiuni echitabile, care vor trebui luate în considerație și care, în orice caz, merită toată atenția și o largă discuțiune.

DEMOSTENE BOTEZ

* * *

Dr. E. Țeposu și **Dr. L. Cîmpeanu,** *Apele minerale și stațiunile climaterice* din Ardeal, cu cele din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina, Edit. „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 22 lei.

Dacă lucrarea pe care autorii o intitulează „călăuză" nu ar fi, într'adevăr, decît atît, încă ar umplea un gol uriaș.

Cîţi dintre noi, medicii,—s'o mărturisim fără inconjur!—cunoaştem în intregul ei, nesecata bogăţie a pămîntului romînesc, în locuri ce odihnesc şi îmbată sufletul prin frumuseţea priveliştii, sau tămăduesc suferinţele trupeşti prin aerul lor binefăcător, prin belşugul de verdeaţă ori de izvoare miraculoase?

Şi cîţi din bolnavii noştri n'ar fi cruţaţi de greutăţile de azi ale călătoriilor îndepărtate, de jertfele băneşti enorme pentru mulţi,—dacă noi, sfetnicii lor, am fi mai bine informaţi şi le-am arăta, că fiecărei staţiuni balneare din occident, cu faimă mondială, îi corespunde în ţara noastră o localitate similară, mai bogată poate în principii curative, mai accesibilă, în orice caz, mijloacelor oricui?

Dar confraţii mei de peste munţi au făcut mai mult decît atît. Inzestraţi cu spiritul critic al omului de ştiinţă, ei nu s'au mărginit la o inregistrare a localităţilor, la o înşirare a însuşirilor terapeutice şi a avantagiilor ce fiecare staţiune oferă oaspeţilor ei.—Ei nu s'au mulţămit să arate ce sînt aceste staţiuni; ci au indicat mai ales ce ar putea să devină ele, dacă cei chemaţi ar depune zelul şi munca ce se cuvine.

„E de datoria noastră,—spun autorii în introducere,—să refacem celace s'a stricat şi să construim instalaţii moderne acolo unde lipsesc, ca în felul acesta să putem face accesibile suferinzilor **nu numai dela noi, ci şi celor care ar alerga aici din ţări străine,** *izvoarele de medicamente şi staţiunile recreatoare ale naturii. Dece am arunca anual zeci şi sute de milioane lei peste frontieră, pentru aer, soare, şi ape mult inferioare celor dela noi?"*

Ce imbold sănătos în cuvintele acestea! Un intreg program!

Să nu se creadă însă că lucrarea d-lor Ţeposu şi Cîmpeanu se adresează îndeosebi profesioniştilor, sau autorităţilor. Dimpotrivă: artistul ce dublează în confraţii mei transilvăneni pe omul de ştiinţă, ne însoţeşte pas cu pas, în frumoasele escursiuni pe care le facem, cutreerînd minunatele locuri de odihnă şi tămăduire din Ardeal şi din intreaga patrie reconstituită.

Se simte vădit, pagină cu pagină, trebuinţa sufletească a autorilor, de a face ca pitorescul descripţiei să fie vrednic de „Romînia pitorească" pe care o descriu.

Complectă ca informaţii şi documentare, instructivă prin fond şi captivantă prin formă, cartea se ceteşte de către oricine uşor, plăcut şi cu interes, amintindu-ţi pe *J. Huret* cu călătoriile lui în largul lumii, pe *U. Cain* cu preumblările lui în Parisul vechiu şi nou, pe *G. Hallays*, cu pribegiile lui prin fermecătoarea grădină a Franţei.

•

Dar apariţia acestei lucrări mai are încă o latură, pe care ţin să o menţionez aci cu cea mai vie satisfacţie, cu un adevărat orgoliu: ea a eşit la iveală din îndemnul şi subt auspiciile unuia dintre cei mai vrednici oameni de ştiinţă, care reprezintă peste munţi cultura din vechiul regat, Prof. Dr. Jacobovici...

Cei care, la fel cu distinsul chirurg, părăsesc o situaţie strălucită pentru a-şi lua modestul şi ingratul rol de misionari, intr'un mediu oarecum nou, intr'o reşedinţă mai modestă şi, intr'un cerc, în orice caz, mai restrîns,—incep să culeagă roadele binefăcătoare — pentru ţară!—a apostolatului lor.

Opera lor nu este numai o operă de infrăţire şi contopire sufletească între cei de acelaşi neam, ci este şi un început bun, menit să reabiliteze faima vechiului regat, faimă pe care politicianii şi administraţia noastră i-au creat-o în ţările alipite.

Utilă tuturor şi indispensabilă oricărei biblioteci, sîntem încredinţaţi că în scurtă vreme lucrarea pe care autorii, cu o atît de frumoasă modestie, o intitulează „călăuză", nu va lipsi din nici o casă romînească.

Şi atunci va şti oricine că sînt destule surse în ţara noastră pentruca şi cei cu multe şi cei cu puţine resurse, să găsească alinare şi tămăduire.

Nu pot sfîrşi fără a transcrie cuvintele cu care d. Prof. Iacobovici îşi inchee călduroasa recomandaţie:

„Lucrarea d-lor Ţeposu şi Cîmpeanu este o frumoasă operă romînească pentru care merită mulţumirile tuturor".

Dr. A. VEREA

* * *

Şalom Alehem, *Staţia Baranovici*, etc. Traducere din idiş de C. Săteanu, Editura „Viaţa Romînească", Colecţia „Foi Volante", 1921, Iaşi, Preţul 4 lei.

Mulţi scriitori evrei din Rusia au descris viaţa evreiască. Această viaţă însă a fost intotdeauna privită, oarecum, prin cultura rusească, prin sufletul rusesc. De-altfel, chiar faptul că ei au scris în ruseşte ne dă indicaţii asupra înstrăinării lor. Şalom Alehem redă, mai bine decît oricare altul, nu numai viaţa Evreilor din Rusia, ci însăşi viaţa evreiască,—şi c'o naturaleţă, pe care literaturismul n'o alterează întru nimic.

Viaţa de ghetto, cu mizeria ei atroce, caşi viaţa indestulată a celor avuţi, este pătrunsă până în fund de ochiul ager al lui Şalom Alehem care prinde oriunde, la cea dintăiu privire, chiar partea măruntă de ridicol.

In opera lui Şalom Alehem nu-i numai rîs, satiric cîteodată, nevinovat de cele mai multe ori, ci în profunzimi e o tristeţă nemărginită, tristeţa poporului vagabond care de atîta vreme, şi pretutindeni, sufere prigoane şi ofense. Tristeţa aceasta din cînd în cînd esă la iveală. Protestul acestui neam,—subţiat de lupta pentru viaţă, printre oameni de diferite naţionalităţi, prin locuri felurite şi străine,—nu-i gestul brutal sau cuvîntul violent. Nu. Pe subt braţul care se ridică împotrivă-i, el lunecă şarpele rîsului său dispreţuitor. Un rîs cu dinţi de oţel. Un rîs cu ochi vioi şi mişcători, ca boabele de argint viu. Un rîs cu limba mobilă şi bifurcată, care şueră cu sunet de biciu.

Dar Şalom-Alehem, cel care rîde ostil în faţa asupritorilor neamului său de umiliţi, ştie să rîdă cu bunătate de mamă deasupra tuturor păcatelor acestuia. Defectele mari, caşi greşalele de toate zilele, nu scapă privirii jucăuşe a lui Şalom Alehem, care—aţintit parcă asupra lor—face să încremenească gestul cu păcat şi ni-l expune mut, subt zîmbetu-i sau subt hohotu-i de rîs, aşteptîndu-ne să rîdem, şi noi, din toată inima.

Dela un capăt la celălalt al operei lui Şalom Alehem, circulă un spirit vioiu, care-ţi scapă printre gînduri, ca apa printre degete. O vervă care nu oboseşte niciodată. O vervă repede-repede. Nişte gesturi sprintene în toate părţile. Şi nişte priviri lucii, vii — aruncate la dreapta, la stînga, fără intrerupere... Deodată verva are o eclipsă scurtă, gestul rămîne suspendat în aer, privirea se tulbură, — şi două lacrimi cad, intr'o clipă, aproape neobservate. Comedia îşi reia apoi mersul, grabnic, cu precipitare, gonită parcă din urmă de-o durere imensă—fugind, de teamă să nu se oprească şi să nu izbucnească, iarăşi, în lacrămi.

Volumul „Staţia Baranovici" cuprinde bucăţi cu meşteşug alese, care redau cît mai multe aspecte ale caracterului lui Şalom Alehem şi care se cetesc, intr'un suflet, fără să capeţi răgazul unei opriri.

Traducerea din idiş, ca stil şi ca limbă, este foarte bună. D. C. Săte nu a reuşit să dea operei un ton specific evreesc, fără să altereze bine-înţeles gramatica, cum fac unii—chiar neimboldiţi de intenţii antisemite—cînd vor să reproducă dialogurile între Evrei.

M. SEVASTOS

* *

Ed. Jaloux, *La fin d'un beau jour*, roman, grand prix de l'Académie française, 1920, Librairie Renaissance du livre, prix 6 frcs.

Se cunoaşte dragostea la bătrîneţe, inspirată de Goethe Marianei de Willemer, Ulrikei de Lewetzow, ultima iubire a lui Wagner, şi alte iubiri tîrzii inspirate de mulţi oameni mari, unor femei cu mult mai tinere.

E o parte ideală de abnegaţiune şi devotament feminin în aceste iubiri, inspirate prin covîrşitoarea influenţă ce o exercită opera acestor oameni asupra imaginaţiilor sentimentale. Prin puterea lor vizionară, au creat idealizări profetice, răspunzînd noilor nevoi ale spiritului, obosit de vechile formule de artă, au însufleţit ficţiuni de o putere atît de covîrşitoare de sugestie,—încît acestea, pătrunzînd adînc în sufletele prea sentimentale, au îmbrăcat vagile năzuinţi spre un ideal, dînd mişcări nefireşti mecanismelor sufleteşti susceptibile de înrîuriri exterioare. Aceste suflete alterate prin cetire se confundă în eroii-ficţiuni, se simt fiii sufleteşti ai autorului, îşi fac un ideal din el. Influenţa eroilor din „Suferinţele tînărului Werther", a eroilor romantici creaţi de geniul lui Byron, asupra spiritelor din acele vremuri, ne-o dovedeşte. De multe ori aceste opere au înrîuriri asupra unui întreg secol şi exaltarea unei cetitoare prea sentimentale îl găseşte pe scriitor către apusul vieţii, cînd nu mai poate fi un ideal omenesc pentru femeile în vrîsta visurilor şi a idealurilor. Iar dacă se întîlnesc, se pune deoparte şi dealtfel problema de a sacrifica, sau a se sacrifica, cu răspunderile respective.

Edmond Jaloux în „La fin d'un beau jour" face tocmai analiza psihologică a acestei situaţii.

Ioachim de Prémery, un scriitor de geniu, întîlneşte la vrîsta de 68 de ani o tînără fată, Olive de Hallencourt. Aceasta i-a cetit romanele, s'a entuziasmat de eroinele lui, se regăseşte exact în una din ele, se simte înţeleasă de acest mare scriitor şi, nedîndu-şi sama de natura sentimentelor ei, i se pare că-l iubeşte cu iubirea celor de aceiaşi vrîstă. Prémery este, ca orice om de geniu, un singuratic, un spirit înţeles de puţini, izolat chiar în mijlocul familiei lui, pe care o dispreţueşte. A avut multe iubiri, pe care le schimba îndată ce ele îi dădeau tot ceiace le cerea spiritul lui, dornic de forme nouă, veşnic înclinat spre cercetare şi analiză, şi ajunsese la vrîsta de 68 de ani într'o izolare apăsătoare. „Tinerii se împacă mai uşor cu singurătatea decît bătrînii", spune La Bruyère, şi Prémery găseşte în această fată care-i aduce, în răceala singurătăţii senile, căldura temperamentului ei entuziast şi tînăr, ultima rază de soare care-l luminează viaţa pornită spre întunericul veşnic. În apropierea ei se simte întinerit şi, —„le coeur n'a pas des rides",—prinde pentru ea pasiunea bătrîneţii, amestec de paternitate cu dragoste lipsită de dorinţă, dar în orice caz egoistă. Nu-şi dă sama la început de natura sentimentului ce-l încearcă, dar cînd nepotul lui, Hector de Jaulgonne, voeşte să o ia în căsătorie şi uzează de mijloace nedemne, pentru a o sili, intervine el subt impulsia geloziei şi o salvează. Fata îi spune atunci cît îl iubeşte, că nu poate trăi departe de el şi se oferă să-i fie tovarăşă în viaţă, soţie. Prémery înţelege prăpastia ce-i desparte, şi nebunia unui asemenea act, dar—bătrîneţea e totdeauna egoistă—numai după o grea luptă sufletească, care-l consumă şi mai mult, se hotărăşte să renunţe la dragostea ei, şi o sfătueşte să ia pe unul din discipolii lui, Alexandru Girval, care o iubeşte în tăcere cu multă pasiune, dar nu îndrăznise să-i vorbească. Olive, subt influenţa ideii că-l iubeşte pe Prémery, nu-l observase pe Girval. Îndemnaţi de Prémery se cunosc abia acum, îşi vorbesc, se împrietinesc şi ea începe să-l iubească, în timp ce bătrînul scriitor se retrage din nou în singurătatea-i senilă, căutînd o uitare în una din vechile prietinii.

Ed. Jaloux dă dovadă, în acest roman, de multă fineţe în analiza psihologică a eroilor. El trece dincolo de expresiunile exterioare ale proceselor sufleteşti şi adînceşte studiul acestor suflete intelectuale atît de complexe, până în însăşi esenţa firii lor şi a motivelor atavice, sau educative de acţiune. Stilul sobru, dar clar, în care e scrisă, face uşor înţeleasă această operă, care merită „Grand Prix"-ul ce i l-a decernat Academia Franceză.

O. ALEXIU

* *

Pietro Verri, *Discorso sull'indole del piacere e del dolore*, 1919, Lanciano. Ed. R. Carabba, Preţul 2 lire.

Biografice.—Din prefaţa lui Papini aflăm despre contele Pietro Verri că ar fi fost „cel mai demn, mai solid, mai cu judecată şi mai activ" dintre enciclopediştii milaneji din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. El s'a născut în 1728. Luă parte la războiul dintre Austria şi Prusia, de unde, reîntors în patrie, deveni scriitor satiric în contra superstiţiilor timpului său, economist politic şi psiholog. Fu activ şi în afacerile publice. Dela 1764–1766 scoase, cu prietinii săi, ziarul revoluţionar „Caffè", cu tendinţă de utilitate şi libertate. Se ocupă şi cu afacerile financiare. Ocupă diferite funcţiuni înalte. În 1786 se retrase la ţară şi redeveni scriitor. Muri în 1797. Multe scrieri i s'au publicat după moarte. Operele lui filozofice sînt puţine, dar ele au fost suficiente spre a-i crea, pentru timpul său, o reputaţie meritată. Avu chiar succesul de a fi citat de Kant în Antropologie, cu adaosul: „Subscriu cu toată convingerea concluziunile contelui Verri", dupăcum a remarcat Papini. Principalele-i scrieri sînt două: „Discorso sulla felicità" şi „Discorso sull'indole del piacere e del dolore". Studiul de faţă republicat de hărnicia şi de priceperea lui Papini, este privit ca cel mai de seamă. Prima ediţie e din 1773 şi ultima din 1854.

Din ideile lui Verri.—Între ideile lui Verri sînt unele care mi se par că pot cere şi astăzi atenţie. Sînt cele relative la cauza plăcerii, la compararea cantitativă a durerii cu plăcerea, la cauza acţiunii, la artificialitatea sentimentelor estetice, şi la diviziunea caracterelor după cum ele judecă sentimentele din punctul de vedere al duratei şi intenzităţii.

Papini crede că ideia centrală a lui Verri, acela că plăcerea e o „calitate negativă", că durerea e pozitivă şi că orice plăcere nu este altceva decît „o repede încetare de durere", i-a venit în vremea pe cînd era ofiţer în Germania, cînd după mari oboseli avu plăcerea unei profunde odihne. Expresia de „calitate negativă" dată plăcerii o întrebuinţează el înainte de Schopenhauer, dar—după cum însuşi recunoaşte—şi după Cardan.

Maupertuis afirmase că, în lume, cantitatea de durere e mai mare decît cea de plăcere, şi Verri admite şi el. Calculul acesta n'ar fi numai o iluzie. E drept, zice Verri, că durerea pare lungă fiindcă este pozitivă, şi că plăcerea pare scurtă fiindcă e „o încetare de acţiune, o stare uniformă a sufletului", „o cantitate negativă"; şi totuşi se poate spune fără iluzie că, în lume, e mai multă durere decît plăcere. Plăcerea poate fi mai intensă decît durerea, dar dacă întindem oarecum intensitatea plăcerii în timpul durerii precedente, aflăm de obiceiu, crede el, o cantitate de plăcere mai mică decît de durere. În sprijinul tezei de superioritate cantitativă a durerii, se adaugă şi faptul, ne spune, că unele dureri terminîndu-se prea lent, nu mai produc plăceri.

Care sînt cauzele acţiunii? Durerea este, după Verri, singura ei cauză. Fără dureri omul ar fi „un animal inert şi stupid, şi ar pieri puţin după naştere". Ceiace deşteaptă pe copil este durerea. Dupăce copilul suge lapte „cade în indiferenţă şi doarme, şi n'ar mai fi rechemat la viaţă, dacă durerea nu l-ar zgudui". Artele frumoase sînt şi ele o acţiune, şi ca atare s'au născut şi ele din dureri. „Dacă oamenii ar fi fost de o perfectă sănătate şi veseli, nu s'ar fi născut nici odată artele frumoase". Şi deasemenea aprecierea artei fiind o acţi-

une, omul viguros şi mulţămit nu are nevoe şi nu se desfătează în mod sincer de artele frumoase.

Plăcerile şi durerile produse de artele frumoase ar fi neadevărate. Nişte sentimente de aparenţă.

Pietro Verri zice că, „în calculul plăcerilor şi al durerilor, omul apreciază mai mult intenzitatea decît durata" şi prinde varietatea caracterelor, relativ la aprecierea sentimentelor după durată şi intenzitate, între clase. 1. In prima clasă pune „partea cea mai comună a oamenilor". Ei privesc obiectele subt un colorit şi un contur şters. Nesiguri în judecată, n'au pasiuni mari, şi caută să-şi treacă timpul. Sînt imitatori şi superficiali. Ei judecă sentimentele după intenzitate, nu după durată. 2. O minoritate dintre oameni vede obiectele colorat şi bine conturat. Sînt imaginativii, entuziaştii, şi oamenii de elevaţie sufletească. Ei se subîmpart în două categorii: a)—constanţii, cei care, dacă ideia e folositoare omenirii, sînt eroi; dacă e vătămătoare, sînt criminali; şi dacă ideia e incoherentă, sînt nebuni; şi b)—inconstanţii, şi anume poeţii, pictorii şi oratorii. Cei constanţi judecă în cercul pasiunii lor nu numai după intenzitate, ci în parte şi după durată; înafară însă de pasiunea lor judecă numai după intenzitate. Cei inconştienţi judecă numai după intenzitate. 3.—O altă minoritate vede obiectele colorate şi distincte. Cei din această grupă au pasiuni mai slabe decît cei din a doua, sînt mai raţionali şi mai unitari în felul de a fi. Ei judecă cei mai bine, ţinînd samă şi de intenzitate şi de durată.

Unul din cusururile plăpîndei filozofii actuale dela noi este în lipsa oricărui contact *viu* cu trecutul filozofic, aşa de puţin cantitativ şi, din punct de vedere universal, aşa de foarte puţină însemnătate cît a fost. Dar a fost. Şi una din cauzele principale ale acestei lipse este greutatea cu care ne procurăm lucrările romîneşti vechi de filozofie. In apus, filozofia veche locală reapare mereu în ediţii nouă, precum e şi cazul cărţii lui Verri. Din ceiace se tipăreşte astăzi la noi, poate numai a mia parte merită munca şi răspîndirea tiparului; însă o bibliotecă, critică dar şi foarte plăcută la înfăţişare în acelaşi timp, a vechilor tipărituri şi manuscrise filozofice romîneşti, *cred că şi-ar merita apariţia*.

Printre aspectele cele mai largi ale renaşterii romîneşti este şi prelucrarea trecutului prin alegere, însufleţire, adunare şi organizare. Aşa a fost de pildă în politică, istorie, limbă, arhitectură, literatură. Deasemenea o bibliotecă a filozofiei romîneşti vechi ar avea rolul de alegere, însufleţire, adunare şi organizare a trecutului nostru de gîndire filozofică.

Biblioteca s'ar adresa dela sine, prin conţinut cași prin formă, către un public mai întins decît al puţinilor specialişti în filozofie. Limba va trebui bine-înţeles explicată, iar alteori, ca în scrierile mai nouă ale lui Bărnuţiu, trebue în întregime tradusă în limba de azi. Din foarte multe e deajuns să se publice numai extrase.

Cînd vom avea biblioteca? Ce plăcere de adîncă perspectivă, ce sugestivă lectură în limba lor evlavioasă, mohorîtă, aşezată şi muncită a prinde cît mai deaproape ideia... Ce gîndiri interesante; căci bătrînii noştri, fără atîtea diplome pretenţioase ca noi, aveau diplomă dela natură, şi cugetau chestiuni, care totdeauna sau aproape totdeauna erau de mare folos pentru viaţă... Ce sugestivă e lectura lor, cînd ne închipuim că părinţii, bunicii, străbunicii noştri, în singurătatea vreunui schit din codrii Neamţului, le-au cetit tacticos, le-au frămîntat pe îndelete, sau le-au scris cu cea mai mare, pioasă grijă.

Cine ştie dacă, în afară de un caracter mai oriental, mai local, ce ar împrumuta, în general, viitoarei filozofii romîneşti, n'ar avea influenţă şi în senzul încărcării cu idei a beţei noastre arte. Cît de puţin. Lipsa unei bogate mişcări filozofice locale este cauza obişnuită a lipsei romanelor romîneşti de idei.

O. SAVUL

Revista Revistelor

Revue de Paris (Mai, 1921). *Louis Bertrand*, O evoluţie nouă a romanului istoric.

Se pare că nu numai studiile şi monografiile de vulgarizare istorică, dar şi operele care îşi iau materia şi subiectul în trecut, nu tocmai gustate în timpul naturalismului, sînt iarăşi la modă. Totuşi Salammbô a lui Flaubert, care poate fi considerată ca un model al genului, a fost publicată la 1863, iar în 1872 şi 1877 au apărut „La tentation de Saint Antoine" şi „Trois contes". La 1890, în plină teroare naturalistă şi zolistă, apare Thaïs a lui Anatole France, povestire filozofică, dar plină de archeologie şi de critică renaniană. De atunci numărul romanelor istorice creşte. E destul să pomenim de operele lui Pierre Louys, Paul Adam, Jean Lombard, Maurice Maindron, Henri de Régnier, Louis Bertrand. Dumas père e azi mai cetit ca întotdeauna. Pierre Benoit pasionează marele public pentru eroica Königsmarck sau Don Carlos, iar Atlantida sa, care a avut atît succes, nu e numai un roman de aventuri, ci şi unul de istorie şi de erudiţie. Totuşi împotriva romanului istoric s'au ridicat obiecţii. Cel care le-a formulat cu mai multă putere a fost Taine.

In studiul său asupra lui Walter Scott din „Istoria literaturii engleze", marele critic susţine că toate încercările de reînviere a trecutului sînt imperfecte, că orice imitaţie e un pastiş, că „accentul modern esă la iveală în cuvintele personajelor antice, că orice zugrăvire de moravuri trebue să fie indigenă şi contemporană şi că literatura archeologică e un gen fals. Literatura istorică, spune el, trebue să dispară şi să se transforme în critică şi istorie". Naturaliştii au exagerat încă această teză, ducînd la exces cultul documentului contemporan şi instantaneu. Artistul trebue să se limiteze la prezent, la minuta ce trece, el nu ştie decît ceiace vede, ce simte şi cade subt ochii săi. Taine însă, cîţiva ani mai tîrziu, într'o scrisoare către Flaubert, recunoştea că expunerea şi comentarul istoric al documentelor nu sînt deajuns în istorie şi că pentru a da o imagine vie şi completă a trecutului, istoricul e obligat să facă apel la calităţi, care sînt acele ale romancierului, imaginaţia reprezentativă şi simpatia intelectuală. Astfel istoria tinde să se confunde cu romanul. De fapt Taine nu se contrazicea, căci ceiace el criticase era balada artificială, falşa tragedie greacă, deci pastişul literar. Aceasta nu implica însă condamnarea unui gen care poate întruni soliditatea documentară şi critica ştiinţifică cu facultăţile literare imaginative.

Bourget a susţinut deasemeni în ultimul timp că romanul nu se distinge în mod esenţial de istorie. Totuşi deosebirea pe care o face el între romanul istoric şi cel de moravuri nu e exactă. In romanul istoric, spune Bourget, istoria e pe primul plan, iar în cel de moravuri, cazul psihologic. Dar dacă într'un roman de moravuri cazul psihologic e pe primul plan, acest roman nu mai e de moravuri, ci e psihologic. In realitate, într'un roman de moravuri cași într'unul istoric, cazul psihologic şi istoria sînt pe acelaşi plan. Moravurile chiar contemporane sînt tot istorie. Ori, ele ocupă acelaşi loc în Madame Bovary cași în Salambô. Dar, spune Bourget, pentru a reda

moravurile contemporane e deajuns să le observăm, pe cînd acele dispărute nu le putem evoca decît printr'un efort violent de imaginaţie, printr'un fel de halucinaţie a trecutului. Această halucinaţie nu e proprie însă numai romanului istoric. Ea este de fapt condiţia tuturor operelor mari. Acestea au la origine o obsesie a gîndirii şi a imaginaţiei de către un subiect care se oferă, confuz şi chaotic. Dar această halucinaţie originală are nevoe să fie susţinută şi hrănită de documente, de observaţie directă sau indirectă. Iar documentaţia romanului istoric e exact aceiaşi ca a romanului de moravuri. Pentru a descrie minele dela Creusot de azi, sînt obligat să mă duc la faţa locului, dar acelaşi lucru a făcut Flaubert cînd a voit să descrie minele africane din secolul al III-lea. Se va spune că un miner de azi e mai aproape de mine decît un sclav din secolul al III. Lucrul nu e sigur şi în orice caz între ei e o diferenţă numai de grad şi nu de natură. Intre romanul de moravuri şi cel istoric nu se poate stabili o diferenţă intrinsecă. Cel de al doilea nu e decît o varietate a celui dintăiu. Romanul de moravuri e situat în prezent, pe cînd cel istoric, în trecut. Ceiace le deosebeşte e numai o chestie de cronologie. Eroarea naturaliştilor a fost de a voi să limiteze la prezent literatura de imaginaţie. Dar un scriitor poate vedea şi simţi mai bine lucrurile istorice decît cele contemporane. In realitate artistul e stăpînul spaţiului şi al timpului. Caşi romancierul de moravuri contemporane, acel istoric exprimă ceia ce e universal şi permanent într'o aventură trecută. El degajează marile idei conducătoare ce domină o epocă, condiţiile eterne ce stăpînesc viaţa unui popor sau a unei ţări, lasonînd moravurile caşi acţiunea lui politică şi socială. El zugrăveşte locurile şi timpurile, costumele şi arhitecturile, materialul caşi spiritul unei civilizaţii.

Revue des Deux Mondes (Mai, 1921).

Victor Giraud: **Rousseau, profet religios.**

Cu prilejul operei lui Maurice Masson „La religion de Rousseau", apărută la 1916, criticul francez caută să lămurească unele aspecte ale personalităţii scriitorului. Impotriva părerii multor din admiratorii săi, el susţine că Rousseau nu trebuia considerat ca un logician, ci ca un poet.

Rousseau vedea lucrurile izolat, fragmentar, sporadic, în loc de a le prinde în dependenţa lor mutuală şi a le concepe ca părţile succesive ale unui tot. Incapabil de a-şi lega ideile, el avea intuiţii vii pe care nu le putea domina, organiza, sistematiza. *Dar* pe cînd la poeţii clasici, un Virgil, un Dante, Corneille, sau Hugo, armătura logică nu dispare cu totul, Rousseau, prin forma şi modul său de a gîndi, nu e un latin şi se apropie mai mult de poeţii şi gînditorii de rasă germanică, un Shakespeare, un Carlyle, un Schiller, un Hegel. „Identitatea contradictoriilor" e o formulă potrivită cu filozofia şi temperamentul său. Şi poate deaceia, acţiunea sa asupra romantismului german şi anglo-saxon a fost tot atît de considerabilă ca asupra acelui francez. Cu toate contradicţiile ce abundă în opera lui Rousseau, întîlnim în ea cîteva puncte fixe şi unele direcţiuni generale. Aceasta e mai ales adevărat cînd ne lăsăm pătrunşi de curentul sentimental şi de elanul comun ce însufleţeşte această operă. După Brunetière şi Lanson, Masson a arătat că acest revoluţionar înăscut sfîrşeşte aproape în toate chestiunile prin concluzii destul de conservatoare. El explică această dispoziţie a spiritului, prin lenea intelectuală, prin timiditatea ca şi prin resemnarea lui Rousseau.

După Giraud, cauzele acestei dispoziţii au o origine mai impersonală Rousseau nu e din punct de vedere religios decît moştenitorul tradiţiei calviniste şi din toate elementele divergente ce s'au încorporat în filozofia lui religioasă, cu tot mediul catolic în care a trăit atîţia ani, aportul calvinist e cel mai considerabil. El a împrumutat dela Calvin împreună cu multe argumente contra papismului, marele principiu al autonomiei conştiinţei, caşi nevoia individualismului religios. Deismul sentimental era deasemeni profesat de mulţi pastori genevezi, două secole după moartea lui Calvin; şi în această privinţă religia naturală a lui Rousseau nu exprimă decît ultimul stadiu al cugetării protestante. Critica filozofică împotriva revelaţiei creştine din „Profesia de credinţă a vicarului savoyard" e datorită influenţii enciclopediştilor asupra fostului lor tovarăş. Dar la Rousseau nu găsim niciodată ironiile şi grosolăniile volteriene împotriva catolicismului şi e incontestabil că profesiunea lui de credinţă e îndreptată împotriva filozofilor şi e o apologie a creştinismului. Desigur, între deismul lui Voltaire şi materialismul lui Helvetius sau Holbach sînt nuanţe, dar filozofia tuturor are un caracter raţionalist şi violent anticreştin. Rousseau protestează contra abuzurilor raţiunii susţinînd că adevărul nu poate fi dovedit, ci se vede, se simte. Raţiunea e un principiu de disoluţie şi de anarhie şi singurele adevăruri inatacabile, care sînt la baza vieţii şi a societăţii, sînt acele de sentiment. Să ascultăm vocea inimii care ne revelează conştiinţa, existenţa lui Dumnezeu, a Providenţei şi a sufletului nemuritor. Şi aceste noţiuni care erau la Voltaire nişte simple formule algebrice, un produs abstract şi teoric al spiritului, devin la Rousseau nişte pasiuni vii, izvorîte din adîncimile sufletului. Dar el nu admite divinitatea lui Christ, dogmele şi miracolele, şi de aceia Giraud socoate că declaraţiile lui nu pot fi numite religioase. Nu se poate nega însă ceia ce s'a numit religiozitatea lui Rousseau. Dacă el nu adoră, venerează. E un creştin prin dorinţă şi a creat o dispoziţie sufletească nouă: „pietatea fără de credinţă".

Deaceia Rousseau, cel dintăiu printre romancierii moderni, a fost considerat de cetitori ca un adevărat director de conştiinţă şi Masson avea intenţia să scrie un volum: „Les confessés de Jean Jacques".

Pentru o lume săturată de ironia perpetuă a ideologilor materialişti, el apărea ca un profet, ca omul care a restaurat în drepturile lui eterne sentimentul religios şi categoria idealului.

Caşi Lanson, Giraud consideră pe Rousseau ca pe un protestant liberal, şi opera lui ca o dată esenţială în istoria protestantismului. In Franţa însă, ţară de logică, de precizie latină şi de ereditate catolică, sufletele nu se puteau opri mult timp în regiuni vaporoase şi nesigure. A fi religios, pentru un Francez înseamnă a fi creştin; şi a fi creştin, înseamnă a fi catolic. Şi un mare poet, reluînd moştenirea lui Rousseau, trebuia s'o adîncească şi s'o îndrepte în această direcţie.

L'esprit-nouveau (Mai, 1921).

Ivan Goll, **Mişcarea teatrală în Germania.**

Atît din punct de vedere technic, cît şi al operelor, teatrul german e, după părerea autorului, cu cel puţin cincisprezece ani înaintea celui francez. Scena mobilă dela Deutsches Theater permite reprezentarea pieselor, cu scene foarte scurte şi variate, de Shakespeare sau Goethe. Decorurile sînt complect modernizate şi în mare parte opera pictorilor tineri, expresionişti sau extremişti. Actorii, intelectuali, au ceva personal şi sînt nişte adevăraţi colaboratori ai autorului dramatic.

Germania modernă are trei poeţi mari dramatici: Wedekind, Kaiser şi Sternheim. Toţi trei sînt nişte novatori. Hauptmann şi epoca lui a trăit. Naturalismul nu mai are trecere. Europeanul dela 1910 a devenit mai cerebral. El nu se mulţămeşte numai să privească viaţa, ci o critică.

Cei trei poeţi sînt chirurgi ai sufletului omenesc şi ei ne arată lipsurile şi boilile lui, fără sentimentalitate şi fără pudoare. La început, publicul şi cenzura s'au înspăimîntat; şi acum zece ani, Frank Wedekind a fost tîrît înaintea tuturor tribunalelor imperiului. Acum, doi ani după ce a murit, operele lui („Fiori de primăvară", „Lulu", Cutia Pandorei", etc.) sînt reprezentate în toate centrele mari ale Germaniei. Wedekind are un umor teribil, care te face să rîzi, dar în acelaşi timp te tulbură. Personajele lui sînt

cinic spirituale și au în ele ceva mefistofelic. Bărbații săi sînt de obiceiu aventurieri, iar femeile niște cocote, dar acțiunea e totdeauna înaltă și generoasă.

Carl Sternheim, care se numește singur: un Molière german, e pictorul satiric al burgheziei. El cunoaște toate viciile, defectele, micimile, toată prostia contemporanilor, pe care-i zugrăvește în caricaturi magistrale și într'un stil sec și casant.

Dar scriitorul cel mai gustat azi e Georg Kaiser, creatorul dramei expresioniste, în care îndrăzneala acțiunii rivalizează cu acea a cuvintelor. In piesele lui nu găsești fraze întregi, ci mai mult cuvinte. Acțiunea e totul și gestul. Apoi, deodată, o cascadă, un monolog, debitat nervos și eruptiv. Viața evocată de el pare halucinată. Problema socială cu aspectul ei roș, chinurile foametei, sînt temele obișnuite ale pieselor sale. Kaiser e un maestru al situației, care face să bată inimile și biciuește nervii. Cei care nu-l gustă spun că arta lui e prea cerebrală și prea puțin omenească, dar alții înțeleg că acest mare artist, care a găsit o formă și o limbă a lui, poate transpune în teatru manifestările sociale, estetice, cosmice ale erei noastre electrice și rapide. Kaiser se apropie adesea de film și piesele lui se adaptează minunat acestei noi arte.

Mercure de France (Mai, 1921).

Luăm din articolul d-lui *H. R. Savary*, **Reparațiile și Acțiunea aliaților**, cîteva date, ce ni se par de un interes mai durabil, căci studiul în întregime și-a pierdut, acum, o bună parte din interesul său de actualitate.

Cauza primă a dificultății aplicării tratatului dela Versailles în ce privește despăgubirile de războiu este lipsa de preciziune a acestui tratat: Comisiunea de reparații, însărcinată cu realizarea acestor despăgubiri, și-a văzut atribuțiile sale confuz determinate, puterea de inițiativă lipsită de elasticitatea necesară, nevoită fiind să ceară continuu lămuriri dela guvernele, ce au numit-o și, în cele mai multe cazuri, să ia hotărîri numai cu unanimitatea membrilor săi și în imposibilitate de a executa hotărîrile luate.

A doua pricină este situația creată de faptul următor: Anglia, plătită prin flota și coloniile germane, s'a dezinteresat într'o măsură sensibilă de executarea tratatului în această direcție. Ba mai mult. Odată dispărut pericolul militar și economic german, interesele sale față de Germania sînt opuse celor franceze: sub presiunea revoluției irlandeze și indiane, a mișcărilor sociale interne, cu perspectiva primejdiei rusești în Orient și în Asia, ea caută să restabilească viața normală economică cît mai curînd, spre a dobîndi în Germania o piață de desfacere a obiectelor manufacturate și o forță, pe care s'o utilizeze în viitorul conflict internațional. De aici propaganda în favoarea ușurării sarcinilor de războiu ale Germaniei, de aici volumul d-lui *Keynes* și altele similare, care au făcut atîta rău Franței, în opinia publică mondială; de aici nervozitatea engleză în fața plîngerilor Franței care-și arată rănile sale de războiu nevindecate.

Pentru a concilia teze opuse și a ceda cît mai puțin din punctul său de vedere în aplicarea tratatului, guvernul francez a fost nevoit să se plimbe, după anotimpuri, dela nord la sud, dela țară la oraș, la San Remo, la Hythe, la Lympne, la Bolonia, la Spa, la Paris, și a întîlnit necontenit în drumul său ideia fundamentală a lui Lloyd George: că trebue să fie ascultați în contradictoriu Germanii, pentru a fixa suma definitivă a datoriei evaluate, fără a se mai aștepta fixarea complectă a pagubelor de către Comisiunea de reparații. Astăzi această sumă e fixată, procentul cuvenit Franței determinat, plățile se efectuiază; totuși opinia publică zăpăcită de aceste calcule de miliarde, rămîne sceptică: ea ar voi ca plata lor, eșalonată pe distanțe considerabile de timp, să fie asigurată prin ceva pozitiv: „o ocupare militărească prelungită până la complecta plătire și o ocupare ceva mai grea decît cea, care apasă acum pe Rin"...

Deși este încă la modă în cercurile aliate, geloase și susceptibile, a denunța militarismul francez și a acuza Franța și aliata sa Polonia că, „însetate de aventuri și pe marginea ruinii financiare, de care singure sînt responsabile, caută, spre a se salva, să robească economicește Germania.... totuși balonul așa de bine umflat cu sofismele d-lui Keynes, e gata să crape". D. Savary are toate ironiile și tot desgustul posibil pentru ideile exprimate în *Consecințele economice ale păcii* și, fiindcă Germania s'a arătat nevrednică de încrederea aliaților, „ea trebue să suporte controlul Comisiunii de reparații în materie financiară... să afecteze pentru plata datoriei venitul vămilor, tutunului, alcoolului, a minelor, pădurilor, drumurilor de fier... Pentruca aliații să participe la prosperitatea Germaniei, ei trebue să organizeze sistemul fiscal german pentruca *toată* plusvaluta să fie afectată plății despăgubirilor. Trebue lăsate deoparte taxele pe export, mijloc indirect și viclean, de a combate concurența germană. Să lăsăm Germania să cîștige bani, dar să organizăm controlul finanțelor sale astfel ca să înceteze scandalul unei Germanii bogate, risipitoare și falite în fața aliaților împovărați de impozite și incapabili de a se ridica din ruinele lor".

Și apoi: „o Germanie, constrînsă a plăti un lung șir de ani sume grele pentru a repara crimele sale, nu va mai putea visa revanșă, nici să-și reconstitue forța militară". De aceia d. Savary își termină articolul cerind ca „ultimul soldat să plece din Germania numai dupăce va fi plătită ultima centimă".

La Revue de France (Mai, 1921).

Peste memoria lui Napoleon, al cărui centenar îl serbează anul acesta cu multă pietate națiunea franceză, scriitorii risipesc cerneala cu îmbelșugare. „Napoleon și Inteligența", „Napoleon și Femeile", „Napoleon intim", și încă altele multe sînt fețele, pe care minți pline de imaginația veacului nostru le împrumută marelui corsican. Dar toate aceste zugrăveli nu pot să-i dea o înfățișare bine desluşită. Napoleon, această uriașă izbucnire a geniului omenesc, rămîne pentru noi o taină.

D. *Paul Adam*, în partea a II-a a studiului său **Ligny și Waterloo**, se mulțămește să ne descrie peripețiile celei din urmă lupte a Impăratului. Povestirea e colorată. Simțim cruda ironie a destinului, care își poate rîde oricînd de cel mai strălucit dintre muritori. Iată-l pe Napoleon în ajunul bătăliei dela Waterloo: se culcă liniștit într'un pat alb și moale. Inainte de a închide ochii, el vede victoria, care-l așteptă adouazi, fețele plouate ale dușmanilor lui din Paris, intrarea triumfală în Curtea Tuileriilor. Iar adouazi sara... „Napoleon Bonaparte împietrise cu brațele încrucișate pe piept. Lacrimile îi curgeau în tăcere, pe cînd privea drumul spre muntele Saint-Jean. Mai multe mii de cadavre zăceau în lumina lunii... Nimeni nu-i veni în ajutor... Și Impăratul Latinilor se duse la Paris, ca să abdice...".

Această înfrîngere n'a oprit însă „zborul libertății asupra lumii". D. Paul Adam termină constatînd, spre marea mîndrie a conaționalilor săi, că „în ciuda tuturor înfrîngerilor dela Leipzig, Waterloo sau Sedan, la începutul sec. XX Rușii, Perșii și Chinejii chiar, au adoptat regimul liberal al controlului parlamentar în sunetele Marseillesei iacobine".

Incă un centenar: al lui Beaudelaire. D. *Fernand Vandérem* constată că acest poet n'a fost niciodată răsfățatul autorităților: sub Imperiu e lăsat în uitare și'n mizerie. Singurul act de atențiune față de marele poet a fost amenda de 300 franci pentru „Les fleurs du mal". Sub regimul actual, n'are mai mult noroc. In cincizeci de ani Republica n'a găsit nici suma modestă, nici petecul de pămînt pentru bustul lui Baudelaire. Abia dacă s'au învrednicit să pună o placă comemorativă pe casa, în care s'a născut.

In schimb critica de astăzi reneagă în întregime pe cea de eri. Ea risipește laudele cu același

belșug, cu care cea de eri azvirlea disprețul și insultele. Dacă s'ar aduna părerile criticilor până la 1910, – Weiss, Taine, Sainte-Beuve, Schérer, Brunetière, Faguet și ceilalți, – s'ar face o amuzantă plachetă, care, în contrast cu ditirambele de astăzi, ar arăta drumul pe care pot să-l parcurgă judecătorii literari, cînd li se lasă cincizeci de ani, ca să se desmeticească..."

D. Vandérem își propune să înlăture două greșeli, pe care critica le face, cînd afirmă că Baudelairé a fost catolic și reacționar. Nici în „Les fleurs du mal", nici în „Poèmes en prose" nu se găsesc motive, care să justifice teza că Beaudelaire este un catolic. Cele cîteva aluziuni la păcatul original și acele cîteva întoarceri spre Evanghelie sînt cu totul slabe în opera poetului, pe lingă aproape o sută de alte bucăți îmbibate de păginism și sensualitate. Nicăeri în Baudelaire nu se poate găsi ceva apropiat cu credința fervență a unui Verlaine, Rimbaud, Francis Caillard, Francis James, Paul Claudel. „Satanismul" lui nu-i decît o moștenire literară a romantismului și un izvor pentru imagini și personificări ale păcatelor omenirii. Din scrierile, unde și-a formulat în mod vag tendințele, nu se găsește niciun semn de catolicism militant. El vorbește în prefețele diferitelor ediții ale „Florilor" sale „despre regiunile eterate ale adevăratei poezii, unde nu este Răul și nici Binele". „Cartea aceasta n'a fost făcută în alt scop decît ca să petrec și să-mi exercit gustul pasional pentru obstacol"; și în altă parte: „Poetul n'are niciun partid, altfel ar fi un simplu muritor".

In poemele în proză aceiași orientare: Un idealist fervent, nu un credincios, care se închină dogmelor. Intr'o scrisoare el se exprimă astfel: ...„voiu cânta o religie (tibetană sau japoneză), căci disprețuesc prea mult Koranul; și în clipa morții, voiu lepăda această din urmă religie pentru a arăta mai bine desgustul meu pentru prostia universală. Vezi că nu m'am schimbat".. Barbey d'Aurevilly l-a caracterizat foarte just, cînd a spus despre el că este un mare poet, care nu se crede creștin și care *nu vrea* să fie. Totuși, fiindcă poartă în singe atîtea veacuri de credință, aceasta se trezește cîteodată în versuri:

Ah! Seigneur, donnez-moi la force
 [et le courage,
De contempler mon coeur et mon
 [corps sans dégo t!

Inconsequențele sînt însă rare. „Artistul vigilent și de o perseverență de neînchipuit în nestrămutata contemplare a ideii sale, n'a fost învins".

Rămîne reacționarismul poetului. Toată lumea știe că în tinerețe Baudelaire a fost un republican ultra, un *roșu*. La 1848 se bate pe baricade, scoate un jurnal revoluționar. Mai tîrziu rămîne cu aceleași convingeri. El scrie o prefață plină de laude la volumul de poezii cu caracter social al lui Dupont.

Baudelaire este etichetat ca reacționar în urma apariției culegerilor postume, *Les fusées* și *Mon coeur mis à nu*, niște note disparate, care pot duce ușor în greșală pe critici. Tot reacționarismul lui se reduce la „ostilitatea înăscută, pe care au inspirat-o în toate timpurile spiritelor alese, verbozitățile de tribună, intrigile lăturalnice și compromisele, pe care le slujesc".

Dar fie că *omul* ar fi fost în diferite epoci ale vieții sale cel mai grozav dintre anarhiști, apoi cel mai strașnic dintre reacționari, în opera *poetului* nu s'a strecurat niciodată nimic din patimile politice. „Les fleurs du mal" va rămine tipul cărții de poezie pură, asupra căreia n'au drept de încălcare nici o părere și niciun partid.

D. Valery La-baud ne vorbește despre evenimentul literar cel mai de samă în Anglia din ultimul timp: publicarea prefețelor scrise de **Joséph Conrad** pentru ediția definitivă a celor cinci romane ale sale. Cine este acest scriitor atît de puțin cunoscut la noi? Conrad, fiu de aristocrați polonezi, împins de dorul mării, își părăsește țara și familia și rătăcește ca ofițer de marină ani de zile pe toate mările globului. In cele din urmă se retrage în Anglia, de care îl legase prieteniile, căsătoria, copiii. Pentru a-și trece vremea începe să scrie în limba țării adoptive. Opera sa este reconstituirea poetică a amintirilor lui. Cași Ulysse, Conrad a văzut multe obiceiuri omenești și multe țări. „Această reconstituire poetică se compune dintr'un element principal, care este o regiune determinată a globului, o țară sau un oraș, și dintr'un element secundar, care este un personaj, mai adesea o femee, împrejurul căruia se grupează gesturile și stările de suflet ale celorlalte personaje.. în sfîrșit în al doilea rînd, este o intrigă dramatică, pe care se bazează dezvoltarea generală a temei principale". El merge dela un ținut de amintiri la un alt ținut de amintiri, dela viața pe oceanul Indian la viața în golful Mexic. In prefețele, despre care este vorba, Conrad ne face să cunoaștem „atelierul" lui de mare artist, adică mijloacele și materialele, pe care le întrebuințează în construirea romanelor sale. D. Larbaud se mulțumește numai să ne anunțe în mod sumar acest conținut; totuși se poate ghici că aceste prefețe alcătuesc un prețios volum de critică literară.

Le Monde Nouveau (April, 1921).

Chestia speculei preocupă pretutindeni, atît opinia publică cît și pe guvernanți. *D. Paul de Cassagnac* vorbește despre **Specula ilicită**, care în curînd va fi adusă iarăși în dezbaterile Parlamentului francez.

Legiuirile existente s'au dovedit dacă nu inutile, dar foarte puțin folositoare, – producînd chiar, în aplicarea lor, multe nedreptăți. Astfel, deobiceiu un ofițer oarecare de poliție constată specula, comparînd prețul de vînzare al mărfii cu cel din factură. Această procedare nu-i dreaptă. Numai bilanțul poate dovedi specula; și poate nici el: deși beneficiul este criteriul de judecată în astfel de chestii, *cursul* însă, care variază din zi în zi, provoacă unele încurcături grave. Dar ce aparat de control ar trebui să aibă la îndămînă justiția — pentru a revizui registrele marilor întreprinderi de comerț și de industrie!

Atunci, – care-ar fi soluția? Autorul propune ca legiuitorul să nu definească specula, ci să lase deplina apreciere în sama judecătorilor.

D. de Cassagnac este de părere ca, în fiecare caz aparte, inculpatul ar trebui să recurgă la avizul specialiștilor: El ar alege un membru al Camerei sindicale, judecătorul de instrucție altul, iar acești doi ar numi pe un al treilea. Această comisiune de trei ar trebui să-și dea avizul nu numai asupra faptului în discuție, dar și asupra moralității inculpatului. Judecătorul de instrucție n'ar fi obligat să respecte încheerile celor trei, ci ar putea oricînd să dea ordonanță de urmărire.

Această procedură oferă cele mai multe garanții pentru public, cași pentru cei aduși la bara justiției.

D. *Robert Veyssié* publică un articol de-o crudă realitate: **Prima condiție a reconstituirii franceze și mondiale.** Grava situație financiară a Franței nu mai e un secret pentru nimeni. Deși în ultimul timp diferența între importul și exportul Franței nu mai este așa de mare ca în anii trecuți, totuși cursul francez, nu numai nu s'a ridicat — dar a scăzut încă... Și aceasta se datorește presiunii pe care o exercită datoriile publice asupra finanțelor franceze — și deci temerii de o prăbușire complectă.

Franța serioasă nu mai are mari speranțe în puterea de plată a Germaniei. Visurile roze s'au risipit. Franța trebue să se pue pe picioare altfel: prin relațiile ei comerciale intense cu străinătatea. Aceste relații însă nu se pot lega din pricina valutei franceze, scăzute. Și nu-i decît o scăpare: revizuirea datoriilor interaliate. Unii pretind chiar anularea datoriilor de războiu dintre aliați. Autorul cere numai o însemnată micșorare a lor.

Statele-Unite și, apoi, Anglia sînt marii creditori ai Franței, Italiei, Belgiei, etc. Dacă acestea ar renunța la 5—600 milioane de dolari din datorie, Franța și-ar putea re-

face finanţele. Această renunţare n'ar fi un gest de liberalitate, ci o participare — în măsura puterilor fiecăruia — la sarcinile războiului. Refacerea Franţei este o datorie a acelora, care au purtat războiu, în comun, pe teritoriul francez şi care, mulţumită sforţărilor franceze, au realizat cîştiguri însemnate.

Dar, în primul rînd, Statele-Unite şi Anglia nu trebue să renunţe numai din datorie. Statele-Unite şi Anglia, din pricina valutei lor urcate, nu mai găsesc plasamente pentru mărfuri pe pieţele aliate: de aici rezultă o mare criză economică. Renunţînd la 5—600 mil. de dolari, Statele-Unite şi Anglia ar reface financiarmente Franţa, Italia, Belgia — ridicîndu-le cursul şi putîndu-le astfel vinde mărfuri. In modul acesta marii creditori n'ar suferi o pagubă reală, — ci dimpotrivă ar înlătura criza economică, ce a început să bîntue peste Ocean şi peste Canalul Mînecii — criză, ale cărei proporţii şi consecinţe nimeni nu le poate prevedea cu deamănuntul, dar fiecare îşi dă seamă de gravitatea lor.

La Revue Hebdomadaire, (No. 22, 1921). Un număr închinat aproape numai amintirilor şi portretelor...

D. *Pierre Hamp* se ocupă cu personalitatea actualului ministru al regiunilor liberate din Franţa, d. **Louis Loucheur**. Acest om, care acum joacă unul din cele mai de samă roluri în politica ţării sale, are origini foarte modeste: bunicul său era ţesător în Roubaix. N'a moştenit dela părinţi decît tenacitatea, sîrguinţa şi ambiţia. Acum douăzeci de ani d. Loucheur era încă simplu inginer în serviciul căilor ferate, avînd înaintea sa cel mult perspectiva unui îndepărtat post de inspector-şef. La 1899 părăseşte serviciul pentru a întemeia, împreună cu un bogat antreprenor, casa „Giros et Loucheur" pentru executarea de lucrări technice. D. Loucheur „un politechnician depolitechnizat", nu se opreşte la punctul de atingere al teoreticului cu realul, ci merge direct la aspra realitate. Prin spiritul său întreprinzător, prin colaboratorii energici, pe care ştie să şi-i cîştige, ajunge în scurt timp unul dintre marii antreprenori, efectuînd lucrări de sute de milioane. In timpul războiului d. Loucheur devine cea mai de samă figură între fabricanţii de muniţii. Tot atunci intră în viaţa politică. Dar îmbogăţirea lui prea grabnică l-a făcut nepopular, căci „spiritul francez sufere mai cu uşurinţă îmbogăţirea unei familii (Rothschild, Schneider), decît acela a unui singur individ".

Loucheur demisionează din cele patruzeci şi opt consilii de administraţie, unde avea, în tantieme, 400.000 franci anual. Micşorîndu-şi averea, el vrea să-şi mărească vaza în faţa cetăţenilor. Politica devine o pasiune pentru el. „Incetînd să fie un mare şef de lucrări, el trece dela un ordin, care conţine toată puterea de transformare socială, la un ordin perimat: parlamentarismul. N'a vrut să înţeleagă că acesta nu mai este important în viaţa Franţei! ." Este probabil — spune autorul, — că după comunismul militar, care domneşte acum în această ţară, va veni regimul comunismului industrial.

D. Loucheur ar fi putut să fie creatorul tiparelor, în care noile transformări sociale şi-ar fi luat forma, organizînd şi perfecţionînd instituţia patronatului. Ca mare industriaş, datoria sa era să lucreze pentru a cuceri pieţele Rusiei. Dar acum d. Loucheur are pasiunea politicii şi activitatea sa se concetrează numai asupra regiunilor liberate, pe care vrea să le restaureze. Dacă va izbuti, el va sta în istorie alături de Sully, Colbert şi Carnot, marile spirite ale organizării franceze.

Autorul face o apropiere între Loucheur şi Hugo Stinnes. Stinnes este forţa guvernului german, Loucheur este forţa guvernului francez. Stinnes este puternic în politică, pentrucă e puternic în patronat. Loucheur crede că trebue să-şi slăbească puterea patronală, ca să-şi mărească forţa politică. Stinnes este forţa industrială germană. Loucheur nu mai este forţa industrială franceză. Ministerul său seamănă cu un minister special de finanţe pentru păgubiţii de războiu. Tot ce crede necesar d.

Loucheur, este să aibă bani de împărţit. El nu propune pentru oraşele distruse un plan de cetate model, ci un proect de împrumut... Ca să se îmbogăţească, Franţa trebue să producă cu sîrguinţă. D. Loucheur, şef de industrie şi ministrul cel mai important pentru bogăţia ţării, trebue să înţeleagă acest lucru şi să înceapă în grabă lucrările de reparare cu muncitori francezi şi germani, fără deosebire.

Oesterreichische Rundschau (Mai, 1921).

Dr. Richard Kerschagl, **Proectele de refacere economică a Austriei.**

Primul proect a fost acel al lui Sir Ernest Harvey şi consta în întemeiarea unei mari bănci de credit, care să înlesnească exportul, contribuind astfel la ridicarea valutei. Era perioada, în care catastrofa nu era încă vizibilă în toată întinderea ei şi se mai spera în eficacitatea măsurilor financiare şi technice, criza economică fiind considerată atunci în prima linie ca o criză comercială. Dar îndată ce comisia reparaţiunilor, subt preşidenţia lui Sir William Goodes, a început a cunoaşte situaţia, s'a recunoscut că proectul lui Harvey nu era numai insuficient, dar încetase chiar de a fi actual. Şi cu colaborarea unui cerc de specialişti s'a alcătuit atunci un plan de reconstruire economică. Acest plan cuprindea o serie de măsuri pentru ridicarea producţiei agricole, pentru întrebuinţarea căderilor de apă în locul cărbunilor, caşi liniile mari ale unei politici de producţie şi de export. Planul lui Goodes îmbrăţişa întreaga problemă şi el punea realizarea lui în legătură cu înlăturarea barierelor economice ridicate de unele state naţionale duşmane şi cu o anumită colaborare a statelor, care au succedat Austriei. Şi creditul necesar acestei reînvieri economice, Goodes îl socotea la minimum 150 sau 200 milioane dolari. Planul lui Goodes a fost însă respins la Londra. Suma cerută de el a părut prea mare pentru un stat mic ca Austria. Financiarii doreau o ofertă mai avantajoasă cu riscuri mai mici şi mai ales un proect, care să nu fie internaţional şi să cuprindă obligaţii morale, ci un proect, care să fie o întreprindere privată, avînd înainte de toate caracterul unei afaceri.

In acelaşi timp cu proectul Goodes apăru proectul Loucheur, alcătuit în cercurile ambasadei franceze din Viena. Din motive de prestigiu, atît economice cît şi politice, Franţa ţinea să opună ceva proectului Goodes. In proectul francez suma necesară se ridică la 200 milioane lei, ceiace e destul de puţin şi acest proect nu are atît caracterul unei refaceri cît acel al unei penetraţii pacifice în senzul acelei îndeplinite de Franţa în Alger şi Tunis, adică al unei întreprinderi coloniale. Un consorţiu de financiari trebuia să reprezinte pe aliaţi, să evite însă orice legătură directă cu statele aliate. Acest consorţiu avea cele mai întinse drepturi de control asupra finanţelor statului şi se stabilea astfel un adevărat protectorat asupra Austriei. Proectul lui Loucheur a fost însă şi el respins, căci Anglia şi Italia au văzut cu drept cuvînt în el un amestec prea direct în afacerile interne ale Austriei, amestec care ar fi putut da naştere la complicaţii politice primejdioase.

Ultimul proect de refacere e acel propus de olandezul Ter Meulen. El constă în crearea unei mari asociaţii internaţionale de credit, la care ar participa marile state europene. Statul, care ar avea nevoe de credit, ar fi împuternicit pe baza unor garanţii serioase, să emită bonuri, care să servească de bază pentru achitarea importatorilor dinafară. Rămîne de văzut dacă acest proect care, ca şi acel al lui Goodes, are ca principiu numai credite de producţie, se va realiza în practică.

Primul punct în care, după părerea autorului, Antanta poate ajuta Austria, e crearea unor condiţiuni, în care forţele ei economice productive să se poată dezvolta. Şi această dezvoltare ar fi posibilă, numai dacă Austria ar avea materii prime şi cărbuni în cantitate suficientă. Al doilea e mai mult de natură psihică. Voinţa de a munci atîrnă în primul rînd

de poporul austriac însuşi, dar desigur că unele credite pentru procurarea mijloacelor de traiu sînt necesare, o hrană suficientă ar creşte puterea fizică de muncă ca şi voinţa de a munci, iar producţia ar fi atunci cantitativ şi calitativ mărită. Al treilea punct are un caracter special. Nu-i vorba numai de refacerea Austriei, ci trebue să se ţină samă că ea a făcut parte dintr'un mare complex economic, care s'a dizolvat şi că e silită acum să-şi caute o nouă formă de viaţă. Se vorbeşte din punct de vedere politic de o Austrie independentă, de alipirea ei la Germania sau de înfiinţarea unei confederaţii dunărene. De soluţia acestei probleme atîrnă însă direcţia, ce se va da refacerii ei economice.

Otecestvo (No. 1 şi 2). Aceastâ revistă rusească apare la Paris, sub conducerea d-lui A. I. Kuprin. Ea are un caracter literar, dar şi politic: antibolşevic.

„Otecestvo" pe lîngă mici schiţe, iscălite de d-nii Kuprin, Bunin, etc., printre care remarcăm: „Pîosic, ciornîi nosic (isprăvile unui cine rău crescut), cuprinde articole informative asupra Rusiei sovietice, ceşi a Rusiei de altădată, c'un pronunţat caracter de propagandă.

Astfel d. *Boris Nikitin*, fost general cu cartiruirea pe lîngă Ştabul circumscripţiei militare din Petrograd, restabileşte unele fapte, greşit relatate de presa franceză, din timpul primei revoluţii ruseşti. E vorba de **rolul lui Kerenski în revoluţia bolşevică.**

La începutul lui Iulie 1917, bolşevicii au făcut o încercare neizbutită de a răsturna guvernul provizoriu. Cu acel prilej, Trojki, Nahamkes, etc. au fost arestaţi, Lenin reuşind să se ascundă. Kerenski a intervenit, cu autoritatea lui, pentru punerea în libertate a bolşevicilor arestaţi. Mai mult: el a luat Ştabului militar dreptul de a mai aresta bolşevici.

In afară de aceasta, Ştabul — care avea informaţii precise asupra depozitelor bolşevice de arme — începuse percheziţii şi confiscări. Kerenski imediat a intervenit. Ştabul a fost oprit de a mai confisca arme. Kerenski a lansat o proclamaţie patetică, invitînd poporul rus — conştient şi de bună voe — să depună în cutare şi în cutare loc, dela cutare până la cutare oră, toate armele militare sau particulare. Numai cîţiva burjui, — spune d. B. Nikitin, — au depus la locul indicat cîteva pistoale şi săbii din timpul războiului rusoturc. In Octombrie 1917, Kerenski s'a putut convinge, cîte arme n'au fost predate de bolşevici.

Aceasta a fost, inchee autorul, obîrşia vărsărilor de sînge de mai tîrziu.

No. 2 este consacrat memoriei generalului Kornilov, ucis de soldatesca rusă în April 1918.

Mişcarea intelectuală în străinătate

ROMANE

Ludwig Ganghofer, *Das grosse Jagen*, Berlin, 1918, Grote, 575, S., M. 7.50.

Născut în 1855, Ganghofer trăeşte în München şi ca nuvelist şi scriitor de romane dezvoltă şi acum o energie productivă surprinzătoare. De obiceiu îşi alege subiectele din mediul ţăranilor munteni din Bavaria — o înrudire, în ce priveşte genul, cu Anzengruber, dovadă mica piesă „Der Herrgottschnitzer von Oberammergau", de atîtea ori jucată de către trupele populare din cunoscutele producţii ţărăneşti ale „pasiunii Domnului". Insă Ganghofer şi-a lărgit cercul cetitorilor mai ales cu romane — „Der Jäger vom Fall" (1883), „Berglust", „Martinsklause", „Das Gotteslohn" (1898), şi altele scrise în maniera la modă pe atunci a literaturii de foileton ori a revistelor de familie, cu largi concesii făcute tineretului pudic de ambele sexe, gen cunoscut în Germania sub numele de „Gartenlaubeliteratur". In romanul de faţă e vorba de emigrarea protestanţilor din Berchtesgaden, mai ales spre Prusia. Marea prigoană are loc către finele secolului al 18-lea, secol strivit de tăvălugul atîtor războae, şi o face biserica în cinstea ministrului prusac şi a ataşatului său militar, colonelul von Berg, zis şi „kronprinţul", viitorul Friedrich cel Mare.

Louis Dumur, *Le boucher de Verdun*, Albin Michel, Paris, 1921.

Impresiile de războiu ale unui locotenent german, Hering. Rănit în lupta dela Marna, el e îngrijit într'un lazaret militar din Aix la Chapelle. Insănătoşat, petrece Crăciunul în sînul familiei, la Halle. In sara Crăciunului el se logodeşte şi cu toţii beau pentru victoria Kaizerului. Reîntors pe front, el luptă la Verdun, unde se găseşte în anturajul Kronprinţului. O artistă franceză vrea să ucidă pe Kronprinţ, dar mai puţin norocoasă ca o Judită sau Charlotte Corday, e descoperită şi executată. Hering ca ceilalţi ofiţeri apar ca nişte brute senzuale, orgolioase şi crude. Cartea, scrisă c'o ironie amară, vrea să dezvălue barbaria germană, ascunsă sub masca civilizaţiei materiale.

Federigo Tozzi, *Trece croci*, Milan, Treves, 1920.

Acest roman e istoria unui delict vulgar, a unui simplu fapt divers al cronicei locale: istoria a trei fraţi Gambi, librari şi anticari în Sienna, care înşeală pe cavalerul Nicchioli, fabricînd în numele lui nişte falşe scrisori de schimb. Cele şase personaje principale ale romanului trăesc c'o energie intensă, iar opera produce o puternică emoţie. „Stilul sobru e de o puritate clasică. Pe cînd stilul unui d'Annunzio, în romanele lui, e mai mult pictural, Tozzi are un stil de sculptor. Copil al Toscanei, el e din rasa marilor artişti florentini, un Ghiberti sau Donatelo".

TEATRU

Walter Bloem, *Helden von gestern.* Schauspiel in 3 Akten, Leipzig und Zürich o. I., Grethlein et Co., 1921, 118 S., M. 10.

Bloem zugrăveşte efectele şi urmările marelui războiu în prezentul nostru trist. „Eroii de eri" sînt doi grafi, doi iuncări veritabili — tatăl şi fiul, care dupăce s'au distins în luptele „pentru patrie", vin acasă şi găsesc moşia neîngrijită şi îndatorată. O clipă stau ca smulşi din rădăcină, fără razim şi fără de mijloace. In faţa lor apare însă cumpărătorul moşiei lor străbune, un îmbogăţit din războiu, dar nu un parvenit de rînd şi fără importanţă, ci un om cu mentalitate onorabilă, un „pacifist", care în anii cei de jertfă a trebuit totuşi să lase fiul să se înroleze şi să moară. O căsătorie între fata sa şi băiatul iuncărului ar putea să scape pe cei doi grafi, de mi-

zerie. Contesa este încîntată, şi doreşte această alianţă, pe care o încurajază chiar şi cu mijloace mai puţin demne... Numai tinerii se opun. În sufletul lor ei hotărăsc să trăiască în chip vrednic, din muncă proprie, pentru ei şi ai lor.

MEMORII, BIOGRAFII

Richard Dehmel, *Zwischen Volk und Menschheit*, Kriegstagebuch, Berlin, 1919, S. Fischer, 494 S., M. 12.

Richard Dehmel este un nume cunoscut până dincolo de hotarele Germaniei. Partizanii au văzut într'însul „profetul unei noi forme lirice, al principiului muzical în cuvînt şi al ritmului sufletesc". În prefaţa volumului de poezii şi poveşti „Lebensblätter", Dehmel vorbeşte despre intenţiile lui artistice, făcînd singur o expunere a teoriilor sale, şi dînd o icoană completă a vieţii sale sufleteşti. Deşi de vre-o 50 de ani — fiind născut în 1863,— la izbucnirea războiului Dehmel s'a înrolat şi, instruit într'un regiment de infanterie, a fost trimes pe front ca simplu soldat, în Octombre 1914. Înaintă până la gradul de sublocotenent, servind în tranşee, ţinînd conferinţe din sector în sector — până la izbucnirea revoluţiei. Experienţa aceasta formează acum conţinutul jurnalului său: „În mijlocul poporului şi al omenirii". Cînd a pornit pe frontul belgian, capacitatea de funcţiune a ochilor, inimii, puterea de reflecţie a minţii era clară şi neuzată. Pe încetul însă ritmul lor s'a încetinit, ochiul şi inima au devenit tot mai indiferente. Cugetarea se transformă într'o „cicăleală nervoasă, din care pricină şi pentru cetitor capitolele lucrării sale devin tot mai fără interes".

Federigo Tozzi, *Con gli occhi chiusi*, Milan, Treves, 1920.

Autorul mort anul trecut, la vrîsta de 38 ani, e considerat de critica autorizată ca unul din primele talente ale literaturii italiene noi. Opera e primul capitol al unei autobiografii. Micul Federigo, copil bolnăvicios şi trist, îşi petrece zilele într'un colţ, nemişcat. Viaţa caşi existenţa i se par nişte penibile iluzii. Tatăl lui, om aspru şi brutal, nu are decît dispreţ pentru dînsul. Mama, creatură pasivă şi muncitoare, trăeşte o viaţă de roabă, totdeauna umilită în faţa bărbatului. Lumea, care se perindă în han la ora mesei, e evocată cu o rară putere. Prin puterea de observaţie şi darul de a însufleţi personajele, Tozzi aminteşte pe unii scriitori ruşi, pe un Cehov, sau Gorki.

FILOZOFIE

Milivoïa Pavlovitch, *Le langage enfantin*, Paris, Champion, 1920, 204 p.

Autorul a făcut studii de aproape asupra copilului său, care a învăţat în Franţa în acelaşi timp limba sîrbă — limba maternă — şi limba franceză. A strîns o sumă de date, care fac cartea utilă, fiindcă e interesant să urmăreşti la un copil învăţatul limbii, mai ales o limbă cu flexiune aşa de complicată, cum e limba sîrbă,— şi încă învăţarea a două limbi de odată. La achiziţia vocabularului autorul semnalează faptul că un copil prinde mai lesne cuvintele, care prin forma lor seamănă cu alte cuvinte cunoscute, fără să se confunde împreună. Urmărind constituţia progresivă a morfologiei, arată că un copil, care vorbeşte o limbă flexionară, învaţă uşor cazurile, sau invers, că verbele sînt învăţate întăiu subt forma imperativului. În capitolul asupra frazei, copilul începe prin a forma propoziţii cu un predicat, şi numai după aceia o complică pe încetul introducînd şi alte elemente: subiect, atribut, complement...

CRITICĂ

Stephan Zweig, *Romain Rolland*, Frankfurt, Rütten-Löning, 1920.

În 1912 a apărut încă o biografie a lui Rolland, de Paul Seippel, dar mai puţin cunoscută. Zweig zugrăveşte personalitatea creatoare a poetului, cercetîndu-i până şi cele mai mărunte lucrări de începător, despre care s'au păstrat abia titlurile, şi făcînd legătura între manifestările acelea de demult şi între creaţiile sale ulterioare, care ne duc la figura principală din „Jean Christophe" scoţînd din ele toate concepţiile poetului în marele cadru, în care reprezintă el lumea: epoca renaşterii, a revoluţiei... Eroii sînt nişte fanatici, martiri ai ideii şi convingerii. Zweig pune pe „Jean Christophe" în centrul expunerii sale. Relevă părechea J. Christophe şi Olivier, care reprezintă spiritul francez şi german, semnalează presimţirea poetului despre viitorul războiu între Franţa şi Germania, căci R. Rolland a fost multă vreme chinuit de grija luptei între „spirit şi forţă". De aci Zweig trece la cărţile recente: „les Précurseurs", satira din 1918 „Liluli", şi romanul „Clérambault" publicat după patru ani de muncă, în 1920. În aceste opere poetul se răfueşte cu spiritul războiului, incorporat în diplomaţi şi intelectuali, în gazetari şi literaţi. Dar R. Rolland nu urăşte neamul omenesc, ci e plin de nădejde, cum dovedeşte drama sa din 1902 şi cum dovedeşte tovărăşia sa recentă cu Anatole France, H. Barbusse şi Marcel Martinet.

ISTORIE

S. Charléty, *Histoire de la France contemporaine.—La Restauration*, Calmann Lévy, Paris, 1921.

Din numeroasele istorii generale ale Restauraţiei publicate până acum, nici una nu e scrisă după o metodă ştiinţifică şi ele nu tratează decît evenimentele politice. Cartea d-lui Charléty ne dă dimpotrivă un tablou cu totul nou al acestei perioade atît de importante a istoriei franceze contemporane. Autorul a utilizat numeroase documente din arhive, memorii recente şi lucrări speciale.

După el istoria unei epoci nu e completă, dacă nu conţine decît schimbări de miniştri şi intrigi de diplomaţi, de aceia d. Charléty face în cartea lui o parte largă mişcării religioase, artistice, literare, ca şi evoluţiei economice şi civilizaţiei.

FILOLOGIE

E. Norden, *Die germanische Urgeschichte in Tacitus' Germania*, Leipzig, Berlin, 1920, Teubner, 505 S., 1 Karte, 72 M.

Norden cercetează legăturile lui Tacitus cu predecesorii săi, precum şi locul „Germaniei" în literatura etnografică a antichităţii. Izvoarele lui Tacitus, cînd a scris istoria străvechilor Germani, sînt mai ales capitolele din Plinius, despre războaele germane, care încep cu războiul Cimbrilor şi ţin până la Claudius. Însă Plinius se întemeia şi el pe Livius, care la rîndul său s'a folosit de Timagenes, a cărui expunere se baza în sfîrşit pe Herodot. Timagenes a folosit, pe lîngă Cezar, mai ales pe Posidonius, cel mai vechiu informator despre Germani (ca 80 a. Chr.), lăsînd la o parte pe Artemidorus (pela a. 100), care dă cele dintăiu veşti despre Cimbri. Dar Tacitus a mai folosit rapoartele neguţătorilor romani, ale ofiţerilor, etc. Se explică atunci pentru-ce terminologia lui Tacitus poartă stampilă grecească. Norden discută aşezările primitive ale triburilor germane. Helveţii stăteau în Elveţia nordică încă în s. III a. Chr., unde plecaseră din sudul Germaniei. Tot prin Elveţia trebue să fi trecut şi Cimbrii. Faptul că Tacitus s'a influenţat de literatura greacă, este de importanţă deosebită pentru înţelegerea pasagiului aşa de des discutat, cînd e vorba să aflăm originea numelui Germanilor — chestiune, cu care s'a mai ocupat Norden. Rezultatul, după el, ar fi următorul: în pasagiul *ut omnes primum a victore ob metum, mox etiam a se ipsis invento nomine Germani vocarentur* — „a victore" trebue tradus „după învingător" iar nu „de către învingător" căci *a* are aici senz grecesc, întocmai ca [illegible].
Pasagiul întreg s'ar traduce deci astfel: „Numele Germania este de dată recentă şi a fost primit de curînd, de oarece *Germani* s'au numit la început numai Tungrii de azi, atunci cînd au trecut Rinul cei dintăiu şi au respins pe Galli. Însă numele acestui trib german a căpătat pe încetul atita însemnătate,

că pe urmă s'a zis așa (de către Galli) poporului german întreg, întâiu de teamă luîndu-se după porecla învingătorului, apoi și-au zis așa ei înșiși, luînd de bun numele, pe care l-au primit". – Numele poate să fie de origine celtică. Dacă însă Tungrii la început erau de naționalitate germană ori celtică — e discutabil, căci și alte triburi germane au purtat nume celtice: Usipeții, Nemeții, Tribocii, etc.

POLITICĂ

. Cramb, *L'Imperialismo britannico*, trad. din englezește de G. Salvadore, LX–167 pag., F. lli Bocca, Torino, 1918.

In istoria cugetării europene autorul distinge patru epoce: întâia este inspirată de idealul sfînt („civitas dei" a fericitului Augustin); a doua, de iluzia libertății religioase (reforma lui Luther); a treia, de credința în libertatea politică (revoluția franceză); a patra, de pasiunea infinitului trecut dela individ asupra statului (imperialismul).

Voind să dovedească funcțiunea istorică a imperiului britanic, autorul exaltă politica engleză. Imperiile, zice el, sînt încarnații ale ideii divine, care vede în războiu realizarea unui scop înalt. In ciuda pacifiștilor, războiul este o manifestare sublimă a aptitudinii omului de a se jertfi unor idealuri nepieritoare. Dacă Anglia tinde azi către domnia universului, o face supunîndu-se unei porunci de sus, descoperite cu prilejul războiului de o sută de ani, după martiriul nedrept al Ioanei d'Arc. Deci Anglia, prin politica ei colonială, cînd vrea să insufle pămîntului spiritul englez și convingerile engleze — execută fără să vrea un imperativ divin. Epoca noastră este epoca ei. Incarnînd o idee sfîntă, ea se poate considera ca „sanctuarul central al pămîntului" și reprezentanta humanității. Cramb legitimează politica engleză colonială din ultimele secole.

TEOLOGIE

Georg Heinrici, *Die Hermes-Mistik und das neue Testament*, herausg. von Ernst v. Dobschütz, Leipzig, 1918, XXII–242 S., M. 10, 80.

Primul caet din întâiul volum al „Scrierilor pentru istoria creștinismului primitiv" — organ al institutului saxon de cercetări în domeniul religiunii comparate — cuprinde o lucrare neisprăvită a defunctului teolog din Leipzig, în a căreia introducere se vorbește întâiu despre raportul dintre mistică, filozofie și magie, despre vechimea literaturii mistice, forma și cuprinsul ei, apoi se cercetează amănunții cele 15 tratate transmise subt numele lui Poimandre – toate cu cultul lui Hermes – și fragmentele de aceiași natură din Stobaeus, Asclepios, precum și citatele cu Hermes din părinții bisericii. In a doua parte e vorba de raporturile dintre mistica hermeică și noul Testament. Se discută noțiunile *revelație, Dumnezeu, lume, om, mîntuire*. Centrul de greutate il formează analiza textelor de până azi. Autorul zice că scrierile sfinților părinți se poate să fi fost influențate de către mistica lui Hermes, nu însă și noul Testament. Că există o dependință între literatura hermeică și noul Testament, este foarte probabil. După Heinrici, influența elenistică asupra creștinismului, în epoca apostolilor, nu se poate constata. Creștinismul primitiv nu trebue considerat ca o religie sincretistică — o reunire de sisteme variate — ci poartă „un caracter unitar și deosebit". Literatura hermeică este un document prețios pentru sincretismul elenistic. In deosebire de alți cercetători (Reitzenstein, Norden, W. Kroll și a.), Heinrici pune în discuție problema dacă literatura hermeică a fost influențată de către noul Testament.

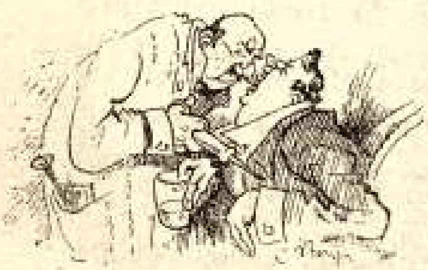
BIBLIOGRAFIE

Adolphe O. Orna, *Les Araigées* (Roman), Les Editions G. Crès et C-nie, 1921, Paris, Prix 6 francs.
Mihail Sadoveanu, *Orhei și Soroca* (Note de drum), Edit. „Glasul Țării", 1921, Chișinău, Prețul 8 lei.
Dr. Emil Țeposu și Dr. Liviu Cîmpeanu, *Apele Minerale și Stațiunele balneo-climaterice* din Ardeal, cu cele din Regat, Basarabia și Bucovina (Călăuză), Ediția a II-a, Editura „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 22 lei.
Ramiro Ortiz, *Cronici Italiene* (Giosuè Carducci.—Antonio Fogazzaro.— Giovani Pascoli.– Artur Graf.— Retractationes), Editura „Viața Romînească", 1921, Iași, Prețul 14 lei.
D. Caracostea, *Poetul Brătescu-Voinești*, Editura „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 15 lei.
Adrio Val, *Poètes Roumains*, Impr. H. Libert, 1921, Paris.
Adrio Val, *Sonnets*. Impr. Andrée Forng, 1921, Paris, Prix 2 fr.
Dr. Dimitrie Marmeliuc, *Sofocles*, Tip. Universității, R. Brill, 1920, Cernăuți, Prețul 8 lei.
Florin Sion, *Considerațiuni asupra Constituției bolșevice*, „Biblioteca juridică" No. 9, Editura „Samitca" S. A., 1921, Craiova, Prețul 6 lei.
M. Teodorian-Carada, *Norocul lui Iani* (Roman), Editura Gutenberg, 1921, București, Prețul 8.50 lei.
Jur. Dr. Florea Lupu, *Curmarea speculei și sporirea producțiunii*, Editura „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 2 lei.
Eugeniu Sperantia, *Frumosul ca înaltă suferință*, Editura „Cele trei Crișuri", 1921, Oradia-Mare, Prețul 2 lei.
Artur Gorovei, *Datorii și Drepturi*. Carte pentru săteni, Edit. „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 10 lei.

Mercure de France, 1-er Juin, Prix 3 fr. 85.
La Nouvelle Revue Française, 1 er Juin, Prix 4 fr. 50.
La Revue Mondiale, 1-er Juin, Prix 3 francs.
Bulletins et Mémoires de la Société de Neurologie, Psychiatrie et Psychologie de Jassy No. 1–2 și 3–4.
Presa Dentară, No. 3. București.
Gîndirea, No. 4, Prețul 2.5o lei.
Transilvania, No. 5 și No. 6, Prețul 10 lei.
Vremea Nouă, No. 5, Prețul 3 lei.
Foaia Plugarilor, No 6, Prețul 2 lei.
Orizontul, No. 21, Prețul 1 leu.
Romînia Viitoare, No. 5, Prețul 2 lei.
Ideia Europeană, No. 68, Prețul 1 leu.
Roma, No. 5, Prețul 4 lei.
Crinul Satelor, No. 1, abonament anual 18 lei.
Revista Sănătății, No. 3, Prețul 5 lei.
Cele trei Crișuri, No. 11, Prețul 3.50 lei
Buletinul Muncii și al Ocrotirilor Sociale, No. 9–12, Prețul 10 lei.
Lamura, No. 8, Prețul 5 lei.
Pentru inima copiilor, No. 1 și 2, Prețul 4 lei.
Ideia, No. 2, Prețul 3 lei.
Biblioteca Copiilor și a Tinerimii No. 21–22, Prețul 2 lei.
Cîmpul, No 11, abonament anual 35 lei.
Junimea, No. 2, Prețul 3 lei.
Revista Jiului, 11–12, Prețul 6 lei.

Revista Caricaturii

Nas lung

Oculistul (examinînd bolnavul): Inchide gura!
Pacientul: Vi i nasul încă înăuntru, domnule Doctor...
(Fliegende Blätter)

După modă

— Uite, bărbăţele, nici nu mai am cu ce să mă îmbrac.
— Bucură-te, ai să fii atunci după ultima modă.
(Simplicissimus)

Atavism

— Staţi! nu trebue să vă gîndiţi numaidecît la crimă... Poate c'a mai avut în familie, printre strămoşii lui, vre-unul călcat de automobil...
(Le Rire)

La optician

— Nu văd nimic anormal la ochii dumitale... Ce vă jenează mai mult?
— Inchipueşte-ţi, doctore, că nu mai pot distinge figura actriţelor la teatru.
— Se vede treaba că te uiţi mai mult la picioarele lor...
(Passing Show, Londra)

Un cunoscător

Imbogăţitul de războiu (angajînd pentru o serată pe un pianist) Ce bucăţi cînţi dumneata?
— Numai clasice.
— Da? Atunci să-mi cînţi numai de prima clasă.
(Fliegende Blätter)

Scumpetea

— Un chilogram de carne!... Ai bani destul la dumneata ?...

(Le Rire)

O tragedie

Bello: Vechea poveste: „Bătrînii nu vreau, tinerii vreau... Adio, Iulia!

Bella: Adio, Romeo!

(Lustige Blätter)

1921 ANUL XIII. AUGUST. No. 8

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICA

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Lăpuşneanu 33

1921

VIAŢA ROMÎNEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 100 lei; jumătate de an 50 lei. Numărul 10 lei.—Pentru străinătate: un an 140 lei; jumătate de an 70 lei. Numărul 14 lei.—Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face in orice lună a anului, trimiţind suma *prin mandat poştal.*

Reinoirea se face cu o lună inainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere intrerupere.

Preţul abonamentului este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an . 200 lei

Pentru particulari:

Pe un an	100 lei
Pe jumătate an	50 „
Un număr	10 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	140 lei
Pe jumătate an	70 „
Un număr	14 „

Abonaţilor li se acordă intre alte avantagii şi reduceri insemnate de preţ asupra operelor literare şi ştiinţifice editate de *Institutul de arte grafice şi editura „Viaţa Romînească"*, astfel că abonamentul revistei le revine aproape gratis.

Un exemplu:

Costul abonamentului la Revistă este de 100 lei pe an. Costul a 50 volume, ce vom edita minimum pe an, va fi aproximativ de lei 600.

Reducerea ce se acordă abonatului la cărţile editate de Revistă fiind 15% aproximativ (adică in cazul nostru, lei 90)—costul revistei pe an ar reveni deci abonatului *numai la 10 lei*, adică *zece lei pe an.*

Administraţia.

Pentru siguranţa primirei regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 12 lei anual costul rocomandărei.

ŞCOALA

Intr'o zi, pecind mă duceam la Siret, mă opri in bolţile dela marginea tirgului Focşăneanu David, unul dintre tovarăşii mei la şcoala lui domnu' Trandafir. Era un palid şi firav fecior de tirgovăţ. In unele după-amiezi, cu dinsul şi cu alţii, „băteam bumbii" subt un zăplaz,—şi el se deosebea prin vicleniile pe care le desfăşura ca să ne ciştige avutul. Acuma, pieptănat şi îmbrăcat curăţel, ca intr'o zi de şcoală, sta in pragul dughenii şi, caşi tatu-său, îşi freca minile aşteptind muşterii.

Era la Sintămăria-cea-mare, zi de iarmaroc. In puţinii ani ai vieţii mele, incă nu văzusem un lucru aşa de însemnat. Pe lingă asta, Focşăneanu David mă îndemna cu prietinie să mă opresc la el. Mă hotării să las de data asta apa şi zăvoiul Siretului, ca să văd mişcarea lumii in „medean" şi pe uliţa largă a prăvăliilor.

Subt bolţi, unde stăteau înşirate mărfuri felurite, pielării şi cituri, fierării şi pine, carne de porc lingă linuri colorate, frînghii şi oale lingă coloniale şi cofeturi, încă nu pătrunseseră sătenii; neguţătorii aşteptau ginditori, răzimaţi de stilpi, in lumina soarelui de dimineaţă. Bătrinul Aron Focşăneanu îşi făcea rugăciunea in strimta lui dugheană de mărunţişuri. Cu şalul dungat in spate, cu lădiţele negre infăşurate pe curele la mină şi la frunte, se plimba încet, mormăind. Din cind in cind se oprea, eşea în prag, privea la deal şi la vale şi spunea ceva ovreeşte, c'un glas gutural, tovarăşului meu. Apoi iar se concentra parcă în rugăciunea lui, închizind pe jumătate ochii şi petrecind printre degetele-i osoase fuioru-i cărunt de barbă.

„Măi Focşăneanu David, întrebai eu pe băiat; ce faci tu acasă şi pe cine aştepţi aici?

— Acuşi începe vinzarea, imi răspunse el. Trebue să dau şi eu ajutor...— Şi-mi zimbea cu buzele-i fără singe.

— Da' tu ştii să vinzi?

— Cum nu? Am învăţat demult să măsor, să socotesc şi să vind!"

Atunci îmi adusei aminte de minunatele socoteli la aritmetică, pe care Focşăneanu David le făcea la şcoală, şi de problemele încurcate pe care ni le arăta el uneori într'un caet soios, cu mult mai grele, mai lungi şi mai amănunţite decît cele ale domnului Trandafir şi ale aritmeticei noastre. Focşăneanu deprindea taina numerelor şi la o şcoală ovreiască, unde mai învăţa şi alte lucruri în ceasurile cînd noi, băeţii fără griji ai creştinilor, ne fugăream, băteam mingea, ori hoinăream prin împrejurimile tîrguşorului.

„Măi Focşăneanu David, de-aceia dezlegi tu aşa de uşor socotelile la *artimetică!* zisei eu, cu puţină invidie.

— Eu ştiu să înmulţesc în cap cu zecile şi cu sutele! îmi răspunse mîndru David.

— Cum se poate! strigai eu cu mirare. Ştii tu cît e 30 înmulţit cu 25?

— Ştiu! vorbi hotărît tovarăşul meu. 30 înmulţit cu 25 face 750!"

Intr'adevăr, pentru mine socoteala aceasta făcută într'o clipă era o ispravă fenomenală! Era una din minunăţiile lumii şi-mi aducea aminte de greutăţile vieţii mele. O picătură neagră îmi căzu parcă pe inimă şi, fără să-mi dau socoteală, căutam în mintea mea un răspuns care să mă înalţe în ochii lui Focşăneanu David.

„Dar tu ştii să baţi mingea? strigai eu. Te duci la Siret? Ştii să înoţi? Ai fost în zăvoiu? Acolo sînt şi bursuci!" adăogii holbînd ochii.

Focşăneanu David, săracul, nu ştia nimic din toate acestea. El crescuse în umbra zidurilor şi, puţinii ani pe care-i trăise, se strecurase prin hudicioare înguste şi murdare. Acuma mi se părea că mă priveşte el pe mine cu admiraţie. Chiar bătrînul Aron se oprise din rugăciunea lui şi se uita la mine ca la un animal depe alte tărîmuri. Indată începui a povesti despre isprăvile mele; încercai a spune ceva chiar şi despre o puşcă cu care aveam de gînd să mă duc la vînat. Şi tatăl şi feciorul ascultau, zîmbind, vorba mea înflăcărată şi priveau din cînd în cînd spre mulţimea care se aduna în medean. La cel dintăiu muştereu care trecu pe subt boltă, fui lăsat în drum cu isprăvile mele voiniceşti. Focşăneanu David se răpezi dela locul lui întrebînd:

„Ce vrai să cumperi, bade? Avem marfă foarte bună!"

Săteanul trecu mai departe. Negustorii rămaseră liniştiţi lîngă mine. Dar avîntul meu trecuse. Incepui a privi cu luare-aminte mişcarea şi lumea.

In medean era viermăt de oameni, o curgere neîntreruptă de căruţe cu cai, de cară cu boi, de gospodari şi gospodine în strae de sărbătoare. Năvălea spre tîrg norod din unsprezece sate. Căldura zilei de August creştea şi se stîrnea, în lumina vie, colbul veşnic şi neistovit al tîrgului. Vitele şi oamenii pluteau ca'ntr'un fel de pîclă cenuşie.

In obor, unde se puneau la cale vînzările de animale, geambaşii făceau larmă; încercau caii, dădeau tîrcoale boilor şi vacilor, îşi şopteau la ureche preţurile, băteau palma. La o parte, în bărătci joase de scînduri, cîteva femei frigeau carne de porc şi peşte de Galaţi la nişte vetre joase de cărămidă. Alături, Lipoveni bărboşi cu cămăşi roşii şi Lipovence cu broboade verzi şi galbene legate pe subt bărbie vindeau mied gălbui în cănăţui de sticlă. Coropcari, cătră marginea tîrgului, îşi înşiraseră jos, pe ţoluri, marfa de mărunţişuri şi-şi strigau muşterii, – flăcăuaşi şi copile, care se opreau pentr'un păun, pentr'o zgărdiţă, pentr'un şirag de hurmuz. Deasupra chemării lor se ridicau ţipetele certurilor şi zarva norodului...

Gospodarii şi gospodinele începură a intra subt bolţi. Aron bătrînul şi tovarăşul meu, din ce în ce mai vii şi mai vorbareţi, aţineau calea lumii şi cercau să facă vad spre prăvălioara lor de mărunţişuri. Intindeau mînile, opreau pe femei, apucau de pulpana sumanelor pe bărbaţi. Cu uimire ascultam cum Focşăneanu David vorbeşte despre o marfă care era cea mai „prima" şi cea mai aleasă din lume, adusă dela *Ţarigrad*, dela *Viana* şi dela *Pariz*.

„Poftiţi, *domnilor*, în prăvălie!" îndemna David cu seriozitate.

Dar domnii, cu opinci şi cu ciubote unse cu dohot, nu se opreau. Era prea devreme pentru tîrgueli; nu se întîlniseră încă finii cu nînaşii, şi toţi erau încă „pe inima goală", nu mîncaseră adică nimic. Treceau mai departe, spre crîşmele unde începeau a ţipa viorile şi a zumbăi cobzele Ţiganilor.

Curînd totuşi începură să meargă şi afacerile prăvăliilor ovreeşti. Două gospodine, una în vîrstă, alta tînără şi frumuşică, stătură puţin la îndoială în faţa dughenii lui Aron. Focşăneanu David se răpezi înaintea lor şi le pofti să intre:

„Poftiţi vă rog! ce voiţi să cumparaţi? Avem marfă *extra*... Poate voiţi un cit de modă nouă? Avem de care doriţi! Avem orice..."

Femeile priviră în urmă, apoi înainte; după aceia întoarseră capetele spre noi. Bătrînul le zise grav:

„Intraţi înăuntru!"

Cuvîntul lui fu hotăritor. Femeile intrară.

Aron le cercetă o clipă cu ochii; apoi întrebă cu dulceaţă:

„Ce vreţi să cumpăraţi dumneavoastră? Un cit bun? ori o pînză?

— Dă-ne nişte *hasă*..." răspunse ascuţit bătrîna.

David se răpezi spre rafturi şi trase un val de pînză, — apoi, după valul de pînză, două bucăţi mari de stambă. Le aşeză lîngă hasă — şi bătrînul, desfăşurînd pînza, cerca încet-încet să atragă luarea-aminte a femeilor spre colorile vii pe care copilul le desfăşura cu mişcări iuţi.

Incepu o dezbatere nedesluşită de vorbe. Atenţia îmi era îndreptată spre furnicarul uliţii; auzii numai ţipetele de uimire

ale femeilor şi rîsul prietinos al bătrînului; şi gospodinele, spre mirarea mea, nu eşiră din prăvălie cu pînză, ci cu citurile colorate pe care le coborîse din rafturi băiatul.

Indată intrară alte femei, apoi altele. Şi bătrînul spunea despre stamba lui o poveste curioasă.

„Aşa *cit*, pe care-l vedeţi dumneavoastră, este ţesut tocmai la tîrgu' Americei... şi împărăteasa Chinejilor se îmbracă cu el... aşa-i de frumos ş'aşa-i şede de bine..."

In adevăr, stamba pe care o desfăşura Focşăneanu cel bătrîn trebue să fi fost în gustul chinezesc.

„Mie mi-ar trebui un lucru mai bun... zise cu hotărîre o femee oacheşă cu sprîncenele ca lipitorile, privind îndrăzneaţă la negustor.

— Care lucru mai bun? întrebă bătrînul Focşăneanu, înălţîndu-şi sprîncenele. Parcă este lucru mai bun? Dar dacă vrai, hai să caut altceva, mai potrivit pentru ochii dumitale... Numai îmi pare tare *rău* că nu vrai să mă crezi pe mine! Aici ai şi lucru bun, şi eftin! Costă numai optzeci de bani cotul!

— Optzeci de bani? strigă cu glas înalt nevasta. Da' unde s'a mai auzit aşaceva?

— Hm! nu vrai să crezi dumneata? Aşa preţ ţi-l fac numai dumitale, căci văd cu cine am a face; dar am vîndut azi din marfa asta c'un franc douăzeci, aşa să am eu bine! Dacă o vînd cu şaptezeci şi nouă de bani, pierd la dînsa! Dar ziceai că vrai altă marfă: nu aşa de bună ca asta;—aceia are să fie mai eftină...

— Apoi nu... mai proastă nu-mi trebue, jupîne!

— Dumitale, dragă, ştiu eu că nu-ţi trebue lucru de mîna a doua. Pune mîna pe marfa asta şi vezi! ştiu că cunoşti... vorbi moale Ovreiul, întinzînd femeii stamba. Pune, te rog, mîna. Asta nu costă parale.

— Văd eu, văd... da'-i scump, jupîne!

— Ştii ce? se amestecă, în clipa asta, tovarăşul meu de şcoală; ştii ce? Am să pun un cuvînt ş'am să rog pe tata să-ţi lase cinci bani la cot! Are să te coste aşa lucru *fain*, numai şaptezeci şi cinci de bani cotul.

— I-ra! da' unde se află una ca asta! doar eu nu s de eri de alaltăeri şi nu mi-i acu întăia oară! Am mai văzut eu cituri ş'am mai cumpărat!

— Cît dai? întrebă scurt bătrînul, întinzîndu-se spre femee, peste tarabă. Spune un preţ! eu nu mă supăr... tîrgul n'are supărare..

— Apoi, jupîne, eu ţi-oi spune una: marfa dumitale face patruzeci de bani cotul!

— Cum ai zis? ţipară într'un glas tatăl şi fiul. Şi groază, amestecată c'o înfricoşată uimire, li se zugrăvi pe obrazuri. Işi duseră mînile la tîmple şi-şi clătinară capetele. C'un gest de indignare, Aron dădu cu dosul palmei marfa la o parte. Cu acelaşi gest, David o repezi în alt colţ al tejghelei.

Femeia îi privi pe rînd, cu ochii ei negri şi bănuitori.

„Dau patruzeci de bani cotul!" zise ea cu hotărîre.

Copilul rămase nepăsător. Tatăl, rece, întoarse cu dispreţ capul.

„Cu aşa preţ, nu pot!"

Femeia se îndreptă spre uliţă.

Deodată bătrînul o întrebă cu glas prietinesc:

„Dai şaptezeci de bani?"

Nevasta se opri.

„Mai pun şi eu zece bani! zise ea rîzînd.

— Atunci se apropie tîrgul! se amestecă David şi-şi şterse vesel nasul cu dosul palmei.

— Ai să mai pui şi ceilalţi douăzeci de bani! grăi Aron.

— Nu pun, ferească Dumnezeu! Dacă-ţi place aşa, bine; dacă nu, mă duc; mai găsesc eu şi alţi negustori.

— Ba ai să mai pui doi gologani! strigă cu hotărîre negustorul.

— De ce să nu pui?" întrebă, rugător, şi David.

In clipa aceia, un gospodar înalt şi spătos, cu bundă înflorită, împinse în dugheană două fete sfioase, codane de cinsprezece ani, şi după el un cîrd întreg de cumetre, de nînaşe şi de fine se abătură din drum. O femee gureşă îşi făcea loc în fruntea lor. Era îmbracată cu rochie croită la tîrg, era frumoasă, albă şi rotofee.

„Poftiţi, cucoană preuteasă, sărut mîna!..." tresări David, repezindu-se cu umilinţă înainte-i.

Prăvălia se umplea. Aron, hotărît, se plecă la urechea femeii oacheşe, îi şopti ceva cu taină, apoi apucă bucata de stambă şi i-o puse în braţe.

„E bun cuviat? strigă el vesel. Să măsor?"

Cucoana preuteasă, adusă la ales de gospodine, se aşeză pe un scaun, tîrîit în grabă de David, şi o salută cu respect şi domnu' Aron. Femeia oacheşă se lăsă convinsă de cuvîntul misterios al negustorului. Stamba ţipă ascuţit, cînd David o rupse cu mînile subţiri. Iar gospodarul, cu cele două codane, vesel şi el parcă de navala din prăvălie, privea în juru-i, pe cînd fetele cercetau cu ochi aprinşi cordeluţele, horbotele şi pînzeturile de care era tixită dugheană negustorului.

De cîtăva vreme urmăream cu încremenire pe tovarăşul meu de şcoală. Intre el şi bătrîn parcă era un joc necontenit de gesturi, de mişcări şi vorbe repezi. Cum se umplu prăvălia, uimirea mea crescu. Focşăneanu David, ca şi cum ar fi fost într'o luptă, se înmulţea; scotea parcă din ochi, din nări, din gură, din vîrful degetelor vorbe, argumente, horbote, cordele şi pînzeturi, spunea preţuri grozave, cobora cu linişte pănăla jumătate, măsura răpede cu cotul de lemn, însemna cu foarfecele, rupea; slujea şi pe cucoana preuteasa, întindea în vîr-

ful degetelor şi nişte hurmuzuri codanelor Romînului cu bundă. Dimineaţa începuse goală pentru prăvălie, negustoria pornise uşurel şi cam alene după aceia; acum era însă o adevărată înfrigurare, căci se făcuse vadul mult dorit; şi de lîngă tejghea, unde căutau să mulţămească pe toată lumea, certîndu-se din preţuri, mirîndu-se, uimindu-se, supărîndu-se, îmblînzindu-se şi împăcîndu-se, cei doi negustori chemau şi pe trecători, se repezeau chiar până la prag, îndemnînd pe oameni cu tot ce le dorea inima...

Tovarăşul meu de şcoală mai făcea ceva, ce mă umplea de respect: îndată ce un preţ era rupt, zimbetu-i dispărea o clipă, rămînea gînditor, cu ochii aţintiţi, apoi rostea hotărît şi sigur rezultatul unei socoteli pe care ceilalţi o verificau încet şi trudnic pe degete...

Nu ştiu ce farmec a avut pentru mine, în dimineaţa aceia de iarmaroc, tovarăşul acela al meu de şcoală palid şi subţiratic. Nu mă mai interesa nici iarmarocul, nici zarva şi mişcarea oamenilor: parcă vedeam o fiinţă nouă, cu stranii mişcări şi cunoştinţi de viaţă, într'o lume nouă. Obrajii i se coloraseră şi ochii i se aprinseseră; nu mai era băeţelul cel umilit, bătut şi spăriat cînd eşeam gălăgioşi dela şcoală... Ba era o fiinţă de temut chiar. Bătrînul îl priveghea şi-l urmărea cu dragoste...

Eram la o şcoală pe care n'o cunoscusem încă, o şcoală ciudată şi neliniştitoare, de care abia mai tîrziu mi-am dat deplin socoteală. Tovarăşul meu îmi zimbea triumfător în clipele-i de răgaz.

Intr'un răstimp, l-am întrebat, prinzîndu-l într'un colţ:

„Măi Focşăneanu David, da' după ce isprăveşti, nu mergi tu cu mine la scăldat?..."

Aşi fi vrut să-i arăt şi eu lui ce pot: cum fac răţuşte pe Siret cu pietrele, cum fug, cum înot; aşi fi vrut să-i arăt zăvoiul şi murele, cerul şi paserile,—dar el murmură uşor cu buzele o socoteală în limbă străină, apoi mă privi pieziş, rîzînd, caşicum i-aşi fi vorbit de lucrul cel mai zadarnic şi mai comic din lume.

Mă lăsă şi se răpezi după muşterii. Am simţit golul îndemnului meu. El era neştiutor de toate ale mele. Am plecat singur din zarva tîrgului şi l-am lăsat pe Focşăneanu David în jocu-i aprig. Cerul, apa şi crîngul mă chemau la altă şcoală, care era străină tovarăşului meu, cumi îmi era mie străină lumea lui.

Mihail Sadoveanu

Isgonirea lui Prometheu

— fragment-preludiu dintr'o Tragedie —

...Pe vîrful Caucazului. Alături cu vulturul veşnic flămînd care îl scurmă, Răsvrătitul, depe stînca pe care Zeus l-a ferecat odinioară, priveşte, neclintit, în zare. La picioarele stîncii, Mulţimea. A venit să-l blesteme pe Prometheu pentrucă a răpit Focul din cer şi l-a aruncat pe pămînt — din dragoste pentru omenire, spunea el... Dar omenirea nu e mulţumită. Răsvrătire? pentruce?... Mulţimea nu pricepe. Era mai bine altădată, cînd nu era Foc! Acum, toţi îi poartă grija... şi asta, numai din pricina lui Prometheu... E vina lui! Nemernicul!... Nu i se cuvin decît huidueli şi pietre... Huo! Prometheu...

PROMETHEU (neclintit).

Un urlet surd, adînc ca o furtună,
Imi geme în urechi necontenit...
E vîntul care prin prăpăstii sună...
Ori stînci din vîrfuri s'au rostogolit?...

Cînd Vremea încă nu s'a împlinit,
Pe Prometheu cine-ar putea să-l cheme?...
E Muntele, bătrînul, care geme...
Adormi din nou, tovarăş ostenit...
Porunca Vremii nu s'a împlinit...

Nu s'a sfîrşit nimic. Mai este încă.
Nu creşte Veşnicia, nici nu scade.
Abia mai simt că vulturul mă roade;
Abia mai simt că rana mi-e adîncă...
Mi-e trupul stîncă 'n lanţuri pe o stîncă!
De multă vreme nu mai ştiu să simt...

Spre cer de veacuri fulgerînd mereu,
E-atîta vreme decînd ochiul meu

Şi-a 'nfipt adînc privirile în zare,
Că m'ar durea să mi le smulg! şi, greu,
S'ar povirni, prelungi şi orbitoare,
Ca nişte drugi de aur svicniţi din ochiul meu...

MULŢIMEA

Huo! Prometheu...

PROMETHEU (tresărind)

Cine-a strigat pe Prometheu?...
S'a împlinit sorocul Sorţii, oare?...
De-abia cîteva veacuri călătoare
S'au stins deavalma în Nemărginit—
Şi drumul Vremii s'a şi împlinit?...

De-atîta neclintită Veşnicie
Mi-s ochii grei—şi-abia mai văd pămîntul...
— E vîntul care urlă prin prăpăstii...
E vîntul...

MULŢIMEA

Huo! Prometheu...

PROMETHEU (tresărind mai tare)

Acelaşi glas!

MULŢIMEA (cu un urlet prelung, în timp ce azvîrle cu pietre).

Huooo! Prometheu...

La strigătul Mulţimii, Prometheu, zguduit de un cutremur adînc, şi-a întors privirile spre pămînt... Privirile lui au izbit Mulţimea, făcînd-o să şovăie... o clipă... Dar urletul care începuse din nou s'a stins, cînd Prometheu, svîrcolindu-se, şi-a rupt lanţurile, pe care acum le ţine în mînă, fluturătoare...

PROMETHEU (în picioare pe stîncă, urlînd, cu o mînă ţinîndu-şi lanţurile, cu cealaltă gîtuind vulturul, ca pe un hulub...)

O, Urlet, te-aşteptam!
Svîcneşte, Sînge!

Cutremură-te 'n mine, Viaţă! Sfarmă-
Te 'n mine iarăşi, Răcnet de alarmă!
O, inimă, în pieptul meu te strînge
Ca un pumn!

(spre cer; hohotind:)

Ascultă, Zeus! Omenirea zbiară...
N'ai auzit?... În cerul tău ascuns
Străvechiul Răcnet încă n'a ajuns?...
Trezeşte-te!...

(Mulţimea urlă; spre ea:)

Da, urlă, urlă, Fiară!
Mugeşte, turmă!...
Ai timp destul să plîngi, pe urmă...

(spre cer:)

O, Zeus! Omenirea-i ca un cîne,
Sătulă de izbavă şi osîndă...
Ascultă-i urletul adînc, „Stăpîne"!
„Părinte"! frînge-ţi trupul ca o pîne,
Şi zvîrle-l omenirii—că-i flămîndă...

Columnele templelor tale,
Ca nişte gîturi albe, sbucnite din pămînt,
De mii de ani spre cerul tău zadarnic
Işi răsucesc flămîndul lor avînt...
Mulţimea, Zeus, nu te mai aşteaptă!
Blestemul ei prin mine *spre tine* se îndreaptă...
Prea mult întîrzii, Zeu nebun!

Acum, cînd lanţurile mi-au căzut,
Coboară lîngă mine, Zeu de lut,
Să-ţi spun...

Să tremuri, Zeus! Trăsnetele-s sparte,
Vulturii morţi!
Spre tine Vremea vine de departe
Cu huruit de roţi să-ţi bată 'n porţi...
Să tremuri, Zeus! Trăsnetele-s sparte,
Vulturii morţi!

Dă-mi mîna, Zeus! Singur ești, ca mine,
In cerul tău pustiu și zdrențuit...
Spre stînca unde-am stat înlănțuit
Privește 'n jos Puhoiul care vine,
Privește-l bine...

Ne blastămă Mulțimea deopotrivă...
Ești singur, Zeus! Singur sînt și eu...
Dece înlături mîna milostivă
Pe care ți-o întinde Prometheu?...
Ești singur, Zeus! Singur sînt și eu..

Cu mine, Zeus, svîrle-te în larg,
Acolo unde zările se sparg
Spre haosul cu mii și mii de ceruri
In care se vor naște aștrii noi...
Dece nu vii cu mine 'n larguri, Zeus,
Să cucerim Nemărginirea amîndoi!..

Mulțimea sbiară. O clipă, Prometheu pare că așteaptă... Apoi, glasul lui, amenințător și puternic, se ridică. Hohotul lui batjocoritor umple văzduhul, în timp ce își aruncă lanțurile spre cer:

Ia-ți, Zeus, lanțurile înapoi!
Au ruginit de vînturi și de ploi,
Dar sînt destul de trainice și grele..
Păstrează-le – dacă mai crezi în ele!

(cătră mulțime:)

Iar voi, flămînde fiare, înapoi!
Pomană vreți?.. Așa e: se cuvine
S'aveți și voi o urmă dela mine...

(le aruncă vulturul gîtuit.)

Luați-l!.. E destul de proaspăt încă..
E plin la trup și gras de nemurire...
Te pune 'n patru labe și mănîncă,
Omenire...

(insinuant:)

E un stîrv mai sfînt ca altele, un dar
Ceresc.. E vulturul lui Zeus, doar!...

(spre cer:)

Nu te scobori!... Ți-e frică, Zeu nemernic!
Păstrează-ți bine lanțurile...
Eu
Mă voiu urca spre Soarele puternic,
Să 'ntîmpin Vremea nouă 'n drumul meu...

(cu glasul tot mai svîrcolit:)

S'adun în mine fulgerele toate,
Să mi le-aprind priviri în ochi! să sorb
In ochii mei întreg văzduhul orb,
Și cerurile toate să le sorb!

Și inima Luminii s'o smulg din Haos vie,
S'o prind pe veșnicie 'n pieptul meu...
Și, păn'voiu isbuti să mor și eu,
Intemnițat în Veșnicie,
Mereu să sufăr și să lupt mereu...

(Cu brațele întinse în Gol:)

In Nicăieri, o, Nimeni, te salut!..
Vă năruiți de-acum, statui de lut,
Religii, zei, apostoli, mucenici,
Credințe mici...
Isbește-te cu creștetul de soare,
Pămînt!
Cer, înapoi! Drum larg despică 'n zare,
O, Mare!

(spre cer:)

Iar tu, tu cel de sus, cel „bun" și „sfînt",
Coboară iarăși pe pămînt,
In țărna 'n care trebue să vii,
Tîlhar al Soartei, Hoț de veșnicii!
In glodul dela care te-ai svîrlit,
Săgeată frîntă în Nemărginit,
In glodul slut din nou rostogolit!

(spre mulțime:)

M'ați isgonit!...
Mă 'ntorc în nemurire,
Să-mi caut altă omenire 'n loc;
Să-i dau și ei mistuitorul Foc;
Și ferecat de-o nouă 'nlănțuire
S'aștept să se mai nărue un cer,
Să mă mai latre încă-o omenire...
Și-așa, din isgonire 'n isgonire,
Să-mi port prin Haos rîsul meu stingher...

Urlați!... In desnădejdea voastră nu e
Decît izbînda strigătului meu
Care de-apururi tot mai sus se sue,
Din cer în cer! din Dumnezeu în Dumnezeu!
— Căci cine va putea cîndva să spue
Că l-a văzut plîngînd pe Prometheu?...

Urlați!...
Rămîi în urma mea, Pămînt!
Pe fruntea ta, lovită de-un cuvînt,
Pe veci de veci de-acuma se așterne
Pedeapsa Așteptărilor eterne...

Și-acum—
într'un vîrtej cotropitor
Ca un vulcan Lumina 'n mine fiarbă!
Avînt, o, Cer! o, Vînt, aripi! să zbor!
Să simt cum crește 'n mine Nemărginirea oarbă...
Bulboana Soarelui clocotitor
Pe veșnicie să mă soarbă!

Se aruncă. Golul îl înghite. O clipă, tăcerea... Apoi, la poalele prăpăstiei, jalnică, Mulțimea:

Prometheu...

Al. A. Philippide

Artă literară și simplă literatură

Observații nepractice și unilaterale

Madame Louise Ackermann, poeta filozoafă, nu era femee frumoasă. Drept este că și disprețuia adînc tot ce este exterior. Se îmbrăca așa, încît Parizienii o luau drept o bătrînă sărmană, dintre acele care, pe piețe și în grădini publice, închiriază scaune la lumea care se plimbă. Măritată cu un teolog blînd și studios, își pierduse bărbatul de tînără; dragostea însă pentru cărți și învățături serioase și-a păstrat-o întreagă pân'la moarte. Rare au fost, cred, femeile atît de perfect filozoafe ca dînsa; sufletul ei era o severă poemă didactică. Ca o alegorie gravă și cenușie a stoicismului se arată cărunta poetă, în mascarada cheflie și pitorescă a imperiului al doilea.

Totuși Madame Ackermann s'a supărat rău, cînd Anatole France, cu perfida lui modestie, i-a spus că poeziile ei sînt foarte frumoase, dar n'au imagini... „Elle demeura un moment stupéfaite. Puis, dans l'excès de l'étonnement, elle s'écria: Pas d'images! Que dites vous là? Je n'ai pas d'images! Mais j'ai l'e s q u i f. L'e s q u i f, n'est-ce pas une image?... L'esquif sur une mer orageuse, l'esquif sur un lac tranquille!... Que voulez-vous de plus?" — Oricum, o asemenea supărare trădează, parecă, oarecare ambiții frivole, nu prea de înțeles la o persoană atît de serioasă...

Era, și probabil mai este încă, la facultatea de medicină din Viena, un profesor de boli nervoase, Siegmud Freud, om prea original, cum sînt adeseori doctorii de nebuni. Freud a construit o filozofie bogată în consecințe și aplicații foarte distractive, întemeiată pe credința absolută că singura funcțiune adevărat naturală și normală este funcțiunea sexuală. Tot ce face omul în afară de actul acela foarte banal și totdeauna interesant, constitue o abatere dela scopul nostru unic, o deformare a naturii noastre normale. Religie, știință, artă, tehnică,— toate s'au născut numai din faptul că viața socială, prin efectele ei absurde, a oprit pe om de a se consacra excluziv activității aceleia pentru a cărei realizare nu se cere, normal,

decît o societate formată din doi indivizi de sex deosebit, înzestraţi numai cu anume bune dispoziţii, unul pentru celalt. De necaz că fatalităţile vieţii sociale nu i-au lăsat şi nu-i lasă a se ocupa numai de singurul lucru pentru care au într'adevăr vocaţie, oamenii au inventat—curios efect, într'adevăr!—religie, filozofie, artă, ştiinţă, tehnică, în sfîrşit tot ce face omul în afară de ce ar trebui şi ce ar vrea el, sincer vorbind, să facă. Originea aceasta nefirească şi oarecum piezişă a acestor produceri, oricît de bine mascată ar fi ea prin nesfîrşitele complicaţii ale structurii lor, se tradează totuşi, mai totdeauna aceluia care ştie să cerceteze lucrurile cum trebue. Şi supraingeniosul Freud a inventat o metodă, numită psihoanaliză, care dela orişice manifestaţie tehnică sau speculativă, te duce fără greş pânăla izvorul ei prim şi autentic, la o supărătoare stavilire socială a actului sexual. Această colosală descoperire a avut succes foarte frumos la medici; mai frumos încă la literaţi. Aceştia s'au arătat să aibă, în timpurile noastre, o deosebită slăbiciune pentru noutăţi senzaţionale cu parfum ştiinţific. S'a ridicat astfel o straşnică recoltă de monografii care studiază istoria artelor şi a ştiinţelor, după minunata metodă, cu rezultate de multe ori hazlii, totdeauna grav prezentate.

Dac'aşi fi psihoanalist, aşi putea, cred, să dovedesc exact şi minuţios cetitorului, din ce experienţe erotice sau, mai exact, din ce lipse de asemene experienţe s'a născut vanitatea naiv-literară într'un suflet grav, stoic, metafizic, ca al doamnei Ackermann. Poate chiar fiecare vers al austerei scriitoare se poate explica, după subtila metodă, din impulsuri sexuale social oprite... Dar eu nu sînt deloc stăpîn pe acea minunată tehnică, şi numai cu sfiala cuvenită profanului respectuos de învăţături bune, îndrăznesc să dau aici, psihoanaliştilor şi altor cetitori ingenioşi, următoarea delicată amintire a lui France despre venerabila poetă:

L'idée seule d'une faiblesse des sens lui faisait horreur, et elle s'éloignait avec dégoût des personnes qu'elle soupçonnait d'être trop attachées aux choses de la chair. Quand elle avait dit d'une femme: elle est instinctive, c'était un congé définitif. Elle avait même, à cet endroit, des rigueurs inconcevables. Il lui arriva de se brouiller avec une amie d'enfance, parce que la pauvre dame, âgée alors de plus de soixante ans, avait un jours, assise au coin du feu, passé les pincettes à un très vieux monsieur d'une manière trop sensuelle. J'étais là quand la chose advint. Il me souvient qu'on parlait de Kant et de l'impératif catégorique. Pour ma part, je ne vis rien que d'innocent dans les deux vieillards et dans les pincettes. La dame du coin du feu n'en fut pas moins chassée sans retour. Madame Ackermann l'avait jugée instinctive.

Freud ar încheia de aici sigur, că o aşa sfîntă groază şi scîrbă de lucrurile sexuale arată tocmai un interes extrem

pentru dînsele. Iar cînd neprihănita scriitoare zice: Je puis avec orgueil, au sein des nuits profondes De l'éther étoilé contempler la splendeur, — psihoanalistul explică simplu: ce vrei să facă o femee pe care soarta a păzit-o cu aşa părintească grijă de orice urmă de frumuseţe fizică, şi a dat-o unui teolog blajin care lucra toată vremea dicţionare, şi a murit doi ani după căsătorie? L'orgueil, l'éther étoilé sînt, la toată urma, derivative foarte cuviincioase.

Cred că aşa ar vorbi freudiştii drept credincioşi. Mie îmi ajunge să constat numai atît: cu inocenta ei ambiţie literară, poeta filozoafă, încadrată de France şi de Freud, m'a ajutat să scriu această introducere, întrucîtva veselă, la tratarea unor probleme de teorie literară, destul de aride şi sarbede prin firea lor, dar de oarecare interes, cred, pentru scriitorii tineri cu caracter serios.

*

La littérature est l'art de tout le monde, zice Delacroix, pictorul literat căruia-i plăcea să vorbească de sus. El credea că orice om capabil poate fi fără greutate un bun scriitor, şi aduce ca exemplu deosebit de convingător ordinele de zi şi proclamaţiile lui Napoleon. Nu cred că sentenţa acestui pictor, care pune astfel scurt la cale arta literară, rezolvă definitiv problema talentului artistic-literar şi natura producerilor sale. Îmi închipuesc că oamenii care s'au ilustrat în arta literară, ar preţui acele ordine de zi, sau eloquenţa pe care orice om convenabil instruit o poate produce, tot aşa cum ar fi judecat Delacroix însuşi desenele lui Victor Hugo sau ale lui Goethe, ori inevitabiiele picturi şi aquarele ale nenumăratelor amatoare din lumea bună. Atît numai îmi pare adevărat: că există, în mari cantităţi, literatură care nu-i alteeva decît — l'art de tout le monde. Cine înghite, de exemplu, multă poezie, se expune lesne să o şi dea din cînd în cînd îndărăt. De aceia profesorii de literatură, ori chiar de filozofie, sînt adeseori ispitiţi să facă poezie. Este vorba aici de lectură multă, de bunăvoinţă, de entuziasm, de un nobil amor de glorie. În alt gen, dar în fond din asemănătoare diletanticeşti imbolduri, damele multcetitoare de romane ajung lesne la o miraculoasă fecunditate literară, mai ales acele care s'au bucurat, în viaţă, de experienţe multiple şi au gustat interesante deziluzii din legături prea entuziaste cu sexul celalt.

Despre doamna Ackermann spune colegul ei de poezie serioasă, Sully Prudhomme, liricul cel atît de instructiv şi cuminte: les sujets qu'elle excelle à traiter, tirés du problème de la condition de l'homme, sont d'un intérêt supérieur et permanent. Astfel vorbind, înţeleptul şi bunul literat arată nu numai un caracter literar al învăţatei sale colege, dar nimereşte, pe cît văz, chiar înţelesul cel mai consacrat al ideii de literatură în general. Gîndirile acele înalte, despre care se ad-

mite că oamenii toți s'au interesat și se vor interesa oricînd, formează tocmai acel cuprins intelectual căruia i se zice obișnuit literatură. Cuvîntul acesta însă, orice am face, rămîne să trăiască cu un înțeles deosebit de neprecis, ba chiar se pare că își trage valoarea tocmai din această neprecizie. Cum se vede, aceasta-i soarta obișnuită a cuvintelor care durează prea lungă vreme. Astfel s'a întîmplat cu **filozofia**. Pe la mijlocul veacului trecut, un om atît de cumpănit ca Jouffroy a putut zice, cu serios temeiu, că filozofia este o știință căreia nu i s'a fixat încă obiectul; și astăzi încă delimitarea domeniului astfel numit mai dă ocazie la studii complicate și diverse. Literatura este și ea, pentru lumea de astăzi, o zestre foarte antică; ea are, dacă nu greșesc, o origine curat pedagogică. Suma de cunoștinți trebuitoare educației pur oratorice din lumea veche, hrană încălzită apoi de humaniști, trecută prin eleganța salonieră a clasicismului francez și a imitațiilor sale europene, ea servește încă la întreținerea unor anumite norme și idealuri ale vieții intelectuale și sociale de astăzi. Din această îndoită origine, antică și salonieră, rezultă, mi se pare, tot prestigiul și toate ispitele literaturii în vremile noastre, fenomene destul de ciudate într'o lume atît de straşnic închinată tehnicei și vieții economice. Idealul antic al perfectului orator și derivatul său: idealul clasicist al omului de lume — l'honnête homme qui ne se pique de rien et a des lumières sur tout, — supraviețuesc formelor sociale care le-au născut și determină încă ambițiile de lux ale burghejilor supraspecializați prin complexitatea fantastică a vieții capitaliste.

Cele două neprecizii, a filozofiei și a literaturii, se întîlnesc adese și contactul lor difuz dă naștere la curioase nedumeriri. Școala, îndeobște, clasează încă filozofia între studiile literare, cu toate că de vre-un secol și jumătate științele exacte o iau tot mai tare și mai sigur în stăpînirea lor. De multeori un om pătruns de stimă și dragoste consacrată pentru literatură își cumpără cu bani scumpi o grea deziluzie, din colecția verde a lui Félix Alcan, ori din acea roșie a lui Flammarion. Omul ia cartea împins de convingerea sentimentală și nedeslușită, dar cu atît mai solidă, că în aceste respectabile colecții filozofice se tratează tocmai subiectele care, după vorba lui Prudhomme,—sont d'un intérêt supérieur et permanent. O carte care se intitulează, să zicem: Valoarea științei, poate înșela amar pe omul cu interese superioare; fiindcă el se așteaptă numaidecît la un discurs despre foloasele sublime ale științei pentru înobilarea sufletelor setoase de adevăr și iubitoare de bine, iar cartea îi distruge așteptările frumoase cu un șir de capitole asupra ideilor de spațiu, de timp, de număr, ori despre geometria quadridimensională; sau chiar îl ofensează cu vre-un $\sigma = S + S'$, asigurîndu-l cum că: „il est clair que C_3, contiendra un grand nombre de séries de sensations distinctes". Evident că acea prealabilă înțelegere de care atîrnă realizarea unei comunicări normale, nu se poate face între scriitor și cetitor, în o astfel de situație. Poincaré vorbește hotărît altă limbă decît literatul: matematicul vorbind de valoarea științei a înțeles valabilitatea sau obiectivitatea ei, a avut prin urmare în vedere problema centrală a teoriei cunoștinței. Un asemenea caz, desigur, se complică și cu perfidia librarilor, care în aceleași cadre cu titlu de biblioteci filozofice, adăpostesc, cu șireată indiferență, și producte blajine, unde aromește mintea magistraților sau militarilor pensionari, unde se destind ambițiile literare ale medicilor sau inginerilor retrași din afaceri,—dar și opere foarte hapsîne și viguroase ca ale fabulosului matematic Poincaré. Cele de felul întâiu sînt tocmai la nivelul înțelegerii literare, cîteodată mai jos decît chiar acest nivel; cele din urmă sînt, pentru același public, o surprindere supărătoare și fără speranțe de mîngîere. Dar indiferența aceasta aproape ofensătoare a librarilor este ea însăși un semn al confuziilor de care vorbim.

Un exemplu din sfera nedumeririlor literare mult mai senzațional decît cazul acela extrem al filozofului matematic este entuziasmul publicului literar pentru lecțiile și cărțile lui Bergson. Pentru a se apăra de nestăpînita dragoste a diletanților, acest filozof s'a văzut nevoit odată să explice, prin scrisori adresate ziarelor, că materiile și metoda lecțiilor lui nu sînt — literatură. Negreșit explicațiile acestea n'au avut nici un efect asupra adoratorilor literari ai profesorului; ei își urmează drumul cu inocentă satisfacție, dupăcum poate simți oricine are prietini sau prietine pasionate de—ces sujets, qui tirés de la condition de l'homme, sont d'un intérêt supérieur et permanent.

*

Unul dintre numeroșii noștri clasici a produs, într'un moment de filozofică emoție, următorul vers: Nu de moarte mă cutremur, ci de veșnicia ei. Acest adevăr imens și trist, bine rînduit în cinsprezece silabe de ritm cuminte și îngăduit, a fost primit cu un entuziasm particular în tezaurul citatelor frumoase, și se întrebuințează cu zeloasă sfințenie în vorbirea serioasă, tipărită, manuscrisă ori simplu orală. Se înțelege numaidecît: un vers pe o temă atît de întrebuințată, cum este grozăvia morții, trebue să fie interesant și prețios. Dela gîndul acesta pleacă cetitorul care vrea să-și împodobească mintea cu idei adînci, frumos spuse. Din partea lui, poetul are grijă să i anunțe că în versul acela stă un adevăr deosebit, o descoperire asupra universalei și eternei distrugeri; — de aceia scrie el special: ci de veșnicia ei. Poetul care a luat asupra lui slujba de gînditor nu se sperie ca orice om de moarte, ci din motive profunde, neluate in samă de alții, descoperite de dînsul. Ceilalți mulți, care nu se ostenesc cu filozofia, se sperie de moarte oarecum în bloc, nelămurit; neapărat trebue ca poetul să le arate limpede: dacă moartea ar fi dintre acele lu-

cruri de spaimă cu care se poate sta la tocmeală, asupra căror se poate reveni pentru a le anula ori măcar slăbi efectul catastrofal, atunci nu ne-am speria de dînsa în aceiaşi măsură; dar, fiindcă moartea este un fapt irevocabil şi absolut definitiv, ea rămîne o sperietoare unică şi incomparabilă pentru oricine are aface cu dînsa.

Dacă este exact acest comentar al meu, în care am căutat să desfir, cu toată răbdarea de care sînt capabil, capitalul de gîndire depus în celebrul vers, atunci mi se pare inevitabilă întrebarea: dar nu-i acesta cumva înţelesul obişnuit al morţii? Frica de moarte în cel mai nefilozofic şi neliterar individ, ar fi ea de înţeles fără caracterul acesta absolut al fenomenului? Atunci de ce mai distinge poetul atît de solemn? Ce ne mai poate anunţa şi învăţa acel ei, care strigă acolo atît de grav, ca pentru a impune atenţiei noastre frivole o distincţie neprevăzută, prin grele meditaţii surprinsă.

Am întrebat aşa pe mulţi buni Romîni, iubitori de literatură serioasă şi cu deosebire încercaţi în lucrurile literare. Acei care nu-mi respingeau brusc obiecţia ca nepatriotică, mi-au explicat că trebue să fiu un om cu totul refractar la farmecul vorbirii poetice, şi mi-au amintit principiul foarte comun, foarte solid şi foarte util: că poezia scoate tocmai minuni sublime şi inexplicabile din adevăruri care, în simplă proză, pot să pară foarte nesărate. Astfel provocat, am căutat să verific principiul cu metoda bine consacrată a prefacerii versului în proză. Dar această operaţie care, după opiniile cele mai comun admise, trebue numaidecît să dea rezultate evidente, mie nu mi-a reuşit niciodată. Dacă schimb ordinea cuvintelor, atunci numai accentele vin altfel, şi se desface doar ritmul, dar **adevărul** dinăuntru aşa rămîne cum l-a gîndit poetul care l-a descoperit. Să înlocuesc cuvintele chiar cu altele, nu sînt în stare: oricît m'aşi osteni, nu văd care anume vorbe, în versul acela sînt eminent poetice; nu pot găsi prin urmare nici presupusele lor echivalente prozaice.

Necăjită de asemenea nehotărîri iritante asupra cuprinsului literaturii şi a distingerii teoretice a stilurilor literare, curiozitatea mea află de obiceiu, dacă nu mîntuire, cel puţin mîngîere în oarecare vechi idei estetice de o strălucită candoare şi superioară onestitate. Gellert, un contemporan modest al lui Frederic cel Mare, simplu şi cuminte fabulist destul de uitat astăzi, spune cinstit că scopul şi interesul poeziei este să arate celor care n'au minte destulă adevărul prin imagini. — dem der nicht viel Verstand besitzt die Wahrheit durch ein Bild zu sagen...—Mai tînăr decît Gellert, dar cu aceleaşi credinţe estetice, gingaşul şi pastoralul Florian închipueşte un dialog între L a F a b l e şi la V é r i t é, unde se zice foarte cuminte: Mais aussi, dame Vérité, Pourquoi vous montrer toute nue? Cela n'est pas adroit; tenez, arrangeons-nous: ...chez les sages, à cause de vous, Je ne serai point rebutée; A cause de

moi, chez les fous, Vous ne serez point maltraitée. Dar mult mai de aproape decît aceste două peruci cuminţi, ne vorbeşte George Sand, umanitara cu inimă largă şi maternă: Nous croyons que la mission de l'art est une mission de sentiment et d'amour, que le roman d'aujourdhui devrait remplacer la parabole et l'apologue des temps naïfs. Din toate aceste vorbe bune şi înţelepte se pot lua, mi se pare, lămuriri folositoare despre înţelesul şi funcţiunea literaturii.

Există dar un fel de a vorbi care-i prin excelenţă frumos. Este aproape de înţelegerea oricui că nu se cade a întrebuinţa acest stil frumos pentru orice materie, ci, pe cît se poate, trebue păstrat ca o haină scumpă pentru împrejurările cînd sufletul se inspiră din — ces sujets qui, tirés de la condition de l'homme, sont d'un intérêt supérieur et permanent. Bunăoară: Nu de moarte mă cutremur, – şi celelalte!... Cred că putem spune acum, cu oarecare hotărîre: literatura este o artă de interes foarte general şi, astfel fiind ea orientată, va trebui să gîndească tot în adevăruri pe înţelesul tuturor, să ţină dar seamă de capacităţile intelectuale ale multor oameni care, cele mai deseori n'au timp, nici totdeauna gust, cîteodată chiar nici putere de a gîndi intens. Literatura are să gîndească în idei populare, şi bunul simţ, această zilnic invocată, mult preţuită şi nedefinită capacitate, trebue să fie primul său fundament, – literatura urmează să fie bunul simţ gătit ca de duminică.

După opiniile cele mai sănătoase, găteala aceasta reprezintă partea estetică a literaturii; prin ea literatura vine adică în atingere cordială cu toate artele frumoase. Însă ideile obişnuite despre artă şi activitatea artistică s'au produs, prin diverse trepte de popularizare, din felurite concepţii filozofice. Filozofii, propriu sau impropriu zişi, acei din pronunţată vocaţie caşi acei numai de carieră, sînt, prin natura ori prin meseria lor, inteligenţe cu orientare abstractă şi generalizatoare. De aceia, în mai toată tradiţia filozofică, ne întîmpină o stăruitoare atitudine depreciativă faţă de cuprinsul sensibil şi concret al conştiinţei, care este tocmai domeniul autentic al experienţii estetice. Hermann Lotze, om adînc şi subtil, a făcut răutăcioasa constatare, că estetica filozofică modernă şi-a făcut începutul cu o hotărîtă lipsă de stimă pentru propriul ei obiect. Lotze se gîndea la distincţia erarhică între cunoştinţa sensibilă şi cea intelectuală, pusă în circulaţie de Leibniz şi aplicată de Baumgarten în Estetica lui; dar afirmaţia poate fi, cu dreptul, generalizată, fiindcă dela Platon, el însuşi dealtfel om cu apucătură poetică, ne urmăreşte disconsiderarea filozofică a artei. Filozoful şi artistul sînt două tipuri prin natură opuse unul altuia, sortite să se înţeleagă greu unul pe altul. Estetica filozofilor poate da un material psihologic interesant pentru cunoaşterea tipului filozofic ca atare, pentru a ne arăta cum arta este primită de spiritele abstracte; dar prea puţin a

ajutat ea la înțelegerea artei însăși. Această înțelegere s'a trezit în afară de sfera speculației filozofice, prin reflecțiile cîtorva artiști sau cunoscători de artă. In fața activității artistice și a produselor sale, tipul filozofic se lovește de fapte cărora, instinctiv și din imediata lui natură, nu le poate găsi justificare. De aici cunoscuta goană după interpretări ca acestea: opera de artă exprimă caracterul cel mai general al obiectului, tipul speciei, esența, idealul, este manifestarea sensibilă a Ideii, a Legii, simbolizarea unei lumi superioare, arătarea celor nevăzute prin cele văzute,—însfîrșit tot ce poate da perplexitatea unui tip intelectual abstractiv în fața unor date care, prin natura lor, sînt unice, individuale și ca atare perfect iraționale, sînt însăși negarea abstractului și oprirea pornirii spre generalizare. Din aceleași motive psihologice, complicate cu altele de natură practică, a căutat estetica filozofilor să pună arta cu orice preț în absolută legătură cu religia și cu metafizica, demulteori pentru a o arăta ca o treaptă inferioară, o fază primitivă a acestora. Lucrarea artistică este un fapt prea neînsemnat pentru mintea filozofică, care natural privește totdeauna în adînc și departe, dincolo de aparențele sensibile. Gîndirea filozofică nu se poate opri la acele diversități absurde, ci caută neapărat să le dea un miez, un înțeles, să le considere interpretativ pentru a le preface în valori universale, fiindcă numai aceste pot avea înțeles pentru dînsa.

In felul acesta, cu deosebire serios și practic, de a considera aparențele sensibile și atitudinea artistică, estetica filozofilor se întîlnește negreșit cu perfectul bun simț. Perfectul bun simț este și el o atitudine filozofică, mai modestă decît aceia propriu zisă; este filozofia acelor care n'au nici cînd, nici cum să filozofeze cu prea multă osteneală, o filozofie de nimereală practică și expeditivă. Omul de bun simț deschide cartea ca să ia de acolo ceva idei. O poezie poate da cîteva versuri de ales, care se pot strecura frumos într'un discurs, într'un foileton, într'o scrisoare către o prietină cu interese superioare. Intr'o povestire se pot găsi întotdeauna situații duioase ori grave care trezesc dulci suvenire intime; și fantezia vine atunci foarte drăgăiaș în ajutorul bunului simț, pentru a-l face să viseze, cum ar fi fost de frumos, dacă nu era cum a fost. Din literatura de teatru, în sfîrșit, se pot colecționa replici, spirituale ori sentimentale, bune de ținut minte. Cu deosebire plăcute sînt cărțile din care se pot scoate deadreptul idei asupra moralei, puțină metafizică, ceva teorie politică, cîte o aluzie interesantă la vre-o întîmplare din istorie; mai cu seamă: detalii despre monumente artistice vestite, despre Italia și supraoamenii din vremea Renașterii, despre Orientul pitoresc; despre Goethe și Gounod, care a înțeles atît de bine pe Goethe, despre Wagner și Nietzsche care, din nenorocire, s'au înțeles așa de greșit unul pe altul... Și alte multe cunoștinți folositoare pentru viața socială, cum am zice: de sărbătoare, de

care un om cult cu nici un chip nu trebue și, din fericire, nici nu poate să se despartă. Astfel, după gust și trebuințele inimii, un tînăr sau o tînără ia din Anatole France o idee sceptică asupra teoriei cunoștinței și cîteva elegante păreri politice anarhiste; din Hugo și Lamartine puțină emoție religioasă; din Ohnet, Bourget sau Bordeaux sentimente frumoase pentru familie și patrie; dar mai ales idei precise asupra societății franceze, care este leagănul tuturor eleganțelor sufletești și altele; din Goethe se scoate, fără excepție, prea cunoscuta desperare a lui Faust în fața mult regretatului faliment al științei; din Eminescu, nihilistică budistă, dragoste de istoria Romînilor și ceva flori pentru declarații de dragoste; din Romain Rolland, cași din Biblie: de toate! In sfîrșit din Coșbuc, sentimente țărăniste; din Vlahuță: Nu de moarte mă cutremur, și celelalte.

Distanțele între acești producători de cărți pomeniți aici pot să pară cuiva enorme, scandaloase. Dar experiența cea mai comună poate arăta că anume—și mulți!—cetitori se poartă la un fel cu aceștia toți, intrebuințînd produsele lor ca mijloace de informație instructivă cu caracter plăcut și de o specială valoare de ornament pentru persoana cetitorului. Acești cetitori consumă la un fel aceste mărfuri care d-tale, de exemplu, îți par cu totul necomparabile între dînsele; iar prin această simplă și unitară metodă de consumație, materiale atît de diverse se topesc într'un aluat neutru unic, în care deosebirile cele mai violente sînt reduse pe măsura celor mai comode atitudini cu aparență de intelectualitate. Cu atît mai plăcut, fără îndoială, dacă operele sînt astfel eșite din mintea autorului, încît prefacerea aceasta să se poată opera cît mai ușor. Poate că așa este bine să fie—dintr'un punct de vedere universal pedagogic. Dar acela care nu crede în obligativitatea unor erarhii absolute ale valorilor omenești, ci simte înțelesul vital al disparității și al contrastelor, înțelege că fiecare tip uman energic diferențiat are dreptul, fiindcă are puterea să fie unilateral în o specifică a lui orientare. Doar numai cu prețul acesta, reflecția, cași orice altfel de acțiune a noastră asupra realității, poate fi rodnică.

In contra lui Musset mărturisește Baudelaire, într'o scrisoare, sentimentele aceste: Excepté à l'âge de la première communion, je n'ai jamais pu souffrir ce maître des gandins; son torrent bourbeux de fautes de grammaire et de prosodie, enfin son impuissance totale à comprendre le travail par lequel une rêverie devient un objet d'art (Oeuvres posthumes, pag 301 Crépet)—Execuția poate părea răutăcioasă, pedantă, nedreaptă. Ar fi într'adevăr ingrat să izgonești toate dramele lui Musset din sfera operelor de artă. Mulți dar se vor supăra sincer și absolut asupra acestei judecăți, în care vor vedea o simplă defăimare, și își vor justifica frumos supărarea. Mie îmi pare că Baudelaire, cu simțul sigur al maestrului, a găsit viciul originar de care este stricată aproape toată lirica mult

iubitului poet. Și prin antipatia aceasta, brutal vărsată, vorbește natura autentică a tipului artistic. Prefacerea visării și a emoției într'un obiect estetic se operează prin mecanisme sufletești ciudat unilaterale, care nu rezultă și nu pot fi înțelese din ori și care fel de capacități de simțire și de fantezie, oricît ar fi ele altfel de intense.

In mijlocul curentului mediocru și hibrid al vieții practice, în care toți stăm prinși, cuprinsul conștiinței este el însuși hibrid și mediocru. Nici abstracție riguroasă și generalizare atentă, nici precizie de contur și profuzie de culoare; ci numai scheme și generalizări grabnic regulate, de care atîrnă la întîmplare vagi rămășițe de imagini—un amestec sarbăd, dar comod, tocmai potrivit pentru adaptarea practică a creaturii. Dincolo de această sferă a spiritului practic și comun trăesc formele excepționale și extreme ale sensibilității și intelectului; în esența lor, ele depășesc trebuințele de adaptare momentană, iar funcțiunea lor este independentă de eventualele efecte pe care le pot ele avea, în depărtare, asupra strictei practice. Așa numita elocvență sau lirică naturală, prin care un tînăr își varsă focul dorurilor chinuitoare și amărăciunile geloziei, nu este dintru'ntâiu decît o manifestare practică, care privește excluziv pe cei doi direct interesați și, cel mult, irită plăcut curiozitatea psihologică și biografică a vecinilor. Dar numai deosebite operații intelectuale pot extrage din simpla turburare sentimentală motive de creație artistică. De aceia artistul Baudelaire nu se putea lăsa ademenit de trepidațiile amorezate, tumultuos literarizate de veșnic junele și zvăpăiatul băiat.

Tolstoi, pe cînd lucra la un roman, rămas neisprăvit, al Decabriștilor, face această surprinzătoare spovedanie: „M'am adîncit cu totul acum în cetirea documentelor dela anii 1820, și nu pot să-ți spun plăcerea pe care o simt cînd mă cufund în vremurile acele. Ți se pare că vezi cu ochii cum figurile, în tabloul acesta, nu se mai clatină nesigur, și cum totul se fixează în liniștea solemnă a adevărului și a frumuseții. Mă simt atunci ca un bucătar, care a sosit în piață și, dînd cu ochii de atîtea legume, cărnuri și pești, este prins de entuziasm gîndindu-se la mîncările gustoase ce ar putea să gătească din ele. Astfel mă cuprinde și pe mine entuziasmul și, Dumnezeu știe pentru a cîtea oară mă pierd în fantazări. Să le gătești toate aceste, greu lucru este și de temut. Dar e mare desfătare să le curăți și să le alegi frumos toate" (Contesei Alexandrina Tolstoi, Ianuar 1878. Vezi Tolstoi-Bibliothek I, München, 1913, pag. 320—321).—Așa descrie, din imediată experiență, starea de spirit a scriitorului artist, un om atît de pătimaș de morală și credință, tocmai în anii cînd îl cuprinsese criza religioasă care a hotărît orientarea lui de mai pe urmă,—un om dar din cei mai puțin suspecți de estetism voit. Naivitatea vioae cu care vorbește scrisoarea aceasta, trimisă nu doar unui confrate curios de estetică, ci unei bune mătușe; comparația care vădit izbucnește dintr'o impulsivă și deplină onestitate, sfidînd orice eleganțe imbecile,—dau mărturisirii psihologice cuprinse acolo o evidență de o rară strălucire.

Tolstoi ne face să surprindem în plin caracteristica transformare a visării în obiect de artă.

La 23 Mai 1871 jurnalul fraților de Goncourt însemnează: à ce moment nous sommes chassés de notre observatoire de verre, par le sifflement des balles qui passent à côté de nous, faisant dans l'air comme des miaulements de petits chats.— In aceiași zi, tot despre sunetul gloanțelor (Journal IV 311, 314): les balles éraflent la maison, et ce ne sont aux fenêtres que sifflements ressemblant au bruit que fait la soie qu'on déchire.

Să compare numai cineva detaliile în care caută să se fixeze starea de atenție senzuală, silințele imaginației de a găsi o transpunere senzibil exactă pentru impresiile imediate ale artistului, cu starea intelectuală a omului redus la bun simț, pus în fața unor analoage detalii,—și va înțelege, comparînd astfel, pe cît se pot înțelege asemene stări interne, cît de ciudată și exagerată lucrare este experiența artistului, privită din pragul experienței normale și mediocre care mulțămește cu prisos viața practică.

Literatura este zona în care vin să se odihnească, subt haina eftină a locurilor comune și a zicerilor consacrate, abstracțiile molii și imaginile fade ale oamenilor pentru care efortul intelectual, deslegat de orice rezerve practice, este o lucrare indiferentă, neînțeleasă, necunoscută.

Există un stil comun, adică un sistem de tradiții născut din mintea negligentă și hrănit din imaginile nesărate ale tipului intelectual comun. Acesta este tocmai și stilul simplilor literați, care-l înfloresc numai, cu grije și economie, cît trebue ca să aibă aer de sărbătoare, și fără a pune la cheltuială necumpănită capacitatea de înțelegere și fantezia cetățeanului cetitor. Cînd în astfel de stil, corectitudinea gramaticală pare deplin constatată, atunci pedagogii de toate treptele, guvernantele, academiile și alte autorități severe vorbesc de limpiditatea clasică și se încîntă solemn de minunea perfectului stil curgător. Dar în contra acestui stil comun—fenomen puternic și dominator ca tot ce produc majoritățile—artistul literar luptă cu toată înverșunarea pe care i-o dau pornirile exagerate ale sensibilității lui. Vorbirea consacrată a literatorilor și cetitorilor literari este o ispită statornică și primejdioasă: ea îndeamnă pe artist să aperceapă în mod comun și mediocru. Prin izvorul și natura lui, stilul acela, cu un fel de ostilă îndărătnicie, caută să oprească pe artist de a căuta expresia deosebită pe care o cere cuprinsul singular și extrem al experienței sale. In direcții opuse, dar deopotrivă depărtați de ulița obișnuitei și in-

dispensabilei literaturi, tipul artistic caşi acel ştiinţific nu pot să vorbească *ca lumea*, ci îşi creiază neapărat o vorbă *pedantă*. Ca scriitor sau cetitor, simplul literat este natural împins a preface totul în literatură, în material de întrebuinţare practică, instructivă; şi înţelege oricine că aproape toate operele artistice pot fi schematizate aşa încît să obţie un material brut de fapte şi opinii oarecare. Literatul cetitor se serveşte de operele artistice mai ales pentru a extrage asemenea material; literatul autor adună din ele şi provizii de ornamente cu care să-şi potrivească stilul frumos. Este de însemnat că literatul, ca producător de distracţii instructive, şi ca tip fără experienţă energic caracterizată crede, în chip natural, că „adevărurile" sînt manechini pe care, după gust şi trebuinţă, îi îmbraci în stil sec şi propriu, sau îi înţoleşti în stil frumos. Artistul însă nu poate să ştie de frumos în înţelesul acesta garderobier; el ştie numai de necesar, de cuprinsuri intelectuale impuse prin funcţionarea specifică organismului său psihic.

Intrebarea care ar trebui să fie, pare că, cea dintăiu şi cea mai fără de voe în faţa oricărui complex de imagini şi ficţiuni este acea relativă la funcţiunea lor: sînt ele semne autentice ale unei vieţi interne care nu trăeşte decît printr'însele, sau sînt pretexte mai mult ori mai puţin inocente, în slujba unor trebuinţe ori unor vanităţi care, indiferent din ce motive, caută o deghizare?—Un entuziasm naiv şi curat pentru formele poetice, caşi vanitatea mai puţin naivă de a figura printre a u t o r i, sînt motive tipice care fac să se nască sonete, drame, povestiri şi dialoguri, acolo unde, în chip natural, era putere şi rost numai pentru articole de popularizare filozofică, morală, politică, sau de o modestă declaraţie de dragoste, cu caracter excluziv privat şi practic. A găsi odată pe săptămînă o metaforă interpretativă sau o comparaţie pedagogică arată o capacitate care, nici calitativ şi nici macar cantitativ, nu se poate asemăna cu generaţiile de imagini care se revarsă în conştiinţa artistului, independent de orice trebuinţe practic explicative sau chiar în contra acestora.

*

Diferenţiarea cunoştinţelor şi, potrivit cu aceasta, accentuarea din ce în ce mai acută a deosebirii capacităţilor individuale, sînt fenomene foarte vechi şi însemnate ale vieţii europene; cel puţin aşa de vechi, încît Socrat chiar luase cu mare interes conştiinţă de dînsele; şi aşa de însemnate încît de obiceiu le trecem cu vederea, ca lucruri dela sine înţelese. Literaţii, care trăesc în generalităţi, pare că neglijează cu o deosebită consecvenţă întîmplările aceste. Dar fapte de o aşa profundă fatalitate nu pot fi închise în registrul lucrurilor de la sine înţelese fără o luare aminte mai gingaşă decît aceia care poartă zilnic condeiul fugar şi practic al literatului.

Divizarea din ce în ce mai complexă a cunoştinţelor nu s'a oprit doar la sfera matematică şi fizică, ci a luat în curentul ei mai toate semi-ştiinţele sau pseudo-ştiinţele numite obişnuit morale ori sociale. Aceste discipline din care literatura îşi colecţionează moderatele ei adevăruri comune, morale şi religioase, politice şi altele, au intrat şi ele subt un control special şi migălos care preface din temelie structura şi stilul lor. Se ridică astfel o greutate neînlăturabilă din împrejurarea că ideile din care se face literatură nu mai pot fi astăzi atît de uşor îmbrăţişate ca altă dată de moderatele capacităţi ale bunului simţ. Părerile metafizice, morale ori politice au acum două existenţe prea tare deosebite între dînsele: una vagă şi comodă, în literatură; cealaltă, anevoioasă şi cu ostenitoare îngrijire precizată, în disciplina specială corespunzătoare. Şi era de aşteptat ca prin această dedublare să se schimbe, la o anume parte a oamenilor de azi, toată dispoziţia faţă de generalităţile literare, toată consideraţia pentru funcţionarii simplei literaturi. Dar prin vechiu şi îndărătnic obiceiu, literaţii continuă, în faţa unui public foarte suggestibil tocmai prin solida, deşi ascunsa lui indiferenţă intelectuală, să vorbească drapaţi în domino de „mage éffaré" sau de gravi apostoli, pare c'am fi pe vremea profeţilor iudei sau a celor şapte înţelepţi ai Greciei. In afară de acel public, cursul generalităţilor morale, metafizice, politice, în sfîrşit literare, se găseşte într'o scădere stăruitoare; şi vorbind de Anatole France, un tip ciudat combinat de literator şi artist literar, am arătat ceiace mi s'a părut că este o formă originală a crizei acesteia în valorile literare (Viaţa Romînească XII 343/4). Adaog numai că tocmai cuprinsul de cunoştinţe din opera lui France ne face să simţim, prin calitatea detaliilor, cît de energic s'a schimbat nivelul diletantismului literar; atît de energic încît acest diletantism s'a negat aproape cu totul prefăcîndu-se într'un complex specializat de erudiţie, care pe cetitorul literar cu vechi nărăvuri îl ţine într'o nedumerire foarte plicticoasă, rareori mărturisită.

Acumularea şi divizarea cunoştinţelor şi a metodelor a atins pe artişti înşişi. Talentele autentice au fost tot mai tare depărtate dela obişnuita literatură, şi s'au concentrat în cîmpul artei literare afirmîndu-şi natura specifică cu o conştiinţă din ce în ce mai clară. Nicăeri nu a fost atît de violentă această afirmare ca în Franţa dela mijlocul secolului al 19-lea;—poate pentrucă sensibilitatea literară a fost acolo mai intens cultivată, ori şi din cauză că abuzul de literatură era mai vast decît aiurea. Orişicum nu pare să fie întîmplare că artiştii francezi au atacat şi urmărit locurile comune cu un necaz aşa de susţinut.—Cu deosebire semnificative şi preţioase pentru judecarea crizei prin care s'a afirmat atunci arta literară sînt contrastele în care se găseşte clasicistul şi totuşi modernul Taine. Clasicist prin educaţia dela normală şi ca profesor, el desa-

probă stilul și estetica cea nouă, cu preconizarea detaliului colorat, a bogăției de impresii; și condamnă hotărît metoda lui Flaubert, dar mai ales acea pe atunci cu totul scandaloasă a fraților de Goncourt, proclamîndu-se credincios lui Musset. Dar iată ce neașteptate lupte și nedumeriri se iscă în sufletul profesorului: depuis dix ans (24 à 34) tout le courant de ma réflexion et de mon éducation a tendu à transformer l'idée abstraite et sèche en idée développée et vivante. C'est le passage de la formule à la vie... Quand je me regarde intérieurement, il me semble que mon état d'esprit a changé, que j'ai détruit en moi un talent, celui de l'orateur et du rhétoricien. Mes idées ne s'alignent plus par files comme autrefois: j'ai des éclairs, des sensations véhémentes, des élans, des mots, des images; bref, mon état d'esprit est bien plutôt celui d'un artiste que d'un écrivain. Je lutte entre les deux tendances, celle d'autrefois et celle d'aujourd'hui... Il faut choisir, être artiste ou orateur. (Vie et Correspondance II 259 sqq.; februar și octomvrie 1862). Făcînd rezultatul, Taine închee că notarea impresiilor, în afară de orice construcție logică, rămîne forma cea mai potrivită acum spiritului său,—il y a un genre littéraire de ce côté. Iar felul cum întrebuințează cuvîntul littéraire, în textul pe care-l transcriu mai jos, precizează pare că și mai tare natura și gradul de conștiință a crizei sale de stil: C'est parce que tu es littéraire, que tu n'entends pas les descriptions,—scrie Taine mamei sale, la 7 Septemvrie 1858.

A fost sortit dar ca normalianul clasicist să fie necredincios bunelor tradiții literare, și nu fără humor constați că astăzi, după trei sferturi de veac aproape, un profesor de istorie literară observă întrucîtva mustrător că stilul lui Taine păcătuește prin exces de imagini (vezi Lanson, Histoire de la littérature française [12], pag. 943), iar de altă parte meșteșugitul France vine să ne surprindă, în necrologul consacrat lui Taine (le Temps, Martie 1893) cu această paradoxală distingere: Bien qu'il écrivit avec autant d'éclat que de force, il n'avait l'esprit nulement littéraire.

*

Deprecierea generalităților literare din care se prepară literatura era fatal să se producă în judecata oamenilor cu înțelegerea și fantazia îndreptată firește spre diversitatea infinit colorată, spre continua revărsare a detaliilor naturii, așa cum se arată ea simțurilor și spiritului liberate de toate grijulivele rezerve pe care nevoile practice, printr'o naturală contrabandă, caută să ni le furișeze oricînd, în orice colț al sufletului. In consumația comună literatura urmează a-și păstra justificarea ca debit de jucării pedagogice. Nu-i nevoe, și nici drept, nu-i, ca pe toți producătorii din acest gen să-i numim „farceurs à idées",—o vorbă a lui Flaubert, cel veșnic supărat, și cu izbucniri adeseaori copilăros hapsîne. Dar poate fi de folos să simtă cineva bine originea fundamentală onestă și adîncul înțeles istoric al acestei înjurii.

Paul Zarifopol

REMEMBER

Ceci est un fait divers atroce.
Les Mémoires du Bal Mabille.

Sînt vise ce parcă le-am trăit cîndva și undeva, precum sînt lucruri viețuite despre care ne întrebăm dacă n'au fost vis. La asta mă gîndeam dăunăzi sara, cînd răvășind printre hîrtiile mele, ca să văd ce se mai poate găsi de ars—hîrtiile încurcă—am dat peste o scrisoare, care mi-a deșteptat amintirea unei întîmplări ciudate, așa de ciudate, că de n'ar fi decît șapte ani decînd s'a petrecut, m'ași simți cuprins de îndoială, ași crede că într'adevăr am visat numai, sau că am citit-o ori auzit-o demult.

Era în 1907. Fusesem greu bolnav în București și mă întorsesem la Berlin acasă. Insănătoșirea mea se făcea cu anevoință, cerind îngrijiri mari. La plecare, doctorul m'a sfătuit să mă feresc până și de cele mai ușoare zguduiri sufletești.

Bietul doctor! Am dat din umeri zîmbind și i-am spus să fie pe pace.

După un surghiun de doi ani revedeam Berlinul. Am mare slăbiciune pentru el; nici împrejurări foarte triste nu m'au împiedecat să-l revăd cu plăcere. L-am regăsit cum îl lăsasem: tot numai flori. Așa frumos chiar ca în acel început de Iunie nu-mi păruse totuși niciodată.

Ca să-l vintur însă, și să-l colind ca odinioară, nu mai mergea. Oboseam repede și oboseala putea înlesni reivirea boalei. M'am resemnat dar cîtava vreme a sta pe acasă, jertfă de care mă despăgubea în parte frumusețea muzicei vechi ce se făcea la noi de dimineață până sara. Năpădit de o dulce aromeală, îmi lăsam visările să nască și să se topească în voe în noianul de armonii sublime, uitîndu-mă pe fereastră, cu ochii pe jumătate închiși, cum unduiau curcubeuri în pulberea fluidă a fîntînii din larga piață-grădină. Lina boare a asfințitului legăna ciucurii purpurii ai trandafirilor acățați pe terasa casei din față, purtîndu-le mireazma până la mine. Sara dădea

însufleţire umbrelor, în oglinzi tainic treceau fiori. Acesta era ceasul pe care-l aşteptam, ca să admir colţul cel mai frumos al pieţei—un petec de pădure rămas neatins în plin oraş—cîţiva bătrîni copaci frunzoşi şi sumbri, vrednici să slujească de isvod celor mai cu faimă meşteri ai zugrăvelii.

*

Şi regăseam chiar, la muzeul Frederic, într'o cadră de Ruysdael, aceiaşi copaci stufoşi, adumbrind, lîngă o cădere de apă, un castel în ruină. Odată nu puteam trece pe dinaintea ei, fără a mă opri îndelung. Privind-o, gîndul mi se pierdea, fără sfîrşit, în fărîma-i de cer vînăt cu zare adîncă. E înăscută în mine, drojdie de străvechiu eres, o iubire păgînă şi cucernică pentru copacii bătrîni. Lor le datoresc inspiraţii mult nobile şi grave, fiindcă nu cred să se afle pe lume viers omenesc sau cîntare meşteşugită care să mă mişte mai viu ca tainicul freamăt ce-l deşteaptă, în frunzişul lor, vîntul sării. Arborii aceia zugrăviţi mă încîntau totuşi mai mult chiar decît acei adevăraţi, acel mic peisaj melancolic înfăţişîndu-mi o oglindire a sufletului meu.

Mergeam la muzeu foarte ades. Cît de cufundat eram în contemplarea cadrelor, nu treceam cu vederea nici pe oaspeţi, interesanţi uneori, aşa că printre ei băgasem de samă că se afla nelipsit un tînăr, care, acolo mai ales, ar fi atras privirile oricui, căci, despre el, s'ar fi putut pe drept zice că-l desprinsese, de pe o pînză veche, o vrajă. Poate fi plăcere mai rară, pentru cei ce s'au împărtăşit cu evlavie întru taina trecutului, decît să întîlnească în carne şi oase o icoană din veacuri apuse? Cu doi ani înainte văzusem, în sala franţuzească a muzeului, o cuconiţă care copia după Mignard pe *Maria Mancini* şi avea o aşa izbitoare asemănare cu modelul, încît ai fi crezut că privindu-se în oglindă, îşi zugrăveşte, împodobindu-l, propriul ei chip.

Tot astfel semăna tînărul cu unii din acei lorzi, ale căror priviri, mîini şi surîsuri, Van-Dyck şi, după el, Van-der-Faes, le-au hărăzit nemuririi. Zic unii din acei lorzi, fiindcă mai toţi sînt la fel. In trecut, în castele restrînse, celor de aproape şi înmulţit înrudiţi, trăind împreună, cu acelaşi port şi obiceiuri, fiecare epocă le întipăreşte acelaşi aer dacă nu chiar acelaşi înfăţişare. Se întîmplă iarăşi ca, acolo unde cu gîndul nu gîndeşti, să răsară fiinţe, cărora le trebue căutată aiurea, în alte ţări, la alte neamuri, în alte veacuri, adevărata asemănare, fără a li se putea bănui măcar în vre-un fel, cu aceia de care îi despart prăpăstii de timp şi de stirpe, vre-o cît de îndepărtată înrudire.

Era de prisos dar orice presupunere asupra obîrşiei tînărului cu pricina; făceam însă tot felul de reflexii asupra a cine putea fi şi ce, fiinţa lui rară într'adevăr şi stranie impunîndu-se porun-

citor luării aminte. Mă subjugase prestigiul recei trufii a tînărului ce, în deplină frumuseţe, păşea singur în viaţă, nepăsător, cu fruntea sus. L-am crezut, din capul locului, una din acele făpturi excepţionale, străine de omenire, pentru care am resimţit totdeauna o vie atragere. Il vedeam zilnic aproape, nu muzeul fiind singurul loc unde îl întîlneam. In plimbările ce începusem a relua prin oraş, de teama oboselii, făceam lungi popasuri la o prăvălie, unde se degustau cap-d'operele unei vechi rachierii neerlandeze. După Ruysdael, Van-Brouwer şi Van-der-Googh. Nici acasă nu mă simţeam mai bine ca în acea încăpere îngustă şi cam întunecoasă, ce ar fi putut face cinste oricărei locuinţe de burgmaistru sau de staroste de breaslă, aşa bogat căptuşită cum era cu stejar afumat până la jumătatea păretelui, unde blana eşea afară, făcînd jur-împrejur o largă poliţă, pe care stăteau înşirate năstrape şi ulcioare de Delft. Ce minunate clipe petreceam acolo!

Alături de mine, pe singura laviţă, din primitoarea cămară, tînărul cu chip de portret vechiu sorbea pe îndelete băuturile cele mai dulci şi mai parfumate, asemenea unor nestimate topite, aţîţătoare de visări exotice şi de îndepărtate nostalgii cu piperatele lor mirodenii de Java sau de Antile. Acolo, parcă nu mai eram străini unul de altul; şi, ceiace e mai nostim, mai tîrziu, ne-am mărturisit că şi lui şi mie ni se păruse a mai fi stat şi altădată împreună într'o încăpere la fel.

Nu m'aşi fi gîndit însă să ne împrietinim chiar, fiind îndreptăţit a-l crede dintr'o lume cu totul alta decît a mea. Săreа în ochi: una e floarea de cîmp, alta floarea de grădină. Acum, fie că trebuiseră veacuri ca, la asfinţitul ei, o înaltă rasă să înflorească aşa de strălucit, într'un semeţ avînt al sîngelui albastru spre tipul ideal, fie că fusese numai o nimereală fericită, în toate chipurile, mai mult nu se putea da. Mai era nevoe, e drept, şi de ceva osteneală, zilnic, ca această podoabă a omenirii să-şi împlinească frumuseţea, pentrucă atîta găteală nici la o muere nu mi-a fost dat să văd. Să-l fi presupus după asta că era unul dintre acei deşuchiaţi cu năravuri rătăcite, al căror număr pare să fi sporit, în timpii din urmă, pretutindeni, într'o măsură întristătoare? Nu, nu-mi venea să o cred, căci dacă păpuşei aceşteia sulemenite îi flutura uneori pe buze un surîs neliniştitor, subt arcul sever al sprincenelor trase negre cu condeiul, ochii aveau acea nevinovată limpezime ce străluceşte numai subt pleoapele eroilor şi ale copiilor.

Era şi foarte tînăr: să tot fi avut douăzeci de ani. Ce nu se îngădue la vîrsta aceasta, celor bogaţi mai ales?

Lipsa grijii zilei de mîne preface creerul omenesc, amorţind simţimîntul temerii de răspundere; avuţia moleşeşte şi îmbată de o ameţală dulce, neîntreruptă ce îndeamnă la goana după plăceri rare, după senzaţii nouă. Din acea lume nepăsătoare şi deşartă, dezbărată de prejudecăţile de rînd, făcea parte şi noul meu cunoscut, care, fără îndoială, trebuia să se bucure

de mari mijloace de trai. Arăta însă a trăi în afară de acea lume, și mai mult chiar, în afară de orice lume. Ca dînsul, în Berlin-W., mai erau și alții, dar pe aceia nu-i puteai decît rareori zări, călărind în ceața dimineții, sau zburînd repede sara la înfloritele lor desfătări. Nici pe el nu-l vedeam altfel decît locuind într'una din străzile ce mărginesc regescul Tiergarten spre apus, încingîndu-l cu o minunată salbă de vile, unde aurul a izbutit întrucîtva în încercarea de a sădi iarăși raiul în viața pămîntească. Mi-l închipuiam dar răsfoind cu degetele lui subțiri cărți cu legături scumpe, în somptuoasa singurătate a odăilor cu oglinzi adînci, unde lincezește o risipă de flori rare. Nu deștepta oare vedenia unui asemenea decor singură numai pătimașa mireazmă ce răspîndea el în juru-i, atît de îmbătătoare că treaz te făcea să visezi?

Aubrey de Vere. Cînd mă gîndesc... Ne-am vorbit într'o zi, așa, parcă ne-am fi cunoscut decînd lumea. Numele lui normand—și până astăzi nu știu dacă astfel se chema într'adevăr—nu-mi era străin, fiind numele de neam al svăpăiaților conți de Oxford, după stingerea cărora a fost cules și alipit la cel de Beauclerk de Stuarții de mîna stîngă, ducii de *Saint-Albans*. Să se fi tras cumva din aceștia nu i-ar fi făcut mai multă cinste ei lui decît el lor. Deși englez până la măduvă, în vorbire se slujea obișnuit de franțuzească și așa cum rar mi-a fost dat să o aud. Cu timbrul grav al glasului său mlădios și pur, ea era pentru dînsul ceva mai mult decît un mijloc de înțelegere, era o unealtă de seducere. Aflînd ce era, l-am înțeles pe dată în totul; datina căreia Brummel i-a pus pecetea numelui său, trăia în Aubrey de Vere în deplină strălucire. Până și plăcerii de a se sulimeni îi găsisem astfel tălmăcirea: cei dintăiu locuitori ai Albionului, de care se pomenește, nu-și boiau în întregime goliciunea în albastru? Această coloare îi era în deosebi dragă nouluí meu prieten; el o purta în însăși făptura lui, în ochi și subt pielița foarte străvezie a mînilor, în care, cînd la una, cînd la cealaltă, sclipeau șapte inele, gemene toate—șapte safire de Ceylan. Cu brățara și cu parfumul—acea de neuitat mireasmă de garoafă roșie—inelele erau singurele lucruri cărora le rămînea credincios, încolo ca îmbrăcăminte nu știu să-l fi văzut de două ori la fel. Dar toată această migăloasă găteală nu era la dînsul decît un amănunt dintr'un întreg desăvîrșit, de o fericită armonie. Aubrey de Vere avea un creer de minune alcătuit și un duh scînteetor, el ar fi făcut față clubului cel mai închis și nu s'ar fi simțit la strîmt nici într'o adunare de cărturari, pentrucă dacă mărturisea că rufele și le spăla la Londra, adăuga că tot astfel, în suta a optsprezecea, coconașii din Paris și le spălau în Flandra și cei din Bordeaux la Curaçao, și așa știe să vorbească de toate, cu asămănări din trecut, cu apropieri și amănunțiri fermecătoare, de cîte ori i se întîmpla să povestească de călătoriile lui prin ținuturile străvechi ale Răsăritului, sau prin os-

troavele pierdute ale Oceanului liniștit, unde domnește primăvara veșnică. Atît am putut afla din viața lui, că văzuse multe, cutreerînd mări și țări, că cetise și mai multe, prea multe chiar pentru anii lui, fiind fost cu putință să fi amestecat ce văzuse cu ce cetise, sau să fi privit cele văzute prin geamul înșelător al cetirii, care laolaltă cu bogăția îi cam sucisera capul, deși, dela fire, avea judecata limpede și rece. Așa, de pildă, am înțeles că se îndeletnicea cu cercetări oculte îndrăznețe, pentru care era hărăzit, pe lîngă o înclinare înăscută rară, și cu cea mai uimitoare pregătire. Părea chiar să fi avut mai multe legături cu duhurile decît cu cei vii, de oarece în povestirile lui nu venea niciodată vorba de ființe omenești.

Cu ce prilej, în ce împrejurări făcuse, așa de timpuriu, călătorii atît de minunate, nu spunea; precum nici cine era, ce, și de unde, dacă avea părinți, rude sau prieteni, unde stătea cu casa măcar—nimic, cu desăvîrșire nimic. Ce stăpînire pe sine avea ca să se poată ascunde astfel la vîrsta lui fără a se trăda! Dacă el însă nu destăinuia nimic, apoi eu îl întrebam și mai puțin și presupun că tocmai asta a fost pricina că am legat prieteșug. O veșnicie să ne fi întîlnit, tot mai lesne i-ar fi scăpat lui o destăinuire, decît mie o întrebare. Dealtfel nici nu țineam să afiu ceva: ce mă privea pe mine? Întîmplător l-am văzut—fără să bage el de samă—alegînd flori de patru-cinci sute de mărci, garoafe și orchidee rare—un adevărat desfrîu—și n'așí fi avut, cum cunoșteam pe domnișoara vînzătoare, decît, după plecarea lui, să intru să-mi înfloresc cheutoarea ca să afiu unde le trimesese și, punînd astfel mîna pe fir, să împing cercetarea mai departe. Dar la ce bun? Să fi avut un scop stăruința încăpățînată cu care își perdeluia scurtul lui trecut și viața de toate zilele, se putea prea bine, era însă, o spun iarăși, atîta mîndrie în privirea lui, ce, pururi nepăsătoare de ce se petrecea pe pămînt, arăta a se pierde aiurea, în depărtările unei lumi de vis, încît ar fi făcut să se risipească orice umbră de neîncredere sau de bănuială. Totuși, nu-mi scăpase din vedere că uneori ar fi dat să mai spună ceva, dar se răsgîndea pe loc, înăbușindu-și vorba pe buze. Roșea el atunci subt suliman, i se înourau într'adevăr ochii, așa cum mi se părea, într'o foarte scurtă clipă de dare pe față a unei tulburări ascunse? Nu aș putea jura, ce știu însă e că, pe cînd povestea, privirea lui, făcîndu-se și mai adîncă, se ațintea asupra nelipsitelor inele lung și cu duioșie, cași cum acele pietre ar fi cuprins taina vieții lui, oglindindu-i în ghiața lor limpede și albastră toate gîndurile și amintirile.

Dela o vreme, fără ca legăturile noastre de prietinie să se strîngă mai mult, ne vedeam mai des, uneori dimineața, cel mai obișnuit după amează, niciodată însă sara, niciodată. Din pricina căldurii părăsisem taverna olandeză și ne întîlneam la Gruenwald, pe terasa unei cafenele, la marginea unui crîng de pini—o terasă idilic cotropită de trandafiri de toate neamurile și fețele ce, la

adierea vîntului, se scuturau în pahare. Sosea totdeauna fără grabă şi fără întîrziere. Odată l-am aşteptat însă zadarnic până la ceasul cinei. Intorcîndu-mă acasă, găseam o scrisoare în care se ruga pe scurt de ertare că nu putuse veni şi iscălea: Sir Aubrey de Vere. Am cercetat cu luare-aminte scriptura semeaţă cu slove mari şi pecetea de ceară albastră: un sfinx culcat în mijlocul panglicei unei jaretiere la fel cu aceiace împresoară scutul în stema Marei Britanii. Pe panglică ceteam cuvîntul „Remember".

Ca eraldist nu eram mulţumit: mă aşteptam să aflu arme adevărate, nu o simplă emblemă. Dela acea scrisoare sir Aubrey n'a mai dat semn de viaţă. Nu era de mirare: o zăpuşală umedă, cumplită, clocea oraşul, cuibar uriaş de ticăloşii şi de rele. Nu mai era de eşit decît sara, cînd sir Aubrey nu se arăta. Nopţile erau însă atît de frumoase, încît greu mă înduram să mă mai întorc acasă. Tot umblînd astfel până tîrziu, am avut odată, spre miezul nopţii, în Tiergarten, o stranie întîlnire.

Trecea o femee înaltă, cu un bogat păr roşu subt o pălărie mare cu pene, o femee slabă şi osoasă, fără şolduri şi fără sîni, într'o rochie strîmtă de fluturi negri. Ea păşea ţeapănă ca o moartă, care ar fi împinsă sau atrasă de o putere dinafară, străină de voinţa ei, spre un ţel tainic în noapte. Nu ştiu de ce nu mi-a venit să cred că e o femee ca toate femeile din capul locului, chiar înainte ca, în ochii ei ţintiţi mari, ce arătau a privi înăuntru, şi în trăsurile feţei ei prea sulimenite să-mi pară a recunoaşte... Dar, mai trebuia să mă îndoesc, mai putea fi numai o bănuială cînd, în mîna cu degete lungi rînjeau şapte safire de Ceylan? Am rămas uluit, în prada unui simţimînt tulbure, în care şi nedumerirea şi uritul şi teama îşi aveau partea lor, apoi, cu nările pline de cunoscuta mireasmă—mireasma de garoafă roşie—am dat s'o urmăresc. Era însă tîrziu; o pierdusem. La capătul aleei aşteptau cîteva droşti de piaţă; se suise pesemne într'una şi pierise.

Pentru un vechiu berlinez ca mine ar fi fost copilăresc să mă las cuprins de uimire. Cîte nu văzusem! In schimb, mă simţeam îmboldit de o curiozitate josnică ce m'a făcut cîteva sări să pîndesc mereu pe acolo. Nimic însă. Estimp arşiţa creştea tot mai aprigă: în ziua căreia i-a urmat noaptea ce voiu povesti numaidecît la vale, picaseră oameni pe drum ca muştele. Era o noapte de catifea şi de plumb, în care adierea molatecă a unui vînt fierbinte cerca în zădar să risipească pîcla ce închegase văzduhul. Zările scăpărau de fulgere scurte, pădurea şi grădinile posace tăceau ca amorţite de o vrajă rea; mirosea a taină, a păcat, a rătăcire. Inaintam cu greutate prin întunericul ce vătuia aleele singuratice, trebuind uneori să mă opresc covîrşit de slăbiciune. La răspîntia unde e fîntîna lui Roland din Berlin, în lumina prea vie, care, după beznă, îmi luase văzul săgetat, mă pomenii faţă în faţă cu sir Aubrey, celace, cînd îl privii mai bine, nu-mi făcu tocmai plăcere.

Nu, pentrucă de data asta întrecuse orice măsură. Oricum, nu se esă astfel în lume. Pudra cu care îşi văruise obrazul era albastră, buzele şi nările şi le spoise cu o vopsea violetă, părul şi-l poleise, presărîndu-l cu o pulbere de aur, iar ochilor le trăsese împrejur largi cearcăne negre-vinete, ce-i dădeau o înfăţişare de cîntăreaţă sau de dănţuitoare. Incolo, îmbrăcat tot fără cusur, în frac albastru subt mantaua uşoară de sară, cu orhideia la cheutoare, nelipsindu-i nici brăţara din mînă, nici inelele din degete. Avea însă ceva schimbat, era neastîmpărat, neliniştit, pe cît eram eu de muiat şi de stins. Impotriva obiceiului lui vorbea pripit şi tremurat, rugîndu-mă să rămîn cu el—el, care făcea parte din acei oameni ce, fără voe, în ciuda înseşi curteniei lor, dau să înţeleagă că fac o însemnată jertfă cînd suferă să stea cu cineva. Mai mult, îmi luase chiar braţul şi mă întorsese din drum. Il simţeam cum dîrdîie din toate încheeturile, scuturat de friguri, şi vedeam cum ochii aci i se ţinteau în gol, sticloşi ca ai femeii cu păr roşu, aci îi lăcrămau limpezi şi pierduţi. După cum atunci nu-mi venise să cred că arătarea ce trecuse pe lîngă mine era o femee, acum mi se părea că fiinţa ce mă tîra cu ea în umbră nu era un bărbat. Am mers tăcuţi pe marginea pădurii: eu posomorît, căţind a arăta cît mai puţin plictisit; el, cu surîsul pe buze, privindu-şi în zare pietrele albastre de care se legau poate amintiri tainice şi cărora le hărăzea parcă, cu patimă şi dor, gîndirea lui cea din urmă—am mers tăcuţi până ce, ajungînd la podul de peste canal, unde începe calea Electorilor, el s'a oprit, desfăcîndu-se de mine.

Aveam înaintea mea un alt om, cu desăvîrşire altul decît acel de adineaori. Să fi avut pietrele lui virtuţi ascunse? Treptat se redobîndise pe sine, se îndreptase, înţepase nările şi acum stătea ţeapăn, rece şi mîndru, foarte mîndru. Trăsurile feţei sale prelungi se ascuţiseră, culoarea ochilor îi trecuse, dela albastrul fraged de floare, la albastrul cu licăriri aspre al oţelului şi, pe buzele subţiate, zîmbetul se făcuse crud. In paloarea-i lunară, cu părul său de aur, sir Aubrey nu mai avea ca înfăţişare, în acele clipe, nimic firesc, semănînd mai mult a serafim, a arhanghel decît a făptură omenească. Rămase astfel înmărmurit cîtva timp scrutînd întunericul, pe care îl biciui deodată cu mănuşile lui albe caşi cum ar fi voit să alunge o vedenie.

„E o stranie noapte", zise el grav. „Asemenea nopţi sînt mai de temut ca beţia; vîntul cald împrăştie friguri rele. Stendhal scrie că la Roma cînd bate un anume vînt, în Transtevere se ucide".

„Trebue să te simţi şi dumneata slăbit de zăduf", urmă el. „Ai să-mi faci plăcerea să ei ceva cu mine, un păstrăv-doi şi o sticlă de vin de Rin, să ne mai întremăm. Dar, înainte, să-mi dai voe să lipsesc puţin"... Şi scoţînd ceasornicul — o floare de platină muiată într'o rouă măruntă de pietre albastre—„ai să vrei să mă aştepţi, nu-i aşa? Am să zăbovesc niţel, poate mai mult de un sfert de ceas, oricum însă mai puţin de o jumătate. Mai

plimbă-te in vremea asta, ne găsim aici la pod, cine vine întâiu
aşteaptă pe cellalt". Imi întinse mîna, care era ca ghiaţa, ridică
pălăria şi-mi întoarse spatele. Făcui întocmai, îndreptîndu-mă
din nou spre pădure; sint în apropiere cei mai frumoşi copaci
ce se pot închipui, uriaşi seculari, druidici, aşa de înalţi şi de
înfoiaţi că, privindu-i, îţi vine să te crezi pe alt tărim. M'am
întors la pod după un sfert de ceas şi înainte de jumătate, dar
fără a-mi găsi tovarăşul. Cum aşteptarea, ca toate neajunsurile,
e mai grea la început, am mai luat-o pe cheu, în sus, fără a
mă depărta prea mult de locul de întîlnire.

Cheul era pustiu iar casele oarbe. Peste tot ferestrele erau
negre; unele fiind însă deschise, se zăreau înăuntru acele luciri
posomorite de argint-viu ce rînjesc în oglinzi în întuneric. Una
singură, de sus, se împăenjina de raze slabe, aceia a unei odăi
încărcate de poleeli, unde veghea o lampă aşezată pe un colţ de
dulap—mai mult candelă decît lampă—abia lăsînd să se cearnă,
ca înseninată printr'un înveliş de smalţuri verzi, o lumină înă-
buşită, una din acele lumini care, după datinele vrăjitoreşti, sînt
prielnice duhurilor rele ce rătăcesc în puterea nopţii.

M'am oprit; şi privirea mi-a rămas îndelung pironită asu-
pra acelei ferestre. Ah! farmecul ferestrelor luminoase în întu-
necime, cine s'ar mai încumeta a-l spune după Barbey d'Aure-
villy? Dar, în nemuritoarea lui povestire, e perdeaua cîrmezie,
în altele scrise mai tîrziu şi atît de timpuriu uitate sînt geamuri
de nu mai ştiu ce culori; la fereastra mea nu era nici perdea,
nici geam şi, totuşi, în ceaţa verzue, afară de poleeli şi de o-
glinzi, ce şi ele păreau înzăbrănite, nu se vedea nimic.

Să fi fost vre-o legătură între acea fereastră, care e de
ajuns să închid ochii ca să-mi răsară înainte întocmai ca atunci,
şi cele ce s'au petrecut în acea noapte chiar, bănuesc, nu pot să
ştiu. M'am întors la pod, tot aşa de nenorocos caşi întâia
oară: prietinul nicăeri. In vederea unei aşteptări mai lungi, m'am
rezemat de parmaclicul de tuciu al podului, lîngă mal, mi-am
descoperit capul care mă durea şi m'am cufundat cu totul în
măreaţa privelişte a nopţii.

Nu o voiu uita niciodată. E drept că aşa frumoase nopţi
două n'am văzut la fel, eu care ştiu a preţui noaptea ca ni-
meni altul şi care am iubit-o cum nu se poate iubi ziua, cu
nesaţ şi cu patimă. Sufletul meu sălbatic, care deobiceiu pare
a aţipi, sgribulit de o nemulţumire nedesluşită, nu începe a
trăi pe deplin decît odată cu stingerea celor din urmă văpăi
ale amurgului: pe măsură ce se aşterne vălul sării, renasc, mă
simt mai eu, mai al meu. Să-mi fi îngăduit mijloacele de trai
a schimba faţa împrejurărilor, cu anii ar fi fost cu putinţă să
nu văd raza zilei. A, să nu fi fost noapte, n'aşi fi aşteptat pe
sir Aubrey, nu! dacă e vorba, apoi nu ţineam să-l revăd de
fel. Am stat pentrucă acasă tot nu m'aşi fi întors, aşi fi ză-
bovit tot atît, hoinărind pe acolo unde, în umbră, freamătul
copacilor înalţi face ca singurătatea să pară nemărginită. Nu-i

puteam însă erta lui sir Aubrey că mă făcea să-l aştept, să-l
aştept în vreme ce el cine ştie la ce desfătări se deda, în în-
fiorarea acelei nopţi calde, poate chiar la acea tulbure lumină
verzue, în braţele vreunei femei, a cărei frumuseţă să fi făcut
păreche cu frumuseţa lui. Mai aveam încă o bănuială: mer-
sese poate să pregătească pentru mai tîrziu întrunirea vre-u-
nui sobor ocult şi uitase de lumea celor vii. Oricum, sînge
rău n'aveam de ce-mi face. Imi reluai dar firul gîndurilor,
sprijinit de parmaclic în coate, cu tîmplele în palme. Subt
mine alunecau solzii graşi ai apei leneşe, deasupra căreia se
înfiripa străveziu un zăbranic de aburi. Canalul era sinistru.
Ce deosebire!—ziua, priveliştea în partea locului e cum nu se
poate mai blîndă: ramurile copacilor de pe maluri, înfrăţite
spre vîrf, fac boltă deasupra canalului, în care îşi oglindesc
frunzişul uşor şi neastîmpărat, de un verde proaspăt şi fraged.
Aceasta e calea ce-o urmează trupurile celor înecaţi. In 1905,
ţin minte, într'o dimineaţă poleită de April, apele purtau o mi-
reasă albă. Se aude dealtminteri la Berlin un cîntec vesel:
„Pluteşte-un cadavru pe Landwehrkanal".

Răcorindu-mi fruntea, o vie adiere mă trezi din toropeală.
Cît am stat ţintuit acolo nu mi-am dat sama—am tras, nesu-
părat de nimeni, şi un pui de somn: nu ştiu să fi auzit bătînd
orologiul dela Gedaechtniss şi trebue să fi bătut în mai multe
rînduri. Cînd, mahmur, mi-am ridicat capul din mîni, pe cerul
care se făcuse ca scrumul, casele se desprindeau împînzite.
Vîntul se înteţise rece, iar arborii porniseră a geme. Mi-am
acoperit capul—pălăria am găsit-o jos, căzută, şi am dat încă
un tîrcol pe cheu să mai văd lumina cea tainică. Fusese însă
stinsă. M'am hotărît însfîrşit să plec spre casă, începuseră a
cădea stropi groşi şi se lumina de ziuă.

Ca o adevărată pasere de noapte urăsc zorile. Fără a
ţine samă că o răceală mi-ar fi putut fi funestă, în loc să caut
vre-un adăpost, am luat-o la picior pe străzile pustii, gonit de
sarbăda lumină ce se cernea ţesută cu apă din văzduhul în-
cruntat, biciuit în răstimpuri cu furie de vîntul de miază-noapte.
Cînd, ud leoarcă, m'am văzut acasă, am fost cuprins de o
ciudă grozavă, ceiace nu m'a împiedecat totuşi să dorm fără
vise până la amează.

Afară se aşternuse pe ploae, o ploae care n'a contenit
o săptămînă încheiată decît în scurtele răgazuri ce-şi dădea ca
să pornească mai vajnică. Făceam ce dregeam şi gîndul îmi
zbura la întîmplările din nopţile din urmă. Decîteori venea
poşta săream să văd dacă nu era ceva şi pentru mine. Aş-
teptam bine-înţeles un cuvînt dela sir Aubrey—se cădea din
partea lui; şi faptului că pe plicurile sosite nu se afla nici
scriptura semeaţă, nici pecetea cu sfinxul, nu-i puteam găsi
tălmăcire.

Intr'un ajun de sărbătoare, vremea rea făcu însfîrşit pace. Neîncrezător, nu eşii decît tîrziu la plimbare. La zări se lumina a ploae. Era aşa de albastră acea sară dulceagă şi lină, de un albastru-închis fluid, că oraşul părea scufundat în adîncimile tainice ale unei mări. Străzile mişunau de lume; fericirea de a trăi, de a se bucura de bunurile vieţii, se oglindea pe toate chipurile, se răsfrîngea în toate privirile, vie, aproape aţiţătoare, dînd frumuseţii femeilor o deosebită strălucire. Inchipuirea mă purta în trecut, evocam vedenia a cum vor fi fost în asemenea sări marile cetăţi ale vechimii, Babilonul, Palmira, Alexandria, Bizanţul? Imbinînd astfel realitatea cu visarea, urmai fără grabă şivoiul mulţimii până la podul de peste canal, unde ceasuri întregi aşteptasem atunci pe sir Aubrey. Frumuseţa locului era împlinită, desăvîrşită de albeaţa fără samăn a cîtorva lebede ce se aflau la acea oră albastră pe apă parcă într'adins. Nu mai trecui podul şi mă înturnai la un birt din apropiere. Pe cînd aşteptam mîncarea, o privire aruncată pe un ziar mă făcu să aflu abia atunci un lucru de care urla tîrgul de două zile.

Se pescuise în Charlottenburg, acolo unde Spreea îşi ia înapoi apele împrumutate canalului făcînd vîrtej, se pescuise legat cobză într'o manta un cadavru ce arăta a fi acela al unui tînăr blond şi svelt, bogat îmbrăcat în ţinută de sară, gătit şi înmănuşat, însă desculţ.

Tînărul fusese nu demult ucis. Trupul purta în partea stîngă a pieptului o rană adîncă. Lovitura fusese atît de puternică încît arma—o lamă îngustă cu două tăişuri—se frînsese, o parte rămînînd în rană.

Se găsise asupra victimei în hîrtie şi aur o mică avere, başca preţul sculelor ce purta cu risipă nebună—toate din belşug bătute cu safire de Ceylan. In schimb nici o hîrtie tipărită sau scrisă care să poată trăda ceva despre ucis—nimic, nimic. Hainelor le fusese smuls petecul cu numele croitorului, iar ceasornicului tasul cu iscălitura aurfaurului. După chip înecatul nu mai era în nici un fel de recunoscut, pentrucă faţa îi fusese arsă cu o apă tare ce-i rosese aproape în întregime pielea şi carnea până la os.

De aşa sfîrşit a avut parte sir Aubrey de Vere. Putea să isprăvească mai bine, sau mai tîrziu măcar, după ce aşi fi plecat eu, fiindcă din noi doi, la început, nu ştiu zău care a fost mai de plîns...

Prin ce am trecut, din clipa în care am înţeles cine era ucisul, ce am tras mai e nevoe să spun? Şi n'a fost nimic totuşi pe lîngă ce puteam păţi. Remember?—da, cred. Se zice că frica e albastră; eu am văzut-o de toate culorile, i-am străbătut iadul întreg, pogorîndu-i rîpele fără fund, suindu-i cu-mile cele mai repezi, piscurile de groază ce se pierd în norii

nebuniei, şi cum n'am înebunit deabinele e de mirare. Fusesem singura fiinţă în tovărăşia căreia se arătase sir Aubrey în lume la lumină; la taverna olandeză, la terasa dela Grunewald trebuia să fi trecut ca nedespărţiţi, încît nimeni n'ar fi voit să creadă că despre tînărul cu care păream atît de legat, tocmai eu, sărăcuţ de mine, eram cel care ştia mai puţin—mai puţin chiar decît nimic. Nu ar fi dat aceasta mai mult temeiu bănuelii că nu aşi fi fost străin de răpunerea acelui necunoscut? Simţeam urzindu-se în ascuns, în jurul meu, strîngîndu-se pe tăcute, mrejele meşteşugite ale celei mai îndrăcite poliţii, mă şi vedeam apucat, năpăstuit... pierdut pentru totdeauna, nou Lesurques, ispăşind nelegiuirea a cine ştie cui... Incepusem a mă crede singur vinovat—şi nu eram oare în destul pentru faptul numai că înădisem prieteşug cu un om ca sir Aubrey? Atunci mi-am dat lămurit sama cît e de greu în ţară străină, între străini. Intăiul meu gînd a fost dar să părăsesc numaidecît Berlinul, să fug la mine în ţară. Nu am putut închide ochii toată noaptea, mă apăsa de data asta întunericul, iar zorile le aşteptam ca o desrobire. Cu lumina renăştea în mine liniştea şi nădejdea. M'am răzgîndit de plecare şi mi-am desfăcut lucrurile, apoi sara le-am strîns la loc, făgăduindu-mi iarăşi să plec, fără greş, dimineaţa—şi a mers astfel multe zile, zile negre, la amintirea cărora, astăzi încă, pîlpîe în fiori scurţi răsunetul îndepărtat al spaimei cumplite de-atunci cînd orice nimic făcea să mi se zbată inima ca o pasere rănită. Dar ca toate simţimintele omeneşti—afară de ură—cu timpul şi frica se ostoeşte şi piere. E locul să strecor că adînca mea tulburare n'a putut fi cetită din afară; viaţa zilnică nu mi-o schimbasem întru nimic, iar de focul care mă mistuia n'am simţit nevoia să mă spovedesc nimănui, precum n'am găsit de cuviinţă nici să mă duc să spun celor în drept ce ştiam, sau mai bine zis nu ştiam despre sir Aubrey. Am mers mai tîrziu, la taverna olandeză şi nu m'a întrebat nimeni de tovarăşul de odinioară, nimeni deasemeni la terasa din Grunewald. Pretutindeni aceiaşi tăcere. Ceteam toate ziarele şi-mi venea aproape ciudă: nici un rînd măcar în care să se mai pomenească de groaznica pescuire. Nu se descoperise pe semne nimic. Sfinxul îşi păstra taina neştirbită.

Altmintreli, prin ea însăşi, pieirea lui sir Aubrey n'a depăşit în ochii mei însemnătatea unui «fapt-divers». Ce rost ar fi avut să împing părerea de rău cuvenită până la a plînge în acel străin necunoscut pe un Marcellus? Că era tînăr şi frumos? Poate tocmai aşa tînăr cum arăta nu era; sînt fiinţe ce înşală vîrsta; iar în ce priveşte frumuseţea, nu e de prisos o anume lămurire. Găsisem frumoasă, nu atît făptura lui sir Aubrey, cît asemănarea lui cu unii din aceia demult pieriţi în spulberarea veacurilor; îl găsise... frumos, pentrucă în el vedeam retrăind o icoană din trecut, vedeam reînviat scumpul

Trecut însuşi, Trecutul apus pentru totdeauna. Deaceia m'am împotrivit ispitei să merg să privesc şi eu, subt geam, la morgă, pe acela care fusese Aubrey de Vere; cum înfăţişarea ce o dă moartea o şterge adesea pe cea din viaţă, ar fi fost păcat să se strice în amintirea mea acel chip ce părea desprins însufleţit dintr o cadră veche, am voit ca el să rămînă aşa cum l-am cunoscut, semănînd atît de mult cu acei frumoşi lorzi, care au petrecut aşa de nebuneşte, la Whitehall, cu Killegrew şi cu Rochester, cu Barbara Villiers şi cu Nell Swinn şi pe care, muiaţi în catifele şi în mătăsuri înspumate de horbote şi înflorite de panglici, ţinînd în mînă trandafiri sau mîngîind cînii de preţ, i-a înfăţişat, surîzători şi mîndri, cavalerul Lely. Totuşi, mai mult decît arătarea din afară, dela el mi-au rămas de neşters întipărite în minte unele mişcări lăuntrice ce-i scăpărau pe neaşteptate în vorbire, cugetări cum n'am prins dela alţii, nici n'am găsit scrise. In depărtatele-i călătorii plutitoare, această ciudată fiinţă ştiuse să desluşească din înfiorarea crîngurilor de finici la vestirea furtunilor oceanice şoapte adînci, să pătrundă, la zări nescrutate, pe care le purta oglindite în ochii lui limpezi ca safirele de Ceylan, taine ce nu se dezvălesc decît celor Aleşi, şi pe care zadarnic se trudesc a le cerceta cei ce, fără chemare, îşi tocesc viaţa întreagă văz şi minte pe buchea stearpă a cărţilor. Şi toate, tinereţe, frumuseţe, înţelepciune fuseseră menite să isprăvească în apa murdară a unui canal..

Insfîrşit sosi ziua plecării. Incepuse toamna, dar nu toamna rumenă dela miazăzi, bacantă încinsă cu piele de pardos, purtînd ciorchine de struguri şi poame în părul arămiu, ci toamna spelbă a ţărilor de secară şi de bere, cu cer searbăd, cu soarele foarte jos, tîrîndu-se ofilit la zare. Mă închisesem din nou în casă în timpul din urmă; ceteam în neştire, ceteam pentrucă muzică nu se mai făcea; iar afară, pe fereastra deschisă încă până tîrziu, nu mai aveam ce privi. Fîntînii apele nu-i mai jucau în raze, pe terasa casei din faţă trandafirii se scuturaseră, iar în colţul cel frumos, securea abătuse acei bătrîni copaci ce păreau a fi zugrăviţi de Ruysdaël.

*

S'au perindat de atunci şapte ani. A fost parcă eri, parcă niciodată. Parcă eri, pentrucă ţinere de minte am bună, parcă niciodată pentrucă îmi lipseşte evlavia amintirii. Mi s'a întîmplat adesea să mă gîndesc la tenebroasa dramă, căreia i-am fost poate, în acea noapte de fiori şi de friguri, martor nevăzut şi orb. Ce fusese însă, ce se petrecuse nu m'am mai întrebat, n'am mai ţinut să ştiu, ba chiar dimpotrivă, dovadă dăunăzi chiar, avînd prilejul să aflu n'am voit eu.

Intîrziasem, pe vreme rea, într'un local de noapte bucureştean şi căzuse peste mine un cunoscut de prin şcoală; îl zărisem de departe şi pe la Berlin, învăţa ceva pe acolo, pare-se. Limbut peste măsură şi, în felul lui hazliu, mi-a împuiat urechile cu o sumă de fleacuri, istorii de gazde, de fete şi de slujnici de gazde—tot lucruri înălţătoare, după calapodul „Micuţii" lui Haşdeu. Cîtă deosebire între cum văzusem eu Berlinul, şi cum omul care stătea în faţa mea, fălindu-se cu însăşi neruşinarea lui eftină. Dar de ce în acea sară se deştepta vie ca niciodată amintirea lui sir Aubrey, de ce vedenia nopţilor berlineze cu întîlniri stranii îmi răsărea atît de puternică? Să fi fost pricina aburii amării al spirtului de sîmburi care venea, şi el, dela acea veche şi vestită rachierie neerlandeză? Nu, era altceva. Mai îmbătătoare ca orice băutură, mă învăluia o aprigă mireasmă de garoafă care se desprindea dela o cuconiţă aşezată la masa de alături, mireazma ce răspîndea tînărul cu pietre albastre, mireasma ce odată, spre miezul nopţii, o lăsase în urma ei femeia cu păr roşu într'o alee pustie din Tiergarten. Şi-i revăzui şi pe ea şi pe el, şi fereastra cu tulburea lumină verzue—toate aevea ca în puterea unei vrăji. Nu m'am împotrivit unui imbold neîncercat până atunci, acela de a povesti cuiva istoria lui sir Aubrey de Vere.

Am fost ascultat cu toată luarea-aminte. Băgam însă de samă cum din cînd în cînd pe buzele cunoscutului meu mijea uşor un zîmbet. Cînd cu pescuirea cadavrului am încheiat, m'a întrebat dacă asta e toată povestea? I-am răspuns că da. „Să-ţi spun eu atunci urmarea", a reluat el, „a fost dandana mare. S'a făcut muşama ce e dreptul numaidecît, dar adevărul n'a putut fi împiedecat să răsufle. Ai să afli lucruri grozave, să vezi"...

L-am oprit scurt: „Nu ţin să aflu nimic". Şi cum se uita uimit la mine, neştiind ce să priceapă, am apăsat pe cuvîntul din urmă rostindu-l de mai multe ori. „Iţi va părea ciudat", am urmat, „dar după mine, unei istorii frumuseţea îi stă numai în partea ei de taină; dacă i-o dezvălui, găsesc că-şi pierde tot farmecul. Imprejurările au făcut să întîlnesc în viaţă un crîmpei de roman care să-mi împlinească cerinţa de taină fără sfîrşit. De ce să las să mi-l strici? Vorbind aşa nu minţeam tocmai, dar îndărătul acestui fel de a privi lucrurile cam uşuratic, mai mult literar, se ascundea ceva mai înalt, o gîndire nobilă, care ea singură m'a hotărît a pune lacăt gurii cunoscutului meu şi pe care, dacă i-aşi fi spus-o, mă îndoesc că ar fi fost în stare să o priceapă. După cum, pentru a nu vătăma în mintea mea icoana senină a făpturii din afară, n'am voit să văd chipul mutilat al sărmanului tînăr,—tot astfel nu m'am învoit să aflu nimic despre el, de teamă să nu fie ceva care să-i

poată mînji amintirea sufletească. Rămînă și aceasta frumoasă, fără pată in umbra-i de taină și de trufie, rămînă în totul sir Aubrey de Vere așa cum mi-a plăcut să-l văd eu, numai așa—ce-mi pasă de cum era în adevăr. Am nimicit singura dovadă că l-am cunoscut în ființă, am ars scrisoarea în a cărei pecetie zimbea sfinxul împresurat de zicerea „Remember". Remember?—da, firește că n'am să uit, dar cum anii tulbură unele din amintirile vechi, făcîndu-le să plutească aburite la hotarul dintre realitate și inchipuire, dacă soarta mă va hărăzi cu viață lungă, într'un tîrziu are să-mi pară poate că toată această întîmplare trăită a fost un vis numai sau vre-o istorie cetită ori auzită undeva, cîndva demult.

1914. **Mateiu Ion Caragiale**

„Republica aristodimocraticească"

Nu poate fi lipsită de interes actual nici o chestiune în legătură cu problema constituțională impusă de întregirea Romîniei. Mi s'ar părea potrivit chiar, dacă toată publicistica intelectuală ar fi dominată, cu totul absorbită de această problemă. S'ar creia curente, s'ar creia cadre, din care cu greu ar putea eși publicistica pătimașă, dezlănțuită, în ajunul legiferării, de către luptătorii sociali, stăpîniți de grija supremă a „consolidării partidului". Nimic nu ne îndreptățește să credem, că alcătuirea noii Constituții se va face altfel decît a celei dela 1866. Adică prin concurs de generozitate între partide, prin entuziasm și aclamație. Atunci, din moment ce raportorul a declamat în Cameră, că în proectul guvernului se găsesc „toate libertățile înconjurate de toate garanțiile ce a putut produce spiritul uman!", înflăcărarea patriotică a întunecat mințile până într'atît, încît votul individual s'a părut, probabil, o ezitare insultătoare și s'a votat prin aclamație. De data aceasta, mi-e teamă că ceiace va fi nou, va fi un și mai mare entuziasm. Ceiace va întîrzia în principal aclamația proectului, are să fie discursurile unei mari părți din opoziție, care va dovedi că guvernul caută să înșele poporul, fiindcă mai sînt „libertăți și garanții produse de spiritul uman", care totuși nu se găsesc în proectul ce va expune raportorul.

Cele mai pesimiste ipoteze trebue să fie îngăduite, de vreme ce intelectualii care și-au cunoscut datoria de a-și spune părerea în cealaltă chestiune vitală pentru neam, războiul, nu și-o cunosc în aceastalaltă, tot atît de vitală,—Constituția. Este doar vorba, nu mai puțin decît de *temelia pe care națiunea va hotărî să-și clădească viitorul, urmărindu-și fericirea,* cum spunea nu-mi aduc aminte care vechiu și mare gînditor.

Ceiace mi se pare mai mult amenințat de-a nu fi primit în compoziția totalului de idei și credințe din care se vor scoate cele cîteva articole, este tot același principiu, care a fost disprețuit și de importatorii Constituției belgiene: *suggestiunea morților neamului.*

Legile, şi mai ales acele fundamentale, trebuesc făcute cu sufletul, nu cu inteligenţa. Tiraniei trecutului lor, nu se pot sustrage nici indivizii, nici popoarele. Cultura universală ne poate forma inteligenţa; strămoşii ne-au făurit sufletul.

Constituţia viitoare va trebui să ţie samă de sufletul romînesc aşa cum a eşit el dintr'un trecut chinuit.

Dacă Englezii ar avea dreptate, dîndu-şi o lege fundamentală, să nu se ocupe de *Witenagemot* şi *Shiremot*,—noi, mi se pare, am dovedi lipsuri îngrijitoare, dacă am neglija instituţiile noastre de mai eri-alaltăeri. Oricît ne-am ameţi cu ideia vertiginosului nostru progres, rămîne neclintit şi cu toate consecinţele lui faptul, că nu pe vremea lui Alexandru cel Bun, dar pe aceia a bunicilor noştri, s'a conceput—de pildă—*planul de republică aristodimocraticească*.

Manifestaţiile de civilizaţie în treburile publice de acum o sută de ani, oricît ar fi de naive—şi cu cît ar fi mai naive—nu se poate să nu determine întru nimic opera legiuitorilor Romîniei întregite.

In epoca „cărvunarilor" şi probabil în anul 1822—„leatul minunat" a lui Naum Rîmniceanu—printre alte multe manifestaţii ale febrilităţii progresiste din Moldova, un boer cărturar alcătueşte un plan de reorganizare a oblînduirii statului. * Valoarea principală a acestui act, şi asupra căreia nu se poate trage îndeajuns atenţia legiuitorilor de astăzi, stă în grija armonizării ideilor şi formelor străine cu vechiul obiceiu al pămîntului şi cu sufletul romînesc aşa cum era atunci. Dealtmintrelea bunul simţ al cărvunarilor atinge proporţiile genialităţii şi este izvorul splendoarei acelei epoci.

Documentul este publicat de Codreanu, marele patriot, prin neţărmurita-i dragoste de trecut. Din *Uricar* însă, nu ştiu să fi fost scos, scuturat de colb şi prezentat meditaţiunii generaţiilor nouă, aţintite cu ochii exclusiv spre viitor.

„Planul" logofătului D. Sturza, autorul, imaginează o republică pe care o numeşte „aristodimocraticească", şi care este o amestecătură de forme şi principii engleze cu obiceiurile moldoveneşti.

Temelia organizării este un mare Divan compus din cincisprezece boeri mari, un Divan judiciar, alcătuit din cincisprezece boeri de toate rangurile şi încă un Divan, numit Divanul de jos, compus din 48 de membri aleşi, boeri sau neboeri, cîte trei dela fiecare ţinut.

Logofătul-cărvunar îmbogăţeşte limba şi ceiace este şi mai meritos, vocabularul ştiinţelor sociale, cu un nou cuvînt: *aristo-*

---

* Despre cărvunarii moldoveni şi rolul lor de avangardă a civilizaţiei romîneşti, am scris într'un număr precedent („V. R.", August, 1920). Acel articol ca şi acesta de faţă—sînt adaptarea unor capitole dintr'o lucrare ce va apare foarte curînd, subt titlul: *Cea dintâiu Constituţie.*

dimocraticesc. Republică aristodimocraticească este o expresiune şi plastică şi corectă. Dacă cuvîntul n'a avut noroc, dacă n'a rămas, cel puţin ne dovedeşte intensitatea culturii într'o importantă epocă a trecutului nostru aşa de puţin cunoscut. Autorul ştia ce este o republică aristocratică şi probabil aşa numea el cunoscutul proect de Constituţie al protipendadei deşţărate, inspirat de autocratismul moscovit, după ideile lui M. Sturdza, care cere chiar binefacerea supuşăniei ruseşti.

Dar Logofătul nu avea numai cultură clasică, fiindcă în sensul antic al cuvîntului democraţie, şi-ar fi putut numi democratică, Constituţia sa. Se pare însă, că ştia evoluţia acestui cuvînt, ştia că democraţia antică nu mai există, că—mai ales dela revoluţia franceză—domnia poporului este cu totul altceva. El voia chiar să introducă în Moldova şi cîteva din principiile acestei democraţii moderne. Astfel proectul său nu era nici ceiace se numea un guvernămînt aristocratic, nici o democraţie după idealul pentru care se lupta şi se murea de cîtăva vreme în toate colţurile lumii, lucru ce desigur emoţiona pe distinsul işlicar. Pentru a eşi din încurcătură, neputîndu-se decide să lase pe sama comentatorilor grija clasificării ştiinţifice a „planului" său, a creiat o categorie nouă: aristo-dimocraţiă. Noi i-am zice democraţie temperată, moderată sau falşificată, după simpatia sau antipatia ce ne-o inspiră sistemul.

Capitolul A. — Divanul cel mare este cea mai mare putere în stat, el are răspunderea şi grija întregii ocîrmuiri. El reprezintă ţara Moldovei în afară, şi de el depinde totul înlăuntru. Totuşi, celelalte două Divanuri sînt independente. Acel judiciar, pentrucă el nu poate să aibă alt izvor decît legile; iar cel de jos, pentrucă este „icoana unui norod deplin slobod". Mari principii moderne curente printre cărvunari.

Membrii Divanului cel mare sînt pe viaţă; trebue să aibă 30 de ani; să fie boeri mari cunoscuţi pentru învăţătura şi virtuţile lor. Se aleg prin cooptare şi pot fi excluşi pe o cale analoagă, şi numai pentru motive grave.

Capitolul acesta, întâiu, al *planului* este împărţit în cinci articole, fiindcă şi divanul este împărţit în cinci comisiuni de cîte trei membri. Ultima parte a celui de al cincilea articol prevede o a şasea comisiune, dar care nu este permanentă ca celelalte. Este o *comisiune legislativă*. Merita totuşi cinstea unui articol special, de oarece atribuţiile sale sînt din cele mai importante. Iniţiativa legilor o are Divanul cel mare. Acesta deleagă trei membri care, împreună cu trei membri delegaţi de Divanul judiciar, alcătuesc comisiunea. Lucrarea comisiunii se dezbate în cele două Divanuri reunite şi se hotărăşte prin majoritate de voturi.

Cele cinci comisiuni permanente ale Marelui-Divan sînt: *Comisiunea instrucţiunii şi a agriculturii*. Instrucţia este obligatorie, părinţii putînd fi siliţi să-şi crească copiii *după starea lor*. Copiii „sărmani" sînt crescuţi de republică, „căci toţi de obşte

sint ai săi fii". Fetele trebue să primească instrucţie şi educaţie caşi băeţii. Astfel, la cărvunari găsim şi cele dintâiu idei feministe. Ei cei dintâiu în Rominia au voit să ridice femeia la egalitate cu bărbatul, dintr'un important punct de vedere.

Comisiunea bunelor moravuri şi a sănătăţii publice aminteşte consiliul celor zece al vechei Veneţii. „Cele mai multe a sale urmări se vor face pe taină", zice textul. De comisiunea aceasta mai depind teatrele şi „alte asemenea făcute pentru desfătarea publicului". Spectacolele, se vede, nu aveau nimic instructiv şi intrau cu totul în competinţa poliţiei moravurilor.

Comisiunea financiară. La fiecare şase luni ea prezintă Marelui-Divan bugetul cheltuelilor. Acesta deleagă un membru să meargă la Divanul de jos să susţină bugetul. Divanul de jos, după discuţiuni cu totul libere, fixează sumele prin majoritatea voturilor. Apoi repartizează totalurile pe ţinuturi, după puterea fiecăruia, ascultînd obiecţiunea deputaţilor respectivi. Sumele de adunat din fiecare ţinut se trec în acte separate. Aceste 16 acte se înmînează reprezentantului Marelui Divan, care le trimete ţinuturilor. Deputaţi liber aleşi ai plăşilor se adună în capitala fiecărui ţinut, pentru repartizarea pe plăşi a totalului judeţian. Reprezentanţi ai satelor fac cislă pe locuitori. Alte dări subt nici o formă nu se mai pot percepe.

Comisiunea afacerilor străine este numai un organ de execuţie al Marelui Divan, singur şi numai în complectul său, competent de a rezolvi afacerile Moldovei cu agenţii consulari.

Comisiunea militară are aceiaşi competinţă restrinsă. Marele Divan, în complectul său numai, poate dispune de armată, de pace şi războiu. Ştim că boerii-cărvunari au încercat, fără mult succes, revenirea la autonomia din tractatul lui Bogdan Vodă.

Capitolul B. Divanul judiciar se compune din 15 boeri, de cel puţin 25 de ani, specialişti în ştiinţa pravilelor. Vacanţele se complectează prin cooptare. Atribuţiile sînt, după cum am mai spus, legislative; dar şi judecătoreşti, ca instanţă supremă. In acest capitol se organizează puterea judecătorească subt formă de tribunale mixte şi un fel de comisiuni de arbitraj. Tot în acest capitol se garantează libertatea individuală, reglementîndu-se cu severitate arestarea preventivă.

Capitolul V. – Divanul de jos al celor 48 se alege de către delegaţi ai plăşilor, „gospodari localnici", aleşi de delegaţii satelor. Deputat ţinutaş poate fi oricare gospodar, boer sau neboer. Sarcina este obligatorie. In acest capitol se mai prevede un important principiu constituţional,—puterea constituantă. Celor trei Divanuri se atribue omnipotenţa constituantă.

Capitolul C.—Cuprinde multe dispoziţiuni înţelepte pentru reorganizarea Bisericii, a erarhiei clericale, a jurisdicţiunii duhovniceşti. Inalţii prelaţi au atribuţia de control în chestiunile de instrucţie şi moralitate publică. Subt acest capitol se înfiinţează un fel de arhivă a Statului.

Cam acestea sînt liniile mari, necomplect şi aproximativ redate, ale „planului" pentru o „republică aristodimocraticească". Numai din cetirea documentului cuvînt cu cuvînt şi pagină cu pagină, se poate vedea înţeleapta armonizare a celor vechi cu cele nouă.

Ideile nouă sînt de inspiraţie engleză. Lucrul mi se pare în afară de orice îndoială. Mai întâiu, însuşi Logofătul ni-l mărturiseşte pentru unul din principiile admise, şi încă din cele mai esenţiale, despre care spune că este: „întocmai cum se obişnueşte şi la Englitera, ţară slobodă, vrednică de-a lua paragdimă dela dînsa".

Divanul de jos este Camera Comunelor, atît prin compoziţie, cît mai ales prin atribuţii şi origină. Autorul cetise probabil istoria Constituţiei engleze şi înţelesese măreţia cuceririi celei mai binefăcătoare reforme sociale: *impozite liber consimţite de naţiune*. Divanul de jos este alcătuit din elementele superioare ale oraşelor şi satelor *(commoners* şi *gentri)* reprezentînd poporul... suveran. Expresie pe care dealtmintrelea Logofătul n'o cunoaşte, dar nici vre-un text constituţional englez nu vorbeşte de acest superb atribut al poporului. Camera Comunelor nu s'a separat în alt chip din Witenagemot; iar scopul ei nu a fost altul decît stîrpirea abuzurilor regale în privinţa dărilor. Chiar mecanismul alcătuirii bugetului şi fixării impozitelor aminteşte mecanismul englez. Raporturile Marelui Divan cu Divanul de jos se asamănă cu acele dintre Lorzi şi Comune. Un reprezentant al Camerei înalte vine să prezinte celeilalte reformele bugetare, pe care aceasta are dreptul să le modifice sau să le respingă, dacă nu şi le însuşeşte.

Să presupunem că se realiza „planul" Logofătului. Desigur, această mare putere a Divanului de jos, ar fi făcut din el cea mai mare putere în stat. Incetul cu încetul şi-ar fi lărgit cadrul atribuţiilor, întocmai caşi Camera Comunelor în Anglia, şi ar fi devenit caşi aceasta acolo, omnipotent.

Proclamarea libertăţii individuale în legătură cu reglementarea arestului preventiv şi a eliberării pe cauţiune, evocă cu multă claritate legea *habeas corpus*.

Divanul cel mare împreună cu cel judiciar, amintesc pe deoparte vechiul consiliu privat al lui Enric al VI, şi pe de alta Camera Lorzilor. Impărţirea în cinci comisiuni administrative a celor 15 boeri mari este cu totul suggestivă. Iar marea grijă a „planului" pentru independenţa şi prestigiul înaltei Curţi de justiţie, este preocuparea de om pătruns de înţelepciunea şi bunul simţ englezesc.

Poate şi suprimarea monarhului a admis-o Logofătul cărvunar, tot ca o consecinţă logică a principiului său, adaptarea formelor importate. Evident, nu avem deaface cu un republican de şcoală franceză, care a ajuns la ideia de republică pornind dela poetica formulă: egalitate, libertate şi fraternitate, sau dela cealaltă, mai realizabilă: libertate, egalitate sau moarte. Republi-

canismul Işlicarului nostru este democratic, fără să fie revoluționar, şi este liberal fără să fie egalitar — este „aristodimocraticesc". Organizarea ce el dă statului, este conformă evoluției fireşti a societății moldoveneşti, cu lipsurile şi absurditățile ei; după cum organizația statului englez a eşit din firea, nevoia şi absurditățile societății engleze. Dar, încercînd o apropiere, autorul a trebuit să înlăture, mai ales ceiace acolo este specific acelui popor şi fără rațiune de a fi decît în acel cadru. Astfel, a trebuit să vadă că regele nu mai era decît un simbol istoric şi că autoritatea îi vine numai dela principiul secular respectat în Anglia, a păstrării formelor, chiar cînd fondul a dispărut. Insă mediul, împrejurările, tradiția engleză lipsind în Moldova, cărvunarii importînd constituția britanică, au avut bunul simț să suprime ceiace nu se putea transplanta. Intr'adevăr, regele Angliei nu are nici un rost esențial; mecanismul complicat al statului nu are nici un resort, care să nu poată funcționa fără rege; totuşi, în fapt, el are un rol foarte important, şi din cele mai folositoare, în fiecare mişcare constituțională şi chiar de guvernămînt în general. Pentrucă însă rolul îi vine numai dela o anumită tradiție, cînd aceasta lipseşte, principiul monarhic n'avea rațiune să fie admis, în cadrul ideilor abstracte, scoase din mediul lor viu englezesc.

O dovadă mai mult că autorul a ajuns la republică numai pe calea logicei, negăsind altă soluție față de premisele sale: o Constituție engleză şi în acelaşi timp moldovenească — stă faptul că nu făcea parte din gruparea celeilalte Constituții republicane, *Decemviratul*, cum zicea în ironie Beldiman marele-vornic. Acolo, se ştie, că ideia republicană a eşit din neînțelegerea între acei care aspirau la Domnie, iar normele de conducere a statului erau o monstruoasă şi imbecilă exploatare a țării, în interesul rău înțeles al cîtorva.

„Planul" n'a avut însă succes, cu toată grija autorului de a doza cu mare atențiune avansul ce dădea noilor forme de stat, asupra stării reale de înapoiere a societății. Ideologia a îndepărtat prea mult de realitate pe cărturarul Logofăt, în două chestiuni esențiale, ceiace a hotărît soarta „planului" său. Intuiția, bunul simț ale cărvunarilor, n'a putut admite nici suprimarea Voevodului, nici eligibilitatea neboerilor în Parlament. In zadar autorul proectului o fi susținut, că a deschide larg de tot porțile boeriei, cum voiau ceilalți cărvunari, este acelaşi lucru, în fond, cu propunerea sa. In zădar a susținut şi logica suprimării monarhului. Fruntaşii cărvunarismului întorceau desigur argumentele Logofătului, spunîndu-i că, întocmai caşi în Anglia, vor să mențină tot ce nu este necesar să fie distrus. Pentruce nu s'ar fi păstrat antica distincțiune între boeri şi neboeri, tocmai fiindcă, în fond, era caşi suprimată, din moment ce intrarea în clasa privilegiată era uşor accesibilă tuturor? In ce priveşte păstrarea monarhiei, dreptatea cărvunarilor era mult mai evidentă. Desigur argumentele lor nu prea erau ştiințifice şi cel mai elocvent ar fi putut fi

reala binefacere a unui topuz mînuit după moda veche, cînd atîția mari boeri dovedeau o „dobitocească neînțălegere", cum s'ar fi exprimat, în stilul epocei, un hrisov ce-ar fi justificat o părintească pedeapsă.

Astfel, pentru aceste două defecte, „planul" Logofătului, cu toate că în amănuntele lui şi în toate celelalte mari principii a urmărit cu sfințenie armonizarea celor nouă cu cele vechi şi venerabile, conducătorii mişcării progresiste l-au îndepărtat. Constituția dela 13 Septembrie 1822 care a fost adoptată, este alta, de alții redactată, şi un adevărat monument al bunului simț. Ea face un mare pas pe drumul progresului, după cum s'a dovedit în acei patru ani în care i s'a încercat aplicarea, cînd părea a fi încă prea liberală.

Alăturea de preocupările cuminți ale celei dintâiu generații de reformatori, stă entuziasmul cultivaților, care i-au urmat.

Istoria vieții noastre constituționale este plină de învățăminte.

De dincolo de unde a apus, soarele luminează încă potecile strîmte ale vieții şi ne opreşte să ne lovim unii pe alții.* Dar sînt pe lume miopi şi grăbiți, care vrînd să ajungă mai repede—de multe ori nici ei nu ştiu bine unde—o iau razna, dau prin şanțuri, şi se trezesc schilozi şi cu totul în altă parte decît acolo unde ar fi voit.

D. V. Barnoschi

---

* Comparația este a d-lui I. Botez în *Aspecte din civilizația engleză*.

BIBLICE

Culegătoarea de spice

Cu trupul învelit în şaluri
De mirodenii şi de vis,
Culegătoarea mea de spice, ţi-ai deschis
Drumul, în bronzate valuri.

Atît de zveltă eşti, atît de coaptă că
Tu pari un spic crescut
Spre luna ce te vrea ca un sărut—
In holda care mi te ia şi mi te dă.

Nici o gîndire nu tortură
Capul tău oval;
Un zîmbet, ca un licăr ideal,
Expiră la un colţ de gură.

Mici, ochii tăi sînt de iscoadă
Subt geana fină ca o aripă de porumbel,
Iar cerul vînăt de amurg, şi el
Pe umerii tăi pare o broboadă.

Eu te aştept la margine de lan.

Cînd mă'i zări să nu pari speriată;
Tu să rămîi deodată
In grîu, cu mîna pe bănuţul din colan.

Veacurile'n clipa-aceia s'or topi:
Copilul David va ciupi din harfă,
Iar Saul, frămîntînd în mînă o eşarfă
Regală, nebuneşte va rînji.

Copila neagră care n'a păzit
Via tinereţii ei,
Va plînge clătinînd cercei
In poala regelui iubit.

Iar sus, peste grădinele-albăstrii
Din Babilonu unde magii priveghează,
Pe-un fir de rază,
Ruth—o nouă ştea va răsări !...

Semnul

S'au aşezat la margine de drum
Două femei. Şi au privit cu ochii moi
Cum trec cu taurii copiii goi
Spre satul şters în fum.

Nu răsărise luna; depărtarea
Se închidea dinspre apus;
Doar firul alb, de zare dus,
Era şi cerul, era şi marea.

In noaptea care'nainta agale,
Viile-atîrnau abrupt:
Ciorchini imenşi de parcă i-ar fi supt
O gură larg deschisă'n vale.

Şi o femee zise celeilalte:

„Nu-s tînără; la sînul meu au supt
Hidrele atîtor suferinţi,
In gură am doar cîţiva dinţi
Şi linia spinării mi s'a rupt.

„Dar tu eşti fragedă, copila mea, tu eşti
Ca mărul încă nemuşcat—
Să-ţi caut un bărbat
In Gòsen, şi copiii lui să creşti".

Şi'n marginea de drum unde stătea,
Tînăra femee işi perduse
Capu'ntre genunchi şi începuse
A tremura deodată—căci plîngea.

Tovarăşa avea inţelepciunea:
—„Sau dacă harul tot din carnea ta
Pe nici un om nu va mai înşela,
Micuţa mea, ai ochii tăi, minunea!

„Te-oiu duce'n ţara crocodililor scorţoşi,
In iarmaroc vei sta o clipă goală,
Te-o îndrăgi vre-un om de smoală—
Şi numai pentru sînii tăi frumoşi!"

Dar gura arsă de sărutul acru
Al plînsului (pe cînd o mînă mică
In sus şuviţele de păr ridică)
Poceşte-un zimbet, ca un simulacru.

— „Of! Crunt bătută sînt de Dumnezeu
Cu toate frumuseţile femeii —
Unde-mi este omul? Unde mieii?
(Dinţii mici se strîng) — Şi unde-s eu?"

Se ridicară. Clar din vale
Venea în noaptea limpede un ropot
De cal; se depărta pe drum, în tropot
Şi-apoi perdut, o'ncrucişare de cavale...

Şi cum urcau colina, printre vii,
Femeile păreau că fug dintr'o Sodomă.
Şi'n noaptea încărcată de aromă
Şoptea cea mică: — „De-aşi muri,
De-aşi muri..."

Pe culme-au stat. Iar buna
Tovarăşă grăi iluminată: — „Sabaot
A'nsămînţat cu stele cerul tot,
Ruth — şi ca o seceră e luna!..."

Esther

pentru Estherica, prietina mea.

Cînd Ahasver cu barba lui frezată
Gîtul şi-a sucit spre-a te vedea,
Holbîndu-şi ochii pe figura ta —
Esthèr, erai atît de ne'mbrăcată!

Cutremuratu-s'a istoria, să dreagă
Nebunia unui rege pers,
Uluit de două picioruşe'n mers
Şi tîmpit de gura mică şi întreagă.

Magii înţelepţi au chibzuit
Şi calculat-au aproximativ
Că regele-Ahasver n'avea motiv
Şi-o stea de-altfel din cercu-i a cîrmit.

Biblia a sămănat păcate
Acolo unde umbli ca să ştii—
Esther, tu n'ai ştiut că vei iubi
O barbă şi o voluptate.

Ci'n cartea sufletului tău,
Pe care-o'ntoarce filă după filă,
Mîna cea fără de milă,
Naiv sta cel mai dulce rău.

Şi te-au gătit în cămăşuţa cea de fir —
Dar chipul mic vorbea cuvintele eterne,
Pe care gura ta, muşcînd în perne,
Nu le spusese regelui assir.

Tu nu ştiai decît că vrea —
Şi ai danţat, cea mică şi'nflorită!
Cînd omul vine cu o minte ameţită
Cerînd — Esther, ea trebue să dea!

Şi-astfel în clipa cea mai critică,
Esther, păpuşă dulce şi suavă,
Dat a fost să fii o mică sclavă
Şi iubirea ta, politică...

F. Aderca

LEON DREI

(Roman)

VIII

Isac Grabov se gîndea. Dupăce şueră aceiaşi arie de cîteva ori, Isac luă însfîrşit hotărîrea să intre în tutungeria unui oarecare Knecht, cu care era în strînse legături.

„Imi dă, ori nu-mi dă?"—Işi puse el întrebarea, şi răspunse cu mihnire: „mai sigur că nu dă. Dar să încercăm. Inainte de toate îndrăzneală!"

— Bună ziua, Knecht,—se adresă el cu aer degajat către bătrînul cu barba lungă, căruntă şi mototolită, care stătea la tejghea. Ce faci? Bine? Imi pare bine! Inchipue-ţi, Knecht, iar n'am ţigări! Nu înţeleg, cine mi le-a fumat aşa de iute. Ori e treaba vre-unui hoţ casnic? Să-l prind, i-aşi da eu!— adăugă el descurajat, cînd zări în ochii lui Knecht licărind o lumină de neîncredere. Insfîrşit trebue să mărturisesc, că ghiceşti grozav de bine. Dumneata eşti un om grozav de pătrunzător, Knecht. De bună samă, cum ai putut dumneata să ştii încă de eri, că până azi dimineaţă au să mi se isprăvească cele zece ţigări, pe care mi le-ai încredinţat dumneata pe datorie?

— Eu mai pot spune încă multe alte lucruri despre tine, —strecură Knecht printre dinţi, strîngîndu-şi în mînă barba mototolită.

— De pildă?—întrebă neîncrezător Isac Grabov, privindu-l totuşi cu prietinie. Spune, Knecht, nu te jena. Mie îmi place mult să te ascult. Nu degeaba se spune despre dumneata, că eşti un izvor de înţelepciune.

— Cine spune? Nu cumva frate-meu, care nu mai poate de nerăbdare de a mă vedea mort, ca să moştenească prăvălioara asta?

— Ne îndepărtăm dela subiectul conversaţiei noastre, rosti

Isac Grabov, declinînd atacul. Ai spus, mi se pare, că știi despre mine ceva de bine,—adăugă el, mîngîind cu privirea pe supărăciosul bătrîn. Spune-mi odată, nu mă necăji.

— Eu presupun, că tu mi-ai adus datoria,—i-o trînti Knecht.

— Ba nici pomeneală, scumpe Knecht; aici ai dat tocmai de o piedică de neinvins. Insăși natura e în contra dumitale. Nu, nu, de eri până azi n'am prins eu la bani. Cine-i măgarul, care ți-a spus, că eu ți-ași fi adus datoria? Din contra, Knecht, am venit la dumneata, ca să iau pe datorie,—adevărat, azi cu mai multă garanție decît eri,—încă zece țigări. Cum îți place îndrăzneala mea?

— Ași prețui-o, dacă ar avea vr'un succes,— răspunse Knecht, luîndu-se din nou de barbă,—dar n'are să aibă succes. N'are să aibă,—repetă el aspru.

— Serios?—ridică Isac Grabov, nasul cu un aer ofensat. Ești sigur? Dar dacă îți descopăr un secret? Și încă pe degeaba? Un secret, care fără îndoială o să te bucure, căci dumneata, Knecht, nici singur nu știi, ce inimă bună ai. Lasă în pace odată nenorocita dumitale de barbă. Să nu te chinuesc? Bine, am să-ți spun. Ține-te cu mînile de tarabă, căci altfel ai să cazi de mirare. Eu intru în slujbă la vestitul bogătaș Leon Drei. Ințelegi? Prăvălioara dumitale are să înceapă a înflori.

— Atunci, zise Knecht oftînd, eu încep să cred, că din clipa asta ție nu ți se mai poate încredința pe datorie nici zece țigări.

— Eu nu glumesc,—amenință Isac Grabov, scînteind din ochiul cel căpriu. Uită-te, cum sînt îmbrăcat. Dumneata vezi surtucul ăsta. Recunoști dumneata acest singur surtuc? Pentruce l-am îmbrăcat eu, te întreb? Cine mi l-ar fi încredințat măcar pentru o clipă cît de mică? Și unde pot eu merge, cînd sînt în așa surtuc? Să nu greșești, dă țigările mai iute, sau pierzi în mine pentru totdeauna un mușteriu sigur.

Aici Knecht nu se stăpîni; sări din dosul tejghelei, înhăță pe Isac Grabov iute de amîndouă mînile și, trăgînd spre el trupul puternic al tînărului, îl privi adînc în ochii lui bicolori. Găsind în fundul lor ceiace-i trebuia, alergă tot așa de iute după tejghea, coborî de pe raft o cutie cu țigări, o dădu lui Isac și-i zise din toată inima:

— Să fie într'un ceas bun, Isac, te cred! Fumează sănătos și nu uita pe Knecht, care te-a ajutat în clipele grele ale vieții. Iar dacă domnului Leon Drei, stăpînului tău, îi place să fumeze o țigară bună, ține minte, că la Knecht găsești tutunul turcesc cel mai adevărat, pe care mie mi l-a adus un matelot cunoscut, din Smirna. Mai mult n'am să-ți spun nimic.

Isac Grabov strînse cu mulțumire mîna bătrînului, aprinse o țigară, trase din ea cu mare plăcere și, înecîndu-se de fum, zise tușind:

— Knecht, eu pe dumneata n'am să te uit. Am să te protejez, cașicum mi-ai fi tată. Din această clipă Leon Drei devine, cași mine, clientul pe veci al dumitale. Salutare, mă grăbesc ca la incendiu.

Dar nu se putea zice, că se prea grăbește. In stradă, în loc să iuțească pașii, merse cu pasul încet, precaut, al vînătorului prin păduri. Fără grijă, cu țigara în gură, se uita în toate părțile cu atîta curiozitate, de parcă acuma i-ar fi dat cineva drumul dintr'o temniță. Despre „singurul" surtuc uitase și-l presăra nepăsător cu scrum. Să se grăbească? La ce? Timp mai e! Leon Drei azi încă nu pleacă în Anglia, sau în America, și nici chiar la Moscova. Mai așteaptă el. Doar nu-i arde casa! Iată, de pildă, un magazin de jucării! Cum să nu privești căluții ăștia frumoși, locomotiva asta cu vagoane, vaporul ăsta?...

Isac Grabov stă lîngă vitrina prăvăliei și privește cu băgare de samă modelul vaporului. Frumos făcut, să aibă el așa vapor, dar în dimensiuni mari, ar pleca el undeva. Și-ar cumpăra la toată întîmplarea un costum de scafandru. Intr'un cuvînt, ar cumpăra el multe lucruri. Depildă, o pușcă, un tun...

Ar mai fi visat el încă mult, dacă atenția nu i-ar fi fost atrasă de niște strigăte. Se întoarse, și ca o săgeată se aruncă de pe trotuar. In mijlocul străzii stătea, încunjurat de mulțime, un domn bine îmbrăcat, pe care numai prin minune nu l-a tăiat în două chiar acuma vagonul tramvaiului. Isac Grabov ridică în fugă o pălărie care, după cum se dovedi, aparținea domnului speriat de moarte, și indată i-o puse pe cap prietinește. Polițistului care sosi, începu să-i povestească cu deamănuntul, ce s'a întîmplat, deși în realitate Isac Grabov n'avea despre cele întîmplate nici o idee. Apoi începu să propună martorilor, să meargă cu el la poliție, pentru iscălirea procesului verbal. Doritori de a-și pierde timpul împreună cu el nu s'au găsit, de-aceia Isac se așeză singur în birjă împreună cu polițistul și cu cel pățit, și plecă la secție.

Istoria asta îi luă timp de un ceas,—doar pe ziua de azi domnul Leon Drei nu se pregătea să plece în Anglia, sau în America, nici chiar la Moscova.

Străbătînd cu pas de vînător labirintul de străzi, Isac dădu de o altă întîmplare. Mulțimea urmărea pe un om, bănuit de furt. Toate instinctele vînătorului, care urmărește o fiară, deodată se treziră în el. Se înfipse în mulțimea care alerga, și îndată eși înaintea tuturora. Zbura ca un leu, cu poalele fîlfîitoare ale „singurului" surtuc, despre care uitase cu desăvîrșire, și tuna într'una: „prindeți, prindeți hoțul".

Urmărirea tîlharului se dovedi o greșală prostească, fiindcă supraveghetorul victimei, care alerga împreună cu mulțimea, apucă să explice că fugarul nu-i hoț, ci un bolnav, decurînd liberat dintr'un spital de psichiatrie, căruia i se nălă-

rise că vrea să-l tae nevastă-sa. Mulțimea începu a se rări; și singur Isac Grabov, care nu știa cum stă afacerea, continua a se ține de urma nenorocitului, până puse cu triumf mîna pe el. Cînd lucrul se lămuri, dădu victima înspăimîntată pe mîna supraveghetorului și-l sfătui să nu mai dea drumul în stradă, nebunilor, altfel altădată se poate să iasă neplăceri.

Fața i se liniști, Isac aprinse o țigară și se înecă de fum. „Acuma mai că ar fi timpul de mers la acest Leon Drei,— se gîndi el. Dar m'a făcut el azi să alerg! Inceputul pare favorabil! E interesant totuși de văzut, ce fel de pasere e Leon Drei și la ce îi pot eu fi de folos. Un om căruia îi trebue un servitor și un secretar! Un individ interesant... Desigur, vreunul cu toane... Desigur, nu poate suferi cinii! De altfel, vom vedea!"

Nimerind în catul al doilea, lîngă ușa viitorului său patron, Isac Grabov auzi cîntec de vioară și-și ascuți auzul.

„E muzicant mi se pare!—se gîndi Isac Grabov cu groază. Dealtfel, samănă mai mult a vals, decît a muzică. Curios, zău! Ia să sunăm. Vedem noi apoi".

La sunet veni o fată de casă: îl lăsă să între și dispăru în grabă, spre marea mirare a lui Isac Grabov.

„Și-o fi închipuit că am venit s'o mănînc", se gîndi el posomorît, și luînd un scaun, îl apropie de ușă și începu să asculte muzica, plăcută pentru urechea lui.

„Mi-am zis eu, că domnul Leon Drei nu se pregătește să plece pe ziua de azi, nici în Anglia, nici în America, nici la Moscova. Dar ia să fi spus vorba asta mamei. Mă opărea cu apa fierbinte a vorbelor ei. Cine a avut dreptate, mamico? Păcat că nu ești aici, pierzi o minunată ocazie de a strînge din umeri!"

Timpul trecea. Trecu o jumătate de ceas, trecură trei sferturi. Nu se arăta nimeni. Concertul sau valsul din dosul ușii tot nu se isprăvea. Isac Grabov începu să piarză răbdarea. Se lovi cu degetele peste nas și luă o hotărîre. Sculîndu-se de pe scaun, se apropie de ușă, puse urechea, ascultă o clipă, și îndată fața lui curioasă se însenină de un zîmbet de bucurie.

„Așa-i,—se gîndi el. Atîta-i? Dacă-i așa, să fim mai îndrăzneți..." și deschise cu curaj ușa.

Iată ce se înfățișă privirilor lui încîntate. Un domn tînăr, foarte bine făcut, într'o camașă nescrobită, cu brîu larg în loc de vestă, făcîndu-se că susține cu mînile o damă, se învîrtea cu vioiciune prin odae; iar un bătrîn venerabil și foarte impozant, cu niște luxoase bucle de păr cărunt, sămănînd a actor, sau persoană bisericească, făcea gesturi din mîni cu aceiași vioiciune, cu care se învîrtea domnul cel dintâiu, și comanda din cînd în cînd într'o limbă necunoscută lui Isac Grabov.

„Care dintre acești doi oameni o fi Leon Drei: nobilul bătrîn, sau tînărul frumos și înalt",—se întrebă Isac Grabov și, zîmbind modest, intră în odae.

Leon Drei, la vederea tînărului nepoftit, pe care bălăbănea liber un surtuc negru prăfuit, de un fason cu totul nearistocratic, se înroși de necaz și, fără a ține samă de zîmbetul amabil al necunoscutului, încreți admirabilele sale sprincene, încremeni într'o poză măreață și cu un ton regesc, sacadat, îl întrebă:

— Cine ești? Ce cauți? Pe tăbliță sînt arătate orele de primire.

— Mă cheamă Isaac Grabov,—răspunse, fără să se sinchisească eroul cu ochii bicolori, apăsînd mai ales asupra lui „a" dublu din numele „Isaac".—Isaac Grabov,—repetă el, desfătîndu-se parcă de sonorul său nume, adresîndu-se cătră impunătorul bătrîn.

— Ce comedie o fi asta?—se supără Leon Drei,—întorcîndu-se la rîndu-i cătră mărețul bătrîn,—nu cunosc nici pe un Isac Grabov.—Ce poftești? Pentru afaceri la mine nu primesc,—se întoarse el spre Grabov, uitîndu-se cu o curiozitate involuntară la ochii lui bicolori.

— Cer ertare,—răspunse Isac Grabov, fără să-i pese cîtuși de puțin, dar cineva dintre dumneavoastră trebue să mă știe, fiindcă dumneavoastră, sau poate că dumneavoastră,—se uită el la bătrîn,—ați vorbit despre mine cu doamna Serebreanaia, protectoarea tatălui meu, croitor destul de cunoscut în cartierul lui.

Aici Leon Drei își aduse aminte și mormăi:

„A!"

— Așa, da!—zise el cu blîndeță după o pauză,—dece n'ai spus-o dela început? Grabov. Așa, așa! Mi-aduc aminte. Du-te în antreu și așteaptă, până sfîrșesc cu lecția de dans cu stimatul profesor, her Walz.—Am să te chem.

Isac Grabov deodată simți o poftă grozavă să șuere, se stăpîni însă înțelepțește și, salutînd teatral, eși în antreu, unde îndată lipi urechea de ușă.

— Scumpe domnule profesor, auzi el...

— Scumpe domnule profesor,—începu Leon Drei să-i explice lui her Walz această întîmplare, care la început părea atît de inexplicabilă,—tînărul, pe care l-ați văzut chiar acuma, e acel viitor secretar și slugă a mea, despre care v'am vorbit deja. A venit cu recomandație dela scumpa mea logodnică. Ați auzit-o și asta. Dar, scumpul meu her Walz, dezlegați-mi, vă rog, o întrebare. Nu vi s'a părut cumva fața acestui secretar-slugă, cam caraghioasă,—mai drept vorbind, cam ciudată în originalitatea ei? Depildă acest nas enorm, care samănă mai degrabă a excrescență, sau acești ochi de culori diferite, care unui om nedeprins îi pot pricinui spaimă. Scumpe domnule profesor,—continuă Leon Drei, luîndu-se de bărbie, cu un aer de profundă cugetare—poate că acest tînăr e pur și simplu un fenomen, pentru care era mult mai nimerit să se arate la circ pentru bani? Oare să nu-l refuz?—gîndiți-vă bine

și spuneți-mi. Cine poate ști mai bine decît dumneata cerințele din lumea bună?

— Negreșit, negreșit, cerințele din lumea bună,—răspunse her Walz, cu accentu-i specific nemțesc, luîndu-se și el de bărbie și zîmbind, ca un bunic blajin. Dar mie fața acestui tînăr mi s'a părut chiar interesantă. Ochii de culori diferite se găsesc rar la oameni, dar se găsesc. Nu strică nimic.

— Atunci mă sfătuiți să-l iau, scumpe her Walz? Și n'au să rîză de mine?—întrebă Leon Drei, tot ținîndu-se de bărbie.

— Te sfătuesc, te sfătuesc,—zise cu vioiciune her Walz. Te previn chiar, că asta nu face nici un rău.

Ce însemna fraza din urmă a lui her Walz, Leon Drei nu înțelese, dar se prefăcu că a înțeles-o foarte bine și făcu chiar semn din ochi lui her Walz,—ceiace acesta nu înțelese deloc, și propuse a se urma cu lecția înainte.

— Atunci să începem cu pas d'Espagne al nostru, pe care mi l-ați recomandat atît de stăruitor să-l învăț,—zise Leon Drei, luîndu-și poziția. Dar fac eu oare ceva progrese, stimate domnule profesor? Mă rog, nu vă jenați,—îmi place adevărul. Dacă merit laude, lăudați-mă. Are să-mi facă plăcere.

— Foarte mari, foarte mari,—răspunse her Walz cu o sinceritate ademenitoare. Dumneata în curînd ai să dansezi, cași mine, adăugă el scuturînd luxoasele sale bucle. Carl,—se adresă el deodată către scripcar, luînd o înfățișare de fiară,—mi se pare, ai adormit. Incepe. Pas d'Espagne!

— Eu doar v'am prevenit, că-s foarte capabil,—declară Leon Drei, foarte mulțumit de laudă și începînd să danseze. Sînt chiar grozav de capabil. Și absolut nimic nu mă costă să fiu capabil. Ași fi putut, să fiu chiar ministru, dacă ași vrea. Dar nu vreau să fiu ministru,—și nu-s ministru. Simplu și limpede.

— La, la, la,—acompania cu vocea-i bătrînă și trăznită her Walz, dînd din mîni.

Isac Grabov, ascultînd această conversație, începu de cîteva ori să șuere cu sarcasm felurite șansonete din repertoriul lui. Apucă să fumeze cu lăcomie trei țigări. Apoi se plictisi de toată afacerea asta și începu a se gîndi, dacă n'ar face bine să plece la vr'un biliard, ca să joace o mică partidă cu vr'un prietin, cînd muzica încetă deodată, și în prag se arătară her Walz împreună cu Carl, care își ținea abătut scripca subt-suoară.

Isac Grabov se sculă și, nerăbdător cum era, aruncă în treacăt o privire asupra radioasei figuri a lui Leon Drei. Drept răspuns, Leon Drei îi făcu semn cu mîna să intre înlăuntru, se lăsă îndemînatec într'un fotoliu și, făcîndu-și vînt cu o batistă parfumată, întrebă grav:

— Cum te cheamă?

— Isaac Grabov,—răspunse Isac, scînteind din ochiul cel căpriu. De altfel eu numele deja vi l-am spus.

— Dece Isaac, și nu pur și simplu Isac,—rosti Leon Drei cu o grimasă. Și lung și urît. Isa-ac! Drăcia dracului!

— Eu tatei asemenea întrebări nu i-am pus,—răspunse Isac Grabov respectuos și cu tonul unei păreri de rău.

— Nu i-am pus?—repetă Leon Drei, încurcat, dar se reculese îndată și zise cu asprime: trebuia pus.

— Cînd, la naștere?—întrebă Grabov cu naivitate?

— Nu-i treaba mea, cînd,—răspunse Leon Drei, umflîndu-se. Isaac nu-i nume, ci un fel de porcărie. Doar n'ai țîșnit din Biblie. De altfel, să lăsăm chestiunea asta, la care ne întoarcem noi mai pe urmă. Ce știi dumneata să faci?

— Tot,—răspunse Isac Grabov, fără să se gîndească.

— Foarte bine,—zise pe nas Leon Drei, jucîndu-se cu batista și uitîndu-se în fereastră,—dar vezi că eu am avut o educație foarte bună și foarte delicată, și-mi trebue un om, care să știe,—subliniez cuvîntul „care",—să facă de toate: să scrie, de pildă, o scrisoare, dar cu gramatică, ca să fie stilul bun, apoi și scrisoarea s'o ducă. Afară de asta, eu sînt un om nerăbdător, și la o supărare se poate să lovesc,—lucru pentru care dumneata nu trebue să te superi. Așa sînt eu crescut.

„Și eu pot să lovesc la o supărare",—era să zică Isac Grabov, dar sforăi numai zgomotos din nas.

— Mai am nevoe uneori și de un sfat bun numaidecît, dar un sfat bun,—continuă să înșire Leon Drei ce anume vrea el dela sluga sa,—sfaturile dobitocești nu-mi plac. In genere, fiecare poruncă a mea trebue îndeplinită iute și fără discuție, chiar dacă ți-ași porunci să sai dintr'o fereastră din catul al patrulea. Așa-s eu educat.

— Mie îmi place să sar din catul al patrulea, zise Isac Grabov, fără să stea la îndoială.

— Ce spui?—se miră Leon Drei, neputînd crede deodată.

— Pot să vă dovedesc îndată, rosti Grabov, întorcîndu-se cu hotărîre către fereastră și făcînd un pas spre ea.

— E-e, stăi, du-te la naiba, nu mai arăta boscăriii,—strigă speriat Leon Drei, aici nu-i circ. Stăi. Dumneata îmi placi foarte mult. Ascultă, ai voce bună?

— Eu sînt cam cîntăreț,—rosti, zîmbind, Isac Grabov,—dar pentru teatru vocea mea, mi se pare, nu-i bună.

— Dă-l dracului de teatru,—rise Leon Drei,—ce are a face aici teatrul? Eu te întreb, dacă ai voce puternică, dacă știi să raportezi într'un chip impunător? Depildă, vine la mine o damă. Sînt unii, care cred că cu cît li se raportează mai încet, cu atît e mai aristocratic, mai nobil. Eu înțeleg treaba asta cu totul altfel. Trebue să tune!—izbucni deodată Leon Drei,—cînd intră o damă în casa mea. Dumneata trebue să zbieri așa fel, încît zidurile să se cutremure. Prin asta dumneata ți-arăți respectul față de vizitatoare.

— La zbierăt mă pricep, îmi și place,—rosti foarte mulțumit Isac Grabov, căruia viitorul patron începea să-i placă.

— Minunat,—rosti Leon Drei,—atunci să facem îndată o încercare. Eşi, intră şi raportează «doamna Rozen», «doamna Serebreanaia», «doamna Dugler».

Incîntat de propunere, Isac Grabov eşi iute, zăbovi puţin după uşă, ca să se poată sătura de rîs, îşi şterse gura, intră, se opri lîngă uşă şi, foarte liber, răcni din răsputeri:

— Doamna Rozen! Doamna Serebreanaia! Doamna Dugler!

— Excelent,—zise Leon Drei, încîntat, dupăce ascultă aceste strigăte cu luare aminte; ai o voce tocmai cum îmi trebue mie: foarte bărbătoasă, puternică şi foarte impunătoare.

— Pot să raportez şi mai tare,—zise cu modestie Isac Grabov, zîmbind cu băgare de samă.

— Nu, mai tare nu-i nevoe, destul. Da' mai e încă un amănunt important şi cel din urmă. Dacă-i şti să satisfaci şi această cerinţă, rămîi la mine. Eu nu-s zgîrcit, ca alţi boeri, eu is darnic. Masa—foarte bună. Dacă oiu fi mulţumit de dumneata, faci carieră. Eu încurînd mă însor cu doamna Serebreanaia, şi cine nu ştie că această doamnă e o milionară?

Isac Grabov făcu numai semn din cap şi aştepta să auză şi condiţia cea mai din urmă.

— Chestia e,—începu Leon Drei,—că eu, închipue-ţi, nu ştiu nici să mă îmbrac singur. Nu sînt în stare să îmbrac măcar o simplă cămaşă, fără ajutor străin. Aşa sînt eu educat. Ai încercat vr'odată să îmbraci pe cineva?

— Nu, niciodată,—răspunse Isac Grabov, căruia propunerea viitorului stăpîn i se păru foarte curioasă,—dar voiu încerca.

— Am să te învăţ eu treaba asta foarte uşor,—îl linişti Leon Drei; aci totul stă în dorinţa sinceră de a ajuta omul, care nu ştie să se îmbrace. Pe lîngă toate astea, eu zilnic fac cîte o bae. Îmi place să mă scald ca o raţă,—începu el să explice. Ţin la curăţenia corpului, ca o femee... cochetă,—începu să rîză Leon Drei cu încredere; şi dupăce văzu zîmbetul lui Isac Grabov, continuă: la să-mi spui,—dumneata eşti om zdravăn, voinic?

— Mi se pare,—răspunse Isac Grabov, serios. Ridic, de pildă, cinci puzi cu o mînă.

— Bravo,—zise Leon Drei, încîntat; ia arată muşchii, că eu în astea mă cam pricep. Nu te jena. Mai întâiu nu-s femee. Însfîrşit închipue-ţi că eşti în faţa unui doctor, sau a unui profesor de gimnastică.

— În cazul ăsta...—mormăi Isac Grabov, înroşindu-se ca o fată; şi suflecîndu-şi o mînecă, dezveli bicepsul, în formă de măr, pe care îl duse până subt nasul lui Leon Drei.

— Straşnic muşchiu,—îl lăudă Leon Drei, admirînd de bună samă bicepsul şi netezindu-l;—de unde ai dobîndit dumneata asemenea odor? La prima vedere e cît un mic pepene. Ai mei îs mai mici,—mărturisi el cu mîndrie; eu am un corp cu desăvîrşire femeesc, catifelat, gingaş... Vrei să vezi?

Şi fără să aştepte răspunsul lui Isac Grabov, puţin cam ruşinat, îşi dezvăli braţu-i alb, grăsuliu, moale, puţin roz.

— O frumuseţă,—rosti el cu însufleţire, privindu-şi braţul cu drag,—şi nici un fir de păr! O adevărată bomboană mare, nu braţ.. Cîte buze de femee l-au sărutat cu deliciu!—adăugă el visător.

Drept răspuns, Isac Grabov sforăi din nas. Apoi lăsară amîndoi braţele în jos, şi Leon Drei se întoarse la bae.

— Aşa dar, eu zilnic iau cîte o bae. Am o odae de bae minunată. Cea mai bună odae trebue să fie pentru băi,—începu să explice el grav,—înţelegi? Lumină multă, aer, temperatura uniformă şi a. m. d.. Celebrul meu povăţuitor şi profesor, Grigorii Alexandrovici Melnicov, avocat cunoscut, împărtăşeşte în totul părerea mea în această privinţă. Dar nu despre asta e vorba. Totul merge strună, dacă dumneata, dupăce te-ai scăldat, poţi să eşi din bae. Altă chestie dacă nu eşti capabil de asta, sau eşti astfel crescut, încît ţi-i urît să părăseşti baia fără ajutor străin. M'ai înţeles? Mie nu-mi place să vorbesc mult despre lucrurile clare. Trebue, dupăce m'am scăldat, să mă scoţi din bae, să arunci pe corpul meu un cerşaf cald, păros,—am eu de astea,—şi să mă duci, ca pe un copil, în odaia de dormit. Poţi să te învoeşti la asta, Grabov? Pentru forţa dumitale dorinţa mea nu va prezenta o greutate deosebită.

Isac Grabov, căruia aceste negocieri începură să-i placă tot mai mult, se gîndi, se gîndi, mai şueră în gînd şi, făcîndu-şi socoteală, că la un asemenea original slujba nu va fi de loc grea, ci mai degrabă plăcută şi chiar veselă, se învoi uşor la toate condiţiile.

— Foarte bine,—zise Leon Drei,—chiar azi vei avea un costum al meu din anul trecut. Te previn că eu hainele le părăsesc aproape noi, şi prin urmare dumneata ai să fii îmbrăcat cum se cade. Dar pentru orice întîmplare, să facem o încercare, pe care am să ţi-o propun îndată. Închipue-ţi că eu stau în bae. Vino la mine, ridică-mă cu băgare de samă, numai,—pentru Dumnezeu,—cu băgare de samă, şi du-mă în odaia vecină. Şi am să te mai rog încă ceva,—deprinde-te chiar de pe acuma să nu sufli pe mine.

Isac Grabov dădu la oparte poalele «singurului» surtuc, se apropie de Leon Drei, care se lăsase molatec într'un fotoliu şi-i propuse să-l cuprinză.

— Nu, nu,—zise Leon Drei, capricios şi pe nas, asta nu vreau şi nu pot. Eu îs mititel, eu îs copil. Eu nu sînt în stare să fac nici o mişcare, ca omul mare. Aici e totul. Ia-mă aşa, cum sînt.

— Pot,—rosti Isac Grabov zîmbind; şi zmuncindu-l, cum face un cal vrednic cînd mişcă din loc un car greu încărcat, îl ridică şi porni cu el prin odae.

— Ce putere!—începu să strige Leon Drei, încîntat,—eşti

un atlet. Dar ce plăcere simt eu! Sînt întocmai ca un copilaş mititel. Mă simt prunc. Incet, nu mă scăpa jos!

Şi pe loc se gîndi:

„Iaca aşa o să mă duceţi mai apoi, idioţilor, murdărie omenească, — ce sînteţi voi toţi. După nuntă am să mă dezvălui eu!"

Isac Grabov zîmbea şi şuera în gîndu-i.

IX

O dimineaţă plăcută, limpede, de Duminică, de pela sfîrşitul lui Iunie... E răcoare. Pavajul—încă umed dela ploaia din noaptea trecută. Portarii îngrijaţi sînt cu măturile în mînă. Mişcare pe stradă—puţină.

Iunie are reputaţia unei luni de o căldură temperată în jumătatea întâia, şi nesuferită în a doua. Dă puţine depozite şi e bun pentru cei bolnavi de plămîni. Faptul însă, că această lună numai cîteodată la douăzeci de ani îndreptăţeşte această reputaţie se pune de obiceiu nu în sarcina ei, ci a feluritelor cicloanuri, curente marine şi altor puteri ale naturii. Absolut nimeni nu ţine socoteală că deobiceiu, în timp de douăzeci de ani, în jumătatea întâia a acestei luni ploile vin mai adeseori, decît în Maiu; că barometrul într'una arată ploae şi că ploile din Iunie sînt deobiceiu foarte violente, cu picături mari şi grele, lungi, cu furtuni cu fulgere orbitoare, al dracului de primejdioase, însoţite de tunete infernal de zgomotoase. Părerea, stabilită odată pentru totdeauna despre Iunie, ca despre luna cea mai liniştită şi mai încîntătoare, rămîne neclintită, cu toate împrejurările neprielnice.

Aşa sau aproape aşa se gîndea posomorît în dimineaţa arătată cam pe la ceasurile zece, Leon Drei. Pela vremea asta cerul îşi reluase aspectul lui obişnuit de nemărginire, de nepăsare, îmbrăcat în vălu-i albastru şi surizînd la toată lumea. Şi, se înţelege, nimănui, privind albăstrimea lui curată, nevinovată, nici nu i-ar fi trecut prin minte că toată noaptea a curs o ploae turbată,—uneori înlocuită de grindină, şi că spre zori se deslănţui o furtună cu nişte fulgere şi tunete, aşa de lungi şi de dese, de parcă ar fi sosit ceasul din urmă al universului.

Leon Drei în această noapte grozavă a îndurat toate chinurile unui condamnat la moarte. Din pricina fricii animale, neînvinse,—el, care nu putea suferi şi dispreţuia furiile naturii, intră deabinelea, cu ajutorul curajosului Isac, în baia de porcelan, punînd într'însa oglinda de toaletă; şi pierzînd orice ruşine, se aşeză pe ea gol, subt cuvînt că sticla nu-i conducătoare de electricitate. Dar după oarecare chibzuinţă nici băile de porcelan, nici oglinzile nu i se părură deajuns pentru scăparea scumpii lui vieţi. Chemă din nou pe intrepidul Isac Grabov, care în mijlocul luminilor orbitoare ale fulgerelor i se părea un spirit zburător, şi-i porunci să golească de cerneală două călămări grele şi să i le dea lui. In aşa poziţie, cu două călămări groase, strînse bine în mîni, şezînd gol pe oglinda aşezată în baia de porcelan, a stat până la sfîrşitul grozavei furtuni, care, speriindu-se,—se vede treaba,—de aceste călămări, cruţă scumpa lui viaţă.

Cînd furtuna însfîrşit trecu, Leon Drei, după lungi negocieri cu Isac Grabov, părăsi călămările şi-l lăsă să i le ia. Eşind din bae şi aşezîndu-se în pat, cu trufie declară îndată lui Isac Grabov, că a intrat în bae nu de frică, după cum nici Isac Grabov n'a intrat în ea de curaj. Aici era la mijloc acea socoteală simplă că el, Leon Drei, nu-i un Isac Grabov şi că Isac Grabov nu-i un Leon Drei. In fond Isac Grabov n'are ce pierde în viaţă, pecînd Leon Drei, în cazul unei morţi atît de neaşteptate, foarte comode şi fără durere,—ştie doar toată lumea, că moartea de fulger e cu totul fără durere,—ar trebui să se despartă de îngerul său de logodnică, care cu siguranţă n'ar suporta moartea lui. Şi iată de ce—şi numai din pricina asta, ţinînd samă de această împrejurare, subliniez „ţinînd samă", Leon îşi permise să se folosească de bae şi de călămări.

Isac Grabov, care pe braţele lui vînjoase transportase pe Leon Drei în pat şi-l acoperise cu grijă, cu un cerşaf, răspunse fără vre-un ton de indulgenţă că nu l-a înţeles tocmai bine, dar îl aprobă în totul. Era încă pela ora 6 dimineaţa. Dupăce se sătură de vorbit Leon Drei adormi liniştit, iar Isac Grabov plecă în mica sa odăiţă, cu o fereastră la stradă şi, aşezîndu-se în pat, puse mînile subt cap şi stătu culcat până la 9 ceasuri cu ochii deschişi. Se gîndea la felurite lucruri şi între altele, că eri s'a împlinit întâia lună a slujbei lui aici. Iar cînd pedinaintea ochilor închipuirii lui trecu icoana sării din ajun, faţa glumeaţă a acestui aventurier născut se lumină de un zîmbet copilăresc.

Primind în mână, în deplină proprietate, enorma sumă de şaizeci de ruble, Isac plecă acasă într'o fugă nebună. Lui Knecht, care stătea în pragul prăvăliei abia apucă să-i facă un semn prietinesc din cap şi nu se stăpîni, ca să nu strige «Ura, Knecht», — şi dispăru pe poarta locuinţii părinteşti.

Familia Grabov era tocmai adunată, cînd el, deschizînd cu zgomot uşa, strigă din prag: „Bună ziua, mamico. Te salut, tătico"!

In clipa dintâiu îl întîmpinară cu îndoială. Fiecare credea, că totul s'a isprăvit. Isac Grabov zîmbi de această primire şi declară liniştit, că a primit chiar acuma dela Leon Drei leafa de 60 de ruble. Nu l-a crezut nimeni nici acuma. Dar cînd Isac Grabov începu să fluture pe dinaintea nasului şi tăticăi, şi mă-

micăi, şi Luţei pachetul cu ademenitoarele hîrtii de bancă, deodată crezură cu toţii şi începură să-l laude pe întrecute.

— Eu întotdeauna am crezut în fiul meu, — zise solemn Rachela, parcă ar fi căutat să convingă pe cineva.

— Nu degeaba e el fiu de croitor,— declară Iacob Grabov, fără să explice ce-a vrut să spue cu asta.

— In viaţa oamenilor tineri se întîmplă şi momente frumoase, — zise Luţa pe gînduri.

— Acuma toţi mă lăudaţi, — se supără Isac Grabov, — să mă fi lăudat atunci, cînd n'aduceam leafă, ci dormeam până la 11 ceasuri.

— Tu ceri aproape imposibilul,— zise Luţa, aprinzîndu-se.

— Ba eu totdeauna te lăudam, chiar cînd nu primeai leafă, — zise Rachela cu un ton sfîşiitor, unind tragic sprîncenele şi zbîrcindu-şi nasul de uliu.

— Aşi fi curios să ştiu, cînd a fost asta, — încercă să-şi aducă aminte Isac Grabov.

— Nu mai departe decît azi, — răspunse Rachela, şi la cuvintele astea faţa i se acoperi de mînie.

— Perfect de adevărat, — începu să rîză deodată cu hohot Iacob Grabov, sunînd din linguriţele pe care Rachela i le luă îndată din mîni. Perfect de adevărat, — repetă el, luînd dintr'odată o lingură şi o furculiţă, şi continuînd aceiaşi muzică, — şi era, Isac, foarte, mă rog, foarte cu haz, crede-mă. Din pricina ta s'a certat cu scumpa sa madam Kohan, care venise să împrumute dela ea strecurătoarea. Afacerea ajunse până acolo, încît madam Kohan vru să lovească pe mumă-ta cu strecurătoarea,—rîse bătrînul. Să împrumuţi la vecină o strecurătoare şi să-i spargi capul cu aceiaşi strecurătoare. Am rîs grozav.

Şi începu să rîză vesel, contagios din nou.

— Iar rîzi ?— ţipă Rachela — îţi mai lipseşte, pe lîngă toate, pe cît se vede, nevastă-ta cu capul spart. Dă lingura şi furculiţa. Ţi-ai găsit o nouă jucărie.

Iacob Grabov îi dădu cu supunere lingura şi furculiţa, dar îndată întinse mîna după două cuţite.

— Dar madam Kohan învîrtea straşnic strecurătoarea, nu mai înceta. Iacob Grabov: — Ce-s eu vinovat? Cum zicea mama ceva, madam Kohan punea în lucru strecurătoarea. Eu în timpul ăsta tocmai călcam pantalonii domnului Apelzweig şi, de rîs, am scăpat chiar ferul jos. Ea, ei o vorbă, iar aceia, — cu strecurătoarea la ea...

Aducîndu-şi aminte de tatăl său în aceste minute, Isac Grabov nu putu să nu zîmbească cu drag şi să nu şoptească: ce bătrîn drăguţ!

Dupăce se liniştiră de bucurie, mama propuse să se pună în dezbatere chestia, ce-i de făcut cu cele 60 de ruble. Aducîndu-şi aminte, Isac Grabov se întoarse pe aşternutul său şi începu să sforăe pe nas. După certe lungi, la care Isac Grabov, se înţelege, nu luă parte, se hotărî, că o jumătate din leafă Isac o va da tatălui, o jumătate din jumătatea rămasă mamei, iar jumătatea acestei din urmă jumătăţi Isac va depune-o lunar la casa de economie pe numele Luţei, ca să-i adune bani pentru zestre.

— Va să zică, voi, — îndată-şi făcu socoteala Isac Grabov, — îmi propuneţi pentru slujba mea la Leon Drei 7 ruble şi 50 de capeice pe lună. Interesant, unde o să găsiţi voi pe prostul, care s'ar învoi să muncească pentru o plată atît de mică!

— Eu primeam odinioară, — zise Iacob Grabov, închizînd vesel dintr'un ochiu, — o rublă şi jumătate pe lună şi o sută de ghionturi pe deasupra.

— Dar în ce an era asta ?—se informă Isac Grabov.

— Era, mi se pare, la 1864,— răspunse bătrînul. Tu pe atunci încă nu erai pe lume, dar mama deja trăia.

— Bine, — zise Isac Grabov, dupăce se gîndi puţin,—dar acuma nu-i anul 1864.

— Nici n'o spune nimeni, Isac; dar în schimb tu ai să primeşti de cinci ori mai mult, şi fără ghionturi în plus.

Rachela, ascultînd cu o tragică încreţitură pe frunte această conversaţie glumeaţă între tată şi fiu, nu se stăpîni şi zise veninos:

— Tată-tău, Isac, veşnic glumeşte. Mi se pare, nici cînd va muri, n'are să se lese de glume. Lasă-l. Dar, înadevăr, gîndeşte-te. Noi te-am crescut. Noi, cu toate greutăţile, te-am hrănit, te-am îngrijit; şi asta a ţinut aproape douăzeci de ani. Cît face pe an, de pildă, după părerea ta, întreţinerea unui om? Nu pune la socoteală nici chiar iubirea noastră, nici grija de tine, socoteşte numai hrana.

— Eu, mamico, socot,—răspunse Isac Grabov, dupăce şueră a pustiu,—că nici într'o farmacie nu se fac socotelile ca la dumneavoastră.

— Nici într'una,—întări hotărît Iacob Grabov, făcînd semn din ochiu fiului, — doar ea te-a hrănit nu cu doctorii...

— Poţi tu astăzi să încetezi cu glumele ? - se aprinse Rachela,—eu acuma vorbesc despre lucruri serioase. Luţa, ia-i cuţitele! De muzica lui a început să mă doară capul. Strînge totul depe masă: cuţite, furculiţe, linguri, farfurii... Dar, Isac, pe noi întreţinerea ta ne-a costat, cu una cu alta până la zece ruble pe lună,—se întoarse ea la subiect.—Cîţi bani face pe an? O sută douăzeci de ruble. Doctoriile, doctorii, cărţile, cînd învăţai, plata pentru învăţătură, eu nu ţi le socot.

— Ea e femee cinstită, - iar nu se stăpîni Iacob Grabov, căutînd ce să mai ia depe masă.

Va să zică, — continuă Rachela, fără să mai ţie samă de bărbatu-său, — pentru zece ani tu ne datorezi de zece ori cîte 120. Face... cît, Luţo? Dar mai iute. Mama se munceşte şi tu te joci cu medalionul. Ai doar creion, scrie. Numai nu

pe faţa de masă. Iţi place să scrii numai pe feţele de masă, pe batiste, pe manşete...

— Dumneata, mamă, niciodată nu te poţi lipsi de observaţii răutăcioase. Cînd am scris eu pe faţa de masă?—se miră Luţa. Cred că niciodată în viaţa mea. Nu-mi obiecta, altfel începem să ne certăm. Şi nici nu-mi trebue creion. De 10 ori cîte 120 fac 1200.

— Ce spui? - se miră Rachela încîntată,—aşa de mult? N'ai greşit? Am avut noi aşa de mulţi bani?... Va să zică, Isac numai pentru zece ani ne e dator 1200 ruble; dar pentru douăzeci?... Ei, Luţo, mai iute!

— Două mii patru sute,—răspunse Luţa la moment.

— Cum? sînt eu dator două mii patru sute de ruble? —se îngrozi Isac Grabov.—Nu se poate. Trebue să fie vre-o greşeală. Cînd am putut eu să fac asemenea datorii? Am trăit întotdeauna atît de modest, aproape flămînd. Mamică, eu trebue să dau vina pe dumneata. Va să zică, dumneata ai cheltuit fără socoteală cu mine. Eşti o femee pur şi simplu risipitoare. Rău ai făcut, că ai cheltuit fără consimţămîntul meu. Doar datoriile aveam să le plătesc eu, nu dumneata. Poate că o altă femee, mai economicoasă decît dumneata, care ştie mai bine preţul banului, ar fi cheltuit pentru creşterea mea mai puţini bani. Asemenea femee, poate, ar fi cheltuit pentru mine pe lună nu zece ruble, ci două; şi te pomeneşti că eram şi mai sătul... M'ai făcut bancrutier!...

— Eu am fost risipitoare?—începu să ţipe îndată Rachela.—D'apoi tu, sărmane, ai mîncat aşa de puţin... Lapte nu-ţi dădeam, cu carne de găină nu te hrăneam... Ce ai mîncat tu, sărmane, la mine? Sau te-am hrănit eu cu sardele, cu potîrnichi, cu cremă? la întreabă pe tată-tău...

— Dar cele două mii patru sute de ruble?—obiectă Isac Grabov. Pe ce s'au dus două mii patru sute de ruble? Ce fel de mamă eşti dumneata, dacă pentru două mii patru sute de ruble niciodată nu mi-ai dat să gust o sardea? Despre existenţa potîrnichilor eu am aflat abia zilele acestea la Leon Drei. Sînt, în adevăr, foarte gustoase. Nu, mamico, aici trebue să fie vre-o încurcătură. Sau că ai fost foarte risipitoare, şi atunci îţi pun cu îndrăzneală întrebarea: ce drept aveai dumneata să fii risipitoare pe socoteala mea, odată ce eu pe dumneata despre asta nu te-am rugat; sau că n'ai fost risipitoare, şi atunci de ce nu-mi dădeai nici potîrnichi, nici sardele?...

Rachela, care văzu cum se ridică,—nu se ştie de unde, —în faţa ei înfiorătoarea problemă, scuipă indignată, încrucişă mîinile pe piept şi îndreptă o privire mînioasă spre Iacob Grabov, caşi cum el ar fi fost vinovat de toată această harababură. Intîlnind privirea ei, Iacob Grabov, ca deobiceiu, se înveseli şi cu o plăcere nespusă începu să-i facă semne din ochi.

— Ei bravo, Isac!—rosti el, lovindu-l zdravăn pe umăr, —bine mai strînseşi cu uşa pe mamă-ta! Ei, Rachela, răspunde-i. Grozav a mai ştiut să le întoarcă pe toate în contra ei... Urmează, Isac. Incă ceva, mai ales despre potîrnichi. Cu potîrnichile niciodată n'o mai discurcă...

Dar aici Isac Grabov o dădu pe mărinimie şi nu mai vru să atace pe mama, care se încurcase cu totul.

— Scumpă, mamică,—zise el cu gingăşie,—acuma dumneata vezi, că nu-i frumos să prezinţi unui fiu socoteli de farmacie. Nici nu-i demn de o bună mamă. Dumneata, mamică, ai scăpat din vedere principalul, că eu nu v'am fost străin. Eu doar nu te-am rugat să mă naşti; dar odată ce lucrul a avut loc, dumneata trebuia să porţi toate consecinţele naşterii mele. Şi însfîrşit, parcă eu nu v'am plătit deja? Adu-ţi aminte, cum mă iubiai, cînd eram mic, adu-ţi aminte, cîtă plăcere şi bucurie îţi făcea să mă hrăneşti cu pieptul, adu-ţi aminte plăcerea, pe care ţi-o aduse cea dintâiu gingureală a mea; fericirea cînd mă însănătoşeam; extazul, cînd începui să merg, şi multe, multe altele: parcă astea nu-s o răsplată pentru întreţinerea mea? Va să zică, eu faţă de dumneata sînt complect achitat. In schimb, scumpă mamică şi scumpe tatică, ca dovadă că vă iubesc atîta, cu plăcere am să vă ajut, cît mă vor lăsa puterile. Iată-vă toţi banii mei, împărţiţi-i, cum vreţi. Mie nu-mi trebue.

După aceste vorbe avu loc o scenă mişcătoare, la amintirea căreia lui Isac Grabov i se arătară lacrămi dulci în ochi. Sări din pat şi începu să şuere un cîntec vesel. Uitîndu-se la ceas şi văzînd, că arată nouă şi jumătate, se spălă iute, se îmbrăcă şi, în aşteptarea sunetului din partea lui Leon Drei, eşi la stradă. Aici ochiul lui ager zări îndată o femee, care stătea tocmai în dreptul ferestrei lui Leon Drei. Faţa ei era misterios acoperită cu un voal albastru.

„Iar ea,—se gîndi Isac Grabov, — aşi vrea să ştiu, cine-i cucoana asta? Iată deja două săptămîni, decînd o văd zilnic în acelaşi loc. Ce vrea? Pe cine aşteaptă ea cu atîta răbdare de înger? Oare nu-i vre-o ameninţare la adresa stăpînului meu Leon Drei? O clipă nu-şi ridică ochii depe fereastra lui! Poate-i vre-o iubită părăsită, care îl pîndeşte, ca să se răzbune într'un chip grozav. Ar fi bine să aflu mai sigur, să descopăr taina asta. Ia să te văd, Isac, mai iute până doarme el. Imbracă-te mai iute!"

Luînd hotărîrea, se îmbrăcă iute, luă din cuer pălăria de pae, de tot bună a lui Leon Drei, o aruncă în sus aşa fel, ca să i se aşeze singură pe cap, şi cu pasul furişat al unui agent poliţienesc, coborî jos. Ajungînd în stradă, se uită cercetător la fereastra lui Leon Drei, controlă direcţia privirilor necunoscutei şi încredinţîndu-se că afacerea stă aşa, cum bănuia el, că ea pîndeşte pe Leon Drei, băgă mîinile în buzunarele pantalonilor lui Leon Drei şi, cu un aer nepăsător, începu să se apropie de criminală. Ocupat cu treaba lui, nici nu băgă de

samă salutul prietinos al băcanului cunoscut, care stătea în pragul prăvăliei sale, şi nu se opri, ca să mai stea de vorbă cu un cîne roşcovan, bun, mare, de un aspect ce e drept cam posac, care trecu în fugă pe lîngă el.

„Cinii ăştia roşcovani poţi să-i faci să latre foarte bine, —se gîndi el cu părere de rău, uitîndu-se după cînele posac, care alerga cu botul la pămînt,—dar n'am ce mă face. Necunoscuta e mai importantă decît orice. Acuma să ne gîndim la un chip de a-i atrage luarea-aminte. Dealtfel asta ne vor dicta-o împrejurările".

Trecu strada şi începu să se plimbe pe lîngă dînsa, nădăjduind că ea se va întoarce sau cel puţin prin ceva îşi va arăta neliniştea. Atunci va începe şi el acţiunea. Cum? Îi va dicta-o inspiraţia.

Dar necunoscuta, pecît se părea, nu era dispusă să vază nimic în lume, afară de ferestrele lui Leon Drei. Zădarnic făcu Isac Grabov felurite şi expresive evoluţii cu mînile, zădarnic şuera arii, vorbea, fără să se vază cui se adresează, zădarnic se oprea în dreptul ei; necunoscuta nu-l vedea, nu-l auzea. Deodată deschise o umbrelă mare, neagră şi dispăru cu totul subt ea.

„Bravo, se gîndi Isac Grabov. Mai iute n'o făceam nici eu! Dar ce încăpăţinare, ce statornicie de caracter! O damă interesantă! Dar îi aflu eu secretul, oricîte sforţări m'ar costa. Şi totuşi ce să mă fac eu acuma? Leon Drei probabil s'a trezit şi mă cheamă. Trebue să mă grăbesc acasă. Dar mă preocupă al dracului întrebarea: să-l previn de primejdia, care îl ameninţă, sau să nu-l previn? N'ar fi mai bine să-l păzesc în taină şi să nu mai bag îndată nelinişte în viaţa lui? Dar dacă ea, cu toate măsurile mele, îl omoară? Nu, mai bine să-l previn. Aşa dar, am luat hotărîrea şi acuma mă întorc acasă".

Cînd fu sus, răsună şi sunetul de chemare al lui Leon Drei. Isac Grabov aruncă pălăria în pat printr'o mişcare a capului, îşi şterse cu o batistă a lui Leon Drei fruntea înădușită şi se grăbi la stăpîn.

Leon Drei se trezise de un sfert de ceas şi avusese timp să se gîndească cu oarecare amărăciune la toate imperfecţiile lumii. Dispoziţia i se îmbunătăţi ceva, mai apoi, posomorala îi dispăru depe faţă; şi el se lăsă dus de visuri despre morala îi dispăru depe faţă; şi el se lăsă dus de visuri despre scumpa-i logodnică, dela care, după părerea lui, se putea lua deja ceva bani.

— Eu trăesc larg,—se gîndi el, obiectînd parcă cuiva,— şi ea trebue să fie fericită, că banii ei merg la o treabă bună. Un băiat frumos ca mine, Ninocica, trebue răsfăţat.

Intră Isac Grabov şi zise modest:

— Buna dimineaţa, Leon Alexandrovici.

— Cum e vremea?—întrebă a lene Leon Drei.—Sper că s'a îndreptat? Ridică storurile şi dă-mi apă de mentă. Vreau să-mi spăl gura.

— Vremea s'a îndreptat,—confirmă Isac Grabov, ridicînd storurile, şi dădu lui Leon Drei paharul cu apă de mentă de pe mesuţa de noapte.

— Foarte bine a făcut, aprobă Leon Drei,—nu-i nimic mai plăcut, decît o vreme îndreptată. Parcă s'ar grăbi să-şi repare vina în faţa dumitale, îşi descopere toate frumuseţile cu sinceritatea unei fete nevinovate. O ştiu eu pe şireata asta! Uită-te la cerul ăsta. Micşurează-l, şi vei avea cel mai gingaş căpuşor de copil. Mărturisesc, îmi place cerul fără nouri. Dar ce lucru minunat e apa de mentă după somn! Cînd te'i îmbogăţi, Isac, numaidecît să-ţi faci deprinderea de a-ţi clăti gura dimineaţa cu apă de mentă. Înainte de somn deasemenea e bine.

— Eu cred,—răspunse Isac Grabov,—că înaintea mea are să se îmbogăţească tata.

— Vorbeşti serios?—se interesă Leon Drei.—Ce, a primit aşa de multe comande?

— Nu, el are pur şi simplu un băiat foarte bun,—răspunse Grabov.

— Aşa-a!—zise Leon Drei, care se aştepta la un alt răspuns.—Dar ştii, Isac, la ce m'am gîndit eu azi dimineaţă?—zise el după o tăcere. N'am să mă mir chiar dacă mi-i numi genial. Am născocit chipul să scap de primejdia de a fi omorîţi de fulger oamenii,—subliniez, Isac, „de fulger",—care nu vor să moară de o moarte aşa de uşoară, lipsită de dureri şi, după cum se spune, chiar plăcută. Ce zici?

— De bună samă?—se miră Isac Grabov. Dar mie mi se pare,—adăugă el după ce se mai gîndi,—că asemenea mijloc există demult: trebue numai să nu te temi de trăsnet.

— Da' tu judeci slab,—obiectă Leon Drei cu îngăduinţă, dar ce te faci cu acei încăpăţinaţi, care se tem totuşi de trăsnete?—căci există oameni—închipue-ţi—care găsesc chiar plăcere în faptul că se tem de fulgere, de tunet, de furtună... care se mîndresc chiar de această capacitate de a se teme. Asta n'ai ştiut-o? Păcat. Şi totuşi e fapt.

— Atunci,—obiectă Isac Grabov,—scînteind din ochiul cel căprui, la ce le trebue lor mijlocul dumneavoastră?

— A, Isac,—rosti nerăbdător Leon Drei,—dumneata mă oboseşti cu nepriceperea dumitale... Dumitale îţi place veşnic să pui întrebări nesocotite. Învaţă-te să judeci odată. Ţi-am explicat odată că oamenii ăştia nu vor,—înţelegi,—nu vor să moară anume de o moarte aşa de uşoară,—cum se spune,— chiar plăcută.

— Va să zică,—zise Isac Grabov, nedîndu-se bătut,—aceşti oameni în acelaşi timp doresc să se teamă de furtună, dar nu vor să moară din pricina ei. Atunci nişte oameni aşa de ciudaţi,—trebue lăsaţi de capul lor. Al doilea, dacă mijlocul

dumneavoastră e bun, e bun numai foarte relativ, fiindcă el nimiceşte plăcerea, pricinuită de frica furtunii; şi eu în locul lor, depildă, invenția dumneavoastră n'aşi cumpăra-o.

— Nu vorbi prostii, Isac,—se supără Leon Drei. Dumneata discuți pentru discuție. Mie pentru invenția mea are să-mi mulțumească o jumătate din glob. Am să capăt brevet, am să construesc o uzină şi am să devin milionar. Şi dumitale, Isac, are să-ți cadă cîte ceva din bogăția mea. Dar întreabă: în ce constă secretul? Eşti cu totul lipsit de curiozitate. Dracu' ştie ce fel de om eşti dumneata! Nu înțeleg firea dumitale. In tot cazul eu pot conta pe discreția dumitale. Secretul meu nu trebue divulgat. Aşa dar, ce ai să zici Isac, despre un fotoliu mare, solid, de sticlă? Ai înțeles acuma? Forma, mărimea, ornamentele, se pot inventa, se înțelege, uşor. Principalul e, se înțelege, ideia fotoliului de sticlă. Ascultă, Isac, dumneata cunoşti acele simptome dezgustătoare de boală, care se arată la mulți oameni, chiar la cel mai slab tunet.

— Nu mi-s cunoscute de loc.

— Vezi, — zise Leon Drei,—dar eu le ştiu. Oamenii aceştia, deşi se mîndresc de frica lor, dar sufăr foarte mult din pricina ei. Frica ticăloasă îi forțează să facă fapte destul de ruşinoase. A te aşeza în bae încă nu e de loc o ruşine, fiindcă aici are loc un act cugetat, bazat pe cunoştința legilor naturii. Dar unii,—şi aceştia sînt majoritatea,—se bagă subt pat fără nici un sens, se ascund în dulap, parcă fulgerul nu i-ar găsi şi în dulap, se acopăr cu salteaua, şi nici un sfat nu-i poate face să se lase de nişte acte curat animalice. Unii se bagă pur şi simplu subt masă; şi cu nici o făgăduială, cu nici o amenințare nu-i scoți de-acolo. Nourii apăruți pe cer, stîrnirea unui vîntişor îi face să-şi părăsească toate afacerile şi să alerge acasă cu birja, ca să se ascundă în dulap. Ai văzut dumneata, cum pe timp de furtună aleargă pe străzi birje cu muşterii? Sînt cei care sufăr de frica tunetelor. Acuma, Isac, închipue-ți că la fiecare dintre ei se găseşte acasă fotoliul meu de sticlă. Ce fericire, ce linişte! Joacă zîmbetul pe buzele celor care se tem de tunete. S'a aşezat în fotoliu şi s'a asigurat de moarte... Las' să turbe furtuna cît îi place, las' să joace fulgerile prin văzduh, ca diavolii, lasă tunetul să sfarme cerul şi în mii de bucăți: cel din fotoliul meu de sticlă stă neturburat şi liniştit şi, cu țigara în gură, ascultă cu plăcere larma naturii. Iată ce promite invenția mea, Isac! O să încingem Rusia cu un lanț de uzine, şi milioanele au să curgă spre noi. Grabov, dumneata ai intrat la mine într'un minut fericit.

— Eu în locul dumneavoastră,—zise Isac Grabov, după ce ascultă cu băgare de samă discursul emoționat al lui Leon Drei, —fără să renunț la un fotoliu de sticlă, aşi cumpăra totuşi un cîne, deşi nu vă plac cînii.

— Cum un cîne?—se miră Leon Drei, şi lăsîndu-se pe pat se uita holbat la Isac Grabov: a înebunit acesta? Ce are a face cînele?

— Un animal deştept,—răspunse Isac Grabov,—afară de asta credincios, sigur, folositor. Cînele te poate păzi de un duşman nevăzut. Uitați-vă, vă rog, în fereastră,—rosti el cu o voce solemnă.

— Şi ce am să văd în fereastră?—întrebă Leon Drei, cu un ton îngrijat, şi dîndu-se la tot cazul într'o parte dela fereastră.

— O cucoană care vă urmăreşte deja de două săptămîni, o cucoană care încă nu-i primejdioasă, dar care după părerea mea poate deveni primejdioasă.

— O cucoană,—mormăi Leon Drei, începînd a se întinde dulce, cu lîncezală. Ce spui? Nostimă? Sînt curios, sînt curios. Ia să-mi dai informații ceva mai multe. E blondă? Brună? Grăsuță? Cu gropițe pe obraji?... Ah, Grabov, ştii dumneata cît face o păreche de gropițe pe obrăjeii unei femei tinere, fragede, cu trupul tare? Un milion, crede-mă, nu mai puțin. La de astea mă pricep eu. Sau poate e slăbuță? Foarte bine. La orice femee se găsesc frumusețele ei. La cele slăbuțe lipseşte, ce e drept, corpul, dar sînt liniile. O linie oarecare poate să facă un milion, crede-mă. Ajută-mă să mă scol. Vreau s'o văd şi eu, să-ți dau deplina mea apreciere.

Isac Grabov, plin de curiozitate, îndeplini îndată porunca. Leon Drei, învălindu-se într'un cerşaf, ca într'o togă, şi băgînd picioarele în pantofi, fără să se uite, se apropie de fereastră şi se uită în stradă cu atîta precauție, parcă acolo ar fi stat cineva gata cu revolverul şi ar fi aşteptat numai să scoată el nasul.

— Dar nu văd nici o primejdie, rosti el nesigur, întorcîndu-se spre Isac Grabov.

— Imediat, nu,—răspunse Isac Grabov,—dar ce ziceți despre dama singuratecă de colo, care stă pe bancă, drept în fața ferestrei dumneavoastre?

— In adevăr, am observat pe femeia asta îndată,—răspunse Leon Drei. E într'un voal albastru. Umbrela neagră îi stă pe genunchi. E destul de uscățivă. Cam de vre-o douăzeci de ani. Grabov, grozav mi-a venit gust de o brună frumoasă,—exclamă el inspirat. Du-te, cheam'o, roag'o. Imi trebue grozav, grozav.

— Apoi nu-s eu un porc, Grabov?—rîse el deodată. Destul să văd o femee frumuşică, şi încep să-mi pierd capul, să înebunesc! Doamne, cîtă plăcere i-aşi putea eu aduce acestei nostime brune! Sînt sigur, că are o guriță încîntătoare, nişte ochişori răpitori şi unele linii admirabile.

— Dar eu am motiv să cred,—îi potoli focul Isac Grabov, —că această damă nu-i aşa de nevinovată, după cum se pare. Sînt sigur chiar, că vă pîndeşte cu un gînd rău.

— Ce prostie spui, Grabov,—rosti Leon, fără să ridice ochii dela necunoscuta, care deasemenea nu-şi lua ochii dela el. Acuşi îi trimet o bezea. Dacă mă pîndeşte, atunci e clar, cu ce scop.

E pur şi simplu inamorată de mine la nebunie. Să aibă în contra mea vre-o răutate? Pentruce? Pe mine femeile mă pot numai adora!

— Eu încă nu m'am lămurit, ce anume are ea în contra dumneavoastră,—inzistă Isac Grabov, dar am stabilit că această damă în timp de două săptămîni zilnic apare îndreptul ferestrelor dumneavoastră exact la ora 10 şi dispare la amiază. Nu-i suspect? Dacă ea, dupăcum credeţi, e inamorată de dumneavoastră până la nebunie, totuşi nu în asemenea chip se arată amorul. Mai degrabă dincontra. Eu în această încăpăţînare de două săptămîni văd ura ei. Ei îi trebue să vă pîndească, să vă afle deprinderile, ceasurile eşirii şi cine ştie încă ce!..

— Mi se pare, ai dreptate Isac,—rosti Leon Drei, tremurînd de frică, poate că i-a încolţit chiar gîndul să mă omoare. Cum crezi? Dar pentruce, Dumnezeule? Eu, afară de plăcere, n'aduc nimic femeilor.

— Ei, până la omor e încă departe,—răspunse Isac Grabov liniştit, în tot cazul femeia asta trebue urmărită. Mie îmi plac foarte mult asemenea cazuri; şi descoperirea unei crime cu ajutorul unui poliţist travestit prezintă mare interes.

— Asta las'o, nu îndrăzni nici să te gîndeşti la un poliţist deghizat,—zise Leon Drei nemulţumit şi croind o faţă speriată la cuvîntul „poliţist". O aranjăm noi cu ea singuri. Iată ce o să facem. Eu mă duc să fac o bae în grabă, eşim amîndoi şi o întrebăm cinstit, ce vrea dela mine. Nădăjduesc că pe calea asta afacerea se va limpezi iute. Dacă-i o femee frumuşică, am să-i procur cîteva momente foarte plăcute. Aşa dar, Grabov, la treabă.

Aruncă jos cerşaful şi se înfăţişă în toată splendoarea sa înaintea lui Grabov.

— Du-mă în bae,—rosti el.—Dar dacă această persoană e urîtă,—n'o invidiez. Dealtfel eu mint. Chiar în urîţenia unei femei e o doză de farmec! Ceva ca rocforul. Mi-aduc aminte,—începu el să povestească, cînd Grabov îl luă în braţe,—o persoană destul de pocită, cu care avui un roman de o clipă. O luăi cu dezgust, dar cît de iute acest dezgust se prefăcu într'un farmec nebun! Pociturile astea ascund în ele atîta foc. [illegible]r frumuseţa mişcărilor unui corp aprins de doruri! Însfîrşit, dela spate, mîni, piept nu ceri, nu cauţi frumuseţa aceia, atît de necesară feţii...

Un sunet timid, încet, care răsună pe neaşteptate, îi întrerupse povestirea. Isac Grabov lăsă jos pe Leon Drei şi se uită la el cu nedumerire.

— Poate să fi sunat misterioasa noastră damă,—şopti el.

— Se poate să fie ea,—rosti Leon Drei, mulţumit; eu aproape nici nu mă îndoesc că da. Dacă ar bănui sărăcuţa, că eu nu-s nici măcar îmbrăcat?... Ce i s'ar întîmpla? Uită-te de bună samă, Isac, cît sînt eu acuma de bine, cît de seducător pentru o femee. Un Apolon, un Apolon,—începu să se extazieze el de sine însuşi, privindu-se în oglindă. Aşa frumuseţă de bărbat... Să fiu al dracului! Dar ochii? Isac, din cauza afurisiţilor, frumoşilor ăstora de ochi cîte femei mondene şi nemondene s'au pierdut! Du-te, deschide acestei persoane şi spune-i că o primesc; să aştepte puţin. Grozav mi-a venit gustul de o femee proaspătă, necunoscută!

Isac Grabov, deprins deja cu stilul lui Leon Drei, eşi fără grabă în antreu şi deschise uşa, sperînd să vază îndată pe necunoscuta cu voal; dar care îi fu mirarea, cînd în locul damei misterioase, în faţa lui se arătă un domn destul de urît, deşi bine îmbrăcat.

Domnul, caşicum s'ar fi temut să nu se închidă uşa îndată, păşi grăbit înlăuntru, se numi Ovsei Gavrilovici Blumchin şi declară, că e primul contabil al casei de comerţ Serebreanaia şi Co.. Rostind această frază, pe cît se vede, bine învăţată, ridică pălăria sa vîrtoasă, model englez, cu borurile late. Pălăriile astea, după cum se ştie, se bucură de renume, fiindcă oricărei persoane, de orice tip şi naţionalitate, îi dau aer de Englez.

Isac Grabov ascultă posac pe Ovsei Gavrilovici Blumchin, băgă de samă că acesta se uita pieziş cu ochiul stîng, probabil spre nemulţumirea neveste-sei, dacă o are, şi întrebă ce vrea dela domnul Leon Drei aşa de dimineaţă.

— Vreau,—răspunse Ovsei Gavrilovici cu o umbră uşoară de tristeţă,—să vorbesc cu domnul Leon Drei, stimatul logodnic al doamnei Nina Marcovna Serebreanaia.

— Spre părerea mea de rău,—răspunse Isac Grabov,—acuma nu se poate. Domnul Drei în această clipă ia baia.

— A-a,—trăgănă dezamăgit Ovsei Gavrilovici şi, pierzînd terenul de subt picioare, se gîndi puţin şi zise cu sfială: Domnului Drei îi va face, neîndoelnic, o plăcere întrevederea cu mine, te asigur. Sînt chiar gata să aştept, pentru a face această plăcere domnului Drei—o dădu pe vicleşug, Ovsei Gavrilovici. Anunţă-mă te rog,—rugă el. Şi nu uita pentru Dumnezeu: Ovsei Gavrilovici Blumchin, prim-contabil al casei de comerţ Serebreanaia şi Comp., în viitor Leon Drei şi Comp..

Isac Grabov dădu tăcut din cap,—nici nu-i trecea prin minte, că din această întrevedere putea să iasă vre-un bine,—şi se duse să anunţe.

Semen Iuşchevici

(Va urma)

Scrisoarea a doua*

Definiția evaluării estetice

I

Dupăce am terminat scrisoarea precedentă, m'am dus de m'am primblat singur prin ulițele străvechi, liniștite și împrejmuite de grădini de unde venea țiriitul greerilor, și-apoi m'am lăsat rătăcit prin aleele lăturalnice din grădina Copoului. Era în noaptea ceia o tăcere fără de margeni, cerul scînteia cu luminile lui siderale și adiau miresme de salcîm și de fîn cosit. M'am primblat până tîrziu și m'am adîncit în chestiunea aridă, ce vreau să vă expun în scrisoarea de astăzi.

Dupăce am schițat relativul interes al problemii și înainte de a discuta posibilitatea unui mod ideal de evaluare estetică, am socotit că e natural *să precizez mai întâiu înțelesul noțiunii de evaluare estetică*, noțiune fundamentală de care m'am servit mereu și de care e natural mereu să mă servesc.

II

Inainte de a vedea ce este estetic și ce este evaluarea estetică, să vedem

ce este evaluarea?

Două sînt, mai ales, înțelesurile în care se poate lua termenul acesta: un senz mai larg și un altul, deci, mai restrîns.

Prin evaluare, în senzul larg al cuvîntului, mă refer la orice cunoștință. Orice cunoaștere, e limpede că, stabilește un raport, atribue o însușire unui obiect, acordă o valoare adică. Cînd spun că aceste flori din fața mea din grădină sînt narcişi, am atribuit acestor flori însușirea, valoarea în toate senzurile a

* Vezi „Viața Romînească" No. 5 din Iulie, 19:0.

noțiunii de narcis. Am făcut o cunoaștere, deci o evaluare. Deasemenea cînd spun că statuia David a lui Michel Angelo este de o superbă frumusețâ sănătoasă, am făcut iarăși o cunoaștere, adică o evaluare. In evaluările, în senz larg, de orice cunoaștere, putem diferenția, pedeoparte, unele alcătuite din stabiliri de raporturi unde cei doi termeni sînt, în aparență, cu totul exteriori sufletului, subiectivității, și aparțin, în aparență, în mod excluziv lumii obiectelor. Cînd am spus că florile din fața mea sînt narcişi, amîndoi termenii, și cel de flori și acel de narcişi, sînt oarecum înafară de subiectivitatea mea. Această judecată o numesc *obiectivală*. Și pedealtă parte se poate diferenția în evaluarea *largo senso* încă un alt mod, unde subiectivitatea, inclinația vitală intervine mai palpabil, unde constatăm preferențe. Cînd am spus că statuia David a lui Michel Angelo este de o superbă frumusețâ sănătoasă, — primul termen, statuia David de Michel Angelo, este extern, dar al doilea termen este exprimarea plăcerii mele; rezultatul unei comparații mai personale decît înainte, și deaceia denumesc această judecată *preferențială*.

Prin evaluare, în senz restrîns, se poate înțelege stabilirea unui raport de preferință, adică al doilea fel de a fi al evaluării în general. Deciteori în seria scrisorilor voiu pomeni de evaluare, vă rog să o luați totdeauna în senzul preferențial, acesta fiind senzul ce voesc să-l utilizez aicea, el avînd în același timp și circulația cea mai bogată în societate, față de alte senzuri.

I-a observație. Țin să vă atrag atenția că conținutul definițiilor, diviziunilor și terminologiei ce v'am expus, deși nu se găsesc întocmai, sînt totuși pregătite oarecum în atmosfera istorică a chestiunii valorii, pe care n'am avut nevoe decît să o supun unei critici. Am denumit unele evaluări ca obiectivale și nu cum se obișnuește, negîndu-se, în același timp, în mod nejustificat caracterul de evaluare a acestor judecăți, depildă ca judecăți existențiale, sau obiective, sau de realitate. Dece să le zic evaluări existențiale, cînd și în cazul celor de preferință se exprimă tot o existență pozitivă sau negativă? Imi place statuia lui David, deci afirm existența unei plăceri raportate la acea statue. Dece să le zic evaluări obiective, cînd subiectivitatea cunoscătoare intervine de fapt și în producerea evaluărilor obiectivale, și cînd în cele de preferință judecata mea este și ea obiectivă, adică nu are vre-un interes personal de excepție în comparație cu judecata normală a celorlalți oameni? Dece să le zic evaluări de realitate, cînd și în cele preferențiale se manifestă o realitate, — în cazul citat, realitatea satisfacției sufletești în fața operei lui Michel Angelo? Deasemenea, ideia și termenul de preferință întrebuințate rareori și nesistematic la alții, la mine se fixează pentru un uzaj continuu și coordonat înăuntrul unei concepții.

A II a observație. Dupăce am arătat ce voiu înțelege prin evaluare: stabilirea unui raport de preferință, pentru a ajunge în

mod limpede și temeinic să arăt ce înțeleg prin evaluarea estetică, rămîne să explic

ce se numește estetic?

III

Unii esteticiani misticl, fie din cauză de ignoranță, sau din insuficiență de analiză, sau din comoditate, sau din complicarea exagerată a chestiunii, au generalizat grăbiți propriul caz și au declarat de zadarnică încercarea de definire a ceiace este estetic: ceva așa de vag, de schimbător, de fugitiv și de infinit. Veți vedea, prietine, dacă impresia estetică este sau nu determinabilă, și eu voiu susține că e tot așa de determinabilă cași alte categorii sufletești despre care zicem că sînt destul de luminoase.

Permiteți-mi, deci, să lămuresc un cuvînt, prin cuvinte. Știu cît de mult uriți cuvintele, și cred și eu că limbajul fu la început pentruca oamenii să se înțeleagă între dînșii, dar că uneori se dezvoltă într'un așa chip, ca să se încurce din ce în ce mai mult. Indeosebi în lucrările de filozofie ale unor specialiști este atîta vorbărie, încît un superficial ar crede că *toată* filozofia este mai la urmă o chestiune de terminologie pedantă, pentru a exprima cîteva banalități și cîteva bizarerii. Eu mai păstrez încă multă speranță, și de aceia voiu arăta, fără permisiune

ce s'a numit estetic

și apoi ceiace voiu numi astfel în seria de scrisori ce va urma.

Să vedem metodic ce este estetic în *senzul popular, filologic, filozofic originar și filozofic în dezvoltarea istorică.*

După *senzul popular*, e ceiace vag se numește frumos, și inestetic e ceiace vag se numește urît. Nu mă voiu opri la această determinare, pentrucă se poate merge mai departe decît vagul celor care numai întîmplător și fără multă pregătire se ocupă de estetică, și pentrucă în estetica mai cultă s'a cuprins demult urîtul ca o direcție negativă a valorii estetice.

Este de ales poate *senzul filologic?* In limba elenă, cuvintele *aisthisis* și *aisthiticos*, de unde purcede termenul nostru modern însemnau senzație, percepție și sentiment. Astăzi cuprinsul termnului de estetică s'a dezvoltat și nu se mai lasă redus la exact ceiace era odinioară.

Este *senzul filozofic originar?* Baumgarten, cel care a fost nașul disciplinii noastre, cînd i-a dat numele de estetică, a înțeles o disciplină avînd ca fapt fundamental: *aisthita*, adică intuiția. Astăzi înțelesul noțiunii s'a schimbat mult și ar fi tot așa de arbitrar și de neutil să ne întoarcem la origina istorică, pecît ar fi la cea filologică.

Să ne oprim la *senzul filozofic în dezvoltarea istorică?* Și anume la care senz, căci el a variat mai cu fiecare filozof? Unii, al căror tip reprezentativ îl putem lua pe Guyau, au fost prea largi în definiția lor; alții, al căror tip reprezentativ poate fi

Kant, au fost prea înguști, dupăcît mi se pare. Guyau, oricît ar voi de părintește să-l apere Fouillée, a extins esteticul și în domeniul senzațiilor zise inferioare, până a afirma că savoarea unui pahar de lapte, băut pe vîrf de munte, dă impresia estetică a unei simfonii pastorale, ceiace e o comparație nostimă, dar neexactă, și până a confunda, un timp, esteticul cu utilul și cu morala solidaristă. Maestrul Kant, la bătrîneța obosită și cu prejudecăți a unui anumit sistem, ne-a lăsat moștenire o definiție alambicată, obscură și imposibilă, care totuși a aflat și va mai afla partizani, mai mult sau mai puțin sinceri, printre amatorii de complicații inutile, de obscurități necesare și de paradoxe cu pretenții de adevăr, bune de spăriet oamenii inteligenți, dar fără pregătire suficientă și curaj. Iată ce se numește frumos și sublim, adică estetic, după Kant. Incruntați, de curiozitate, sprincenele și cetiți magica formulă: este obiectul unei satisfacții dezinteresate, este o finalitate fără de scop, și se cunoaște fără de concept, ca obiect al unei satisfacții imediate, universale și necesare. Și vă întreb acuma, pe d-tră care n'aveți grija lui Kant de a găsi și în judecata estetică elemente apriorice ca în cele două critici anterioare, ați format vre-o judecată estetică așa ca să-i puteți acorda dreptul la universalitate și la necesitate, cînd știți că se întemeiază doară pe sentimentul neuniversal și ne necesar? Ați putea să-i acordați un astfel de drept, chiar de ați face apel la argumentele lui Kant, deci chiar dacă v'ați teme de ridicolul a pretinde că o judecată de frumos să nu trebuiască să fie admisă de toți oamenii, chiar dacă ați admite că condițiunile subiective ale cunoașterii în general ar fi universale și necesare și că ele ar influența sentimentele estetice, însfîrșit chiar dacă ați accepta că predicatul judecății estetice ar fi un concept indeterminabil, și că sentimentul s'ar întemeia pe el, pe conceptul a ceiace ar putea să fie considerat ca substrat suprasenzibil al umanității? Puteți, pentru astfel de iluzorii argumente, să renunțați la experiența d-tră de variabilitate a judecăților estetice? Ați legat vre-o judecată estetică al cărei predicat să fie fără de concept, chiar cînd obiectul nu este o muzică pură? Dimpotrivă, nu puteți foarte bine face judecăți estetice avînd în acelaș timp conceptul clar și distinct al predicatului, cum ar zice Descartes? Apoi, ați avut vreodată vre-o judecată estetică, despre care să se poată afirma serios că este o finalitate fără de scop, dar vedeți: nu cu un scop indeterminat, ci pur și simplu fără de scop, — pretenție ce insuși Kant a uitat-o vorbind de om ca ideal estetic? Și cînd fiecare finalitate presupune un scop, nu este un paradox a vorbi despre o finalitate fără de scop? Și însfîrșit, da ă admiteți, cum pretinde Kant, că judecata precede sentimentul estetic, pentru a împrumuta judecății estetice universalitate și necesitate, spuneți-mi dacă ați avut acea miraculoasă judecată estetică, despre a cărei satisfacție să se poată zice că e imediată, cînd ea vine doară după judecată? Maestrul Kant și de data aceasta exprimă impropriu ceiace gîndește și gîndește neadecvat

esteticul, cu care relativ puțin s'a ocupat în viața lui. Se înțelege acuma pentruce profundul analist Basch a scris despre „le tour de passe-passe" a puternicului, vastului și îndărătnicului filozof al nordului cu ceață? Concepția lui Kant este așa de strînsă, imposibilă, că deci nimic esteitc nu poate intra de fapt în conținutul ei.

Observație. Și să nu uit. Dacă termenul de estetic este așa de greu de interpretat, dece să nu alegem înlocul său, un altul; de exemplu cel de criticism, ca unii Englezi, sau de calologie, ca Rosmini? Și dece nu un alt cuvînt? Schimbarea ar fi inutilă, fiindcă termenul de criticism, dupăcum se vede lesne, e prea larg pentru domeniul estetic; cel de calologie se referă, propriu vorbind, numai la frumos, deci numai la o parte a esteticului; însfîrșit un alt cuvînt nou ar întîmpina opoziția cuvîntului de estetic întrebuințat deja, cu o largă circulație, durată și vitalitate, și ar trebui să se deformeze la rîndul său, ca orice alt cuvînt, după o lungă întrebuințare în societate.

IV

Deoarece definiția populară mi s'a părut strîmtă și vagă, cea filologică și cea filozofică originară, învechite pentru dezvoltarea ce o are astăzi senzul de estetic, și definițiile filozofice în dezvoltarea istorică prea largi sau prea înguste,—firesc a fost să încerc la rîndul meu o nouă definiție.

Ce înțeleg prin estetic?

Fiindcă obiectul, esteticul, există subt o formă mai mult sau mai puțin vagă în critica de artă estetică, în teoria estetică, în înțelegerea tradițională și actuală a publicului larg, sarcina mea nu este desigur de a inventa, ci de a prinde obiectul, a-l preciza, a-l retușa, a-l formula și a îndreptăți formula.

Eu susțin că *esteticul este o impresiune cu scop sau cvaziscop, că acest scop sau cvaziscop nu e, în special, de cunoaștere, nici de voință, nici corporal, că e în special sentimental ajungîndu-și aproape sie însuși, că sentimentul e mai mult plăcut, și că plăcerea e spiritualizată mai mult sau mai puțin..*

Să vedem cum se detailează și lămurește această schiță de definiție socială, deocamdată înfoiată.

Ce înseamnă că esteticul este o impresiune cu scop sau cvaziscop?

Esteticul, pe lîngă idee, este ceva concret înainte de toate: o impresie. Impresia este mai rareori și într'o mai mică măsură cu un scop conștient de a fi estetică; de cele mai multe ori este inconștientă de un astfel de scop, dar urmează oarecum un tipar de finalitate estetică, un cvaziscop.

Să luăm două exemple:

Dacă într'o dimineață intru în grădina Copoului, și îmi impun cașicum aș merge într'un muzeu, să primesc impresiuni estetice, și dacă văd într'o alee un om acoperit de păsărele, pe cap, pe umeri, pe brațe și pe încălțăminte, așteptînd fărîmiturile de pîne, sînt cuprins de o duioasă emoțiune estetică, de o impresie după un plan preparat. Impresia estetică a fost acuma realizarea unui scop estetic conștient.

Și dacă altădată, intrînd în grădină cu totul alte gînduri, mă opresc totuși dintr'odată uimit în fața unui teiu cu crengile înflorite și lăsate până în pămînt, subt frunzișul mort, așa că reprezintă întoarcerea eternă a vieții la pămîntul de unde a eșit; impresia estetică s'a produs fără să-mi fi impus un scop estetic. Am procedat de data aceasta oarecum după un scop estetic inconștient mie, după un cvaziscop.

Ce înseamnă că scopul sau cvaziscopul nu este de cunoaștere, în special?

După concepția socială pe care vrem să o prindem și interpretăm, esteticul nu are de scop în primul loc cunoașterea. Deaceia cînd, eșindu-se din conzistența socială a noțiunii de estetic, s'a zis, *de pildă*, că scopul impresiunii estetice este de a da *senzații*, sau *intuiții*, sau *intuiția vagă a perfecțiunii*, sau *cunoștinți asupra obiectului de impresie*, sau *iluziunea realității*, sau *aparența contemplativă*, sau *Einfühlung-ul*, sau *cunoștința tipică*, sau *autoiluziunea conștientă*, s'a trecut în arbitrarul individual, și s'a confundat scopul receptării estetice cu acel al activității conoscitive.

Unii au zis că scopul estetic ar fi de a produce *senzații*. In special s'a atras atenția asupra senzațiilor așa numite superioare: de văz și de auz, care fiind destul de îndepărtate de trebuințele vieții, și eu cred tocmai pentrucă sînt mai dezvoltate de trebuințele umane, sînt mai complicate, mai fine, mai sonore în organism, și ca urmare mai analitice și mai sintetice, putînd da naștere la forme, prin succesiuni și coexistențe. Sau s'a așezat scopul în producerea de senzații nouă, fie din cele zise superioare, fie din senzațiile de gust: ca simfonii de lichioruri, fie din cele de odorat: ca game de parfumuri, fie din cele de pipăit, de mișcare, sau organice, de pildă. S'a zis chiar că ar exista o senzație estetică specială, cu un organ corespunzător. In ce mă privește, toate senzațiile ce intră în compoziția impresiunii estetice, îmi apar de categorii cunoscute și studiul aprofundat al organismului uman nu ne-a descoperit nici un organ de senzații estetice speciale și nici speranță nu este. Conștiința socială a esteticului nu va suferi din această bănuială himerică nici o atingere. Laurilla în comunicarea făcută la congresul de estetică și de știință generală a artei, din 1914, s'a declarat tot pentru senzație și anume pentru apercepțiunea senzației. A susținut că senzația formează impresia estetică prin fuzionarea (Verschmelzung zice Laurilla, Karl Groos zicea Verwachsung și Verwebung) cu reprezentații de semnificație. Superioare sau inferioare, apercepute sau nu, vechi sau nouă, dacă cercetăm ceiace e mai re-

zistent în concepția socială a noțiunii de estetic, nu vom afla
puse senzațiile ca elemente hotărîtoare.

Alții au dat ca scop impresiei estetice: *intuiția*. De pildă,
s'a atribuit impresiei logice cîmpul gîndirii discursive, și celei es-
tetice intuiția. Unii admițînd caracteristica de intuiție, au adău-
gat în ea totdeauna, în mod miraculos, origina expresiei. Alții
deasemenea intuitiviști, au procedat riguros excluzînd din impre-
siunea estetică senzația de gust, de odorat și de pipăit, pentrucă
ele nu apar ca imagini și mai ales ca imagini exterioare „făcînd
spectacol", cum pot să producă sunetele și culorile. Dar noi
știm că sînt imagini, cum de obiceiu sînt cele geometrice pentru
un geometru, ce nu sînt estetice, și apoi chiar imagina estetică
nu ea caracterizează socialmente scopul impresiei estetice.

Concepția socială exclude și leibnitzianismul, ce așează sco-
pul în *intuiția vagă a perfecțiunii*. Căci cum să admită, cînd
intuiția vagă a perfecțiunii a unei soluții științifice de pildă se
poate deosebi așa de mult de ceiace simțim bunăoară în fața
artei; cînd impresiunea estetică poate cuprinde și intuiția clară,
savantă chiar a perfecțiunii sau a imperfecțiunii unui vers bună-
oară, fără ca intuiția să fie aicea mai puțin caracteristică esteti-
cește; și cînd impresiunea estetică poate cu egal titlu de carac-
teristică să cuprindă o intuiție vagă a imperfecțiunii unui vers
bunăoară care sună rău, fără să putem preciza defectul lui?
Scopul este socialmente, adică în modul cel mai puțin arbitrar
în cazul nostru special, de căutat aiurea.

Sînt mulți printre oamenii profani, sau „de bună voință",
sau metafizicieni, care cer impresiei estetice sau macar „adevaratei"
impresii estetice, *cunoștinți asupra obiectului de impresie*, fie em-
pirice, fie metafizice, directe ori subt forma de sugestii. Făcînd
la colegiul Wachtel din Iași o anchetă cu tema de sinceritate de
a-mi raporta fiecare elev judecățile lui estetice asupra bisericei
Trei Erarhilor, ceiace a predominat în răspunsurile lor au fost
cunoștințele asupra bisericei. R. Müller-Treienfels împărțea ju-
decățile existențiale în de ajutor estetic și în pur intelectuale;
după sugestia căruia am împărțit judecățile anchetei în de ajutor
estetic îndepartat și în de ajutor estetic apropiat. In prima cate-
gorie, formînd o atmosferă istorică obiectului, mi-au raportat le-
genda primei fondațiuni a bisericei de către meșteșugari rătăciți
în Moldova din armatele suedeze ale lui Carol al XII-lea; mi-au
descris legenda reconstruirii ei de arhitectul armean Enachi Cons-
tantinopoliteanul, care ar fi lucrat 50 de ani, cu 80 de meșteri,
și ar fi fost ucis ca să nu mai clădească o alta tot așa de mîn-
dră; apoi sinodul întregii biserici ortodoxe ținut aicea în 1642;
și rugăciunile făcute aicea în 1711. In a doua categorie de a-
jutor estetic apropiat mi-au scris despre unirea în ea a cîtorva
elemente disparate de stil ogival, bizantin, oriental și de renaș-
tere germanică; apoi despre forma de cruce a bisericii și bazele
stelate ale turnurilor, despre svelteța corpului bisericii și contra-
forturile drept caracteristice ale stilului romînesc din Moldova,

și despre pastișele ei în bisericile dela Cetățuia și dela Tîrgo-
viștea. Deasemenea în cursul istoric nu de rare ori s'a zis de
către metafizicieni că scopul impresiei estetice ar fi de a ne pune
în contact direct sau indirect cu tainele lumii. Din punct de
vedere metafizic aceasta este una din multele ipoteze discutabile;
dar empiricește s'ar putea explica această atribuire printr'o iluzie.
Sentimentul care, după concepția socială, nu lipsește niciodată
din impresia estetică, produce o tulburare, o eșire din obișnuit,
și poate lua aspectul unei cunoașteri tainice. Cînd sentimentul
e profund, iluziunea de a crede, prin transmisiune, profundă și
cunoașterea este și mai lesnicioasă. Cunoașterea în pasajul es-
tetic nu este cea mai profundă, căci nu urmărește adevărul și
adeseori îngădue falșul. Dar conștiința socială, care printr'un
travaliu colectiv a produs și a întrezărit un domeniu distinct
pentru impresia estetică, nu pune ca scop al ei nici cunoașterea
empirică, nici cea metafizică, nici cea directă, nici indirectă.

Un grup de gînditori ziși naturaliști consideră ca scop al
impresiei estetice *iluzia realității*, adică iluziunea identității din-
tre expresiunea realității sau a fantaziei cu realitatea însăși. In-
afară că această concepție esă din cercul comun social al noțiu-
nii de impresie estetică; iluziunea realității, chiar ca mijloc de
producere a impresiei nu poate fi excluzivă. Din punctul de
vedere al mijlocului, ea mi se pare a păcătui de o triplă eroare.
Prima este că, după dînsa, ar trebui exclusă natura din dome-
niul estetic, fiindcă nu-i exprimată, ci se prezintă direct. A doua
eroare este dificultatea în care o pune obiectele de artă precum
sînt de arhitectură, de muzică pură, de pictură pură, de sculp-
tură pură, de artă decorativă pură, de sculptură, poezie și dans
pure, unde partea de imitație a naturii sau impresia de natural
se adaugă la alta de creație și de artificial tot așa de apreciate de
unii, dacă nu și mai mult, din punctul de vedere estetic. A treia
eroare e că și iluzia ce ne produce natura, îndepărtîndu-ne dela
dînsa, poate fi un mijloc de producere a impresiei estetice. Cînd,
într'un moment de distracție, culcat pe cîmpia Bahluiului, am
crezut că văd un zbor de cruci, părăsind cimitirul Sf. Vasile și
îndreptîndu-se spre orașul azurat de sară al Iașului, pecînd nu
era decît un stol de cocoare, n'am avut prin îndepărtarea dela
natură, înloc de apropierea de dînsa, o impresie estetică dan-
tescă, chiar dupăce am recunoscut iluzia?

Unii s'au pronunțat pentru *aparența contemplativă* ca scop
al impresiei estetice. Cei care bunăoară azistă la o piesă de tea-
tru nu trebuesc să iee prea în serios ceiace se petrece pe scenă,
ci să caute plăcerea în aparență. Omul detreabă dela galerie care
văzînd în actul al V-lea, scena II-a, din Othello, că Maurul intră
descompus de gelozie și mînat de furia crimei, în camera unde
dormea presupusa vinovată Desdemona, a strigat din toată inima
„Desdemona fugi, că vrea să te omoare Othello", nu s'a com-
portat estetic cu obiectul. Teoria aparentistă, ca să o numesc
astfel, este arbitrară prin importanța exagerată ce o dă elemen-

tului conoscitif de aparenţă, cînd în alte cazuri, ca în faţa naturii, pot intra şi elemente de cunoaştere reală, însă şi într'un caz şi în altul nu ca scop.

Teoria foarte răspîndită a *„Einfühlung-ului"*, la începutul secolului al XX-lea, pretinde că scopul impresiei estetice ar fi dispariţia aproape complectă a conştiinţii discriminatoare de subiect şi de obiect, identificarea mai mult sau mai puţin sentimentală cu obiectul. Dacă, de pildă, mă aflu în faţa unui sfinx egiptean şi dacă încerc impresia estetică, perd eul meu, aproape în întregime, devin cît se poate mai mult sfinx: eu sînt în granit, eu sînt acela care rămînînd nemişcat pe cele patru labe cu ghiare, priveşte misterios deşertul timpului şi al spaţiului. Poate să pară curios că o asemenea teorie arbitrară a trebuit să aştepte criticile lui Meumann şi a urmaşilor săi, ca să se vadă că unificarea subiectului cu obiectul nu se produc uneori în impresia estetică, de pildă cînd cu toată admiraţia păstrăm clar conştiinţa de a fi exteriori, liberi şi întrucîtva reci noi înşine, şi că unificarea se poate produce şi în alte impresii, ca în cele morale, nu numai estetice.

O teorie curentă şi foarte veche este aceia care pune scopul în *cunoaşterea tipică*. După această teorie simplistă, Othello, de pildă, n'ar fi un oarecare Maur gelos, sămănînd desigur cu toţi geloşii, dar şi deosebindu-se de fiecare; ci ar fi gelosul în general, prototipul tuturor geloşilor. Ceiace mi se pare adevărat, e că *de multe ori* atenţiunea sentimentală, ce se acordă obiectului, atrage asupra lui o importanţă deosebită şi adună imagini asemănătoare subt obiectul contemplat, devenit relativ un tip; dar nu acesta e scopul impresiei, din punctul de vedere cel mai obiectiv, care este cel social. Cînd nu poate fi primită forma atenuată, se înţelege cum e de privit vre-o variantă metafizică a ei, ca aceia că în impresia estetică subiectul ar deveni nimic mai puţin decît chiar un pur subiect de cunoaştere, iar obiectul s'ar fermeca într'un prototip platonic. Aceasta-i o poveste de acompaniat cu ghitara.

Nici teoria *autoiluziunii conştiente* nu mi se pare mai puţin arbitrară. Cînd în nişte pete de culoare pe o pînză văd o pădure luminoasă, sănătoasă, oglindindu-se nemişcat până în fundul unui iaz, am făcut negreşit uz, cu voia mea, de iluziune; dar cînd un străin, dacă ar contempla bătrînul teiu zis al lui Eminescu, din grădina Copoului, spuneţi-mi, nu-l poate el admira fără de nici o autoiluziune conştientă, ci simplu ca pe-un mare teiu bătrîn, cu ramurile aplecate subt povoara vremii? Are el numaidecît nevoe să-şi închipue subt teiu, aşezată pe bancă, umbra shakesperiană a lui Eminescu şi teiul ţinînd adăpost înflorit geniului său fără noroc? Autoiluziune conştientă sau nu, dacă este să ne adresăm la ceiace există, la ceiace e mai consistent din cercetările societăţii, nu putem să admitem un astfel de scop conoscitif. Esteticul este aiurea.

„Simple artiste, je veux admirer sans connaitre".

In acelaşi timp, nu e mai puţin adevărat că elementele de cunoaştere, printre care am dat cîteva exemple, ca senzaţii, intuiţii, intuiţia vagă a perfecţiunii, cunoştinţi asupra obiectului de impresie, iluziunea realităţii, aparenţa contemplativă, Einfühlung-ul, cunoştinţa tipică, sau autoiluziunea conştientă, intră în compoziţia impresiei estetice, *însă* ca mijloc, ca scop incidental pasager şi solubil în masa estetică, ca scop secundar, solubil şi el şi ca efect solubil deasemenea. Diferenţiarea, este de adăugat, că e pur descriptivă; nu-i pentru a le pune în inferioritate faţă de elementul de scop estetic.

Ce înseamnă că scopul sau cvaziscopul nu este de voinţă, în special?

Scumpe prietine, permiteţi-mi să vă povestesc un mic dialog caracteristic pentru problema noastră. In el am văzut realizată într'un chip saiant atitudinea de voinţă, în comparaţie cu acea estetică.

Intr'o dupăamează am mers, în tovărăşia unui tolstoist iconoclast, în împrejurimile Iaşului, pe dealul mănăstirii Cetăţuia. Abia ajunserăm pe înălţime, cînd veni din mănăstire un călugăr. După ce ne-am culcat tustrei pe iarbă, cum călugărul şi cu mine admiram panorama erusalemică a Iaşului, iconoclastul nu păru de loc încîntat de ceiace vedeam noi, şi înturnîndu-se către călugăr, i se adresă cam violent.

— Iaca, eu nu înţeleg pentruce admiraţi atîta priveliştea asta. Mă uit în vale şi văd biserici lîngă biserici, şi gîndesc cîtă muncă s'a părăduit. Iaca Trei Erarhii cum strălucesc de parcă ar fi de aur. Ce gust nesocotit la întemeetorul Vasile Lupu să se iee la întrecere cu luxul împăraţilor bizantini, şi ce gust la restauratorul rege Carol, cînd cu banii aceştia ar fi putut să clădească şcoli, aziluri şi spitale.

— Uite ce, zise călugărul mîhnit şi ridicînd degetul arătător în sus, multe omul nu ştie şi mai multe încă nu înţelege. Pentruce s'a înalţat biserica, „sfînta rugă", cum zice pe inscripţie? Apoi, doară pentruca omul să aibă un locuşor de închinăciune, şi ca să gîndească la cel de sus, şi pentru învăţătura şi mîntuirea noroadelor, şi pentru mîndria ţării şi a poporului, şi pentru sfînta biserică şi...

— Ian uite, domnule, îl întrerupse, dar nu-i apostolul Pavel care a scris Atenienilor că D-zeu nu locueşte în temple zidite de mîni omeneşti, şi nu-i sfîntul Origen acela care a învăţat că tot spiritul drept este un altar şi că de alt altar nevoe n'are, şi nu-i Minucius Felix care ne-a recomandat să nu închidem pe cel fără margeni într'un mic adăpost, şi n'a fost sfîntul Epifanius din Cipru acel care, intrînd într'o biserică din Palestina, a sfî-

şiat vălul purtînd chipul Domnului şi a dojenit zicînd că ar fi fost mai bine să fi făcut din el un veşmînt pentru săraci?

Şi călugărul, cu barba tremurînd, se ridică, mestecă un „pune Doamne pază gurii mele" şi pleacă scurt dintre noi.

Discuţia torenţială a lovit, una de cealaltă, două voinţi de voinţă: o îndrumare spre binele material şi cultural, şi o îndrumare spre binele moral, religios şi patriotic. Scopul cu care s'au prezentat în faţa operei de artă a Trei Erarhilor, fu unul de voinţă, adică unul nespecific impresiei estetice. Ceiace resimt acuma, păstrează ceva din discuţiunea celor două spirite voluntare, dar sînt abia străbătut ca de o aluzie de utilitate şi de inutilitate; şi ceiace e mai limpede în mişcarea mea psihică, este direcţiunea, sistematizarea, atitudinea estetică. Pe cînd priveam Trei Erarhii, mă simţeam luat, sistematizarea estetică a mişcării sufleteşti curgea spontan, aproape asemenea a ceiace zicea Platon în „Ion", că mulţimea este magnetizată de poet, prin opera lui poetică, în mod inconştient. După sfîrşitul discuţiunii, am trebuit să intervin spre a îndepărta apariţia intereselor economice, culturale, religioase, morale şi patriotice, şi acuma contemplînd imagina Trei Erarhilor, totul ce poartă semnul voinţii cu privire la imagina din depozitele rembrandiane ale sufletului, ca să zic aşa, formează o acţiune obscură. Cînd formaţiunile practice ale voinţii nu acţionează îmblînzite, îndepărtate, ci apar ca atare în conştiinţă, atunci nu avem impresie estetică. Voinţa intră ca mijloc al receptării; poate fi scop principal, dar incidental şi perzîndu-se în masa estetică; sau scop secundar solubil deasemenea, cînd de pildă în afară de impresia estetică, Coşbuc a urmărit încă în „Noi vrem pămînt" scopul secundar de a deştepta conştiinţele ţărăneşti, a oamenilor drepţi, şi frica şi remuşcarea exploatatorilor; sau poate fi efect neprevăzut şi convertibil esteticeşte la rîndul lui, ca acela de a provoca înclinaţia la aşa zisul desfrîu, în Decameron, efect foarte probabil neprevăzut de Boccaccio. Bine înţeles că făcînd diferenţiarea, n'am gîndit la o inferiorizare a voinţei.

Ce însamnă că scopul sau cvaziscopul nu este corporal, în special?

Vreau să spun, că de pildă sculptorul Pigmalion, dacă, cum spune legenda, se va fi înamorat cu tot seriosul şi sexual de statuia feminină ce crease, nu e de pretins că avea faţă de ea o atitudine estetică. Faptele vieţii mai corporale au ecourile lor în receptarea estetică, însă nu sînt, după ideia socială a esteticului, care dau tonul. Sexualitatea umană, obsesiune a întregii noastre vieţi, se înalţă până la înflorirea estetică, multiplă, variată, mai mult sau mai puţin transformată, mai inactivă, ca mijloc, ca scop principal dar incidental, ca scop secundar, solubile în masa estetică, sau ca efect neurmărit, solubil şi el în masa estetică. Repet că diferenţiarea esteticului nu e pentru a-l avantaja.

Ce înseamnă că scopul sau cvaziscopul este în special sentimental, ajungîndu-şi aproape sie însuşi?

In impresiunea estetică receptorul se predispune ori măcar se lasă sentimental, căci, pare-mi-se a vedea în concepţia socială a esteticului, că scopul sentimental trebue să predomine şi să convertească esteticeşte toate elementele eterogene ale impresiei. Dacă rolul sentimentului este important, totuşi el nu exclude celelalte elemente necesare producerii sentimentelor: elementele de cunoaştere, de tenziune psihică, adică de voinţă şi corporale. Ceiace este de observat, e că-i tot aşa de necesar ca determinările aduse de acestea să se şteargă puţin, pentruca să dee posibilitatea sentimentului să-şi ajungă sie însuşi aproape. Estetul nu dă prea multă atenţiune intereselor de natură conoscitivă, volitivă şi corporală; el le atinge repede, vag, indirect, în ceiace au de actualitate reală, de posibilitate, de actualitate imaginativă sau de amintire, aşa ca să fie aproape în întregime absorbit de scopul estetic al impresiei. Estetul întrucît e pur estet, nu va chestiona biologul despre posibilitatea ca în „Petruşca", baletul lui Stravinsky, un şarlatan de iarmaroc să insufle, cu trei sunete de flaut, geniul muzical unei paiaţe; nu va întreba popa despre moralitatea lui „Moş Nichifor Coţcarul"; nici pe agentul sanitar despre higiena poemei „Mortua est". Teoreticienii cerbicoşi ai artei pentru artă, au înţeles binişor că esteticul este o categorie diferită de cele politice, morale, sexuale, ştiinţifice, religioase, bunăoară; dar au mers prea departe, n'au văzut suficient strînsa legătură tainică a categoriei estetice cu celelalte, şi au exagerat că esteticul ar fi chiar scop în sine. Hennequin vedea ceva mai bine cînd nu punea emoţiunile estetice alăturea de celelalte aşa zise ordinare, ci susţine că orice emoţie devine estetică, dacă devine inactivă. Eu nu vorbesc ca Hennequin numai de emoţii estetice, dar în general de sentimente, adică de dispoziţii, emoţii şi pasiuni estetice, şi susţine că orice interes conoscitiv, volitiv, corporal, de sentiment anestetic, devine un izvor de sentiment estetic, nu numai dacă sentimentul acesta e inactiv, cum pretindea Hennequin, ci dacă interesul conoscitiv, volitiv, corporal, sentimental, anestetic, este diminuat la un aşa grad încît reprezintă *aproape* un „terminus" satisfăcînd, oprind aproape susufletul de a trece mai departe spre alt scop. Sentimentul de orice fel poate deasemenea să fie, după schema ce am expus deja, mijloc, scop principal dar incidental, scop secundar sau efect. In toate cazurile, impresia va fi întru atîta estetică întrucît sentimentele acestea vor fi convertibile esteticeşte. Diferenţiarea, iarăşi, nu am făcut-o spre a stabili o superioritate.

Observaţie: sentimentul estetic şi „reproducerea de sentiment".

Ascultînd la teatru pe Caţavencu perorîndu-şi discursul de un „demorratism" şiret şi prost, şi avînd un sentiment estetic, caracterul acestui sentiment ar fi, după unii, o reproducere a sentimentelor de comic şi de desgust pe care le-am avut înainte, nu la teatru, ci în săli de întrunire publică reală. Dacă nu mă înşel, pentruca „reviviscenţa sentimentului" să poată fi scopul

impresiei estetice, ar trebui, după logica noastră simplă, să existe mai întâiu. Sînt unii care, ca Ribot, le admit însă numai la unii oameni, pe bază de îndoelnice anchete încă, şi sînt psihologi meritoşi, ca Meumann, care le neagă existenţa pur şi simplu. Despre „sentimentele memoriale" este infinit de dificil a se exprima serios, şi eu înclin spre tăgăduirea existenţii lor, din două motive. Intâiul motiv este, că pecînd imaginele memoriale, ştim că sînt memoriale, cînd apar în conştiinţă deşi obiectele ce reprezintă sînt absente; sentimentele par totdeauna să fie acompaniate de corespondenţele lor somatice, aşa că ceiace unora li apare ca „reproduceri de sentimente", nu se poate dovedi că nu sînt de fapt nişte simple sentimente foarte asemănătoare celor de dinainte. Al doilea motiv este o ipoteză metafizică, ce am închegat, deocamdată, cu titlu provizor. Aşi crede că sentimentul ar fi cea mai pură descedenţă a unui duh primitiv, mai rigid în natura sa originală, pecînd cunoaşterea ar fi o adaptare a duhului la materia mai reversibilă.

Ce înseamnă că scopul sau cvaziscopul este un sentiment mai mult plăcut?

Perversul care s'ar prezenta în faţa unei opere sau în faţa naturii pentru a suferi pur şi simplu, pentru a se sinucide mai mult sau mai puţin, acela n'ar avea sentimente estetice; natura impresiei estetice este mai optimistă şi cu ea omul se întrece pe sine. Desigur durerea nu lipseşte, ea revarsă aicea ca şi aiurea binefacerile, aşi zice apele ei egiptene, şi apare, prin unul din miracolele naturii, ce permite producerea unui lucru prin contrarul său, ca producătoare de plăcere estetică. Estetul caută plăcerea, fie şi aceia delicioasă a lacrimilor. Durerea prin contrast cu starea de imposibilitate sau de plăcere obişnuită, excită viaţa şi deci plăcerea; prin contrastul cu plăcerea ce urmează, tot aşa de lesne se poate observa de oricine, că face plăcerea mai mare; pentru a evita efectele vătămătoare ale durerii inevitabile, omul se vaccinează cu ea, după expresia lui C. Bos; şi însfîrşit, suferind, omul în genere e astfel, încît se simte mai mare, mai nobil, mai pur, mai admirat, mai ertat, pe scurt superior lui însuşi. Disonanţa muzicală este ceva despre care aproape toţi oamenii spun că ar fi dezagreabil în ea însăşi, şi cu toate acestea unii din ei se desfată cînd o întîmpină în Igor Stravinsky sau în Enescu. Publicurile muzicale devin din ce în ce mai favorabile disonanţelor, „condiment al senzaţiei", cum le numea Bouquier, şi întîrzie totuşi să priceapă esteticul oricărui sunet „muzical" sau zgomot, cum au atras atenţia foarte drept futuriştii. Durerea poate fi mijloc, scop principal şi incidental, scop secundar şi efect; în toate cazurile însă estetizată în masa impresiei. Să mai spun că diferenţiarea n'am făcut-o în vederea vreunei superiorizări a plăcerii faţă de durere?

Ce însamnă că plăcerea e spiritualizată mai mult sau mai puţin?

Insamnă că impresiunile prea corporale nu pot fi, după consensul social întrevăzut de mine, calificate de estetice. Impăratul Vitellius nu era doară un estet, pentrucă se chinuia de grija limbilor de canar şi Mesalina nu se istovea în plăceri estetice,— fără a voi să spun prin aceasta că erau mai rele. Eu nu văd utilitatea acelora care s'au avîntat în ipoteze, descifrînd închipuite raţionamente obscure în sentimentul senzorial, pentru a-l spiritualiza gratis şi a-l ridica la planul estetic. In plăcerea prea corporală, sentimentul este de nivel senzorial, indiferent dacă va fi interpretat ca timbru al oricărei senzaţii, sau ca o senzaţie specială, după teoria senzaţionalistă a sentimentului. Nu cer cine ştie ce academism spiritual; un mic semn: o predispoziţie spre spiritualitate şi un început de iluminare a plăcerii prin, de pildă, reprezentaţii, imagini memoriale, asociaţii, raporturi de judecată, elemente mai mult sau mai puţin vagi. Natură vecină senzaţiei, sentimentul poate să aibă dela începutul receptării, şi acolo: la un sentiment corporal cu o direcţie spiritualistă şi elemente spiritualiste puţine şi vagi termină în orice caz, oricît de intelectual ar fi fost înainte. Plăcerile prea corporale, estetizate, participă legitim la impresia estetică, fie ca mijloc de pildă la versul liber cînd se conformează ritmului trupesc al conţinutului poetic; ca scop principal şi incidental, sau ca scop secundar, sau ca efect. Diferenţiind, n'am avut intenţia de superiorizare estetică.

I *Observaţie:* intenţie şi realizare estetică.

O întrebare dacă s'ar pune: ce fel de impresie estetică ar mai fi aceia unde scopul sau cvaziscopul estetic nu s'ar realiza? Aşi răspunde simplu: o impresie estetică nereuşită.

II *Observaţie:* esteticul şi jocul.

Impresia estetică este un joc sau nu? Nu mi se pare dificil de constatat faptul; că totdeauna impresia estetică fiind făcută pentru plăcere şi apoi avînd, uneori, sau alteori numai în unele elemente, lipsa de gravitate spre exemplu, între altele, intră în rîndul jocurilor adevărate. Alteori sau numai în unele părţi, de pildă într'o epopee ca Marcu Kralievici, controlaţi şi veţi vedea că gravitatea, complexitatea, elevarea spirituală, sublimul, valoarea inspiraţiei, sînt printre motivele ce ne silesc a admite că în impresia estetică în general este ceva care întrece jocul funcţiunilor receptive ale omului.

III *Observaţie:* fondul şi forma.

In consideraţia estetică, unii admit numai fondul, alţii numai forma, iar o a treia categorie fondul şi forma laolaltă. Primii, cum sînt criticii estetici de nuanţă practică, bunăoară şovinistă, socialistă, religioasă; ai doilea, cu mai multă autoritate estetică, de oarece punctul de vedere formal dă o mai mare posibilitate de iluzie, sînt bunăoară criticii aşa inexact zisei „artă pentru artă"; ai treilea sînt spirite mai adînci sau bunăoară, printre alţii, fricoşii conciliatori. Centrul dezbaterii îl formează

formaliștii, ale căror mai principale argumente sînt următoarele două: întâiu pe cînd fondul s'ar reduce complect la elemente cunoscute, ca morale, sexuale, politice; forma, precum sonoritatea, culoarea, desemnul, modelatul, nu s'ar putea reduce la elemente cunoscute ca neestetice, dar ar forma ceva nou, care ar putea fi numit specific estetic; al doilea, fondul prin interesele deosebite ce le deșteaptă duce la evaluări deosebite, pe cînd forma, departe foarte de interesele noastre, ar da posibilitate unor judecăți universale și necesare. In ce mă privește, sînt hotărît pentru considerarea estetică laolaltă a fondului și a formei, însă pentru argumente deosebite de ale partizanilor acestei atitudini. După cum am arătat nu e adevărat că fondul s'ar reduce complect la elemente cunoscute ca neestetice, căci în impresia estetică, unde se transportă fondul cași forma dealmintrelea, toate elementele de orice natură ar fi fost înainte, se estetizează. Ceiace e drept, e că ținînd samă și de fond sau numai de fond, trebuințele noastre practice și intelectuale se afirmă mai facil, în loc de a fi reținute pe un plan mai întunecat al conștiinții lucrătoare, ceiace e necesar pentru a estetiza interesele. Deasemenea partea a doua a primului punct formalist este neexactă, căci efectele produse de formă sînt numai în aparență ceva care să nu intereseze în general într'o altă considerație decît cea estetică. Puneți-vă o singură întrebare: forma de căldură, de contur, de sunet, de tact, organică, de mișcare, olfactică, de pildă, nu sugerează ea realizări corespunzătoare dorințelor noastre? Sînt ele, aceste senzații, bunăoară cu totul străine interesului de sexualitate? O observație mai profundă ar constata contrarul. Gîndiți-vă la ceiace povestea Rodin, că voind să modeleze un vas de Sèvres, nu găsea forma convenabilă, și că forma a găsit-o abia numai dupăce desemnă un superb corp de femee. De unde și inversul asociației, dela liniile, proporțiile și modelările vasului de Sèvers la corpul de femee.

Ori poate își închipue cineva că Rodin a considerat trupul gol și viu ca un simplu castrat? Relativ la al doilea punct formalist, că forma ar conduce la o evaluare estetică universală și necesară, pot răspunde că numai cine n'are destulă experiență de critică sau nu cunoaște istoria criticei de artă, ar putea să-l adopte. Sînt de pildă artiști care consideră operele de artă în mod formal, aproape cu totul, și cu toate acestea ajung la rezultate evaluatoare diametralmente opuse asupra unei aceleiași forme, dovadă discuțiile asupra versului liber. Concluzia mea este că fondul în surdină și forma mai accentuată, deci obiectul întreg, pot fi supuse receptării estetice.

IV *Observație*: cine este subiect estetic?

A vorbi asupra divinității, ca subiect estetic, e hazardat; dar animalele și popoarele salbatice, între limitele unor anumite vrîste și grade de sanatate, nu încearcă tranziții de suflet es-

tetic? Psihologia de astăzi e departe de concepția carteziană a spiritului la dobitoace; și dacă sînt animale senzibile în timpul perioadei sexuale, de pildă, la culori, expresii, mișcări, ciripiri, ce au fost lesne găsite ca obiect estetic de oameni, după perioada sexuală, posibilitatea de discernămînt ce nu lipsește animalelor și relaxarea intereselor practice, nu antrenează după ele pasagii de suflet estetic? Tranziții estetice rudimentare, nu putem refuza unor animale și cu atita mai mult popoarelor zise în stare de natură, dar nu putem vorbi cu siguranță de o impresie estetică dezvoltată decît la omul civilizat.

V *Observație*: natura obiectului de impresie estetică.

Inaintea unui obiect ne putem comporta în diferite chipuri, și dintre toate numai unul este cel mai propriu: e acela pe care ni-l insinuiază intențiunea creatoare a obiectului. Dacă în fața unui obiect estetic luăm o atitudine străină și dacă sîntem destul de senzibili, ne resimțim ca de un fel de silnicie. Ea cere, și Lipps, unul dintre mulții care au observat acest fapt, zice „cu necesitate", o considerație estetică. Chestiunea e acuma dacă în fața obiectelor de artă neestetice, precum case cu scop practic, fapte morale, lucrări pur științifice, putem lua atitudinea estetică? Și apoi în fața naturii, fie ea animală, vegetală sau inorganică? Sosind la ideia de natură, printr'o logică tranzițiune, am întrerupt speculația și mi-am revărsat atenția în simțurile externe. Mă desfășurai asupra grădinii înconjurătoare, ce mă ținea cu farmecul ei întunecat și covîrșea simțurile neîncăpătoare. Numai D-tră care aveți o dragoste neroniană pentru grădini, puteți să mă înțelegeți. Inaintam, mi se părea, sfios și sufletu-mi se minuna la privire. Luna ardea sus și lumina-i nemișcată împrăștiase foi de aur pe cărări, plutea deasupra arborilor. Umbra neagră și adîncă aiurea în reflexe; o fosforescență electrică, departe subt frunzișuri. Respiram pătimaș și mireasma de salcim mă îmbăta de dragoste și viață. Atita tăcere... Mă opream, închideam ochii, ascultam atent și n'auzeam decît un susur fin ca o iluzie, ascultam mai bine și mi se părea că aud respirația prin somn a păsărelelor din cuiburi, neliniștea foilor și-a firelor de iarbă, din cînd în cînd deșteptarea puzderiilor de lighioane mărunte. Deodată pocnea un vreasc, apoi se întindea din nou tăcerea și misterul în umbră. Fericirea ce-mi inunda pieptul era fără de margeni și rămîneam, cu pleoapele închise, într'o înmărmurire eternă. Mi se părea că sînt un tînăr faun, beat de must și de creațiune și rătăcit, din nesupunere, din turma străvechiului nostru Dionisos trac. Mi se părea ca prin contemplarea estetică intrasem în fluxul de creațiune al lumii, eram eu insumi creator. Și ce voiți? Să mă mai întreb dacă e posibilă o atitudine estetică în fața naturii, cînd o simțeam vie în mine pentru a nu știu cîtea oară? Pentrucă adevărul ei așa de simplu n'a fost recunoscut de toți, să mă îndrept la argumentele neoplatonici-

enilor, la discipolii lor din evul mediu şi din Renaştere, la Tesauro, la Muratori, la cartezieni, la esteticienii englezi moderni, la Kant, la Herder, la şcoala romantică, să învîrt discuţii cu Schleiermacher, cu Humbolt, cu Bratranek ori Vischer? Eu aveam intuiţia caldă în mine şi pentru existenţa ei n'aveam nevoe de nici o marfă cărturărească. Numai pentru o analiză a ei şi pentru chestiunea dacă arta neestetică poate fi obiect de contemplare estetică, să reluăm chestiunea naturii.

In faţa artei estetice, recepţiunea estetică este chemată de obiect; arta neestetică cere un alt fel de recepţiune decît cea estetică; natura nu cheamă recepţiunea estetică, pentrucă ea pare indiferentă. Chemările, excluziunile şi indiferenţele apar în considerarea empirică a obiectelor; şi cînd le luăm din punctul de vedere metafizic şi finalist, ele se modifică întrucîtva. In arta estetică, intenţia estetică poate să fie interpretată ca ceva superficial şi în locul ei să fie pusă, de pildă, o intenţie morală, care mai profundă, invizibilă pentru ochii vulgari, ar fi realizată prin mijlocul intenţiunii estetice aparente. Deasemenea, artei neestetice i s'ar putea atribui o intenţie estetică ascunsă, subordonînd pe cea practică sau intelectuală. Deasemenea s'ar putea întrevedea în natura indiferentă sau intenţii estetice sau neestetice. Dacă luăm aceste grupuri, din punctul de vedere metafizic mecanicist, recepţiunea estetică este totdeauna indiferentă. Dar în cazurile consideraţiei metafizice, cînd chemarea, escluziunea şi indiferenţa variază, recepţiunea estetică sau neestetică este lipsită de certitudine şi nu-i aşa de general umană; şi de aceia, în urmare, voiu alege consideraţia empirică. In caz de impresie estetică faţă de arta estetică, obiectul este mai activ şi receptorul mai pasiv; în caz de receptare estetică a artei neestetice şi a naturii, obiectul este mai pasiv şi receptorul mai activ, de-o activitate ce variază după rezistenţa obiectului la estetizare. De pildă, noaptea Copoului subt bolta iluzorie, imensă şi iluminată poate fi mai facil estetizată, decît un obiect ce provoacă senzaţii gastrice de repulziune. Pentru estetizarea grădinii şi-a nopţii era de-ajuns un perde-vară ca mine; pentru estetizarea trivialităţilor e necesar un suflet artistic de naturalist.

VI *Observaţie*: definiţia esteticului.

Am susţinut personal, că esteticul nu trebue inventat după arbitrarul fiecărui estetician, de oarece el are o existenţă socială, deşi mai mult sau mai puţin vagă, în critica de artă estetică, în înţelegerea tradiţională şi actuală a publicului larg. Am căutat să prind această existenţă socială a noţiunii de estetic, să apreciez, să o retuşez, să o îndreptăţesc şi să o formulez. Iată formula unde m'am oprit: *esteticul este impresia al cărei scop sau cvaziscop este mai mult plăcerea spiritualizată, mai mult sau mai puţin, şi ajungîndu-şi aproape sie înseşi.*

V

E lesne de observat că impresiunea estetică e corespunzătoare termenului de „jouir", şi că dela dînsa trecem la ceiace corespunde termenului de evaluare. In impresia estetică intră, compunînd-o în parte, mai mult sau mai puţin, mai obscure sau mai clare, judecăţi de evaluare estetică. După sfîrşitul recepţiunii, ea poate deveni obiect al unei operaţii mai intelectuale: evaluarea estetică. Am văzut ce se înţelege prin evaluare: stabilirea de raporturi de preferinţă; —aşa că putem termina acuma, că *evaluarea estetică este stabilirea de raporturi de preferinţă estetică.*

Gh. Savul

Scrisori din Paris

Bilanțul filozofiei franceze contemporane

Interesul articolului precedent era mai mult conservator. Se încerca să se arate în el fixitatea spiritului francez așa cum se oglindește în categoria cea mai invariabilă a unei societăți: moravurile. In adîncimile maselor populare evoluția e lentă. Spiritul de invenție e redus; imitația nivelatoare e atotputernică. Nu de acolo pornesc inițiativele de transformare, nici mișcarea către noi orizonturi. Moravurile oglindesc trecutul sau formula medie prin care a strălucit odată geniul unei societăți. Deaceia geniile populare sînt clasice; Creangă e poate singurul clasic romîn. Cînd Barrès a putut spune că există „une vérité française", un adevăr care e numai al Franței, a făcut aluzie desigur la adevărul popular, cristalizat, osificat, în forme specifice și definitive.

La suprafață însă, în clasele intelectuale, adevărul începe prin a fi general înainte de a fi național. Acolo e patria utopiei. De acolo pornesc îndrăznelile, de acolo pornesc credințele care nu sînt decît rămășaguri riscate asupra realității. Imboldurile către schimbare și progres pornesc — cași „pari"-ul lui Pascal, prin a fi gratuite. Păstrează doar o slabă legătură cu mentalitatea națională și prin aceasta se apropie de gîndire care e a tuturor și a nimănui. In urmă, mulțimea imită și selectează. Astfel, fiecare intelectual e, întrucîtva, un „trădător". Lipsa de prejudecăți și absurdul curaj de a privi soarele cu ochii liberi îl face să treacă pe deasupra logicei sociale și adeseori deasupra celei biologice de conservare. Deaceia nu veți cunoaște niciodată psihologia sau caracterul specific al unui popor din studiul elitelor intelectuale, care, fatal, trebue să rămîie înstrăinate. In articolul trecut am încercat, schițînd cîteva *moravuri* franceze, să arăt *ce a fost* Franța. Azi, indicînd caracterele generale ale *gîndirii* franceze, voiu încerca să arăt *ce va fi* Franța. In adevăr noutățile apar întîiu în cercuri restrînse subt formă de teorii, pentruca în urmă să se difuzeze în cercurile largi ale maselor subt formă de credințe ori de obiceiuri. Distanța dela teorie ori idee la credință ori obiceiu e direct proporțională cu distanța dela elită la mulțime. Celace cîțiva îndrăznesc să demonstreze timid azi, toți vor afirma-o ca o evidență mîne. Filozofia mecanistă a Renașterii, care a făcut posibilă știința contemporană, a dus pe Galileu pe rug. Azi determinismul cauzal a devenit o deprindere, o categorie mentală ca spațiul ori ca timpul.

Mentalitatea „prelogică", relatată de Levy-Brühl, nu cunoaște cauzalitatea și explică relațiile dintre fenomene prin miracol. Incă și azi magia, descîntecele ori blestemele populare prezintă rudimente de gîndire precauzală. In cea mai mare parte însă știința a devenit o conduită până și în masele populare. In cea mai simplă experiență a vieții de toate zilele, chiar omul lipsit de instrucțiune va presupune-o ori va aplica-o.

Astfel arătînd caracteristicile actuale ale gîndirii franceze contemporane, vom arăta implicit cum caracterul teritorial, specific, se alterează, indicînd alte orizonturi.

* * *

Tradiția filozofică franceză se rezumă în două cuvinte: *raționalism* și *pozitivism*. Germania, reluînd în filozofie, cu mai puțină claritate și artă, tradiția Greciei antice, căuta printr'un romantism metafizic să exprime inteligibilitatea existenței într'o singură formulă unitară, să o explice printr'un singur element. După cum la cei vechi esența lumii era presupusă în apă, în foc ori în rațiune, romantismul teuton o găsește în monadă, în numen, în eu ori în voință. Patria metafizicei universaliste e Germania.

Pedealtăparte, caracteristica filozofiei engleze se așează tocmai la extremele opuse. Gîndirea anglo-saxonă e departe de a fi complicată. Ea e pe înțelesul tuturor, se apropie de mentalitatea comună, de bunul simț popular, de experiența imediată a simțurilor. Speculațiile ei rămîn pe pămînt. Formula ei reprezentativă e empirismul și filozofia simțului comun. Tot ce nu face parte din acești doi poli, nu e național, e importat.

Gîndirea franceză se așează oarecum între aceste două extreme. Nesățioasă de logică și claritate, ea admite raționalismul care știe să pue ordine în univers. Totuși îi cunoaște exagerările și limitele. Atunci, ca corectiv se încearcă să-l controleze prin experiență, prin datele unui pozitivism mecanist. Astfel o nevoe de conciliațiune medie, de împreunare cuminte, inspiră toată filozofia franceză dela Descartes până azi. Curajul metafizic, gustul pentru absolut, n'a mers aici niciodată până la consecințe absurde. Descartes știe să facă o prudentă repartiție între substanța întinsă, fizică, și între substanța gînditoare, între determinism și liber arbitru. Malebranche împinge spiritul de compromis până la un ocazionalism comod. Materialiștii secolului al XVIII-lea se opresc, printr'un filistinism de gîndire lesne de înțeles în acele timpuri, pe pragul ultimelor afirmațiuni. Nici unul din ei nu s'a ferit să rezerve o ușă deschisă spiritualismului. Pozitivistul Auguste Comte a terminat-o în religia „umanității", iar Ch. Renouvier regretînd în ultimele cărți celace a spus în primele.

Cu toate acestea, în genere și mai ales în secolul trecut raționalismul și pozitivismul rămîne preponderant. Dela A. Comte la Taine, Renan, Claude Bernard ori Pasteur, niciodată nu s'au cîntat imnuri mai apoteotice științei. Nicăeri știința teoretică subt forma ei cea mai desăvîrșită: matematica, n'a căpătat o mai mare strălucire. E caracteristic faptul că facultatea de matematici din Paris n'a putut fi întrecută de niciun centru universitar din lume. Formula algebrică e aceia care convine cel mai bine acestui popor de „raisoneuri". Idea-

lui lor filozofic e matematizarea întregului univers, după cum în politică, prin ideologia jacobină a marei revoluții, voiau să matematizeze societatea. Astfel caracteristica dominantă a secolului trecut, în care debilitatea elegantă, mondenă, a unui Cousin, Jouffroy ori Caro a rămas așa de fără de influență, era înainte de toate raționalismul și mecanismul determinist. Cel din urmă a pătruns definitiv în filozofie. Mulți din filozofii contemporani sînt înainte de toate oameni de știință, specialiști: un Poincaré, un Milhaud, un Duhem, un Paul Tannery. Cu toată critica pe care o aduc științei, Bergson ori Boutroux își grupează, își inspiră argumentația după o metodă strict științifică. Primul e în curent cu toate progresele biologiei, cel din urmă exact informat asupra fizicei ori matematicei.

Gîndirea contemporană își exercită critica deasupra rezultatelor pozitive.

Mai mult ca oricînd speculația modernă devine o filozofie a științelor.

Cu toată această unire între știință și filozofie, pozitivismul determinist ca și raționalismul au căpătat în ultimul timp puternice atacuri în sistemele cîtorva gînditori însemnați care au revoluționat toată osatura argumentației tradiționale. Gîndirea franceză încearcă să se desrobească de mulajul formelor îmbătrînite. În locul unui mecanism rigid, o filozofie a libertății, a vieții debordante, spontane, se afirmă încet-încet. În locul regularității, contingența și hazardul își afirmă drepturile.

Încă din a doua jumătate a secolului trecut, Renouvier arătase printr'o critică dizolvantă, că în funcțiunea de cunoaștere nimic nu e sigur. Conștiința nu e pasivă. Ea nu *reproduce*, ci din haosul elementelor ce-i prezintă percepția, ea trebue *să aleagă*. Aici intervine voința. Omul cunoaște și crede fiindcă *vrea* să cunoască și să creadă. Renouvier e gînditorul genial din care pornesc toate curentele moderne, voluntariste, pragmatiste ori discontinuiste. Se știe omagiul și recunoștința pe care, de atîtea ori, i-a adus-o W. James, considerîndu-l ca maestrul său. Cîțiva ani după dînsul, E. Boutroux într'o teză, aproape singura sa lucrare, coaptă și adîncită o viață, inspirîndu-se din principiul ireductibilității științelor una în alta, principiu indicat și de Aug. Comte în Clasificația științelor, arată că noțiunea de lege e incapabilă să închidă între pereții ei rigizi toată spontaneitatea naturii. Fatal, științele mai complexe vor trebui să prezinte contingențe sau coincidențe neașteptate prin care hazardul își afirmă existența.

Opera briliantă a lui Bergson continuă această tradiție. Inspirat de Guyau și de Nietzsche în *panvitalismul* său mistic, de Lachelier și Renouvier în idealismul său libertar, cași de evoluționismul lui Spencer, Bergson arată cît de sărac, cît de încremenit în neputința sa apare determinismul științific în fața pulsului de creație eternă a vieții, în fața infinitelor combinații pe care le poate împleti multiplicitatea elementelor naturii.

Pe același cale matematicienii H. Poincaré și E. Leroy demonstrează că la baza investigației științifice, adevărul e departe de a avea ultimul cuvînt. Comoditatea și utilitatea intervin, reglementînd, selectînd postulatele. L. Brunschwig în a sa „Les étapes de la pensée mathématique", dă prețioase suggestii în același ordine de idei.

Un fizician, Meyerson, într'o lucrare rămasă deatunci clasică: *Identité et réalité* (1907) definește natura ca o *revoltă* a faptelor contra științei, ca o *rezistență* contra principiului de identitate, care, urmat consequent, ne duce la sofismele eleaților. Gaston Milhaud, în două opere puternice: *Les conditions et les limites de la certitude logique* și *Le rationnel*, susține că certitudinea logică subt forma de necesitate absolută nu se găsește decît în construcțiunile noastre mentale. E zadarnic de a aștepta ceva analog în experiență ori în fapte. Acolo variația și contradicția domnesc. În același ordine de idei, cu ceva mai multă înclinare către idealism, se poate menționa și remarcabila operă a lui O. Hamelin: *Essai sur les éléments principaux de la représentation*. Răpit din nenorocire prea de timpuriu filozofiei printr'o moarte prematură, Hamelin, care era deja o puternică autoritate, ar fi devenit un creator de curente și un șef de școală.

În general, aspirația către libertate, către specificitate, către nuanță și analiză, rezistența contra reducțiunilor la general, contra uniformizării mecanice, dau o caracteristică comună filozofiei franceze contemporane, caracteristica fecundă, pe baza căreia o logică, o morală, o estetică și o sociologie sînt de clădit *.

Cu un nume comprehensiv, care ar avea meritul de a fi și acela care a fost întrebuințat de șeful nediscutat al acestui curent, de Renouvier, l-am putea numi *discontinuism*.

O întreagă literatură filozofică încearcă să identifice descontinuismul francez actual cu pragmatismul anglo-saxon, reducînd originalitatea celui dintâiu. În fond, dacă și un curent și altul au puncte comune în critica raționalismului, în preponderența pe care o acordă voinții și acțiunii, în ideia evoluției adevărurilor, ele se deosebesc în multe privințe.

Mai întâiu, ca punct de plecare, pe cînd pragmatismul e o derivațiune a empirismului (cartea fundamentală a lui James e închinată lui J. Stuart-Mill); discontinuismul francez pleacă dela o filozofie spiritualistă și idealistă. Cel dintâiu e expresia unei metodologii experimentale hipertrofiată, cel de-al doilea al unei nevoi strict filozofice.

În al doilea rînd, pe cînd pragmatismul urmărește să subordoneze știința technologiei și experienței brute, cel dintâiu tinde către un intuiționism mistic în facultatea de cunoaștere. Unul păstrează preocuparea practică a temperamentului anglo-saxon, celalt, temperamentul neastîmpărat anarhic în nevoia lui de libertate a spiritului francez.

* * *

S'ar putea obiecta însă diagnozei pe care încercăm să o degajăm din aspectul filozofiei franceze contimporane că nu e așa de generală, întrucît două mari curente, dominante în gîndirea de aici, însamnă o revenire puternică la mecanismul determinist, la pozitivism: voesc să vorbesc de sociologismul lui Durkheim și psichologismul lui Pierre Janet.

Cel dintâiu printr'o sforțare perfect sistematică, ajutat și de o școală întreagă de colaboratori a încercat să modifice științele so-

* Vezi D. Parodi: *La philosophie contemporaine en France* (1921), Alcan, Paris, ca și *E. Boutroux*.

ciale după modelul ştiinţelor exacte în broşura sa program: *Les règles de la méthode sociologique*, el vrea să dea sociologiei o metodă obiectivă în care faptele sociale trebuesc privite ca lucruri. Statis-tica şi etnologia comparată sînt singurele metode care pot ajunge la acest rezultat. Psychologia caşi morala sînt de înlăturat pentru partea lor subiectivă şi inconsistentă. Levy Brühl neagă orice mo-rală normativă înlocuind o pur şi simplu cu o ştiinţă a moravurilor.

Pierre Janet * consideră de asemeni viaţa sufletească privită pe dinafară, obiectiv. Psicologia nu se poate funda pe fenomene inte-rioare ci numai pe corelatul exterior, pe manifestări vizibile, exte-rioare ale acestora, adică pe studiul mişcărilor, căci el pleacă dela postulatul prim, că orice manifestaţie sufletească apare ca o conduită practică de adaptare şi că deci orice formă sufletească are şi „re-vers"-ul ei într'o mişcare. Vechea psichologie pornea dela interior la exterior, înloc să facă invers—celace conducea la o serie de me-tode subiective, deci nesigure.

Metodele psihologiei actuale nu pot fi decît patologia şi studiul comparat al societăţilor inferioare.

Cu toată această aparenţă de rigiditate mecanistă, aceste două sisteme nu ni se par prea îndepărtate de întreaga atmosferă a filozo-fiei franceze actuale.

In ce priveşte Durkheim, se poate uşor observa că doctrina sa prezintă un vizibil *dualism*.—Dela rigurozitatea empiristă a primelor sale lucrări („Les règles de la méthode sociologique" şi „La division du travail social") până la „Les formes élémentaires de la vie reli-gieuse", e o mare distanţă. In cele dintâiu se făcea ştiinţă pură, cu toate garanţiile pe care le cere această atitudine. In ultimele sale lucrări, noţiunea de societate se universalizează, devine un concept metafizic. Durkheim o implică în orice manifestaţie, după cum Scho-penhauer implică voinţa ori Spinoza substanţa. Ştiinţa sociologiei de-vine astfel *o metafizică pansocietaristă*.

Dar nu numai atît. Şi Durkhein caşi Janet pleacă dela un dis-continuism ştiinţific prin puternica lor predilecţie pentru „fapte", stu-diate individual şi nefalşificate de vre-o generalizare oarecare. Şi unul şi celalalt nu acceptă nici o teorie generală. Mefienţa lor merge până la un fel de atomism aproape istoric, în sensul că faptele devin la ei aproape *evenimente* şi că-şi găsesc explicarea în ele înseşi.

* * *

Dacă acesta e aspectul filozofiei franceze contimporane, care sînt cauzele care i au determinat?

In primul rînd tendinţa fatală pe care o are orice filozofie spi-ritualistă de a se transforma într'o filozofie a libertăţii. Debil pe la mijlocul secolului trecut, pe timpul cînd Taine îl ironiza crud în a sa „Philosophes clasiques du XIX siècle", spiritualismul unui Cousin ori Jouffroy cîştigă teren în momentul cînd „falimentul ştiinţei" arată că promisiunile acesteia din urmă sînt departe de a se realiza. Ştiinţele pozitive inapte de a rezolva o puternică criză de conştiinţă apărută

* Mai ales în ultima sa lucrare: *Les médicaments psychologiques* şi în cursurile ţinute la Collège de France şi neimprimate încă: *Les étapes de la vie psychologique* şi *L'évolution de la personalité*.

către sfîrşitul secolului trecut fac loc unei renaşteri mistice şi religioase. In toată Europa sentimentul religios renaşte subt diferite forme. Aici subt forma tolstoismului, dincolo subt forma socialismului, în altă parte subt forma pragmatismului religios. Omenirea şovăindă se cram-ponează de credinţele ce i se oferă. Rousseau, Pascal ori mistici me-dievali, François d'Assise ori Böhme, devin eroi de toate zilele, sînt descoperiţi din biblioteci prăfuite. Imnul entuziast al lui Renan pen-tru viitorul ştiinţei apune în indiferenţa generală.

In al doilea rînd, însăşi metodologia ştiinţelor exacte nu mai e compatibilă cu un determinism mecanist prea rigid. Se introduce şi a-colo invenţia, se face apel la raţionamentul prin analogie, se tole-rează intuiţia şi chiar sentimentul. Ştiinţa devine suplă. Nevoia de spontaneitate, de ghicire în descoperirea legilor nouă, aduce pe teren o mare şi fecundă metodă: ipoteza. Realitatea e întrebată, e supusă la rămăşaguri, calculul probabilităţilor. Şi chiar presimţirile sînt le-gitimate, viteza progresului care cere veşnic bănueli nouă, nu mai ca-drează cu meticulozitatea timpurilor, cînd savantul avea răgazul să-şi verifice lent şi îndelungat presupunerile.—Grămezi de ipoteze îmbătrî-nite lasă loc liber la intuiţiuni nouă.—Adevărurile vechi cad în heca-tombe. In acelaşi timp individualul, contingentul pot forma şi obiec-tul ştiinţei. Faptele pot constitui *„evenimente"* explicabile prin ele în-seşi, studiate ca atare. De aici creşterea enormă, în ultimul timp, a ştiinţelor istorice.

In sfîrşit, nevoia de libertate se afirmă simultan şi în mediul social.—Democraţiile aduc respectul personalităţii şi garanţiile liber-tăţii în locul prestigiului autoritar. Societatea dezleagă indivizii de lanţurile seculare. Cu cît e mai specifică o opinie, cu atît e mai as-cultată. Pluralismul modern respectă până şi singularul. Căci fiecare credinţă reprezintă o parte din realitate, numai prin faptul că se a-firmă. Adevărul total, reese din complexitate, din multiplicitate. El e sădit numai în totalitatea infinitelor variaţii ale universului, după cum numai din toată gama culorilor, ţîşneşte lumina albă a zilei.

Mihai D. Ralea

Scrisori din Londra

De finibus...—O artă a trotuarului.—Oameni care cuvintă: dela Rabindranat Tagore la Einstein.—Centenar şi sexcentenar.—Expoziţii, muzică, teatru.—Shakespeare redivivus...

Ca un cargobot monstruos in radă, plin de funingine şi unsoare. Londra acostează in vară. E o reculegere in aer, dar un zgomot dezordonat, de funii şi voci, de gifieli şi bolobоace, la ţărm şi pe bord...

Londra n'a avut totdeauna decit armonia zarvei... Dar in ceia ce a devenit intr'insa un mediu, anotimpul agoniilor aduce note stridente de final. După un spasm monden, Derby-ul, după tăceri ce s'au aşezat in music-hall-uri şi... simple săli de muzică—e ciudat că azi aceste două cuvinte mai prezintă identitatea etimologică — dupăce mare parte din teatre au redevenit scindura eternă şi universităţile au dat ultimile premii,—iată o Londră abandonată lucrătorului deapururi, vinzătorului de fragi şi banane, camioanelor incorigibile şi artistului cerşetor.

Oraşul e numai puţin ciclopic, in complicitatea arşiţei şi a zădufului pe care il sufiă peste lume un cer căptuşit şi greu ca nişte foale.

Dar sint ore peste care coboară, dintr'un senin intimplător, transparenţe mediteranee. Atunci o Italie ocultă pare că scutură ca dintr'o baghetă romantică o lume de şorţuri guralive, de cobze cu o coardă, de caterince pulmonare.

...E un moment latin, intr'o lume excesiv engleză. Efectele sint drastice.

Londra adaogă la arta de lene şi de vis a verii, tot neobişnuitul acestor două cuvinte pentru dinsa. Astfel, ceiace in Milan, de pildă, e o poezie a cerului şi a străzii, ce pune Traviata in gura măturătorilor la două noaptea,—in Londra melancolică şi ursuză e o criză. O criză a binelui, a dispoziţiei: oamenii devin caraghioşi, fiind prea serioşi ca să înebunească.

Trotuarele le aţin atunci pachete de muzicanţi, deghizaţi în tichii, sau sinceri în sdrenţe, sufiind din fanfare nemiloase langoarea valsurilor la modă. Ghitarişti care şi-au făcut chipuri de Negri se

intilnesc cu bande de copii cu sbenghiuri multicolore pe faţă, cu hirtii de ziozi in cap, in şorţuri şi picioarele goale, parodiind fără să ştie pe micii ucenici din opera lui Wagner, cind pe străzi de cartier cară lume după ei cu nişte cutii de untdelemn drept darabane şi un gornist pitic in frunte. Stringătorii de bani circulă intre timp prin mulţime şi fiecare colţ de stradă e puntat cu vre-o palaţă sau un muzicant care scutură in urechea trecătorului o casetă răsunătoare de zimţi.

...Citeodată ca un fluviu de cerşetorie, in lungul Londrei, Armata Salvării trece, cărind cu dinsa toate aceste ţapări mărunte.

Şi astfel Londra e, in aceste cartiere expuse la soare, o vastă industrie a ciştigului benevol, cu drept victimă precoce şi crudă fetiţa care iţi sare in drum, intrebindu-te: „N'ai, te rog, să-mi dai doi de cinci parale" şi a cărei teroare e orga de barbarie care la ora siestei sfişie strada cu aria ei dezolantă.

Dar oraşul tuturor tentativelor morale a căutat să reabiliteze şi cerşetoria. Şi in afară de caraghioşii de mai sus—n'am inţeles niciodată de ce cuvintul „cocasse" e francez...„—lingă un zid vezi pe ologul care se impărtăşeşte, printr'un preş de sac umed, din igrasia cimentului; sau, in marginea trotuarului, ridicindu-se absentă silueta bardului scofilcit şi orb. Cel dintăiu aşterne pe lespede pasteluri in şir, cu primăveri pe care nu le are şi ţărmi şi ceruri pe care le-a abordat in vis. Un „noroc să dea Dumnezeu" sau „aşa vă doresc să fiţi de fericiţi" pus cu creta deasupra invită caritatea trecătorului, iar dacă unul mai.. visual se opreşte, un pachet de cartoane umile scoase dela subsuoară desfăşură o intreaga artă de mizerie visătoare.

Celălalt are o coardă numai la vioara slabă de pare că i-a imprumutat ftizia, dar nota ei e atit de solitară şi face atita gol in juru-i, că o ghiceşti a cuiva. Desigur il inundă acelaşi vuig duşman artistului, dar in zarva ciştigătoare a străzii, medieval, el duce nu mai puţin fragilitatea lucrului care se numeşte inspiraţie. La Paris am văzut in music hall-uri cu renume, făcind vogă „des musiciens badins", recrutaţi de un impresar evreu şi redaţi după o prealabilă adaptare la humor, din sera aceasta neagră a cintăreţilor de cinci bani.

La Londra cei doi de mai sus, sumbri indivizi, sint incepătorii unei arte noi, de ingenuitate barbară, *arta trotuarului*... Nu ştim ce va eşi din... academismul de factură — pe care totuşi nu l-ar renega de tot „la peinture empatée" actuală— şi care esă din cutia de pasteluri a pictorului de „square"-uri: dar Debussy nu se poate să nu fi trecut pe lingă acel maestru al disonanţei, diletant al cacofoniei, ca să ajungă la principiul acordului său imperfect. Verticalismul muzicei franceze moderne—pe lingă vecinătatea medievală a gamei gregoriene—cu barocul şi cruzimea lui de factură şi cu un vag retorism al omului care e singur, trădează un comerţ, mai mult decit vagnerian, cu boema genială a faubourgului englez.

Spunem acestea gindindu-ne şi la muzica pe care ne-a servit-o la ultimul concert al *Orhestrei dela Queen's Hall* (Sir Henry Hood), din propria-i baghetă, doamna *dr. Ethel Smith*—unul din compozitorii cei mai de samă ai Angliei de azi—a cărei suită din opera *Naufragiaţii* a inlocuit pe programul dela 30 April *Rapsodia romină a lui Enescu*, demult de altfel executată aici. E o muzică de o composiţie barbară, de o stridenţă care atinge uneori perplexul comic şi care cu o asprime ce nu evită disonanţa redă brut, şi prin aceia puternic, zbuciumul su-

fletesc dintre piratul Mark și Thurza, femeia șefului, care își îndeamnă amantul să reaprindă luminile pe care tovarășii lui de crimă le sting regulat pe coasta Cornwallei ca să poată surprinde corăbiile în întunerec. Lipsită de melodie și omorînd cu bravură dulceagul, ea are monotonia țipătului și plutește într'o atmosferă de vînt și alge.

Dezolata coastă a Cornwallei și, în cadrul ei, desperarea a două suflete ce nu pot simți decît la exces capătă o expresie cu șovăitoare reminiscențe wagneriene.

In aceiași zi, profesorul scoțian *Bantock* și-a executat *Simfonia Hebridelor*, de o monotonie pe care nu o salvează decît inovații de corn și una din cele mai caracteristice descripții ale furtunii.

Aceiași serie de concerte a văzut de cîteva ori pe maestrul *Sibelius* la pupitru. *Oceanidele*, *Preludiul la Cristian II*, *Valsul liric*, *Dansul morții*, au trecut pe dinaintea noastră, între *Concertul pentru pianoforte* al lui *Rachmaninof* și o *Suită* a lui *Dohnanyi*, într'un ciclu elegant și sobru de fantome negre.

Peste această muzică, de stradă și de concert, pun din cînd în cînd surdină cîțiva oameni, de pe lemnul catedrei... *Rabindranath Tagore* și-a făcut apariția de sfînt din Puvis de Chavannes, ars de soare și înfășurat în „mauve", la un club unde cu o voce de ventriloc inspirat a adunat omenirea în jurul brutalității engleze în India. Intre aduceri aminte din ținutul unde rozele de Bengal mai suportă singure concurența de proză și tutun a negoțului saxon, și versuri sanscrite scandate sacerdotal, marele poet a cerut cu un gest nervos pace pe pămînt și bună învoire între oameni. In afară de cocoanele printre care ultimul cuvînt trebue să fie: „veder Tagore e poi mori", am admirat această artistică pirogravură, de caustice arabescuri în impermeabilul imperalismului englez, dela o înălțime al cărei „chair-man" nu era deloc un indian...

Centenarul lui Keats a dat loc la acte mai cu minte. S'a vorbit ceva mai puțin ca în Romînia... La University College, de pildă, „the Quain"* Professor William Paton Ker, a apărut la ora ceaiului, în Amfiteatrul Botanic îmbulzit de domnii și doamnele cîtorva nații ș s'a scuzat că despre Keats nu poate da noi date, timpul fiind prea scurt dela apariția *Memorialului lui Keats*, volum care închide pentru cîtva timp tot ce autoritățile — printre care și el — pot spune despre geniul în chestie. — Ar mai fi de altfel ceva... — și Professor Ker scoate din niște hîrtii mărunte cîteva note sufletești culese din corespondența, atît de interesantă, a poetului. Ca după un curs, domnii și doamnele cîtorva nații au plecat șoptindu-și „very well", „very well indeed!"**

Englezii care dintre lobii cerebrali și-au extirpat demult pe cel al „elocvenței" — și doar au avut oratori și pot avea încă — nu concep alt omagiu adus unui mare prieten dispărut decît: a-l cunoaște mai bine. E un alt mod de a resuscita în alții? Un jubileu deci, un centenar, însamnă la dînșii: o *monografie*. Keats a apărut de ziua lui în *Ediția complectă a Prof. Sélincourt*, de o tehnică cu adevărat memorabilă, cu toate izvoarele, variantele și interpretările poeziei lui, așezate alături în text definitiv, în frunte cu masca funerară a m relui ftizic.

* E profesorul ce conduce o ramură de facultate la o universitate engleză și care de altfel e, acolo, singurul profesor; ceilalți fiind conferențiari, asistenți (deși chiar doctori) numai...

** „Foarte bine, foarte bine într'adevăr".

Această ediție, împreună cu volumul de studii pomenit, e tot ce au putut face Englejii pentru Keats. La noi de ziua cea mare a lui Eminescu s'a putut face mai mult: în orașul lui natal și aiurea, la mormînt sau la statue, au vorbit ziariști, poeți, miniștri; adică toți cei care nu l-au cetit pe Eminescu. Intre timp un *Memorial* a apărut voluminos îndeajuns ca din el să răsară cretinismul oricărui anonim, mai nimic din ce a fost Eminescu. Azi nu avem un volum de critică închinat exclusiv iubitului geniu, nu există o poezie a lui adnotată și numai una pe cît știm serios interpretată,* iar textul lui e încă în cea mai mare parte nesigur. Și ca mîne, poimîne, ne apucă un nou jubileu...

Dela aceiași catedră am auzit cu alt prilej pe publicis mand *Camaerts* în *două conferințe despre Maeterlinck*, în drama lui statică și asemănarea cu Shakespeare. Credem că modul de a vorbi al conferinței din urmă e celace se numește „une immense blague". Afară de aceia că amîndoi, intrînd în biserică, și-ar scoate pălăria, — nu cunoaștem altă apropiere între Maeterlink și Shakespeare.

La King's College prof. *dr. Waston* a vorbit *despre Romînia* (ciclul de conferințe asupra popoarelor micului Orient). Cu un indiferentism de catedră pe care nu l-a salvat takismul conferențiarului, nici prietinia sa cu poetul Goga, a fost o trecere în revistă, sumară și adesea superficială, pentru cei 30 de străini și vre-o cinci englezi care se găseau în sală.

Tot la King's College, dar în Sala Mare, care se dărîma de public, *Lord Haldane* introducea mai dăunăzi figura de muzicant pietos a Evreului neamț *Einstein*. „E în fața Dumneavoastră, a spus „chair-man"-ul, unul din cei mai mari oameni pe care i-a produs pămîntul în ultimii 500 de ani." „Sîntem recunoscători Germaniei (de ce nu și poporului evreu?) de a ne fi dat geniul lui Einstein, așa cum Germania ne va fi și ea recunoscătoare că am dat lumii pe Newton."

După... acest ultim schimb de prisonieri, ca la un piano — căci, după spusa Lordului, maestrul în matematici e și maestru în Bach, Schuman și Mozart — prof. Einstein și-a așezat cuminte mîinile pe catedră și într'o limbă care era prea mult a lui ** a spus lucruri care sînt ale tuturora.

In mecanică, după vechea teorie a relativității, un corp era determinat cu ajutorul masei sale. Ințelesul de masă era dublu: ea însemna: a) proprietățile inerțiale ale corpului, b) cantitatea de forță exercitată de gravitate asupră-i. Insă experiența a dovedit că masa magnetică și cea inerțială a unui corp sînt egale. Acest punct *noua teorie a relativității* îl desvoltă. Ea observă că spre a accelera de pildă un corp se cere mai multă aplicare de forță cînd alte corpuri sînt prezente decît absente. Proprietățile deci fizice ale materiei depind de împrejurimile corpurilor, care la rîndu-le influențează spațiul înconjurător. Așadar: *materia nu numai influențează, dar condiționează complect proprietățile spațiului.*

Revoluționismul teoriei se vede: ideia lui Newton despre spațiul absolut cade. Cea a gravității suferă radical. Cînd se vor construi legi care să determine densitatea medie a materiei în univers, universul va fi, în acord cu aceste legi, el însuși determinat cu pri-

* *Mihai Dragomirescu*, despre critica estetică.

** Prof. Einstein a vorbit în nemțește.

vire la spaţiu. Cu privire la condiţiile de limitare, nevoia lor cade.
odată ce universul s'a determinat ca spaţiu.

Universul e deci determinat, dar nemărginit.

Ştiinţa viitorului va arăta ce se poate scoate din această re-
voluţie. Dela sonicitatea Rominului Constantinescu, la Londra nu
s'a vorbit de nimic în aşa grad.

A mai avut Londra vizita şi unui alt genial oaspe, a *sexcen-
tenarului Dante*. Primirea lui a fost aşa de aşezată. O *Expoziţie a
lui Dante* (la care au colaborat mari muzee şi bibliomani ai Angliei,
dela manuscrisele lui Don Gelasio Gaetani şi F. di Buti, din sec. 14
şi 15, la ediţiile gravate de Sandro Boticelli sau cele „della Crusca",
şi până la „Capul lui Dante" atribuit lui Gaddo Gadi sau cel datorit
lui Giotto şi „Paolo e Francesca" lui Dante Gabriel Rossetti.

Alături de recenta lucrare a lui Croce, volumul închinat poe-
tului de profesorii dela University College of London conţine ulti-
mul cuvint în critica dantescă.

Dar—afară cel mult pentru cîţiva bibliofili—aceasta n'a fost o
expoziţie a ochiului. Pentru acesta s'a deschis în ultimul timp, la
National Gallery care se reintocmeşte zi de zi, *sala lui Rembrandt*.
Se văd acolo, într'un vis sumbru al luminii, Neguţătorul evreu; Baia
a cărei femee dolofană, în picioarele goale şi cu un ten de aluminiu,
e aceiaşi cu doamna care-şi face tualeta la Luvru şi aceiaşi, pare-se,
cu servitoarea ultimei dragoste a ciudatului om; Magii, a căror so-
sire înconjură taina unui fund de iesle aureolat; Filozoful; şi Pic-
torul însuşi, în maniaca lui cochetărie, cu tichia de cîrpă în cap, cu
faţa rubicondă şi unsuroasă în care doi ochi de vînzător de „bric-à-
brac" anunţă, subt o încă jovială ironie, tristeţea incisivă a unui în-
ceput de faliment cu lumea.

În faţa maestrului, primul său elev *Gérard Cou*, oferă chipuri
pe care arta luminaristului nu le-a transfigurat încă. Feţe fragede,
îmbujorate, din care lipseşte mult interiorul. Apoi Animalierul *Sny-
ders*, fiul vînzătorului de peşte şi vînat şi *Jordaens*, rătăcesc crim-
pee din exuberanţa lui Rubens. Numai *Ruysdael*, aparte, bolteşte
pînza cu un peisaj de amărăciune lividă.

Arta curentă a Londrei şi-a strîns însă recolta în tradiţionala
expoziţie de vară a Academiei Regale. Pentru ochi ce se găsesc
la vre-o două mii de mile depărtare, vom spune generalităţi. O vastă
lipsă de concepţie, mai întâiu, pe care nu face decît să o releveze,
prin contrast norocos, *Vanitate şi Sfinţenie* a academistului *Charles
Shannon*, cu reminiscenţe de parnasianism bizantin din decorativul
Gustave Moreau, şi *Ecce Ancilla Domini* de *Bell*, o anonciaţie de o
factură nouă în sugestii de şcoală veneţiană. *Portretul* care dela
Gainsborough şi Sir Joshua Reynolds a reabilitat biografia engleză
în pictură şi a promovat genul în Franţa, stărue în cultivarea „dră-
guţului", mai ales feminin.

Aceasta împreună cu lipsa aproape totală a „picturii de gen",
tradează ciudat lipsa de viaţă interioară la un neam nu mai puţin
nordic şi de viaţa familiară tot atît de absolută ca la poporul vizio-
nar al landelor.

În schimb *peisajul* îţi plimbă infailibil prin faţă natura lui
Wordsworth. O *Expoziţie Anonimă* la *Grosvenor Gallery* e un lucru
care în Romînia, de pildă, n'ar prinde.

Aşa cum n'ar prinde nici *Bernard Shaw*. Et pour cause... de
astă dată. Căci acest Ibsen al jurnalismului e un pamfletar care de-
vine oţios pe scenă. La *Everyman Theatre* care-i consacră anual o
sesiune, cu o companie excelentă am văzut: *Dilema Doctorului, Ma-
ior Barbara, Om şi supraom*. Şi în lipsă de altceva mi-am adus a-
minte de anecdota care face pe Shaw să se ducă la un impresar cu
o livrea de vînzare.—Păi, spune evreul, nu ţi-o pot cumpăra căci...
pantalonii sînt ai lui Ibsen, haina a lui Nitzsche, iar jiletca e a lui
Strindberg. — Da, răspunde autorul, dar priveşte fireturile... ce stră-
lucitoare—ele sînt de mine!

Din familia mare engleză a lui *Samuel Butler*, Bernard Shaw
ar scrie cea mai straşnică *Utopie*.

Dar dintre toţi aceşti oameni, mari şi mici, străini sau locali-
nici care aşează pe o zi sau şi'n eternitate viaţa Londrei, e unul care
nu lasă în pace pe Englezi. Un duh, o „cîrtiţă bătrînă" care se a-
muză să iasă la anume ore de subt pămînt ca să dispară iară. Nu
se împacă Englejii, popor eminamente biografic, să n'aibă—ca o iro-
nie a geniului—în ciuda lui Sidneylee *— o biografie şi mai ales... bi-
bliografie definitivă a lui Shakespeare. După Lord Bacon, Chapman,
Lord Derby, etc., etc. Iată acum pe *Edmund de Vere*, autor al unei
bune părţi din poeziile lui.** Lucrul n'are importanţă... Cu mult mai
interesant e că la *Old Vic* într'un fantastic Caliban şi Richard III
cîştigător, marele actor *Atkins* a dat cele mai mari creaţii din Sha-
kespeare, cum s'a scris, dela Betterton încoace.

Chestiunea anonimatului lui Shakespeare priveşte... ştiinţa. Până
la dînsa noi vom înţelege că cel mai mare geniu poetic al lumii are
ceva din psihologia cosmică a stelelor. Prestigiul lui e că, zi şi
noapte actual, rămîne pururi inaccesibil.

Dragoş Protopopescu

---

* Biograful cel mare a lui Shakespeare.

** E celace s'a susţinut şi combătut recent în cărţi şi reviste
curente.

Chişineul *

I

Oraşul meu natal, al doilea în ţară după numărul populaţiei, şi de trei ani făcînd parte din România mărită, este încă puţin cunoscut şi în ţară şi în lumea mare; nici chiar în manualele de geografie nu este deplin descris.

Ca orice oraş moldovenesc, nou sau vechiu, este aşezat pe marginea unui prea mic piriiaş, aici numit Bîcu, în care altădată se prindeau peşti mari şi pe care erau mori. Este o datină veche la oraşele moldoveneşti (cu mici excepţii Bacău-Roman) că piriiaşul din marginea (cîteodată şi din mijlocul) lor să fie debuşeul tuturor gunoaelor şi murdăriilor, din care cauză capătă un nume comun, foarte plastic şi expresiv, dar foarte puţin estetic. Aşa este şi cu Bîcul pe care sînt aşezate tăbăcăriile şi toate murdăriile oraşului.

* Istoricii şi filologii nu s'au fixat încă bine dacă numele acesta vine dela Cişla-nouă adică odaia, tîrla nouă, sau dela Keşen (schit, mînăstire), aul (sat), sat mănăstiresc. In orice caz origina numelui este indubitabil tătărească ca şi originele unor nume vecine: Buluceni (Buiuc-han), Ghidighiş (Gide-kiş), Burcut, care vin alături de numele moldoveneşti a moşiilor, pe care s'a făcut aşezarea tîrgului: Visiernicenii, Giţeoanii, Ciocana. In documentele moldoveneşti prima menţiune de numele Chişineu se găseşte în hrisovul lui Alexandru-cel-Bun dat în Suceava la 25 Aprilie 1420 boerului Venea (Documente Venelin Petersb. 1840) în expresia mănăstirea Kişno-varzarev. A doua menţiune este dela 1436 în hrisovul Domnilor Moldovei Ilie şi Ştefan, dat logofătului Vancea (Hurmuzache, vol. II, port. I, pg. 878); apoi vin hrisoavele lui Petru Rareş (1527-1538) dat lui Tomşa dela Ciobruci, a lui Petru Şchiopu (1576, 25 Aprilie, prin care moşia şi satul Chişineu a lui Vlaicu, care avea hrisov dela Ştefan-cel-Mare, se vinde de către Vasula, fiica Marikii, nepoata lui Eremie, fost visiernic — lui Drăguş); a lui Radu Voevod, din 29 Noembrie 1667 (Constantin-vel-visiernic cumpără moşia Kişineu dela moştenitorii lui Drăguş); a lui Vasile Voevod, din 4 August 1641 (moşia Kişineu se dă călugărilor mănăstirii Sf. Vineri şi Balicăi 7). In hrisovul din 14 Iulie 1712 a Voevodului Neculae Alexandru, Chişineul pentru întâia oară se numeşte tîrg. Hrisoavele multiple de mai tîrziu arată acest tîrg, unele ca ţinînd de Orheiu, iar altele de Lăpuşna.

Pe malul drept al pîrîului sînt aşezări vechi cu străzi strîmte, întortochiate, cu clădiri joase, lipite una de alta, cu curţi mici, fără pomi, fără verdeaţă: vechea şi primitiva întocmire orăşenească numită tîrgul vechiu, locuită acum de lucrători manuali, de agricultori, de mici negustori şi meseriaşi în mare parte evrei. Vechile clădiri boereşti s'au ruinat, — moştenitorii şi-au făcut aşezări nouă în partea de sus a oraşului. Din vechime (relativă) n'au mai rămas decît biserica lui Mazaraky pe un deal pietros de subt care izvorăşte apa, care alimentează întreg oraşul, soborul vechiu (catedrala veche) de lîngă rohatca Orheiului, biserica Rîşcanu pe malul stîng al Bîcului, cu cimitirul vechilor boeri moldoveni din jurul ei, biserica armenească şi, aproape de hotarul dintre tîrgul nou şi tîrgul vechiu, biserica Sf. Ilie, veche întocmire a meseriaşilor Moldoveni, făcută şi întreţinută de ei, şi biserica Sf. Haralambie.

Toată aşezarea orăşenească ce vine mai la miază-noapte de linia care uneşte aceste două biserici, în sus pe coasta de deal, este nouă, deabia de 60-70 ani. Străzi largi, drepte, ca bulevardele din Bucureşti, cu trotuare largi, plantate, tae în patrate mari această parte nouă şi mare a oraşului, făcută după un anumit plan pe coasta dealului foastelor moşii Buicanii a mănăstirii Galata, şi Chişineu a mănăstirii Sfintei Vineri. Strada principală merge paralel cu Bîcul şi cu linia ferată dela rohatca Sculenilor la rohatca Benderului dela Răsărit la Apus. Toate străzile celelalte sînt paralele, sau exact perpendiculare pe ea, menajînd patrate mari pentru grădina publică, pentru catedrală, pentru primărie, pentru episcopie, pentru iarmarocul de vite, pentru piaţă (tîrgul nou), pentru liceu, pentru şcoala spirituală, pentru liceul real, etc.

De cum intri în oraş, îţi izbeşte privirea o clădire mare cu turn, pe un vîrf de deal: şcoala secundară pentru fete de clerici, cu internat şi cu biserică. Aşezămîntul acesta este făcut din banii clericilor moldoveni pe atunci, pentru fetele lor, încă subt oblăduirea ţarismului rusesc, nu din deosebită dragoste pentru cultură, sau tendinţe feministe, ci pentru o mai repede rusificare a clerului prin soţii şi viitoare mame, şi a poporului prin învăţătoare-preotese.

In mijlocul oraşului, lîngă frumoasa şi impozanta clădire a băncei oraşului, şi aproape de clădirea simplă, sobră, dar mare şi solidă a palatului de justiţie, se înalţă frumoasa clădire a primăriei, cu mulţimea de prăvălii elegante în faţă şi cu biblioteca rusească în spate. Ceva mai departe, vechea clădire de reşedinţă a arhiepiscopului cu biserica ei. E simplă, în stilul clădirilor vechi din mănăstiri. I se zice şi astăzi de moldoveni şi după ei şi de ruşi, Mitropolie, pentrucă a fost clădită de Mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni. Alături se înalţă cea mai mare şi cea mai impozantă clădire nouă din Chişineu, casa eparhială făcută de un episcop Rus pentru specularea chiriilor.

In faţa mitropoliei se înalţa monumentul imens de bronz al lui Alexandru I, răpitorul Basarabiei, cu nişte ciubote colosale, iar în faţa lui pe soclu o femee — reprezentînd Rusia — cuprinde de gît o altă femee, care trebuia să reprezinte Basarabia. Trecătorii subversivi dintre romîni, moldoveni, poloni, evrei şi chiar unii ruşi, şopteau arătînd figurile celor două femei: Uite cum Rusia strînge de gît Basarabia. Acum toate figurile sînt duse la muzeu şi soclul de granit roş stă pustiu, aşteptînd un sculptor şi o imagină.

Alături vine o întreagă serie de clădiri: Seminarul cu biserica lui este unul din cele mai vechi așezăminte din oraș, mereu mărit, mereu renovat. A fost clădit dela început tot de mitropolitul Gavriil pentru pregătirea preoților; dar tot timpul existenței sale, acest așezămînt a fost întrebuințat în interesul politicei sistematice de stat, pentru rusificarea preoțimii și prin ea a poporului, cași școala de fete de clerici. Ambele școli au fost obiect de deosebită grijă din partea episcopilor ruși pe timpuri și a guvernelor, și nu s'ar putea spune că într'o măsură oarecare scopul urmărit, în ce privește clericii, nu a fost atins. Dar de îndată ce timpul și împrejurările s'au schimbat, aceste două școli cași școala spirituală (seminariu inferior) în mod natural și fără nici o silnicie s'au romanizat complect și instantaneu, elevii din primul an dînd la examene rezultate egale cu orișice elev, dela orice școală, cît de veche, din orice parte a Romîniei,—pentrucă elevii au fost și au rămas romîni de rasă, din clasa cea bine hrănită de popor a clericilor.

Imediat după seminar, pe același stradă, vine patratul mare al grădinii publice, în care a rămas bustul de bronz al lui Pușchin cu inscripția: „Aici cu lira nordică pustietățile umplînd de sunete, rătăceam". Această grădină este foarte frequentată de tineret, Simbetele și Duminicile, cînd cîntă muzica militară. In fața grădinii a rămas soclul gol al foastei statui a lui Alexandru al II-lea, împăratul Rusiei, aliatul nostru dela 78, care ne-a răpit din nou sudul Basarabiei, redevenit romînesc la 54. Peste drum se înalță vechiul palat al guvernatorului. Nu este o casă frumoasă, are stilul clădirilor turcești și rusești din epoca Ecaterinei II, dar e simbolic aspectul acestei foaste reședințe a nobilimii, apoi a guvernatorilor, marii stăpînitori trimiși dela Petrograd, apoi a sovietului lucrătorilor și soldaților din lumea întreagă, acum a corpului nostru de armată, cu steagul nostru tricolor deasupra și cu dorobanțul de planton în față.

Peste drum de reședința Corpului de armată este teatrul și clubul orașului. Clădirile nu sînt nici frumoase, nici impozante. Interesant însă e cercul,—un fel de Jokey-club al Chișineului, altădată club englezesc, apoi cerc al nobilimii, acum pur și simplu club. Este interesantă și evoluția lui internă în ultimii ani.

La începutul anului 1917 sălile lui erau pline de demnitari localnici și veniți de aiurea, de funcționari în uniforme, de militari; intrarea muritorilor comuni era dacă nu imposibilă, totuși grea. La sfîrșitul aceluiași an, sălile clubului erau cercetate de orice soldat și lucrător. Cătărău, pe atunci șef de garnizoană, venea și el să controleze publicul, să vîneze burjui. La începutul anului 1918 încep să reapară la club vechii membri și Romînii. Raporturile bune s'au stabilit repede. Aici s'a sărbătorit la 24 Ianuarie 1918 proclamarea republicei moldovenești și la 27 Martie unirea. Acum, peste jumătate din membrii clubului și direcției lui sînt romîni din regat, magistrați, ofițeri, funcționari, profesori; nu mai vezi uniforme militare și civile rusești: unirea, atît la mesele de mîncare din sufragerie, cît și la biliard, poker, maus, bridj, este deplină; chiar biblioteca are cărți romînești și aproape toate ziarele.

Mai departe, pe aceiași stradă, sînt clădirile mari — liceul al doilea cu biserica lui, și administrația financiară, pe frontispiciile căreia nu se mai văd urmele Vulturului cu două capete.

Dacă clădiri frumoase nu sînt multe în Chișineu în schimb clădirile solide și mari abundă și nu sînt toate la centru. In spatele

episcopiei, pe un mare patrat, este așezat liceul de băeți cu biserica lui. In acest liceu și-au făcut studiile multe generații de basarabeni; voi cita cîteva nume cunoscute la noi: Bogdan Petriceicu Hajdeu, Zamfir C. Arbore, C. Stere și S. Witte, fostul ministru a lui Neculae II.

Alături de liceul I din 1918, numit al lui Bogdan P. Hajdeu, în localul fostului liceu de fete, este liceul nostru militar.

Mai sus, pe deal, este liceul real cu biserica lui, seminarul inferior cu biserica lui și liceul No. 3 cu biserica și internatul lui, frumoasă clădire albă construită de nobilimea din Basarabia pentru copiii săi. Această clădire este istorică: în ea s'a sărbătorit suta de ani de subjugare a Basarabiei de Nicolae II în persoană, venit anume la Chișineu și tot aici s'a adunat Sfatul Țării și s'a proclamat unirea la 27 Martie 1918.

Singurele clădiri din Chișineu într adevăr frumoase și ca stil, sînt Muzeul, în care sînt adunate toate exemplarele din flora, fauna și producția locală, precum și oarecare începuturi de etnografie și artă, și închisoarea.

Bisericile din Chișineu, afară de cele din tîrgul vechiu, nu sînt interesante fiind prea nouă și nici frumoase ca arhitectură; în schimb sînt mari, bine ținute și aproape toate au cupole rotunde și colorate în verde. Aproape fiecare școală secundară mai însemnată își are biserica ei. Cea mai veche pare a fi biserica Sf. Arhanghelî din tîrgul vechiu—numită și soborul vechiu—catedrala veche. O inscripție moldovenească din 1806 arată că a fost zidită de frații maiorul și sărdarul Măcărescul, în locul vechei biserici Sf. Neculae din tîrgul Chișineului, ținutul Lăpușnei. Biserici mai vechi sînt biserica Mazaraki și biserica Rîșcanu; dar toate bisericile, prin transformări, reparări și renovări și-au pierdut cu totul stilul și farmecul. Biserică frumoasă și în stil este biserica grecească *.

II

Este curios aspectul mulțimii depe străzile din Chișineu. Sub țarism trei sferturi din mulțime era uniformată. Pe lîngă militari în uniforme variate, absolut toți funcționarii, dela copist și ușier până la guvernator, umblau în uniforme. La aceștia se adăogau școlarii și școlărițele, pensionarii și o mulțime de nefuncționari, care dacă nu aveau uniforma complectă, purtau o șapcă cu insignă, dovadă de o slujbă onorifică. La uniforme se mai adăoga și mulțimea de decorații complecte sau reduse și insignele. Afară de lucrători și negustori, rar întîlneai om fără uniformă, decorații sau insignii. In timpul războiului, cînd și lucrătorii și mulți negustori au fost mobilizați și au îmbrăcat uniformele, rămăsese numai femeile neuniformate, dar și dintre ele multe purtau broboada albă cu crucea roșie. Din Martie 1917 mulțimea și-a adăogat pe lîngă uniformă cîte o panglicuță roșie. In Noembrie și Decembrie 1917 în timpul mișcărilor bolșevice, toate uniformele luxoase și epoletele au dispărut; nu vedeai pe stradă de-

* O particularitate locală este că și astăzi toate cruciie (mari, portative) din bisericile din Chișineu și probabil din toată Basarabia, au încă ca suport deasupra minerului vulturul cu două capete și inițialele împăraților N. I, A. II, A. III, N. II.

cît uniforme simple soldățești; nici o doamnă în pălărie cu bijuterii; și, cu tot frigul, nici o blană. Toată mulțimea avea aspectul cenușiu. Era exodul soldaților ruși depe front: o masă imensă cu saci în spate se îndrepta spre gară pentru a lua trenul cu asalt sau mișuna prin tot tîrgul. Nu vedeai nici o trăsură de casă, nici un cupeu. Încet-încet s'a scurs și valul acesta. În Ianuarie 1918 a apărut uniforma dorobanțului, zgribulit de frig, cu haina boțită, pătată și decolorată, pentru a schimba aspectul gris al mulțimii, cu petele albastre-verzui ale uniformei lui. Dar vechile uniforme reapărute un timp, încet-încet au plecat peste Nistru. Străzile s'au umplut de oameni îmbrăcați civil, au apărut femei cu pălării, bijuterii și blănuri, în trăsuri, pe jos și în automobile. Astăzi numărul șepcilor merge mereu scăzînd, șepcile înlocuindu-se cu pălării și căciuli; și dorobanțul și-a schimbat aspectul: e mai gras, mai rumen, mai vesel, mai robust și e îmbrăcat *kaky*, cu ciobote americane.

Chiar țăranul autohton, care apare zilnic în Chișineu, la tribunal și la administrații, pe la băncile țărănești, la iarmarocul de Mercurea, la *piață* ba cu lemne, ba cu cărbuni, ba cu alte produse și transporturi,—și-a modificat aspectul. În zilele de înainte de războiu, costumul alb, simplu, fără nici o floare, cu brîu roșu, cu curea, ciobote, mintean, cojoc alb, căciulă sau șapcă decolorată și suman, îl distingea de toată lumea. În timpul și imediat după războiu, a apărut și el în manta cazonă rusească și cu diferite părți din costumul militar. Încet-încet toate aceste zdrențe cazone rusești s'au rupt, și el revine la costumul lui natural. Numai țăranca nu și-a schimbat deloc și niciodată, nici portul, nici aspectul, nici vorba. Războiul și revoluția i-a făcut poate un bine: i-a redat furca cu care ea meșteșugește, cum făcea din bătrîni, toată îmbrăcămintea familiei. Scumpetea și revoluția au readus și vechea opincă, care din cînd în cînd își permite să calce macadamul Chișineului.

III

Biserici bogate, clădiri publice și particulare, cu aparență de soliditate și mărime, magazine mari, pline de toate felurile de mărfuri, piețe mari, școli, grădini publice, restaurante, hoteluri, cinematografe, teatre, operă, balet, lumină electrică, pavaj, apă bună, tramvai electric, birji și automobile, mulțime elegantă, — toate atributele (afară de canalizare) ale unui oraș mare și nou, sînt de față.

Întreg orașul, dar mai cu samă mahalalele și împrejurimile, sînt pline de vii, livezi cu fructe și grădini de zarzavat. Este unul din orașele care abundă în vinuri bune și variate și în fructe din cele mai alese și mai gustoase.

Toată întocmirea aceasta orășenească se bizuia și până acum se bizue încă pe producția de cereale, fructe, vinuri, tutun, vite și pe comerțul cu ele. Subț Ruși se mai bizuia și pe organizarea de stat care făcea din Chișineu centrul unei întregi provincii *: aici era

* Subt Moldova veche, Basarabia nu exista ca provincie sau unitate administrativă distinctă; ea intra în unitatea Moldovei, făcînd parte integrantă din ea. Partea de Nord a Basarabiei ținea de Țara de sus, partea de jos ținea de Țara de jos, avînd centrele administrative pe malul drept al Prutului. Cetățile Hotinului, Sorocii, Benderului și Cetății Albe constituind pârcălăbii, iar subt Turci avînd raiele de jur împrejur. Rușii au instituit Moldova dintre Prut și Nistru ca provincie aparte și i-au dat ca centru tîrgul Chișineului din ținutul Lăpușnei.

singurul tribunal pentru întreaga provincie, singura administrație financiară, autoritățile superioare administrative și polițienești, mulțimea școlilor secundare, băncilor, etc.

Acum această bază artificială de înflorire și întărire a Chișineului va începe să scadă.

Basarabia de Nord, ținutul Hotinului, adjacent Bucovinei, apropiat de Cernăuți, legat de el prin șosele bune și linii ferate directe și apropiate, avînd acolo o piață de cereale, și drumul spre Polonia, și o piață de aprovizionare cu mărfuri occidentale, va scăpa de Chișineu, cum scapă și din punctul de vedere al organizării de Stat; i s'a dat și tribunal și administrație financiară și școli și licee și prefectură și poliție.

Tot așa scapă de Chișineu ținuturile Bălților și Sorocii, care se leagă economicește în mod natural cu Iașul și prin el cu Galațul, iar din punct de vedere a organizării juridice, financiare, școlare, administrative, constitue organisme de sine stătătoare.

Scapă Chișineului pentru aceleași motive și ținuturile Cahulului, Ismailului și Cetății Albe care fac parte, ca legătură economică cu complexul dela gura Dunării, iar din punct de vedere al organizării de Stat constitue unități aparte, egale cu Chișineul, fără nici-o dependență de el.

Efectele acestei situații nu se resimt încă în deajuns, din cauza stării tranzitorii și a haosului, dar se desemnează și se vor pronunța.

Centralismul provincial fondat de Ruși, este profund surpat în favoarea vieții locale ținutale. Toate sforțările autonomiste care au și acest substrat de reminiscență de centralism provincial în Chișineu, nu vor putea rezista mersului fatal, supus necesităților economice.

IV

În orașul acesta mare, modern, înflorit și liniștit, cu muzici, cu teatre, hoteluri, operă,—subt aspectul acesta calm, se petrec o întreagă serie de transformări și o cumplită tragedie: tragedia decăderii vechilor stăpîni.

Din centru administrativ și politic, subt absolutismul rusesc, din reședință a marilor bogătași rurali, din sucursală a tuturor băncilor și caselor de comerț rusești, Chișineul pe zi ce merge devine cum e și fatal, fără siluire, din ce în ce mai romînesc, cum sînt toate satele din ținutul său.

Cu căderea absolutismului rusesc, instinctul maselor moldovenești cu ajutorul statului romîn a respins elementele străine. O mare masă de funcționari ruși, importați, au plecat. S'a dus guvernatorul cu cancelaria și administratorii, polițaii, vardiștii, strajnicii, ureadnicii săi; s'au dus administratorul financiar cu controlorii, finanții, perceptorii, strajnicii; s'a dus direcția poștelor și telegrafului; s'au dus episcopii cu clericii, rectorii, profesorii, preoții și călugării lor; s'au dus generalii cu ofițerii și soldații lor; s'a dus Direcția căilor ferate cu toți nacealnicii și slujbașii; s'a dus direcția școlelor cu toate ajutoarele; s'a dus direcția vămilor, s'a dus sudul (tribunalul) cu sudiacii (judecători).

S'au dus peste Nistru, în Ucraina lui Scoropadsky, încă din 1918. Au rămas din ei puțini, fără nici-o ocupație, trăind la început din economii, apoi vînzînd lucrurile, apoi căutînd orice muncă, suferind

şi moraliceşte de decăderea statului căruia i-au slujit, de inadaptarea lor la noile împrejurări, suferind materialiceşte, decăzind din zi în zi, cîştigînd cu greu existenţa prin expediente, sau ocupaţii pentru care n'au fost pregătiţi, murind de foame, sau învăţînd repede romîneşte şi alergînd după funcţii la instituţiile locale, sau la instituţiile de Stat, acoperindu-se cu acea denumire de Basarabeni care le ascunde şi lor naţionalitatea, trecutul, profesia, credinţele...

În urma revoluţiei, marii proprietari latifundiari au rămas şi fără pămînturi, care au fost luate de ţărani încă din 1917, şi fără alte averi, care erau depuse la băncile din Rusia şi au rămas pe mînile bolşevicilor de acolo. Lipsiţi de mare parte din venituri, de privilegii şi respectul deosebit al organelor de stat întîiu, şi a lumii întregi mai pe urmă, deprinşi a fi stăpîni, a trăi larg, a cheltui mult şi a lucra puţin sau deloc, mare le-a fost bucuria (tainică) la ideia că vin Romînii din Romînia oligarhică şi vor introduce întocmiri oligarhice pentru ei: dar mai mare le-a fost amarul şi deziluzia, cînd întocmirea oligarhică nu s'a introdus. Mulţi şi-au adunat rămăşiţele, şi-au restrîns cheltuelile şi au încercat să se adapteze noilor timpuri. Nemulţumiţi, profund jigniţi în speranţele lor de către Romîni, cînd valul de peste Nistru le pare ameninţător, ridică mulţumiri Domnului că i-a adus pe Romîni, care îi scapă de mai rău. Cei mai mulţi nu sînt Ruşi de sînge şi de rasă, aparţin în mare parte acelui amestec din porturile Mării Negre, care la Constantinopole îşi zic şi Turci şi la Constanţa şi Galaţi Romîni, la Odesa şi Greci, la Varna Bulgari, la Cherson Ruşi. Sînt şi Ruşi adevăraţi, dar puţini de tot şi amestecaţi cu Moldovenii, provenind mai toţi din ofiţerii ruşi de cavalerie însuraţi cu fetele vechilor boeri moldoveni proprietari de moşii. Încolo Armeni, Poloni, Greci şi un mic grup de Moldoveni mai mult sau mai puţin curaţi.

La aceste două categorii de stăpînitori: foştii administratori şi funcţionari ruşi puţini rămaşi, foştii demnitari ai statului rus şi proprietari ai pămînturilor din Basarabia, în urma valurilor tot mai intense ale bolşevismului, în urma descompunerii armatei lui Iudenici, Denikin, Colceag, Vranghel, vin rînduri-rînduri noi epave. Oricine a avut vre-odată vre-o legătură oarecare de rudenie, cît de îndepărtată, de proprietate, cît de mică, cît de fictivă şi cît de părăsită, se salvează în Chişineu. Întîlneşti aici foşti guvernatori de Ufa, foşti camerheri dela curtea ţarului, foşti generali pe la Tobolsc şi pe la Taşkent, foşti magistraţi şi avocaţi pe la curţile şi tribunalele din Kiev, Odesa şi Cursc; vin valuri-valuri de naufragiaţi. Găseşti între ei: nume istorice moldoveneşti, nume din protipendada biurocratică ţaristă, foşti stăpîni, foşti privilegiaţi, foşti bogătaşi; şi după ei, tot fugind de bolşevici, vin intelectuali, publicişti, profesori, ofiţeri, medici, dantişti, cîntăreţi, baletişti, gazetari, samsari, speculanţi, bancheri, etc., etc.

Toată această lume stă dezorientată, în continuă decădere şi cu o psihologie curioasă, psihologie complexă de exilaţi, emigraţi, desrădăcinaţi.

În momentul cînd Denikin a debarcat la Odesa şi mergea spre Kiev, mulţi, şi din localnici, mai cu samă foşti ofiţeri, s'au grăbit să plece la dînsul—pentru a nu întîrzia la restaurarea unui oricare regim nebolşevist la Moscova, pentru a lua parte la împărţirea primei prăzi. Unii sperau chiar, că se vor întoarce în Basarabia în fruntea

unei armate a lui Denikin, care avea în statul său major şi un Guvernator pentru Galiţia şi unul pentru Basarabia, plătiţi, în speranţa viitorului, cu ruble de hîrtie, din propria fabricaţie. Dar a trecut şi acest val: au trecut şi altele şi au revenit mai săraci, mai deziluzionaţi şi mai umiliţi. Cînd sosesc şi gustă pînea albă şi mămăliga moldovenească, vinurile albe, roşii şi rubinii, se văd în libertate, nespionaţi şi liniştiţi, nepuşi la muncă... binecuvintează Romînia şi pe Romîni, ceartă pe localnicii nemulţumiţi de timpuri, împrejurări, oameni şi întocmiri, pentrucă peste puţin timp reminiscenţele trecutului, privilegii, bogăţii, măriri şi uşurinţe de traiu, să facă şi din ei nemulţumiţi. Toată lumea aceasta oftează după trecut. Vinde şi ipotechează ce au, caută să se plaseze pe la diferite întreprinderi, speculează cu valuta, cu bijuterii. Mulţi lichidează tot, împart banii rămaşi pe o perioadă de un an, doi, trei, după calcule proprii, cînd aşteaptă să le vie telegrama dela Moscova, dela Petrograd, dela Kiev, de oriunde, să-i poftească acolo, la restaurare, la situaţii, la funcţii. Pentru această masă de foşti stăpîni, şi localnici, şi venetici, cîţiva gazetari le scot gazete ruseşti, cîţiva artişti înjghebează concerte, opere, baluri de binefacere, bazaruri, loterii.

Masa aceasta de foşti stăpîni de oarece a aparţinut unui stat mare şi puternic, care a elaborat o cultură literară şi artistică însemnată, îşi închipue că dacă ea n'a fost iniţiatoare şi făuritoare a statului şi culturii aceleia, a contribuit totuşi la ele. Această închipuire este o trăsătură a caracterului lor şi ea se resfrînge şi asupra autohtonilor moldoveni. Dar această închipuire în mare măsură nu are un fundament real. În fond, ei erau mai mult supuşi umili ai unui stat străin şi îngrăşăminte pentru o cultură străină lor. Cultura artistică şi literară, organizarea de stat le era în mare măsură şi le este aproape cu totul străină. Mulţi din ei erau mai cu samă tipurile de decadenţă şi descompunere din lucrările artistice ale lui Gogol şi ale lui Cehov şi Gorki. Cultura artistică şi literară a trecut pe lîngă cei mai mulţi fără să-i atingă, fără să-i mişte, fără să-i transforme. Izolaţi, fără gazete, fără reviste, fără literatură, fără artă, trăesc cum au trăit: dorm mult, mănîncă mult şi bine, se mişcă încet rumegînd vechile idei, împrumutate, iar din actualitate mulţumindu-se cu ce le dau telegramele...

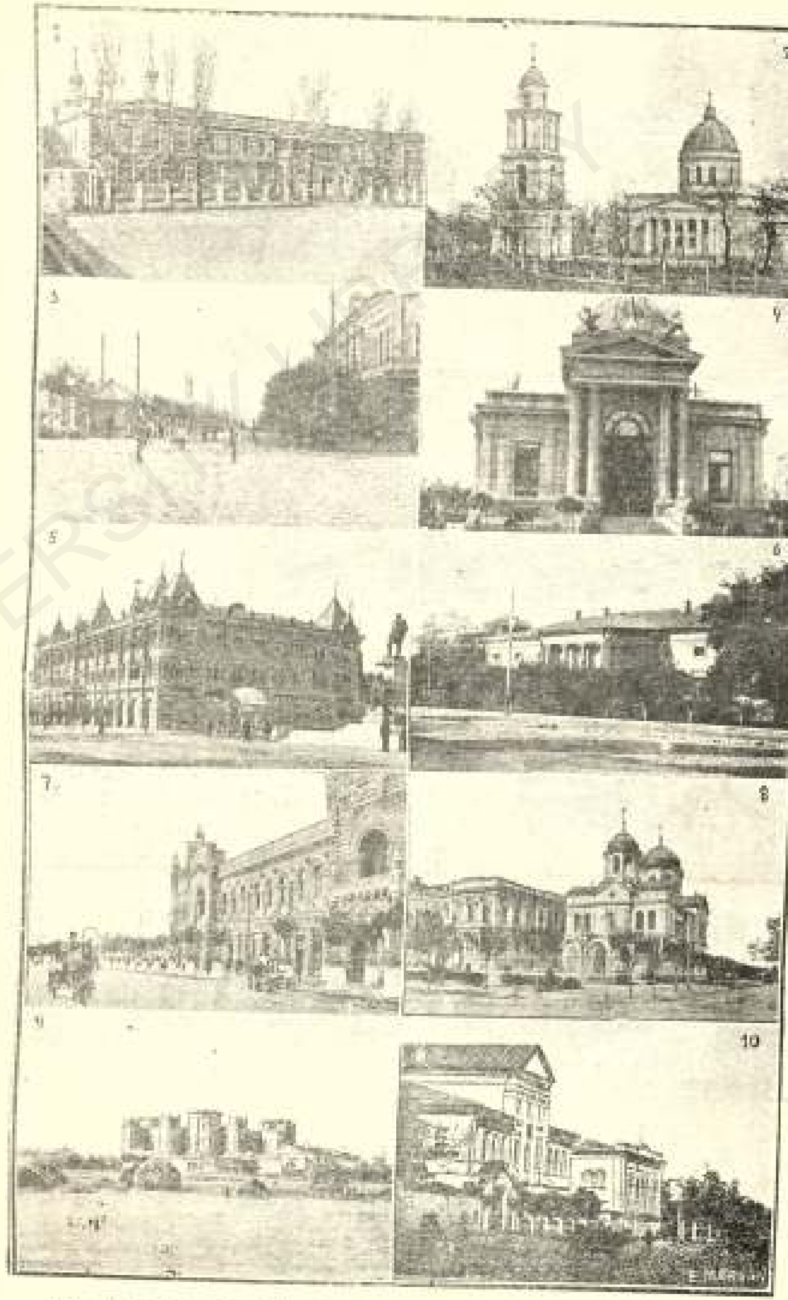
Aşa se prezintă în trăsături generale foştii stăpîni. Dar între ei sînt multe straturi şi individualităţi. Localnicii, cărora le-a rămas ceva după reforma agrară, din cei mai tineri şi mai activi se adaptează noilor împrejurări, învaţă romîneşte—cei ce n'au ştiut,—se împrumută la Băncile Romîneşti, se asociază, întreprind industrii, comerţ, lucrări agricole, luptă cu „Casa noastră" („Cirezviciaica", îi zic ei) ca să le lase mai mult pămînt, să le dee preţ mai bun pentru pămîntul expropriat. Alţii au mers mai departe: subt forma de ţărănişti, averescani (în viitor subt alte forme) intră în parlament, în comisiile interimare a zemstvelor şi oraşelor, la prefecturi, în diverse funcţii, bănci, etc. În lupta care se dă pentru autonomism, trebueşte văzut şi acest mobil pentru un plasament, pentru un locuşor, pentru o slujbă. Aceste speranţe ale foştilor stăpîni, care ţin a deveni buni Romîni, cum au fost buni Ruşi, a servi cu acelaşi credinţă romanizarea naturală, cum au servit rusificarea artificială, desigur că votul universal le va desminţi în mare măsură, aducînd la suprafaţă alte elemente.

V

Pătura negustorească din Chișinău cu strînse legături în Rusia, de unde cumpăra și unde vindea, de unde se împrumuta și unde plătea, în mare parte străină și cu profunde rancune față de România, ca singura țară rămasă antisemită, care nu dăduse drepturi Evreilor și, ținînd minte tratamentul aplicat la Șipote dezertorilor din armata rusească, în mare parte basarabeni din această clasă și rasă, mult timp a privit mișcarea națională și unirea cu nesimpatie, neîncredere, dacă nu cu sentimente și mai aspre.

Era și frica justificată, că antisemitismul local, susținut de antisemitismul de peste Prut, va duce la dezastre. Revoluția rusească le dăduse atît de mult: rolul pe care l-au jucat în ea și acei pe care de aici încolo credeau să-l joace, legăturile comerciale, bancare, de rudenie și cultură, îi legau strîns cu tot ce era peste Nistru. Frica și neîncrederea acestor cetățeni, de curînd cu drepturi în marele stat rusesc, față de noile împrejurări dintr'un stat mic și cu reputație antisemită, era într'o măsură justificată, cu toate că și propaganda interesată a tuturor formelor de etatism rusesc lucrase mult la excitarea acestei pături contra mișcării naționale, care fatal trebuia să ducă la unire, și contra unirii. Din fericire, elementele locale, naționale, trecuse în mare parte prin revoluție și războiu, care îi purificase în mare măsură de antisemitism, iar intrarea armatei romîne în Ianuarie și unirea din Martie 1918, s'au petrecut în momente cînd nimănui nu-i ardea de antisemitism; iar masele, și cele locale și dorobanții, nu fac prostii decît cînd sînt asmuțite. Au fost desigur și incidente urîte și rele. Ele au fost exploatate cu mare zgomot și persistență de către interesați. Dar în total această pătură din Chișinău și din întreaga Basarabie n'a avut să se plîngă de antisemitism. Desigur că cei responsabili au avut mult de lucru pentru a opri unele porniri și a reprima unele prostii și infamii. Dar încet-încet, masa mare s'a convins că antisemitism sistematic, organizat și ca politică de stat, nu există și că se pot face aranjamente. Apoi a venit compararea cu ce era și este peste Nistru, conștiința imposibilității de a importa de peste Nistru și a exporta acolo (afară de mici contrabande periodice)—nu din cauza împrejurărilor locale, sau ale statului, ci din cauza lucrurilor așa cum sînt peste Nistru. S'a adăogat apoi mișcarea lui Petliura de peste Nistru cu pogromuri groaznice, apoi luptele bolșevicilor cu Denikin, recrutări și rechiziții din toate părțile, bande, noi pogromuri, care au făcut că mulțime de negustori, meseriași și simpli muncitori evrei, cu neveste și copii, unii cu oarecare avere, alții săraci lipiți, toți plini de boli sau cu germeni de boli, să-și caute scăparea vieții la noi. Toate aceste valuri de împrejurări și refugiați îngroziți, au făcut mult pentru schimbarea sentimentelor păturii locale. La aceasta s'a mai adăogat și mișcările antisemite din Polonia și Ungaria, astfel că împăcarea cu starea actuală a venit fatal până acolo, încît recrutarea și în această pătură a mers fără greutăți, mai cu samă că, cine nu vroia să fie recrutat, era liber să emigreze.

Necesitățile vieții comerciale și de credit au împins această pătură la legături directe și imediate cu comerțul și băncile romînești, cu atît mai mult, cu cît băncile locale, cu scăderea valorii rublei, de abia respirau, iar sucursalele băncilor rusești nu aveau mijloace. Au

No. 1. Mitropolia.—No. 2. Catedrala.—No. 3. Strada Alexandru cel Bun, în dreptul Grădinii Publice.—No. 4. Banca Orașului.—No. 5. Casa Episcopiei.—No. 6. Corpul de Armată.—No. 7. Primăria.—8. Biserica liceului al II-lea.—No. 9. Inchisoarea.—No. 10. Clădirea vechiului Seminar.

No. 1. Teatrul popular şi clubul.—No. 2. Sfatul Ţării.—No. 3. Biserica protestantă.—No. 4. Biserica Mazaracki.—No. 5. Muzeul.—No. 6. O clădire particulară.—No. 7. Liceul de Fete.

început călătoriile la Iaşi, Galaţi, Cernăuţi, Bucureşti, transport şi trafic de mărfuri, tranzacţiuni şi combinaţii de toate felurile, într'un cuvînt „afacerile", iar afacerile primează în această pătură şi în această epocă şi, cum afacerile şi speculaţiile merg bine, ei sînt mulţumiţi, foarte activi şi foarte întreprinzători.

Desigur că în masa aceasta mare de negustorime sînt mai multe stratificări cu deosebite mentalităţi şi sentimente, dar ar fi prea lung şi mult de spus dacă am stărui asupra tuturor amănuntelor.

VI

Chişineul nu este oraş industrial; cîteva mori, cîteva tăbăcării, fabrici de spirt, bere, cărămidării, teracotă, parchete—şi s'a isprăvit industria mare; astfel încît de o masă de lucrători industriali de aici nu se poate vorbi. Mici meserii de toate felurile sînt multe. Intre aceşti lucrători de toate naţionalităţile, masa mare o formează moldovenii şi ovreii; ei sînt nemulţumiţi: chirii scumpe, alimente scumpe, îmbrăcăminte, încălţăminte scumpe. Mişcarea revoluţionară din 1917 a încercat să-i organizeze în sindicate profesionale; a fost mult entuziasm, s'a clădit foarte repede, dar toate aceste organizaţii au fost efemere şi au dispărut curînd din cauza stării de asediu şi cenzurii de o parte şi din cauza imboldirilor străine la acţiuni revoluţionare contra întocmirii sociale şi a stării de stat actuale, pe de altă parte. De peste Nistru valurile aruncă mereu lucrători în mare parte ovrei, flămînzi şi goi, care fac şi propagandă antibolşevică, dar şi concurenţă. De sigur că printre refugiaţii din diferite clase sînt trimişi anume de peste Nistru pentru a face o anumită propagandă. Această propagandă susţinută cu destule mijloace şi îndrăzneală în masa care până eri făcea parte din ciracii lui Cruşevan, apoi din soiuzul adevăraţilor Ruşi, pentru a deveni repede revoluţionari, cînd era ordin dela Petrograd pentru a se adînci revoluţia, nu poate să nu aibă şi succese şi să nu creeze dificultăţi. Curţile marţiale judecă mereu bolşevici mai mult sau mai puţin veritabili şi agenţi trimişi de Lenin pentru a fomenta răscoale între lucrători şi soldaţi, prin bani şi manifeste.

VII

Dar tîrgul vechiu şi tîrgul nou nu este tot Chişineul. Nu este oraş moldovenesc fără mahalale, şi Chişineul le are: Mahalaua rusească, bulgară, Pietrăria, Melesteu, Gîţăoanii, Malina Mare, Malina Mică, Valea Curvei, Petrecani, Rîşcanu, Valea Buicanii, Valea Dicescului, Rohatca Sculenilor, a Orheiului, a Benderului, a Hînceştilor.

Prin ce se deosebesc toate aceste mahalale ale Chişineului de cele ale oricărui alt oraş din Moldova? Prin prea puţin lucru. Mai întâiu, ele nu au aproape de loc ţigani, afară de fierari şi potcovari, dar şi aceştia prin stabilitate, muncă, imitaţie şi constringere administrativă au pierdut mult din aspectul aşezărilor lor şi casele lor sînt solide, văruite, împrejmuite şi puse la linie. Lăutarii, puţini cîţi au rămas din vechime, toţi au aşezări civilizate. Afară de mahalaua rusească, Bulgaria (numită aşa mai mult pentru grădinării decît pentru origina locuitorilor) şi Caucazul (locuite de Ruşi emigraţi în mare parte

sectanți, molocani sau storoveri), toate celelalte sînt pline de Moldoveni plugari, vieri, lăptari, zarzavagii, meșteșugari, grădinari, hamali, mici slujbași. Mai toți au întocmiri și așezări bune, sînt harnici și productivi. Ei se împacă mai bine cu noua stare de lucruri, care nu le atinge interesele de loc, dar le deschide mari posibilități, de care își dau sama. Obiectul marii lor mirări actuale este ușurința cu care copiii lor învață carte și transmit învățătura familiei. Cu școala rusească ei nu se prea împăcau niciodată, le era străină și grea.

Dacă straturile de sus ale societății Chișineului, biurocrația, marii proprietari și negustorimea au avut de suferit și moralmente și materialicește de schimbarea împrejurărilor și întocmirilor, masa lucrătorilor și mahalalele au rămas neatinse, noile împrejurări și întocmiri neaducîndu-le decît neplăceri ușoare și trecătoare: starea de asediu pentru organizațiile muncitorești și criza economică și financiară; dar cu starea de asediu ei erau deprinși subt regimul țarist, iar criza, își dau sama și ei, nu este un factor local. În schimb, noua stare de lucruri le-a dat liniștea și ordinea, la mulți pămînt și la toți școala și posibilitatea culturii omenești pe calea naturală, ușoară, singura posibilă a limbii și obiceiurilor rasei lor.

VIII

Basarabia și Chișineul în cadrul statului țarist erau clasate ca o provincie înapoiată, puțin cultă, aproape analfabetă. Antisemitismul și extremismul drept al lui Crușevan, Purișkevici și Serafim, pogromurile, ce au avut loc aici, altădată, au făcut o anumită reputație, care era așa de bine stabilită, încît la 1917 după constituirea guvernului provizoriu, Kerensky și sovietul lui din Petrograd au trimis pe un mare demnitar al Revoluției, advocatul Socolov, să cerceteze și să ia măsuri preventive împotriva unei mișcări antisemite separatiste sau de restaurare (contrarevoluția) la Kișineu. Rezultatul practic al acelei misiuni a fost trimiterea din Petrograd a unui grup de tineri de origină (proaspeți prozeliți ai revoluției) basarabeni cu multe mijloace, ca să adîncească revoluția, să lupte cu separatismul și ne-cultura locală. În capul acestui grup de trimiși ai lui Kerensky se aflau doi tineri, care, după ce au luptat pentru Rusia revoluționară contra separatismului, împinși de timpuri, au schimbat frontul, au devenit republicani independenți, apoi separatiști, apoi monarhiști demnitari și se mențin și acum la suprafață schimbînd firmele: naționalism, marghilomanism, țărănism, averescanism, federalism,—iar în viitor și altele, care li se vor părea că au șanse să vie la putere. Afară de acești doi, restul de 39 sosiți la Chișinău la 1 Iunie 1917 au dispărut ca și un alt grup trimis cu același scop de sovietul din Odesa.

Cu tot numărul mare de școli secundare viața intelectuală era puțin însemnată. Masa mare a absolvenților acestor școli dispărea în imensitatea Rusiei; iar puțina intelectualitate locală era tributară producției importate de peste Nistru. Înaintea războiului trăiau cu greu aici două gazete zilnice locale rusești și „Cuvîntul moldovenesc" săptămînal și lunar. În timpurile „Sfatului Țării" au mai apărut două gazete zilnice care apărau interesele naționale și locale: „Sfatul Țării" în rusește și romînește. Deși în timpurile cele mai grele și tul-

buri aceste gazete au rezistat, în timpurile liniștite ele au murit în mîinile celor din urmă ai lor conducători.

Acum apar următoarele gazete: „Basarabia" în rusește, cea mai mare, a partidului țărănesc din Basarabia. În romînește, cu litere latine sau slave, țărăniștii din Basarabia nu au nici o gazetă. „Nașe Slovo" (Cuvîntul nostru), „Novoe Slovo" (Cuvîntul nou) și „Zvezda" (Steaua) tot în rusește, toate își zic că sînt guvernamentale averescane, în realitate reprezintă nuanțe deosebite în dosul cărora se grupează diferite mici interese. Este curioasă această situație a partidelor politice locale, care își exprimă ideile și fac propagandă în limbă străină, dar foarte explicabilă: Masa cea mare romînească nu cetește de loc sau puțin. Cei care cetesc recurg la gazetele romînești mari și bine informate din București. Rămîne o pătură care își ascunde origina, rasa, trecutul, ideile, interesele și idealurile subt numele comun de „Basarabeni" pentru a nu spune din diferite motive ce sînt. Aceștia cu rămășițele rusești și cu refugiații de peste Nistru constitue masa disputată de atîtea gazete rusești, cîte n'au fost nici în timpul țarismului din cauza că nu au concurență din afară și sînt și subvenționate.

Gazete romînești în Chișineu avem două: „Dreptatea" național-liberală și „Steaua" averescană. „Dreptatea" este gazetă mare, bine informată, și bine făcută, ține de dogma și tactica partidului național liberal, cu mici abateri de rancune locale. „Steaua" romînească averescană este slabă, mică, anemică.

Avem în schimb două reviste pedagogice romînești, bine conduse de două grupuri deosebite de profesori de liceu; o foarte bună revistă juridică romînească susținută de distinși magistrați și o revistă excelentă de popularizare pentru masele țărănești „Plugarul". Mai avem reviste literare Romînești: „Moldova dela Nistru", „Vulturul Basarabiei", „Renașterea Basarabiei" și o revistă economică. Pentru un oraș care a stat o sută de ani subt Ruși, care are o imensă masă de refugiați de peste Nistru și care este de abia de trei ani al statului romînesc, în asemenea timpuri grele, producția intelectuală romînească este destul de însemnată și în progres.

Subt Ruși, orașul avea o mare bibliotecă rusească pusă gratuit la dispoziția publicului și un număr de biblioteci particulare care, ca și biblioteca orașului, împrumutau cărți pentru o plată modestă acasă. Erau mijloace de cultură și de rusificare. Pe lîngă aceasta era un număr însemnat de librării. Acum multe biblioteci, afară de acea a primăriei, s'au închis din cauza scumpetei chiriilor, învechirii și scumpirii cărților și lipsei celor rusești nouă. Pe lîngă școli s'au înjghebat și sînt în dezvoltare bibliotecile romînești. Librăriile rusești sînt reduse acum și din cauza lipsei de marfă; multe au început să facă comerț cu cărți romînești, pe lîngă cele două mari librării romînești care fac un comerț înfloritor.

Teatrul local rusesc pe timpul Rușilor ducea o existență grea din cauza lipsei de forțe locale; nu trăia decît prin operetă, trupe de drame și comedii importate și rare ori prin opere și concerte. Nici acum nu se pot da și nu se dau reprezentații: drame și comedii rusești; cele romînești, date de o înjghebare locală, cu multă sîrguință și cheltuială, nu prea au succes. În schimb trupele romînești bine înjghebate, cum a fost turneul Manolescu și apoi Demetriad, au avut teatrul plin, succes moral și material complect. Iarna aceasta a fost și

o înjghebare de operă rusească cu forțe unitare bune, cîteodată excelente (Tobuc-Caravia), dar cu secondanți, orchestre, coruri și celelalte părți (înjghebarea locală) dacă nu lamentabile, cel puțin sub mediocre. In schimb concertele diferitelor păsări călătoare, din cauza furtunii, dela Nord la Sud, au fost în cea mai mare parte foarte reușite.

Dar publicului mare, masei, fără deosebire de rasă, idei, partide, interese, etc. i-a plăcut opereta romînă și cele cîteva concerte ale orchestrei simfonice dela Iași. Aici s'au unit toți fără distincții recunoscînd caracterul decent simpatic și vesel al operetei și superioritatea orchestrei simfonice din Iași.

A fost și balet la Chișineu. Bine înțeles, forțe individuale excelente, dar tot păsări călătoare de furtună și fără ansamblu.

IX

Păturile sociale vechi din Chișineu sînt în decădere și transformare, pături nouă se ridică și se transformă și ele.

La demnitățile politice, în perioada de tranziție, s'au urcat elemente noi tinere, eșite din popor și aduse la suprafață de valurile vieții cumplite de astăzi. Ele es în cea mai mare parte din Moldoveni, nu din orașe ci dela țară, sînt mulți din neam de clerici, din răzăși cuprinși, țărani, sau dacă sînt din tîrgoveți, apoi din mahalale. Sînt voinici la trup, sănătoși, au osătură și mușchi puternici, cu dinți buni, cu poftă de mîncare și poftă de muncă pentru a-și face loc și a cuceri o situație. Au făcut școli rusești, puțini au terminat universitatea, cu greutăți mari și în timpuri turburi, cei mai mulți au studii mai reduse. Din limbi străine știu numai rusește, dar majoritatea nu o vorbesc perfect; literatura, cultura, arta universală, cași pe cea rusească, le cunosc în cea mai mare parte puțin, din manuale; origina și mijloacele materiale, greutățile vieții și organizarea societății țariste, nu le dădea posibilități mai mari de a pătrunde mai sus, de a vedea și studia mai mult, mai pe îndelete și mai adînc. Au trăit regimul țarist cu disciplina lui severă, cu necesitatea de a și disimula naționalitatea, instinctele, dorurile, gîndurile, dar căutau să se adapteze acestui regim ca să parvie a-și satisface necesitățile vieții. In același timp, îi atrăgea ce era oprit: broșurile revoluționare, cercurile, tot ce era opus organizării de stat care le oprima rasa, clasa, persoana, instinctele.

Unii au trecut și prin războiu, fiind soldați sau plutonieri, în orice caz în situații prea mici, în subordine, și au trebuit și acolo să disimuleze, să se supue și să înghită mult amar. Alții au stat pe la Petrograd—Kiev și alte orașe în mici funcții subordonați, amăriți și umili, mișcîndu-se din loc în loc, din situație în situație, prin anticamerile demnitarilor timpului: Casso, Serafim, Krupensky. In sfîrșit a venit revoluția făcută de alții departe de ei, dar izvorîtă și din amărăciunile și umilințele lor. Au trebuit să se adapteze noii situații, noilor împrejurări, noilor stăpîni ca să stee lîngă ei. Dar haosul și schimbările vertiginoase i-au respins și au trebuit să se supue mulțimii devenite stăpînă. Această mulțime aruncînd pe vechii stăpîni, a impus satisfacerea instinctului ei oprimat de rasă și de dreptate și ei au slujit-o cum ar fi slujit pe ori cine, cum ea le-a cerut, cum ei au putut și cum împrejurările au făcut.

Această pătură ține acum să-și fixeze situațiile cîștigate în noul cadru al vieții, din ea s'au recrutat în mare parte actualii senatori, deputați, unii prefecți și alți cîrmuitori mai mari sau mai mici. Pregătire și practică mare de conducere și de stăpînire nu au. Au însă o plasticitate încercată, o ușurință remarcabilă de a-și schimba aspectele, credințele, totul pentru a se menține, a ajunge, a nu mai fi supuși, a supune, a avea, a stăpîni, a lua parte la banchetul vieții. Calitățile lor îi slujesc bine, unii au ajuns la situații, mulți s'au îmbogățit repede, puțini au rămas mai în urmă, unii au căzut și cad, și valuri nouă vin, acestea însă trec prin școala noastră națională, fie universitară, fie politică. La aceștia s'au adăogit și din vechii stăpîni mai energici, mai curagioși, mai elastici, mai fără scrupule și din negustori.

Acum vezi tineri, săraci și idealiști, cu puține studii și puțină muncă, într'un an-doi de activitate politică, devenind proprietari de case și mobile scumpe, de vii, grădini, bijuterii, ducînd o trenă de burghezi, de altădată, și alături de ei speculanți de făină, cereale, navete, furnituri, schimbători de ruble, cumpărători de acțiuni, etc, etc. „Așa a fost, așa va fi".

Așa pare masa noilor stăpîni. Sînt desigur între ei exemplare rare de curățenie cristalină, de idealuri pure, de naționalism neîntinat, de democratism și abnegație încercată, dar cît de puțini par ei până ce va veni precipitarea, filtrarea și curățirea.

Din toamna anului 1918 Chișineul a devenit reședința Curții de apel. Tot atunci s'a introdus magistratura romînească. Magistratura întreagă din Chișineu: Curtea, Tribunalul, judecătoriile,—este formată în majoritate din magistrați distinși din Regat și din Moldoveni localnici foști în magistratura vechiului regim. Dintre toate așezămintele și funcționarii—supuși unei aspre critici drepte și nedrepte—magistratura singură a fost cruțată desigur pentru un prea puternic motiv: nu s'au găsit motive.

Pe lîngă curțile, tribunalele și judecătoriile de aici, a venit un număr mare de avocați din regat. Din localnici puțin s'au înscris în barou. In schimb sînt și femei avocați, și localnice și din regat. O particularitate locală în materia juridică este instituția notariatului: birouri particulare, după depunerea unui anumit examen și cauțiuni, în care se autentifică actele. Majoritatea, dacă nu toate notariatele, sînt ocupate de localnici și sînt și două notărese. Un progres față de alte părți ale țării romînești.

La celelalte instituții funcționarii sînt amestecați: localnici cu veniți din regat.

Băncile locale sînt puține, mici și slabe. Sucursalele băncilor particulare rusești, neavînd fonduri și neputînd nici lichida, nici face față plăților, mor. Sucursalele Băncilor statului rusesc, printr'o aberație, continuă încă să funcționeze, mai exact să încaseze numai. Nevoia locală de credit și nevoia băncilor din țară, de a-și plasa abundența numerarului, au creiat în Chișineu o mulțime de sucursale a Băncilor mari. Pe această cale s'au închegat o mulțime de relații comerciale și financiare strînse. Toate aceste instituții fac afaceri splendide. Este un teren unde afacerile, dorul de cîștig, a unit toate națiile—cum însă capitalul este în mare parte romînesc, acțiunea acestor instituții este binefăcătoare și în interes de stat.

X

Am arătat reputația de oraș necultural și țară la fel, pe care o avea Chișineul și Basarabia. In aceste împrejurări și, cum regimul țarist n'a fost de natură a dezvolta decît politica claselor privilegiate, și deci, fără să vrea, oprind dela politică, a dezvoltat în așa măsură spiritul de opoziție *a tout prix* în celelalte clase, încît nu se poate vorbi, mai cu samă în timpurile de tranziție, criză și suflu revoluționar în care trăim, în mediul așa cum l-am descris și cum a fost crescut și format de împrejurări, de cristalizațiuni, de organizațiuni de partide stabile și tradiționale politice. Masa mare rurală obținînd satisfacția pornirilor instictive de rasă și de posesiune a instrumentelor de muncă este liniștită ; mai sînt fulgere și valuri, dar cele de după furtună, nu de înainte. Cei ce se mișcă, se agită la suprafață pentru a nu cădea la fund. In haosul de idei, în resentimente, se observă curente, rămășițe, frînturi de organizări politice și începuturi de clădiri. Puținii Ruși și rusificații autohtoni s'au uitat mult timp peste Nistru socotind că vine repede restaurarea și cu ea trecerea din nou la Ruși, cu atît mai mult cu cît toate nuanțele de peste Nisru încurajau aceste tendințe, iar aliații noștri, cu întîrzierile lor, ajutau. Și acum cu toată recunoașterea, mulți în fundul inimii ascund dorul trecutului liniștit și îl transpun într'un viitor analog cu trecutul ! Toate nenorocirile timpului le aruncă pe noi, peste greșelile și ale noastre și ale localnicilor. In acest curent se disting elemente foarte variate. Cei mai activi din extrema dreaptă furnizează și astăzi material împotriva noastră lui Krupenschi, cei din extrema stîngă dau material tot împotriva noastră lui Smitd (social-popular), lui Moghiliansky (social-revoluționar) și Tiganco (social-democrat). Supra-extremiștii lucrează și ei mult, dar cu stăpînii actuali de peste Nistru. Ura împotriva noastră îi unește pe toți aceștia. Unii din inconștienții noștri furnizează și ei arme vrăjmașilor.

Neextremiștii sînt puțin activi, ei cer timp pentru a se adapta noilor împrejurări, sînt gata să treacă și la dreapta și la stînga și înainte și înapoi, dar preferă să stea pe loc, în spatele altora și în așteptare, iar deocamdată oftează, speră și visează, întrețin presa, opera, teatrul, baletul rusesc și critică toate neajunsurile, și cele reale și cele inventate, ale noastre.

Moldovenii și străinii mai puțin rusificați caută să se orienteze, să cîștige timp, să menție particularisme și rămășițe, prin ajutorul cărora să-și păstreze unele avantagii, în concurența vitală cu cei mai bine adaptați și pregătiți în viața de stat romînesc, veniți din altă parte.

Ii vezi și pe ei oftînd după trecut.

Elementul național activ, vechiul partid moldovenesc, care a făcut unirea, s'a risipit, în mare parte trecînd la țărănism, dela care unii din desgust, alții din interes au trecut la averescanism, alții la liberalism. Toate aceste elemente sînt în criză de creștere, maturizare și orientare. Cu toate disensiunile, participarea la munca unirii și emoțiile puternice împreună trăite, îi leagă. Dar arivismul și demagogismul unora îi pune în rezervă pe alții, le strică raporturile și sporul muncii comune, atît de necesare. Acest fapt : izvorîrea aproape a tuturor noilor formațiuni politice din vechiul partid moldovenesc

al cărui bloc din Sfatul Țării a votat unirea, explică de ce cu toate deosebirile momentane, în unele momente unirea tuturor grupărilor politice locale este posibilă.

Avem deocamdată un club și o mică grupare liberală cu gazeta ei. Este încă proaspătă și slabă această formație fără adînci legături locale. Desigur că la venirea partidului liberal la putere ea se va mări mult cu elemente oportuniste din diferite părți.

Al doilea grup este cel țărănist, mai puternic, cu mulți aderenți și organizare locală, dar sfîșiat de multe ambiții, chestiuni personale și curente variate.

Al treilea grup este cel averescan, împărțit și el din capul locului, în mai multe curente și format din elemente ocazionale disparate, mai mult cu ocazia venirii la putere, fără rădăcini adînci.

Alte grupări nu se desemnează, ca începuturi de organizare, nici cît cele descrise mai sus. Bolșevicii complotează. Foștii social-democrați, socialiști-revoluționari, socialiști-populari, deși nu par a complota,—totuși nu vor să ia parte, cu toate invitațiile,-la grupările din țară, ci privesc peste Nistru. Foștii cadeți tac sau luptă pentru autonomie sau centralism provincial. Foștii adepți ai lui Crușevan, Purișkevici, Serafim, din soiuzul adevăraților Ruși, din aderenții lui Krupensky, stau ascunși și în rezervă sau au pătruns individual la averescani, la țărăniști ; etc. In scurt timp vor deveni mulți din ei adevărați Romîni.

*

Administrația comunală locală încă din 1918 este în mîna comisiilor interimare diferite, schimbate până acum de trei ori în raport cu schimbările guvernelor. Cetățenii nu au simțit o mare diferență în modul lor de administrare : încet-încet administrația comunală se romanizează. Cu mari greutăți are de luptat, în special financiare și dacă nu face mari îmbunătățiri, nu i se poate aduce învinuirea că, în timpuri așa de grele, nu luptă cu succes pentru a menține gospodăria la limită.

Războiul, revoluția, criza economică și financiară, deprecierea banilor, schimbarea regimului de stat, decăderea unor pături sociale, venirea altora, îmbogățiri și sărăciri subite, emigrări și immigrări, perindări de diferite armate, Ruși, Nemți, Franceji, Greci, Poloni, care subt diferite și puține steaguri adunau diferite rase, clase și neamuri, toate aceste valuri au zdruncinat profund omenirea, au făcut un traumatism nervos care se manifestă cu fenomene patologice nervoase și morale cum traumatismele fizice dau manifestațiuni și turburări fizice. Și Chișineul suferă de aceste urmări cași întreaga Basarabie : banditismul, tîlhăriile, escrocheriile, șantagiile, speculațiile și toate crimele din codul penal înfloresc, cași toate manifestațiile mai reduse care nu intră în cadrul codurilor penale dar se apropie de ele. Desigur poliția, jăndărmeria și justiția luptă cu ele, dar prea încet și prea greu, suferind și personalul acesta de urmările traumatismului nervos al omenirii întregi. Pe lîngă aceasta suprapopularea orașului cu elemente străine imigrate fără ocupații, și de aici scumpetea, îngreuiază mult atmosfera. Numărul crimelor și numărul cerșitorilor în Chișineu, oraș așa de calm și liniștit în timpuri normale, este excesiv acum. Atmosfera aceasta nervoasă creiază o stare psihică totală curioasă : se nasc din nimic știrile cele mai groaznice și cele

mai neverosimile, ele se colportează din gură în gură, sînt amplificate și crezute pentru a dispărea ca stafiile și a reapărea subt alte forme.

Oricum, cu toate neajunsurile și deasupra tuturor lucrurilor trecătoare stă faptul că Chișineul se romanizează în mod vertiginos. Nu există instituție, magazin, piață, local, întreprindere unde să nu se vorbească romînește, să nu se înțeleagă elementele autohtone cu cei (cum se zice) din Regat. Protipendada, ofițerimea, magistrații oameni de afaceri, negustorimea se întîlnește la cluburi, la restaurantele dela Suisse, London, Savoia etc. împreună la mese și discuții în vizite. Mijlocașii au localuri comune mai puțin pretențioase. Iar masa, la piață și iarmaroc se înțelege perfect. Vizitarea pieții și iarmarocului, unde se întîlnește orașul și negustorimea cu satele de jur împrejur, dovedesc stăpînirea complectă a acestora din urmă. Nu auzi aici o vorbă, un strigăt, un oftat, nici chiar o înjurătură rusască. Nu se vorbește decît romînește: nu pentrucă ar fi oprite limbile străine, dar pentru simplul motiv că sînt nenaturale aici și deci imposibile mai ales acum, după ce Rușii cu o sută de ani de stăpînire silnică nu le-au putut introduce. Desfid pe oricine să deosebească un recrut moldovean din Vaslui, Iași, Fălciu, Tutova, Covurlui, etc. de unul din ținuturile Chișineului, Bălților, Sorocii, Cahulului, etc., întîlnindu-l în iarmarocul de vite de Mercuri din Chișineu. Satele, recrutarea a două contingente în armata romînă și cu deosebire școala șterg repede urmele trecutului și împing Chișineul pe calea culturii în limba națională a maselor—singura pe care se pot bizui cetățile, statele și se poate asigura mersul normal al omenirii pe calea binelui, dreptății și progresului.

Dr. P. Cazacu

Cronica Veselă

I

D-l Tăzlăoanu făcînd ingerințe pentru Reșița, deputatul Popa i-a tras o palmă.

Aveam de gînd mai înainte
Să 'nchid procesul *sine die*,—
Dar asta mi-a adus aminte
De vechea noastră simpatie!

Și m' am gîndit că nu se face
Să nu-ți trimit de la distanță,
Acum cînd ne găsim în pace,
O strofă de condoleanță...

Ți-a tras o palmă, va să zică...
Și nu l-ai apucat de guler?
O fi avînd pe tine pică
Findcă ești un fel de Schuller.

Vezi? Chiar în vremuri de prefaceri
E lucru foarte bun, prudența...
Și liberalii fac afaceri,
Dar ei salvează aparența!

Ai învîrtit tu foarte bine
Comerțul nost' cu Europa
Prin operații clandestine...
Dar ți-ai găsit la urmă Popa!

II

Sonet estival.

Din cerul mat, încovoiat pe zare
Ca un imens cuptor de porțelan,
Un soare imobil și diafan
Trimite raze perpendiculare.

Orașul „adîncit ca 'ntr-o visare"
Cu tot aspectul lui cotidian,
E bîntuit în fiecare an
De felurite boli imaginare...

Vin de departe adieri suspecte.
Prin atmosfera plină de insecte,
Se furișază molima perfidă...

Trag storul la fereastră și, de frică,
Simt inima că mi se face mică
Cît un microb de febră tifoidă.

G. Topîrceanu

Recenzii

Gala Galaction, *Răboji pe bradul verde*, Iași, 1920, Edit. „Viața Romînească", Prețul 9 lei.

Ați pătruns vreodată în unul din acele frumoase peisagii de toamnă senină, caldă și nespus de tristă? Deasupra, un cer albastru de o seninătate nesfîrșită, din care curge pe razele soarelui, molcom și obosit, o căldură îndepărtată, blîndă și bună, peste cîmpia arsă. Înainte, de o parte și alta a șoselei curate, drepte, se ridică dealuri împădurite. Frunzișul bronzat, împietrit parcă, într'o liniște de o măreție eroică, de o adîncime amețitoare, freamătă totuși o poveste molcomă, pătrunzător de tristă. E senin, e cald, e bine, și totuși peisagiul te copleșește, te întristează. Simți acolo sufletul curat și veșnic al naturii, atins vremelnic în exteriorizarea lui de aripa rece a toamnei, simți agonia verii și resemnarea măreață în fața legilor inexorabile...

Aceiași impresie o aveți cetind opera d-lui Galaction. „Nici unul din celelalte anotimpuri nu e atît de meșter pictor cum e toamna și, în acelaș timp, nici unul nu e atît de dătător de gînduri și chemător de amintiri", spune d. Galaction. Așa e și d-sa. Un pictor, în meștere vorbe, din școala impresionistă a vieții grele, a toamnei resemnate și gînditoare, „un îndrăgostit de neschimbare și trecut", un creștin prin învățătură morală și tradiție, prin umanitate și filozofie etică, nu prin credință, care îți deschide prin rîndurile lui orizonturi de natură moartă, orizonturi de trecut frumos, orizonturi de gîndire morală, profund umanitară.

Așa l-am văzut pe d. Galaction în „Bisericuța din răzoare" și în „Clopotele dela Mînăstirea Neamțu", așa e și în „Răboji pe bradul verde", apărută acum cîtva timp.

Sînt clipe răzlețe din viața unui gînditor impresionist însemnate pe bradul simbolic, veșnic verde, pe care vremea crestează urmele furtunilor și oamenii semnele capriciilor sau patimilor omenești; sînt tablouri de natură și tablouri sufletești, zugrăvite cu penița meșteră care conturează lapidar ruine istorice, biserici vechi, oameni care au trăit și clipe sufletești de o reculegere mormîntală.

Cetești și înveți din ele creștinească pietate pentru trecutul neamului, pentru ruinile-i istorice amenințate de prefacere, de nimicire, înveți pietate recunoscătoare pentru marii noștri morți; înțelep-

lui rege Carol, blîndul Anghel, Caragiale, Coșbuc: afli deșertăciunea vanităților omenești și înveți umanitatea și dragostea pentru cei mici și resemnarea cuminte creștinească în fața nenorocirilor. Cartea scrisă pentru cei puțini, artiști din suflet, umaniști din inimă, aduce liniștire patimilor și îndeamnă la gîndire și reculegere.

S'au scris multe despre autorul acestei cărți: a fost învinovățit și atăcat pentru ideile lui, de acei care căutau țapi ispășitori incapacității lor. I s'a făcut o vină din atitudinea lui din timpul neutralității și a fost acuzat și de internaționalism. Cetind ce-a scris el, înțelegi cită patimă nedreaptă și josnică era în atacurile îndreptate contra lui, cași contra multora ca el.

E atita dragoste pentru trecutul neamului romînesc în tot felul lui de a simți, încît „germanofilismul" lui nu putea fi pornit decît din convingere sinceră și rîvnă pentru binele țării. Cunoaște, din acest trecut, frumoase și înălțătoare pagini însemnate în piatra înverzită de vreme a atitor ruini istorice. Și o spune în însemnarea despre Agapia veche: „Cît de mult ne pare rău că atîtea castele, cetăți și mînăstiri, despre care amintește istoria, nu se mai dovedesc azi pe fața pămîntului romînesc!"

Cu cită pietate și dragoste recunoscătoare vorbește de regele Carol: „Din obscuritatea noastră sălbatecă și mîndră, am iubit pe acest stăpîn înțelept", spune în: „Carol Vodă a închis ochii". „L-am iubit ca pe un părinte, pe marele Vodă Carol"—scrie el în altă parte, unde termină cu următoarele cuvinte: «De e pace, vom merge la daurita catedrală Curtea de Argeș, și vom șopti pe lespedea cea nouă: „Iartă-ne că te-am hulit și te-am mihnit ca niște neînțelegători!" De e războiu, vom merge și ne vom ruga fierbinte: „Roagă-te lui Dumnezeu, suflet mare, pentru izbînda neamului romînesc!"»

În fața frămîntărilor politicianilor noștri, înaintea intrării în războiu, scrie: „Și e un gînd de mîngîiere și e un gînd de mîndrie, că armata noastră este expresiunea viguroasă a întregului popor romîn și scut de fier pe trupul țării noastre".

Simțirea romînească, legată strîns de pămîntul romînesc, și-o spune în: „Pe valea Dîmboviței": „Pe brînci lingă Dîmbovița și cu ochii pierduți în năvala ei înspumată și verzue, te simți una cu această apă străbunică, una cu acești munți, cuibul vechilor viteji, una cu acest pămînt iubit, plătit, răscumpărat de atîtea ori, în sînge și lacrimi."

Apoi, nu se cheamă asta naționalism?... Și dacă ideile umanitare îl duceau la înfrățirea socialistă internațională, ascultați totuși ce spune: ...«De un singur lucru nu-mi stă inima la loc. Noi Romînii din Regat (mai ales acești cîțiva care stricăm hîrtia și purtăm haine negre) am fost și noi printre cei care au crezut cu superioritate într'un noian de idealuri dovedite azi pe șapte fronturi de bătălie ca mincinoase și absurde... Ne trebuia pacea universală, grădina lui Epicur și seninul ireligiunii! Și azi ne frecăm la ochi, ca deșteptați din somn și ne plesnește în cap ideia că nu era așa de prost, cum ne părea altădată, cel ce recomanda popoarelor ca lozincă eternă: „Să-ți fie frică de Dumnezeu și să păstrezi uscat praful de pușca!"»

Aceiași cumințenie îl face să spue în „La Sinaia": „Tradiția pe care marele rege mort a căutat s'o răsădească pretutindeni, pe cultmea aceasta, cași în sîngele poporului, în trebile Statului cași în zbuciumatele noastre suflete—a fost să fie o încercare uriașă, dar fără noroc? O Romîni, Romîni! deschideți cronicile neamului, învățați ce-au fost fainicele domnii romîne timp de sute de ani, dați-vă sama din ce haos îngrozitor am eșit noi azi în fața lumii și pricepeți că norocul popoarelor nu e niciodată un cîștig de loterie, ci o lentă și avară și dureroasă consolidare seculară!"

Neînțeles de mulți, prigonit pe nedrept, d. Galaction face parte din puținii oameni de caracter pe care îi avem.. De aici vine și căldura cu care d-sa ne dă la sfîrșitul volumului, într'un duios colorit, portretul d-lui Stere.

O. ALEXIU

***

Spiridon Popescu, *Contribțiune la munca pentru ridicarea poporului* (Scrisori către învățători, preoți și către cei ce vor să-și cunoască neamul), Editura „Viața Romînească", 1921 București.

Deschizi cartea cu îndoială: încă unul care scrie despre lucruri prea cunoscute, cu clișeele obișnuite, spre a da îndemnuri de atîtea ori repetate. Dar e destul să cetești două-trei pagini ca să vezi că îndoiala ta a fost pripită, că autorul nu-i un suflet de rînd, ci unul din cei mai ageri cunoscători ai sufletului săteanului romîn.

Rămîi încîntat și surprins.

Încîntat de modestia cu care autorul analizează resorturile sufletești ale vieții țăranului romîn; surprins, pentrucă bagi de samă cu uimire că până acum n'ai priceput nimic din această viață, pe care credeai că o înțelegi desăvîrșit. Vezi că ai fost un străin între ai tăi, că i-ai răstălmăcit și deci însuți nu ai putut fi priceput de ei.

Te apucă un fel de ciudă împotriva simplismului vinovat cu care până acum ai privit toate chestiunile în legătură cu viața sufletească și culturală a săteanului: cartea lui Spiridon Popescu luminează și purifică.

Îndrumările lui vor fi firește eficiente tocmai pentrucă ele pornesc dela o minunată și adevărată intuiție.

Autorul e născut la țară unde a petrecut un timp îndelung; tot ceiace înfățișează în cartea lui e rezultatul unei nemijlocite experiențe. El a văzut prea de aproape viața săteanului pentru a se lăsa înșelat de statisticile obișnuite asupra știutorilor de carte și analfabeților. Vezi cu uimire că numărul analfabeților e cu mult mai mare decît credeai, pentrucă el cuprinde o prea mare parte tocmai dintre acela care au urmat la școală și pot scrie și ceti: dovadă—rezultatele școalei rurale.

Cartea nu e încă un mijloc de ridicare pentru țăranul nostru: el nu-i pricepe rostul! În viața de toate zilele nu se simte vre-o deosebire între absolventul de patru clase primare și neabsolvent; și unul și altul trăesc barbar de nehigienic, nici unul nici altul nu întrebuințează cerneala și hîrtia, nu cetește cărți sau ziare, nu știe mai multă socoteală decît cea care se poate face pe degete. Gospodăria absolventului nu-i mai aleasă decît a celui ce niciodată n'a călcat pragul unei școli primare. Și unul și altul sînt superstițioși și se lecuesc cu babe.

„Culmea ironiei ori a durerii: o bună parte din semnatarii protestelor contra legii obligativității iscălesc nu prin punerea degetului, ci cu propria semnătură".

Acest din urmă fapt e concludent: țăranul — chiar cel trecut prin școală—*nu pricepe rostul școalei*. De aici repulsiunea sau indiferența lui pentru ea.

Cauza fundamentală a răului e că nu există legătura sufletească necesară între învățător și sat. De aici urmează și faptul că și școlile de adulți „sînt o iluzie mai mult".

„Simpatia satului pentru învățător e necesară". Săteanul nu înțelege folosul cărților și deci al învățămîntului. Convingerea lui trebuește făurită pe toate căile, altfel învățămîntul primar e o costisitoare amăgire.

Dar vezi că:

„Învățătorul, victimă a orașului, tot căutînd să-și păstreze demnitatea, rămîne străin de sufletul țăranului... Fruntașii satului nu sînt totdeauna și oameni simpatici satului. Țăranii deci nu au nici un motiv să simpatizeze pe învățător din moment ce-i vedeau în tovărășia fruntașilor de sat".

Urmează partea II-a a cărții: „Îndrumări".

I se arată institutorului că pricina răului nu e în faptul că el se află într'un sat străin de satul său natal; că locuirea în satul natal e legată cu o mulţime de neplăceri care strică rolului său. Pe de altă parte nici într'un sat străin nu se pot găsi prietini între fruntaşii satului, care nici ei nu pricep rostul şcoalei.

Nu rămîne decît ca învăţătorul să se impue prin valoarea lui personală şi a familiei lui (de aici interesantul capitol despre căsătoria învăţătorului) şi mai ales prin tactul lui.

Cu o adîncă pătrundere înfăţişează autorul arta de a captiva sufletele simple ale ţăranilor. Dela „Popa Tanda" al lui Slavici nime n'a adîncit mai mult menirea de pedagog social. Tot aşa de pătrunzător se arată meşteşugul „de a scăpa teafăr din amestecul cu ţăranii". E o adevărată strategie care trebue condusă cu iubire pentru „duşman", cu o continuă stăpînire şi supraveghere de sine şi mai ales prin exemplul strălucitor al strategului.

Unde culminează măestria autorului sînt cele două capitole în legătură cu tendinţa firească spre răscoală a ţăranului nemulţumit (scrise în 1903!). Cetirea lor e trebuincioasă pentru oricine vrea să „realizeze" desăvîrşit mecanismul atît de simplu, dar tot atît de primejdios al răzvrătirilor ţărăneşti.

Expunerea clară, populară, plină de un sănătos umor romînesc, stilul curgător şi atractiv fac din cartea d-lui Spiridon Popescu una din cele mai interesante cărţi, în acest gen, scrise în romîneşte.

Cartea luminează şi purifică. Lectura ei e indispensabilă celor ce se dedică carierei de luminători ai poporului şi în acelaşi timp o comoară de lucruri nouă pentru cei mai mulţi dintre noi, care în chestia învăţămîntului rural „urechi am avut şi nu am auzit, ochi am avut şi nu am văzut".

I. OLIMPIU STEFANOVICI

***

Maximilian Costin, *Vioara.—Maeştrii şi arta ei,* Edit. „Viaţa Romînească", Bucureşti, Preţul 15 lei.

Cartea d-lui M. Costin, frumos tipărită şi admirabil ilustrată, este primul pas spre satisfacerea unei nevoi culturale, demult simţită la noi. Sîntem un popor cu neobişnuite însuşiri muzicale, care orbăcăeşte totuşi, lipsit de îndrumare, căutîndu-şi idealul de armonie şi melodie.

La noi nu există o tradiţie muzicală; concertele sînt un lux al bogaţilor şi îmbogăţiţilor, iar profesorul de muzică—vocală sau instrumentală—cînd e bun, e inaccesibil maselor mari, iar cînd nu e o călăuză competentă în tainele artei muzicale, atunci e mai mult decît nefolositor.

Există rătăciri şi superstiţii în muzică, cum există în orice măestrie. Nenorocul e că ele la noi sînt exploatate de nepricepuţi, rătăcind şi mai mult pe bietul pelerin în drumu-i spre Paradisul de care vorbeşte Beethoven. Nu trebue să se uite că iniţiarea muzicală a societăţii e o problemă culturală ce nu îngădue amînare.

D-l M. Costin are deosebitul merit de a face primul pas în această direcţie. Cartea d-sale poate fi cetită cu acelaşi interes de marele public, de toţi iubitorii de muzică şi istorie muzicală şi mai ales de violonişti.

Dupăce face cu multă pricepere istoricul viorii în legătură cu familia ei, autorul dă lămuriri clare asupra actualei construcţii a instrumentului.

In deosebi de captivant e capitolul despre Maeştrii Viorii, în care ni se arată devotamentul marilor inspiraţi, evoluţia înaripată spre idealuri tot mai înalte. Portrete succinte dar exacte, împreună cu o limpede caracterizare a şcoalelor violonistice, dau fiecărei pagini un

deosebit interes. Corelli, Tartini, Viotti, Paganini, Joachim, Ysaye, primesc deplina lor semnificaţie în galeria maeştrilor cîntăreţi din strune (Păcat că lipseşte o listă sistematică a celor mai bune lucrări din literatura viorii).

In capitolul despre vioara în Ţara Romînească, avem lămuriri preţioase asupra desvoltării interesului pentru muzică la noi, asupra rolului pe care l-au jucat violoniştii-apostoli ca Teodor Burada, Caudella, asupra nobilului sprijin pe care Regina Elisabeta l-a dat măestriei muzicale la noi în drumul ei spre culmea violonisticei romîne: George Enescu.

Dar unde d. Costin excelează, e partea finală a cărţii: despre arta vioarei.

Distins profesor de vioară şi pedagog muzical, avînd o bogată cunoştinţă a instrumentului şi a literaturii lui, d. Costin înfăţişează cu o deosebită înţelegere şi intuiţie psichologia specifică a violonistului. Cu dragoste, el dă minunate sfaturi elevilor viorii, le spulberă neîncrederea firească, îi încurajează întru învingerea multelor greutăţi tehnice şi de interpretare: simţi în autor pe omul care cunoaşte intim lucrurile de care vorbeşte. Cartea d-lui Costin e un prieten, un profesor, bun şi înţelegător pentru orice elev, — cartea d-lui Costin e o adevărată facere-de-bine.

I. OLIMPIU STEFANOVICI

***

Norman Angell, *Tratatul de pace şi haosul economic european* (The peace treaty and the economic chaos of Europe), London, Swarthmore press).

„O mare parte a Europei e ameninţată de istovire şi ruină. Rusia s'a cufundat deja în noapte, şi riscul ca şi restul să-i urmeze e de fapt foarte grav. Faptul în realitatea lui brutală e că Marea Britanie e o insulă foarte mică în marginea continentului şi că pe acest continent cei 70 milioane de Germani reprezintă factorul naţional cel mai important şi formidabil. Nu poţi avea o Europă stabilă fără o Germanie stabilizată şi nu poţi avea o Mare Britanie stabilă şi prosperă cît timp Europa se bălăceşte alături în confuzie şi dezordine"...

„...Am semnat tratatul de pace, nu pentrucă îl consider un act satisfăcător, dar pentrucă e imperios necesar să se sfîrşească războiul. Adevărata muncă pentru facerea păcii va începe numai după ce acest tratat va fi fost semnat... Tratatul nu-i decît lichidarea situaţiei de războiu mondial"..

Generalul Smuts.

Prin aceste două citate, unul pus ca motto, iar celalalt ca notă în cursul cărţii, autorul lămureşte vădit scopul cărţii sale. N. Angell e cunoscut mai ales prin volumul său, cu mult zvon înainte de războiu, „Marea Iluzie". Cine l-a cetit îşi va aminti cu cîtă limpezime şi pătrundere se arată primejdioasa zădărnicie a celace autorul numea atît de nimerit: iluzia hărţilor geografice. Pentru această iluzie, spunea N. Angell, popoarele sacrifică fluvii de sînge omenesc, pentruca apoi deşteptîndu-se din furia distrugerii, să vadă că certurile internaţionale ar fi putut fi vidate pe o cale cu mult mai uşoară şi eficace.

Dar cum omenirea nu a ascultat niciodată pe gînditori ci totdeauna pe vorbitori, cărţile de felul „Marei Iluzii" au rămas voci în pustiu.

După marea nenorocire, urmare firească a marei iluzii, n'au lipsit glasurile care cu mai multă sau mai puţină autoritate şi talent şi-au spus drept şi cinstit cuvîntul lor.

Un astfel de cuvînt e cartea de care voesc să vorbesc aici a lui N. Angell care, alături de cartea lui Keynes, e unul din cele mai simptomatice semne ale deşteptării.

După ce Angell arată, şi după rapoarte oficiale engleze, starea de plîns în care se află Germania după încheerea păcii, cu degenerarea fizică şi morală a locuitorilor ei, el accentuează teza sa că această stare nu poate fi indiferentă Angliei şi celorlalte state învingătoare, întrucît ea aduce o scădere a producţiei atît pentru Germania cît şi restul Europei, producînd o stare haotică generală.

Fraza obişnuită că Germania trebue să plătească crimele ei, autorul arată că se bazează pe o eroare de judecată logică care la rîndul ei aduce o... eroare de ordin moral şi desigur şi politic: pedepsirea prin foame şi privaţii în afară de demnitatea omenească a copiilor germani nenăscuţi încă pe vremea începutului războiului şi a invadării Belgiei. In loc de: „Noi n'am contribuit la înfometarea copiilor Germani", zice Angell, trebue să zicem: „Sîntem puşi în dilema de a sili copiii inamici să moară de foame sau de a ne primejdui pacea noastră şi viitoarea pace a lumii."

Dar nu numai atît. E clar că ţări ca Germania şi Austria înfometate, bancrute şi într'o stare de dezordine lăuntrică, nu pot plăti nici o despăgubire. In paranteză spus, procedeul seamănă cu ordinul cunoscut: „Fă-le perie, fă-te cizmă! etc".

De aici urmează fatal pentru Anglia că, „nepuţind să-şi strîngă datoriile ei continentale, nu poate plăti datoria ei faţă de America". Concepţia „rivalilor comerciali" se bazează pe un simplism, întrucît Britania poate să-şi menţină populaţia numai în virtutea comerţului cu „inimicii" ei comerciali; căci dacă s'ar putea închipui o scufundare subt mare printr'un cataclism, a acestui inamic,—rezultatul pentru Anglia ar fi pur şi simplu pierderea pieţii Europei centrale.

Care-i efectul acestei stări de lucruri pentru Germania şi restul Europei? Bolşevismul va creşte inevitabil. Ce-ar fi dacă în locul maselor analfabete ruse, 60 milioane Germani, superior educaţi, ar fi mînaţi de foame spre experienţa comunistă? Căci unde e lipsă absolută, trebue să se facă o egală împărţire a bunurilor: or această egalitate e primul pas spre statul comunist". *

Inţepenirea în atitudinea de pedepsitori care nu văd relaţia strînsă economică între pedepsiţi şi ei, dovedeşte că „lumea cea nouă se întemeiază pe cea mai crudă şi goală afirmare a forţei şi că lucrurile pentru care tinerii noştri au fost îndemnaţi să-şi jertfească viaţa — drept, justiţie, milă, apărare a celui slab n'au fost realizate".

Cît despre problema despăgubirii, „partide puternice continuă să creadă că pentru a mulge vaca, intâiu trebue să-i tai gîtul".

Atunci se vede că nu vrem o indemnitate germană, căci moneda germană n'are nici o valoare, dacă Germania nu exportă. Şi dacă vrei ca oamenii să lucreze pentru tine, nu trebue să începi prin a-i lipsi de uneltele lor.. „Şi iarăşi marele cumpărător al Angliei a fost continentul".** Aşa că problema foamei în Germania e o parte din problema integrală a restaurării vieţii economice europene pentru a preveni foametea, nu numai la populaţia germană, dar şi la vecinii ei.

Problema se complică cu timiditatea Americei de a relua legăturile normale cu Europa ameninţată de bolşevism tocmai din pricina tratatului de pace: Vanderlip indică aceasta în cartea citată.

Haosul economic perpetuat de tratatul de pace face ca statele să se teamă „de cîteva mii de pamflete bolşevice, prost tipărite şi de agitatorii care poartă revoluţia într'un geamantan".

Dar poate se va răspunde că nu tratatul e de vină. La aceasta Angell răspunde arătînd relele economice ale tratatului după cum urmează.

* Nu ne-au adus, zilele acestea, ziarele vestea că Lenin e foarte încîntat de neînţelegerile între Franţa şi Germania, întrucît ele pregătesc ţarina pentru maximalism?

** Frank A Vanderlip în cartea sa: „Ce s'a întîmplat Europei".

Tratatul:

1. Lipseşte Germania de mai mult decît trei sferturi din mineralul de fier pe care se baza până acum industria germană;
2. Transferă suprafeţe carbonifere şi cere predări de cărbuni din restul izvoarelor;
3. Lipseşte ţara de principalele ei surse de zinc;
4. de potasă în Alsacia;
5. de mari suprafeţe agricole;
6. Cere 140.000 vaci de lapte şi o mare cantitate de unelte agricole, deşi lipsa de lapte pentru copii a avut în adevăr un caracter foarte grav;
7. Lipseşte Germania de toate coloniile ei care erau izvoare prospere de material brut;
8. ... de drepturi împărtăşite în comun cu alte naţiuni în Maroc;
9. de stabilimentele ei în China;
10. ...de mari cantităţi de material rulant şi vapoare;
11. Pune principalele ei comunicaţii fluviale subt controlul aliaţilor;
12. Blochează comunicaţia directă cu Rusia, căci teritoriul Memel a fost anexat de Aliaţi tocmai în acest scop;
13. Supune principalele industrii germane cererii Aliaţilor, dîndu-le acestora puţinţa de a le controla;
14. Pune comerţul extern al Germaniei subt controlul Aliaţilor.
15. Şi după toate acestea impune Germaniei o despăgubire ce poate fi plătită numai cu ajutorul unei industrii naţionale lucrînd cît mai eficient şi al unui export cu mult mai mare decît înainte de aceste pierderi;
16. Amînă a indica datoria Germaniei până în Mai 1921. Şi în sfîrşit:
17. Neglijează să facă propoziţii pozitive sau definite pentru elementele indispensabile industriei germane: acces la hrană, materii prime, tonaj, pieţe şi împotriva discriminaţiilor fiscale ostile din partea statelor vecine.

Vina fundamentală a tratatului e de a fi încercat să împace două lucruri ce se exclud: „A încercat să reducă puterea economică a Germaniei şi să prevadă sume pentru reparaţii; să abată gîndul acestei naţiuni prin firea ei activă şi disciplinată dela planuri agresive şi să nu-i dea nici o posibilitate de muncă paşnică". E clar că în felul acesta „recucerirea Lorenei devine pentru Germania, nu o chestie de mîndrie vexată, ci de lipsă de hrană".

Fatal urmează o rezistenţă din partea statelor oprimate şi o revenire la blestemul balanţei puterilor, împotriva cărora Aliaţii au protestat atît de mult înainte de armistiţiu

Care e remediul acestei stări de lucruri? Indispensabila revizuire a păcii, căci zice Angell: „Preţul unui naţionalism eficient e un internaţionalism economic care să promoveze munca".

La o mai aproape privire vedem că azi încă nu avem o legiuire internaţională care să privească problema dintr'un punct superior aceia ce numim suveranitate naţională.

Că o legiuire internaţională poate—exista s'a văzut în timpul războiului, cînd numai graţie unei organizaţii interaliate a putut fi hrănită toată partea europeană a Antantei. Le împiedeca o organizaţie internaţională şi supranaţională — ceiace *fireşte* nu înseamnează antinaţională — care să joace rolul unui tribunal şi unei poliţii care, — *toţi* avînd reprezentanţi, să fie ascultată de toţi; ea ar trebui să se întemeeze pe un cod economic al naţiunilor.

Spaţiul nu-mi permite să enunţ principiile care, după Angell, ar fi temelia unei astfel de organizaţii; dar e clar că dacă ea a putut fi parţial realizată de dragul războiului, nimic nu împiedică realizarea ei de dragul păcii şi al bunei stări universale.

„Maşinăria administrativă a unui internaţionalism activant al mun-

cii există deja într'o formă rudimentară". La conferința muncii și socialistă (Berna, Februarie 1919), rezoluția privitoare la Liga Națiunilor între altele spunea următoarele:

„Liga Națiunilor ar trebui să aibă putința de a se dezvolta prefăcindu-se într'un organ de control al producției și al distribuirii alimentelor și materiilor prime în întreaga lume, avînd ca scop ridicarea acestei producții și distribuții la cel mai înalt grad posibil de eficiență".

Celor cu *fiat justitia*, Angell le amintește cuvintele lui Wilson: „Noi n'avem nimic cu poporul german.... Nu sub impulsul lui guvernanții lui au pornit războiul. Noi nu dorim nici o represiune împotriva poporului german..." Și Angell continuă: „Oare toate aceste declarații solemne sînt pe cale să devină petece de hîrtie — pagini zmulse din cartea inamicului?"

Meritul cel mai de samă al cărții lui N. Angell — cași al cărții lui Keynes — e de a fi pus problema, nu din punct de vedere umanitarist-internațional, ci din punctul de vedere cel mai accesibil bunului simț: al interesului național bine înțeles. Cu tinul lui simț pentru independența fenomenelor economice, Angell demonstrează că e în interesul țărilor învingătoare punerea în stare a Germaniei etc. de a produce cît mai mult, întâiu pentru a plăti despăgubirile și apoi pentru limpezirea haosului economic artificial, provocat de o pace artificială. Cu alte cuvinte, interesul național nu poate subsista fără o organizare internațională, fără codul economic al Națiunilor. Precum în culoarea albă se cuprind toate culorile, din punct de vedere al fizicii, tot așa din punct de vedere politic, „în steagul alb al păcii universale se cuprind toate culorile naționale. Internaționalismul e condiția sine qua non a naționalismului — oricît, sub sugestia frazelor curente, s'ar părea paradoxal.

I. OLIMPIU STEFANOVICI

***

Chr. Zervos, *Un philosophe néoplatonicien du XI siècle: Michel Psellos*, Paris. 1920, Ed. Ernest Leroux.

Filozofia bizantină (529 - 145) n'a fost nicăeri încă amănunțit studiată, cu tot interesul mereu crescut pentru bizantinologie din a doua jumătate al secolului al XIX-lea. Că la noi nu s'au publicat studii asupra filozofiei bizantine, deși ar fi fost așa de trebuincios din cauza apropierii geografice, etnografice și a influenței externe ce am suferit, nu e de mirat, din cauza greșitei orientații cu totul apusene a filozofilor și a celor care au profesat filozofia la noi în ultima sută de ani, și din cauză că noi, în general, privim cu dispreț cultura bizantină prin cea fanariotă, și pe cea fanariotă printr'un șovinism, devenit inutil acuma față de dînsa. Inceputuri de a privi obiectiv cultura bizantină și fanariotă s'au făcut la noi de istorici, dar ele nu au avut ecou în preocupările filozofice înstrăinate. Totuși reacțiunea va veni cu siguranță, întorcînd acasă la noi în Orient o parte din energia îndreptată prea mult asupra Apusului.

Din studiul erudit, întins și uneori viu, pe care Zervos, deci un oriental, il prezintă asupra lui Psellos, cetitorul poate vedea ce interesantă ar fi pentru noi bizantinologia.

Activitatea lui Psellos s'a petrecut, aici nu departe de noi, la Constantinopol. Nu ea să ne intereseze? Aici, aproape de noi, s'a dezvoltat o cultură ce a provocat renașterea apusană. Ne interesează grozav renașterea apusană și nu vrem să știm de cultura care a provocat-o, plecînd de aproape de noi? Gloria lui era așa de răspîndită, încît cum se laudă singur într'o scrisoare: „Celții și Arabii au devenit captivii noștri. Nilul stropește pămîntul Egiptenilor, dar numai vorbele mele îi însuflețește. Intrebați pe Persani și pe Etiopeni, și ei vă vor spune

că mă cunosc, mă admiră și mă caută. Nu demult a sosit unul din Babilonia, adus de o nestăpînită dorință de a se adapa dela izvoarele cuvintelor mele". Nu e interesant? Ce scriitor a lăsat scrieri de aritmetică, geometrie, muzică, astronomie, fizică, științi naturale, astrologie, filozofie, poezie, gramatică, metrică, retorică, meteorologie, medicină, drept, agricultură, divinație. Nu e atractiv un spirit așa de învățat? Ca profesor la Academia din Bizanț, el era un om modern, în senzul bun al cuvîntului, și ar putea și acuma să servească multora de pildă. Făcea cursurile tratînd problemele în linii generale, lăsînd studenților să le dezvolte în amănunțimi; căuta să crească mai mult cugetarea, decît să încarce memoria studenților: alegea așa problemele încît învățătura lui să fie o preparare pentru viață; cînd simțea că studenții sînt obosiți, plasa cîte-o mică anecdotă sau cîte o altfel de abatere instructivă; avea relațiile cele mai blînde cu studenții, îi numea copiii sau frații lui; le trecea cu vederea multe defecte, și cînd se cam întreceau cu gluma și-și pierdeau prea multă vreme cu teatrul, jocul, circul, sau nu veneau la curs din cauza ploii, nu-i dojenea aspru, ci numai le amintea cum muncește el regulat până în adîncul nopții, zilnic, și cum filozofii antici înfruntau cele mai obositoare și primejdioase călătorii de studii, departe. Nu e modern și frumos? Unde e pedantul mucegăit, cum s'ar crede? Găsim la dînsul, teorii moderne ca aceia de a face filozofie întemeiată numai pe fizică, matematică și logică, sau ca încercarea actuală eftină a unor expresioniștii germani de a concilia creștinismul cu nietzscheianismul (helenismul). Noutatea serioasă în filozofie nu poate fi îndeajuns recomandată, căutată, ajutată și slăvită, dar pentru pseudonoutate și pentru mania de noutate nimica nu e mai bun decît o cură îndelungată și îngrijită de istoria filozofiei. Nu e utilă bizantinologia? Psellos era un spirit liber: făcuse, în vreme de creștinism acut, critica bibliei și a noului testament, arătînd contradicții și imposibilități în biblie, obscurități în noul testament. Ce mai vor liber cugetătorii? Fiind acuzat de păgînism, Grecul șiret și neeroic a făcut imediat declarație de creștinism ortodox. Nu sînt de actualitate asemenea specimene de conștiință? Dela mari funcții împărătești a trecut la mănăstire călugăr și pe urmă a revenit la viața mireană. Nu e o mobilitate de spirit modernă? Invățămîntul universitar era pe atuncea gratuit. Nu e trist și umoristic, cînd ne gîndim la democrația de azi de după revoluția franceză și dela Ploești? Psellos combate teoriile enchiste, care au influențat mult concepția filozofică a țărănimii noastre. Nu ne interesează? Psellos se ocupase să scoată din proverbele populare grecești înțelepciunea filozofică ascunsă în ele. Pentru cine nu s'o fi gîndit dinainte de a face aceasta cu proverbele universale și în special cu cele romînești, nu poate fi bizantinul Psellos sugestiv? Nici cetirea lui nu e greoae, căci era de o „supleță, eleganță și de o gravitate dulce" și cu o „fantezie abundentă".

Ocuparea cu filozofia popoarelor orientale, și deci și cu cea bizantină, va fi de bună samă una din sarcinile de viitor ale filozofilor și ale profesioniștilor în filozofie dela noi.

GH. SAVUL

***

Principesa Blücher, *O soție engleză în Berlin*, un volum de XI, 336 pagini, apărut în editura Constable Company Limited, Londra, 1920.

Este jurnalul Principesei Blücher, născută Miss Evelyn Stapleton-Bretherton și căsătorită cu urmașul celebrului „Marschall Vorwärts". In timpul războiului a trăit în Germania acolo, la izbucnirea ostilităților a trebuit să se întoarcă din Anglia, unde obișnuit locuia. Autoarea nu-și ascunde simpatiile — ba adîncul patriotism englez. Din cetirea acestui Jurnal rămîi cu convingerea că, oricît de intime ar fi legăturile unei căsătorii mixte, tot nu este cu putință ca cineva să-și schimbe realmente naționalitatea — cel puțin cînd este vorba de Englezi. Parțialitatea vădită pentru Englezi poate să fie datorită și datei apa-

rițiunii volumului, după sfîrșitul războiului autoarea dorind să armonizeze actele sale cu rezultatul evenimentelor. Mai suspectăm chiar că poate foarte bine fi vorba despre o pledoarie față de aristocrația engleză devenită atît de intolerantă, pentru a i se înlesni întoarcerea în Anglia, căci după armistițiu autoarea a părăsit Germania instalindu-se în Olanda. Modul cum este redat Jurnalul, nu zi cu zi, cînd am putea controla nașterea și evoluțiunea sentimentelor, ci subt formă de compilațiune pentru spațiuri de timp,—de obiceiu luni întregi și fără urmare absolută,—caută să întărească această bănuială.

In paginile sale autoarea ne redă viața cercurilor înaltei aristocrații germane, mai ales în Berlin, în tot timpul războiului. Este evident o persoană inteligentă și cultă și nu-i lipsesc nici pretențiuni de a scrie literatură, fără însă a dovedi însușiri prea personale.

Următoarele aprecieri atribuite unui conte K, asupra psichologiei Germanilor—dar care, prin forma lor paradoxală cu privire la Englezi „din care s'au eliminat urmele omului primitiv", ne dovedesc îndeajuns că în realitate sînt expunerea ideilor autoarei și ne dau o foarte bună idee de stilul său literar.

„In realitate noi (Germanii) sîntem o națiune de țărani muncitori de pămînt, în sensul cel mai întins și de aceia mai mult în contact cu natura decît Englezii și posedăm defectele și calitățile muncitorilor cîmpenești. După cum mica Anglie modernă prezintă un peisaj îmblînzit până la aparența unei grădini de flori sau a unui parc bine îngrijit, tot astfel veacurile de cultură netulburată și era îndelungată de prosperitate industrială și comercială au avut ca rezultat de a elimina urmele omului primitiv din Englez. Englezii sînt produsul unei culturi artificiale. Germanii sînt într'un grad mult mai mare produsul Naturii. Deabia în Scoția sau în vestul Irlandei se întîlnește ceiace se apropie oarecum de virginitatea neatinsă a întinselor șesuri nisipoase germane, unde vîntul poate sufla în voia lui cea bună, năvălind cu viscolele din răsărit, sau de tragicul întuneric al marilor păduri de brad germane, locul de origină a cel puțin jumătate din legendele și basmele Europei, sau de augusta frumusețe a munților acoperiți de ghiață unde omul poate rămînea atît de singuratic în fața Domnului."

„De multeori Germanii sînt numiți brutali, dar consider că ei sînt numai tari și simpli. Dela Natură ei au împrumutat puterea de caracter nemăestrită și întocmai după cum ea nu este întotdeauna milostivă, dar din contra sălbatecă, nesimțitoare și crudă, tot astfel și noi am devenit neînduplecați în lupta cu dînsa. Geniul rasei noastre derivă dela pămîntul pe care am trăit. Sîntem filozofi și artiști, calități provenind din contactul cu Natura; sîntem însă diplomați și politici proști, acestea fiind calități purcedînd din contactul cu omenirea. Posedăm istețimea țăranului, iar nu viclenia omului de societate. Intocmai după cum trupurile noastre exprimă mai bine puterea și cerbicia și sînt mai frumoase în costumele noastre naționale, decît în creațiunile modei pariziene, tot asemenea și sufletele noastre n'au fost educate pentru a exprima gîndurile și sentimentele noastre prin mijlocul acelor reticențe mai subtile pe care dumneavoastră le denumiți tact, iară noi lipsă de sinceritate. Dar admițînd că sîntem brutali și agresivi cîteodată, dar sîntem totodată mari și eroici, iar idealurile noastre bărbătești și femeești sînt Siegfrid-ii și Brunehildele Niebelungenliedului, figuri care personifică pasiunile primitive ale omenirii.

„Adesea sîntem acuzați de îngustime de vederi, pedantism și meschinărie. Uitați că am fost totdeauna siliți să ne îndreptăm spre interior privirile noastre și să concentrăm atențiunea asupra noastră și a dezvoltării noastre intelectuale. N'am putut avea expansiunea Englezilor care datoresc largul lor spirit de generozitate, pe care-l admirăm într'atîta, mai ales faptului că reflexul lor sufletesc a fost îndreptat spre țeluri depărtate în alte continente. Inainte de toate noi Germanii sîntem niște combativi. Fără granițe naturale la Răsărit ca și la Apus, am avut întotdeauna vecini hrăpareți gata să năvălească la noi."

Principesa Blücher nu ne învață însă nimic nou cu toată pozițiunea ce o ocupa.

Este de mirat chiar, cum cercurile înalte pe care le frequenta erau dispuse să dee crezare aceloraşi basme ca publicul de rînd. Astfel ea ne vorbește de Ruși care cu tunuri cu tot se înecau în Lacurile Mazuriene (știm că Ludendorff contrazice această versiune populară). Susține că interventiunea Englezilor a hotărît victoria dela Marna! Ne mai vorbește de o principesă Salm-Salm (născută Arhiducesă de Austria) *în a cărei prezență*, în Spania, doi duci s'au bătut în duel din cauza părerilor lor asupra războiului! Mai trebue oare să credem că Impăratul Austriei, primind în audiență pe un agent al Antantei a fost silit să-l ascundă în dulapul său, deoarece i se anunțase Contele Czernin?!

Iar pentru o persoană cunoscînd aristocrația germană ar fi fost nimerit să facă mai puține greșeli de nomenclatură. Astfel Jagow, fostul Ministru al Afacerilor străine și Kühlman, îndestul de cunoscut la noi cu prilejul tratatului din București, sînt de mai multe ori trecuți ca baroni, ceiace nici acum nu sînt. Feldmareșalul Eichorn, asasinat la Kiew, este trecut ca generalul Eichendorff, etc., etc.

Singura parte care se poate oarecum considera ca documentară este cea în care vorbește de rebelul irlandez Casement. După dînsa Casement ar fi fost o victimă a Germanilor. Dus de ura lui în contra Englejilor, el venise în Germania,—dupăce, la începutul războiului, instigase contra Angliei în America,—spre a vedea ce este de făcut pentru cauza irlandeză. In Germania n'a avut o primire prea bună. Multă lume îl disprețuia ca trădător; alții tot atît de numeroși îl suspectau de a fi un spion englez, iar restul îl considera drept un nebun. In această din urmă privință s'ar părea că într'adevăr îndelungata lui ședere în țările tropicale și ororile din Putumayo, îi alterase oarecum mințile. Casement dobîndi repede convingerea că Germanii vroiau numai să se folosească de dînsul și avu certuri numeroase cu autoritățile. Datorită chiar unor asemenea certuri cu Amiralitatea Germană, spune Principesa Blücher, Casement a fost silit să întreprindă expediția care trebuia să se isprăvească atît de fatal pentru dînsul. Contrariu, Germanii ar fi amenințat să-l predee Englezilor. Se știe că Casement a fost prins cînd a debarcat pe coasta vestică a Irlandei dintr'un submarin german. Acolo el ar fi trebuit să întîlnească un vapor încărcat cu arme trimis de Germani, dar a căzut în mînile Englezilor. Curios este că vaporul a fost într'adevăr la locul desemnat chiar în ziua în care Casement a fost prins și că a văzut chiar submarinul, dar deoarece amiralitatea germană nu-l înștiințase pe căpitan de prezența submarinului și a lui Casement, vaporul a plecat fiind mai pe urmă scufundat de cătră Englezi. De aci insinuarea că Casement a fost trădat Englezilor.

Unele amănunte cu privire la debandada capetelor încoronate germane imediat după revoluție sînt interesante. Aflăm astfel că la Dresda revoluționarii au trimis regelui Saxoniei un automobil cu steagul roș somîndu-l să se predee lor; în cazul contrar el (regele), împreună cu mai mulți membri ai familiei regale, urmau să fie împușcați adouazi. Regele a refuzat să se pue subt protecția steagului roș și împreună cu familia sa—fiecare individual spre a scăpa observațiunii—a părăsit palatul pe jos căutînd un refugiu. Diferiții membri ai familiei regale au rătăcit astfel cinci zile, ascunzîndu-se pe unde puteau, străbătînd pe jos arături, sărind garduri și neavînd ce mînca. Cu mari greutăți au ajuns la Breslau, unde stătură cîtva timp ascunși la niște devotați. Dar trebuind să-și ascundă identitatea, n'au putut să-și scoată cartele pentru alimente și au avut să rabde de foame, până cînd aristocrația din împrejurimi, aflînd de soarta lor, le veni în ajutor.

Cu privire la Romînia, pasajul cel mai interesant este cel în care subt data de Iulie 1918 autoarea povestește că cineva care se afla pe lîngă Impăratul Wilhelm la declarația de războiu a Romîniei, pretinde că Kaizerul a venit în odae tremurînd și galben, zicînd că „totul este pierdut și că ar fi mai bine să abdice imediat". Nu aceiași atitudine a avut-o la intrarea Americei în războiu, pe care a primit-o cu zeflemele.

HENRI ROSETTI

*
* *

C. W. Valentine, *An introduction to the experimental psychologie of beauty*, London, 1919, Revised edition, T. C. et E. Jack Ltd.

O filozofie *romînească*, și intrecînd nivelul local, nu e trebuitor să aibă cu Apusul decît anumite relații, dacă e să urmeze un proceдeu natural. In primul loc să ție samă de problemele Apusului, mai puțin de cele învechite universitare și mai mult de cele vii ale societății largi; apoi de produsele de merit apusean caracteristice pentru progresul culturii atlantice față de cea orientală, mai apropiată sau mai îndepărtată, și de cea mediteraniană, în știință și tehnică; și numai în mod secundar de partea de argumentare și de soluție a filozofilor. Cum estetica experimentală, de care se ocupă tratatul lui Valentine, e o parte a filozofiei și științii pe care o vom pune în legătură cu capacitatea special științifică și tehnică a Apusului, pe noi ne interesează în mod intim.

Valentine, fostul *lecturer* * de psihologie experimentală și actualmente profesor universitar de pedagogie la Belfast, prezintă publicului, în a doua ediție revăzută, o expunere selectată a principalelor, după dînsul, rezultate la care a ajuns estetica experimentală până azi, relativ la aprecierea de frumos în culori, forme, echilibru, simetrie, pictură, intervale muzicale și ritm, pe care o completează cu cîteva experimente proprii, mai ales relativ la muzică.

Activitatea experimentală apuseană, expusă de Valentine cu o claritate, inteligență, lipsă de mofturi și conciziune engleză, dar cu o selectare dubioasă ** și cu o admirație pe care nu o împărtășesc decît puțin, este totuși dintre acele care nu sînt fără de folos. Se constată de cetitor că ea a fost o atracție pentru experimentatori, printre care și un remarcabil număr de domnișoare, la un studiu distractiv casi cinematograful sau fintinile de chibrituri; un prilej pentru întîlnirea de cazuri rare și sugestive ce altmintrelea ar fi rămas poate neobservate; un mijloc pentru o analiză mai bogată, mai precisă, mai controlată și mai probantă; un început pentru un viitor adînc. Cu toate aceste reale calități, experimentele expuse de Valentine se constată că au destule lipsuri ca să nu poată provoca, prin ele însile, entuziasmul altora decît al autorilor, al novicilor și a necunoscătorilor însuflețiți pentru progresul științii. Lipsește din experimentele relatate de Valentine o precizare a noțiunilor de biologic, psihologic și de estetic, mereu intrebuințate, și un discernămînt mai fin în analiza condițiilor problemei, precum și abilitate în mijloacele tehnice de rezolvire. Se vede că unii, dintre cei recomandați bine de Valentine, se îmbată cu aparate, cu curbe grafice și cu statistici, cum s'ar îmbăta cu apă goală; își permit să-și treacă timpul cu curiozități puerile, își propun să lămurească chestiuni clare destul; au iluzia că sînt tot așa de exacți casi fizicianii sau chimiștii; se complac în comoditatea relativă a experimentelor, față de eforturile de gîndire cerute de estetica de observație și de raționare; sună pintenii fanfaronadei științifice, trăesc în ocupația experimentală, pentrucă e la modă; studiază numai starea de fapt totdeauna, nu și cea de drept mai interesantă și mai dificilă; arată un caracter științific foarte rudimentar cu toate curbele lor grafice și paracurbe; cer multă muncă și paradă de muncă și dau rezultate minime.

Deci, din nefericire, Apusul nu ne oferă decît puțin deocamdată, chiar în ceiace e meritul lui specific în studiul esteticei. Asta nu însamnă de loc pentru noi, că avem dreptul să-l insultăm sau că n'am avea mereu foarte multe de învățat dela dînsul; și nici că dupăce l-am admirat exagerat, că avem dreptul de a trece la exagerarea opusă, căzînd în extaz în fața oricărei platitudini, fleac, împrumut ascuns ori nostimade romînești sau orientale.

GH. SAVUL

---

* Un fel de conferențiar.

** Ar fi putut ține samă, între altele, și de studiul compatriotului nostru d. Ștefănescu-Goangă: „Experimentelle Untersuchungen zur Gefühlsbetonung der Farben" în „Psychologische Studien" a lui Wundt, v. VII, p. 2‑4—333.

Revista Revistelor

Louis Bertrand

Fidus are un studiu interesant asupra romancierului Louis Bertrand. Profesor la liceul din Alger, Bertrand a început a fi cunoscut în 1899, cînd primul său roman de moravuri algeriene s'a publicat în Revue de Paris și tînărul scriitor a fost apreciat de cercul grupat pe atunci în jurul poetului Hérédia. Bertrand nu scrisese niciun rînd până la această dată, ci timp de zece ani, plictisit de studiile universitare, beat de lumină și de spațiu, făcuse călătorii lungi, cu caravanele sau cu căruțașii spanioli, pe drumul Algeriei de sud și ale deșertului, observînd oamenii și lucrurile. Personagele care apar în primele lui romane, „Pépète le bien aimé" și „Le sang des races", sînt lucrători italieni, francezi, spanioli sau maltezi, importați din țările lor sau născuți în Algerie, caractere impulsive, aprige sau viclene, în ale căror discuții confuze și violente esă la iveală conflicte de interese, de rase sau de caste sociale.

In romanele lui Bertrand nu întîlnim tipuri de proletari fabricați de literatură pentru a produce un efect de antiteză burghezului, după formula codului naturalist. Eroii lui, ca Pépète, Baltazar sau Cosmo nu sînt automați montați de o mecanică savantă în cabinetul unui romancier din școala lui Zola. In figurele interlope evocate de Bertrand nu întîlnim niciuna cu totul simpatică sau cu totul odioasă. Cercînd într'o zi să-și reprezinte viața antică, fără a reuși să parvină cu ajutorul restituțiilor savante, Bertrand și-a dat samă că ea trăește subt ochii săi, continuată de rasele pe care progresul civilizației materiale le-a atins prea puțin, într'o climă rămasă aceiași. In băile maure din Alger, el a revăzut Termele Romei imperiale și în mișcările ciobanilor de pe Citeron, în fața unei mese de circiumă, gesturile vechilor regi păstori de popoare. Observînd cu atenție mulțimele orientale, el a avut viziunea celor antice; de aici incursiunea sa în romanul istoric. In acest gen, esențialul e pentru Bertrand adevărul omenesc, față de care culoarea locală e ceva accesoriu. El situează acțiunea și alege eroul într'o epocă determinată care nu e a noastră, pentrucă aceastä acțiune sau acest erou au manifestat în această epocă, mai intens, sau mai clar, o pasiune sau un ideal, pasiune sau ideal care rămîn adevărate, oricare ar fi erorile de culoare locală. Astfel „Sanguis Martyrum" e cu totul altceva decît un episod al ultimelor persecuții sau restituția unui colț de viață antică, ci conflictul între două înalte sentimente, între o conștiință creștină de patrician rafinat, care vede ruina imperiului, a culturii și a vieții liniștite de care era legat și în acelaș timp nu vrea să sacrifice, în fața lor, credința

și idealul său religios. De asemeni „L'infante" nu e numai o istorie de amor contrariată în luptă cu datoria, într'un decor pitoresc, ci antagonismul în sufletul a două ființi ce se iubesc, a două țări ce se urăsc, fiindcă luptă pentru întâietate, una aproape de declin, alta aproape de zenit.

Eroina, deși dintr'o provincie veche a Spaniei, e invincibil atrasă de acel pol magnetic și luminos care e Versailles, și în fața lui Spania fanatică și incultă se afundă tot mai mult în trecut. Dar Bertrand nu e numai un colorist puternic. Opera lui cuprinde și idei. Ea e înainte de toate o predică a energiei. Reacționînd contra nirvanei intelectuale, în care se complăcea generația sa, el i-a revelat frumusețea vieții active, virtutea tonică a muncii manuale, echilibrul regăsit în contactul cu popoarele tinere, profilul moral pe care ea îl poate dobîndi defrișind păduri și ridicînd orașe. El a deșteptat interesul pentru acea Africă, care înaintea războiului a fost pentru Franța, cea mai bună școală a spiritului de întreprindere cași a voinței. Dar opera lui Bertrand e și un strigăt de alarmă în fața străinului, a barbarului. Trăind în mijlocul altor populații ostile și de civilizație neegală, ca acele care se găsesc în Africa de Nord și în Orient, el a văzut că Franța se ciocnește acolo cu o mentalitate străină, cu rase dacă nu ireductibile, dar foarte puțin impresionate de civilizația noastră, rase care nu pot fi cîștigate cu simpatie și sînt sensibile numai la forță. Opera lui Bertrand e în mare parte un produs al Africei; dar însușirile lui de vizual și de imaginativ l'ar fi făcut să zugrăvească cel mult tablouri strălucitoare sau subtile ca Chateaubriand sau Fromentin, dacă el nu ar fi avut o educație latină. Originele lui lorene explică deasemeni acel sentiment al dușmanului care se găsește în opera sa. Dar ceiace face originalitatea lui Bertrand e mai ales o extremă acuitate de observație, reunită cu o rară putere de imaginație și de reconstrucție, capabilă de a creia caractere și de a evoca mulțimile. (Fidus *Revue des Deux Mondes*, Iunie).

Poetul Nedim și societatea otomană în secolul al XVIII

Cînd la începutul veacului al XVIII se lasă peste țările romîne negura tristă a epocei fanariote, la Constantinopol se desfășură o viață de plăceri și de lux, de sensualism și poezie, ce caracterizează epoca de apunere morală și politică a unui popor. Turcii bătuți pe toate fronturile, nevoiți să închine pacea dela Carlovitz, renunță la visul de stăpînire a Europei centrale; sultanii și vizirii cași toți ceilalți demnitari trăind subt continua amenințare a revoltelor populare, provocate de înfrîngeri, vor să guste viața în tot ceeace ea mai rafinat ca senzații. Ahmed III și vizirul său Ibrahim imprimă epocei lor o mare mișcare spre lux și plăceri, cu toate micile lor incovenientele sociale: adulterul, divorțul, celibatul femeilor în proporții îngrijitoare. „Toată viața publică e o reciprocă căutare a sexelor pe care le despart tradiții, legi, adesea obiceiuri și gusturi. Vara sînt partide de preumblări la țară cu dejunuri pe iarbă, sau mari serbări la Apele-dulci, preumblări în grădini; iarna, sindrofie intimă în jurul focului, mese și ceasuri de poezie și muzică. „Poeții cîntă iubirea, societatea feminină e plină de seducție, de politeță distinsă, cu maniere delicate, cu o urbanitate mîndră și discretă ce uimesc pe lady Montagne. Ocupate puțin de grijile casei, femeile—splendide creaturi de cele mai multe ori—brodează și dansează, cînd nu-și petrec zilele la băile publice unde flecăresc și se amuzează; etern îndrăgostite, pasionate pentru iubire cînd sînt literate, își exprimă durerile în versuri nostalgice pline de finețe și grație. Intîlnirile cu bărbații nu-s așa de grele, cum ne-am închipui. O aristocrație, propriu zisă, nu există; marii oameni de stat es din personalul de rînd al curții, recrutat și el din popor. Amintiți-vă numai de marele vizir Mustafa Kiupruliul, despre care ne vorbește și Neculcea. Este cel mult o aristocrație a spiritului, a aptitudinilor. Miniștrii curtezani, prelații conduc afacerile trăind subt teama eternă a mișcărilor de

stradă, unde-și găsesc moartea în mod invariabil. Celace-i dă sînge e o surprinzătoare nepăsare față de viitor, o aplecare spre veselie ce o știu efemeră, spre plăceri pe care nu le vor mai regăsi.

Poporul însuși, cînd zurbele se termină, pe cît de violent și spontan în mînia sa, pe atît de liniștit și tăcut cînd se calmează, își are plăcerile sale favorite: saltimbancii, măscăricii, luptele de animale. Iar pe deasupra tuturor viața religioasă, înveselită în zilele de post de un traiu de noctambuli, cînd se lungesc la infinit serbările populare, recepțiile în lumea mare ce urmează zilelor de abstinență, de post și rugăciune.

Natural, în o asemenea societate lipsită de viață interioară, nu se poate naște o literatură de idei, de critică și observații. Totuși, cași literatura europeană, ea începe cu poezia epică și religioasă, dar se oprește în dezvoltarea sa, se concentrează într'o dispoziție de suflet ce rămîne invariabilă, se reduce la două-trei genuri și pare a se petrifica în visul său intim; calitățile ei de emoție sînt reduse, numărul de imagini limitat, genurile literare sînt lipsite de amploare.

Nedim, cîntărețul acestei epoci, creatorul tendințelor nouă, cînd plîngător și prețios în expresii, cînd strălucitor de grație și volubilitate, rînd pe rînd duios, ușuratic, flecar și licențios subt accentele lui pasionale ascunde adesea madrigalul și surexcitația voluptoasă. De altfel în secolul al XVIII, Otomanii onorează poezia și poeții. Ei sînt primiți la curte, unde împărat, curtezani și miniștri, toți versifică. Ibrahim-pașa, „sultanul poeților", ginerele și vizirul lui Ahmed III îi protejă cași pe istorici și caligrafi. Ibrahim fundează biblioteci, școli, tipografii, pune să se traducă lucrări științifice, clădește palate admirabile pe malul Bosforului și favorizează industria porțelanurilor.

La seratele marelui vizir, nopți întregi miniștri și poeți discută literatură: Nedim este iubit de toți, citit, lăudat. Otomanii cu sentimentalitatea lor, născută din melancolie și pudoare, iubitori de poezie amoroasă, dar și de anecdote piperate și satiră, găsesc în opera lui expresia pasiunilor ce-i agită. Căci Nedim are emotivitatea elegantă și superficială, o melancolie ușoară, o senzualitate veselă și pervertită, alcătuită din diletantism și corupție; are în sine sufletul epocii, colorat de acel gust de neant ce-l poartă în suflet ascuns orice oriental.

Inamorat de *ideia* iubirii, de senzație, de dorință, Nedim exprimă în versurile sale plăcerea de a iubi, de a dori, de a aștepta, a regretului și suferinții; are în versul său ceva ce-ți amintește cînd pe Verlaine, cînd pe H de Regnier, cînd pe Baudelaire, pe Samain și Banville; are în sine ceva din epoca noastră.

Fiu de preot, trăit în atmosfera licențioasă și voluptoasă a curții, el își găsește, cași protectorul său, Ibrahim, moartea în mijlocul unei revolte ce izbucnește pe neașteptate, care detronează pe sultan și dărîmă palatele de marmoră clădite de vizir.

(Rechad Noury. *Mercure de France*)

Muzeele sovietice

Oricît am fi de preocupați de ceiace se petrece în țările noastre proprii, și oricît de blazat ar fi devenit ochiul nostru în fața a tot ce era înainte rar și surprinzător, evenimentele din Rusia își vor păstra totuși multă vreme încă interesul, fiindcă sînt puțini călătorii, care se aventurează pînă la așa distanță și încă și mai puțini cei în stare să împrăștie despre Rusia informații trecute prin prizme obiective.

Se știe că Rusia țaristă nu găsea niciodată bani pentru muzee. Galeriile mai cunoscute erau ori proprietatea împăratului—„Ermitajul"—ori donații private: „Tretjakow" din Moscova. Astăzi raportul este invers. Prin naționalizarea bunurilor, guvernul sovietic a pus stăpînire pe toate obiectele de artă. Și de oarece clădiri nouă cu greu se puteau ridica, a transformat în muzee toate palatele și vilele particulare nelocuite. In unele din ele s'au găsit lucruri interesante. In ce privește pe Matisse,

palatul „Ciukin" din Moscova posedă cea mai însemnată colecție din lume. Tot așa, s'a dat peste pinze neprețuite de Cézanne, Gauguin, Derain. Două săli sint pline cu Picasso... Proprietarii — care n'au fugit și care erau cunoscători în chestiuni de artă — au fost menținuți „conservatori" ai propriilor lor galerii, fiind tratați cași lucrătorii întrebuințeți în muzee. Muzeomania însă e ceva caracteristic pentru Rusia modernă. Țara a fost răsturnată cu fundul în sus, fiindcă orice sat ținea să aibă muzeul său. Unde nu erau palate, s'au amenajat biserici. Totuși nici așa nu ajungea spațiul. In unele muzee din Moscova tablourile stau aranjate întocmai ca și cărțile într'o bibliotecă. In Petrograd sint săli umplute cu pinze până în tavan, ca depozitele de mărfuri ale negustorilor. Și fiindcă în starea aceasta nu pot fi folosite, muzeele acestea stau încuiate cu lacătul.

Dar alături de picturi și desenuri guvernul sovietelor se interesează și de biserici, mănăstiri — multe din ele interesante pentru arhitectură ori pentru frescele, care ar putea sta alături de lucrările lui Giotto din Padua. In unele mănăstiri sint adevărate comori în aur și argint, icoane, broderii... Galeria Tretjakow a devenit muzeu național. E vorba să se întemeeze un muzeu pentru pictura europeană apuseană. Alt muzeu cuprinde artă orientală; altul artă greacă și romană; în altul se găsește tot ce-i referitor la epoca lui Puschin; în altul pictură mai nouă. Pentru arta populară s'a înființat un muzeu aparte. Păpușile și jucăriile au mare căutare. Inainte de revoluție, negustorii le desfăceau mai ales hagiilor în localitățile, unde publicul venea să se tămăduiască prin minuni. In Kremlin este un muzeu cu amintiri dela Petru cel Mare. Tot acolo e patul de campanie al lui Napoleon, comorile Romanovilor: coroane, sceptre, inele, cercei, salbe, serviciul de masă al lui Nicolae II. Poate că în niciun muzeu din Europa nu se află atîtea scumpeturi; din lipsă de spațiu unele lucruri așteaptă subt peceți, închise în sute de lăzi.

Vizitatorii muzeelor — în fiecare an cite o sută de mii — sint alții decît cei dinaintea revoluției. „Domnii" stau îndurerați deoparte. In schimb se plimbă în ele gardiștii, școlarii în grupuri, muncitorii veseli că scapă de fabrică, soldații bucuroși să mai uite de cazarmă...

(Leo Mathias. *Das Tagebuch*).

Prezentul și viitorul lumii

D. Sii She-tchrang, actualul șef al Republicei Inflorite, este un om de o rară valoare intelectuală și morală. Opera sa recentă, *China după războiul european*, conține vederi interesante asupra situației financiare și economice a Europei, dar mai ales juste aprecieri a modului în care se face educația copiilor în școlile occidentului. D. Georges Soulié de Morant ne dă în citeva pagini analiza acestei cărți.

In prima parte a operei sale, d. Sii se ocupă de starea actuală a lumii. Din cele trei elemente ce constitue puterea unei națiuni, oameni, bani și materii prime, Europa a pierdut din 400 milioane, cît era populația sa, aproape 40 milioane de oameni, toți în floarea tinereții și puterii, — o treime din populația capabilă de muncă, dacă scădem femeile și bărbații mai mici de 20 și mai mari de 50 ani. In Asia, dimpotrivă: populația crește necontenit, muncitorii sint mulți, disciplinați și eftini, căci costul vieții nu s'a schimbat.

Pierderile în bogății materiale ale Europei, mine, cărbuni și produse agricole, autorul le socotește la 40 la sută anual din totalul de dinaintea războiului; iar din punct de vedere financiar, datoria publică înzecită și emisiunea de hîrtie-monedă crescută de 14 ori cît era în 1914, pecînd în China și India aurul este singura monedă de schimb.

Eforturile ce face lumea pentru a scăpa din dezastru, modul cum utilizează resursele fiecare națiune formează partea a doua a lucrării. Autorul cercetează tot: instrucție,

finanțe, agricultură, industrie și comerț, metode de guvern, etc. Vom insista asupra finanțelor și industriei. „In ce privește finanțele, zice d. Sii, metodele cele mai deosebite au fost întrebuințate în occident cu acelaș rezultat: stagnarea comerțului și producției, șomajul și descreșterea impozitului prin exces de taxare. Rusia, care a încercat să desființeze datoria publică, e redusă la schimbul în natură".

Autorul nu vede decît o singură posibilitate de salvare: realizarea unității financiare a aliaților.

Industria întîmpină și ea piedici mari în reluarea avîntului. Căci cele trei condițiuni esențiale (materia primă, fabricația și vînzarea) sint turburate profund. Europa nu are materii prime suficiente, nici bani, nici lucrători, pe cînd China și India posedă cantități imense de materii prime neexploatate și cu lucrători eftini și numeroși; lipsesc însă mașinile, care în Europa sint din belșug, dar din pricina dificultăților de transport, rarității materiilor prime, etc., rămîn neutilizate. Rezultatul este șomajul, diminuarea producției mondiale în toate ramurile de activitate. Dar și capacitatea de consum a Europei a scăzut din pricina reducerii populației și creșterii impozitelor; astfel că producția nu va putea prospera pânăce Europa nu va fi în stare să exporte produsele industriei; ori singurele piețe bune de desfacere nu sint decît China și India, îmbogățite în timpul războiului și cu valută foarte ridicată. Cheia renașterii industriei europene este deci chestia transporturilor.

Dupăce în a treia parte studiază politica marilor state și raporturile lor cu China și relevă cu multă amărăciune chestiunea tribunalelor consulare și vămilor maritime ce ating grav independența cerescului imperiu, d. Sii atacă problema păcii definitive între popoare:

Desigur, zice savantul chinez, marele războiu a fost provocat de dorința Germaniei de a-și stabili dominația asupra golfului Persic, mai întâiu, și apoi asupra Asiei întregi, și de ciocnirea inevitabilă ce s'a produs între interesele sale și cele ale Rusiei și Angliei, amenințate una la Dardanele și cealaltă în India. Dar tendința de a avea prin mijloace brutale ceiace nu-i al tău este comună tuturor oamenilor și tuturor popoarelor; ea se găsește la origina tuturor războaelor. Deci dacă voim pacea, trebue să distrugem prin educație, prin legi, prin înțelegeri internaționale această tendință. „Insă toate manualele de istorie în Apus sint pline de povestiri de lupte, de nume de generali victorioși. Abia de sint amintiți binefăcătorii omenirii. Civilizația europeană rezervă pentru războinici — chiar în vremuri de pace: onorurile sale și le înalță prestigiul prin uniforme strălucitoare, decorații nenumărate, defilări, etc. Cum să nu fie atunci convins copilul că mărimea unei națiuni se măsoară prin cuceririle sale, fie cît de nedrepte, prin războaele sale oricît de omorîtoare? Mormîntul țărui înțelept egalează în splendoare pe a lui Napoleon?"

In fața acestei concepții războinice a neamurilor europene d. Sii opune concepția chineză. „Ea a socotit totdeauna pe militari, și din punct de vedere moral și material, inferiori literaților, poeților, funcționarilor civili. Un proverb popular zice: Din ferul bun nu trebue să faci o sabie. Prăpădești un om detreabă dacă faci din el un soldat".

Educația chineză insistă asupra stupidității de a distruge fie viața, fie proprietatea; asupra folosului de a produce, de a trăi în pace cu familia și cu vecinii săi: Onorurile cele mai căutate, prestigiul exterior se dau înțelepților, funcționarilor publici.

Pe cînd Apusul apreciază mai presus de orice aspectul material al lucrurilor, în Orient civilizația se bazează pe aspectul lor imaterial: oamenii cu apucături violente sint învățați să lupte, dar în contra sentimentelor lor antisociale. Din această deosebire de concepții a rezultat întîrzierea Orientului din punct de vedere material, mai ales dela a doua jumătate a veacului trecut, cînd știința în Europa s'a desvoltat în proporții uriașe. „Dar care i-a fost cîștigul? Aci

Occidentul întreg este ruinat, pustiit, nesigur. Situația materială a Răsăritului este mult superioară". Până nu se va distruge spiritul de cuceriri și violențe, până nu se va schimba direcția educației militariste în școli, pacea nu poate veni pe pămînt. În China, oricît s'ar părea de ciudat, e adevărata civilizație Acolo nu e știință, nici inteligență, nici glorie sau bună guvernare în afară de ceiace servă la ameliorarea vieții în societate, la înlesnirea fericirii omenești. Munca și economia, studiul sentimentelor reale, ajutorul reciproc sînt acolo scopurile imateriale, dar cu mult cele mai importante, ce se pot urmări. Civilizația Chinei, veche de cinci mii de ani, care a experimentat toate doctrinele economice și politice, și a experimentat și comunismul, dar a trebuit să renunțe la el, căci libertatea și proprietatea sînt prea scumpe inimii omenești, tinde la singurul scop justificabil: fericirea omenirii.

(Georges Soulié de Morant. *La Revue Mondiale* Iunie).

Arbitrajele

Ne aducem aminte de demersul cabinetului Fehrenbach—Simons pe lîngă noul președinte american, Harding, pentru a primi rolul de arbitru între Germania și Antantă. De optimismul acesta au fost purtați Nemții și rîndul trecut, pe lîngă Wilson, care la rîndul său n'a întîrziat apoi să treacă în tabăra lui Clemenceau. Lupta comună a întărit și mai strîns legăturile dintre Anglia și America, astfel că năzuința acesteia azi e să-și plaseze în Anglia mai toate capitalurile, de care dispune. Nu trece o zi ca foile engleze să nu anunțe înființarea de noi consorții americane pentru întreprinderi comerciale în stil mare. Tribunalele de arbitraj au fost totdeauna un vis. Tratatele individuale dela națiune la națiune pentru regularea vămilor, a circulației pe apă, a extradărilor... apoi convenția din Geneva în scopul purtării unui războiu mai uman, sînt singurele învoeli cu caracter pacific. Curtea din Haga s'a mărginit numai să rezolve cîteva incidente neînsemnate, care nu amenințau deloc liniștea pămîntului.

Totuși în decursul vremurilor s'au făcut numeroase încercări pentru a se ocoli vărsările de sînge. Iar cel care s'a bucurat mai des de încrederea adversarilor a fost Papa. La sfîrșitul s. XV, regii Ferdinand V al Castiliei și Ion II al Portugaliei au apelat la Papa Alexandru VI Borgia, pentru delimitarea unor granițe. La 1885, în conflictul dintre Germania și Caroline, Bismarck se referi și el la Papa Leo XIII. Însă cancelarul mai avea un interes: să pue capăt în țara sa epocei zise „Kulturkampf". De aceia se adresă Papei cu titlul de „Sire" ca unui rege și unui împărat. E lesne de înțeles cum Leo XIII, strașnic măgulit, acordă lui Bismarck ordinul lui Cristos—cea mai înaltă decorație bisericească și o cinste neobișnuită pentru un necatolic.

Curios. În 1872 Wilhelm I fu ales arbitru tocmai de dușmanii de azi—America și Anglia—în chestia arhipelagului Haro și a insulei San Juan. Dimpotrivă, în 1903 Roosvelt refuză arbitrajul între Germania-Anglia și Venezuela. Dar Anglia avu și cu Germania două conflicte: unul în 1889 pentru o insulă lîngă coasta Africei de est, cînd a fost ales arbitru regele Suediei. In 1872, tot așa, tribunalul din Geneva avu să rezolve între ele chestia Alabama.

Avînd în vedere pildele, era firesc ca în războiul cel mare Benedict XV să fie solicitat la fel. Decît, de rîndul acesta voința Antantei a fost mai mare decît autoritatea Papei. Ce mărunte erau altă dată certurile lumii!...

(A. von Wilke. *Der getreue Eckart*).

Originea capitalismului modern și originea impozitelor

Cu prilejul cărții lui G. von Below, „Probleme de istorie economică", profesorul W. Merk (Marburg) discută cîteva chestiuni, dintre care unele sînt de interes mai general, bunăoară „originea capitalismului modern și originea impozitelor".

Întrebuințarea de capitaluri mari în întreprinderi, zice Merk, începe

la sfîrșitul evului mediu. De unde s'a strîns atunci atîta capital? W. Sombart, care s'a ocupat cel dintâiu cu chestiunea aceasta, a încercat să demonstreze (Moderner Kapitalismus, I Aufl. 1902) că în evul mediu capitalul ia naștere nu din comerț — cetățeanul orașelor medievale nu se îmbogățește din comerț — ci din acumularea rentei pămîntului. Von Below e de altă părere. Averile s'au născut din mai multe împrejurări, dar în special din afaceri comerciale, din venitul pămîntului și minelor. Deși venitul neguțătorului era modest, era totuși destul de însemnat, ca să-l facă om bogat. Renta pămîntului a crescut, numai dupăce s'a dezvoltat comerțul și industria orașelor. Baza organizației meseriilor și industriei în evul mediu, în deosebi breslele și regularea producției meseriașilor în favoarea întregii lor tovărășii, rămîn în ființă pănăla începutul secolului al XIX. Totuși pe ici colea sînt tolerați meșterii independenți și marii industriași. Activitatea acestora din urmă e foarte redusă în primele secole ale istoriei moderne. Un avînt simțitor iau ei abia în secolul al XVIII, cu fabrici întemeiate pe protecția statului, dacă nu erau cumva deadreptul întreprinderi publice și prin urmare niște creații artificiale.

Vechiul stat german nu cunoștea „impozitul". Nici nu era nevoe de el, căci serviciile publice și serviciul militar se efectuau pe socoteala particularului. Cînd Francii cuceriră Galia, găsiră acolo sistemul român de impozite, dar nu l-au menținut și astfel nu s'a întins asupra triburilor germane. Cel mai vechiu impozit german este „die Bede", ce se întîlnește pe la sfîrșitul secolului XII ca dare către feudal, și avînd îndărătul său un întreg istoric. Existența acestei dări coincide cu întemeerea puterii feudale.

Faptul că nu regele, ci feudalul o percepe, simbolizează întreaga istorie a evului mediu. De fapt „die Bede" privea numai pe cei ce aveau pămînt și imobile. Dar un impozit propriu zis asupra proprietarilor rurali — în afară de cele trei cazuri consacrate: captivitatea feudalului, dobîndirea rangului de cavaler al fiului și măritișul — a fost în primele secole rareori consimțit Din secolul XVI însă el deveni dare anuală, deși acordată prin învoire specială. Vechea „Bede" a continuat să ființeze alături, până la reformele secolului XIX, cînd instituțiile medievale încetează.

(N. Merk. *Die Grenzboten*).

Atitudinea aliaților față de chestia Orientului

Din cauza unor erori care își au origina la încheerea armistițiului, chestia Orientului s'a agravat. Franța luase acum o lună, la Londra, inițiativa unui acord cu Turcia, dar politica engleză nu a acceptat acest punct de vedere; și pe cînd aliații deliberau, evenimentele s'au precipitat. Azi Anglia, amenințată de complicații mai grave, a văzut necesitatea de a conferi cu Parisul și Lordul Curzon a fost trimis pentru a trata cu Briand. Prima problemă pe care o vor examina aliații e conflictul greco turc Armata lui Kemal și acea a lui Constantin sînt gata de atac, dar nici una nici alta nu sînt prea grăbite. Constantin s'a angajat într'o afacere în care își riscă tronul; Turcii încearcă să cîștige timp, alternînd amenințările cu făgăduințele, discursurile naționaliste și xenofobe cu vorbele de conciliare. Franța nu se poate bizui pe cuvintele lui Bekir Samy Bey, după cum Anglia care comptase pe Greci începe să-și dea samă că armata lui Constantin, lipsită de ofițerii venizeliști expulzați, nu e de loc sigură de izbîndă. Nici ea, nici Franța, nu poate avea cea mai mică simpatie pentru aventura greacă, mai ales acum cînd Grecia e subt regimul constantinian. Dar în realitate, ceia ce aliații au de examinat, nu e numai atitudinea pe care trebue s'o aibă în războiul greco-turc, ci politica comună ce e de urmat în Orient. Căci conflictul dintre Turci și Greci, nu e decît unul din aspectele unei probleme mai vaste. In stadiul în care aliații au lăsat să ajungă evenimentele, toate chestiile sînt

puse. Naţionalismul otoman, panarabismul, sionismul şi bolşevismul îşi dispută Orientul, întreţinînd dezordinea şi neliniştea. Bolşevismul speră să opereze, în Orientul accesibil fanatismului, acea revoluţie generală faţă de care Occidentul s'a arătat refractar; iar naţionalismul otoman, fie că acceptă sau nu sugestiile Moscovei, ştie să exploateze această temă faţă de aliaţi. Mandatul Angliei în Palestina a întîmpinat greutăţi caşi sionismul, atunci cînd a încercat să treacă din faza lui mistică la realitate. In urma tulburărilor din Iaffa, provocate de nemulţumirea indigenilor creştini şi musulmani, imigrarea Evreilor a fost oprită. Ura Arabilor împotriva sioniştilor ameninţă serios noul stat. Panarabismul inventat de Englezi e după părerea autorului una din aventurile cele mai riscate. In locul vechii politici turceşti care consista în a diviza pe Arabi, Winston Churchill a inaugurat în Mesopotamia în 1920 o politică nouă care tinde la organizarea unităţii arabe. Un guvern şi o armată arabă autonomă, ar permite retragerea trupelor britanice. Dar emirul Fayçal, pe care Churchill vrea să-l instaleze la Bagdad ca rege al Mesopotamiei, nutreşte sentimente ostile Franţei; şi în ziua în care ambiţia lui va fi satisfăcută şi puterea Arabilor mai solidă, aceştia se vor îndrepta, dacă interesele lor o vor cere, nu spre aliaţi, ci spre Turci. Pacea cu aceştia e dorită de ambii aliaţi, dar va fi greu de realizat din cauza exaltării şi a megalomaniei kemaliştilor caşi a lipsei de înţelegere ce există între guvernul din Constantinopol şi cel din Angora.

Un acord anglo-francez ar putea însă fixa liniile esenţiale ale unei politici comune în Orient. Anglia are aici un interes esenţial, asigurarea drumului spre Indii, controlul pe uscat al căilor ce duc la fluviile Mesopotamiei şi la Mossul. Franţa are deasemeni tradiţii şi interese în Levant, unde activitatea şi influenţa sa e de ordine morală şi economică. In 1916, guvernul francez şi cel englez au încheiat o serie de acorduri asupra chestiilor orientale.

Dar în cursul negocierilor ce au avut loc mai tîrziu, aceste acorduri au dispărut şi în Aprilie 1920, în consiliul suprem dela San Remo, s'a decis că Franţa va avea mandat asupra Syriei, dar nu dela Taurus la istmul de Suez, ci numai pe strîmta bandă de litoral ce merge dela Tyr la fluviul Djihonu. Franţa a pierdut astfel, fără de compensaţie Taurus, Mossul şi Cilicia. Dacă în ceia ce priveşte Ierusalimul, Anglia a obţinut un mandat asupra căruia se va pronunţa Societatea Naţiunilor, Franţa nu se poate dezinteresa de Constantinopol, care nu e numai un centru pentru interesele ei economice, dar şi unul din punctele sensibile ale siguranţei sale în Europa. Pentru ea, caşi pentru Anglia, e o necesitate controlul strîmtorilor caşi paza lor cu forţe suficiente şi ambele puteri trebue să înţeleagă că această misiune nu trebue să fie pentru ele o ocazie de rivalitate, ci de servicii reciproce şi de solidaritate pentru un interes superior. Dacă naţionaliştii turci ar reuşi să ocupe strîmtorile, politica europeană ar primi o lovitură dezastruoasă. Aliaţii trebue să păzească cu orice preţ această regiune strategică, una din cele mai importante ale lumii

In cetace priveşte Syria care a costat în patru ani două miliarde jumătate şi unde Franţa întreţine azi 70,000 oameni, guvernul republicii trebue să tindă a reduce cît mai repede mandatul la expresia lui cea mai simplă, diminuînd cheltuelile în oameni şi bani. Căci faptul de a avea un mandat nu însamnă nici protectorat, nici administraţie directă. Rolul generalului Gouraud şi acel al colaboratorilor săi, e de a însănătoşi şi ameliora administraţia locală, până în ziua în care Syria va fi capabilă să se guverneze singură, ca un stat autonom.

(XXX. *Revue de Paris*, Iunie).

Lord Robert Cecil şi dezorientarea partidelor în Englitera

Un eveniment simbolic, care indică una din crizele politicei actuale engleze este trecerea lordului Robert Cecil de partea opoziţiei. Cu acest prilej d. J. Augustin Léger scrie un articol: „Lord Robert Cecil şi prăbuşirea partidelor în Englitera", în care se ocupă de personalitatea acestui politician. Lord Robert Cecil este fiul marchizului de Salisbury care în ultimii 15 ani a sec. XIX-lea a prezidat de trei ori cabinetul conservator fiind ministru de Externe. Studiile universitare şi le-a făcut la Oxford. După ce-şi termină educaţia servind ca secretar la tatăl său, intră în politică. In 1906 Lord Cecil fu ales în parlament pentru întâia dată. In timpul războiului, a fost pe rînd subsecretar de stat la Externe, ministru al Blocusului şi Secretar de stat pe lîngă „Foreign office". A demisionat din aceste funcţii pentru a-şi căpăta libertatea de acţiune. Aceasta a făcut-o nu pentrucă este împotriva disciplinei de partid, dar el nu poate admite ca un partid să se sprijine pe alte baze decît comunitatea de principii. Altfel pentru a rămînea credincios partidului rişti să fii necredincios legilor conştiinţii. In timpul războiului toate partidele şi-au dat mîna pentru izbînda cauzei comune. Imediat după războiu guvernul britanic cere ca această unire să continue şi în timpul păcii şi chiar o impune în alegeri. Dar oameni, care au fost unanimi pentru apararea patriei lor — încetează în mod inevitabil să mai fie solidari, îndată ce li se pun problemele fiscale, economice, sociale, diplomatice, cărora fiecare după trecutul său, după originile şi tradiţiile sale politice vrea să le dea o soluţie diferită. Actualul parlament englez a fost ales din coaliţiunea mai multor partide distincte, care nu se înţeleg şi chiar se invidiază între ele. In astfel de condiţiuni orice hotărîre luată, înloc de a fi urmarea clară şi logică a unui principiu, nu-i decît rezultatul unui compromis, a unei transacţiuni. In Mart 1920 Lord Cecil denunţă această stare de lucruri. Manevrele parlamentare, zice el, „au înăbuşit principiile şi nemai avînd de urmărit niciun scop de interes naţional, acest regim nu mai are alt obiect decît de a se menţine la putere".

Care este programul Lordului Robert Cecil? Rezistenţa la revoluţie, credinţa în libertate şi spiritul de statornicie în politica externă. E un conservator; dar echilibrul spre care tinde el e dinamic şi nu static; e ca acela al unui aeroplan care nu se menţine decît înaintînd. Prima problemă care-l ocupă e împăcarea claselor, restabilirea păcii între capital şi muncă. El crede că nu se poate elimina capitalul. Avem un exemplu viu: Din lipsă de capitaluri, Europa centrală piere! Cei doi termeni, Capital şi Muncă, au importanţă egală. Intre ei este o adevărată asociaţie. Deaceia Lord Cecil este apostolul sistemului participării la beneficii.

In politica externă, Lord Robert Cecil crede că numai dacă naţiunile vor renunţa să-şi urmărească scopurile lor imediate, Europa va putea să reinvie. Dezarmarea este o necesitate universală, susţine el, şi ea nu este posibilă decît printr'o înţelegere internaţională. Pentru a învinge patimile războinice trebueşte un acord al tuturor popoarelor lumii. Alianţele n'ar fi deajuns căci ele ar provoca contra alianţe şi deci o nouă întrecere în armamente. *Liga* e de-acum unica nădejde a lumii, liga popoarelor şi nu liga guvernelor. Pentru a asigura viitorul omenirii e nevoe să facem să pătrundă aceste evidenţe în adîncurile conştiinţei populare, astfel ca fiecare cetăţean să se intereseze în mod activ de succesul unei mişcări care nu poate să reuşească fără concursul continuu a tuturor voinţelor. In ţara sa Lord Robert Cecil lucrează la această operă de educaţie, care are de scop să lumineze cetăţenii, prin conferinţe, articole, broşuri, etc. El a luat parte la întrunirea ligei naţiunilor şi dacă acolo s'a lucrat cu folos se datoreşte în mare parte influenţei sale.

Incălcările consiliului suprem asupra domeniului ligei a fost unul din punctele de unde Cecil a început a se depărta de politica lui Lloyd George. Liga (e vorba de liga naţiunilor), striga el în 1920, nu este decît o impostură sau o farsă dacă continuăm să întrebuin-

țăm toate vechile momeli ale diplomației dinainte de războiu.

D. Augustin Léger închee, spunînd că nu se poate prevedea nimic asupra viitorului acestui om de stat. Pretutindeni i se recunoaște elocvența, caracterul, spiritul de largă umanitate, dibăcia dialectică, belșugul de idei, dar îi lipsește facultatea combativă. Ca Hamlet, Lord Robert Cecil excelează în monolog, dar îi lipsesc calitățile unui om de acțiune.

(J. Augustin Léger *La Revue de France*, Iunie).

Chestia petrolului în raport cu politica mondială

Profesorul Schlawe din Berlin expune într'un studiu de o mare însemnătate, „chestia petrolului în raport cu politica mondială". Marele războiu a scos în lumină importanța petrolului pentru flotă, aeroplane, automobile, tancuri. Grație superiorității lor asupra Puterilor centrale în această privință, aliații au putut lua ofensiva din August, care a avut rezultate hotărîtoare. Dacă lumea nu va vedea poate în viitor mari războae continentale, ea va cunoaște desigur mari războae navale. Și în acestea, puterea cu mai mari șanse de succes va fi aceia care va dispune de cantități mai însemnate de petrol, a cărui superioritate ca combustibil asupra cărbunilor nu poate fi pusă la îndoială. Flota engleză e aprovizionată în momentul actual în proporție de 36% cu petrol și la sfîrșitul anului va fi în proporție de 95%, iar flota americană și cea japoneză sînt aprovizionate numai cu petrol. O putere care nu poate duce singură războiu pe mare, nu poate fi considerată ca o adevărată mare putere, dar un astfel de războiu nu-l pot duce decît puterile care dispun de petrol în chip necondiționat și sigur. Franța, Italia și Japonia nu fac parte din aceste puteri, și e o iluzie să credem că cea din urmă ar putea duce un războiu cu Statele-Unite, fără sprijinul Angliei. Imperiul britanic are în lume destule baze navale, dar nu are destul petrol propriu. Statele-Unite dispun de aproape 70% din producția de petrol mondială, dar cu excepția insulelor Hawai și Filipine, sînt lipsite de baze navale, în Africa, Australia și în apropierea coastelor europene.

Dacă războiul mondial n'a schimbat în această privință situația Americei, el a adus în schimb modificări însemnate în ceiace privește Anglia. Ea și-a mărit bazele ei navale și a pus mîna pe zăcăminte, care în zece ani o vor face, din punct de vedere al aprovizionării cu petrol, independentă de Statele Unite, asigurînd dominația ei maritimă. In 1913 producția de petrol mondială era de 50 milioane tone. Din acestea 33 mil adică 65 la sută, aparțineau Statelor-Unite pe cînd Anglia în coloniile ei nu produce decît 1 milion de tone, adică deabia 2 la sută. In 1919 producția engleză de petrol s'a ridicat la 4.5 la sută, însă participarea ei la zăcămintele de petrol ale lumii s'a ridicat între 1913 și 1919 dela 2 la sută la 75 la sută. Aceste terenuri petrolifere au fost asigurate prin posesiuni, protectorate, mandate, tratate sau concesiuni, întreprinderilor engleze și se găsesc răspîndite în toată lumea, în Borneo, Birma, Persia, Mesopotamia, Palestina, gipt, Romînia, Mexic, Columbia, Venezuela, etc.

Importanța petrolului în caz de războiu a fost recunoscută de barbații de stat englezi, cu mult înainte de războiul mondial. Terenurile petrolifere din sudul Persiei atrăseseră atenția lor încă dela 1901 și acordul cu Rusia din 1907 s'a făcut mai ales în vederea exploatării lor

Zăcămintele din Mesopotamia, dela gura lui Sat el arab, a căror posesiune a fost asigurată de cîteva divizii engleze împotriva Turcilor și a Germaniei, au adus în timpul războiului însemnate servicii.

Franța înțelegînd și ea importanța petrolului, a utilizat în 1916 un moment critic al războiului pentru a obținea ca vilaetul Mossul, din Mesopotamia, cunoscut prin bogăția lui în terenuri petrolifere, să cadă în sfera ei de interese. Cinci ani mai tîrziu însă, la San Remo, în April 1920, Franța renunța la pretențiile sale, recunoscînd dominația engleză în privința petrolului în toată Mesopotamia, mulțumindu-se cu o modestă participare în ceiace privește capitalul cași repartiția petrolului. Și fiindcă la San Remo nu s'a discutat numai chestia petrolului, e probabil că Germania a fost prețul acestei renunțări. Zăcămintele de petrol din Mexico, care au început a fi exploatate la începutul acestui secol, dau aproape 21 la sută din producția mondială. Exploatarea e în cea mai mare parte în mîna Americanilor care au importat de acolo în 1920 peste 12 mil. tone; dar și Englezii importă din Mexic aproape 2 mil. tone. Interesele celor două mari puteri anglo-saxone se ciocnesc aici,—căci, după expresia unui ministru mexican, „ambele vor să aibă, subt controlul lor, ținutul cel mai bogat în terenuri petrolifere al lumii".

Statele-Unite au consumat în timpul războiului cantități enorme de petrol și, în 1920, importul de petrol din Mexico a întrecut exportul său în alte țări cu 4 mil. tone. Directorul biroului minelor, Manning, a declarat că, față de consumul crescînd al petrolului, peste 15 sau 20 de ani zăcămintele de petrol ale Americei vor fi epuizate. Iar amiralul Benson, descriind acapararea noilor zăcăminte de petrol din lume de către Anglia, a cerut măsuri împotriva ei. In Mai 1920, guvernul lui Wilson prezinta un raport Senatului, în care tendințele Angliei erau astfel zugrăvite: „Politica imperiului britanic tinde să înlăture supușii statelor străine dela exploatarea zăcămintelor de petrol ale imperiului, căutînd pe de altă parte să-și asigure exploatarea zăcămintelor de petrol din alte țări". Căutînd să atenueze conflictul și să liniștească opinia publică, Sir Auckland Geddes, ministrul englez din America, a declarat la un banchet în New-York că Anglia nu tinde la monopolul mondial al petrolului și nici nu are în vedere scopuri militare. Peste jumătate de an însă el făcea declarații alarmante cu totul contrare, iar Sir John Cadman, specialistul englez care a jucat un rol important la San Remo, a lipsit dela congresul internațional de petrol din Waschington, unde trebuia să reprezinte punctul de vedere englez. In acest congres, Teggle, prezidentul lui Standard Oil, a ținut o cuvîntare în care, descriind atitudinea unor puteri în chestia petrolului, a afirmat că America va fi silită să ia măsuri corespunzătoare, interzicînd exportul petrolului în acele țări, în ale căror colonii sau protectorate, supușii americani sînt opriți dela exploatarea lui. Iar guvernul lui Wilson a protestat printr'o notă energică împotriva hotărîrilor luate la San Remo în privința Mesopotamiei, considerîndu-le ca incompatibile cu principiul internațional al repartiției mandatelor. Deschisă de mai bine de un an, între Anglia și America, chestia petrolului e departe de a-și fi găsit soluția și ea va da desigur naștere la complicațiuni serioase.

Dacă Statele-Unite ar interzice azi exportul de petrol în Anglia, viața economică a imperiului britanic ar fi puternic atinsă,— căci fără ceiace aduce din colonii și din alte țări, Anglia importă mai bine de 3 milioane tone de petrol din America. Iar în caz de războiu, fără petrolul american, Anglia ar fi aproape dezarmată, căci ea nu ar mai putea atunci importa petrol din Mexico; și acel pe care l-ar importa cu mari greutăți din India, Peru și coloniile olandeze, nu ar fi suficient.

Dacă însă Anglia dispune de cinci sau zece ani de muncă liniștită în Mesopotamia,— situația ei, în ceiace privește petrolul, se îmbunătățește în fiecare an și ea devine din ce în ce mai independentă de Statele-Unite. Vor privi oare liniștite Statele-Unite această evoluție? Aceasta e problema hotărîtoare. In conflictul dintre cele două mari puteri, fiecare caută o apropiere de țările bogate în petrol, ca Rusia, Polonia și Romînia, și fiindcă probabil el va fi tranșat prin arme, de marile puteri militare, Franța și Japonia. Dacă Anglia e sigură de Japonia, în ceiace privește Franța pe ea caută s'o cîștige ambii adversari, situația ca și atitudinea ei într'un războiu viitor fiind de o mare însemnătate.

Franța va inclina, probabil, spre acea din marile puteri care va avea mai mari șanse de reușită și care, învingătoare, ar periclita mai puțin heghemonia ei pe continent. Până atunci, ea va obține și dela Anglia și dela America, tot ce dorește pe socoteala Germaniei, întrucît aceste dorinți nu vor fi în conflict cu interesele economice ale celor două mari puteri anglo-saxone.

(Schlawe. *Deutsche Rundschau*, Iunie).

Primejdia impozitelor cerute de guvernele socialiste

Un socialist în contra impozitelor noi! Prin urmare iarăși mizerie și greutăți financiare. De astădată e vorba însă de articolul din „Die Glocke" al cunoscutului economist Parvus, care arată „primejdia impozitelor cerute de guvernele socialiste". Birurile sînt atît de mari, zice el, încît la contribuabilul negustor și industriaș e firesc să se observe tendința de a le eluda. Banul este demonetizat; prețurile mărfurilor nestabile: nu știi ce aduce ziua de mîne. In împrejurările acestea singura scăpare în fața bancrutei sînt rezervele mari de capital. Aprecierile se fac în chip arbitrar, bilanțurile sînt ticluite anume cu destulă rea credință. Impozitele grele au adus prin urmare concentrarea capitalurilor și scoaterea din luptă a întreprinderilor mărunte. In loc să fie lovite marile averi — așa cum a fost intenția legiuitorului — s'a ajuns la exproprierea micei burghezii prin marele capital. Pe de altă parte, nestabilitatea mărcii germane — și din cauza aceasta urcarea neîncetată a prețurilor — face ca străinătatea să ofere pe piețe mărfuri mult mai eftine. De aici rezultă ruina industriei germane.

Odată fixată valuta, ar înceta și efectul dezastros al impozitelor. Capitalul total al societăților pe acțiuni era în 1911—1912 de 18 miliarde mărci în aur, din care depline vărsați 15 miliarde. După sistemul de azi, scăzîndu-se toate angaralele, ar rămîne la cîștig 531,5 milioane mărci, adică abia un 3.5%. In cazul acesta capitaliștii germani vor prefera să-și scoată banii din industrie și să-i plaseze în împrumuturi de stat străine, de unde ar avea cel puțin 5%.

„Dar aceasta înseamnă adevărată expropriere", zice Parvus, „și anume una plănuită anapoda și rău făcută. Ruinează industria privată, fără să pue în locul ei altceva mai bun".

(Parvus. *Die Gegenwart*).

Evreii și Polonejii

De „Evrei și Poloneji" se ocupă d-nii Pierre Lafue și Ladislas Mickiewicz, reprezentînd puncte de vedere deosebite.

D. P. Lafue notează numărul mare de Evrei din Polonia (în 1913. — 1.954.644), dintre care cei mai mulți se îndeletnicesc cu comerțul și cu industria, — și afirmă că spiritul de concurență, pe lîngă resentimente mai vechi, determină antisemitismul polonez. Violențele exercitate asupra Evreilor, cași izgonirea lor în Palestina, nu-s decît păgubitoare statului polonez. Forța comercială și industrială a Evreilor este enormă: ea nu trebue înstrăinată prin diferite vexațiuni, și nici gonită peste graniță — deoarece însăși situația economică a Poloniei ar fi, în cazul acesta, compromisă.

Burghezia poloneză cuprinde următoarele partide: *Sioniștii*, care organizează emigrarea în Palestina, dezinteresîndu-se de problemele din statul polonez; *Populiștii*, mici comercianți, care cer autonomia limbii evreești (jargonul) și sindicate uvriere; și însfîrșit *Ortodoxii*, conservatori religioși, care sînt organizați în „Comunități" și trăesc subt educația teologică a rabinilor. Ei sînt un element pasiv și retrograd, însă bogat.

Lucrătorii, pe de altă parte, s'au diferențiat deasemeni în partide: *Bundul*, compus din social-democrați, a aderat la Internaționala III. Ei se distinge numai puțin de comuniștii poloneji de subt conducerea lui Rubinstein și Warski. *Uniții* („Vereinigte") sînt partizanii emigrării și ai autonomiei înlăuntrul statului polonez. *Poale-sioniștii*, cu comitete secrete, admițînd și terorismul, privesc Palestina ca leagănul unui viitor stat socialist. P.-S au aderat la Internaționala III. Ei și marxiștii „Bundului" tind spre o înțelegere cu lucrătorii poloneji. Pentru dînșii chestiunile evreești au căzut pe planul al doilea, cele sociale fiind predominante.

Rechizițiile arbitrare din timpul războiului, nesocotind în mod samavolnic proprietatea privată, au îndepărtat de ideia de stat poloneză chiar spiritul populației evreești cu stare.

Autorul crede că extremismul evreesc este determinat de extremismul polonez. Dacă Polonejii ar dori într'adevăr colaborarea cu Evreii, o cale medie s'ar putea găsi cu ușurință. Elementele ponderate ale neamului evreesc cred însă că, dacă s'ar suprima violențele, dacă s'ar organiza școli, în care unele obiecte să fie predate în evreește și altele în limba poloneză, dacă însfîrșit o toleranță mai mare ar domni în țară, — atunci Evreii, laolaltă cu Polonejii, ar putea asigura existența unitară a statului polonez și prosperitatea acestuia.

Nici d. L. Mickiewics nu-i pentru excluderea Evreilor, nu numai dintre granițele poloneze, dar nici dela o muncă rodnică comună. D-sa justifică însă atitudinea Polonejilor față deEvrei prin rolul, pe care aceștia din urmă îl au în bolșevism. In afară de aceasta, deprinderea Evreilor să stea de partea Rușilor sau a Germanilor, stăpînii de pe vremuri ai provinciilor poloneze despărțite, într'o poziție ostilă oarecum Polonejilor, persistă încă și astăzi, însă subt o altă formă. Evreii n'au încă siguranță în rînduelile actuale. Ei nu știu cine va fi stăpîn. Și până atunci prudența îi face să stea de oparte. Polonejii ar trebui, cei dintăiu, să întindă mîna Evreilor — grăbind astfel înțelegerea, care trebue să se producă în aceste timpuri, cînd antisemitismul se demodează și în curînd va dispărea complect, ca și sclavia.

(Pierre Lafue și Ladislas Mickiewics. *Le Monde Nouveau*, No. 4).

Cel mai scump guvern din lume

Din noianul de notițe și articole elegiace, unde se vorbește aproape numai de mizerie economică, de îmbogățiți, de impozite și valută, relevăm rîndurile lui M. Erzberger: „Cel mai scump guvern din lume", în care fostul ministru de finanțe atacă pe actualul ministru Simons pentrucă a avut la Londra o atitudine greșită și a adus din cauza asta Germaniei o datorie în plus de 50 de miliarde mărci în aur. Comisia de reparații le-a cerut azi 132 miliarde în valoare actuală; iar țara a fost amenințată cu ocuparea Ruhrului și cu măsuri militare pe apă și uscat, în cazul cînd nu primește celelalte condiții: dezarmare, pedepsirea crimelor de războiu, garanții... Pe de altă parte ocupația militară poate dura și 36 de ani, fiindcă nu scrie nicăiri ca odată cu împlinirea angajamentelor să se ridice și ocupația.

Erzberger analizează punct cu punct ultimatul dela Londra și-l compară cu „propunerile" mult mai avantajoase oferite Nemților la Paris și respinse. Dacă primeau propunerile, Nemții puteau să încheie un nou tratat și deci să obție o ușurare. Dimpotrivă, ultimatul dela Londra cere executarea tratatului din Paris. Propunerile fixau o plată fixă; Londra impune o rentă pe vecie. După propunerile Parisului, Germania ar fi avut de plată, în 1921, 2 miliarde + 0.72 milioane din export (adică 12 la sută din totalul de 6 miliarde ale exportului), ceiace face alte 2.72 miliarde aur. Insă după Londra, valoarea se va urca la 3,36 miliarde (adică 2 miliarde + 26 la sută din cele 6 miliarde). Tot așa în 1922, față de 2.95 miliarde conform propunerilor, Londra impune 4.08 miliarde. Și a. m. d. Propunerile puneau greutatea pe factorul fix; la Londra întâietatea o are factorul mobil, căci Antanta se teme azi de ridicarea rapidă a economiei germane.

Nu numai atît. Erzberger găsește că Simons a compromis Germania și în fața lumii neutrale. America este azi cu totul în brațele Antantei. Insă capitolul cel

mai delicat este Silezia. Antanta îi amînă soluția din pricina „reparațiilor". Și perderea Sileziei însemnează începutul desmembrării imperiului,—ocupația militară și exploatarea economică putînd aduce încă și alte defecțiuni. „Cum să scăpăm unitatea imperiului?..." se întreabă Erzberger. „Prin luarea unei fișii, întregirea se amînă la infinit... Iar dacă Franța va lua Germaniei bogățiile miniere și industriale, își va asigura în Europa hegemonia politică și economică, schimbînd totodată fizionomia economică a întregei Europe".

(M. Erzberger. *Das Tagebuch)*.

Problema locuințelor

Lipsa locuințelor se simte pretutindeni,—la noi, cași peste hotare. Un guvern romîn a prezentat Parlamentului legea închirierii forțate. Măsura a părut multora prea radicală. Legea a fost retrasă,—și, împreună cu dînsa, s'a retras —din mai multe pricini—și guvernul.

Principiul acelei legi a fost admis însă în Ceho-Slovacia, unde a dat rezultate bune. Legea cehă prevede un anumit număr de odăi pentru fiecare familie: dacă numărul odăilor este mai mare decît cel fixat de lege, din oficiu sînt instalați unul sau mai mulți locatari în încăperile de prisos.

Legea se ocupă și de cesiunile de locuinți, în schimbul unei mari sume de bani, cași de cazurile cînd proprietarii îi silesc pe chiriași să le cumpere mobila veche a apartamentelor cu preț enorm. Toate cazurile însemnate de speculă sînt prevăzute în legea aceasta, care cuprinde sancțiuni severe împotriva celor vinovați.

Legea chiriilor se aplică de niște tribunale speciale, anume create, și care poartă numele de tribunale populare. Ele sînt, drept vorbind, un juriu, ai cărui membrii sînt aleși dintre reprezentanții cu vază din toate clasele sociale. Acest juriu este prezidat de un magistrat de carieră, care conduce dezbaterile. Ca o derogare dela regula generală, juriul în materie de chirii se pronunță nu numai asupra culpabilității, ci fixează și quantumul pedepsei. Pedepsele sînt de-o asprime rară.

Legea,—cum am spus,—a dat rezultate bune în Ceho-Slovacia și autorul articolului o prezintă drept exemplu—și Franței.

(René Mergel și Philippe Bordes. *Le Monde Nouveau* No. 5).

Inchisorile sovietelor

Foaia socialistă revoluționară „Volia Rossii" din Praga a primit nu demult niște scrisori trimese din închisorile rusești, și din cuprinsul lor Elias Hurwicz a putut să reconstitue următorul interesant tablou despre „închisorile sovietelor".

Inchisorile republicii sînt arhipline. La cele vechi s'au adaos secții nouă precum și „închisori interne". In ele se află vechi și meritoși luptători pentru libertate. In Petropavlovsk zace șeful social-democraților, Dan; în Butyrki socialistul revoluționar Gotz, iar în Torteka se află Wedenjapin, pe lîngă nenumărați alții mai puțin cunoscuți. Printre închiși se găsesc membrii „Asociației tinerilor menșevici": băeții și fete între 14 16 ani. Sînt laolaltă anarhiștii, menșevici, maximaliștii, social-revoluționari, membri de ai cooperativelor, sau oameni fără partid. La sfîrșitul lui Martie 1921, erau în Butyrki 130 de social revoluționari din dreapta, 25 din stînga, 110 menșevici și 30 anarhiști. Unii stau arestați de doi ani fără nici o vină și fără să fi fost măcar judecați.

Ca să silească autoritățile să-i judece, arestanții declarară într'un rînd greva foamei și cerură, odată cu judecata, libertatea cultului și libertatea plimbării. In cele din urmă greva foamei a fost însoțită de „obstrucție": urlete în masă; femeile scoteau țipete isterice și se auzeau rîsete înfricoșate; alții sfărîmară geamurile... Administrația închisorii scoase atunci mitralierele; însă greviștii se baricadară, înarmîndu-se cu cărămizi. Arestanții negreviști amenințară că se asociază și ei la grevă, dacă tovarășii lor nu sînt satisfăcuți. Administrația nu avu încotro, iar capitularea ei a fost sărbătorită de închiși printr'un serviciu divin. Dintre toate, închisoarea „Ceka" este cea mai aspră. Oamenii n'au voe nici măcar să-și aerisească celula. Trăesc izolați, nu primesc pe nimeni, nu pot să comunice între ei nici prin bătae în pärete. Greva foamei este aici la ordinea zilei; dăunăzi a ținut 16 zile. Administrația este cea mai afuristă. De pildă, spune arestanților: „Treaba voastră. Puteți să și muriți. Interesul statului este mai presus de moartea cîtorva indivizi..."

(Elias Hurwicz. Die Weltbühne).

Cîteva remedii contra slăbirii

Excesul de grăsime cași de slăbire diformează puritatea liniilor. Preocupată de estetica corpului nostru, știința caută neconteniit remedii și în contra uneia și a celeilalte.

Dacă ea dispune azi de mijloace suficiente pentru a face să slăbească oamenii grași, a face să se îngrașe însă pe cei slabi e lucru mult mai greu. Mai întâiu sînt două feluri de slăbiri: una constituțională, datorită insuficienții țesutului grăsos subcutaneu și intermuscular, caracteristică la oamenii uscățivi și perfect compatibilă cu o mare vigoare; a doua este de obiceiu urmarea unei cauze fiziologice evidente sau unui procesus patologic mai mult sau mai puțin clar; această slăbire aparține domeniului patologic și e provocată de bolile tubului digestiv, ficatului, pancreasului, de bolile nervoase, etc.

Pentru primul mod de slăbire—cea constituțională—doctorul René Gaultier, un distins specialist, recomandă să se dea pacientului în cantități suficiente și subt o formă ușor de absorbit principii alimentare compuse din albumine, grăsimi și hidrați de carbon fără a socoti sărurile minerale, băuturile și substanțele așa de puțin definite, cunoscute subt numele de vitamine sau acizi aminați, care activează digestia.

Substanțele albuminoide sînt indispensabile pentru a compensa uzura organică, dar îngrășarea numai prin carne este irealizabilă, căci omul nu poate nici digera, nici înghiți multă vreme cantitatea enormă de carne necesară unei mari rațiuni alimentare. Deaceia trebue combinată cu grăsimi și hidrați: o parte grăsime pentru două de albumină și 8 de hidrați de carbon. Hidrații se dau subt formă de piurele, fierturi variate, asociate cu zahar și lapte, dar cu băgare de samă spre a nu provoca diarii și fermentări vătămătoare rezultatului curei. Sărurile minerale servesc la fixarea apei și corpurilor grase în țesuturi. Băuturile se lasă la discreție; se recomandă însă alcoolul în mici cantități și mai ales berea ce cuprinde alcool, hidrați de cărbune și fosfați.

Alimentele acestea trebue date subt forme variate spre a excita pofta de mîncare și a ușura digestia și absorbirea. Carnea tocată, sucul de carne dau rezultate bune.

Pentru a evita cheltuiala exagerată de energie se recomandă repausul, cura de pat, haine calde spre a evita pierderea de calorii, și climaturile stimulente, marea sau munteie, pentru a activa apetitul.

Orientalii, care privesc grăsimea ca un atribut indispensabil al frumuseții, întrebuințează foarte mult băile calde; tot ei cunosc și întrebuințează din cea mai veche antichitate fenugrecul, o leguminoasă foarte bogată în substanțe nutritoare din familia papilionaceelor, pe care dr. René Gaultier o întrebuințează cu mult succes, făcînd prăjituri din sămînța ei pulverizată și amestecată cu miere.

In fine, pentru a modifica *vitalitatea generală*, medicul poate recomanda medicamentele arsenicale și fosfate pe care toată lumea le cunoaște și le întrebuințează azi.

(René Gaultier. *Revue Mondiale* Iunie).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURA

Jean Pellerin, *La romance du retour*, éd. de la Nouvelle Revue française, Paris, 1921.

Autorul a făcut campania din anii aceștia și scrie versuri umoristice inspirate de melancolia amară a vieții de azi în capitala uriașă a unor compatrioți, ce petrec fără un gînd de recunoștință pentru eroii, care le-au pregătit florii celui mai groaznic războiu:

Oui, c'est pour ces larves sans charmes
Que Pellerin porta les armes
Et dormit au cantonnement...

Imprejurările, oamenii sînt zugrăviți în tablouri vii și imagini pline de grație:

Un sourire olent se loger
Au plus tendre coin de ta bouche:
Lève ton visage que touche
Le bonheur au crayon léger.

Hans Friedrich Blanck, *Der Wanderer*, Hamburg, 1920, K. Hanf, 48. S.

Un mic volumaș cu poezii lirice apreciate de lumea mai competentă pentru „modernismul" discret al autorului și pentru talentul, care îi dă o valoare mai generală, satisfăcînd gusturile unui cerc mai larg de cetitori. Iată bunăoară sfîrșitul pastelului dela pagina 28:

...Wie ist die Erde heut so lilienmilde
Voll Güte unerschöpflich tief.
Ich steh vor Ihrem wundersamen Bilde,
Vor dem Madonnenbild verzückt, der Wilde,
Der Träumer, den sie zum Erstaunen rief.

FILOZOFIE

D. Parodi, *La philosophie contemporaine en France*, F. Alcan, Paris, 1921.

Un tablou complect al cugetării franceze actuale, care poate servi ca pendant la opera cunoscută a lui Ravaisson și la raportul prezentat de Boutroux congresului filozofic din Bologna. Autorul deosebește trei mari curente: 1) filozofia științifică reprezentată prin Durckheim și școala sociologică, prin criticismul unui Boutroux sau Poincaré, 2) idealismul mistic reprezentat prin gînditorul cel mai influent al epocii, Henri Bergson, 3) idealismul raționalist care-și are origina în opera lui Lachelier și a fost desvoltat mai ales de Octave Hamelin.

Expunînd imparțial și clar aceste curente, autorul ridică împotriva lor obiecții serioase, înclinînd mai mult către cei din urmă, în care vede desenîndu-se filozofia viitorului.

H. Delacroix, *La psychologie de Stendhal*, F. Alcan, Paris, 1921.

Capitol din istoria psihologiei franceze în secolul al XIX-lea. Stendhal nu e filozof de profesie, nici un istoric al artei, ci un diletant, cînd sentimental, cînd pasionat, un psiholog pătrunzător fără sistem, dar cu vederi profunde. Filozofii, pe care i-a studiat, sînt: Condillac, Helvetius, Bichat, Cabanis, Destutt de Tracy, Maine de Biran. Fidel școlii ideologice, Stendhal a fost un adversar al eclectismului lui Cousin. Argumentele sale împotriva acestuia, se potrivesc cu acele ale lui ... ne asupra psihologiei căruia Stendhal împreună cu Balzac și Sainte Beuve au avut o mare influență.

MUZICA

Paul Bekker, *Analyse zu Mahlers Sinfonien*, Schuster-Loeffler, Berlin, 1921.

Desigur, nu trebue să ne închipuim că în Apus chestiunile de „rasă" se rezolvă pe altă cale decît la noi. Aceasta chiar și între oamenii cu carte. Bătrînul Simmel, destul de cunoscut în lumea științifică, nu era decît un biet „Privatdozent"... Iar în plenul unei întruniri studențești dela altă universitate germană — ca să

dăm un exemplu ceva mai proaspăt — la dorința cuiva ca Rabindranath Tagore să fie poftit și 'n orășelul lor academic, să ție o conferință — pe cînd președintele întrunirii, care n'auzise încă de numele acesta străin și neobișnuit în Europa, se adresa cerînd lămuriri colegilor, dintre comilitonii din sală, care veneau la universitate pentru altceva decît examene, se ridică un veteran — un „altes Semester" — și protestă: „Dar nu-i nevoe, domnule, de lămuriri... Ce lămuriri?.. Poate ăsta să fie altceva decît un rabin?..."

Însă într'o țară cu 60 de milioane de locuitori sînt destui și de aceia, care-și fac despre lume altă judecată. O pildă este cinstea, de care se bucură azi Ehrlich, Einstein... Iar la aceștia putem să adăogăm acum pe Gustav Mahler, ajuns în vremea din urmă o adevărată modă.

Intr'adevăr anul trecut s'a organizat un „Mahlerfest" la Amsterdam; anul acesta altul la Wiesbaden, unde s'au dus să-l asculte cu partitura în mînă chiar și militari de ai trupelor de ocupație... La Berlin, în „Philharmonie", s'a dat de curînd un nou concert de sărbătoare. „In seara aceia Otto Klemperer, dirijorul, a cucerit Berlinul; mai mult: a fost un extaz". Ai zice că Mahler devine un Beethoven al secolului XX. Toți snobii sînt „mahlerieni". Artiștii ceilalți sînt preocupați și ei de Mahler; un pictor a tipărit o mapă cu litografii, simbolizînd motive din toate operele compozitorului. Azi sînt zece ani dela moartea lui. S'a născut în 1864 în Boemia. In Viena, Munchen — activitatea lui a cășunat nemulțumiri mari, vrăjmășii pe toată linia întocmai soarta lui Wagner. Cît a trăit, a fost un „străin" — idolul zilei fiind pe atunci Richard Strauss. I se recunoștea doar îndemînarea, tehnica, și atît. Anton Bruckner însemna pentru Nemți ultimul compozitor de simfonii. Azi vorbesc toți de: „Des Knaben Wunderhorn", „Das Lied von der Erde", cele opt simfonii isprăvite... Acestea din urmă niște lucrări uriașe, așa de întinse, că una singură ocupă durata unei seri întregi de concert.

CĂLĂTORII

Charles Le Goffic, *La Bretagne*, 1 vol. in 4, ilustrat, E. de Boccard, Paris, 1921.

Nimeni, din acei care au scris asupra Bretaniei, nu a simțit mai intens ca autorul, frumusețile bătrînului ținut armorican, n'a interpretat mai bine obiceiurile sale, n'a pătruns mai adînc sufletul locuitorilor și simțul religios al rasei celtice. Autorul iubește c'o dragoste virilă pămîntul său natal, ale cărui moravuri au păstrat un parfum de arhaism, o noblețe și un farmec care seduce. In descrierile lui Le Goffic, arta pictorului rivalizează cu a poetului, în pagini vibrante și pasionate.

TEOLOGIE

Adolf Harnack, *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott*, Leipzig, 1921, Hinrichs, XV—265 u. 358 S., M. 80.

Adolf Harnack a împlinit în luna Mai 70 de ani. Teolog cu reputație mondială, pentru Germani este o personalitate de mîna întâiu. Probabil că nu-i necunoscut nici cetitorilor noștri, fiindcă în vremea ocupației germane a ținut niște conferințe în București. Insă în țara sa el se bucură și în societate de o situație aparte, de aceia e instructivă lista cu diplomele sale onorifice: doctor de la patru facultăți, membru al Academiei, consilier intim cu titlu de Excelență, cancelar al ordinului „pour le mérite" pentru știință și artă, noblețe ereditară... Este un reprezentant vrednic de Germania imperială.

Reputația și-a făcut-o cu „Lehrbuch der Dogmengeschichte" în trei volume; dar mai răspîndită este altă carte a sa: „Wesen des Christentums", în felul căreia doar două opere au mai stîrnit atîta vîlvă pela 1900: una de concepție mai înaintată — „Welträtsel" a lui Häckel, și alta stînd cu totul pe

dreapta: „Grundlagen des 19 Jahrhunderts” a lui Chamberlain. Din cercetările sale în domeniul creştinismului a eşit însă lucrarea de faţă, asupra doctrinei lui Marcion. Cine i Marcion?

Marcion este reformatorul creştinismului primitiv, de aceia Harnack îl preţueşte mai mult chiar decît pe Luther. In „Istoria sa dogmatică” îl separă cu totul de ceilalţi gnostici. „Fără Marcion gnosticismul ar fi avut în istoria bisericei un loc cu mult mai redus, iar creştinismul post-apostolic a dat naştere bisericii vechi catolice numai datorită influenţei lui Marcion. Biserica dinaintea lui se deosebeşte de biserica de după el mai mult decît biserica apuseană dinainte şi după reformă”.

Harnack se ocupă de secta lui Marcion, şi de „marcionism”. Acesta este o reacţiune în contra spiritului iudaic păstrat în creştinismul primitiv. Religia noului Testament este alta decît cea din vechiul Testament. Morala, „Dumnezeu” — sînt noţiuni deosebite în cele două Testamente. Şi o deosebire esenţială. Dumnezeul evangheliei este „bunătate”, „iubire”; dimpotrivă, Dumnezeul „legilor” este „drept”, în sensul răsplătirii după principiul „ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte”; o dreptate izvorîtă din egoism şi care uneori devine cruzime, altcori ceva arbitrar, deoarece Dumnezeul iudaic îngăduie poporului său să fure pe Egipteni şi Canaaniţi, în contra propriei sale porunci.

Marcion a fost un corăbier bogat din Sinope la Marea Neagră, pela 150 d. Chr. Pentru secta lui, „Mîntuitorul” înseamnă altăceva decît un Messias iudaic. Mîntuitorul ne „eliberează” în vederea unui stat divin, unde să devii obiect de exploatare al creatorului, ci în vederea unei existenţi chiar şi în sens moral cu totul diferită de existenţa pămîntească şi care nu se poate exact circumscrie prin cuvîntul „spirit”, ci numai prin „iubire, bunătate”. Prin urmare creatorul lumii pămînteşti — demiurgul — nu-i Dumnezeul propriu zis, mare, atotstăpînitor, dela care derivă Mîntuitorul, ci o fiinţă subordonată... Marcion a pus temelia filozofiei religioase de azi.

ISTORIE

Ernst Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches*, Stuttgart, 1919, Metzler, VIII-200 S., M. 1?.

Autorul a vrut să ne dea istoria politică a imperiului roman subt cei doi urmaşi ai lui Iustinian I: Iustinos II (565—578) şi Tiberios II (578—582). La început vorbeşte despre politica externă, în deosebi despre războaele cu Perşii; apoi despre luptele din peninsula balcanică şi răsunetul lor în imperiul de apus. După aceia autorul tratează politica dinăuntru: originea temelor, chestiuni de finanţă şi chestiuni de drept. In adaos, dă prosopografia miniştrilor romani din anii 565—582. Stein a întrebuinţat izvoare siriace şi arabe, armeneşti şi chinezeşti, şi aruncă o lumină nouă asupra caracterului chestorului Anastasius, asupra împăratului Maurikios şi asupra lui Phylarche Mundar, a cărui politică se explică în parte prin egoism, în parte prin motive de ordine religioasă. Autorul dă întîietate problemelor economice. Un ultim motiv pentru reluarea războaelor cu Perşii, şi deci orientarea politicii bizantine subt succesorii lui Iustinian, a fost nevoia de a dobîndi noi cercuri militare de recrutare. Astfel de cercuri s'au constituit în Armenia şi în ţările dela Caucaz. Ele au adus scoaterea din armată a elementelor barbare, până atunci mai mult germane şi uralo altaice. Cea din urmă mare armată barbară pe semne că şi-a încheiat rostul odată cu anul 575. Acum se pregăteşte regenerarea militară a imperiului roman de răsărit, prin colonizări interne, încheiate în secolul al VII subt dinastia heraclidică, ceiace asigură existenţa mai departe a imperiului bizantin timp de aproape o mie de ani. Autorul se ocupă cu cîteva chestiuni de drept public: cezarul, *comes sacrarum largitionum*, *quaestor Justinianus exercitus*, raportul între proprietatea statului şi domeniul coroanei...

ŞTIINŢA

F. M. Jaeger, *Lectures on the principle of symmetry and its applications in all natural sciences*, XII-334 pag., The University Press, Cambridge, 1917, 20 sh.

Autorul arată importanţa principiului simetriei atît pentru studiul morfologiei cît şi pentru cel al fenomenelor fizico chimice. Dupăce a definit sistemele simetrice, cu exemple din lumea anorganică ori vie, autorul trece la studiul materiei cristaline stabilind legea, după care se limitează perioadele axelor de simetrie şi deducînd numărul grupelor cristaline posibile. Examinează apoi raporturile între simetria cauzelor şi a efectelor, în ce priveşte fenomenele fizice — capitol asupra căruia P. Curie a făcut la rîndul său consideraţii extrem de fecunde.

Autorul trece după aceia la sistemele nelimitate, în special la reţelele de puncte în spaţiu, ceiace după Bravais reprezintă în chip schematic repartiţia particulelor cristaline în corpurile cristalizate, a căror existenţă a fost decurînd verificată prin descoperirea fenomenelor de difracţiune produse de cristale. Autorul arată de asemenea cum se aplică legile simetriei, din sistemele nelimitate, la organismele în stare de creştere, şi mai ales cum se interpretează aranjamentul foilor la plante. Un întreg capitol este consacrat studiului discordanţelor, care se observă uneori între simetria cristalografică şi simetria fizică, în urma agregării cristalelor între ele.

La sfîrşit de tot, autorul vorbeşte despre disimetria moleculară şi despre raporturile ei cu activitatea optică, chestiune cu care s'a ocupat şi L. Pasteur (1848) şi care se poate rezuma astfel: dacă configuraţia în spaţiu a atomilor, ce constitue molecula unei substanţe chimice, este diferită de imaginea sa într'o oglindă, această substanţă poate exista subt două forme izomerice, avînd în stare de soluţie puteri rotatorii egale însă de semne contrarii, iar în stare solidă forme cristaline simetrice dar care nu se suprapun. Autorul analizează diferitele aspecte ale acestui principiu, împreună cu cercetările, pe care i le-a sugerat ori i le poate încă sugera.

POLITICĂ

I. Tchernoff, *Les nations et la Société des nations dans la politique moderne*, préf. de Albert Thomas, XXVII-200 pages, Félix Alcan, Paris, 1919, 3. 50.

Cartea aceasta tratează unul din numeroasele aspecte ale problemei politice, de care se ocupă publicistica din ultimii ani. Autorul schiţează felul cum a luat naştere şi cum s'a dezvoltat ideia Societăţii Naţiunilor, considerată ca un produs al mişcării democratice, care s'a manifestat în Franţa, Anglia şi America.

După autor, marea revoluţie franceză este aceia care a întrevăzut pentru întîia oară şi a apărat solidaritatea, ce leagă între ele năzuinţele democratice ale tuturor naţiunilor, şi împotriva cărora s'a ridicat azi spiritul german de hegemonie a celui mai tare. Mişcarea franceză a susţinut dreptul oricărui popor de a dispune liber de soarta sa.

Trecînd cu vederea peste orice contribuţie italiană, şi mai cu seamă peste activitatea lui Mazzini, apostolul statelor unite europene — autorul arată cum la aceleaşi idei au ajuns pe căi deosebite şi democraţia americană şi engleză, fiecare dînd în felul ei pilda de cum trebue întemeiată o Societate a naţiunilor.

A. Crespi, *La funzione storica dell' Impero Britannico*, XI—428 p., F. lli Treves, Milano, 1918, Lire 5.

Situaţia, pe care o ocupă Anglia între statele celelalte, spune autorul, se datoreşte nu puterii ei financiare şi navale, ci faptului că s'a slujit de războiu ca să realizeze un ideal umanitar, făcînd să coincidă apărarea ei cu apărarea libertăţii popoarelor oprimate. Prin urmare rolul său istoric, principiul ideal al „binelui comun” au izbutit să birue toate rivalităţile şi particularismele existente, şi să întrunească în numele culturii universale nişte

popoare separate profund de atîtea deosebiri etnice și culturale.

In fața idealului englez au dispărut deci orice antiteze, statul rămînînd numai cu misiunea de a garanta supușilor toate condițiile de viață morală și intelectuală. Independența națională este necesară numai într'un singur caz, spune Crespi: cînd o națiune, care face parte dintr'un stat eterogen, nu se simte tratată egal și nu se poate dezvolta autonom. In cazul însă cînd ea se bucură de libertate și huzurește întocmai cași cum ar trăi singură și de capul ei, independența înseamnă atunci „negarea interdependenții", adică volnța culpabilă de a păgubi pe altul.

Statul complex și de mai multe limbi este cea mai înaltă perfecțiune politică, întrucît el este în stare să organizeze pe o scară mai întinsă ideia de dreptate, potrivit cu nevoile fiecărui popor în parte. Atunci în schimbul unui minimum de constrîngere va dobîndi oricine un maximum de libertate, în viața publică și în cea privată.

Imperiul britanic reprezintă pavăza dreptății pe pămînt, este armonia atîtor părticele răzlețe, este universul politic în senzul ideal al cuvîntului, este... dar ce nu este imperiul britanic pentru un autor, care exaltă un organism politic, unde cași aiurea se găsesc: interese și numai interese!...

Tyler Dennett, *The democratic movement in Asia*, VIII-252 p., 34 fotogr., The Association Press, New-York, 1918.

Autorul a străbătut Asia, ca să facă o anchetă despre soarta ideii democratice. Din impresiile sale ar rezulta, cu oarecare simplism, că Orientul evoluiază cu repeziciune cătră un regim de industrie. Părăsind deci starea agricolă primitivă, el face cunoștință cu toate problemele sociale și instituțiile solidare de azi, pornite dintr'un singur principiu: „poporul prin sine însuși".

Aspirațiile acestea — exprimate în colonii prin dorința de a scăpa de tutelă, iar în țările independente prin nevoia de reforme democratice — se observă, spune autorul, în toate colțurile Asiei. China, deși republicană și mai stăpînă pe sine, nu prea știe ce să facă totuși cu libertatea. India, certată cu regimul britanic, rău sfătuită însă de aristocrațime, e și mai puțin coaptă pentru ideile nouă. Japonia, cu toate ambițiile ei moderne și imperialiste, e prea conservatoare, prea stăpînită de tradiție, ca să se hotărască pentru o revoluție politică.

Autorul, adept al tovărășiei americane *Young Men Christian Association*, ne încredințează însă că spiritul vremilor noi este în progres, și că Negrii, Galbenii, Indușii ar putea, asimilînd creștinismul, să-și transforme viața politică și să formeze împreună cu noi un fel de solidaritate socială. In privința aceasta sînt instructive opera misionarilor anglosaxoni în Orient și acțiunea americană în Filipine, unde nivelul politic este superior tuturor popoarelor din Asia.

Cartea ne dă informații prețioase asupra spiritului civilizator american, care se vede că reprezintă în Orient o putere de mîna întîia.

BIBLIOGRAFIE

P. Poni, *Statistica Răzeșilor*, „Academia Romînă", 1921, București, Prețul 20 lei.

Ioan Bart (Eugeniu P. Botez), *Datorii uitate*, Ediția II, Editura „Viața Romînească", 1921, Iași, Prețul 12 lei.

Maximilian Costin, *Vioara* (Maeștrii și arta ei), Editura „Viața Romînească", 1921, București, Prețul

N. Davidescu, *Aspecte și Direcții literare*, Editura „Viața Romînească", Prețul 15 lei.

Virgiliu, *Eneida*, Traducere de N. Pandelea, Editura „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 22 lei.

S. Marian, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, (latinești, grecești, franceze, italiene, germane și englezești), Edit. „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 15 lei.

Quelques observations élémentaires sur les nombres entiers (Théorème de Fermat), 1921, Bucuresti, Prix 2 francs.

Ecaterina Colonel Steriad, *Buna Menajeră. — Carte de bucate practică*, Editura „Viața Romînească", 1920, București, Pr. 20 lei.

Gr. Mărunțeanu-Sfinx, *Pomii fructiferi*, Mijloace practice și moderne pentru cultura intensivă a fructelor comerciale și de lux, Edit. „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 20 lei.

Elisa General St. Simionescu, *Romînca de mîne*, Editura „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 8 lei

St. Antim, *Capitalul Mobiliar*, Editura „Samitca", 1921, Craiova, Prețul 5 lei.

Darea de Samă a Consiliului de Administrație și Raportul Cenzorilor (Banca de Petrol, Mine și Industrie — București), Tip. Țaranu et Co., 1921, București.

Ioan Georgescu, *Tudor Vladimirescu*, „Biblioteca poporală Asociațiunii", 1921, Sibiu, Prețul 3 lei.

N. Iorga, *Istoria Literaturilor Romanice*, Volumul I, Evul mediu, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 20 lei.

N. Iorga, *Istoria Literaturilor Romanice*, Vol. II Epoca Modernă până la 1600, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 35 lei.

N. Iorga, *Istoria Literaturilor Romanice*, Vol. III Epoca Modernă dela 1600 până în zilele noastre, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 35 lei.

N. Iorga, *La o sută de ani după moartea lui Petru Maior*, „Academia Romînă", 1921, București, Prețul 3 lei.

Gr. G. Marinescu, *Date și cercetări nouă asupra Biologiei celulei nervoase*, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 4 lei.

Ion Inculetz, *Spațiul și timpul în noua lumină științifică*, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 4 lei.

S. Mehedinți, *Caracteristica etnografică a unui popor*, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 4 lei.

I. Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan M. Moldovanu*, „Academia Romînă" 1920, București, Prețul 4 lei.

Sextil Pușcariu, *Locul limbii Romîne între limbile Romanice*, „Academia Romînă", 1921, București, Prețul 6 lei.

Ștefan Ciobanu, *Contribuțiuni privitoare la originea și moartea Mitropolitului Moldovei Dosoftei*, „Academia Romînă", 1920, București, Prețul 4 lei.

Analele Academiei Romîne seria II Tomul XXXIX, Edit. „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 40 lei.

Aurel A. Mureșianu, *Simion Bărnuțiu*, Tip. „Arhidiecezană", 1921, Sibiu, Prețul 3 lei.

Comoara Sufletului (Cîntece poporale), alese și orîndulte de S. Teodorescu-Kirileanu, Edit., „Școala Romînă", 1920, Suceava.

Alice Soare, *Ferestre luminate*, Edit., Gutenberg, 1921, București, Prețul 11 lei.

Anuarul II al Școalei Medii de Fete, cu un curs comercial superior de un an din Aiud (Anul școlar 1920-21), 1921, Carlonagen fabrik Tipografie, Aiud.

Buletinul Societății Regale Romîne de Geografie, Tip. Curții Regale, F. Göbl Fii, 1921, București, Prețul 50 lei.

Anuarul Școalei Medii „Iosif Vulcan" din Arad, Tip. Diecezană, 1921, Arad.

N. Batzaria, *In închisorile turcești*, Editura Alcalay și Calafeteanu, 1921, București, Prețul 15 lei.

I. Telegarescu, *„Oituz"*, Eroii Neamului, Tip. Leon Friedmann, 1921, Roman.

Mihail Pascanu, *Participarea Muncii la întreprinderi capitaliste și acționariatul urier*, Edit. „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 7.50 lei.

Jeronim Laurian, *Mea Parvitas*, versuri, Institutul grafic „Luceafărul", 1921, București, Prețul 10 lei.

Dr. Radu Chernbach, *Știința medicală, Umanitatea și serviciul nostru sanitar*, Atelierele Z. Corlăteanu, 1921, Huși.

La Nouvelle Revue Française, 1-er Juillet, Prix 4 fr. 50.
Mercure de France, 15 Juin, 1-er Juillet, Prix 3 fr. 85.
La Revue Mondiale, 1-er Juillet, Prix 3 francs.
Bulletin de la Sect. Scientifique de l'Acad. Roum. 1. Mars 1921.
Annales des Mines de Roumanie, No. 5, Prețul 30 lei.
Das Deutsche Buch, Mai 1921, Leipzig.
Ostland, No. 17-98.
Napkelet, No. 11-3.
Duminica poporului, No. 1 și 2, Abonament anual 25 lei.
Muzica, No. 5-6, Prețul 6 lei.
Farul Cooperației Orășenești, No. 1, Prețul 5 lei.
Basarabia agricolă, No. 3-4, Prețul 12 lei.
Cuvîntul Romînesc, No. 6-7-8, Prețul 2 lei.
Cîmpul, No 12, Abonament anual 20 lei.
Roma, No. 6, Prețul 4 lei.
Revista Sănătății, No. 4, Prețul 5 lei.
Lamura, No. 9, Prețul 5 lei.
Higiena, No. 4, Prețul 3 lei.
Romînia militară, No. 5, Abonament anual 60 lei.
Cele trei Crișuri, No. 12, Prețul 3.50 lei.
Orizontul, No. 23, Prețul 1 leu.
Hasmonea, No. 1, Prețul 5 lei.
Gîndirea, No. 5, Prețul 2.50 lei.
Analele Dobrogei, No. 2, Abonament anual 40 lei.
Presa Dentară, No. 4-5.
Romania, No. 12, Abbonamento annuale: lire dieci.
Ideia Europeană, No. 70, Prețul 1 leu.
Cooperația Prahovei, No. 1, Prețul 5 lei.
Buletinul Muncii și al Ocrotirilor Sociale, Aprilie, Prețul 10 lei.
Buletinul Industriei, Aprilie-Iunie, Prețul 20 lei.
Economia Forestieră, No 4-5, Prețul 10 lei.
Bulet. Cercului de studii și propagandă cooperatistă pentru Basarabia, No. 9-10-11, Prețul 12 lei.

Revista Caricaturii

Caricaturile reproduse, fără să angajeze direcția revistei, au scopul să dea cetitorului, subt o formă distractivă, ecoul preocupărilor, care agită astăzi lumea.

Se caută un Napoleon...

Pentru serbările centenarului, *Comoedia* a organizat un concurs, să găsească un tip care să samene cu Napoleon.
S'au prezentat fel de fel de tipuri...

Unii au crezut că e de-ajuns un tricorn și o redingotă gris...

...sau o simplă șuviță pe frunte...

...sau o femee pe care o chiamă Maria-Luiza și care te înșală!

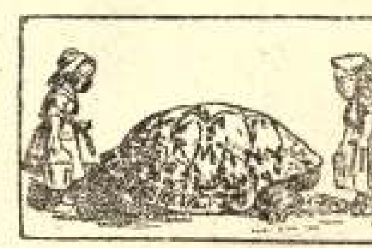
(Le Rire)

In flagrant-delict...

El (către gardist). — Ai văzut rezultatul ultimului recensămînt? Scade populația... Și tocmai acum ți-ai găsit să faci mizerii celor care au toată bunăvoința? *(Le Rire)*

Vaca Antantei și cele două lăptărese

Lloyd George. — E vorba acum: pe unde o mulgem?...

(New-York)

La expoziţia de pictură

— Ce, n'o recunoşti? Eşti primul bărbat care n'o recunoaşte... E nevastă-mea, idiotule!

(Le Rire)

O întrebare destinului

— Nu mai fumez. Nu mai beau. Despre partea femeilor, m'a ertat Dumnezeu... Aşi vrea acum să ştiu ce-i asta: idealism sau impotenţă?...

(Simplicissimus)

Uşor de semnalat

— Cu astfel de urechi, e imposibil să nu fii om cinstit!

(Simplicissimus)

La Riviera

— Nu ştiu cum, dar în film Italia mi-a făcut mai mare impresie.
— Da, şi-apoi aici nici nu-i aşa de cald ca la cinema.

(Simplicissimus)

Întoarcerea din cruciadă

— Hait! Mi-am uitat cheia la Ierusalim...

(Le Rire)

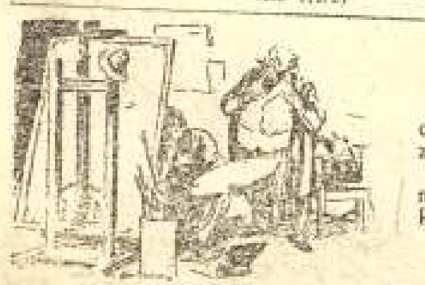
Maladia epocei

Un curios caz de hipertrofie: tip de portar la biuroul paşapoartelor.

(Lustige Blätter)

În atelierul pictorului

Pictorul.—Criticul X a fost fără milă cu operele mele. Le-a maltratat grozav în articolul lui.

Amicul.— Nu-ţi face inimă rea. Ăla n'a avut niciodată o idee personală. Repetă şi el ce spune toată lumea.

(London Opinion)

Bază de căsătorie

— Vezi, scumpă doamnă, dumneata jelești într'una pe soțul dumitale și eu pe soția mea! Am putea simplifica lucrul. Nu vrei să compătimim împreună?

(Fliegende Blätter)

Fiu ingrat

— Secătura asta de fiu-tău vrea să se însoare cu servitoarea.
— Cum? Să ne dezonoreze?
— Da... Și să ne lase fără servitoare!

(Le Rire)

Un sfat bun

Ea. — Și mai ales iți recomand prudență și economie... Așa, de pildă, așteaptă cîteva zile înainte de a intra la brutărie... poate scade prețul pînii...

(Le Rire)

1921 Anul XIII

Septembrie. No. 9.

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICA

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Lăpușneanu 33

1921

VIAȚA ROMÎNEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 100 lei jumătate de an 50 lei. Numărul 10 lei.—Pentru străinătate: un an 140 lei; jumătate de an 70 lei. Numărul 14 lei.—Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face în orice lună a anului, trimiţind suma *prin mandat poştal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an . 200 lei

Pentru particulari:

Pe un an	100 lei
Pe jumătate an	50 „
Un număr	10 „

ÎN STRĂINĂTATE:

Pe un an	140 lei
Pe jumătate an	70 „
Un număr	14 „

Abonaţilor li se acordă între alte avantagii şi reduceri însemnate de preţ asupra operelor literare şi ştiinţifice editate de *Institutul de arte grafice şi editura „Viaţa Romînească"*, astfel că abonamentul revistei le revine aproape gratis.

Un exemplu:

Costul abonamentului la Revistă este de 100 lei pe an. Costul a 50 volume, ce vom edita minimum pe an, va fi aproximativ de lei 600.

Reducerea ce se acordă abonatului la cărţile editate de Re-[illegible] fiind 15% aproximativ (adică în cazul nostru, lei 90) — cos-[illegible] pe an ar reveni deci abonatului *numai la 10 lei*, adică [illegible] *an.*

Administraţia.

...uranţa primirei regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu [illegible] ul şi 12 lei anual costul recomandărei.

MIRAJUL ALPILOR

PIESĂ ÎNTR'UN ACT*

PERSOANELE:

SEROE	YAHNE
PIERRE TARSI	D-na PRALIN
WRILS	D-na ROUSSET
UGOLINI	LOUISE

Scena reprezintă un mic „hall" dintr'un hotel, în Elveţia.

Fotolii, scrinuri, mese pe care sînt împrăştiate jurnale. Mobilele au o înfăţişare învechită, decolorată. In fund, în mijloc, uşă cu geamlic dînd pe scara care scoboară în grădină. Uşă în stînga, planul al doilea. In fund, încadrînd uşa, două mari ferestre deschise prin care se vede frunzişul copacilor şi la orizon, cît vezi cu ochii, nesfîrşitele zăpezi ale Alpilor.

După-amiaza unei zile frumoase de Mai.

Scena 1

D-na Pralin: 28 de ani, frumoasă, foarte palidă, elegantă. Vorbeşte cu o însufleţire care contrastează cu înfăţişarea ei plăpîndă. Se îneacă des şi tuşeşte.

D-na Rousset: 45 de ani. Nu se ocupă decît de fiica ei.

Louise: 16 ani, blondă, cu părul pe spate. Faţa frumoasă dar răvăşită de friguri.

Wrils: 35 de ani. Englez, aproape albinos. Plin de blîndeţe şi ironie.

Antonio Ugolini: 52 de ani, fost colonel de cavalerie. Inalt, ras, chel. A fost frumos. O ruină.

In afară de d-na Rousset care e sănătoasă, toţi poartă mai mult sau mai puţin semnele boalei. Au ochii măriţi, adînciţi şi încercănaţi.

La ridicarea cortinei sînt aşezaţi în stînga în chipul următor:

---

* Tradusă din franţuzeşte de Al. O. T..

In primul plan Louise, intr'un larg fotoliu, cu picioarele intinse pe un „pliant"; pe umeri poartă un şal. Lingă ea d-na Rousset care tricotează; apoi d-na Pralin legănindu-se din cind in cind intr'un „balançoire"; pe urmă Wrils intins in „chaise longue" cu picioarele invelite intr'un pled; mai in fund, in faţa scenei, Antonio Ugolini.

(Un timp tăcere)

D-NA PRALIN. — Ce 'ncet trece timpul, Doamne... Cit e ceasul?

WRILS.—Patru.

D-NA PRALIN.—De unde ştiţi?

WRILS.—Am remarcat că intrebaţi cit e ceasul la fiecare jumătate de oră. La urma urmei e un fel de a-l suna (intinzindu-i ceasul). Priviţi! Sinteţi un orologiu infailibil.

D-NA PRALIN.—Atunci e timpul să mă sui in odae... Nu mai pot.

D-NA ROUSSET (potrivind şalul Luise-ei). Nu eşti bine acoperită. (Către d-na Pralin) Fiica mea răceşte din senin.

D-NA PRALIN.—Şi eu la fel, de citeva luni. Cind mă gindesc că inaintea pleureziei eşeam pe cele mai mari friguri in pantofi decoltaţi şi ciorapi de mătasă (privind in vag)... cu capul gol... gitul descoperit...

WRILS.—Nu vă mai gindiţi la Paris; de cite ori o faceţi, deveniţi insuportabilă. Nu uitaţi că vă găsiţi in Elveţia, la „Hôtel Wrigt", la Rane, o mie două sute de metri altitudine, pentru a vă ingriji pieptul care e delicat. E oprit să fumăm, să ne bucurăm, să ne intristăm: repaos absolut. Nu avem dreptul decit să respirăm.

D-NA PRALIN.—E singurul lucru pe care-l fac rău.

D-NA RUSSET.—Şi fiica mea se plictisea ca şi dumneavoastră in primele luni. Acum s'a deprins. Nu-i aşa, Louise?

LOUISE.—Da, m'am deprins să mă plictisesc.

WRILS (d-nei Pralin).—Sfirşeşti prin a te adapta, credeţi-mă... Acum doi ani, conduceam o uzină de bumbac la Manchester. Cu şase ani in urmă, prietinul meu Ugolini comanda un regiment de cavalerie şi nu trecea lună fără să aibă un duel. In clipa aceasta respiră calmul şi cuminţenia. Priviţi-l: ar putea figura intr'un panopticum.

D-NA PRALIN.— O! (Ugolini nu se mişcă. Rămine imobil, cu privirea absentă).

WRILS.—Nici n'aude... n'aude nimic. A abdicat!

D-NA PRALIN (incet).—E nemaipomenit!... La ce se gindeşte?

WRILS (cu putere)—Ei, colonele, allo!

UGOLINI (tresărind).—Ce?... Ce spui?

WRILS.—D-na Pralin doreşte să afle la ce visează colonelul Antonio Ugolini.

D-NA PRALIN.—La foastele amoruri... desigur.

UGOLINI.—Nu, doamnă, amintirile mor şi ele.

D-NA PRALIN.—In fine visaţi... Nu eraţi aici.

UGOLINI.—Nu eram nicăeri.

D-NA PRALIN.—Şi se mai spune că Italienii sint de o galanterie excesivă!

UGOLINI.—Cu vre-o zece ani in urmă, scumpă doamnă, n'aşi fi cunoscut plăcere mai mare, decit să merit o singură dată blindeţea privirii dumneavoastră. In clipa aceasta, dacă aşi indrăzni să vorbesc de dragoste, această vorbă mi-ar frige buzele ca o ingrozitoare batjocură. (După o tăcere). Există o logodnică pe care e atit de greu s'o înşeli, incit cei mai nebuni chiar, sfirşesc prin a-i rămine credincioşi...

D-NA PRALIN.—Vă rog (tuşeşte), nu-mi mai vorbiţi de asemenea lucruri (tuşeşte). Asta mă face să tuşesc (se ineacă in tusă). Trece tutu!..

D-NA ROUSSET.—Tutu?

D-NA PRALIN.—Diminutivul tuberculozei. E mai drăguţ.

Scena 2.

Aceiaşi, Serge care intră prin uşa din dreapta.

Serge: 35 de ani, brun, figură interesantă dar răvăşită, slab, elegant, puţin adus.

Toţi, afară de Ugolini care reintră in nepăsarea lui, il primesc cu un huuu! reprobator. Serge se preface că vrea să plece.

D-NA PRALIN.—Poftim aici!

WRILS.—Fugar!

LOUISE.—Dezertor!

SERGE (ipocrit).—Dar ce rău am făcut?

D-NA PRALIN.—Sinteţi cel mai greu de văzut dintre toţi pensionarii hotelului. Vă puteţi lipsi de noi. Asta e jignitor şi de neertat. Vă refugiaţi in pădure, pentru a duce o viaţă ale cărei taine nu vreau să le aprofundez. Ce s'o fi intimplind oare acolo?

SERGE.—Mă reculeg... mă rog...

D-NA PRALIN.—Cum ştii să minţi!... Mă prind că singurătatea dumitale e foarte relativă...

D-NA ROUSSET (ingăduitoare).—Lăsaţi băiatul in pace... Dacă cutreeră pădurile e semn bun... Asta insamnă că i-a revenit sănătatea.

Scena 3.

Aceiaşi, doctorul *Pierre Tor i*, care intră prin dreapta. E un tinăr corsican de 29 de ani, foarte brun, viguros. Pare energic şi autoritar. In timpul acestei scene Serge şade mai la o parte. Din cind in cind se uită pe fereastră.

PIERRE.—Au fost cuminţi copiii?

LOUISE.—Ca icoanele.

PIERRE.—Să vedem temperaturile. (ia foile dela fiecare)... Bun!... Doamnă Pralin, nu văd temperatura dumneavoastră de azi dimineaţă.

D-NA PRALIN (alintindu-se)—Doctore, la urma urmei, termometrul mă desgustă... Eram deprinsă să iau dimineaţa un pahar de Porto şi fructe... Acum trebue să iau o temperatură.

PIERRE (sever).—Doamnă Pralin, doriți să vă vindecați, sau nu?

D-NA PRALIN.—Mai încape vorbă! Dar să-ți recîștigi puterile cu prețul atîtor restricții, atîtor economii de fiecare oră, de fiecare clipă și asta luni și luni.. Capitalizarea asta meschină, acest ciorap de lînă al sănătății mă scîrbește. Aș fi mai bucuroasă să mi se tae ceva, mîna de pildă, numai să recapăt sănătatea instantaneu.

PIERRE.—Această operație n'ar avea nici un efect asupra căilor dumneavoastră respiratorii. (Inapoind foile Luise-ei și lui Wrils). Domnișoară, din ce în ce mai bine. Domnule Wrils sînt mulțumit de dumneata.

D-NA PRALIN.—De ce nu luați temperatura colonelului și a domnului Vannot?

PIERRE (eludînd).—Doamnă Pralin, puneți prea multe întrebări pentru o bolnavă. Asta obosește.

D-NA PRALIN (încăpățînată).—Dece permiteți domnului Vannot să cutreere pădurile?

PIERRE (surprins, lui Serge).—Ați fost în pădure, domnule Vannot?

SERGE (stingherit).—Nu!... Doamna glumește... Ies cîte puțin în grădină.

D-NA PRALIN.—Nu-i adevărat. V'am văzut dela geam.

SERGE (scurt).—V'ați înșelat!

WRILS (întorcîndu-se).—Se știe că sînteți mioapă. (Iși pune repede degetul la gură pentru a-i face semn să tacă).

D-NA PRALIN (după un moment de mirare).—Se poate să mă fi înșelat..

(Un moment de stinjeneală: Doctorul fixează pe Serge).

PIERRE (scoțîndu-și ceasul).—Cinci! E timpul să ieșiți pe terasă. Hai, sculați-vă! (Toți ascultă și se scoală). Profitați de soare. E minunat!

D-NA ROUSSET.—De un ceas nu mai plouă. Poate că luna asta va sfîrși frumos.

WRILS.—Nu se știe! Azi dimineață pîcla se tîrîia pe munți...

D-NA PRALIN.—O, nu! Destule ploi!

LOUISE.—Destule ploi!

(Ies toți prin stînga; doctorul cel din urmă. Nu rămîne decît Serge. Se plimbă încet).

Scena 4.

Serge, Yahne

Prin ușa din fund, încetișor, intră Yahne. E o fată frumoasă, sănătoasă și veselă. E îmbrăcată într'un „chaudail" de mătase „jeune-or". Rochia, ciorapii și pantofii albi.

Se apropie în vîrful degetelor de Serge care se întoarce și o surprinde. Iși iau mîinile. In cursul acestei scene Serge e tînăr, vibrant, febril chiar.

SERGE.—Ce-ați făcut de-un ceas, domnișoară? De unde veniți?

YAHNE.—Ghici!...

SERGE.—Așteaptă. (O atrage la el, îi respiră părul, obrazul). Ai picături de apă în păr... Ai trecut pe subt copaci... Miroși a ploae, a verdeață.. Ai fost în pădure... De ce?

YAHNE.—Mă privește.

SERGE.—Am înțeles!... O, lacoma!... Ce-i pata asta roză, în colțul gurii? Sîngele unei pomușoare? A unui frag?

YAHNE.—Tu ce crezi?

SERGE.—Așteaptă. (O sărută repede pe colțul gurii). Ai mîncat pomușoară.

YAHNE (indignată).—Serge, m'ai sărutat!

SERGE.—Cum ai băgat de samă?

YAHNE.—Ți-am spus că nu mai ai dreptul să mă săruți până ce nu-mi cînți „Humoresque".

SERGE.—Vioara mea sună fals.

YAHNE.—Minți.

SERGE.—Muzica mă obosește.

YAHNE (amenințîndu-l în glumă cu mîna).—Serge!

SERGE.—Dacă mă atingi țip.

YAHNE (calmă).—Ai să cînți, ca să-mi faci plăcere... o merit. Mi-am dat atîta osteneală ca să-ți redau gustul vieții și al artei tale... Dece nu m'am îndoit eu oare de talentul tău, cu toate că prima oară nu prea mergea? Bruscai notele, îți tremura mîna..

SERGE.—De doi ani nu mai atinsesem arcușul.

YAHNE.—E o crimă.

SERGE.—Mă credeam perdut. Primul doctor pe care l-am consultat îmi recomandase cîțiva ani de repaos absolut.

YAHNE.—Fără asta ai fi continuat să faci chefuri și să fumezi opium, ceiace nu ți-ar fi ameliorat cu nimic starea plămînilor.. Nu tăgădui.. Acești doi ani de liniște te-au înzdrăvenit. Dar încetează de a te mai crede bolnav. Sfîrșește cu trîndăvia. Trebue să lucrezi. Ești vindecat.

SERGE (cu bucurie).—Crezi?

YAHNE (supărîndu-se).—Te mai îndoești? (cu tărie) Ai scăpat. Doctorii nici nu se mai ocupă de tine. (surîzînd) Nu-ți trebuia decît un medic al sufletului.

SERGE.—Așa-i.

YAHNE.—Cînd privesc în ochii tăi acea flacără care-i face să strălucească, sînt mîndră... îmi spun că e opera mea... Ce departe ești de „Guignol"-ul acela cu privirea stinsă, pe care l-am găsit aici acum cîteva luni!

SERGE.—Rîsul tău a făcut minunea. Yahne, nu trebue să mă părăsești niciodată. Atîta m'ai deprins cu fericirea că mi-a devenit aproape indispensabilă.

YAHNE.—Atunci, ești fericit?

SERGE.—Mi-i frică să nu mai fiu.

YAHNE.—De ce?

SERGE.—Reîntoarcerea doctorului Tarsi. Frumosul Corsican trece drept logodnicul tău.

YAHNE (iritată).—Pierre n'a fost niciodată logodnicul meu.

SERGE.—E inteligent... şi foarte voluntar.

YAHNE.—Prea... Fără mlădieri, fără fantazie... un buştean.

SERGE.—L-ai iubit.

YAHNE (ca şi cum şi-ar vorbi sie-şi).—Să fiu femeia acestui om... O, nu! E un tiran.

SERGE.—Trebuia să vă luaţi totuşi.

YAHNE.—Din fericire n'am făcut-o. Mi-am perdut părinţii, sînt singură pe lume, sănătoasă, am cu ce trăi liberă şi-mi iubesc libertatea. Ş'apoi te rog să nu-mi mai vorbeşti de această istorie. (Ii atinge fruntea cu degetul, surizind) Asta îţi face între sprîncene o increţ tură care nu-mi place. Vrei s'o alungi?

SERGE (stringind-o in braţe).—Atunci dă-mi părul să-l respir... E cel mai bun balsam... (Ii respiră părul). Miroase a aer proaspăt şi-a primăvară... Simt pleoapele tale tremurînd şi alintîndu-mi faţa cu aripele lor nerăbdătoare... Le voiu pedepsi (o sărută pe ochi).

YAHNE (fredonînd vioae).—„La penitence est douce". Destul, destul! Gura nu! (Se desface din îmbrăţişarea lui). Ştii preţul sărutului meu.

SERGE (comic).—Repede, vioara!

YAHNE.—Da, vreau să-mi cînţi. Intâiu, pentrucă-mi place, ş'apoi, pentrucă trebue să te pui pe muncă. Vreau să ajungi celebru, să te admire toată lumea şi să nu mă iubeşti decît pe mine.

SERGE.—Yahne, de vei rămîne lîngă mine, sînt sigur că-mi va reînvia talentul şi increderea... Ce vrai să-ţi cînt?

„Humoresque".

SERGE (cu melancolie).—„Humoresque"!... Imi amintesc de prima călătorie la Veneţia, demult. Cintam într'o noapte în camera pe care o locuiam la etajul al cincelea al unei case vechi. Adouazi, o femee frumoasă dar sărăcăcios îmbrăcată m'a oprit în stradă, rugîndu-mă să cînt şi în nopţile următoare aceiaşi arie, care—mă asigura ea—era divină. Mi-a făgăduit o vagă recompensă şi-a dispărut. I-am împlinit dorinţa şi în a zecea noapte, pe cînd cintam, zăresc deodată de cealaltă parte a vechiului canal înălbăstrit de lună, desprinzîndu-se din cadrul negru al unei fereşti deschi-e, o femee luminos de goală. Un păr de aur îi curgea de-alungul trupului desăvîrşit. Un păr ca al tău, Yahne, tot atît de frumos ca al tău...

YAHNE (enervată).—Serge, nu-mi place să revezi în mine vechile tale iubiri. Cînd părul, cînd mînile, cînd ochii, îţi aduc aminte de femei care ţi-au plăcut altădată. Comparaţiile acestea îmi displac. Ştiu c'ai iscodit pretutindeni, dar nu vreau să-ţi cunosc toate aventurile.

SERGE.—Tu singură mă rugai să ţi le povestesc.

YAHNE.—Da... la început mă interesau... Acum mă supără.

(Un timp).

SERGE (în şoaptă).—Yahne, fii a mea... cu totul... deplin... şi tot trecutul meu va fi şters... uitat pe vecie.

YAHNE (tresare privind pe fereastră).—Pierre!

SERGE.—Unde-l vezi?

YAHNE.—Vine din grădină.

SERGE.—Omul acesta te înspăimîntă. De ce?

YAHNE.—Nu ştiu. Nu vreau să-l mai văd.

SERGE.—Să plece.

YAHNE.—Ei? Cu neputinţă. E medicul tuturor hotelurilor. Eu ar fi trebuit să plec, cum a sosit.

SERGE.—De ce-ai mai sta la Rane. Pleacă la Geneva. Te urmez.

YAHNE (repede).—Lasă-mă singură, Serge. Nu trebue să ne mai găsească împreună. Ia-ţi vioara... şi pleacă... Unde te găsesc? In pădure?

SERGE.—Nu ştiu. Acolo unde mă vei auzi cîntînd. Te va călăuzi muzica. Dar vino negreşit.

YAHNE (împingîndu-l spre uşă).—Indată ce te voiu auzi. Pleacă.

(Serge se îndreaptă spre eşirea din stînga, dar nu destul de iute pentru a nu fi văzut de doctorul care intră prin fund).

PIERRE—Domnule Vannot!

SERGE (oprindu-se).—Domnule doctor!

PIERRE (deabia surizînd).—De ce plecaţi totdeauna cînd sosesc eu?

SERGE (glumeţ).—De ce sosiţi totdeauna cînd plec eu?

PIERRE.—Ciudată coincidenţă nu-i aşa?

SERGE (acelaşi joc).—Nu atît...

PIERRE.—In adevăr (pauză). Vă duceţi la plimbare?

SERGE.—Mă duc să mă desmorţesc puţin.

PIERRE.—Poftim... poftim...

SERGE.—La revedere.—(Ese).

Scena 5.

Pierre, Yahne

PIERRE.—Bună ziua.

YAHNE.—Buna ziua.

PIERRE.—Ce mai faci?

YAHNE.—Bine.

PIERRE.—Ce ai?

YAHNE (izbucnind).—Găsesc c'ai fost grotesc adineaori... Grotesc.

PIERRE.—De ce?

YAHNE.—Ce rost avea scena pe care ai făcut-o domnului Vannot?

PIERRE.—De unde scoţi că i-am făcut o scenă? Ne necăjim puţin, ca între camarazi.

YAHNE.—Nu te mai preface. E zadarnic. Nu-i nevoe să fiu vrăjitoare ca să citesc în tine. Eşti bolnav de gelozie.

PIERRE.—Ce te face s'o crezi?

YAHNE.—Să fii gelos, e în firea ta şi nu pot decît să te pling; dar cu ce drept îmi jicneşti prietinii?

PIERRE.—Care prietini?

YAHNE.—Serge!

PIERRE.—Ii spui pe nume?

YAHNE.—Ce rău e în asta? Sînt trei luni decînd ne vedem şi ne vorbim zilnic. E foarte natural.

PIERRE.—Ar fi foarte natural dacă nu i-ai spune domnule Vannot în faţa celorlalţi. Desigur, cînd petreci în fiecare zi ore întregi în patru ochi cu cineva, luneci la familiarităţi.

YAHNE.—Acest om era bolnav, deprimat, singur. Ar fi trebuit ca cineva să n'aibă inimă ca să nu se îngrijească de el.

PIERRE.—Ascultă, Yahne, nu-ţi fac nici o învinuire; vreau să te feresc numai de instinctele de caritate. Sînt oameni care excelează în a le transforma şi exploata. Gelos? De ce-aşi fi-o? Cînd ne-am cunoscut, acum un an, eram liberi, ne-am ales de bunăvoe. Ne-am fi putut cununa atunci, dar eram silit să plec şi în urma rugăminţilor mele ai primit să mă aştepţi în acest mic ţinut perdut unde ne-am iubit. Am revenit (cu putere) şi am încredere în tine.

(Pauză).

YAHNE (cu necaz).—De ce-ai plecat?

PIERRE.—Trebuia. Perfecţionarea studiilor mele îmi impunea acest sacrificiu.

YAHNE.—Şi te rugasem, te implorasem să mă iei cu tine.

PIERRE.—Aveam nevoe de toată libertatea mea de spirit. Era mai raţional să rămîi aici.

YAHNE.—Raţiunea, veşnic raţiunea ta. Nu te gîndeai c'am să mă plictisesc?

PIERRE.—Nu aveai dreptul, fiindcă ş'iai că te iubesc.

YAHNE.—Nu ştiu ce drept aveam. Ştiu că atunci cînd iubeşti pe cineva nu-l laşi singur şi că nu trebue să ai încredere într'o femee care se plictiseşte.

PIERRE.—Nu erai o femee oarecare.

YAHNE.—O crezi?

PIERRE.—S'ar zice că vreai să mă neliniştești. Ia sama, să nu izbuteşti.

(Se aude o vioară cîntînd în depărtare „Humoresque". Yahne tresare. Faţa i se luminează).

YAHNE (prefăcîndu-se că glumeşte).—Nu lua în samă: glumeam. Eşti o forţă atît de minunată că uneori sînt ispitită să te înfrunt.

PIERRE.—Ca ce, acest joc?

YAHNE (rizînd).—Pentrucă e frumos astăzi... atît de frumos că mă duc să mă plimb prin grădină. La revedere, frumosule Corsican.

PIERRE (cu violenţă).—Yahne, rămîi aici!

YAHNE.—De ce?

PIERRE (înaintînd spre dînsa).—Te duci după el.

YAHNE.—După cine? Eşti nebun.

PIERRE.—Nu te mai preface... Cîntă, te cheamă.

YAHNE.—Divaghezi!... La revedere, până ţi-or trece frigurile. (Pleacă).

PIERRE (o ia de mînă cu brutalitate făcînd-o să se întoarcă). N'ai să pleci!

YAHNE (înebunită de mînie).—Indrăzneşti?... Lasă-mă... Sînt liberă să fac ce-mi place.

PIERRE.—Vreai să pleci pentrucă-l iubeşti.

YAHNE.—Lasă-mă!

PIERRE.—Nu te duce. Nu trebue să vezi pe omul acesta.

YAHNE.—Imi striveşti braţul. Brută! (Se desface, îl măsoară cu privirea şi esă prin uşa din fund. Sunetul vioarei se aude depărtîndu-se.

Pierre rămîne cîteva clipe nemişcat, apoi pleacă după Yahne, dar înaintea uşei se opreşte ca şi cum ar fi văzut ceva. Se întoarce înapoi şi ese prin dreapta).

Scena 6.

D-na Pralin, Wrils şi *Ugolini* (intră prin fund, cîteva secunde după plecarea doctorului).

D-NA PRALIN (sfîrşită).—E întâia zi de primăvară...

WRILS.—Iată-vă împăcată cu Rane.

D-NA PRALIN.—Aproape!... Cred c'am putea începe să ne mişcăm puţin... Ce-aţi zice de-o mică escapadă în împrejurimi (cu înfruntare). *„Nous nous sommes pas à un poumon près!"* (lui Ugolini). Colonele, nu poţi fi ceva mai vesel? Devii insuportabil.

UGOLINI.—Cum izbutiţi să mă remarcaţi, scumpă doamnă? Nu exist, aproape.

D-NA PRALIN.—Plictiseala dumitale există domnule, cît vezi cu ochii. Te urmează ca o trenă imensă pe care toată lumea calcă, se 'ncurcă, se împedică şi cade. Mă duc pe terasă pentru a-mi pune buna dispoziţie la adăpost.

(Esă prin stînga).

WRILS.—Adevărul, e dragul meu, că pari mai întunecat ca de obiceiu. Te nelinişteşte cumva boala?

UGOLINI.—De foarte multă vreme nu mă mai interesează. Ascultă: am iubit cu patimă o femee şi trăiam cu teama, cu groaza de a fi înşelat. Priveam eventualitatea aceasta ca cel mai mare supliciu. Cu toate acestea, din clipa în care am aflat că mă înşală mi-a devenit complect indiferentă. Aşa şi cu sănătatea... şi cu ideia morţii care altădată mă îngrozea. Cum am aflat că sînt perdut, moartea mi-a devenit indiferentă. (Pauză). Dacă mă vezi mai morocănos astăzi... e din pricina acestui soare minunat.

WRILS.—Preferi ploaia?

UGOLINI.—Soarele de primăvară învederează prea mult sbîrciturile. Ar trebui să fii atît de tînăr pentru a nu întina acest val de aur care copleşeşte pămîntul. Imi vine să mă ascund, să-mi dosesc ruşinea de-a fi bătrîn... Prefer ploaia.

(O pauză).

WRILS.—Vii pe terasă?
UGOLINI.—Mă sui în odae.

(Amîndoi esă prin stînga.
In cursul scenelor următoare, crepusculul intră din ce în ce mai mult în scenă).

Scena 7.

Yahne și *Serge* intră prin fund.

(Yahne năvălește pe scenă rîzînd, cu brațele încărcate de flori. Serge care vine în urma ei își așează repede cutia de vioară pe-un scaun și se repede după ea).

YAHNE (refugiindu-se după o masă, în stînga). — Kss! Kss!
SERGE.—Yahne!
YAHNE.—Domnule!
SERGE.—Nu-i cinstit. Nu respecți convenția.
YAHNE.—Mă iartă, te-am sărutat.
SERGE.—Odată.
YAHNE.—Dacă te-aș săruta de mai multe ori ți-ar ajunge pentru cîteva zile și n'ai mai cînta.
SERGE.—Atunci, refuzi?
YAHNE.—Refuz!
SERGE (cu indiferență).—Cu atît mai rău pentru tine.
YAHNE.—Inchipuit! (face cîțiva pași spre mijlocul scenei; Serge se repede, o ia în brațe și vrea s'o sărute pe gură). Trădător! (se zbate rîzînd și lasă florile să-i cadă la pămînt; în clipa aceasta Pierre deschide ușa din dreapta și rămîne o clipă nemișcat, nevăzut, apoi în clipa în care Serge căuta să îmbrățișeze pe Yahne, se repede apucîndu-l pe Serge ca și cum ar vrea să-l zdrobească. Serge se smulge cu greutate și se retrage un pas. Yahne intervine, tremurînd, rugătoare) Pierre, nu vreau!
PIERRE (respingînd-o). — Pleacă.
YAHNE. — Sînt bolnavi în grădină, Pierre... Aud...
PIERRE.—Ți-e frică... pentru el.
SERGE (lui Yahne). — Lasă-ne singuri. Te conjur.
PIERRE. — Desigur, nu ți-e frică. Știi bine că nu poți fi omorît. Nu omorî pe cei ce-au încetat să trăiască.
SERGE. — Dar le interzici să reînceapă o nouă viață, nu-i așa?
PIERRE (rînjind). — Ha, ha! Imi spuneam eu că asta trebue să fie capcana. Prin urmare așa ai prins-o. I-ai spus desigur că-i leacul și scăparea ta.
SERGE. — E adevărat, am spus-o... pentrucă o credeam.
PIERRE. — Te-ai bizuit pe mila ei, desigur, și ți-ai spus că poate fi speculată. In fața morții poftele n'au frîu, nu-i așa?
SERGE (cu furie). — Doctore!
PIERRE. — Da, da, ai voit să-ți împlinești pofta, avînd tot atîtea scrupule cît are un verme care mușcă dintr'un fruct.
SERGE.—Destul! Nu-ți dau voe...
PIERRE. — Să spun adevărul?
SERGE. — Să-ți scuipi ura.

PIERRE. — Te urăsc, dar văd limpede.
SERGE.—Dacă ai vedea limpede ai admite că și altul poate iubi cît dumneata.
PIERRE. — Să iubești? Nu aveai dreptul.
SERGE.—De ce?
PIERRE. — O știai.
SERGE. — Pentrucă o iubiai dumneata? Iți închipui că e destul să iubești o femee, pentruca ea să devie proprietatea dumitale?
PIERRE. — Nu aveai dreptul pentrucă ești bolnav și condamnat. Nu ți-e îngăduit să sameni putregaiul.
SERGE (Rămîne cîteva clipe aiurit de lovitură, dar se domină. Vorbește cu o furie care face să-i tremure glasul). — Minți! Minți pentrucă ea-i de față. E josnic ce faci...
PIERRE. — Pentrucă te-arăt cum ești? Da, da! Trebue să-ți vadă urâțenia.
SERGE. — Minți, sînt vindecat! E josnic!
PIERRE. — Josnic e să răspîndești boala cu sărutul tău molipsitor, cum făceai adineaori.
SERGE. — Ești laș, de două ori laș, pentrucă te pui în dosul prestigiului dumitale de medic pentru a minți. Dar știu că ea nu te crede.
PIERRE (lui Yahne). — Yahne, nu mă crezi?
YAHNE.—Nu.
PIERRE (zdrobit). — Nu mă crezi?... Dar ce-a făcut din tine? Cum a putut să-ți iee astfel mințile?... Mint? Uită-te la el... privește-l. Și-un copil ar vedea pe fața lui ravagiile boalei care-l mistue, care-l ucide. Privește ochii aceștia încercănați de friguri, privește fața asta lividă, privește-i obrajii supți. L-a însemnat moartea care-l va lua în cîteva luni, în cîteva zile poate.
SERGE. — Minți!
PIERRE (tîrîndu-l cu sila în fața oglinzii care se zărește în spatele lui Serge). Privește-te! Oglinda nu te va minți. Ce vezi? Capul unui om sănătos, sau al unui muribund?

(In fața oglinzii Serge e silit să se privească. Se apropie din ce în ce mai mult de chipul lui care apare nelămurit în crepuscul).

SERGE. — Doctore, pe cuvîntul dumitale de onoare că spui adevărul?
PIERRE. — Pe cuvîntul meu de onoare... De altfel o știai.
SERGE (după o pauză, încet). — Nu știam, nu știam!

(O tăcere, apoi Yahne într'un hohot: Serge! Se duce la Serge, îl ia mîna. Serge tresare, figura i se luminează o clipă... dar scoate un geamăt, se smulge brusc de lîngă Yahne și fuge. Yahne, face cîțiva pași, mașinal după dînsul, pe urmă se oprește și cade pe-un scaun. Nu mai e decît Pierre și ea).

Scena 8.

PIERRE (cu durere) — Yahne!... Suferi pentru el! (o pauză). Il iubești? Yahne, nu-l poți iubi! Iubirea ta n'a fost foc de pae, nu, o știi bine. Mi-ai dat inima ta pentrucă nu mi-o puteai da

decît mie, pentrucă eram făcuţi să ne 'nţelegem, să ne iubim!... Yahne. spune-mi că nu-l iubeşti!

YAHNE (deabia vorbind).—Lasă-mă...

PIERRE.—Prin urmare.. ai fost o uşuratică... o femee ca celelalte... Tu?... Nu! Ar fi monstruos. Ţi-a fost milă... aşa-i? Mila te-a tîrit, de milă ai întins mîna acestui naufragiat... El... e un vechiu seducător care şi-a făcut meseria... Te-a făcut să crezi că mila ta era dragoste, a exaltat pornirea spre jertfă care e în tine, în fine a izbutit să tragă din boală folosul pe care-l trăgea altădată din ochiade...

YAHNE.—Nu se mai credea bolnav.

PIERRE.—Crezi asta?... La urma urmei s'ar putea. A fost îngrijit de Gril care m'a înlocuit şi care, din caritate, îşi minte totdeauna clienţii (pauză). Dar... şi tu îl credea-i vindecat? (Yahne face semn din cap că da). Atunci.. nu era milă? (Impotrivindu-se unui gînd). Cu toate acestea nu-l poţi iubi. Ce-a răscolit el oare în tine? Spune-o! Simţurile? Imaginaţia? Da, asta trebue să fie... Curiozitatea ceia bolnăvicioasă care m'a mai neliniştit odată... Imi amintesc bine... într'o zi mi-ai pus cîteva întrebări ciudate asupra unuia din bolnavii mei, un detracat... Ce veţi fi avînd toate în voi pentru a fi atrase astfel de mocirlă... Ai eşit înaintea acestui stricat ca ţarancele din Gohl care se îngrămădesc în calea leprosului... Asta e, nu-i aşa?... Mărturiseşte-o!... Vorbeşte!

YAHNE.—Sufăr... (după un timp cu asprime) De ce m'ai lăsat singură?

PIERRE (după o pauză).—Da, m'am înşelat... Te visam prosteşte egala mea... Erai un copil... M'am înşelat... Dar s'a sfirşit... Te iau cu mine şi vei fi o sclavă mă 'nţelegi, pentrucă nu meriţi să fii o tovarăşă..

(Zicînd acestea o apucă de braţe, ridicînd-o cu brutalitate).

YAHNE.—Pierre!

PIERRE.—Nu vei mai face decît voia mea... Mai intâiu ai să pleci imediat de-aici.

YAHNE (rugătoare şi totodată ameninţătoare). Pierre!

PIERRE.—Imediat!

YAHNE.—Pierre ascultă..

PIERRE.—O vreau!

YAHNE (se zbate smulgîndu-se din mîinile lui).—Nu, nu! N'ai să mă învingi prin asprime. Eşti despot dar nu sînt lucru. Fac ce vreau.

PIERRE (stăpînindu-se).—Fie... Zăresc pe domnul Vannot venind încoace... îi cedez locul. (îşi examinează ceasul) Ascultă: sînt şapte şi jumătate. La opt trece acceleratul spre Franţa, îl iau. Părăsesc Rane pentru totdeauna. Doctorul Gril va fi tot atît de bun ca mine. Tu, alege: poţi rămîne... dar nu mă vei mai vedea... Poţi veni cu mine... şi-atunci, peste-un sfert de oră te vei găsi la poarta mare, unde te voiu aştepta cu trăsura... Vei lăsa vorbă să ţi se trimeată bagajele pe urmă. Alege.

(Yahne îl priveşte eşind. Deschide gura pentru o chemare pe care n'o poate articula. Pierre a plecat. Pe scenă e aproape întunerec. In depărtări, pe ninsorile Alpilor, roşeşte purpura „Alpenglühu"-ului).

Scena 9.

Yahne, Serge

Un timp, apoi intră Serge prin uşa din fund. Se furişează aproape. Calcă timid, gîrbov, cu paşi nesiguri şi pare îmbătrînit deodată. Zărind pe Yahne şovăe ca şi cum ar vrea să dea înapoi.

YAHNE (eşindu-i înainte).—Mă ocoleşti?

SERGE (cu căldură).—Yahne, am fost vinovat faţă de tine... dar crede-mă Yahne, ţi-o jur... nu ştiam că mai sînt bolnav. Doctorul nu mi-o mai spunea... şi mă gîndesc... te iubeam, atît, că nu mai vedeam. Ştiu... ar fi trebuit să-mi păstrez luciditatea, ar fi trebuit să mă înving... Nu-ţi cer să mă erţi dar spune-mi... că mă crezi că nu ştiam...

YAHNE (luîndu-i mîinile, printre hohote).—Serge! Eu sînt vinovată.. Eu te-am făcut să crezi...

SERGE.—Nu, trebuia să mă gîndesc pentru doi.

YAHNE.—Ş'apoi, de-i fi vinovat tu sau eu (mimică ce vrea să spue *tot una*). Serge, sufăr... sufăr... mă doare.

(O pauză).

SERGE (cu holărîre).—Yahne, m'am gîndit. Nu trebue să ne mai vedem. Trebue să ne despărţim. Trebue.

YAHNE (imperios).—Nu, vreau să stau lîngă tine. Să nu ne mai vedem? Pentrucă eşti bolnav? Te voiu îngriji eu şi... cine ştie? Există minuni... Poate că ceiace n'au făcut doctoriile va face dragostea mea.

SERGE (apărîndu-se).—Cu neputinţă! E-o nebunie

YAHNE.—Nebunie, poate... dar o nebunie care îmi e mai scumpă decît toată înţelepciunea lumii.

SERGE.—Nu!...

YAHNE.—O vreau... şi mă vei asculta dacă mă iubeşti.

SERGE.—Yahne!... Ştii că pentru mine eşti tot, tot! (Buzele lor se apropie, apoi brusc Serge se smulge din îmbrăţişare şi se dă înapoi cu faţa descompusă de groază). Sînt oare nebun? (Luîndu-şi capul în mîini). Trebue oare să simt buzele tale înţepenindu-se subt sărutul meu pentru a-mi înţelege ticăloşia?

YAHNE (cu disperare) Serge...

SERGE.—Am simţit Yahne, nu minţi.

YAHNE.—Aiurezi!

SERGE.—Poate că nici nu ţi-ai dat samă, dar trupul tău a vorbit, pentrucă e sănătos.

YAHNE (cu lacrimi în ochi, rugătoare) Mă chinueşti, Serge...

SERGE (cu violenţă) Dar trebue să înţelegem şi tu şi eu că sînt un mort, o creangă uscată din care viaţa s'a retras irevocabil. Venisem să ţi-o spun.. şi prezenţa ta, vorbele tale au fost de-ajuns pentruca mirajul stupid să se reaprindă în mine.

Să rămîi lingă mine? Să nu mai am oare nici măcar ruşinea ci-
neiui care-şi ascunde agonia într'un ungher?

YAHNE.—Nu ştii ce spui.

SERGE.—Să decad mereu, pe zi ce merge, subt ochii tăi?
Yahne! Laşitatea asta nu voiu avea-o. Cind eşti in preajma mor-
ţii trebue să rămîi singur. (Cu durere). Cum am putut eu oare,
cu moartea in mine, să trăesc lingă tine atitea lumi de voioşie,
de dragoste şi de nădejde? Vezi focurile „Alpengluhu"-ului sti-
clind in depărtare, pe vîrfurile gheţarilor? Soarele s'a dus, lu-
mina lui rămine totuşi... Se caţără pe stinci, stăruitoare, se a-
gaţă de piscuri, se sfişie pe creste şi atirnă in slăvi ca făşiile
unui vestmint minunat. Aşa şi tinereţea. Cind viaţa se stinge in
noi, lumina flacărei apuse mai dăinueşte încă, ancorată in bietul
nostru suflet ca un blestem, ca o batjocură. Yahne, am crezut că
merg cu tine în strălucirea unei aurore...

YAHNE.—Serge, nu te lăsa abătut. Increde-te în mine. Te
voiu ajuta să invingi boala.

SERGE.—Mirajul trebue să-l inving... Să se stingă amăgi-
toarele lumini cind soarele nu mai este... Să piară minciuna! (Tre-
sare privind pe fereastră). Doctorul!... Unde pleacă? Uită-te. Are
valiză... Trăsura asta il aşteaptă. (Surprins). Vrea să plece? Yah-
ne, ţi-a spus-o? Vrea să plece.

YAHNE (mişcată).—Da.

SERGE.—A! Inţeleg. Nu ne mai poate vedea... Cit te iu-
beşte! (Cu violenţă) Yahne, asta nu se poate! Nu trebue să plece.
Eu am să plec. Să rămie. E locul lui. Du-te şi i-o spune.

YAHNE.—N'o să vrea...

SERGE.—Ba da, o să rămie.. Spune-i că plec. Eu? Nu fo-
losesc la nimic. Du-te, du-te şi i-o spune. Opreşte-l.

YAHNE (apărîndu-se, cu durere).—Nu, Serge!

SERGE.—O să plece-acuşi, du-te! (O indreaptă spre eşire).

YAHNE (strigînd cu desnădejde). Serge, nu mă trimite.

SERGE (o indreaptă spre uşă indemnînd-o).

(Yahne pleacă... face citiva paşi, se inloarce brusc, se apropie
de Serge, il strînge în braţe cu disperare sărutîndu-l pe gură. Pe urmă
dispare.

Serge rămine singur, in picioare, in acelaşi loc...

Citeva clipe in urmă se aude un svon de clopoţei, o trăsură în-
depărtîndu-se)

SERGE (repezindu-se la fereastră). Yahne!

(Rămine cu mina crispată in pervazul ferestrei. Noaptea se sco-
boară pe nesimţite. Incetul cu încetul silueta lui Serge se ineacă în
umbră).

— Cortina —

Teodor Scorţescu

Inserare

Apune soarele 'n văpăi,
Şi inserarea, ca un val,
Pe subt drumbăvile din deal
Se lasă 'n linişte pe văi.

Coboară 'ncovoiat la pod
Un biet pescar, de pe Siret.
Şi'n umbra sură pier încet
Pescar, şi apă, şi năvod...

De jos, din ceaţa de pe prund,
Doi pescăruşi au apărut
Şi'n zbor ingemănat şi mut
Se duc spre bălţile din fund.

Inchid pleoapele ş'ascult...
De pacea largă legănat,
Mi-adoarme sufletu'mpăcat,
Ca un copil ce-a plîns prea mult...

Otilia Cazimir

Raporturile ruso-germane față de sud-estul european

I

Până la congresul dela Berlin, mai exact până la suirea pe tron a lui Wilhelm II, politica sud-estică europeană a Prusiei a fost în funcțiune de lărgirea sau de apărarea granițelor ei. Fără interese directe în sud-estul european, intervențiile Prusiei, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, în neînțelegerile dintre Austria și Rusia, vechile rivale în aceste părți, nu aveau alt scop decît de a paraliza pe aceste două puteri și a le sili să acorde Prusiei compensațiile dorite. O rezolvire a competițiilor rivale ale Prusiei și Rusiei asupra Poloniei și Suediei, ale Rusiei și Austriei asupra Poloniei și Turciei era cu neputință fără o înțelegere între Austria, Rusia și Prusia.[1]

Această politică, inaugurată de Frederic II, este rezumată în scrisoarea pe care acesta o adresa, la 2 Fevr 1769 ministrului său la Petersburg, Solms: „Contele Linar a avut ideia ciudată de a uni toate interesele principilor în favoarea Rusiei... El voește ca Rusia să ofere curții din Viena ... orașul Leopold și împrejurimile; să ne dee nouă Prusia polonă ... și dreptul de ocrotire asupra Dantzig-ului, iar Rusia ... să ia partea din Polonia ce i-ar conveni; atunci, ne mai fiind nici o gelozie între Austria și Prusia, ele s'ar întrece ca să ajute pe Rusia împotriva Turciei".[2]

La temelia acestei politici, Frederic II a așezat raporturile de prietenie, dar cu rezerve ascunse, cu Rusia vecină de care se temea, și aceste raporturi au fost cimentate în urmă și prin legături de rudenie între casele Hohenzolern și Romanov.

1 Ch. Diau Arion, Țări de compensație. In Conv. lit. 49 (1915) 1197 și urm.

2 Citat în Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie. Paris 1914 p. 283. Cf. ibid 295: Frederic II c. Solms, 21 Aug. 1772.

Politica orientală a lui Frederic II a fost continuată de urmașii lui. Astfel la 1792 ministrul prusian Hertzberg era de părere că „trebuia lăsat celor două curți imperiale, victorioase la Dunăre, o mică parte de pradă, dar să se obție dela ele foloase echivalente pentru Prusia", în dauna Poloniei și Suediei.[1] Tot așa în timpul negociațiunilor dela Tilsitt la 1807, ministrul prusian Hardinberg propunea împărțirea Principatelor romîne și a Turciei între Rusia și Austria, despăgubindu-se Prusia în Saxonia.[2] La 1829, Prusia sprijini pe Nesselrode împotriva lui Metternich care voia să pună la cale o manifestație europeană în favoarea integrității Turciei.

Prietinia dintre Rusia și Prusia s'a manifestat și la 1853-4 cînd Prusia a rezistat presiunilor Angliei și Franței pentru a o hotărî să se asocieze la o acțiune comună împotriva Rusiei.[3] De pe atunci urmărea Bismark planul de a face unitatea Germaniei subt heghemonia prusiană și întîlnea în calea sa mîndria și tradițiile seculare ale Habsburgilor. Nu deci de dragul unor interese sudestice, care-l lăsau rece, s'ar fi gîndit el să strice prietinia cu Rusia de care putea avea nevoe în viitor.

Dar tot atunci Anglia și Franța făceau presiuni în același scop și asupra Austriei,[4] care nu avea alt motiv de a refuza o colaborare împotriva Rusiei decît datoria de recunoștință ce contractase față de aceasta la 1849, cînd cu represiunea revoluției maghiare. Pentrucа Austria să se hotărască la o acțiune împotriva Rusiei, avea nevoe însă de a se asigura despre partea Prusiei, și atunci se putea ivi pentru Bismark prilejul de a

1 Ibid 330.

2 Ibid. 347.

3 La 1854 guvernul englez a publicat doc. privitoare la proectele țarului Nicolae I de împărțire a Turciei. Aceste proecte le împărtășise la începutul anului 1853 ambasadorului englez la Petersburg, sir Hamilton Seymour. (Djuvara, l. c 395-9). Voia ca Principatele să formeze un stat neatîrnat subt ocrotirea Rusiei. Tot astfel Sîrbia și Bulgaria. Constantinopolul nu poate fi ocupat de niciuna din marile puteri, nici de Grecia. Țarul însă „n'ar zice nu" dacă i s'ar îngădui să se așeze acolo nu ca proprietar, ci *ca depozitor* (Cf. Gr Hrisoscoléo, Politique russe de ce siècle en Orient 1877). Anglia, prin John Russell și lord Clarendon, respinse hotărît astfel de suggestiuni (Memoriile ducesei de Dino, IV. 171-2). In Prusia chiar domnea îndoiala că „blînda" Rusie s'ar mulțumi să ocupe Constantinopolul ca „depozit" (ibid. IV. 162).

4 Napoleon III pentru a hotărî pe Austria, se gîndi să-i ofere Principatele Romîne. Contele Hübner, ambasador atunci al Austriei la Paris, scrie în memoriile sale, subt data 29 Ian. 1854: „Impăratul (Nap III) crede că Principatele trebue să fie date Austriei". „N'a spus ce compensații ar cere" (Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur (1851-9) Publicate de fiul său Paris 1904 p. 206). Thiers era de aceiași părere, chiar și „fără compensații" (ibid. 248). Hübner, contrar guvernului său, n'avea scrupule față de Rusia: „sînt austriac și ca atare nu pot dori ca Rusia să ia Turcia" (ibid. 231). In rapoartele sale combate pe rusofilii austriaci (ibid 259). Cf. corespondența lui Cavour; de Luigi Chiala, VI, scrisoare c. Girardin, 1856, trad de Frîncu în „Voința Națională" dela 8 Mai 1887.

cere preţul unei înţelegeri. Astfel începu încă dela 1853-4 acel joc de echilibru între Rusia şi Austria care a caracterizat politica orientală a lui Bismark. In negociaţiunile lui de atunci cu contele Than, el se călăuzea de principiul că „cu cît se va arăta mai puţin grăbit, cu atît se va pune mai mult preţ la Viena pe cooperarea Prusiei". O contemporană foarte în curent cu politica europeană, rezuma politica lui Bismark prin cuvintele: „în scurt, face ca jidanul şi tratează cum ar trata Rothschild un împrumut". 1

Prusia nu se asocia la acţiunea împotriva Rusiei şi împiedică şi pe Austria de a da ajutor militar Franţei şi Angliei. Astfel făcu Bismark pe Rusia să contracteze atunci faţă de Prusia o datorie de recunoştinţă care, adăogată la tradiţiile de prietinie ale celor două case domnitoare, a fost scutul dela răsărit al Prusiei în opera pe care avea s'o înceapă de înfăptuire a unităţii germane împotriva Austriei şi împotriva Franţei. De pe atunci începură şi legăturile de prietinie dintre Bismark şi Gorceacov. 2

Pentru a doua oară rămase Rusia datoare Prusiei la 1863, cînd Bismark nu sprijini revoluţia polonă. 3 De altfel, şi Prusia şi Rusia urmăreau slăbirea Austriei. De aceia nici Prusia, nici Rusia nu puteau fi favorabile propunerii pe care, în Martie 1866, ministrul italian la Paris, Nigra, o făcea lui Napoleon III de a se ceda Austriei Principatele romîne în schimbul Veneţiei ce s'ar anexa Italiei. Napoleon rămase „frappé de cette idée" şi interveni în acest sens la Londra unde întîmpină refuzul lordului Clarendon. 4 Atunci închee ministrul italian La Marmora cu Bismark, la 8 Aprilie 1866, un tratat ofensiv şi defensiv. 5

Alegerea lui Carol de Hohenzolern ca domn al Principatelor-Unite a fost o primă înfrîngere a politicei austriace, şi sprijinită ca atare pe subt mînă de Prusia. 6 Singură Rusia a protestat contra acestei alegeri ca fiind o călcare a tratatului dela Paris, în scopul de a putea la vre-un prilej să ceară revizuirea aceluiaş tratat în clauzele care o umiliseră adînc privitoare la regimul strîmtorilor. 7

Infrîngerea dela Sadowa (Iulie 1866) păru că va produce dislocarea Austriei. Slavii din monarhie „se adresau ţarului ce-

1 Ducesa de Dino, IV, 167-8.

2 Iulian Klaczko, Deux Chanceliers, Paris 1877.

3 Eduard Simon, L'empereur Guillaume et son règne, Paris, Ollendorff, 1887 p. 97

4 La Marmora, Un pò più di luce, citat în Djuvara, l. c. p. 414. Klaczko, l. c. 245.

5 Djuvara, l. c.

6 In Fevr. 1866, consulul Prusiei la Buc. socotea că conspiraţia împotriva lui Cuza avea „să pregătească un folos însemnat pentru acţiunea guvernului dela Berlin" (Klaczko, p. 241).

7 Gorlainow, Le Bosphore et les Dardanelles, p. 142. 150-8. Gladstone caşi Beust se opuseră unei revizuiri.

rîndu-l să răzbune înfrîngerea dela Muntele Alb şi dela Kossovo, şi să implînte stindardul rusesc la Dardanele şi pe Sf. Sofia". Se deslănţuiră agitaţii naţionale: germană, sîrbă, croată, italiană, romînească, grecească, sprijinite de Ratazzi, Garibaldi, Ion Brătianu, Komunduros. 1

Austria nu mai avea sprijin, şovăitor de altfel, decît în Franţa. In întrevederile dela Salzburg dintre Francisc Iosif şi Napoleon III, la 1867, da ă se mai pomeni de proectul cedării Principatelor către Austria, 2 nu se ajunse decît la garantarea integrităţii imperiului otoman. 3

Prusia vedea fireşte cu ochi buni agitaţiile pe care Rusia le întreţinea în Romînia împotriva Ungariei în urma dualismului, în timpul guvernului Golescu-Brătianu la 1868. In cazul unui conflict, pe care Bismark il dorea, între Prusia şi Franţa, răscoalele Slavilor şi Romînilor de subt coroana Sf. Ştefan aveau să împiedice o colaborare a Austriei cu Franţa. A trebuit ca Andrassy, pe atunci prim-ministru ungar, să ameninţe la Berlin tocmai cu o eventuală acţiune alături de Franţa, pentruca Bismark să intervie la Bucureşti pentru schimbarea guvernului. 4

In ajunul războiului cu Franţa, Bismark simţi deci mai mult încă nevoia de a-şi asigura neutralitatea Rusiei. In întrevederea dela Ems (Iunie 1870) dintre regele Wilhelm al Prusiei şi ţar, Prusia luă angajamentul de a nu face opunere Rusiei dacă va cere revizuirea tratatului dela Paris. 5 Intemeiat pe acest angajament, Gorciacov şi denunţă regimul strîmtorilor prin circulara dela 19/31 Oct. 1870. In conferinţa ce se adună la Londra pentru a examina dorinţele Rusiei, Bismark îşi plăti datoria de recunoştinţă. 6 Ministrul prusian la Petersburg îşi exprimă chiar mirarea că Rusia nu ceruse şi retrocedarea Basarabiei. 7

II

Dela 1870 însă, raporturile dintre marile Puteri europene se schimbă, în urma înfrîngerii Franţei şi constituirii noului imperiu german fără Austria.

1 Klaczko, 339

2 James Caterly (G. Ştirbei) Romînia. Trad. din l. engleză, de E. Lovinescu, p. 168.

3 Simon, l. c. 273.

4 Klaczko, p. 343: raport al baronului Eder, consul austriac la Buc. c. Beust, 6 Fevr. 1868. Eduard von Wertheimer, Graf Iulius Andrassy, Sein Leben und seine Zeit. Stuttgart, 1910 p. 454-5. De altfel şi Napoleon III ceru înlăturarea guvernului ostil Austro-Ungariei (Iorga, Politica externă a regelui Carol I, p. 70. 73. 80. 88. 98).

5 Simon, p. 273-4.

6 Simon, p. 277. Gorlainow, p. 157. Actul dela Londra s'a semnat la 13 Fevr (1 Martie) 1871. Anglia, unde nu mai cîrmuia Palmerston, duşmanul neîmpăcat al Rusiei, făcu o primă concesie asupra intransigenţei ei în chestiile turceşti (Gorlainow, p. 14?-392).

7 Gorlainow, p. 1?6.

Perspectiva unei Germanii prea puternice trezi îngrijora-
rea în cercurile panslaviste din Rusia. Se putea ca Germania
să năzuiască a îngloba în hotarele ei nu numai Austria germană,
dar şi pe Slavii din Boemia. Germania se putea gîndi, pentru
realizarea acestui scop, să cîştige simpatiile Polonejilor. Ea
putea relua, cu alte cuvinte, firul medieval al expansiunii ger-
mane în dauna Slavilor răsăriteni. 1

De altă parte, Franţa învinsă, declară prin glasul lui Thi-
ers că de acum înainte numai interesul francez trebuia să că-
lăuzească pe oamenii de stat ai Franţei. Ziarul „République
française" al lui Gambetta propovăduia la 1872 alianţa cu Rusia,
lăsîndu-se acesteia mînă liberă în Orient şi Franţa desintere-
sîndu se de Polonia şi de ţările dunărene şi balcanice.

O schimbare urmă deci şi în politica lui Bismarck. Acum
„el însuşi prevedea apropierea luptei între Germani şi Slavi;
înţelegea nevoia de a sprijini organismul şubred al monarhiei
austriace. Intrevederile dintre împăraţii Wilhelm şi Francisc
Iosif, dintre principele Bismarck şi contele Beust la Ischl, Gas-
tein şi Salzburg, în Aug. 1871, au fost pregătite de cancelarul
german pentru a împăca pe cei doi suverani", 2 pe învingătorul
şi pe învinsul dela Sadowa. Bismarck simţi că-i trebue un spri-
jin împotriva Rusiei, dacă aceasta s'ar apropia de Franţa, dar
înţelegea să se lege cu Austria numai în limitele necesare sco-
pului urmărit.

Faţă, pe de oparte, de cunoscuta rivalitate în Orient din-
tre Austria şi Rusia, iar de altă parte, de relaţiile prietineşti,
vechi atunci de peste 100 de ani, dintre Prusia şi Rusia, era
firesc ca aceasta din urmă să se intereseze de rostul apropie-
rii ce simţea că se făcuse între Germania şi Austria. De aceia
şi ambasadorul rusesc din Viena, Novicow se informă pe lîngă
Schweinitz, colegul său german din acel oraş, despre înţelesul în-
trevederilor dela 1871. Schweinitz îi zise: „dacă m'ar întreba ci-
neva ce am făgăduit noi Austriei în schimbul prieteniei ei, aşi
răspunde: viaţa!... Căci avem interes să menţinem integrita-
tea ei, mai necesară, după părerea noastră, pentru echilibrul
european, decît chiar integritatea imperiului otoman". 3 Era
destul de clar. Nu din cauza chestiunilor privitoare la sud-
estul european se apropiase Germania de Austria, dar pentru
a contrabalansa pe Rusia *dacă* aceasta s'ar apropia de Franţa
contra Germaniei, ceiace ar strica „echilibrul european". Bis-
marck voia să-şi asigure spatele dacă Franţa ar încerca să ia
revanşa.

Tocmai de aceia nici nu înţelegea Bismarck ca apropie-
rea austro-germană să neliniştească pe Rusia, pentrucă nu era
îndreptată împotriva ei. De aceia se şi crezuse el dator, în

1 Nicolas Notovitch, L'Empereur Alexandre III et son entourage.
Paris, Ollendorff, 1895.

2 Gorialnow, l. c.

3 Ibid.

întrevederea dela Salzburg (1871) să vestească pe Andrassy
că Prusia era legată de Rusia prin tradiţie seculară şi prin prie-
tinia celor două case domnitoare. Lăsase deci pe Andrassy să
înţeleagă că Germania nu era dispusă a sprijini aspiraţiile sud-
estice ale Austro-Ungariei împotriva Rusiei.

Politica lui Andrassy, din contra, se rezuma, conform tra-
diţiilor ungare, în lupta contra Rusiei reprezentanta intereselor
slave. De aceia voia o descentralizare a monarhiei habsbur-
gice în favoarea Ungariei, căci dintre toate popoarele monar-
hiei Ungurii aveau cel mai mare interes „să nu lase pe Rusia,
punctul de cristalizare al tuturor elementelor slave din Orient,
să devie stăpînă a Dunărei şi Mării Negre". Dacă însă gu-
vernul din Viena va „persista în sistemul său de asuprire (a
naţionalităţilor) nu va găsi niciodată puterea de a face o ba-
rieră contra Rusiei". 1

Andrassy ar fi vrut deci să dea politicei externe a mo-
narhiei o direcţie curat maghiară, îndreptată spre Balcani în anta-
gonism cu Rusia. In acest scop căuta să-şi atragă simpatiile Săr-
biei şi Principatelor-Unite romîne, 2 fără a slăbi însă prea mult
pe Turcia care asigura graniţele de sud ale monarhiei 3 şi care
o putea sprijini mai bine, credea el, faţă de Rusia decît mici
şi slabe state neatîrnate. Dar cînd ajunse ministru de externe
al monarhiei, la 12 Nov. 1871, el fu silit să-şi stăpînească por-
nirea împotriva Slavilor şi să se conforme vederilor cancelaru-
lui german. Fu nevoit să renunţe la orice veleităţi de expan-
siune în sud-estul european fără prealabilă înţelegere cu Rusia.

In toamna anului 1872 se întîlnesc la Berlin cîte-şi trei îm-
păraţii: al Germaniei, al Rusiei, şi al Austriei. Pentruca înţe-
legerea între ei să fie cu putinţă, atît Rusia cît şi Austria au
trebuit să declare că nu urmăresc anexiuni în dauna Turciei şi
că nu se vor amesteca în afacerile ei interne. Dar fireşte că
acest rezultat oficial al întrevederii dela Berlin nu corespundea
cu gîndul ascuns şi cu adevăratele ţinte nici ale Austriei, nici
ale Rusiei. Şi una şi alta erau numai paralizate de al treilea
tovarăş, de Germania.

Bismarck simţea însă că această situaţie falşă nu se pu-
tea prelungi. De aceia încă dela 1875 el se gîndea că o în-
ţelegere mai trainică ar fi cu putinţă dacă Austria s'ar întinde
în partea *Bosniei*, iar Rusia în direcţia *Basarabiei*. 4 Acesta
era punctul de echilibru la care se ajunsese după rivalitatea

1 Graf Iulius Andrassy, I. 60-1. Este interesant de observat cum
Ungurii n'au aplicat această metodă naţionalităţilor de subt coroana
Sf. Ştefan.

2 Ibid. I. 20. 48 sq. 91-2.

3 C. Stere în Viaţa Rom. 1912 p. 267.

4 Gorialnov, 314. Deasifel la retrocedarea Basarabiei, Prusia
consimţise încă dela Ems (1870), cînd în schimbul neutralităţii Rusiei,
se legase a nu se opune la desfiinţarea tratatului dela Paris.

seculară dintre Ungaria și Polonia mai întâiu, și apoi dintre urmașele lor, Austria și Rusia. [1]

Și la 1876, cînd nouri se adunau în Balcani, toată diplomația lui Bismarck consistă în a nu indispune pe Rusia pentru a nu o arunca în brațele Franței, și tot odată a nu lăsa pe Rusia să atace pe Austria. [2] Sudestul european nu-l preocupa pe Bismarck decît în limita intereselor germane. [3]

Subt auspiciile deci ale lui Bismarck, care veghea ca nici una din cele două împărății rivale în Orient să nu copleșească pe cealaltă, [4] se încheie întâia înțelegere dintre Austria și Rusia la Reichstadt [26 Iunie (8 Iulie) 1876] prin care, în caz de înfrîngere a Turciei de către Rusia, Austria își rezerva dreptul de a ocupa *o parte din Bosnia*, cu gîndul ascuns de a ocupa Bosnia întreagă și chiar Herțegovina. [5] Andrassy insistă în tot timpul negociațiunilor pentruca *Sîrbia* și Muntenegru că rămîie în afară de influența rusească. [6] Prin aceasta chiar, Romînia ră-

[1] Incepînd dela pretențiile de suzeranitate ale Ungariei asupra Țării Romînești și ale Poloniei asupra Moldovei. In diferitele proecte de izgonire a Turcilor din Europa și de împărțire a posesiunilor lor între statele creștine, Bosnia, Dalmația, Croația, Sîrbia sînt constant atribuite Austriei. In privința Principatelor romîne, proectele variază: unele le atribue Austriei (proect dela 1433, al lui Sully la 1607, al lui Alberoni 1736, al lui Carra 1777, al lui Bois-le-Comte 1829), altele Poloniei, apoi Rusiei (proect dela 1572, al lui Ludovic XIV la 1685 al lui Pozzo di Borgo 1809, al lui Marochetti 1828, toate în Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie). Pentru Polonia, apoi pentru Rusia, Principatele romîne erau calea spre marea liberă. Pentru Austria, anexarea Principatelor prezinta un îndoit interes: a împiedica anexarea lor de Polonia sau de Rusia; a acoperi drumul oriental al Austriei care trecea prin Sîrbia și Bosnia. Unele proecte împărțeau mărul discordiei în două: atribuiau Moldova Poloniei sau Rusiei, iar Muntenia sau măcar Oltenia Austriei. Bucovina a fost revendicată, cași Basarabia, de Polonia în negociațiunile dela 1688-1699. Mai tîrziu Austria anexînd Galiția (1772) a revendicat și Bucovina. Pentru celelalte mari Puteri, Principatele erau obiecte de compensație. Astfel, Napoleon I care, după șovăelile dela Tilsit, ceda de silă Principatele Rusiei la Erfurt (1808), ar fi preferit în cele din urmă să le vază anexate la Austria, cum era părerea lui Talleyrand încă dela 1805 și a lui Félix Beaujour încă dela 1802. Rusia chiar, la 1811 oferea Austriei *Muntenia și Moldova până la Siret* în schimbul Galiției (Urechia, Ist. Rom. VIII 264. – D. A. Sturdza, etc. Doc. privitoare la renașterea Romîniei I. 435 439. – Djuvara, l. c. 339). Tot la Tilsit (1807) ministrul prusian Hardenberg propunea împărțirea Principatelor între Austria și Rusia, pentruca în schimb Prusia să obție Saxonia (Djuvara, 347, – Sturdza, 369). In timpul războiului Crimeei, Austria se convinse că trebuia să renunțe definitiv la orice gînd de anexare a Principatelor pe care i le oferi Napoleon. Fostul internunțiu Prokesch-Osten fusese chiar de părere că Principatele puteau fi lăsate Rusiei, despăgubindu-se Austria în părțile Sîrbiei. Napoleon III reluă fără succes ideia de a ceda Principatele Austriei la 1860 pentruca Austria să facă concesiuni Prusiei și aceasta Franței (Simon, p. 61: întrevederea dintre Napoleon și Wilhelm la Baden-Baden), și la 1866.

[2] Andrassy I. 365.

[3] Ibid. 366-7.

[4] Gorlainov, 321.

[5] Ibid. 318. 328-9.

[6] Ibid. 331-2.

mînea în sfera influenței rusești. In tren, în drum spre Reichstadt, între Gorceacov și Andrassy avusese loc următorul dialog: „Vrei Constantinopole?—Nu!—Slavă Domnului! căci alt fel ar fi fost războiu!—Dar Basarabia, o vrei?—Da!"—Și înțelegerea s'a făcut. [1] S'a făcut ușor, căci nu era îndoială pentru nimeni că dela 1856 gîndul constant al politicei rusești fusese desființarea tratatului dela Paris. Prusia consimțise la aceasta încă dela Ems (1870), iar Franța nu mai sta acum în calea Rusiei.

Totuși, la sfîrșitul anului 1876 Andrassy era îngrijorat. Singur nu îndrăznea să se opue Rusiei, iar pe sprijinul Germaniei nu se putea bizui. Se temea ca emanciparea Slavilor din Turcia să nu atragă și pe a Slavilor din monarhie. [2] Andrassy refuză deci în Sept. 1876 o cooperare militară cu Rusia. [3] Acest refuz înăspri un moment relațiile austro-ruse până într'atît că Rusia puse la Berlin întrebarea dacă, în caz de războiu cu Austria, Germania ar rămînea neutră. Bismarck răspunse atunci că „nu va lăsa ca Austria să fie copleșită". [4] Fu silită deci Rusia să închee cu Austria o a doua convenție la 3/15 Ian. 1877 și în sfîrșit o a treia, adițională, în Martie același an. Chestiile privitoare la Basarabia, Bosnia și Herțegovina erau pe deplin rezolvite, rămînînd însă ca în caz de disoluție a imperiului otoman schimbările teritoriale să fie regulate prin convenții speciale. [5] Ambasadorului rus din Viena, Novicow, i se părea că revenise astfel vremurile înțelegerilor dintre Caterina cea mare și Iosif II. [6] Ințelegerea se făcea, ca și atunci, pe socoteala noastră.

La congresul din Berlin, Bismarck uimi pe Gorceacov prin atitudinea sa. Bismarck socotea desigur că-și plătise la 1870-1 datoria de recunoștință. El nu sprijini speranțele pe care Rusia le hrănise pe urma rezultatului victorios al războiului cu Turcia și pe care le formulase în actul dela San Stefano.

Acest act asigura stăpînirea Rusiei în Balcani. [7] Nici An-

[1] Andrassy, I. 321.

[2] Ibid. 386.

[3] Gorlainow, 333. 336.

[4] Souvenirs de Bismarck, II. 250

[5] Andrassy I 394. – Gorlainow, 322-4. 344.

[6] Gorlainow, p 3.

[7] Art. 8 prevedea că „trupele de ocupație rusești în Bulgaria vor păstra comunicațiile lor cu Rusia *prin Romînia*, și prin porturile Mării Negre, Varna și Burgas". Era realizarea dorinții lui Kisseleff dela 1833. Gorceacov declară atunci generalului Ghica, la Petersburg, că dacă Romînia va protesta contra acestui articol, țarul deja supărat prin chestia Basarabiei, „va ordona ocuparea Romîniei și dezarmarea armatei romîne" (Rumänien und der Vertrag von San Stefano, von einem rumänischen Senator. Viena 1878 p 9). Aceste cuvinte ale lui Gorceacov pot fi apropiate de ale lui Nesselrode c. Budberg la 1854: „va veni timpul cînd acești Valahi nesupuși, care au deșteptat în cel mai înalt grad nemulțumirea M. S., vor plăti scump necredința lor". (ibid. 9).

glia, nici Austria, nu puteau tolera aceasta. Încă din timpul războiului, Anglia care se temea de o prea mare influență în Orient a Rusiei, [1] declarase acestia că Țarigradul va trebui să rămîie Turciei și că regimul strimtorilor nu va putea fi modificat. [2] De altă parte, Andrassy nu era dispus să iasă din limitele convențiilor ce încheiase cu Rusia. Așezat astfel între interesele contrare ale Rusiei și ale Austriei, Bismarck zise lui Gorceacov: „nu mă siliți să aleg între voi și Austria". [3] Se mărgini la rolul de „samsar cinstit", prin care făcu jocul lui Andrassy și nemulțumi pe Rusia. Aceasta dobîndi Basarabia la anexarea căreia Austria consimțise la Reichstadt, [4] dar Rusia fu despărțită de Slavii din Balcani prin Dobrogea. [5] In fine nu putu Rusia să obție dreptul de trecere prin strimtori al vaselor ei de războiu. [6] Chiar așa, tratatul dela Berlin însemna o nouă concesie pe care Anglia o făcea asupra politicei ei tradiționale față de Turcia. [7]

De atunci, firește, raportul dintre Germania și Rusia se mai răciră.

Presa panslavistă [8] atacă pe Bismarck, iar Gorceacov începu să acredit ze zvonuri de apropiere franco-rusă. Atunci Bismarck simți nevoia de a se lega mai statornic de Austria și încheia cu ea tratatul dela 7 Oct. 1879, embrionul din care s'a desvoltat tripla alianță și care indispuse pe țarevici, viitorul Alexandru III. Rusia ar fi vrut o alianță ruso-germană îndreptată în contra Austriei și noul ambasador rus la Berlin, Saburov, începu chiar convorbiri în acest sens. Dar Bismarck îi răspunse că ar dori dimpotrivă să împace pe cele două Puteri și emise ideia unei alianțe între trei „pentru a săpa un șanț între Austria și puterile occidentale", adică între Austria

1 Gorialnow, p. 372.
2 Gorialnow, 345. 357.
3 Ibid.
4 In schimbul făgăduinții că va putea anexa mai tîrziu Bosnia, Herțegovina și Novi Bazar (Nelidow, Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877-8, în Revue des deux Mondes, 1915).
5 Propunerea pentru anexarea Dobrogei la Romînia o făcu Șuvalov la Londra, 8 Iunie 1877. Dobrogea romînească din actul dela S. Stefano era însă limitată la sud printr'o linie ce pornea dela nord de Rasova. Propunerea de întindere a acestui hotar pânăla Silistria-Mangalia a fost rezultatul unui acord între Andrassy și Waddington înainte de congres (Graf Iulius Andrassy III. 36. 136) și a fost susținută în congres de Franța, Austro-Ungaria și Italia și sprijinită și de Bismarck (Alphonse d'Avril, Traité de Berlin, 385).
6 Gorialnow, 374.
7 Prima concesie o făcuse la 1871. După tratatul dela Berlin, Anglia perdu din creditul ei pe lîngă Poartă prin atitudinea ei în afacerile Greciei și Muntenegrului la 1880, prin demonstrația navală dela Dulcigno, prin intervenția în favoarea Armenilor și prin ocuparea Egiptului (Max Choublier, La question d'Orient depuis le traité de Berlin, 228).
8 Un Komarow, un Katkov, vedeau în Germania cel mai mare pericol pentru Rusia (Ewald Paul, Die Ziele des Russenthums, 1886 p. 30).

și Franța de care Bismarck, constant în politica lui, nu înceta a se preocupa. Guvernul țarului primi propunerea, [1] dar Austria făcu multe greutăți până a se lăsa convinsă. [2] In sfîrșit se încheia între Rusia, Germania și Austria un tratat cu data de 18 Iunie 1881, semnat de Bismarck, Szechenyi și Saburov. [3]

Puterile contractante se asigurau reciproc de neutralitate, dacă vre-una ar fi avut războiu cu o a patra Putere,—dacă Germania deci ar fi avut războiu cu Franța. Tot așa în caz de războiu al uneia din contractanți—adică Rusia sau Austria—cu Turcia, „dar numai dacă un acord prealabil se va fi încheiat între cele trei Puteri în vederea rezultatelor acestui războiu". Dacă deci Austria sau Rusia ar fi pornit războiu contra Turciei fără a-și fi vestit aliații și fără a se fi înțeles cu ei, nu avea drept la neutralitatea acestora. Germania paraliza astfel iarăși tendințele de expansiune ale Rusiei și ale Austriei în sudestul european. Cele trei puteri se legau a lua în considerare interesele lor reciproce în Balcani. Schimbări în statu quo teritorial al Turciei europene nu se putea face fără consimțimîntul celor trei. Contractanții vor veghea ca Turcia să nu calce hotărîrea europeană cu privire la închiderea strimtorilor în caz de războiu. Intr'un protocol anex se stipula că Austro-Ungaria va putea anexa Bosnia și Herțegovina cînd va crede necesar. [4] In fine contractanții se mai legau să previe o ocupație posibilă (din partea Rusiei sau Austriei) fie în Rumelia orientală, fie în Balcani și să se silească a împedeca și pe Turci de la astfel de întreprindere, cu condiție ca nici Bulgaria, nici Rumelia să nu sprijine atacuri pornite după teritoriile lor împotriva provinciilor turcești. Cele trei Puteri mai declarau că nu se vor opune ca Rumelia orientală să se unească cu Bulgaria, dar și Bulgarii vor fi împiedecați de a ataca provinciile turcești, în special Macedonia. Tratatul era încheiat pe trei ani.

Până la recenta publicare de către bolșevici a doc. secrete din arhivele rusești, nu se știa nimic de acest tratat care era de altfel contrar sentimentelor panslaviștilor ruși, ostili Germaniei [5] care sta în calea aspirațiilor lor. Se știe intr'a-

1 Se adeverea astfel exactitatea considerațiilor pe care un rus le expunea lui Gambetta într'o serie de scrisori: antigermani în Rusia sînt numai intelectualii și cîteva saloane (Ewald Paul, l. c. 36 și urm.)
2 Emile Laloy, Les doc. secrets des archives du Minist. des aff. étr. de Russie, publiés par les bolchéviks. 4-e éd. Paris 192· p. 7.—La 1878 camera de comerț din Viena arătase că libertatea navigației la gurile Dunărei era esențială pentru negoțul Austriei în Marea Neagră și pe coastele Asiei mici, amenințat de clauzele actului dela S. Stefano (Ewald Paul, p. 26).
3 Emile Laloy, l. c. 8-11.
4 In privința sangeacului Novi Bazar se confirma declarația schimbată de plenipotențiarii ruși și austro-ungari în timpul congresului din Berlin, la 13 Iulie 1878 (D'Avril, l. c. 368-9).
5 La 1882, un general rus, în trecăt la Paris, adresă studenților *sîrbi* o cuvîntare în care preconiza alianța *tuturor slavilor* cu Franța contra Germaniei (Simon, l. c. 461). Este planul Franței după războiul mondial.

adevăr că Rusia, după ce creiase Bulgaria, ar fi vrut s'o cîrmuiască întocmai ca o provincie rusească, să exercite un protectorat asupra-i, urmînd ca după Bulgaria să vie rîndul Macedoniei și apoi al altor provincii ale Turciei. [1] Nu se putea deci destăinui tratatul dela 1881 care nu lăsa Rusiei mînă liberă în Balcani.

Oficială era numai alianța austro-germană dela 1879 la care aderă Italia la 1883 și în urma Italiei, în același an, Romînia. [2] După desamăgirea dela 1878 Romînia nu putea rămîne izolată, iar problema ce i se punea era de a se asigura împotriva Rusiei. Un minimum de garanție în acest sens putea găsi de partea triplei alianțe. Zic un *minimum*, pentrucă pe deoparte Germania căuta să menajeze pe Rusia, iar de altă parte o înțelegere era cu putință, cum fusese la 1876, între Austro Ungaria și Rusia asupra sferelor respective de influență în sud-estul european. Alipindu-se de tripla alianță, Romînia mai voia să împiedece aplicarea dispozițiilor jignitoare pentru noi din tratatul ce tocmai se încheiase la Londra (10 Martie 1883) cu privire la Dunărea.

Anul următor, 1884, se reînoi [3] între Germania, Rusia și Austria, pe alți trei ani, tratatul secret dela 1881. In această nouă perioadă se întîmplară în Bulgaria evenimente pe care tratatul le prevedea. Planul rusesc era de a alipi Bulgariei Rumelia — ceiace se spunea în tratatele dela 1881 și 1884 — și Dobrogea, [4] ceiace nu se spunea în acele tratate, pentrucă desigur n'ar fi fost admis de Austria, iar mai tîrziu poate și Macedonia, [5] dar toate acestea prin mijlocirea Rusiei și nici de cum prin vr'un act spontan al guvernului bulgar. Rusia singură avea să hotărască cum și cînd se vor împlini toate acestea, ținînd seama de interesele rusești. [6] Rusia se lovi însă în curînd de spiritul de neatîrnare al Bulgarilor și atunci, pentru a stînjeni mișcarea naționalistă bulgară, se declară deodată potrivnică, subt diferite pretexte, tendințelor Rumelioților de a

1 Léonoff, Doc. secrets de la politique russe en Orient, p. 8, 19. Max Choublier, l. c. 208. Incă dela 1804, într'un memoriu secret c. ṭar, ministrul de externe Czartoriski scria: „massa teritoriilor turcești în Europa trebue împărțită în state separate, guvernate după localități și legate printr'o federație comună asupra căreia Rusia va putea exercita o influență hotărîtoare...“ (Citat de B. Caiargi în Conv. lit. 49 (49.5) p. 449).

2 Regele Carol nu s'a hotărît să adere la tripla alianță decît în urma Italiei, stat latin (Comunicat de Maiorescu). Cf. Ion I. C. Brătianu în șed. Camerei 16 Dec. 1919 (Desbateri p. 158). Tripla alianță prevedea că orice cîștig al Austro-Ungariei în Balcani trebuia să fie urmat de unul echivalent al Italiei (Corteanu, Războiul european, în Conv. lit. 49 (1915) p. 194).

3 Pînăla destăinuirile bolșevicilor se credea că tratatul dela 1884 fusese cel dintîiu.

4 Léonoff l. c. 127.

5 Ibid.

6 Ibid.

schimba situația ce le făcuse tratatul dela Berlin. [1] Rumelia proclamă totuși unirea cu Bulgaria și prințul de Battenberg, fără a aștepta instrucții dela Petersburg, se duse la Filipopole să ia cîrmuirea provinciei (Sept. 1885). [2] Țarul se făcu atunci apărătorul tratatului dela Berlin nesocotit de Bulgaria, dar răzvrătitul Battenberg cîștigă prin atitudinea sa simpatiile Angliei. Lord Salisbury declară că „pe cît o Bulgarie legată de Rusia prin recunoștință păruse periculoasă, pe atît o Bulgarie unită, subt un prinț ascultător de Europa... oferea o garanție solidă contra unei agresiuni rusești“. [4] Era ocazia pentru Anglia de a cîștiga simpatia unui mic stat balcanic și a-l opune tendințelor sudestice ale Rusiei. Austria se temea ca atitudinea Bulgariei să nu redeschidă întreaga chestie a Orientului și de aceia se pronunță pentru statu quo. Dar ar fi vrut ca acest statu quo Turcia singură să-l asigure, fără a provoca intervenția Rusiei. [5] Germania era ca totdeauna nehotărîtă între Austria și Rusia. [6] Battenberg negocia direct cu Turcia și ajunse la o înțelegere (1885), ceiace mulțumi pe toate Puterile afară de Rusia. [7] In același an însă merse mai departe. Nu se mărgini a fi recunoscut guvernator al Rumeliei, numit de Poartă cu asentimentul Puterilor semnatare ale tratatului dela Berlin, dar proclamă unirea Rumeliei cu Bulgaria. [8] Tratatul dintre Rusia, Germania și Austria recunoscuse mai dinainte această unire, dar totuși Rusia protestă, pentrucă actul se îndeplinise din propria inițiativă a guvernului bulgar. Se știe atitudinea intransigentă a Rusiei față de Battenberg, ridicat din palatul său printr'un complot rusesc, revenit în scaun, dar silit să abdice. Această violare a voinței poporului bulgar era să provoace o protestare a Austriei, pe care însă o împiedecă Germania. [9] Ziarele germane (Sept. 1885) se împăcau chiar cu ideia anexării Bulgariei de către Rusia, ceiace Austria nu se arătă dispusă a admite, [10] după cum n'ar fi admis-o nici Anglia. [11] In Ian. 1887 Bismarck declară în Reichstag că Germania nu se va certa niciodată cu Rusia pe chestia bulgară. „Datoria noastră, adăoga cancelarul german, este de a întreține pacea între Austria și Rusia“. [12]

In aceste grele împrejurări, nici Rusia, nici Austria nu avusese deci dela Germania sprijinul la care fiecare, poate; se aș-

1 Choublier, l. c. 218.
2 Ibid. 220.
3 Ibid. 222.
4 Ibid. 227.
5 Ibid. 232.
6 Ibid.
7 Ibid. 244.
8 Ibid. 245.
9 Ibid. 250.
10 Ibid. 253. 259.
11 Ibid. 257.
12 Ibid. 265 n. 1.

tep'ase. Alianța lor cu Germania nu le servise decît a se paraliza reciproc. Chestia Rumeliei a fost ultima încercare fățișă a Rusiei de a predomina în Balcani. Incercarea de a aplica Bulgariei tratamentul la care supusese în vremea regulamentară Principatele, dădu greș.[1] Dar nici Austriei nu-i putea conveni ca alianța cu Germania să nu-i slujească la altceva decît a o menține, cu orice preț, în pace cu Rusia. De aceia și, la 1887, înțelegerea între cele trei împărății n'a mai fost reînoită.

Și în Germania începuse să se ivească îngrijorări în privința tendințelor politicei rusești. Publiciștii germani arătau progresele neîncetate ale Rusiei în direcția Chinei, a Persiei și a Indiei.[2] Incă dela 1841 Moltke, la 1848 economistul Roscher văzuseră în Turcia un cîmp de expansiune germană.[3] Firul a fost reluat, depe la 1882, din inițiativă particulară, de bănci și de publiciști[4] Incepeau să releve că „Puterilor centrale le aparține drumul de uscat spre Orient și că trebue pășit pe acest drum subt conducerea germană".[5] Negoțul Orientului, ziceau ei, a fost acaparat de Franceji și Englezi în dauna Austro-Ungariei care nu și-a înțeles menirea. A lăsat în părăsire chestia esențială a unor legături de căi ferate cu Balcanii până la mare. Și chestia Dunărei a fost neglijată de Germania[6] la 1883. Anglia n'are interes la un drum Constantinopol-Bagdad, calea ei fiind din Egipet spre Bagdad.[7] Numai Puterile centrale au interes ca Turcia și statele balcanice să se desvolte economicește, pentruca un schimb comercial să fie cu putință.[8] Europa centrală are trei drumuri spre Orient: Dunărea, racordarea căilor ei ferate cu cele din Balcani, și drumul spre Adriatica.[9] La Berlin totuși aceste chestiuni sînt privite ca secundare.[10] Dar nu este admisibil ca marfa engleză să pătrundă pe Dunăre până la Vidin și până în inima Balcanilor, și ca produsele Orientului să ajungă în centrul Europei pe calea lungă, engleză, a mării, ca fiind calea mai eftină.[11] Europa centrală trebue să se trezească până ce drumul Trebizunda-Teheran

1 Acest tratament era de altfel conform așa zisului testament al lui Petru cel Mare: „a se sluji de ascendentul religiei asupra Grecilor desbinați sau schismatici..., a-i cîștiga pe toate căile ademenitoare, a se numi ocrotitorul lor și a dobîndi un titlu la supremație..." (Djuvara, p. 245)
2 Ewald Paul, Die Ziele des Russenthums, 1886 p. 10 16.
3 André Chéradame, Le chemin de fer de Bagdad, p. 2 3. 217.
4 De banca Bleichröder la 1882, de Paul Dehn, de Sprenger care la 1886 scrie o broșură despre bogățiile „Babiloniei" (Ibid. p. 217. 222.
5 Paul Dehn, Deutschland und Orient, 1884 p. II.
6 Ibid. p. IV 31, 46. 56 65.
7 Ibid. p. V
8 Ibid p. VII.
9 Ibid. p. X. 108.
10 Ibid. p. XV.
11 Ibid. p. 23. 140.

nu este încă rusesc, nici valea Tigrului și Eufratului în stăpînirea engleză.[1] Este loc în Anatolia pentru prisosul de inteligență, muncă și capital german.[2] Dar trebue stabilite căi de comunicație maritime și ferate între porturile germane și Orient.[3] Rusia caută să arăte că dela deschiderea canalului de Suez, Constantinopolul nu mai este cheia neapărată a drumului spre Indii și că Anglia maritimă nu se ciocnește de Rusia continentală.[4] Germania n'a avut încă o politică proprie orientală.[5] Trebue stăruit pentru o apropiere germano-turcă[6] al căreia început ar putea fi misiunile reciproce de ofițeri și funcționari între Turcia și Germania inaugurate la 1882.

Astfel încă dela 1883 în Germania se aude glasul precursorilor care preconizară depe atunci o politică pe care avea s'o adopte mai tîrziu împăratul Wilhelm II. Deocamdată, Bismarck rămînea credincios politicei sale de asigurare a spatelor Germaniei în caz de vre-un nou conflict cu Franța și în acest scop nu voia să indispue pe Rusia. De aceia, la 18 Iunie 1887 el încheie cu Rusia un tratat zis de reasigurare,[7] pe termen de trei ani. Se stipula: a) că statele contractante vor păstra o neutralitate binevoitoare dacă vreunul din ele ar fi atacat de o a treia putere.[8] Această clauză nu se aplică însă dacă vreuna din Puterile contractante ar ataca ele pe Austria sau pe Franța.[9] – b) Că Germania recunoștea dreptul de influență al Rusiei în peninsula balcanică și mai ales asupra Bulgariei și *părții de est a Romîniei*. Puterile contractante nu vor îngădui însă nici o schimbare în Balcani fără înțelegerea prealabilă între ele. – c) Că părțile semnatare recunosc caracterul european al regimului Bosforului și Dardanelelor și că nu vor îngădui Turciei să modifice acest regim făcînd vre-unei Puteri care s'ar afla în războiu cu Rusia (aluzie probabil la Anglia) concesiuni care să transforme strîmtorile în bază de operații.

In fond acest tratat, garantînd pe Austria contra unui atac al Rusiei, rezervînd sfera obișnuită de influență a Austriei, care nu cuprindea nici Bulgaria, nici Romînia, nu constituia o tradare față de Austria. Constituia însă o tradare față de Romî-

1 Ibid. p. XXVI.
2 Ibid. p. XXXVII.
3 Ibid. p. 128. 134.
4 Ibid. 143.
5 Ibid. p. XXIX.
6 Ibid p. XXX și Chéradame, p. 3.
7 Desvăluit în întregime de Deutsche Allgemeine Zeitung din 12 Sept. 1919. Până atunci nu se știa decît ce se spusese în ziarul lui Bismarck, Hamburger Nachrichten din 24 Oct. 1896, anume că statele contractante se angajau reciproc la neutralitate, dacă vreunul din ele ar fi fost atacat de un al treilea, – adică dacă Germania ar fi fost atacată de Franța
8 Precis, dacă Franța ar fi atacat Germania, sau Austria pe Rusia.
9 Astfel, Rusia garanta pe Franța de un atac al Germaniei, iar Germania garanta pe Austria de un atac al Rusiei.

nia care dela 1883 aderase la tripla alianță, tocmai spre a fi apărată despre Rusia. Ce va fi îndemnat pe cancelarul german la un astfel de act? Explicația stă tot în teama constantă a lui Bismarck de a vedea pe Rusia alipindu-se de Franța. Și această teamă nu era nejustificată la 1887.

Opinia publică rusească — intelectualii — era tot mai ostilă Germaniei. La curte chiar, împărăteasa, din familia regală a Danemarcei umilite altădată de Prusia, voia „izolarea" Germaniei. Influența nobilimii baltice, de origină germană, scădea în favoarea Rușilor băștinași. Se preconiza de panslaviști alianța cu Franța ca un „miez al ligii universale a popoarelor amenințate în libertatea și autonomia lor". Era ca o prevestire a coaliției care pe același temeiu s'a făcut contra Germaniei în ultimul războiu mondial. Se spune că Italia s'ar putea ușor desprinde de Triplice oferindu-i-se Triest și Friul, adică, „stăpînirea fără părtași pe Adriatica". 2 Țările mici, ca Belgia și Romînia n'ar putea să se dispenseze de a adera și ele la grupare" 3 Austriei nu i s'ar cere decît... „să se abție pe viitor de vederi ambițioase asupra peninsulei balcanice", cu alte cuvinte să renunțe la tot rostul politicei ei externe. E drept că se declara că Rusia însăși nu emite nici o pretenție în această parte" decît... să se lase la propriile lor forțe popoarele pe care (Rusia) le-a emancipat", și astfel „se va fi suprimat cauzele de războiu". Evident că popoarele lăsate astfel libere să dispună de soarta lor, aveau o datorie morală de recunoștință față de Rusia 4 și cei ce concepeau sistemul expus nu lipseau în consecință a se plînge că „Slavii din Balcani, uitînd toate legile recunoștinței se emancipează încetul cu încetul de subt tutela binefăcătoare" a Rusiei. 5 Acești Slavi în care erau cu-

1 N. Notovitch, L'empereur Alexandr III et son entourage, p. 78. Cf. Choublier p 260 n. 1, citații din Journal des Débats din Nov. 1886, și ibid p. 263 n. 2 temerile Germaniei de o revanșă a Franței.

2 Visul pe care Italia l-a urmărit cînd s'a despărțit de Tripla alianță.

3 Ziarele franceze *Le Soleil* (1887), *Figaro* (25 Dec 1887, Iunie 1887), *La France* (1887, articol: La chasse aux alliances), *Le Temps* (14 Aug. 1888) preamăreau panslavismul și ne îndemnau să ne aruncăm în brațele Rusiei. O broșură în același sens „La Roumanie et son avenir" a ărea tot atunci la București (1888). Contra acestei tendințe scri Ion N Șolmescu, senator, „Romînia, Rusia și întreita alianță", Buc 1889.

4 Tot cu scopuri de dominație propusese Rusia o Dacie independentă la 1737 și 1782 și sprijinise la 1856 ideia unirii Principatelor.

5 Notovitch p. 51. 78.— „Am provocat admirația (Slavilor balcanici), dar admirația cînd nu e însoțită de respect nu ajunge pentru a... prelungi recunoștința. Cruda dezamăgire pe care am avut-o la Sofia, o dovedește" (ibid. 146) „Nu putea fi îngăduit ocrotitului nostru, acestui Alexandru de Battenberg, copleșit de binefacerile împăratului, ...să se pue el, suveran vasal de subt tutela noastră directă, în fruntea unei răzvrătiri... Țarul a dat, cu acest prilej, o strălucită pildă de probitate celorlalți semnatari ai tratatului dela Berlin, care n'au roșit să se facă complici ai aceluia ce pîngărise semnăturile lor..." (ibid. 150). Adevărul însă era că țarul convenise la 1881 cu Germania și Austria să recunoască eventuala unire a Rumeliei cu Bulgaria.

prinși și Romînii, 1 trebuiau firește readuși pe calea cea dreaptă. Anglia va fi ținută în respect în Asia, iar din Germania „izolată" nu se va alege decît „Brandenburg și Pomerania". 2 La 18 Aprilie 1887, într'o adunare la Petersburg, profesorul Cojalovici, în numele societății panslaviste declarase că „noi Rușii trebue să prindem rădăcini în Orient, trebue să punem mîna pe exclusiva stăpînire a Mării Negre". 3 Anul următor, la 12/24 Mai, generalul Ignatiev, președintele aceleiași societăți, spunea, în prezența unui mare duce și a miniștrilor ruși, că „în curind toți Slavii din lume (trebue) să aparție aceleiași credinți... și aceleiași națiuni... și să vorbească aceiași limbă". 4

Cunoscînd această stare de spirit și cum Rusia cuprindea și ea Slavi în granițele ei, nu este de mirare ca realistul Bismarck să fi căutat a paraliza curentul ostil Germaniei, fie chiar cu prețul trădării micii aliate Romînia, care de altfel nici în cîmpul panslavist nu era tratată cu mai multă considerație. Dar tot odată Bismarck trebuia să menajeze și interesele Austriei, așa că adevăratul lui gînd în acel dublu joc al său între cele două împărății era fără îndoială cel pe care-l comunica mai tîrziu lui Bülow: „In butoiul rusesc sînt fermentații și zgomote îngrijitoare care ar putea să facă într'o zi explozie. Pentru pacea lumii ar fi mai bine ca această explozie să nu se producă în Europa, dar în Asia". Și altă dată: „Impetuosul elefant

1 „Dacă Osman pașa a putut ocupa (Plevna) și să se întărească acolo așa încît să ne ție (pe Ruși) în loc prea mult timp, atitudinea Romînilor i-a ușurat mult aceasta. Căci cine a vestit pe generalisimul turc că era timpul să iasă din Vidin și că bateriile dela T. Măgurele nu-i vor împiedica mișcarea?... Armata romînă... își făcea astfel intervenția folositoare, dacă nu chiar indispensabilă..." (Notovich, p 273). Aceste rînduri, pare-mi-se, trebue puse în legătură cu atitudinea generalului George Mano care nu trecu Dunărea la cererea poruncitoare a marelui duce, dar ceru dezlegare dela „șeful său" domnitorul romîn. Pănă la sosirea ordinelor acestuia, Rușii se aflară puși într'o astfel de situație încît marele duce fu silit să adreseze domnitorului Carol faimoasa telegramă în care implora ajutorul Romînilor, și care este datorită astfel chibzuinței și demnității generalului G. Mano (vezi C. G. Mano, Doc. privitoare la familia Mano, p. 650-). Cf Leonoff p. 7, regretele Rusiei după 1878 că creiase la fruntariile sale un stat ostil.

2 Notovitch, 51. 78.

3 Russische Rundschau, Aprilie 1887.

4 „Panslavismul... nu este numai o doctrină politică, este o realitate geografică și etnică a viitorului. Și azi încă (la 1893) revendicarea drepturilor generale ale rasei slave, apărarea intereselor comune..., impune urmașilor Ecaterinei programul oarecum necesar al vieții și desvoltării naționale" (Waliszewski, Catherine II. 1893 p. 404) Rusia oficială a știut la nevoe (spre pildă la 1875-6) să declare că nu poate rezista „curentului", și să lucreze prin comitetele secrete panslaviste care se ascundeau subt nume de societăți de binefacere, de navigație sau de export. Iar mijloacele pentru a asigura izbînda nu se alegeau (Leonoff, p. 165). S'ar putea face o instructivă paralelă între procedeurile Rusiei în Principatele romîne în vremea regulamentară și procedeurile ei în Bulgaria emancipată.

5 Romînia liberă, 17 Mai 1888.

rus trebue să umble între elefanţii domesticiţi, Germania şi Austria". [1]

După încheierea acordului ruso-german, sobrania bulgară alege, în Iulie 1887, fără asentimentul prealabil al Puterilor, pe Ferdinand de Coburg prinţ în locul lui Battenberg. Totuşi Anglia, Austria şi Italia se arătară dispuse a recunoaşte actul izvorît din libera voinţă a poporului bulgar. Numai Rusia şi cu ea Franţa — rămase ireductibilă faţă de acest nou act de independenţă al poporului bulgar şi al guvernului anti-rusesc al lui Stambuloff. [2] Şi în această împrejurare, Bismarck păstra faţă de Rusia atitudinea lui şovăitoare. Rusia puse chiar mîna pe acte compromiţătoare pentru cancelarul german în această împrejurare, dar Bismarck afirmă ţarului la Berlin în Nov. 1887 că actele ar fi fost falşe. [3] Sigur este că pe deoparte Bismarck dădea la Petersburg asigurări prietineşti, iar de altă parte, cînd Rusia încearcă să treacă dela ameninţări contra Bulgariei la fapte, se lovi de opoziţia Germaniei [4] Impăcarea între Rusia şi Bulgaria nu s'a făcut până la 1894. [5]

III

Am arătat că încă depe la 1883, publiciştii germani îndemnau spre o nouă orientare a politicei externe a ţării lor, arătîndu-i calle Orientului. „Bismarck nu avea (însă) altă concepţie despre împărăţia de dînsul făurită decît aceia de mare putere continentală... Parecă un profund instinct îi făcea adversarul noii tendinţe... „der neue Kurs"... de expansiune mondială..., reprezentantul ei de frunte fiind chiar împăratul Wilhelm II" [6] suit pe tron la 1888. Aceasta a fost una din cauzele îndepărtării cancelarului de fer.

Avîntîndu-se într'o politică mondială, Germania avea să se ciocnească mai întâiu cu Rusia. Până atunci o rivalitate ruso-germană nu s'ar fi putut naşte decît din cauza intereselor sudestice ale Austriei [7] şi grija lui Bismarck fusese tocmai de

1 Bülow, La politique allemande, tr. Herbette, 1914 p. 60. 85 Cf. Dinu Arion în Conv. Lit. 52 (1920) 757-8.

2 Lavisse et Rambaud, Histoire générale, XII. 519. - Choublier. 265.

3 Choublier, 268 şi n. 2 Lavisse et Rambaud, XII, 518.

4 Choublier, 267.

5 „Cînd Ferdinand de Coburg a primit un tron pe care numai Sultanul, de acord cu împăratul Rusiei, avea mandat să-l decerne, noi (Ruşii) am refuzat cu încăpăţînare de a consacra oficial o uzurpare" scrie panslavistul Notovitch, p. 150, dar adaogă imediat: „orice s'ar face, ştim că Bulgarii nu vor uita că aparţin marei familii slave. Aşteptăm cu răbdare să ne-o amintească, şi în ziua aceia îi vom scăpa de ei înşişi, după cum i am liberat de Turci" (ibid. 151). Amintesc aici că programul comitetului panslavist, publicat în *Times*, Sept. 1889, atribuia Romîniei Ardealul cu condiţia ca oştirea noastră să jure credinţă ţarului şi biserica noastră să fie subordonată celei ruseşti.

6 Dinu Arion, p. 758.

7 Bülow, p. 87. 90.

a evita astfel de eventualitate [1]. De acum însă, Germania socotind că are interese proprii în sud-estul european şi în Asia mică, se puteau naşte motive directe de neînţelegere cu Rusia. Apoi o politică mondială trebuia să mai pricinuiască odată ciocniri şi cu Anglia, obişnuită să nu cunoască rivali pe mări, nici dispusă să întîlnească noi concurenţi în ţările de colonizare.

Cancelarul Caprivi, înlocuitorul lui Bismarck, nu reînoi cu Rusia tratatul dela 1887, care expira la 1890. Repercuţia a fost că la 17 (30) August 1892 se şi închee convenţia militară franco-rusă [2]. Se împlini astfel actul de care Bismarck se temuse mai mult şi pe care izbutise până atunci să-l împiedice. Cu toate acestea, tradiţia bunelor raporturi dintre Germania şi Rusia era atît de înrădăcinată, încît aceste raporturi au rămas în linie generală aceleaşi şi după încheierea dublei alianţe. Şi lucrul era cu putinţă de oarece pactul franco-rus dela Kronstadt „a avut, între alte consecinţe, graţie ajutorului milioanelor franceze, avîntarea unei alte politici [ruseşti de eşire la mare: aceia (începută odată cu amînarea planurilor asupra Ţarigradului] de eşire la Oceanul Pacific". [3] Prin aceasta Rusia nu se lovea de noile planuri de expansiune germană, nici nu intra în conflict cu obligaţiunile de aliat ale lui Wilhelm II faţă de Austria. De aceia şi Germania încurajă expansiunea Rusiei spre China şi Manciuria. După pacea dela Shimonoseki impusă Chinei de către Japonia [4] la 1895, împăratul german scria ţarului: „Voiu face tot ce va fi cu putinţă pentru a menţine Europa liniştită şi pentru a acoperi spatele Rusiei aşa că nimeni nu va stînjeni acţiunea ta *în Orientul îndepărtat*". [5] Subt aceste auspicii se închee o înţelegere la Petersburg (1897) între Goluchowski din partea Austriei şi Muraviev din partea Rusiei, prin care aceste două Puteri declarau că nu urmăresc cuceriri în Balcani. [6]

De altăparte, în această vreme, Germania nu intrase încă în rivalitate nici cu Anglia [7], a căreia duşmănie, în era Victoriană, era îndreptată mai ales împotriva Franţei şi ajunse la culme cînd cu incidentul dela Faşoda 1898 [8].

In fine, faţă de Austria, politica Angliei în jurul anului

1 Cf. Dr. Kaindl, Politica externă a Austriei dela 1866, în Oesterreichische Rundschau, 1920, Heft 3

2 Cartea galbenă franceză în „Mercure de France" vol. 129.

3 Dinu Arion, 759

4 Lavisse et Rambaud, Hist gén XII. 817.

5 Dinu Arion, 764 n 3. In acelaşi timp, Germania gîndeşte că este loc şi pentru ea în extremul Orient şi la 1897 ocupă Kiao-Tchau (Chéradame, 218).

6 Barbu Catargi în Conv. lit. 49 (1915) p. 695 (Problema anglo-orientală).

7 La 1891 Anglia insistă pe lîngă Italia să reînoiască alianţa cu Puterile Centrale (Dinu Arion în Conv. lit. anul 53 (1921) p. 90.

8 B. Catargi, p. 687.

1900, era încă ceiace fusese în mod aproape statornic, adică prietinească [1]. Anglia continua a sprijini pe Austria şi cît se putea şi pe Turcia împotriva Rusiei [2].

Aşa dar Germania lui Wilhelm II, Austro-Ungaria şi Anglia erau pe atunci de acord pentru a împiedica expansiunea rusească în sud-estul european [3]. Acest acord convenea minunat Rominiei, ale căreia interese fusese ameninţate, fără ca ea să ştie de tratatul încheiat de Bismarck cu Rusia la 1887.

Aceasta era situaţia cînd, la 1900, se născu un conflict între Rominia şi Bulgaria din cauza asasinării lui Mihăileanu. Destăinuirile bolşevicilor ne aduc lumină în această chestiune: „O convenţie militară a fost încheiată între Austria şi Rominia în Septembrie 1900. In preambul se spunea că dorinţa Rominiei de a-şi spori posesiunile dobîndind o parte a Basarabiei şi cetatea Silistria şi de s'ar putea, Rusciuc, Şumla şi Varna, apare ca foarte legitimă [4]. Rusia, sau mai probabil Bulgaria, dobîndind cunoştinţă de această înţelegere, începură tratative care ajunseră la întocmirea unui proect de „convenţie militară" semnat de generalul Jilinski şi trimis de ministrul de războiu A. N. Kuropatkin la 16 Mai 1902 contelui V. N. Lamsdorff, ministru al afacerilor străine" [5]. Iată acest proect: „Rusia va coopera cu toate forţele sale pentru apărarea integrităţii şi inviolabilităţii teritoriilor Bulgariei" (art. 3). „Dacă Austria nu ajută agresiunea romînească împotriva Bulgariei, Rusia poate rămîne neutră" (art. 5). Convenţia a şi fost semnată la 31 Mai (13 Iunie) 1902 [6].

Se poate spune deci că dacă un conflict armat ar fi izbucnit pe la 1900 între Austria şi Rusia, de partea celei dintâiu ar fi fost nu numai Germania dar şi Anglia măcar neutră, iar de partea Rusiei numai Franţa.

---

1 Ibid 683.

2 La 6 Iunie 1878, Anglia încheiase cu Austro-Ungaria o convenţie prin care „se lega să susţie orice propunere privitoare la Bosnia, pe care guvernul austro-ungar ar crede de cuviinţă s'o facă la congresul din Berlin". Politica lui Andrassy avea la bază „antagonismul Englezilor şi Ruşilor (ceiace) întărea poziţia monarhiei ca rivală a Rusiei în Orient" (Henry Wickham Steed, La monarchie des Habsbourg, p. 325-6. 334.

3 Dăinuia totuşi în Austro-Ungaria teama că Germania ar putea reveni la politica lui Bismarck şi că s'ar putea ajunge la o înţelegere ruso-germană pentru împărţirea statelor habsburgice. (Steed, 438). Teama venea din amintirea atitudinii lui Bismarck după 1866. Dar această atitudine el o părăsise odată ce înfăptuise unitatea Germaniei (1871). Bismarck nu privea ca conformă intereselor Germaniei o extindere a Rusiei spre centrul Europei (Cf Dinu Arion in Conv lit 52 (1920) 758 n 1). La 1887 Bismarck lăsase în sfera de influenţă rusă numai estul Rominiei şi Bulgaria.

4 Guéchoff, L'alliance balkanique, p 61.

5 Laloy, l. c. 14.

6 Ibid. 15 17. De existenţa acestui acord pare că avea cunoştinţă Chéradame cînd scria la 1903 (l. c. 252) că Rusia poate obţine contra Turciei mobilizarea Bulgariei.

Această situaţie s'a schimbat însă după suirea pe tronul Angliei a lui Eduard VII, la începutul anului 1901.

IV

Cuvintele lui Wilhelm II la 15 Dec. 1898: „Viitorul nostru este pe apă" răsunaseră adînc în sufletul prinţului englez de coroană, în curînd regele Eduard VII. Cu o lună mai înainte, la Damasc, Kaiserul mai rostise alte vorbe semnificative: „Fie ca M. S. Sultanul şi cei 300 milioane mahomedani care cinstesc în el pe Calif, să fie asiguraţi că împăratul german este prietenul lor [1] pentru totdeauna". Atunci obţinu Kaizerul concesiunea portului dela Haidar paşa, iar un an în urmă (1899) dreptul de prelungire a liniei ferate dela Conia spre golful Persic. Eduard VII nu avea pentru nepotul său Kaizerul, slăbiciunile de bunică ale reginei Victoria. El văzu îndată că „pe scena concurenţei mondiale, ca un mosafir nepoftit (se ivise) rivalitatea neaşteptată a Germaniei, a căreia nevoe de expansiune se rezema... pe o dezvoltare economică uimitoare... [2] In Anglia, ivirea Germaniei ca mare putere mondială avu repede o repercuţie adîncă asupra întregului edificiu... economic... In Turcia şi în Asia mică, interesele Angliei... se găseau acum grav primejduite... In ochii Angliei uluite apăru din nou spectrul îngrijitor al aşezării unei mari Puteri... în ţinuturile bogate şi încă neexploatate ale Asiei occidentale, precum şi stabilirea unei căi nouă pe uscat—cea mai scurtă—spre golful Persic şi spre Indii... Chestia Orientului nu mai era o problemă rusească, ea devenea una germană... Misiunea (orientală) a Austriei neputincioase fusese reluată de poporul aşezat la spatele ei..., înzestrat cu o mare putere de muncă... In Occident sorţii de reuşită (pentru un debuşeu german) erau slabi, căci el gemea subt povara unei concurenţe industriale desfrînate..., iar peste mări... nu se mai găseau teritorii disponibile... Era deci firesc ca presiunea Germaniei să se îndrepteze spre locurile mai slab apărate, şi să împrumute dînsa Austriei puterea de expansiune ce lipsea acesteia, să i se substitue... şi să rîvnească dînsa la cucerirea economică a celor trei căi care duc spre comerţul lumii... spre Triest, Salonic şi spre Constantinopol... (aşezat) pe drumul cel mai scurt ce duce din Europa centrală... în Asia mică şi spre Golful Persic... Dela nord aceste ţinuturi sînt ameninţate de politica tradiţională a Rusiei... Dela sud şi sud-est imperialismul englez înaintează triumfător... din Egipt şi din Indii spre Mesopotamia şi Arabia... Rezemată

---

1 Chéradame, p. 9-10.

2 Comerţul german în Turcia care la 1880 fusese numai de 6 jum. milioane, ajunse la 1900 de 81 milioane (Chéradame, 213). La 1896 Deutsche Bank răscumpărase „loturile turceşti" din moştenirea austriacului Hirsch (ibid 36).

pe cucerirea pieţii comerciale a Turciei, Germania se pregă-teşte acum să se împotrivească faimoaselor proecte de împăr-ţire a Turciei asiatice... Căci... programul german nu tinde spre achiziţii teritoriale pe care dînsa nu le-ar putea apăra mi-lităreşte, ci urmăreşte îndestularea unor nevoi economice pe care nu le poate satisface şi desvolta decît prin menţinerea şi întărirea Turciei ca stat..." 1

Drumul de fer spre Bagdad, pentru care Germania inchee convenţia definitivă în Ian. 1902, avea să permită pedeoparte Turciei să transporte mai repede trupe fie spre Constantinopol, fie în Asia contra Rusiei, dar avea să fie şi o cale germană spre Indiile engleze 2. Acest proect îngrijora deci şi pe Rusia şi pe Anglia, după cum de altfel neliniştea şi pe Italia 3.

Astfel, în Turcia asiatică, Anglia întîlnea acum în loc de unul doi rivali care deocamdată o îngrijorau aproape deopo-trivă. Pe Wilhelm II însă îl neliniştea mai mult preponderanţa navală a Angliei, pe cînd progresele Rusiei spre *extremul Orient* îl lăsau rece, sau îi puteau chiar conveni întrucît inde-părtau pe Rusia depe scena europeană. Socoti deci în inte-resul Germaniei de a sprijini pe Rusia împotriva Angliei. La 2 Ianuar 1902 el scria ţarului Nicolae II că drumul de fer spre Bagdad, ce urma să se construiască de Germani, va folosi Ru-siei împotriva Angliei 4. In acelaşi an (1902) Anglia încheia un tratat cu Japonia pentru „a se împotrivi înaintării Rusiei în Manciuria" 5, iar Germania un pact tacit de prietinie cu Rusia, la Reval, pact care nu era în contrazicere cu obligaţiile ei faţă de tripla alianţă ce se reînoise o lună mai înainte (29 Iunie 1902) cu caracter numai defensiv. Inţelegerea dela Reval avea asupra triplei alianţe această repercuţie, conformă cu tradiţiile politicei lui Bismarck, că nici Austria, nici Rusia, nu puteau întreprinde nimic în Balcani fără înţelegere prealabilă. Şi în-tr'adevăr, prin acordul dela Mürszteg din 1903 aceste două state rivale îşi fixară sferele respective de influenţă în aceste părţi 6 cu excluderea oricărei alte Puteri (aluzie desigur la An-glia). In acelaşi an, ţarul şi kaizerul se asigurau reciproc de prietinie şi că nu se vor ataca niciodată 7.

---

1 B. Calargi, l. c. 453-8. Cf. cartea lui Deha, dela 1884, anali-zată mai sus, şi cartea dr. Rohrbach, 1902 în Chéradame 224.

2 Chéradame, 29, 206, 230-1.

3 Ibid. 247, 254, 312. De aceia, probabil, la 1902 închee Italia un acord cu Franţa prin care se leagă a nu se asocia la atacuri îm-potriva Franţei. (Destăinuit de Poincaré cu prilejul vizitei lui Vittorio Emmanuele la Paris. *Le Temps* 21 Dec. 1918. Cf. Dinu Arion în Conv. lit. 1921 p. 90-2.

4 Dinu Arion, în Conv. lit. 1921 p. 764.

5 B. Calargi, l. c. 689-690.

6 Uciderea părechei regale sîrbeşti în noaptea de 11-12 Iunie 1903 şi înlocuirea dinastiei Obrenovitch, devotată Austriei, prin dinastia Ka-rageorgevici, înfeodată Rusiei, va avea repercuţie asupra politicei sud-est europeană a Austriei (Laloy, p. 17).

7 Arion, l. c. 765-6.

Consecvent cu politica sa îndreptată împotriva Germaniei, Eduard VII se apropie la 1903/4 de Franţa 1. Această apro-piere n'a avut însă de urmare şi o apropiere a Angliei de Ru-sia, aliata Franţei. Dimpotrivă, la 1904, ţarul şi kaizerul întoc-mesc un proect de înţelegere cu următorul cuprins: „In cazul cînd unul din cele două imperii ar fi atacat de o putere euro-peană (adică de Franţa sau de Anglia), aliatul său îl va ajuta cu toate forţele sale" (art. 1) 2. Documentele secrete publicate de bolşevici ne arată că o alianţă s'a şi încheiat între Germa-nia şi Rusia la Bjoerkoe în 11 (24) Iulie 1905 şi ne dă şi textul ei, până acum necunoscut 3. Se stabilea că „dacă un stat european (deci Franţa sau Anglia) atacă pe unul din cele două imperii, aliatul său se leagă a-l sprijini în Europa cu toate forţele de uscat şi de apă". Impăratul Rusiei avea să facă demersurile necesare pentruca acest tratat să fie adus la cunoştinţa Franţei, cu invitaţie să adere la el. Era deci un tratat menit să asigure pacea lumii, pe care nici Anglia, nici chiar Franţa, deşi aliata Rusiei, să n'o poată turbura, atacînd eventual Germania 4. Wilhelm II rămînea deci încă credincios tradiţiei lui *Bismark*, dar nu-şi făcea prea mari iluzii. El scria atunci ţarului: „sînt cu totul de acord cu tine că ne va costa timp, lucru şi răbdare să aducem Franţa de partea noastră" 5.

Tratatul ruso-german dela 1905, semnat de înşişi cei doi împăraţi şi de miniştrii Tchirsky şi Birilev, n'avea însă să intre în vigoare decît dela încheerea păcii între Rusia şi Japonia 6. Dar înfrîngerea dela Tsushima (1905) întoarse pe Rusia din ca-lea Extremului Orient (încotro o îndruma Germania) şi o în-dreptă iarăşi spre Balcani şi Constantinopol. De altfel, naţio-naliştii ruşi nu încetaseră niciodată a crede că Ţarigradul „mai devreme ori mai tîrziu trebue să devie un oraş rusesc" 7.

De acum, Germania era pusă la grea încercare.

(Sfîrşitul în No. viitor)

Ioan C. Filitti

---

1 Ibid. 765.—Calargi, l. c. 690.

2 Dinu Arion, 767. Aşa dar Rusia nu se credea obligată prin tratatul ei cu Franţa a sprijini pe aceasta decît dacă ar fi fost atacată de Germania.

3 Arion, în Conv. lit. 1921 p. 91 n. 3.

4 Cf. ibid.

5 Ibid. 91

6 Laloy, 20-1, comentînd acest tratat, pare a nu şti că era rezul-tatul unor mai lungi negocieri.

7 Declaraţia prinţului Uhtomski în chiar ajunul războiului cu Ja-ponia (Arion, în Conv. lit. 1920, p. 765 n. 2).

ORBUL

Pentru curăţenia tîrguşorului nostru, aşa de murdar, săracul, şi pentru alinarea celor înselaţi, se aflau la noi numai două izvoare de apă, dar amîndouă erau vrednice de luare-aminte.

Unul curgea bogat în jghiaburi lungi şi adînci de lemn, pe gura cascată a unui leu de aramă. Aici era cişmeaua cea mare, boerească, de subt dealul tîrgului. Sacagiii aici îşi umpleau sacălile ş'apoi porneau la deal, pe drumul pieptiş urlînd şi biciuind caii. Deasupra casei de piatră unde se aduna apa, un meşter neamţ aşezase un soldat albastru cu chivără şi cu cîte-o sabie în fiecare mînă. De cîteori bătea vîntul, soldatul începea să învîrtă c'o vrednicie grozavă paloşele lui. Făcea a război; şi noi, „ghiavolii", îi răspundeam cu cele mai ascuţite pietre adunate de pe şosea. Aşa soldatul cişmelei, în bătălii memorabile, şi-a pierdut o mînă ş'a rămas ca Burcel al lui Ştefan-Vodă. Cu braţul cellalt tot ne-a mai ameninţat o vreme, până ce-a rămas cu desăvîrşire calic, şi ne privea neclintit şi cu tristeţe de pe înălţimea lui.

La cişmeaua aceasta, pe gura căreia fremăta apă bogată cît dintr'un pîrău, era totdeauna mişcare de sacale, de căruţe, de cirduri de vite, şi haidăi asudaţi răcneau într'una şi suduiau înţesindu-se, dîndu-şi pe ceafă căciulele şi ridicînd în sus bîtele pîrlite.

Izvorul cellalt de apă se afla drept în mijlocul tîrgului, şi era la o adîncime de treisprezece stînjeni. Era o fîntînă largă, adăpostită subt o şandrama mare cu opt stîlpi. Intr'o găleată uriaşă eşea din fundul pămîntului apă limpede şi rece ca o ghiaţă fluidă. Ş'aici, la acest izvor, subt streşina încăpătoare, era totdeauna „sobor mare", căci aproape toţi tîrgoveţii trimeteau la fîntînă după apă de băut.

In zilele calde de vară cînd noi, copiii, ne duceam la scăldat la Siretul cel mare, împresurat de zăvoae, făceam popas la cişmea. Apa năvălea spumînd şi bulbucind pe gura leului în jgheaburi, şi cînd ne aşezam capetele, mînile ori picioarele în razele argintii care ţîşneau pe-alocuri, parcă ne frigea. Sara, după alergări prin şanţuri şi prin umbra şandramalelor, ne trăgeam către fîntîna cea adîncă; şi rězimaţi de parmaclîc, ascultam sfaturile şi pove.tile care se iscau ca într'o şezătoare în jurul ghizdelelor de stejar.

Aici, la fîntîna cea adîncă de treisprezece stînjeni, şi-a trăit multă vreme viaţa cel mai bun prietin al copiilor. L-am cunoscut de cum am început a pricepe ş'a vorbi şi de cum am îndrăznit a trece şanţul, peste podeţul nostru. Era un Ovreiu orb cu desăvîrşire şi-l chema Iosub.—Iosub Chiorul; Iosub Orbul.

Cum se arăta soarele şi pornea mişcarea tîrguşorului, Iosub Orbul se arăta cu hîrdaele lui cele mari atîrnate de cumpenele jugului pe care-l purta pe grumaz. Cu ciomagu-i noduros ţinut de pumn cu laţ de piele, îşi pipăia uşor şi repede drumul, şi el intra întâiu subt şandramaua fîntînii şi prindea să scoată apă. Dădea drumul roţii lustruite, cerca apoi funia să vadă dacă s'a umplut ciutura, după aceia învîrtea domol roata, c'o mişcare de automat, cu ochii albi neclintiţi îndreptaţi undeva, în sus. Cu o cană de tinichea îşi umplea hîrdaele; le prindea în cîrlige şi pornea cu apa la un muşteriu ştiut. Toată ziua căra apă fără întrerupere. Ajunsese să *simtă* unde sînt locuinţile tuturor tîrgoveţilor, îi ştia pe toţi pe nume, cunoştea pe toată lumea după glas; era un om harnic şi folositor între toţi.

Intr'o zi am rămas foarte uimit, cînd am aflat că orbul e însurat, după legea lui Moisi. Am şi văzut la fîntînă lîngă el doi ţinci bălani, cu părul în cîrlionţi. Erau copii ca toţi copiii şi priveau limpede lumea prin ochii lor mari. Iosub îi mîngîia pe frunte, le pipăia cuşmele şi hainele destul de curate. Ii întrebă ceva în limba lui, apoi se scociorî într'un buzunar, scoase şi le puse în mînă cîte-un pitac de aramă. Ii duse de spate până la uşa şandramalei şi-i îndemnă spre casă.

„Da' ce, Iosub, ai copii?" îl întreb eu.

El opri roata şi răsuci puţin capul într'o parte. Obrazul lui ruinat complit de vărsat negru se lumină de un zîmbet.

„Cine vorbeşte cu mine? grăi el, atent. Apoi îmi rosti numele.—Is însurat! adăogi îndată. Am fost la rabinul nostru şi l-am întrebat: ce să fac? Eu, rabi, sînt orb şi prost, n'am învăţat nimica; dar am auzit că şi eu sînt dator să înmulţesc lumea... Ş'aici orbul începu să rîdă, cu faţa lui neclintită întinsă şi veşnic parcă în ascultare.—Şi rabinul, urmă el, mi-a spus aşa: Omule, tu poţi să te însori, căci nu te-ai născut beteag... Tu ţi-ai prăpădit ochii la trei ani...

— Cum, Iosub? tu la trei ani ai orbit?

— Da. Eu am văzut lumina soarelui. Şi mi-a rămas în minte ceva frumos... nu pot să spun ce mi-a rămas în minte... căci de-atunci e mult... de-atunci sînt patruzeci de ani... Mi-au

rămas în minte lumini, soare şi feţe omeneşti... Dar nu le mai
pot desluşi bine..."

Vorbea foarte curat romîneşte; de mic, cu băeţi din nea-
mul lui, crescuse la un loc cu copiii Romînilor.

„Şi cum ţi-a spus rabinul?

— Rabinul? rabinul nostru mi-a spus aşa: Omule, tu poţi
să te însori. Şi m'am însurat. De ce să nu mă însor? Fete să-
race sînt destule. Am copii frumoşi şi curaţi, şi cîştig ca să-i
pot creşte... Eu, oameni buni, sînt mai detreabă bărbat decît ori-
care. Eu la casă străină nu pot nemeri, eu la crîşmă nu mă duc,
cărţi nu joc, cum fac boerii noştri din tîrg. Eu tot ce cîştig, duc
nevestei..."

Scuipă în palme şi începu să învîrtă la schiţele roţii.

Unul din nenumăraţii slujitori care-şi aşteptau rîndul la scos
apă, îi zvîrli o vorbă glumeaţă.

„Ştim noi, Iosub, că tu eşti vrednic şi cu credinţă, dar nu
ştiu dacă şi „balabusta" poate spune una ca asta...

— Cum ai zis? strigă orbul întorcînd puţin urechea; şi o-
brazul îi rămase neclintit şi serios. Apoi nu ştii tu, Costăchel, că
cu chiorul e mai greu decît cu cel ce vede şi ajunge să ştie a-
bia după ce vorbeşte şi ştie tot satul?... Chiorul mai degrabă
simte. Ş'apoi *noi* mai avem ş'un ciomag noduros care merge
groaznic, căci nici acela n'are ochi... şi balabusta se teme de el
ca de foc!..."

In glasul orbului era ceva aprig şi ascuţit.

De altminteri aparul avea simţurile foarte agere şi necon-
tenit ne punea în uimire. Cunoştea cînd se 'ntunecă, cînd e nour,
cînd se face lumină. După glas recunoştea pe toţi locuitorii tîr-
gului. Parcă avea ochi în vîrfurile degetelor. Deosebea mone-
dele de argint de cele de aramă şi nimeni nu-l putea înşela c'un
ban cu pajură străină. Pe lîngă asta era vesel şi sfătos şi lua o
parte vioaie la cislele de subt şandramaua fîntînii.

Intr'o sară — îmi aduc aminte — avea chef de vorbă, şi aş-
teptîndu-şi rîndul, asculta glumele şi vorbele din juru-i. Deodată,
înălţînd capul, zise răspicat:

„Răsare luna!...

— De unde ştii, orbule? îl întrebă cineva.

— Ştiu, ce? vă pare de mirare? Parcă numai cei cu ochi
văd luna? Aici, subt şandrama sînt fete şi flăcăi, şi după cum
şoptesc ei am înţeles că se petrece ceva. Asta o ştiu eu demult;
e treabă veche!

— Apoi eu credeam că tot rabinul te-a învăţat şi asta!
strigă rîzînd Şarampel cel burduhos.

— Ba nu, măi Şarampel; rabinul nu ştie de aceste, măcar
că-i dobă de carte... Rabinul nu ştie multe, şi eu le ştiu, batîr
că-s un om prost, un „mişghiner", cum zice el... El ştie să se
roage cu *stramel*, şi cu *ţiţis*, şi cu amîndouă *tfilin*, — eu nu ştiu
nimica... eu am rămas un întunecat; el ştie ce se petrece la
Pariz, eu nu ştiu nimica, căci eu n'am văzut niciodată o carte...

Pe dînsul îl duc de subsuori doi *gabes*, eu car apă la tot tîrgul
şi-s un biet om năcăjit; da' iaca eu, la o primejdie, mai degrabă
decît el am găsit cheia lucrurilor!

— Ce chee? care chee, măi chiorule? strigă Şarampel ţi-
ganul cu glasu-i gros.

— Vă spun îndată, numai roata fîntînei să nu stee... răs-
punse Ovreiul. Ascultaţi. Acu' eu, muncind din greu precum mă
ştiţi, de dimineaţă până 'n sară, în toate zilele anului şi de cînd
sînt pe lume, am ajuns odată să string trei sute de lei buni cu
zimţi... Nu vă holbaţi aşa la mine! adăogi orbul cu alt glas, ri-
dicînd o mînă; apoi zîmbi. Aşa-i că v'aţi spăriat? — Ei şi dac'am
strîns eu paralele aceste, m'am gîndit ce să fac cu ele... Eu, îs un
prost; n'am ştiut atunci de casa de economie. Ca să nu-mi fure
cineva francii m'am gîndit să-i îngrop undeva. Unde să-i îngrop
eu? Am eşit sara în ogrăgioară, am scurmat la o rădăcină de
răchită şi i-am ascuns acolo... Acu' mă duc după două zile... ia-
răşi, sara, şi caut paralele. Paralele, oameni buni, nicăeri, şi
mie parcă a început să-mi coase cineva inima c'un ac cu aţă...
Ce fac eu? ce fac eu? — Hai la rabin! hai la învăţătorul nostru!
Mă duc eu la el, îi spun afacerea, îi pun doi franci în palmă;
rabinul caută într'o carte, dar cartea nu-i spune nimic. — Incepe
rabinul să suspine, să mă mîngîe, să-mi spue de Dumnezeu, dar
eu, orbul şi nenorocitul, mă gîndeam la părăluţele mele strînse
pe vînturi, pe ploi, pe geruri şi furtuni...".

In şandramaua fîntînii adînci toţi tăcuseră; roata stătuse;
în întunericul streşinei, de deasupra parcului boeresc, luna plină
de lunie începu să reverse o lumină misterioasă. Orbul sta cu
faţa întoarsă către lună, şi ochii lui luceau ca bucăţi de albuş
copt.

„Şi ce-ai făcut? întrebă încet un băiat.

— Ce să fac? oftă Iosub. Am eşit dela *ţadicul* nostru cel
învăţat. Şi m'am dus eu acasă şi am început a mă gîndi şi
m'am gîndit până ce a prins a mă durea capul... Şi cum mă
gîndeam, mi-a venit nu ştiu cum în minte Şulem casapul care-i
vecin cu mine, bea rachiu de săcărică, nu-i om cinstit şi joacă
cărţi în cafenea... Atunci am înţeles la ce i-au slujit ochii lui
Şulem *cotap*. Bine, am zis eu; mă duc să cer un sfat vecinului
meu. Poate el s'a pricepe mai bine decît rabinul. Şi m'am dus
eu la megieşul meu, care şede într'un părete cu mine şi care are
ograda alături cu mine, şi l-am cuprins de mînă şi i-am cerut
aşa un sfat. — Dragă Şulem, zic eu, tu eşti vecin bun al meu. Eu
cer la tine un sfat. Am îngropat trei sute de lei, undeva: nu-ţi
spun unde. Mai am trei sute. O babă zice să-i speculez, să-i dau
cu *profent*; eu mă gîndesc că în mîna oamenilor banii se pot
prăpădi; n'ar fi mai bine să-i îngrop lîngă ceilalţi?... Atunci a
tremurat mîna lui Şulem, şi cu glas de bun prietin a dat şi el
sfat că poate-ar fi mai bine să-i ţiu ascunşi unde ştiu eu... Sara,
m'am dus ş'am căutat la rădăcina răchiţii: am găsit banii... Şu-

„Eşti fericită ca o zi cu soare:—
O gingaşă vibrare de lumină
Din creştet blond şi până la picioare..
Dar ai să mori şi tu'ntr'o zi, regină."

— Aşa, profetizînd asupra sorţii,
Vorbise la o Curte, printre fleacuri,
Făcînd năzbîtii mari, bufonul morţii,
Acum un veac sau poate mii de veacuri.

Şi-a pus atunci regina să-l ucidă
Cu pompă mare, pentru-atîta vină;
Dar astăzi într'a vremilor firidă
N'a mai rămas cenuşă de regină.

BASM

Umil m'am dus la Dumnezeu acasă.
Ştiam că în fiecare sărbătoare
Deschide larg ferestrele în soare
Şi'ncap cîţi vor de mulţi la el în casă.

In pragul streşinei cu stuf de rază,
El mi-a eşit bătrîn, cum sînt bătrînii;
Şi adumbrind privirile cu podul mînii,
Lung m'a privit prin soarele de-amiază.

Imi amintesc de-o prispă de lumină
Pe care-am stat la margine de nor,
Şi că de-asupra casei un cocor
Işi împletise cuiburi de lumină.

Că Dumnezeu era la fel cu sine,
Şi barba lui ca ploaia unui soare
Ii atîrna pe-un piept ca orişicare;
Că Dumnezeu era la fel cu mine.

Din lungi ulcioare nu turnă'n pîrae
Lumina soarelui, cum am crezut;
Nici fulgerile nu a început
Să le arunce ca pe nişte pae.

In ochii lui cînd m'am uitat mai bine,
Şi m'am uitat adînc şi n'am orbit,
Eu m'am văzut pe mine'nbătrînit,
Căci Dumnezeu nu-i altul decît mine.

Şi amîndoi nu ne-am mai spus nimic,
Şi-am înţeles suprema deslegare:
De asta-i Dumnezeu aşa de mare,
De asta-i Dumnezeu aşa de mic.

Demostene Botez

Clopotnița mănăstirii Putna

Publicînd în numărul dela 5 Iunie 1921 al *Adevărului literar și artistic* niște *Fapte și documente din trecut*, dl. Aurel Dumbrăveanu ne spune — între altele:

„Primul care a luat inițiativa de a se ține un congres studențesc, a fost Mihail Eminescu. Tinerimea universitară romînă din toate centrele studențești și-a trimis reprezentanții la Putna, unde a avut loc congresul. Congresul n'a avut totuși nici un succes, fiindcă fie din cauza unor divergințe de păreri, fie din cauza unor certuri politice nu s'au putut lua hotărîri mai însemnate, ceiace l-a făcut pe Eminescu să convoace un al doilea congres, unde s'a desbătut în cea mai largă măsură *propaganda culturală* — hotărîndu-se înființarea de biblioteci populare în orașe și sate, ținerea de conferințe, răspîndirea gustului de cetit al literaturii romînești, etc. Toate acestea Eminescu le-a făcut în calitate de membru-bibliotecar al *Romîniei June*".

Tot acolo d. Aurel Dumbrăveanu ne mai spune:

„Chiar în mijlocul Vienei tinerii dela *Romînia Jună* făceau literatură puternic influențată de *Junimea* dela Iași".

Nu încape îndoială că d. A. Dumbrăveanu pe temeiul actelor autentice din archiva societății *Romînia Jună* ne face împărtășirile sale despre aceste fapte, care azi, după cincizeci de ani, sînt de cea mai actuală însemnătate.

Așa însă, cum au fost spuse, împărtășirile ar putea să fie rău înțelese.

E — bunăoară — adevărat, că Eminescu a fost ales cu 30 de voturi bibliotecar al societății, dar congresul studențesc nu l-a pus la cale ca bibliotecar, ci ca secretar al comitetului așa zis central, care luase asupra sa sarcina de a aranja serbarea dela Putna și care'n timpul serbării se retrăsese în clopotnița mănăstirii.

Acolo, în clopotnița aceia, s'au plămădit toate; acolo a fost chibzuit planul pentru „*propaganda culturală*", care nici pînă acum nu s'a făcut îndeajuns și pe care fruntașii de azi ai „intelectualității" romîne au de gînd s'o pornească de aici înainte.

Deasemenea numai cîțiva dintre *tineri dela „Romînia Jună" făceau literatură puternic influențată* de *„Junimea" dela Iași.*

Intre acești cîțiva ne aflam Eminescu și eu, și d. Dumbrăveanu spune, că la alegere eu am obținut, ca președinte, 32 voturi, Eminescu s'a ales, ca bibliotecar, chiar numai cu 30, iară Ioniță Bumbac a avut 38. Acest Ioniță Bumbac, poet atunci în gîndul multora mai însemnat decît Eminescu, se bucura deci de o mai mare trecere, iar aceasta tocmai pentrucă se afla între cei ce-i luau atunci pe *Junimiști* drept niște „cosmopoliți" primejdioși.

Așa au venit lucrurile, că noi cei cîțiva am primit după serbare un vot de blam, despre care d. Rădulescu-Pogoneanu și eu am publicat lămuriri în *Convorbiri Literare.*

Eminescu a stăruit, ce-i drept, ca să fie convocat congresul studenților romîni de pretutindeni, dar hotărîrea de a pune la cale serbarea dela Putna nu a fost luată de *Romînia Jună*, ci de adunarea Romînilor din Viena, care a ales un comitet central în frunte cu Nicolae Teclu. Comitetul acesta, din care Eminescu nu făcea parte, s'a pus în legătură cu studenții romîni dela alte Universități și a adunat bani pentru serbarea ce urma să se ție la 15/27 August 1870, cînd cu hramul bisericii dela mănăstirea Putna.

Izbucnind însă războiul, serbarea a fost amînată și banii încă necheltuiți, peste 5000 fl., au rămas la o casă de economie. Președintele Nicolae Teclu, brașovean, a încredințat libretul casei de economii altui brașovean, bancherul Murășanu, ca să-l păstreze în casa de fer a lui; iar acesta, jucînd la bursă și avînd perderi mari, a scos dela casa de economii banii adunați pentru serbare, i-a perdut și a fugit apoi în America.

Noi ceilalți le-am aflat acestea numai în primăvara anului 1871, cînd comitetul central a convocat adunarea Romînilor din Viena și a declarat că, în lipsă de *„fonduri"*, nu mai poate să ia asupra sa sarcina de a aranja serbarea.

Au fost discuțiuni vii și purtate cu multă amărăciune, în timpul cărora Eminescu, pentru care serbarea era numai ocaziune pentru întrunirea congresului, stăruia cu toată hotărîrea, ca serbarea neapărat să fie ținută la 15/27 August 1871. Eu am scăpat deci vorba, că avem să mergem la Putna cu desagii în spinare, cum s'au dus Moții în ziua de 3/15 Maiu 1848 la adunarea dela Blaj.

Aplauze, insuflețire juvenilă, avînt național, tămbălău: comitetul central a declarat că se retrage, ca se aranjeze serbarea cei cu desagii în spinare.

Un nou comitet n'a fost ales și astfel lucrurile ar fi rămas baltă. Se zicea deci atunci, și mai zic unii chiar și astăzi, că era o ușurință juvenilă să punem cu toate acestea la cale serbarea.

Aceasta nu puteau și nu pot s'o zică decît cei ce nu știu, cum s'au petrecut lucrurile, și-l socoteau pe Eminescu poet, un visător lipsit de bun simț practic.

Adevărul e, că el era om de acțiune și că noi, cei cu de-

sagii în spinare, n'am fi ajuns să ne adăpostim în clopotniţa dela Putna, dacă n'ar mai fi fost la mijloc şi un al treilea braşovean Diamandi Manole.

Nu mai trăesc azi decît puţini dintre cei ce-l ştiu pe Diamandi Manole ca preşedinte zelos al Eforiei şcolilor romîneşti din Braşov şi tot preşedinte şi al Camerei comerciale de acolo, şi dintre puţinii aceştia numai pe ici pe colo e şi cîte unul, care l-a cunoscut cum el în adevăr era. El a mai fost şi adevăratul întemeetor al ziarului *Tribuna*, preşedinte al comitetului de direcţiune instituit pentru editarea acelui ziar, şi astfel ne-am apropiat sufleteşte. Tocmai de aceia însă mă simt copleşit de simţimîntul neputinţelor mele cînd vorba e să le spun celor ce nu-l ştiu—cine a fost el.

A fost, mai înainte de toate, cel mai cumpănit dintre fruntaşii romîni, cu care am avut să lucrez în timpul, pe care l-am petrecut în Ardeal.

Om fără multă cultură sistematică, dar cu scaun la cap şi luminat prin călătorii şi prin necurmata atingere cu cei mai de seamă dintre contimporanii săi, el ţi se uita cu ochii lui mari în faţă şi dintr'o căutătură, dintr'un gest, din puţine vorbe scăpate, îţi ghicea gîndul, îţi pătrundea intenţiunile şi te judeca.

Pe el nu putea nimeni să-l ameţească prin vorbe înşirate cu măiestrie. De aceia în congresul bisericesc, în sinoade, în adunările naţionale de orişice fel, glasul lui era hotărîtor.

Neguţător cu deosebire priceput în toate ale sale, el ştia să-şi chivirnisească treburile, nu se avînta niciodată, ci se mulţumea cu cîştig mic, dar sigur. Tot aşa şi'n relaţiunile sale personale, precum şi'n viaţa comună el era cu inima deschisă şi de bună credinţă, căuta totdeauna restabilirea bunei înţelegeri şi vorba lui preţuia mai mult decît subscrierea întărită cu martori şi cu pecete; întreprinderea, la care lua şi el parte, era sigură de reuşită.

In viaţa socială el era o adevărată grădină de frumuseţe, totdeauna voios şi plin de duh, om care le vede şi le judecă toate bine şi vorbeşte mai mult în pilde.

Era, ca toţi braşovenii adevăraţi, închinător al lui Şaguna, căruia nu-i zicea niciodată altfel decît „*El*", iar uniţilor şi în genere adversarilor lui Şaguna le zicea „*Dînşii*".

Cei mai apropiaţi oameni de încredere ai lui Şaguna era vicarul Nicolae Popea şi asesorul consistorial Nicolae Cristea, amîndoi zeloşi şi statornici. Pentru Diamandi Manole unul era *Andreas Hofer*, iar altul *Pater Ambrosius*.

Lui Ioan C. Brătianu îi zicea *Babacu*, iar Titu Maiorescu era *noter ami*.

Orişicare profesor era *Substantiv*, iar ziariştii şi avocaţii erau *Neguţători de vorbe*.

Unul dintre prietenii săi, Ghiţă Pop, proprietarul hotelului de Boulevard, om totdeauna spelcuit, era *Marchizul de Villamarina*,

iar Eugen Brote, om cam înţepat şi orator chibzuit, era „*Lord Palmerston*".

Ioan Bechnitr, cu care nu puteai intra în discuţiune fără ca să fie nevoe a te da în cele din urmă învins, era „*Verordnung*" (ordin).

Eu eram „*Liliac*" fiindcă soseam la Braşov de obiceiu cu trenul de sară şi „*Curier rusesc*", căci nu stăteam decît până dimineaţă, cînd îmi căutam de drum.

Umblînd la 1871 în treburile sale pe la Viena, el a aflat cele petrecute şi era cuprins de viu neastîmpăr. Il văd parcă şi acum umblînd în cafeneaua Troidl din om în om cu capul cam plecat, călcînd apăsat şi cu paşi laţi parcă ia la goană pe cineva, şi ştergîndu-şi din cînd în cînd sudorile din faţă.

Lasă că în gîndul lui ar fi fost pentru tinerimea romînă o prea mare ruşine să nu pună la cale serbarea dupăce a adunat dela public banii pentru ea, dar mai erau la mijloc şi doi braşoveni, unul, care n'a ştiut să păstreze banii, iar celălalt, care i-a furat,—ba el se mai simţea şi personal atins, căci o însemnată parte din banii aceia de dînsul fusese adunată. El stăruia deci, ca familia lui Mureşanu, Nicolae Teclu şi aceia dintre studenţi, care dispun de mijloace, să pună mînă dela mînă, ca să restitue banii pentru ca publicul romîn şi mai ales străinii să nu afle nimic despre cele petrecute.

Alţii erau de părere, că în public are să fie răspîndit zvonul că guvernul a oprit serbarea.

Diamandi Manole cu una ca aceasta nu se putea împăca. Axioma lui era:

„Es ist nicht so fein gesponnen
Dass es sollt'nicht an Tageslicht kommen".

(Nu e nimic urzit atît de subţire, ca să nu iasă la lumina zilei).

Dacă vorba era ca tinerimea să nu pată ruşine, serbarea trebuia neapărat să se ţie la 15/27 August, — nu însă cu desagii în spinare.

„N'avem, — zicea el, — decît să începem iar a aduna banii pentruca lumea să dea cu socoteala că cei adunaţi nu sînt destui şi să mai dea. Am să adun chiar eu. Am un cumnat la Braşov, altul la Sibiu, iar altul la Răşinari. Am cîte un cumnat la Bucureşti, la Craiova, la Iaşi, am tovarăşi de afaceri la Brăila şi la Galaţi, precum şi la Ploeşti, iar la Bucureşti sînt acasă ca la Braşov. N'am decît să-i pun în mişcare pe toţi, şi treaba e făcută".

Diamandi Manole nu umbla, ca alţii, pe cerşite, ci trecea în lista sa pe ai săi, taxa pe fiecare dintre dînşii şi-i executa fără discuţiune.

A pus apoi pe cumnatul său dela Craiova să obţie votarea sumei de 1000 lei pentru serbare şi să vestească despre aceasta pe cei dela Bucureşti, dela Iaşi, dela Galaţi, dela Brăila şi dela Ploeşti. Urmarea a fost că în timp de cîteva zile Bucureştii şi

Iașii au votat cîte 2000 lei, Galații, Brăila și Ploeștii cîte 1000 lei, alte orașe cîte 500 lei, cu totul peste 15000 lei.

Bucovinenii, cei mai zeloși stăruitori pentru serbare, lucrau și ei din răsputeri, ca să pună lumea în mișcare.

Inspre sfîrșitul anului școlar ne-am dus deci cu Eminescu pe la membrii comitetului central, le-am arătat rezultatele obținute și am stăruit să revie asupra hotărîrii luate și să plece la Putna.

Ni s'a dat răspunsul că Diamandi Manole e un palavragiu, că pe voturile consiliilor comunale din Romînia nu se poate pune nici-un temeiu, iar bucovinenii nu sînt în stare să ne dea vre-un ajutor.

Nu ni-a rămas deci decît să constituim noi un nou comitet. Deocamdată Vasilie Bumbac, un bucovinean mai în vîrstă, a luat asupra sa sarcina de Președinte, iară eu am primit să-i fiu secretar. Pregătindu-se însă pentru examenul de doctorat, V. Bumbac n'a putut să plece în Bucovina, am rămas deci eu președinte iar Eminescu a luat asupra sa sarcina de secretar și a plecat în țară, ca să stărue pentru sprijinirea serbării.

Ceilalți membri ai comitetului au fost toți bucovineni, între aceștia cei mai zeloși Vasile Moraru, Pamfil Dan, Casierul și Ion Luță.

Celelalte Universități aveau să-și trimeată și ele delegații, care intrau ca membri în acest comitet central, și la Putna, unde se adunase lume multă, comitetul astfel întregit se retrăsese în timpul serbării în clopotniță, unde cărasem pae, pe care le risipisem pe jos, ca să doarmă fiecare cum apucă.

Deși alergam însă toată ziua, nu prea ajungeam nici noaptea să dormim.

Congresul urma să ție prima ședință la 16/28 sara, după ce lumea venită la serbare va fi plecat. Vorba era deci, ca comitetul să stabilească ordinea de zi și să ia înțelegere în ceiace privește programul propagandei culturale. In timpul zilei eram ocupați și nu puteam să discutăm; rămînea deci să discutăm noaptea după ce ne-am adunat în clopotniță, și pe cei mai mulți dintre noi ne prindeau zorile zilei discutînd.

Eminescu avea, ce-i drept, stabilită ordinea de zi și-și croise și planul până în cele mai mici amănunte; iar noi, ceilalți membri din Viena ai comitetului, intrasem în comitet tocmai fiindcă împărtășeam vederile lui. Vorba era acum să-i domirim și pe ceilalți și să-i induplecăm a susținea și ei programul în fața congresului, lucru afară din cale greu.

De ce era adică vorba?

La 1866 se unise Italia, iar la 1870 s'a unit și Germania; era apropiat gîndul, că mai curînd ori mai tîrziu se va face și unirea tuturor Romînilor într'un singur stat.

Noi eram de părere, că unirea aceasta se va face în virtutea desfășurării firești a lucrurilor fie chiar și dacă noi înșine n'am voi o. Lucrul de căpetenie era să ne pregătim pentru ea cum s'au pregătit Italienii și Germanii, care s'au sporit și s'au unit sufle-

tește mai înainte de a se fi unit politicește. Stăruiam deci ca tinerimea romînă să lucreze, înainte de toate, prin conferințe publice, prin reviste literare, prin biblioteci poporale eftine, prin propagandă ziaristică, prin concerte și reprezentațiuni teatrale, pentru restabilirea unității în viața culturală a Romînilor și pentru păstrarea disciplinei intelectuale și morale mai ales în Romînia, unde înrîurirea bizantină și cea pariziană zdruncinaseră temeliile vieții sociale.

Ceilalți primeau și ei programul acesta, numai însă ca mijloc pentru o propagandă făcută în vederea unirii politice. Noi ziceam că propaganda politică e de prisos, căci Romînii nu vor respinge unirea într'un singur stat—cînd ea va fi cu putință. Eminescu îndeosebi era de părerea, că propaganda politică ar fi chiar primejdioasă, căci prin ea le-am da Nemților, Rușilor și Maghiarilor dreptul de a înăbuși orișice mișcare făcută în vederea unirii sufletești.

La aceasta i se dădea răspunsul, că unirea sufletească se va face dupăce se va fi făcut cea politică.

„Nu!—striga Eminescu. Ar fi un fel de babilonie, o adevărată nenorocire națională statul romîn intemeiat fără ca Romînii să fi fost mai înainte pregătiți pentru aceasta".

De aici înainte discuțiunile erau din ce în ce mai întețite, cîteodată urmate chiar cu patimă.

In partea noastră se afla A. D. Xenopol dela Berlin, iar cei mai îndîrjiți adversari ai noștri erau G. Tocilescu, G. Dem. Teodorescu și Iancu Brătescu dela București, precum și C. Istrati și tînărul Duca dela Iași.

O porneam cei adunați în clopotniță sara, o urmam toată noaptea, cădeam unul cîte unul răpuși de somn și dimineața ne aflam tot de unde o porniserăm sara.

O întorsătură de tot supărătoare au luat discuțiunile dupăce unul dintre bucovineni a scăpat vorba, că întocmai precum tînărul, care sufere de o boală contagioasă are să se lecuiască mai înainte de a se fi căsătorit, Romînia trebue să se lepede de păcatele ei, fie bizantine, fie pariziane, mai înainte de a se fi ridicat în fruntea neamului romînesc.

Mult ne-am zbuciumat deci în timpul nopților petrecute în clopotnița mănăstirii Putna, dar în loc de a ne fi apropiat unii de alții, ne-am învrăjbit și învrăjbiți am rămas și în fața congresului.

Cînd studenții veniți la Putna s'au adunat în marele traper al mănăstirii, ne simțeam ca în ajunul furtunii.

Știind cum stăm cu colegii noștri dela Viena și cu cei din comitetul central, eram pregătiți pentru o luptă crîncenă, din care nu prea nădăjduiam să putem eși învingători.

Erau acolo și oameni, care s'ar fi bucurat dacă lor urgisiții Nemți ar fi oprit serbarea și pe care îi supăra gîndul că serbarea s'a desfășurat în toată libertatea, fără ca să se fi produs vre-un „*incident*". Aceștia ziceau că congresul studenților romîni nu se

poate întruni pe pămînt stăpînit de Nemţi, unde discuţiunile nu se pot urma decît fiind de faţă comisarul împărătesc, care-ţi taie vorba cînd vrei să spui ceiace în adevăr simţi şi gîndeşti.

Eminescu a stăruit deci împreună cu Bucovinenii, ca comisarul împărătesc să asiste numai la deschiderea congresului, apoi să facă declaraţiunea că pleacă pentru ca discuţiunile să poată fi urmate în toată libertatea, ceiace s'a şi întîmplat.

Cu atît mai furtunoase au fost discuţiunile, care s'au urmat până în revărsatul zorilor de zi fără ca să fi fost luată vre-o hotărîre.

Primul punct al ordinei de zi era retragerea comitetului care aranjase serbarea, şi alegerea unui comitet, care urma să conducă lucrările congresului, să reprezinte studenţimea romînă şi să convoace viitorul congres în înţelegere cu comitetele locale.

Unii şezînd împrejurul mesei, alţii stînd în picioare, iar alţii urcaţi pe scaune au discutat în mijlocul fumului de ţigări cu mult avînt şi cu încă mai multă cheltuială de vorbe până ce nu s'a făcut propunerea, ca tot comitetul de până acum să conducă şi lucrările congresului, iar viitorul comitet să fie ales de către studenţii din Viena.

D. Dumbrăveanu vorbeşte şi despre un al doilea congres, în care a fost votat programul de propagandă culturală, pe care-l propusese Eminescu. Cred că vorba e de a doua şedinţă a congresului dela Putna, pe care au ţinut-o sara viitoare mai puţinii studenţi, care nu plecaseră după prima şedinţă, mai ales Bucovineni.

In această a doua şedinţă în adevăr n'a fost combătut programul de propagandă, dar nici o votare în toată regula nu s'a făcut, ci a rămas ca comitetul ce va fi ales la Viena să stabilească şi programul.

Un asemenea comitet n'a mai fost însă ales şi astfel mişcarea pornită s'a înfundat.

Ar fi cu toate aceste o mare greşală, dacă s'ar zice că frămîntările nopţilor petrecute în clopotniţa mănăstirii Putna au fost sterpe.

Multe din cele ce s'au petrecut în urmă, mai ales în Ardeal şi în Bucovina, sînt urmări ale acelor frămîntări. Indeosebi multe din faptele lui Eminescu şi din scrierile lui ar rămînea neînţelese, dacă n'am ţinea samă de zbuciumările, prin care a trecut el cînd cu silinţele lui de a pune la cale congresul dela Putna.

Ioan Slavici

Reflecţii

în casa în care a murit Darwin

In casa'n care a murit Darwin
Stau doi studenţi din Peru, o princesă
Din insulele Tennerife cu o tresă
In păr, şi'n nara dreaptă cu'n rubin,
Un japonez cu părul alb, o dănsatoare
Ce face zilnic cură pentru sîni,
Doi cîni de porţelan şi trei Romîni
— Poeţi desigur, care fac rumoare!—
Iar ca să scuture ai casei lari
O servitoare rea, cu ochelari.

Se scurge ziua 'ncet ca o epocă
Geologică de pare că-şi repetă
Pămîntul tainic viaţa lui de rocă
Şi urcă-o nouă Anglie din cretă.

De parcă-auzi cum straturile-apar
Şi reci din apă-şi scot cîte o friză,
Atuncea cînd matroana la comptoar
Se-arată rubicond, ca pe-o banchiză
O fiinţă care face revoluţii,
Iar Malaezi, Piei Roşii, Albi din Kent
Răsar ca după cîte-un continent
In ciclu nesfîrşit de evoluţii.

Cînd papagalul dimineaţa spune
Asiduu că nu ştie să vorbească,
Iar groom-ul cu-o răbdare omenească
De zeci de ori pe zi o mînă pune
Pe clanţă, ca o uşă să-ţi deschidă,—
Atunci în mintea-ţi pururea perfidă,
Faci loc la imposibile reflecţii:
Că lupta existenţelor descarcă
De mult ponos pămîntul biet, dar parcă
Nu'nseamnă totdeauna şi: selecţii.

Şi că a fost de bună samă-un om
Cel care-a pus Natura să se-afirme,
Dar sustrăgînd Creaţiei un pom
Îi lasă toate speciile infirme.

Erorile-i,—sau pitoreşti distracţii,—
Le-a pus în legi, şi dintr'un animal
Uitat în concă surdă pe un mal
Făcu, în loc de-abstracţie, abstracţii.

A pus atuncea Forţa să servească
Un lapte-conservat—eternităţii,
Cînd paraziţii pot să huzurească
La adăpostul cald al laşităţii.

Şi astfel dela greerul ce seara
Îmi ţiue 'n urechi monotonia
Pămîntului, de pare că e ghiara
Cu care-mi ricîi singur nebunia,

Păn'la matroana grasă ce sufocă
În margine de pîntec, ca pe-un bord,
Şi gîfîe nostalgic ca o focă
Spre lumile gheţarilor din Nord,
Dela frumosul Fenix futurist
Cu-aşa de bune-intenţii, însă'n gît
Cu-aşa dificultăţi de grai încît
Ai zice că născut e simbolist,
Şi pănă la princesa cu strămoşi
Ce l-au adus din insule pe umăr
Şi-acum se pregăteşte pentr'un număr
De music-hall, cu încă trei Piei Roşi,
Ca gărgăriţa 'n cupa unui crin
Toţi află loc în casa lui Darvin.

Iar dacă pare că ceva lipseşte,
Tabloul din părete, sus, vorbeşte:
„Darwin copil în leagăn se dă uţa",
Te duce la strămoşul trist: maimuţa.

Dragoş Protopopescu

Amintirile Caterinei State

Intr'un drum ce-l făcu tata la Iaşi, se înţelese cu moşu Mihai Harhaz, să mă dee la o şcoală franceză, în pensionul Gallet.

Cu toate că în aparenţă nimic nu mă legase de Vascani, la despărţire avui o simţire asemănătoare întrucîtva cu aceia ce-o aveam părăsind mănăstirea. Dela fereastra trenului vedeam, prin lacrămi, valea întinsă a Siretului şi căutam să zăresc, printre răchiţi, potecile pe unde mă primblam ades cu Adeluţa.

Parcul, Siretul şi crîngurile îmi fugeau de subt ochi şi trenul se opri în staţia cea mai apropiată care-mi păru a fi la sute de poşte de Vascani.

Tristeţa şi legănarea trenului mă adormiră şi mă trezii, la Iaşi, într'o trăsură cu doi cai albi şi cu un vizitiu gras, îmbrăcat în rochie de catifea albastră. Mergeam dela gară spre strada Zoe şi locul, mişcarea, lumea multă şi deosebită de ceiace văzusem până atunci, nu mă impresionă şi, fără să-mi dau sama cum, laşii îmi duse gîndul departe, spre Varatic. Pe cerdacul unei căsuţe mici, ascunsă în flori şi verdeaţă, un bătrîn îşi ceteşte liniştit jurnalul.

— Iaca moşu'! zice mama, împingîndu-mă spre cel ce pare a nu auzi nimic din ce se petrece în juru-i.

Mă împedic, trec prin jurnal şi mă pomenesc în braţele moşului Harhaz, care tresare, holbează ochii, îşi aşează ochelarii strîmbaţi pe nas şi, uitîndu-se pe deasupra tare în sus, mă cuprinde în braţe, sărutîndu-mă pe amîndoi obrajii.

— Gîndacu'! ia uitaţi-vă cum o crescut gîndacu'!

Moşu' mă ia de mînă şi mergem cîteşi-trei în casă.

— Elencule! Elencule! strigă bătrînul din sală, hai, deschide să vezi pe cineva.

Recunosc îndată pe cucoana cea înaltă şi slabă dela Galata, care mă primeşte cu o bucurie ce n'o mai văzusem pe faţa nimănui, de cînd mă întorsesem dela mănăstire.

— Iţi place la noi la Iaşi? mă întreabă mătuşica, aplecîndu-se asupra-mi, ca cumpăna peste fîntînă.

— Da, răspund eu timid, uitîndu-mă în altă parte.

— Să vezi, mata, ce frumos e la noi, la Iaşi! Avem teatru, o venit şi circu' Sidoli şi la Georges sînt bomboane tare bune... Da, ce şede fata aşa, parcă-i *spărietă?* Nu cumva o baţi Anicuţă?

Mama pare a nu auzi şi ia altă vorbă.

Moşu' Mihai nu mă pierde din ochi, se aşează într'un fotoliu, mă ia pe genunchi şi mă întreabă:

— In ce clasă eşti mata, gîndacule?

— Am isprăvit clasa a patra.

— Ii prea mică pentru liceu; eu aşi zice s'o mai repete.

— Ştie, a fost premiantă, răspunde ca'n treacăt mama.

— Tocmai de asta, n'ar trebui obosită copila, îmi pare cam slăbuţă.

In mijlocul casei ne pomenim, caşi cu o minge, cu doctorul Ciurea.

— Lume nouă, musafiri, toţi Vascanii!

— Ce, doctore, nu-mi vezi nepoata? îl întreabă moşu, arătîndu-mă noului venit care, miop cum era, nu mă văzuse încă.

— Nepoata? A, da, ştiu, fata cea mică dela Galata, înşiră Ciurea, desmierdîndu-mă.

— E a cincea generaţie dela mine, ştii?

O convorbire veselă se încinge şi eu alunec binişor din braţele moşului şi mă aşez pe canapea, uitîndu-mă, cum mi-era obiceiul, la tot ce-i împrejur.

Odaia mare, cu tavanul jos, cu mobila cea de lemn vişiniu, în medalioane, cu fotoliile moi în care te afunzi cu totul, înecată în fum de tutun, ce se amestecă cu mirosul cafelei din ceşte şi cu parfumul trandafirilor dintr'un pahar, e neînchipuit de plăcută şi prietinoasă şi îmi pare că samănă mult cu odaia stariţei dela Varatic.

Vorbind cucoana cea înaltă se uită din cînd în cînd la mine şi, oprindu-se în mijlocul convorbirii, îi zice mamei:

— Anicuţă, tu baţi fata, *pariez* că o baţi! Ia uite-te cum stă de strînsă pe canapea, parcă nici nu răsuflă. Cînd mi-o adusese dela mănăstire — din sălbătăcia aceia — era mult mai vioae; acu-i spărietă... să n'o mai baţi, Anicuţă, că mă supăr. Moşule, cînd o pleca Ciurea, să te lase la Georges: să-i aduci fetei bomboane.

Şi, luîndu-mă de mînă, mătuşica mă duce în grădină, la flori, îmi arată cei trei căţei şi-mi spune numele canarilor care ciripesc, asurzitor, în coliviile din geamuri; Maria vine dela şcoală, încearcă să se joace cu mine, apoi îmi cîntă la piano... Sunetele frumoase şi, poate, schimbarea mare şi bună din juru-mi, mă impresionează şi-mi stîrnesc o ploae de lacrămi. După ce se uită lung la mine şi încearcă să mă liniştească cu cuvinte bune şi cu cîteva biscoturi, primblîndu-se cu mînile la spate prin odae, moşu se opreşte în faţa mamei şi, netezindu-şi favoritele, îi spune:

— Anicuță, mata să iei bine sama, fata asta-i tare simțitoare.

In strada Săulescu, în fundul unei ogrăzi cu iarbă verde, e o casă veche care, după față, n'ar crede nimenea că-i școală, de nu s'ar vedea eleve în uniformă intrînd sau eșind pe poarta cea grea și mare ce pare a închide o cetate... O doamnă de vîrstă mijlocie, cu fața galbănă și brăzdată de cîteva cute, cu ochii verzi și vioi ce par a se fi rătăcit pe fruntea fără de sprincene, ne întîmpină într'o sală mare și întunecoasă, în care miroase a cărți nouă, a untdeneft și a umezeală.

Moșu, ne prezintă și, dupăce ne așezăm în jurul unei mese încărcată de hîrtii și registre, doamna directoară spune mamei, într'o romînească stricată:

„La noi, madame, vias de famille, noi dem mancar bun, mult, pazim copil sa fi curat, ben educat et noi preparem antei fizic pour ca sa fim ma sigur du moral...—En ce clas fetisa? mă întreabă domna Gallet. Sînt distrată, mă uit împrejur și nu văd că mi se adresează mie.

— En chel clas"? repetă directoara.

— N'auzi, unde ți-i capul? intervine mama, zgîlțîindu-mi scaunul.

— Anicuță! zice moșu, netezindu-și barbetele.

— In clasa a patra! răspund eu timidă și roșie până'n frunte.

— A făcut clasa IV la Vascani, explică mama; s'o încurcat, nu știe ce spune...

— Da? așa mic n'ar sa fi greu la clasa antei?

— Așa credeam și eu, doamnă, spune moșu, netezindu-și peruca, ar fi bine să repete clasa, are de învățat: franceza, germana.

— Ba eu cred că tot într'a'ntăi să intre; să nu piardă timp; cine știe... poate că o facem profesoară.

Vorbesc de condiții în timp ce eu, cu ochii în lacrămi, mă prefac a cerceta odaia.

Mama plătește directoarei, făgăduește să-mi trimeată, spre sară, cufărul, îmi spune să fiu *cuminte* și, sărutîndu-mă pe frunte, în timp ce moșu' îmi netezește părul, eșim pe terasă, cu doamna Gallet, care ne însoțește până la scară.

— Să fii gata Sîmbătă sara; la patru vin să te iau la bae, pe urmă mergem la cofetărie și sara de-i avea note bune peste săptămînă, te duc la operă, zice bătrînul, închizînd asupra-și poarta școalei.

Directoara mă cheamă pe terasă, mă ia de mînă și mă duce în clasă; îmi spune tuturor numele mă așază în bancă, mai vorbește franțuzește elevei de lîngă mine și pleacă recomandînd tuturor, să se poarte bine.

— A mai venit una! zice o elevă intrînd busna pe ușă.

Toate fetele se uită spre mine și-și fac semne.

— Ce bine-i îmbrăcată! aud șoptind pe alta.

— Ba, pardon, parcă-i o cucoană cu rochia lungă; ia uită-te ce păr țepos are...

— Ochii îs ca de șoarec!

— Parcă-i un băet cu fustă...

— Cum o cheamă?

— O spus madame Gallet: Caterina State, răspunde o elevă.

— Altfel, am auzit eu...

— Du-te de-o întreabă.

— Cum te cheamă pe mata, dudue?

— State Caterina.

— La noi nu se numește ca la școala primară; aici-i *pansion privat*, zice ascuțit o elevă.—De acu să-ți spui mai întâiu numele: Caterina State.

— Iacătă-l! strigă o elevă; și se năpustește de pe catedră în bancă.

Un profesor mic și negru ca tăciunele, cu mustețile lungi și smulse, ca acele ale lui Victor Emanuel dela panoramă, intră în clasă.

— Cine-i aista? întreb pe vecina din bancă.

— Ssst! îi monsieur Nonotte, de franceză, îi tare rău... șoptește fata trăgîndu-mă în jos de mînecă.

— Bonjour, mesdemoiselles.

— Bonjour! răspunde o parte din clasă.

— Bon-jour? Simplement bonjour? ô! quelles oies... On dit toujours: Bonjour monsieur, madame, mademoiselle.

— Ce spune profesorul? întreb eu speriată de glasu-i aspru.

— Zice că sîntem gîște...

— Qui est cette petite là-bas?

— Une élève nouvelle! răspunde jumătate de clasă.

— Une nouvelle élève! corectează, îndesat, monsieur Nonotte.

— Ce spune?

— Intreabă cine ești și ne corectează...

— Comment vous appelez-vous, ma petite?

Eu tac, habar n'am.

— Răspunde cum te chiamă, îmi zice o elevă ghiontindu-mă.

— State Caterina.

— Commencez toujours par votre petit nom...

— Aici ești la *pansion* adaugă iar ironic vecina.

— Bon, venez ici, près de moi, mademoiselle Francon passez moi vot' livre.

Profesorul se apleacă și, atingîndu-mi obrazul cu vîrful musteței lui țepoase, stîrnește rîsul clasei întregi. Nu vede, îmi explică înainte pronunțarea vocalelor și-mi dă cîteva exerciții de articulare; înțeleg ușor și cu darul de a percepe exact sunetele, pronunț bine.

— Bien, ma fille, très bien.

— Ce-a spus?

— Zice că știi...

In recreație mă cheamă directoara și-mi dă o cutie de bom-

boane—trimeasă dela Georges din partea moşului Harhaz—şi-mi spune s'o închid în „la malle".

Nu înţeleg nimic şi mi se umplu ochii de lacrămi.

Atunci, cu o rabdare demnă de dinsa, doamna Gallet mă ia de mînă şi trecînd, prin săli şi prin dormitoare, îmi vorbeşte într'una repetîndu-mi ades: „la malle".

Intr'un colţ întunecos, dintr'o odae cu bagaje, stă, depărtat de altele, cufăraşul meu care mă însoţise şi la Varatic; directoara mi-l arată şi parcă o aud şi acum repetind: „la malle".

— Cum ziş ast fransezeşt?

— La malle.

— Bien, ma fille! şi, bătîndu-mă peste umăr, doamna pleacă spunîndu-mi cîteva vorbe pe care nu le mai înţeleg.

Un înstrăinat care-şi găseşte pe unul din ai săi departe, în altă ţară, pe alt continent, poate simţi ceva din ce simţeam în faţa lădiţei mele.

Peste obiectele necesare, aduse de acasă, găsii o mulţime de lucruri nouă şi frumoase; cutii de toaletă şi de lucru, pălărie de uniformă, note de piano şi cărţi de poveşti cu ilustraţii...

Tac şi desfac cufărul şi cu mulţumirea de a avea tot ce era într'însul şi cu plăcerea de a vedea frumuseţa unor lucruri pe care-mi părea că văd scris numele moşului Harhaz şi mai cu samă cu acea simţire nedesluşită ce-mi dă *cufărul meu*, obiectul acela însuşi.

Şi'n aceiaşi clipă, în faţa lădiţei care mă bucurase atît de mult, mă simt străină, pierdută în lume, ca o fată din poveştile ce le cetisem; alerg în grădină şi de lîngă tulpina unui nuc, de unde se vedea gara, privesc printre lacrămi, în zare, spre Văratic...

Sîmbătă dimineaţa ni se ceteau notele; căpătasem peste săptămînă „bon point" la franceză, la istorie şi la ştiinţe şi cînd bătu, la Mitropolie, ceasul patru, moşu Harhaz se şi ivi pe poarta şcoalei.

— Caterine State! mă strigau fetele prin clase şi prin grădină pe cînd eu, în odaia cea întunecoasă, stam lîngă cufăr.

M'a dus moşu, la baia turcească, un moşinoiu pe care, parcă în ciuda asfaltului de alături, creşteau, în voe, urzici şi iarbă verde. Intrarea băii era mai jos decît pavajul străzii; mă aşteptam să văd un beciu mic şi întunecos cînd, scoborîndu-mă, ca'n pivniţă, mă pomenii într'o sală caldă şi bine luminată de jur împrejur cu paturi ascunse după perdele roşii. O femee cu pestelcă albă îmi veni înainte şi mă întrebă de vreau bae „de apă ori de aburi".

De aburi! răspund eu fără să ştiu de ce-i vorba (acasă mă scăldam vara în Siret şi iarna în baia din spălătorie).

Femeia parcă mă măsoară, mă desbracă, mă duce într'o odăiţă, plină de aburi, în care erau numai nişte scări de piatră; mă aşează pe cea de jos şi spunîndu-mi să sun cînd voi isprăvi baia, închide uşa...

Mă simt bine în căldura aceia moleşitoare şi, observînd că sus era mai des aburul, mai sui două trepte...

Deodată nu mai văd împrejur... lampa parcă s'ar stinge... odaia se învirte cu mine şi mi-i tot negru înainte... M'am trezit într'unul din paturile cu perdele, cu ghiaţă la cap, cu moşu, şi o femee lîngă mine. Mi-i limba grea şi sînt ameţită...

— Ţi-i rău, gîndacule? Ce te doare? mă întreabă, îngrijorat, bătrînul.

— Nu mă doare nimic; ba da, genunchiul... şi-s ameţită.

— Ştii ce, Smarando, du pe duduia la duş şi fă-i o fricţiune bună.

Băeşiţa mă ia în braţe şi mă duce într'o sală mare unde, pe o masă joasă de piatră sînt cîteva cuşti zăbrelite; mă împinge într'una şi mă întreabă:

— Pe jumătate ori peste tot?

Nu ştiu ce zice, dar nu-mi vine să-i spun şi borborosesc:

— Peste tot!

Femeia suceşte un şurub, deschide altul şi deodată toată ploaia din cer se revarsă, cu furie, asupra-mi. Mă înec, nu pot respira şi o iau, ţipînd, la fugă; lunec, cad, mă scol şi iar fug, prin sală, până ce dau de o uşă zăvorită unde mă prinde băeşiţa rîzînd în hohote.

— Ce, duduiţă, te-ai speriat? Mata n'ai mai văzut duş niciodată?

— Ba da; mint eu.

— A, ştiu, zice femeia ducîndu-mă la patul cu perdele, mata îi fi făcut duş de odae, aici-i altfel...

(Urmează) **Constanţa Marino-Moscu**

Criza economică actuală și inflațiunea

A vorbi de o criză economică recentă s'ar părea cel puțin superfluu întrucît dela declararea războiului mondial, oricine știe, nu trăim decît într'o stare de criză permanentă.

Și totuși se poate vorbi de o criză nouă. In adevăr perioada dela 1914 încoace a fost o perioadă de dezechilibru, de perturbațiune, adică ceiace se cheamă în termeni economici o criză. Ce anume fel de criză? O criză de subproducție: Brațele atîtor milioane de oameni, în cursul a 4 ani încheiați au fost sustrase oricărei activități productive, întrebuințate la distrugerea unui număr considerabil de bogății, echivalentul sforțărilor îndelungate ale generațiilor anterioare.

Alte milioane de brațe fură ocupate în fabrici și uzine spre a prepara instrumentele de moarte și dezolațiune, cu care cei dintăiu puteau acoperi pămîntul de ruine.

Producției deficitare i-a urmat dezordinea financiară, anarhia monetară, cu consecința obligatorie—scumpirea traiului. Scandaloasele prețuri au transformat o bună parte dintre consumatori în victime expiatorii, menite unui lent asasinat.

De aproape opt luni de zile însă mișcării ascensionale a prețurilor i se substitue o mișcare retrogradă. Economia politică înregistrează deci o nouă criză, absolut antinomică celei precedente, criză de scădere a prețurilor. Evenimentul este considerabil, el merită o cercetare serioasă.

Care este origina, care este natura, cauza eficientă și consecințele acestei crize, care sînt raporturile ce se pot stabili între ea și inflațiunea monetară—sînt punctele ce vom încerca să elucidăm în paginile ce urmează.

* * *

Criza de scădere a prețurilor a izbucnit în Statele-Unite în cursul lunii Iunie anul trecut. Luna Mai 1920 înregistrează indicele cel mai ridicat, 272, față de *100* index-number în Iulie 1914.

Prima industrie atinsă de scădere fu industria mătăsei. Mania de a purta mătasă ajunse un fenomen universal în America, mai ales după armistițiul dela 11 Noembrie 1918.

Atrași de beneficiile repezi și fabuloase, mulți oameni delăsară vechile lor profesiuni pentru a lucra, negocia și mai ales specula un produs ce se bucura de favoarea generală.

Cantități mari fură importate din Japonia și China pentru a satisface o cerere ce părea nelimitată. Valoarea produselor manufacturate de matasă atinse cifra de 750 milioane de dolari sau după cursul zilei aproape 7 miliarde ½ franci.

La începutul anului 1920 prețul mătăsei ajunge 220 % mai mare decît prețul din 1914 (100).

Inșelați de speranța unor cîștiguri mereu în creștere, speculatorii constituiră stocuri considerabile, ajutați de creditele acordate de bănci. La un anume moment însă, subt presiunea prețurilor devenite absolut prohibitive, consumatorii se răriră, cumpărăturile încetară. Băncile în sforțarea lor de a se degaja, începură prin a limita creditele de speculațiune.

Ele grăbiră astfel o criză în germen. Izbucnită în industria mătăsei, ea contamină un număr important de alte industrii, cum fu aceia a automobilelor, cauciucului, textilelor, construcțiilor și metalelor. Totuși scăderea fu timidă și neregulată, se opri la prețurile engros, și nu atinse de loc produsele alimentare.

Nebunia prodigalității ce urmase armistițiului din 1918 luă astfel sfîrșit, epuizînd cele din urmă disponibilități. Mișcarea de contracțiune a pieții se accentuă din ce în ce. Ea avu de efect o diminuare a numărului de greve, o reducere importantă a salariilor, închiderea unui mare număr de uzine, chomajul obligatoriu pentru aproape 9 milioane ½ de lucrători din industriile manufacturiere.

Inflațiunea, fără să existe subt forma ei monetară ca în țările europene, bîntue și în Statele Unite, însă subt o formă nouă, puțin cunoscută—aceia a creditelor de bancă.—Inflațiunea de credit constituia deci un mediu intern de propagare a crizei, din cele mai prielnice.

Dacă adăugăm valuta depreciată a Europei, adevărată barieră la importul produselor americane, ne putem da sama de toată importanța crizei ce lovește greu industria și comerțul american.

Particularismul economic al Statelor-Unite manifestat cu atîta brio până și în mesagiul Președintelui Harding, omul marei finanțe și industrii americane, primește lovitura de moarte prin criza actuală. Opulența așa de vertiginoasă, clădită în bună parte din speculațiunea mizeriei europene, a creiat un moment în America iluzia unei durabile autonomii economice. Iluzia începe însă să se risipească. America nu poate trăi izolată, fie chiar

concentrînd 1/3 din aurul mondial şi avînd la îndămînă cele mai variate şi mai complecte ramuri de bogăţie.

Economia modernă tinde spre o specializare crescîndă incompatibilă cu vechiul particularism. Ea devine mondială cu o consecinţă fatală, interdependenţa vădită a organismelor naţionale. Deşi adevărul economic pare cel mai nesocotit dintre toate felurile de adevăr, deşi el pătrunde cu greu atît în conştiinţa oamenilor politici cît şi a opiniei publice, totuşi de data aceasta el a repurtat o adevărată victorie. Americanii îngroziţi de proporţiile dezastrului ce-i aşteaptă prin incapacitatea Europei de a cumpăra, se gîndesc să-i servească de bancheri, acordînd credite pe lungi termene, pentru mărfurile importate. Odată scurgerea stocurilor efectuată, cataclismul va fi înlăturat. Ideia va lua fiinţă peste puţin timp, în aşa numitul „*Foreign trade Financing Corporation*" care va emite obligaţiuni în valoare de 1 miliard dolari, şi cu care se va putea mobiliza creanţele exportatorilor americani,—asupra clientelei europene. *

Numai pentru perioada Noembrie 1918—August 1920, balanţa comercială era în favoarea Statelor-Unite cu mai bine de 6 miliarde de dolari. Din această creanţă asupra străinătăţii, jumătate a fost acoperită numai prin creditele acordate de înseşi băncile americane importatorilor străini. Modul acesta de plată se va generaliza, dîndu-i-se o organizare de stat. Exportul american riscă altminteri să fie complect paralizat.

Felul în care a apărut actuala criză în America, cu un caracter manifest de supraproducţie. dovedeşte mai mult decît oricînd afirmaţia lui J. B. Say: „că produsele se schimbă contra produse, că moneda nu e decît un intermediar sortit să dispară la sfîrşitul operaţiunii". **

Bătrîna teorie a debuşeurilor devine de o arzătoare actualitate. Căci nu moneda lipseşte ţărilor europene spre a importa produsele de care au o aşa de urgentă nevoe, ci produsele, căci numai ele au o reală putere de achiziţie. Criza de supraproducţie la origină, contaminînd Englitera şi Franţa, ea pierde caracterul originar şi apare pe continent ca o criză de subconsumaţie. Masele consumatoare, fie că sînt incapabile de a cumpăra din pricina dezechilibrului survenit între preţuri şi venituri,—forma silită a neconsumaţiei,—fie că se abţin aşteptînd o scoborîre a preţurilor, ceiace ar fi forma voluntară. rezultatul e acelaşi: lipsa de potrivire între producţie şi consumaţie. Afirmaţia unor economişti, care cercetînd criza actuală fără să ţină îndeajuns samă de caracterele ei local-naţionale, după care, ar fi vorba de o criză generală de supra-producţie, a stîrnit o unanimă protestare. In special lucrătorii siliţi la trista necesitate a chomajului şi a micşorării salariilor au mers până la indignare

Lor cel puţin li se pare ciudat să li se vorbească de supra-

* Financial Chronicle, 27 Noembrie 1920.
** J. B. Say. Cours d'Economie Politique.

abondenţă într'o Europă devastată pe întinderi considerabile cu un utilaj uzat, cu grabnice nevoi de reconstrucţie. Supraproducţie nu poate exista decît în sensul „qu'il y a trop de marchandise pour la demande au prix déterminé par les conditions de la production".* ceiace e cazul în America şi numai acolo.

Dar primul paradox al crizei actuale se complică cu un al doilea. Pretutindeni se vorbeşte de lipsa de bani, tocmai în momentul cînd globul întreg e inundat de valuri de bancnote.

Nici cînd n'a fost nevoe de o mai intensă producţie, nici cînd lumea n'a posedat atîţia bani. Şi totuşi cei care ar voi să vîndă nu pot să o facă, după cum cei care n'au altă dorinţă decît să cumpere şi să consume produsele celor dintâiu, deşi împotmoliţi de revărsarea aceasta de semne monetare—se văd obligaţi să renunţe descurajaţi.

Care să fie explicaţiunea acestei ciudate situaţii în urma căreia lumea apare despărţită în două tabere deopotrivă de neputincioase—incapabile de a relua vechile şi fecundele raporturi economice de altădată?

Care să fie cauza acestui haos în care se zbat popoarele lumii, şi care e pus şi mai mult în evidenţă de actuala criză?

Cauza aceasta nu e decît inflaţiunea subt diferitele ei forme. Ea singură poartă răspunderea anarhiei monetare, deprecierii valutei, intolerabilei scumpete a traiului. Agravînd izolarea, singularizarea diverselor economii naţionale, ea este factorul predominant în izbucnirea ultimei crize.

Din paginile precedente s'au putut vedea argumentele care înlătură dela început caracterul de supra-producţie, atribuit de unii economişti crizei actuale. Războiul mondial, prin uriaşele deplasări de oameni aparţinînd tuturor raselor şi tuturor continentelor a deşteptat dorinţe nebănuite, trebuinţe nouă de consumaţie. El a vulgarizat, democratizînd în acelaşi timp un mare număr de produse rezervate până atunci unei categorii restrînse de consumatori. Astfel consumaţia de carne, de pîne albă, de cafea, etc., în Franţa este cu mult mai importantă ca înainte de războiu. Aceste produse alimentare au devenit, în special pentru clasa ţărănească, de consumaţie curentă, reducînd într'o largă măsură vînzarea lor oraşelor înfometate.

Fenomenul acesta ni se pare generalizat şi aiurea decît în Franţa. Războiul, prin el însuşi simbol al distrugerii, a fost din punct de vedere economico-psihologic un adevărat creator. Aceste toate dacă erau de natură să excite producţia, să o încurajeze în sforţările ei creatoare, în cele din urmă trebuiau să accentueze lipsa de echilibru între cantităţile oferite şi trebuinţele violent crescute.

Greutatea unei juste înţelegeri a crizei actuale stă în faptul că ea se manifestă cu toate simptomele, cu toate caracterele unei adevărate crize de supra-producţie, fără să fie în realitate.

* Truchy, Cours d'Economie Politique, tome I. 1919, Paris.

Similitudinea de manifestare fiind aşa de perfectă, confuzia se strecoară cu uşurinţă în determinarea naturii sale. Se pare că sîntem în prezenţa unui fenomen de para-supraproducţie, comparabil paratifoidei ori paratuberculozei. *

* * *

După cercetarea momentului şi locului unde a izbucnit, după constatările asupra adevăratei sale naturi, rămîne să cercetăm care este cauza crizei actuale.

In deplin acord—dealtminteri cu prejudecata populară—s'a atribuit speculaţiunii acest lucru.

Fără să împărtăşim cunoscuta opinie după care speculaţiunea, caşi magarul fabulei lui La Fontaine, ar fi sursa întregului rău de astăzi, ridicînd şi scoborînd preţurile după plac în mod durabil, cu ajutorul unor forţe oculte şi tenebroase,—recunoaştem rolul ei în actualele împrejurări. De obiceiu activitatea speculaţiunii în desfăşurarea evenimentelor economice apare într'o penumbră misterioasă, ce reuşeşte să impresioneze spiritul popular gata să vadă într'însa explicaţia ultimă a unui lanţ de probleme indescifrabile.

Empirismul său caşi dorinţa unei explicaţiuni comode este astfel satisfăcută. Un caracter pejorativ s'a ataşat din vremuri îndepărtate de această operaţiune care, pentru un analist obiectiv, prezintă reale avantagii economice. Speculatorul în genere e un om care şi-a făcut din prevedere o profesiune, iar din informaţie o armă, un adevărat haruspice al vieţii moderne. Scrutînd orizontul economic el poate uneori domina, poate dirige evenimentele. El leagă diferitele pieţe comerciale între ele, face operă utilă de ajustare economică, echilibrînd în fiecare moment consumaţia şi producţia, cei doi termeni ai equaţiei de schimb. Dar la aceste incontestabile avantagii trebuesc adăugate, nenumăratele erori de apreciere, manevrele de o onorabilitate dubioasă, scandalurile răsunătoare, care au aruncat un discredit aşa de profund asupra unei operaţiuni cu reale avantagii, pentru societate. Preţurile—simplu raport între bunuri şi trebuinţe, în perpetuă oscilaţiune—pot fi fără îndoială impresionate vremelnic de către speculaţiune, dar nu determinate în principalele lor mişcări. Astfel definit rolul speculaţiunii, scăderea preţurilor, fenomen profund şi durabil, îşi are cauza aiurea, în abstinenţa voluntară sau silită a consumatorului, în contracţiunea consumatoare.

Acelaşi consumator care în perioada de scumpete a preţurilor prin graba cu care cerea livrarea mărfurilor, prin groaza cu care acumula proviziuni, era incontestabil un factor de urcare

*** Jean Lescure, Baisse des prix, Revue économique Internaţionale, 1920.**

a preţurilor, devine prin abstinenţă tenace o cauză de eftinire a traiului.

Astfel, dela gospodina prevăzătoare, care s'a grăbit să-şi formeze un stoc de cutii de conserve de ex. şi până la marele angrosist ce a acaparat formidabile cantităţi de materiale,—cu unica speranţă, că prin ridicarea continuă a preţurilor, grăbind cumpărarea şi întîrziind vînzarea sau consumaţia, vor cîştiga din diferenţa de preţ o margine de profit apreciabilă,—toată lumea a jucat la bursă, toată lumea a speculat.

Dacă nu am putut atribui numai excesului de speculaţiune, ridicarea continuă a preţurilor în cursul ultimilor şase ani la fel nu o putem face în ce priveşte scăderea lor.

A crede că un fenomen aşa de complex şi de universal, cum a fost şi cum este încă în atîtea ţări scumpetea traiului, s'ar datori numai unei „over speculation", cum afirma recent *sir Cecil Budd.*, iar deprimarea actuală restricţiunii creditelor de bancă, este a avea o idee prea simplistă de natura fenomenelor economice.

Speculaţiunea ca şi restricţiunea de credite sînt circumstanţe agravante, care se adaogă unei cauze fundamentale, singura eficientă.

Acea cauză noi nu o vedem decît în fenomenul inflaţiunii, adevărat bulion de cultură în care se vor desvolta microbii bolilor de mai tîrziu.

Speculaţiunea precipită criza de subconsumaţie. Parcimonia băncilor în acordarea de credite lărgeşte domeniul crizei, o concretizează prin lichidările silite ori vînzările ruinătoare. Cantităţi de mărfuri, deţinute astfel numai prin baloanele de oxigen ale creditelor de bancă, sînt zvîrlite pe piaţă—pe preţuri inferioare; consumatorul totuşi ezită, se abţine, deşi trebuinţele cer şi dorinţele sale sînt imense. Compresiunea apare ca o necesitate ineluctabilă. Ea se afirmă faţă de obiectele de lux, faţă de consumaţiunile futile, a căror lipsă e mai puţin penibilă. Scumpetea preţurilor atinge în primul rînd obiectele de consumaţiune generală în ordinea necesităţii, cum sînt produsele alimentare. Ea se propagă până la obiectele de lux care, lovite de scumpete în ultimul moment, cad victimă cele dintâiu în momentul crizei de eftinătate. Până la urmă, produsele agricole, sprijinite de universala necesitate de consumaţie, de cantitatea lor limitată în timp şi spaţiu, rezistă. Păturile agricole, după ce au profitat cele dintâiu de scandaloasa scumpire a vieţii, rămîn cele din urmă să sufere de scăderea preţurilor.

* * *

Curba generală a preţurilor a atins în cursul lunii Aprilie 1920 culmea cea mai ridicată. In niciun caz ea nu mai poate fi depăşită. Scăderea preţurilor ni se pare definitivă cu o vădită

tendinţă spre generalizare. Ea se propagă deja cu putere în sînul diferitelor economii naţionale şi repercursiunile ei se vor face simţite în afară mai repede decît se crede.

Amelioraţiunea valutei în Franţa, care se va manifesta într'un viitor apropiat în Italia şi în unele din ţările Europei orientale, va fi de natură să accentueze această mişcare retrogradă. In Franţa nu sînt puţini cei care afirmă că virulenţa crizei în această ţară se datoreşte în bună parte amelioraţiunii francului faţă de lira sterlingă şi dolar—mai ales. E drept, aceasta nu e decît urmarea angajamentelor formale luate de Germania în chestia reparaţiunilor. In deprecierea francului un important coeficient era reprezentat de faptul că sarcini, ce juridiceşte cădeau în sarcina Germaniei, erau suportate de tezaurul francez. Peste 25 miliarde de franci au fost astfel plătite în contul Germaniei * dăunaţilor de războiu franceji. Aceste avansuri se făceau subt forma unor emisiuni suplimentare de bilete de bancă, ce se reflectau peste granițe în deprecierea valutară, ori subt forma emisiunii bonurilor de tezaur, elementul principal al datoriei flotante.

Dela 1 Iulie 1919, dată la care au încetat acordurile economice între Aliaţi, moneda franceză suportă un coeficient de depreciere, care în mod normal ar fi fost suportat de marca germană, dacă Franţa n'ar fi fost instituită prin însuşi tratatul de Versailles, bancherul fostului său inamic. Această solidaritate economico-monetară, eronat concepută şi mai ales detestabil aplicată, a păgubit greu Franţa, fără să fi cruţat în mod apreciabil Germania. Căci ori ce s'ar spune, deprecierea mărcii germane este ajunsă la limită.

Instrumentul monetar al unei mari naţiuni de 55 milioane harnică şi producătoare, ce posedă o putere de cumpărare internă apreciabilă, nu poate merge la infinit. Deşi profesorul J. Lescure, unul din economiştii eminenţi ai Franţei actuale, înlătură fenomenul monetar al inflaţiunii în ce priveşte explicarea crizei actuale, noi socotim totuşi că o asemenea eliminare este imposibilă. Din contra pentru noi cauza principală a tuturor greutăţilor economice de astăzi residă în acest fenomen. Dacă scumpetea preţurilor este consecinţa inflaţiunii, scăderea lor ar fi urmarea unei deflaţiuni, ori adevărul e că inflaţiunea progresează zilnic şi pretutindeni.

Altă explicare nu poate fi decît că scăderea preţurilor ca şi urcarea lor sînt cele două feţe ale aceluiaşi fenomen, adică inflaţiunea. Deşi s'ar părea puţin veridic ca aceiaşi cauză să dea naştere la două fenomene perfect antinomice, totuşi adevărul acesta este. O analiză mai pătrunzătoare ne va dezvălui ascunsa structură a acestui fenomen.

Prin inflaţiune, o putere de cumpărare considerabilă a fost acordată diverşilor consumatori posesori de bilete, determinînd

* Loucheur, Discours au sénat, Journal Oficiel Débats, 1 Juin 1921.

astfel o primă urcare a preţurilor. In acelaşi timp trebuinţele şi dorinţele de consumaţie au crescut într'o măsură cu mult mai largă, cu o viteză mult mai accelerată, decît putinţa de satisfacere a producţiei. Primul dezechilibru în equaţia schimbului îşi face apariţia. Neîncetatele emisiuni ale băncilor centrale n'au făcut decît să agraveze acest dezechilibru, reducînd valoarea monezii de hîrtie la o valoare pur nominală. Salariile şi în genere toate veniturile (chirii, rente, dobînzi) se îndepărtează brusc de preţul vieţii, adică de valoarea reală.

De asemeni trebuinţele statului, devenit prin forţa împrejurărilor primul consumator al naţiunii. Pentru a suporta cheltuelile formidabile, el confiscă periodic o parte din venitul particularilor prin impozitele mereu augumentate sau şi-l apropie prin împrumut. Mulţimea de consumatori contribuabili începe să se restrîngă pentru a face faţă noilor impozite. Prin etatizarea principalelor instituţiuni economice, statul—arogîndu-şi funcţiuni comerciale pentru care este impropriu—agravează o situaţie critică prin ea însăşi. Prost observator al fenomenelor economice a mişcării preţurilor, condus de o biurocraţie leneşă şi risipitoare, fără iniţiativă şi fără răspundere statul înghite sume din ce în ce mai fabuloase—pe care, natural, ori le împrumută ori le crează ad-hoc, după comodul sistem al emisiunii fiduciare. Iată adevăratul creator al inflaţiunii. Adevărată otravă ce se răspîndeşte în întregul organism al naţiunilor, cu o repeziciune uimitoare, provocînd lanţul reacţiunilor dizolvante. In goana aceasta nebună spre abis, minat de inflaţiune, consumatorul cade epuizat pe cale. Stors de puteri, el provoacă izbucnirea crizei, prin abstenţiunea sa.

E o criză provenită din abstinenţa voluntară ori involuntară a unor consumatori doritori de a cumpăra, însă incapabili de a suporta scumpetea preţurilor. Propaganda tenace, care s'a făcut în toată presa occidentală pentru eftinirea traiului, a întărit convingerea abstenţioniştilor voluntari, că o perioadă de scoborîre a preţurilor nu va întîrzia să apară. In dezlănţuirea crizei actuale, trebue să recunoaştem influenţa binefăcătoare a acestei campanii.

Chomajul, la rîndul său, a venit să amplifice criza obligînd masele muncitoreşti la o dureroasă şi vătămătoare abstinenţă. Criza actuală apare astfel într'o lumină nouă diferită de înfăţişarea clasică. Ea nu e decît la începutul ei, şi se va menţine atîta vreme cît debuşeuri de importanţa Rusiei şi a Europei Centrale vor fi îndepărtate dela o consumaţie efectivă. Utilajul industrial al Statelor-Unite şi în special al Engliterei nu poate subsista mai departe, fără un schimb continuu de produse, fără importantele debuşeuri dinainte de războiu. Astfel privite lucrurile, criza actuală proectează o crudă lumină asupra economiei britanice. Ea singură ne poate da sensul manifestaţiilor politice a unui Lloyd George, înţelegerea numeroaselor tractaţiuni diplomatice, dedesuptul atitudinelor aşa de contradictorii uneori ale politicei engleze.

* * *

In genere marele public ca și mulți dintre economiști au o idee foarte superficială despre fenomenul inflațiunii. Clasica teorie cantitativă a monezii, după care inflațiunea este un simplu raport între volumul mărfurilor și cantitatea semnelor monetare, este departe de a ne satisface.

Limitată la capitolul emisiunii fiduciare, ea apare în momentul când hîrtia-monedă a atins astfel de proporții încît raportul obligatoriu între bilet și garanția metalică este cu desăvîrșire nesocotit. Neconvertibilitatea biletului e proclamată legal. Incepe epoca cursului forțat. Fiecare bilet nou, emis în astfel de condițiuni, aruncă un procent de discredit asupra întregului stoc de hîrtie. Unitatea monetară în contact cu bunurile oferite consumației pierde din puterea ei de achiziție. Producătorul devine din ce în ce mai exigent; el nu consimte să alieneze produsele sale, decît contra unui preț care să-l garanteze de viitoarea depreciere a monedei.

Fiecare operație de schimb, fiecare tranzacțiune devine astfel un prilej nou de depreciere, pentrucă neîncrederea vânzătorului este alimentată de emisiunile succesive de hîrtie monedă. Publicul consumator face cunoștință cu inflațiunea în piață. Scumpetea traiului, singura formă subt care el o distinge, i-a redat-o familiară. Explicațiunea dată de teoria cantitativă se oprește aici. Ori felul în care inflațiunea se înfățișează actualmente, e departe de a avea acest simplu aspect. Ravagiile pe care ea le-a făcut deja în majoritatea țărilor, dezordinea pe care a provocat-o în raporturile dintre clasele sociale, îmbogățind pe unii, sărăcind pe alții, haosul în care a scoborît activitatea economică dintre națiuni—nu pot fi explicate de simplista teorie a economiei clasice.

Din nenorocire, războiul cu strașnicele sale necesități a dat naștere unor numeroase și foarte complexe forme de inflațiune cu un caracter clandestin, subteran—cum se exprimă Achille Loria în limbajul său pitoresc.

Aceste forme nebănuite sînt singurele capabile să explice intensitatea crizei actuale.

Pe lîngă cunoscuta inflațiune provenită, dupăcum am arătat-o deja, din crearea *biletului de bancă neconvertibil*, ori a *biletului de stat* (currency note în Anglia, federal notes în Statele Unite), războiul a scos la *iveală inflațiunea de credit*, prin deschideri de credite în bancă, în folosul statului sau al particularilor. In modul acesta s'au subscris o parte însemnată din împrumuturile de războiu în Anglia și mai ales în America. In Statele-Unite, abuzul deschiderilor de credite a mers așa de departe, încît după închiderea diverselor împrumuturi, apeluri se îndreptase către subscriptori îndemnîndu-i să înceapă economisirea sumelor subscrise. Cu sistemul acesta inflațiunea încetează de a fi o boală specială țărilor cu monedă depreciată, ea există până și în țara a cărei monedă face primă pe toate piețele lumii, devenind etalonul internațional.

Bonurile de tezaur, sau de apărare Națională, cu scadența de 3, 6, 9 și 12 luni, prin ușurința cu care pot fi scontate, prin mobilitatea ce posedă, prezintă caracterul unui succedaneu de monedă, formă nouă de inflațiune, care grevează circulația monetară a unei țări, fără limită și fără niciun control. Numai cu ajutorul formelor nouă de inflațiune ne putem explica cum a fost posibilă finanțarea imenselor cheltueli de războiu și cum prețul vieții a putut atinge scumpetea actuală.

Ascunse și necunoscute, formele acestea de inflațiune sînt cu mult mai importante decît inflațiunea fiduciară propriu-zisă. Cîteva cifre vor ilustra cu prisosință afirmația de mai sus. Astfel în Franța la o circulație fiduciară de 38 miliarde (cu o garanție în aur de 5 jumătate miliarde), avem o circulație de bonuri de tezaur, de bonuri ale apărării naționale și deschideri de credite de aproape 120 miliarde — adică o inflațiune ocultă de 120 miliarde.

In Anglia pentru 200 milioane lire sterlinge circulație fiduciară, în modul arătat mai sus, s'au creiat peste 670 milioane lire st. Inflațiunea aceasta i-a permis să suporte cheltuelile marelui războiu. Toată această bogăție fictivă nu poate trăi fără suportul unei avuții reale, care nu e decît puterea de muncă, activitatea productivă a unei națiuni. Perspectiva viitorului apare întunecată și posomorîtă, reacțiunile inflațiunii pot fi fatale, prin dizlocările profunde ce le operează în structura economică a lumii. Aceiași inflațiune care a provocat în cursul celor din urmă 6 ani scumpetea subt a cărei greutate geme încă consumatorul, e pe cale să ruineze activitatea industrială a Statelor-Unite și Angliei de-ocamdată, a Franței mai pe urmă. Inflațiunea a determinat în aceste țări o lipsă acută de capital, pentrucă în același timp în care ea crează capitaluri nouă, crează trebuințe paralele cu însuși volumul inflațiunii. Spiritul de întreprindere excitat se lansează în căutarea de afaceri nouă și remunerări ce înghit toate disponibilitățile în capital. Astfel perioadele de inflațiune coincid în deobște cu epocile de mare secetă de capital, lucru vădit prin urcarea continuă a dobînzii.

* * *

Dar fenomenele aceste de ordin economic, cum e inflațiunea, își manifestă reacțiunile importante până și în ordinea politico-socială. Latura aceasta a inflațiunii ni se pare cu desăvîrșire importantă și vom încerca să scoatem la iveală două din consecințele sale cele mai grave, în legătură cu criza actuală.

In primul rînd e vorba de antagonismul crescînd între orașe și sate, în al doilea de proletarizarea burgheziei mici și în special a păturilor ei intelectuale. Orașele, în concepția neo-marxistă a lui Bernștein ori în aceia a lui Faures și Vandervelde, apăreau ca niște organisme tentaculare, ființe de apocalips, menite să smulgă satelor subt forma arenzii ori a redevențelor ipo-

tecare, ultima parcelă de profit. Ori din acest punct de vedere criza economică, inflaţiunea au dat naştere unei adevărate revoluţii. Oraşul, cetatea capitalistă, exploatatoare nu numai a proletariatului urban, ci şi a celui rural — e pe punctul de a-şi perde o situaţie quasi-milenară, în cele mai multe din ţările occidentale. Insuficienţa şi scumpetea produselor agricole au făcut din rural un adevărat monopolizator. In cursul războiului, exploatarea se pare să-şi fi schimbat lagărul. Afirmaţiunea aceasta n'are valoare decît pentru ţările occidentale; ea nu poate avea niciun sens în ţări abia eşite din faza feodalismului, cum ar fi Romînia de exemplu.

Inflaţiunea a fost o adevărată mană cerească pentru păturile agricole. In special în Franţa o parte considerabilă a solului cultivabil a trecut şi continuă să treacă în deplină proprietate ţărănească. Eliberarea de grelele ipoteci funciare, ce grevau proprietatea ţărănească, este aproape complectă. Accesiunea ţărănimii la proprietatea liberă şi deplină a solului e unul din fenomenele economice cele mai importante din Franţa actuală. O datorie ipotecară de aproape 30 miliarde a fost liquidată numai cu ajutorul inflaţiunii, în ultimă analiză.

Dacă prima consecinţă a inflaţiunii este de natură să scoboare mai multă dreptate în raporturile economice dintre clasa rurală şi celelalte clase ale naţiunii, reale avantagii pentru întreaga colectivitate,—cea de a doua, proletarizarea burgheziei mijlocii, va avea cele mai triste rezultate pentru societatea contemporană.

Burghezia mijlocie, cu aspiraţiuni democratice, cu instincte liberale, din sînul căreia se recrutează elementele intelectuale ale naţiunii, o bună parte din diriguitorii ei, se află într'o complectă decadenţă în Franţa ca şi aiurea.

Ea se stinge din lipsa puterii de rezistenţă economică şi de adaptare la cerinţele vremii de după războiu. Burghezia aceasta se proletarizează în folosul unei plutocraţii, avidă de puterea politică, brutală şi ignară. Formată în marea ei majoritate de speculatori norocoşi, de acaparatori, de furnizori de războiu, pătura aceasta se înalţă spre putere, pe ruinele fumegînde şi însîngerate ale Europei.

Viguroasă şi cinică, ea este pe cale să învingă definitiv bătrîna clasă conducătoare dinainte de războiu, obosită şi sărăcită.

Pentru observatorul atent, Franţa retrăeşte din acest punct de vedere epoca lichidării bunurilor naţionale, zilele revoluţiei de la 1789, fără teroare şi fără ghilotină.

***

Perioada de depresiune actuală, pe care ne-am silit să cercetăm subt diferitele ei aspecte şi mai ales să-i aflăm adevărata ei origină, va fi desigur un pas spre însănătoşirea economică. Mişcarea de eftenire a preţurilor e dorită cu nerăbdare de consumatorul epuizat. Cercurile industriale şi în general producătoare se silesc să încetinească, dacă nu să oprească, o mişcare care li se pare fatală. Dăunătoare unor anumite categorii economice, criza va fi salutară interesului obştesc. Ea ne apare ca un fenomen profund şi durabil, de o absolută necesitate. Incercările de a împiedica propagarea şi universalizarea ei rămîn fără efect. Cantonată în grupul obiectelor de lux şi materiilor prime — mărginindu-se doar la preţurile en gros—criza de scădere va contamina ansamblul activităţii economice şi va reuşi să zdrobească rezistenţa tenace a detailistului. Victimele vor fi numeroase, însă marea mulţime consumatoare va putea să respire însfîrşit.

In ceasul în care problema inflaţiunii va fi atacată cu curaj şi energie de către conducătorii actuali, faţa economică a lumii se va fi schimbat. Haosul în care se zbat actualmente statele, împărţite în două tabere distincte, va înceta. Grupul statelor, impotmolite de propria lor producţie, cum e America, va putea dirija către celălalt grup de state, sărăcite şi anemiate, un curent binefăcător de viaţă şi de putere. Izolarea dăunătoare tuturor va fi încetat, singularizarea economică va dispare cedînd locul unei fecunde colaborări. Incetarea inflaţiunii va fi astfel primul pas spre convalescenţa economică.

Georges Strat

LEON DREI

(Roman)

X

Rămînînd singur, Ovsei Gavrilovici îşi netezi părul şi, în aşteptarea unui rezultat favorabil, se aşeză pe un scaun, puse lîngă dînsul pălăria cea tare englezească, îşi aduse aminte de toate poveţele date de nevasta sa, Fani, azi dimineaţă, şi cu încetişorul începu să-şi pue ideile sale în ordine. De spaimă şi de emoţie inima i se bătea aşa de iute, încît îşi auzea bătăile inimii chiar undeva în afară de organismul său, nu departe... Palmele mîinilor îi asudaseră, fruntea i se acoperise de picături de sudoare, dar el nici nu observa. Totul era să repete ceiace îi poruncise Fani, nevasta iubită, respectată şi care-l conducea foarte bine. Convorbirea cu Leon Drei, viitorul patron al firmei, Ovsei Gavrilovici trebuia s'o înceapă cu un salut respectuos, fiindcă după vorbele lui Fani, toţi aceşti parveniţi şi venetici ţin la închinăciuni adînci respectuoase,—fire-le-ar de cap. Apoi, după închinare trebue să-i aduci aminte despre tine. Trebue să-i spui parvenitului şi veneticului,—şi tot respectuos,—că eşti Blumchin, că eşti tocmai acel Ovsei Gavrilovici Blumchin, căruia domnul Leon Drei, în timpul prezentării personalului amploiaţilor, a bine-voit să-i închee nasturele dela rendingotă; şi că în urma acestui eveniment, Ovsei Gavrilovici i s'a prezentat, iar drept răspuns domnul Leon Drei l-a fericit cu o strîngere de mînă.

Putea el să le uite pe toate,—continua să viseze plăcut Ovsei Gavrilovici,—dar acest amănunt cu nasturele, cum spunea Fani, Leon Drei trebuia să-l ţină minte. Doar lucrul acesta s'a întîmplat numai cu Ovsei Gavrilovici. La ceilalţi amploiaţi erau încheiaţi toţi nasturii. Dar şi la el nasturele s'a descheiat cu totul întîmplător. Poate că în această neglijenţă se ascundea deja viitorul lui noroc.

Faţa lui Ovsei Gavrilovici se lumină de un zîmbet mulţumit, aproape fericit. Mai ştii? Uneori într'un nasture stă soarta

omului: iar el habar n'are şi se poartă cu nasturile ca cu o nimică toată. Pe viitor trebue să judeci mai cu băgare de samă. Continuînd să viseze mai departe, Ovsei Gavrilovici începu să observe, că raporturile lui cu Leon Drei se aranjează foarte bine. În mintea lui totul se desfăşoară în chipul următor. După amintirea despre nasture, parvenitul, lingăul, veneticul,—Fani prevăzuse totul,—începe să se pătrunză de o vie simpatie pentru Ovsei Gavrilovici, şi între dînşii are loc un dialog:

— Eu sînt acel Ovsei Gavrilovici,—vorbeşte zîmbind vizitatorul către Leon Drei,—căruia d-voastră în timpul prezentării personalului amploiaţilor noştri aţi binevoit a-i încheia nasturele dela surtuc.

— A-a dumneta eşti,—are să zică Leon Drei cu bucurie,—atunci ia loc şi spune-mi, cu ce îţi pot fi de folos. Eu fac absolut totul pentru dumneta. Nu te jena şi spune, ca şi cum în faţa dumitale ar fi nu şeful, ci tatăl dumitale. Am fost doar şi eu odată,—şi nu odată,—în situaţia unui solicitator. Cunosc bine stările, prin care treci dumneta azi. Noi, parveniţii...

Aici gîndirea lui Ovsei Gavrilovici pentru o clipă se prăbuşeşte undeva; şi numai după ce o scoate din prăpastie, Ovsei Gavrilovici continuă să viseze dulce mai departe.

— Sînt gata,—aude Ovsei Gavrilovici vocea lui Leon Drei,—să fac pentru dumneta absolut tot. Fizionomia dumitale mi-a plăcut foarte mult. E aşa de simpatică. Văd că dumneta eşti un om, deşi timid, dar detreabă şi sincer. Respect oamenii sinceri, timizi. Afară de asta, ştiu dela Nina Marcovna despre devotamentul dumitale pentru firmă. Aud că eşti unul din oamenii cei mai punctuali, cei mai conştiincioşi şi muncitori. Pe dumneta ea te dă tuturora ca pildă. De pildă administratorul, Isidor Isacovici Zucherman, parcă poţi să-l pui pe aceiaşi treaptă cu dumneta? E un hoţ. E un hoţ, Ovsei Gavrilovici, şi numai bunătatea, sau poate orbirea doamnei Nina Marcovna îi permite dumneaei să continue a avea încredere în el. Sau, de pildă, Veniamin Solomonovici, ajutorul lui! Un bandit! Dar orbirea bunei Nina Marcovna... În schimb, dumneta, Ovsei Gavrilovici, devotamentul dumitale pentru firmă...

— Eu ador firma dumnevoastră,—are să-i tragă aici o mică minciună Ovsei Gavrilovici, Domnule Drei... eu sînt sclavul firmei dumnevoastre. Sînt mîndru, că slujesc în asemenea casă. Mai mult, dacă firma care vă concurează, Vărsătorul şi Co. mi-ar propune chiar o leafă dublă, ca să trec la ea, aşi respinge cu indignare o propunere aşa de desgustătoare. Nu, domnule Drei, dumnevoastră nici singur nu ştiţi, cît e de plăcut să serveşti în biurourile doamnei Serebreanaia şi Com,—continua să linguşească în gînd Ovsei Gavrilovici. Mai întâiu de toate, treaba e condusă de o persoană, deşi hotărîtă în măsurile ce ia, dar extraordinar de inteligentă şi delicată. A fi subt şefia unei persoane delicate e visul oricărui slujbaş. Să luăm ca pildă cîteva alte înlesniri. Ceaiul de dimineaţă—totdeauna

fierbinte. Vă spun in secret, în alte contuare uşierul serveşte nişte ceaiu destul de rece, celace,—se înţelege,—e nesănătos pentru slujbaşi. Uşierului ce-i pasă? Dar dumitale stomahul nu-ţi lucrează trei zile după ceaiul lui. Stai la biurou, cînd colo: mereu trebue să eşi.. O situaţie, vă asigur, mizerabilă. Afară de asta, în care contuar ţi se permite să vorbeşti despre politică cu un coleg de slujbă, sau să discuţi despre o noutate, pe care ai cetit-o într'o gazetă? Nici intr'unul. Pe cînd la noi se poate, minţea Ovsei Gavrilovici. La noi se poate orice. La noi e republică, descentralizare deplină, independenţă absolută,—se încurca tot mai mult în minciuni şi visuri Ovsei Gavrilovici. amestecînd într'o singură gramadă ceia ce auzise dela Fani cu propriile-i gînduri, care i se invîrteau prin cap cu o iuţeală şi o incoerenţă extraordinară. Cabinetul, de pildă: dracu' ştie unde, jos, intr'o gaură. Poftim de te foloseşte de el iarna. Pe scară frig, dinspre intrarea principală bate vîntul: greu să capeţi o pneumonie? Iar de călătorit până acolo trebuia de două, ba si de trei ori pe zi. Doar nu fiecare posedă organe de fier. Nu invidiaţi pe slujbaşi, domnule Drei! Dar să te tîrăşti pe jos pe orice vreme, zilnic, la biurou? O firmă cumsecade, care ţine la aploiaţii ei, ar trebui să se îngrijească de un omnibus pentru ei; dacă nu se poate face pentru toţi, să se folosească de el barem cei mai de samă, cei mai devotaţi firmei. Dar eu sînt mulţumit, eu sînt sclavul firmei,—strigă în gînd Ovsei Gavrilovici...

Ovsei Gavrilovici se trezi de strigătul inimii sale, se uită în juru-i, ca să-şi dea samă, unde se află, îşi aduse aminte totul, se uită la ceasornic şi făcu o grimasă de mare nemulţumire.

„He-e, — se gîndi el, — am stat aici un ceas întreg. Dar cam mult se scaldă netrebnicul ăsta! Oare nu-şi bate el cumva joc de mine? La urma urmelor eu, aici, încă pe nimeni nu l-am rugat despre nimic, şi am dreptul să mă simt jignit. Eu sînt primul contabil, eu nu sînt o caracudă oarecare. Poftească să mai găsească în tot oraşul un contabil ca mine. Poate s'ar cuveni să plec? Ce păcat că nu-s eu bogat? Să fiu bogat, cu siguranţă aşi pleca. Cum îi poţi da de ştire parvenitului ăstuia, că-l aştepţi cu nerăbdare, că însfîrşit sînt jignit de asemenea lipsă de atenţie? Dar dacă aşi eşi încetişor, ca să sun a doua oară şi să-i declar cu mîndrie, că nu permit bătae de joc la adresa mea din partea nimănuia, şi plec. Frumos ar fi. Dar ce va fi mine? Dar dacă mă dau afară din slujbă? Am nimerit în cursă! Să plec nu-i chip, să rămîn - mi-e scîrbă. He-e, bre Ovsei, n'ai tu un pic de respect pentru tine,—şopti Ovsei Gavrilovici, croind o grimasă plină de dispreţ. Fani găsea ce să facă in aşa clipe, tu nu poţi, nimic nu poţi tu!.. Un nenorocit, un suflet mărunt, un fricos..."

—Dracu' să-i ia,—începu el peste o minută deodată să înjure,—dar ce-i asta? Asemenea mizerabili! Vine la ei nu un băeţandru, ci un om onorabil, şi ei îşi permit să se poarte cu el în felul ăsta! Eu sînt un muncitor cinstit! Eu am trei copii, domnii mei. Am părul cărunt. Fani a mea demult făcea scandal aici, şi numai eu rabd ca o cîrpă. Nu, eu plec domnilor! Ducă-se dracului de Leon Drei, de parvenit, de venetic, cu toată firma lui. Dau cu piciorul!...

— Ei bine,—îşi răspunse el după ce se răzgîndi puţin,— eu plec, dar ce are să zică Fani? Are să-mi mănînce zilele, dacă nu sfîrşesc afacerea. Se mînie cu siguranţă şi pleacă deacasă la soră-sa pe vr'o şapte zile cel puţin. Şi atunci? Are să trebuiască din nou să mă plimb pe subt ferestrele afurisitei de surori, care întotdeauna ia partea lui Fani, şi nu-mi dă drumul în casă. Pentru nebuna asta eu întotdeauna am fost şi sînt un barbar, un monstru. Ce zici, Owsei, despre frumuseţele acestei vieţi? Dracu' să-l ia, l-am aşteptat mai mult de un ceas, îl mai aştept puţin.

Aerul liniştit şi sigur începu cu încetul să părăsească pe Ovsei Gavrilovici. Se ofili, se mue, şi acum nu mai sămăna deloc cu acel Ovsei Gavrilovici Blumchin, care anunţase că domnului Leon Drei are să-i placă să vorbească cu el. De supărare maşinal îşi îndesă pălăria-i vîrtoasă pe cap, tot maşinal şi-o lăsă pe ceafă şi încetă deodată de a mai sămăna a Englez. Acum pălăria îi trăda în chip vădit origina lui neenglezǎ, aşa de tristă, de mîhnită. 'Un sunet neaşteptat al soneriei îl înviorǎ într'o clipă, îl făcu să-şi revie. Intr'o clipă îşi regăsi curajul, scoase pieptul inainte; zmulse pălăria depe cap şi-şi dădu un aer cu totul independent. Se auziră paşi. Ovsei Gavrilovici căuta o ţigară. Intră Isac Grabov, deschise uşa dela intrare şi, spre neplăcuta surpriză a lui Ovsei Gavrilovici, apăru ajutorul administratorului, Veniamin Solomonovici Milmon, zîmbind larg, ca de obiceiu cu gura lui fără dinţi.

— Pot să văd pe stimatul Leon Alexandrovici? — auzi Ovsei Gavrilovici.

„Probabil pentru aceiaşi afacere, caşi mine, — se gîndi el —Ce bine e, că am venit mai devreme! Nici nu-mi pare rău, că a trebuit să aştept aşa de mult. Doar tot contuarul are să vie la Leon Drei cu aceiaşi cerere. Cel dintâiu toideauna are mai multe şanse".

Şi cît se poate de mulţumit de această idee, Ovsei Gavrilovici se grăbi să exprime pe faţa lui cea mai vie mulţumire de întîlnirea cu colegul. Se sculă, îi dădu mîna şi-i şopti în fugă, că Leon Drei îşi ia baia.

— A-a,—tărăgăni cu respect Veniamin Solomonovici şi sîsîi: dar primeşte?

Ovsei Gavrilovici apucă numai să dea din cap, fiindcă Isac Grabov rosti întrerupt:

— Poftim, dumnevoastră sînteţi poftiţi.

Ovsei Gavrilovici zîmbi binevoitor lui Veniamin Solomonovici,—nu se ştie pentru ce,—îşi inchee în grabă toţi nastu-

rii, scoase pieptul înainte, în grabă îşi puse în ordine ideile şi, auzindu-şi din nou bătăile propriei inimi înafară parcă de organismul său, intră destul de speriat, în cabinet. In aceeaşi clipă Isac Grabov strigă într'un chip asurzitor:"

— Ovsei Gavrilovici Blumchin!

Totul fu aşa de neaşteptat încît Ovsei Gavrilovici făcu un pas îndărăt. Pieptul i se lăsă în jos într'o clipă. Undeva, în apropiere i se zbătea inima.

Leon Drei, după ce ascultă cu plăcere răcnetul lui Isac Grabov, îl aprobă în gînd foarte mult şi porunci să i se aducă evantaiul cel japonez.

— Vreau să ascult pe Ovsei Gavrilovici,—începu el să explice lui Isac Grabov,—cu evantaiul în mînă.—Grozav de cald. —Japonez,—zise el expresiv,—arătînd lui Ovsei Gavrilovici evantaiul:—o cunoştinţă din Japonia mi l-a adus.

Incepu îndată a-şi face vînt cu el graţios, strîngînd picioarele subt dînsul, ca un Japonez, şi de existenţa lui Ovsei Gavrilovici parcă ar fi uitat cu totul.

Ovsei Gavrilovici, pierzînd prezenţa de spirit în faţa unei priviri atît de trufaşe, rosti cu o voce cu desăvîrşire străină pentru el insuşi complimentul învăţat pe dinafară, dar nu tocmai aşa de frumos, cum îl rostea Fani acasă. Apoi se închină: nu respectuos, ci pur şi simplu stîngaciu, şi începu dela atuu, adică dela istoria cu nasturele.

— Sînt tocmai acel Blumchin,—începu Ovsei Gavrilovici cu o voce întreruptă, care, dacă binevoiţi a vă aduce aminte, în timpul, cînd vi se prezenta personalul slujbaşilor, stătea al treilea. Da, repetă el, după ce se gîndi puţin, al treilea din dreapta.. şi începu să gîngăvească.

„Tremuri,—cu plăcere se gîndi Leon Drei, tot făcîndu-şi vînt cu evantaiul şi neuitîndu-se înadins la Ovsei Gavrilovici, —tremuri, canalie! Toţi aveţi să tremuraţi aşa în faţa mea. Da, e dulce să ai puterea în mînă. Vreau, praf se alege de el; vreau—îl fericesc. Grabov,—zise el deodată poruncitor, —dă-mi limonadă cu sirop. Mi-i cald. Nu uita să pui ghiaţă în pahar.—Continuă, Ovsei Gavrilovici, te ascult.

— Nasturele,—gîngăvi pe neaşteptate Ovsei Gavrilovici, intimidat de Leon Drei.

— Ce, nasture?— se miră Leon Drei. Parcă ai spus, nasturele? Sau mi s'a părut?

Avu loc o clipă de neînţelegere, iute împrăştiată din fericire de două sunete de clopoţel din antreu.

„Probabil, tot de ai noştri, din contuar",—se gîndi cu grijă Ovsei Gavrilovici,—bine că-s cel dintîiu".

Şi luînd hotărîrea de a nu se întoarce acasă nici într'un caz cu mînile goale, răspunse:

— Aţi binevoit atunci, la prezentarea personalului să-mi încheiaţi un nasture, se înţelege... fără a avea nimic în vedere, ca să zic aşa, maşinal... mă rog, cum alungi o muscă depe

faţa cuiva... începu deja să se încurce Ovsei Gavrilovici simţind deodată toată inerţia, tot rizicul vorbelor sale şi neputinţa de a se descurca singur din fraza, în care s'a înnocirlit.—Vreau să zic,—continuă el, lăsînd ochii în jos în faţa privirii întrebătoare a lui Leon Drei,—că nobleţa acestei fapte dezinteresată a rămas în familia noastră ca cea mai frumoasă amintire..

„Tremuri—se gîndi cu deliciu în timpul acesta Leon Drei, care acuma înadins nu mai ridica ochii depe el. Da, e în mine ceva, care impune. Evantaiul ăsta japonez pe cine n'ar băga în draci? D'apoi eu însumi? Cum stau! Ce poză măreaţă! Mai că aşi trece drept un şah al Persiei! Ia să mă uit eu puţin în oglindă... Da, nici vorbă, puneţi o tunică pe acest voinic, o cruce la gît, două trei stele la piept,—şi nici dracu' n'are să ştie, că sînt fiul lui tată-meu"...

— Nasturele aduce cu el uneori noroc—gîngăvea între acestea Ovsei Gavrilovici,—pierzînd tot mai mult terenul de subt picioare şi dorind grozav să fie întrerupt de Leon Drei,—nasturele, el... de, el e totdeauna la locul lui, dar uneori se întîmplă de se deschee.. Mult stimate domnule Drei,—cu disperare îi scăpă deodată lui Ovsei Gavrilovici,—eu nu ştiu, dece mi-am adus aminte despre nasture... Sînt foarte emoţionat... mi se cam învîrteşte capul... Incă n'am dejunat... Eu, vedeţi, rosti el cu bravură, după ce scăpă la drumul bătut,—avînd înalta onoare de a servi ca prim contabil de şase ani în onoratul dumnevoastră contuar şi învrednicindu-mă să obţin stima atît din partea patroanei noastre, Nina Marcovna Serebreanaia, cît şi a tuturor slujbaşilor, îmi iau îndrăzneala să vă rog a interveni pe lîngă Nina Marcovna, pentru sporirea remuneraţiei, cu ocaziunea aşteptatei dumnevoastre căsătorii cu dumneaei.

Scăpînd la drumul sigur, Ovsei Gavrilovici prinse inimă şi se învioră, mulţumi în gînd nevestei, pentru discursul pe care i-l alcătuise aşa de bine, şi aştepta rezultatele cu deplină încredere.

— Aşa dar,—rezumă Leon Drei, după o scurtă tăcere şi făcîndu-şi vînt cu evantaiul,—îmi ceri ca, fără să te cunosc cîtuşi de puţin, să rog eu pe stimata mea logodnică, ca să-ţi sporească leafa. Foarte bine. Dorinţa e firească şi inspiră chiar simpatie... Ovsei Gavrilovici zîmbi mulţumit şi, plin de speranţe, îşi luă un aer de demnitate; inima încetă de a-i zvîcni. —Dar ascultă, cu toate acestea...—tărăgăni Leon Drei, Ovsei Gavrilovici,—aşa te chiamă, parcă,—spune sincer, eşti dumneta om deştept?

— Adecă...—se încurcă Ovsei Gavrilovici, care se aştepta la orice, afară de asemenea întrebare—adecă... Mi se pare că da!

— Aşa,—aprobă din cap Leon Drei,—anume acest răspuns îl aşteptam şi eu dela dumneta. Acuma explică-mi mie, Ovsei Gavrilovici, cum ţi-ai luat îndrăzneala dumneta, om deştept cum te crezi, să stărui personal pentru dumneta? Cine face aşa? Un om deştept a trebuit să-şi pue următoarea în-

trebare: dece eu Ovsei Gavrilovici, cred că domnul Drei va voi să îndeplinească dorința mea? În viață,—începu el să explice,—pîrghia cea mai importantă e protecția. Și nu poți dumneta să te protejezi pe dumneta însuți. Iaca, dacă de pildă, ar stărui pentru dumneta vr'o femee nostimă, atunci,—se înțelege, efectul ar fi altul,—zise Leon Drei, desfătîndu-se de propria-i elocvență—și de zăpăceala lui Ovsei Gavrilovici.

— Fără îndoială... o femee...—îndrăzni să rostească Ovsei Gavrilovici.

— Eu încă n'am sfîrșit,—îl întrerupse aspru Leon Drei. Închipue-ți, Ovsei Gavrilovici, că în locul dumitale vine vr'o frumuseță? Ha? Efectul, ce efect! Aici la moment s'ar înviora totul. S'ar răspîndi parfumurile cele mai delicioase. Toate colțurile s'ar lumina de zîmbete. Nu înțeleg: iți închipuiai dumneta, că ai să produci impresia unei femei nostime? Nici cu cea mai mare bunăvoință n'ar putea să aibă cineva milă de dumneta. De ce? Fiindcă ești bărbat.

Ovsei Gavrilovici își șterse zăpăcit fruntea și simțind, că conversația cu Leon Drei ia o cale primejdioasă și seamănă din ce în ce mai puțin cu dialogul, pe care îl avusese el cu dînsul în închipuire, în antreu, zise aproape implorînd:

— Fără îndoială... domnule Leon Drei... eu sînt bărbat...

— Mai adaogă,—îl ajuta vesel Leon Drei,—și cu barbă. Apropo, netezește-ți-o. Cine și-ar putea face milă de un bărbat bărbos? Dar de o femee? Dacă aici în locul dumitale, ar fi o femee, vr'o brunetă nostimă, sau vr'o blondină, cu o pălărie șic, în mănuși, care să-i cuprindă intr'un chip minunat mînuțele grăsulii, sau slăbuțe, decoltată—drăguț,—și mai bine—, decoltată într'un chip seducător, care,—continua s'o descrie Leon Drei,—nu să intre aici ci să zboare, nu să vorbească, ci să ciripească—intr'un cuvînt, una, care să-ți învîrtească capul dintr'o singură privire a ochilor ei frumoși, atunci ce ar fi? Cine e în stare să reziste unei rugăminți de femee? Ba mie, de pildă, trebue să ți mărturisesc, Ovsei Gavrilovici, grozav îmi place, cînd o femee nostimă mă roagă ceva. Închipue-ți, nu sînt în stare să refuz nimic unei frumuseți. Fire așa!

— Domnule Drei.—rosti inspirat Ovsei Gavrilovici, dorind din suflet să ajute pe Leon Drei, —dumnevoastră aveți toată dreptatea, și eu de bună samă am făcut greșală, că nu m'am gîndit la o protecție. Nevastă-mea are o soră. Dacă-mi dați voe, am s'o rog, să stărue ea pe lîngă dumnevoastră.

— Dar dece să deranjez pe sora nevestei dumitale,—obiectă Leon Drei, făcîndu-și vînt cu evantaiul,—dacă ai chiar nevastă? Nu-i așa, nu ești de părerea mea? Cu toate că nici contra surorii n'am nimic de zis. Las' să vie amîndouă. E și mai picant, și rugămintea dumitale va avea mai multe șanse de reușită. Apropo, demult ești însurat?

— De șase ani,—răspunse Ovsei Gavrilovici, simțind cu bucurie, că afacerea lui însfîrșit e pe calea cea bună.

— Numai?—răspunse Leon Drei, mulțumit. Minunat! Dar ia spune,—întrebă el deja cu totul liber,—nevasta dumitale e tînără, e nostimă? Mie cineva mi-a spus că-i nostimă,—minți el.—Dealtfel dumneta singur ai să-mi spui. Nu te jena, Ovsei Gavrilovici, dă-mi informații amănunțite, e în interesul dumitale. Cu cît văd mai clar chipul unei femei, cu atît devin mai mărinimos, mai bun. Atunci mă pot hotărî la orice. Te previn că pentru o femee lucrul ăsta nu prezintă nici o primejdie, nici într'o privință. Ți-o spun numai pentru liniștea dumitale.

— Dar eu nici nu mă gîndesc la nimic,—se grăbi să-l liniștească Ovsei Gavrilovici.—Nici n'aș îndrăzni să mă gîndesc la ceva rău. Chestia atinge numai protecția, și eu singur înțeleg, că protecția trebue să fie protecție, nu altceva. Dacă-i frumoasă nevastă-mea?—repetă el întrebarea lui Leon Drei, apucîndu-se de barbă și înfățișîndu-și în gînd pe Fani. Frumoasă, mi se pare. Da, e frumoasă fără îndoială,—se lămuri el pe sine însuși,—și, ca chestie de protecție, va fi tocmai la locul ei.

— Așa-a,—tărăgăni dulce Leon Drei, și poate că, spre norocul dumitale, e și brunetă?

— Anume brunetă,—zise Ovsei Gavrilovici, luîndu-se iar de barbă și mulțumit, că poate confirma dulcea presupunere a lui Leon Drei.

— Atunci dece n'ai trimes-o pe ea să stărue pentru dumneta,—rosti Leon Drei nemulțumit, chiar cu necaz? Singur nu-ți înțelegi interesele,—începu el să-l dojenească. M'ai făcut și pe mine să-mi pierd timpul, și nici dumneta n'ai făcut nimic. Dar, poate, îi ai cel puțin fotografia? Sînt mulți bărbați,—o știu asta,—care poartă cu ei fotografiile nevestelor.

— Cu părere de rău, stimate domnule Drei...—începu Ovsei Gavrilovici...

— Trebue s'o porți, trebue s'o porți,—îl întrerupse aspru și nemulțumit Leon Drei. E chiar foarte ciudat: vii cu o cerere așa de importantă, și n'ai cu dumneta fotografia nevestei. Ce-i asta? Ce va să zică asta?

— Regret foarte, foarte mult,—rosti tremurînd Ovsei Gavrilovici. Dacă știam, că importă așa de mult! Sînt un om foarte nepriceput, domnule Drei. Ertați-mă de data asta. Dacă-mi permiteți, mîne v'o aduc.

— Nu,—zise hotărît Leon Drei, nu-i nevoe. Las' să vie singură. Principalul, dă-i a înțelege, că pe mine trebue să mă roage cum se cuvine. Cochetăria nu-i interzisă. Prevenindu-te despre toate astea, n'am în vedere, decît binele dumitale. Cînd o femee mă roagă frumos și cum se cuvine, nu-i refuz de obiceiu nimic.

— Atunci pot nădăjdui, că umila mea rugăminte...—zise Ovsei Gavrilovici, strîngînd cu drag mîna lui Leon Drei...

— Nădăjduește, nădăjduește,—răspunse Leon Drei, grav și pe nas, concediind pe Ovsei Gavrilovici...

— Ascultă, Grabov,—zise Leon Drei, cînd rămase în patru ochi cu Isac,—cum ţi s'a părut idiotul ăsta ?

— Nu-i idiot,—răspunse Isac Grabov,—ci, cum se exprimă tată-meu, mai degrabă un dobitoc cu haz.

— Atunci inseamnă în carnetul meu, la numărul unul, pe nevasta acestui dobitoc pentru mine, ora 9, sara, şi tîrăşte incoace pe cellalt. Poţi zbiera şi mai tare, cînd mi-l anunţi. Le inspiră o frică straşnică. Se fac mici de frică. Iar dacă toţi cei din contuar au venit pentru aceiaşi treabă, spune-le pur şi simplu să-şi trimează nevestele. Mai simplu şi mai expeditiv. Sper să capăt cîteva amante proaspete şi nostime. Cîţi sînt acolo în antreu ?

— Or fi vr'o zece,—răspunse Grabov.

— Minunat, minunat,—aprobă Leon Drei. Are să fie un vînat bun. Adă-l pe cel de al doilea, pe ceilalţi prevină-i.

Isac Grabov eşi supus şi intră din nou, tîrînd, ca prin ajutorul unei funii invizibile, pe surizătorul şi blajinul Veniamin Solomonovici Milman.

— Veniamin Solomonovici Milman,—răcni sălbatec Isac Grabov.

Şi şmecherul, ştirbul, vicleanul, cepeleagul Veniamin Solomonovici alergă vesel şi surizător spre Leon Drei, îi întinse mîna prieteneşte. Dar Leon Drei îl răci cu o privire dispreţuitoare, şi Veniamin Solomonovici, întocmai ca un cal nărăvit subt mîna de fier a călăreţului, se potoli pe loc. Mîna îi atîrnă moartă, în aer.

„Cum mi-a luat apa dela moară, mizerabilul!—se gîndi Veniamin Solomonovici cu ură,—şi eu credeam, că stau bine cu el. Acuma ? Trebue s'o iau dela început... Intr'un fel, sau altul eşti al meu, Dreişor ! Te încaleç eu, Dreişor ! Te strunesc eu, n'ai grijă. Femeiuştele îţi plac doar ! Ţi le servim, n'ai grijă... Eu Dreişor, conversaţia ta cu mine n'am uitat-o. Iar lui Isidor Isacovici i-o fac eu odată ! Ia să mă fac eu că nu s'a întîmplat nimic, şi să-i trag o închinăciune cît mai plăcută".

Il linse cu o privire plină de blîndeţă şi rosti cu un ton plin de dulceaţă şi simpatie.

— Cu tot respectul,—Leon Alexandrovici. Frică mi-i, că am venit la un timp nu tocmai potrivit. „Musafirul neaşteptat e mai rău decît Tatarul", cum zic... Francejii,—adăogă el cu un rîs timid şi respectuos.

— Nu-i nimic, nu-i nimic,—răspunse Leon Drei, căutînd să-şi aducă aminte, ce conversaţie avusese cu el.—Grabov ia să-mi aduci evantaiul cel japonez. Japonez,—repetă el, arătînd lui Milman evantaiul cu care incepu a-şi face vînt, cît se poate de graţios.—Cu ce afacere ? Eu te ascult.

Convorbirea merse strună. Veniamin Solomonovici se arătă mai priceput şi mai şagalnic, decît Ovsei Gavrilovici. Aici deosebirea fu numai în amănunte. Leon Drei îşi închipuise, că nevasta lui Veniamin Solomonovici trebue să fie blondă, dar

Veniamin Solomonovici nu confirmă dulcea presupunere a lui Leon Drei şi mărturisi nu fără regret, că e brunetă. Mai avură loc şi alte amănunte. Dar nu stricară nimic. Pentru brunetă data întîlnirii fu hotărîtă deocamdată pentru a patra zi.

In antret sunetele clopoţelului se succedau într'una. Parcă întregul contuar ar fi umblat să se mute acolo. Isac Grabov alerga într'una, ca să deschidă.

„Ce dracu', —înjura el în gînd ; —un fel de balamuc, au ă-l dea gata pe ziua de azi".

Iar peste două ceasuri îşi puse mînile în cap, cînd trebui să noteze în carnetul lui Leon Drei..

„No. 15 Olimpia Rapaport, Miercuri 4 August, ora 9 sara".

„Mai bine cumpăra nişte cîni",—cîrtea el în gînd,—la ce-i trebue lui atîtea femei? Inţeleg una, înţeleg două, dar cinsprezece !.. Un adevărat mîncător de femei ! Interesant ce-ar zice despre el tata şi mai ales scumpa mămică.

Iar sună, lua-i-ar dracii !..".

XI

Iudita stă pe o bancă, în strada Druo, pe Montmartre şi nu-şi ia ochii depe ferestele lui Armand al ei, care purta numele de Leon Drei. Cît de frumos e Parisul, oraşul eroilor ei iubiţi ! Mergea pe cheiu. Sena îşi purta liniştit valurile. Casele înalte priveau impasibile, în oglinda rîului, în care se răsfrîngeau şi cerul curat şi străveziu al Parisului, şi omnibusele, încarcate cu parizieni grăbiţi. Cîte crime se pregăteau aici în fiecare unghiu, ce taine se ascundeau în dosul fiecărei fereste, fiecărui stor lăsat ! O ţesătură nesfîrşită de drame a legat Parisul dintr'un colţ la altul. Şi ea, Anita, e atrasă de soartă în acest vîrtej, şi ca o pasere se zbate în mînile ei. Nu, ea acuma nu mai luptă, ea e învinsă. O, Armand, cît sufere ea ! Inţelege-va el oare această jertfă ?

Iudita priveşte fereasta, doar-doar s'ar arăta odată scumpa lui siluetă. Iată că s'au deschis obloanele. Lacheul Jaques se uită în stradă. Oare n'o fi căutînd-o pe ea ? Nu s'o fi gîndit să-i transmită vr'un bileţel din partea scumpului Armand ? In fiecare zi bunul Jaques îi aduce scurte scrisori, pline de iubire din partea lui Armand. Multe scrisori a adunat ea dela omul iubit, pe care le păstrează ca pe nişte relicvii. Iubire, iubire, veşnicile piedeci, lacrămi, severul tată, salvarea de sărăcie a unei familii nobile... Sărmanul Armand !... Dar ea s'a hotărît. Las să piară, dar Armand al ei n'are să mai sufere !

Are să vie la dînsul şi are să-i spue :

— Sînt a ta, scumpe Armand. Ştiu ce mă aşteaptă după un pas atît de pripit. Lumea niciodată nu mă va erta, dar eu m'am hotărît. Iubirea mea pentru tine e mai puternică decît orice. Iubeşti-mă şi dă-mi să beau din cupa fericirii.

Ce groază, ce amar! Ea, mîndra Anita, aici, în strada Druo, singură, fără dama de companie! Ce ar zice contele, tatăl ei?

Deodată simţi lovitura inimii sale. Da, el e, el e, Armand al ei! Dumnezeule, cît e de frumos! Iute vălul pe obraz, ca să n'o recunoască! El încă nu trebue s'o recunoască. Ea s'a hotărît să vie la el pe neaşteptate, să-l surprinză, altfel el, cel at'î de nobil, nu va primi jertfa ei. Aşa dar, mai iute, mai iute, ajut'o Doamne.

Se sculă, se uită în juru-i rătăcită. De emoţie abia se ţine pe picioare. O Paris, Paris, ce-ai făcut tu din mine! Dar eu sînt datoare, sînt datoare! Lanţul fatal va fi rupt de mîna mea slabă. Iată o lună de zile încurînd, de cînd îl pîndesc. S'a pierdut o lună întreagă de fericire, de uitare, o lună întreagă de bucurii nespuse cu fiinţa iubită. Apoi—vie şi moartea! Las' s'o înghiţă apele cele reci ale Senei; ea tot va mulţumi pe Domnul pentru clipa de fericire, pe care i-a dăruit-o. Anita, eşti frumoasă,—îşi zise ea sieşi,—eşti plină de curaj, mergi; îţi poruncesc în numele suferinţelor tale, în numele iubirii pentru acest om. Te conjur.

Parcă ar fi cetit din cartea iubită—repeta ea cuvintele, rămase în memorie. Parcă noi toţi nu purtăm măşti? Iată că marele regisor a rostit conjuraţia sa. Pe feţe—alte măşti. Rîdeţi, plîngeţi, mihniţi-vă, bucuraţi-vă, aşa-i voia regisorului!

Pipăi pachetul de scrisori dela piept, le sărută în gînd şi, simţindu-se tîrîtă în vîrtejul dramei, care se lăsa asupra ei, trecu strada şi urcă spre Leon Drei. Se opri lîngă uşă şi, pierzînd conştiinţa, sună...

Leon Drei în clipa asta abia îşi începea dimineaţa lui de pierde-vară, bogat, liber de griji, care adormise foarte tîrziu, după nişte ceasuri plăcute, pe care le petrecuse în ajun cu No. şase,—cu nevasta ajutorului de contabil, o brunetă, picantă, grăsuţă, de 22 de ani, uşuratecă şi nepăsătoare, ca vîntul. Pe mesuţa rotundă de lîngă divan se vedeau rămăşiţele ospăţului din ajun: lichior, cognac, o cutie deschisă cu bomboane, un coşuleţ cu o pară şi două mere, nişte ceşti în care Grabov servise cafeaua turcească. Dar Leon Drei nici nu le observa. Era cufundat în clipa asta într'o distracţie nouă, nevinovată, cu totul neobişnuită pentru el: cetea nişte versuri din Puşchin. Dece versuri, dece versurile lui Puşchin: la asemenea întrebare n'ar fi putut da un răspuns mulţămitor. Poate fiindcă Saul Rozen scria versuri, fiindcă Berta i-a făcut atunci de ruşine. Oricum, cetea cu o răbdare de înger. Fruntea îi era încreţită de sforţarea de a înţelege cele cetite. Un braţ îi era întins pe aşternut, cu cellalt ţinea cartea. Din cînd în cînd simţea un adînc respect faţă de propia sa persoană, pentru o petrecere de timp atît de folositoare. Pentru cetire nu simţise gust niciodată, şi în privinţa cărţilor avea o convingere proprie pe care însă nu se hotăra încă s'o dea pe faţă în societate. In cît priveşte, în

special, versurile,—cîte o poezie-două,—încă tot le mai cetea din cînd în cînd prin gazete, dar totdeauna cu convingerea, că face autorului cea mai mare onoare şi cel mai mare serviciu. In sufletul lui însă niciodată nu putea să înţeleagă, la ce adică mai sînt bune şi versurile, şi avea, la drept vorbind, cel mai mare dispreţ pentru scriitoraşii, care-şi publică idioatele lor producţii. Puşchin,—da, Puşchin e mîndria Rusiei. Puşchin a fost omorît la duel după cum se spune, din pricina unei poezii de-ale sale. Versurile lui, ce e drept, prezintă puţin interes, ba sînt chiar plicticoase, dar odată ce întreaga Rusie... Afară de asta, faţă de o damă poţi arunca—cumva—şi praf în ochi. Cine mai ceteşte azi pe Puşchin? Intr'un cuvînt, are să-l folosească el pe Puşchin aşa, cum trebue.

Invingînd una din poezii, începu să cetească „Ingerul". Ridicînd frumos sprincenele, ca să exprime dintr'odată, şi mirare, şi sarcasm, strigă cu un ton măreţ:

— Grabov, ia poftim încoace!

Isac Grabov, care în clipa asta curăţea hainele lui Leon Drei lîngă fereastă, de unde putea vedea bine pe cunoscuta necunoscută depe bancă, era ocupat de gînduri grave. Prindea în gînd pe necunoscută. Grabov e agent poliţienesc, însărcinat cu descoperirea acestui mister. Se duce îndată la ea şi-i spune: Doamnă, dumneta de mine n'ai să te poţi ascunde. Am hotărît între noi o distanţă de 5 paşi, tertipurile n'au să te ajute. Am să te urmăresc până la capăt; am să aflu odată, cine eşti dumneta, şi ce vrei dela domnul Leon Drei. Nici nu te uiţi? Perfect. Ai oftat de trei ori. Minunat. Inadevăr, pentru a urmări pe cineva, nu văd nici o greutate. Imi închipuiam lucrul ăsta mult mai complicat... Se pricepe ea oare, că o urmăresc? Sau, poate, bănueşte şi numai se preface că-i liniştită. Bagă de samă, Isac! E şiretenie, fără nici o îndoială. A luat o birjă! Iau şi eu o birjă. Am prevăzut eu această întorsătură!.. Zburăm. Ea înainte, eu după dînsa. Calul ei zboară ca vîntul, dar nu se lasă nici al meu! Se uită îndărăt speriată. Mulţimea se ia după noi. Minunat. Gardiştii şueră. Ea părăseşte birja şi se ascunde într'o curte cu două eşiri. Eu după ea! Ea pe scară, şi eu pe scară. Ea pe acoperiş, eu—după ea. O damă şi un tînăr pe un acoperiş de casă. O dramă pe acoperiş. Splendid!

Aici ideile lui Isac Grabov luau o nuanţă cu totul haotică. Isac respiră des, şi cînd conştiinţa i se lămureşte—aude, cum îi spune lui Leon Drei.

— Ah, domnule Drei, domnule Drei, ce plăcere găsiţi dumnevoastră, om tînăr, voinic, bogat să lînceziţi degeaba în oraşul ăsta blăstămat şi plicticos? Vindeţi tot ce aveţi, cumpăraţi două puşti bune, două revolvere, două pumnale şi—hai undeva, departe, să ducem o viaţă de vînători liberi. Lăsaţi naibii femeile. Pentru aventurile noastre e deschisă întreaga lume. Să plecăm în Africa sau în India. Să vînăm lei, tigri, elefanţi. Ce fericire trebue să fie, să omori o fiară, ca tigrul!

Vom mînca prin pădure. Mii de primejdii ne vor ameninţa. Vă e frică? Se cunoaşte că sînteţi orăşan. Păcat. Atunci vă fac altă propunere. Să mergem să căutăm pe cei obijduiţi de soartă, pe cei care aşteaptă ajutorul dela nişte salvatori nebănuiţi. Să restabilim dreptatea, călcată în picioare. Să ne prefacem în doi Don-Chişoţi! Dumnevoastră veţi fi Don-Chişot cel mare, iar eu—Don-Chişot cel mic. Ce victorii o să obţinem împreună! Vă implor, domnule Drei, renunţaţi la viaţa sătulă. Ce vă aşteaptă pe dumnevoastră în viitor? Urîtul şi dezamăgirea. O să îmbătrîniţi de vreme. O să vă îngrăşaţi. Leon Drei—gros! Nu-i ceva oribil? Dar boalele?... Pe cînd aşa, mereu pe drumuri, o să fiţi totdeauna voinic, vioiu, mintea va fi ocupată cu vr'o problemă nobilă. Cîţi amici nobili o să cîştigaţi!"

Vocea lui Leon Drei îi dărîmă cu brutalitate lumea frumoasă, în care trăia acum o clipă. Isac aruncă o privire spre necunoscută, şi cu hainele periate intră în odaia de dormit a lui Leon Drei.

— Deabia-deabia te-ai arătat—rosti Leon Drei nemulţumit,—ce făceai acolo? Doar n'ai să spui, că prindeai muşte! Pune hainele la locul lor şi vorbeşte. Îţi plac versurile?

Isac Grabov se uită la stăpînul lungit în pat, în poza liberă a unui Apolon în odihnă şi, simţind în întrebarea *lui* vr'un şiretlic, răspunse evaziv.

— Până acum nu m'am gîndit la aşa ceva, domnule Drei.

— Atunci gîndeşte-te îndată,—îi porunci îngăduitor Leon Drei, care dorea să-i arăte numaidecît unele impresii ale sale despre poezia cetită.

— Mai întâiu,—răspunse Grabov,—e destul de greu să spui deodată, apoi,—adăogă el cu îndoială,—nu cred, că lucrul ăsta ar intra în cercul îndatoririlor mele.

— Intră,—îi împrăştie orice îndoială Leon Drei. Şi—fără multă vorbă. Lasă pe meseriaşii de tot felul să discute, pe croitori, care nu pot face un pas fără să chibzuiască şi aşa, şi aşa—răspunde cinstit, deadreptul: îţi plac versuri, sau nu?

— Să zicem, că-mi plac,—răspunse cu băgare de samă Isac Grabov.—Ce-i cu asta?

— Atunci ascultă poezia asta a lui Puşchin, şi spune ce crezi dumneata despre ea? Se numeşte „Noaptea". Ascultă cu băgare de samă, Isac!

„Vocea ta pentru mine, şi blîndă, şi dulce"—începu Leon Drei, imitînd pe Saul Rozen...

— Ei, ce zici?—întrebă el triumfător, dupăce ceti poezia, şi sigur că va auzi propria sa părere, exprimată de o altă persoană.

— E bine, mi se pare,—răspunse Isac Grabov, care, fără să-şi dee sama cum, se simţi mişcat într'un chip plăcut. N'aşi refuza chiar s'o mai ascult odată.

— Cum bine?—zise Leon Drei dezamăgit.—Eu te întreb, ce zici dumneta despre o poezie slabă, şi dumneta răspunzi „bine". Iaca, veşnic aşa,—începu să înveţe el pe Grabov,—toţi strigă: Puşchin, Puşchin, dar ce lucru grozav găsesc ei aici în Puşchin? Unde,—arată-mi, te rog,—vezi dumneta aici *ritm*? Într'o poezie lucrul principal e ritmul, şi tocmai ritm eu aici nu văd,—continuă el, repetînd cu plăcere cuvîntul, pe care îl întrebuinţase în prezenţa lui, Saul Rozen.

Dă-mi ritmul, şi ai să te bucuri de lauda mea.

— Dar ce e, mă rog, ritmul,—întrebă cu o curiozitate naivă Isac Grabov.

— Cum, dumneta nu ştii, ce e ritmul,—se îngrozi Leon Drei;—cu neputinţă! Glumeşti? Dar cine nu cunoaşte înţelesul acestui cuvînt? Opreşte pe cel dintâiu copil din stradă, şi la întrebarea dumitale, ce-i ritmul,—îndată are să-ţi răspundă.

— Îmi pare foarte rău, domnule Drei, că nu ştiu înţelesul cuvîntului acestuia,—zise Isac Grabov,—dar părerile de rău, spre părerea noastră de rău, n'adaogă la ştiinţă. Aşi vrea să capăt dela dumnevoastră explicaţia acestui cuvînt. Mi-aţi spus, că în poezia pe care aţi cetit-o, nu vedeţi ritm. Va să zică, ritmul e un lucru trebuincios în poezie. Eu cred, că ştiu tot felul de lucruri, dar lucru, care să se numească ritm, încă n'am ţinut în mînă, decînd sînt.

— Ce tot dai zor cu *lucru*?—se supără Leon Drei, simţindu-se deodată strîns cu uşa—ce „lucru", măi idiotule? Ce tot încurci? Vorba nu e despre vr'un lucru, ci despre ritm! Despre ritm,—înţelegi odată, idiotule cu ochi holbaţi, ce eşti. Am şi spus-o: că Puşchin le are pe toate, afară de ritm, divinul ritm! Şi un orb ar fi de părerea mea,—continuă el cu îndrăzneală, fără să aibă idee ce e ritm, fără să-şi închipue că Isac Grabov are să-i ceară explicaţia acestui cuvînt. Ceteşti: totul frumos, totul bine, neted, toate parcă ar fi la locul lor. Eşti mulţumit, eşti gata chiar să spui: scrieţi, d-lor poeţi, scrieţi; şi deodată, tocmai la urmă te trezeşti: mă rog, dar ritmul?... Tocmai principalul lipsea! Iată ce nu e cinstit, Grabov,—rosti el deodată cu amărăciune: Dumneta pe poet l-ai crezut, cînd colo—te-ai înşelat.. Dece ai şterpelit ritmul, ca un măsluitor de cărţi? Ne-ai tras pe sfoară, domnule poet! Şi sigur că avea dreptate, de o sută de ori avea dreptate Saul Rozen, imputînd poeţilor din generaţia veche lipsa de ritm. Saul Rozen,—iată adevăratul reprezentant al poeţilor celor noi. Are ritm cît vrei. Străluceşte cît de colo, îl vezi cît de colo; parcă-i viu, aşa joacă! Ai înţeles? Îmi pare bine. Aruncă pe mine un cerşaf.

Isac Grabov, primind această lecţie, nu-şi exprimă mulţumirea prin nimic şi împlini în tăcere porunca lui Leon Drei.

— La urma urmelor,—zise Leon Drei, dupăce se mai răsgîndi,—eu îi ert, şi lui Puşchin, şi tuturor poeţilor. Îi las în plata Domnului. Las' să scrie. Trebue să trăiască şi ei. Scrieţi, domnilor, scrieţi; cu ritm, fără ritm—scrieţi. Vă dau voe. Chinuiţi-vă, născociţi ritmuri, căutaţi comparaţii, într'un cuvînt,

munciţi, domnilor! Nu fiţi trîndavi; scriţi, scriţi, băeţi! Şi eu, dacă voiu fi dispus, vă cetesc cu indulgenţă; voiu fi rău dispus,—cu severitate. Mi-o plăcea—vă laud. Nu mi-o plăcea, n'aţi brodit-o,—toate cărţile voastre le trimit în... cabinet. Atunci, fără supărare! Iar acuma, Grabov, ajută-mă să mă îmbrac. Vreau să mă duc pela Nina Marcovna. Mi s'a subţiat punga.

Cînd treaba ajunse la ghete şi Isac Grabov se aşeză în genunchi dinaintea lui Leon Drei, acesta, privind spinarea lui largă şi observind mişcările omoplaţilor, zise cu plăcere:

— Inadevăr, Grabov, ar trebui să recunosc, că o duc foarte bine. Ca în sinul lui Dumnezeu. Unii m'ar întreba: pentruce? Le-aşi răspunde: imbecililor, numai mulţumită genialităţii mele! Sînt un om genial, Grabov. O spun, fără să mă laud. Aşi putea să pun stăpînire pe tot globul pămîntesc, dacă însăşi natura n'ar pune o margine forţelor omeneşti. Femeile, depildă, toate sînt ale mele. Dar şi bărbaţii deasemenea, toţi sînt ai mei. Ai văzut cum mă joc cu ei? Mijloace pentru a cuceri omul, am nenumărate. Linguşire, şiretenie, curtenire iscusită, vr'o combinaţie neaşteptată, naivitate adecmenitoare şi afabilitate: iată cu ce birui eu, iată cum am făcut eu pe oameni să mă servească. Despre extraordinara mea inteligenţă n'am să mă întind, asta se înţelege dela sine. Gîndeşte-te, de unde am plecat, şi unde am ajuns. Şi am numai 26 de ani. La vrista de 30 de ani nădăjduesc să capăt influenţă în Anglia, la 35 de ani mă apuc de America... Apropo, Grabov, ia spune-mi, ce număr de femee e la rînd, şi cînd trebue s'o aştept? Dumneta, Grabov,—continuă Leon Drei a-i dezvolta noua sa temă, care-i venise, pe cînd Grabov se tăvălea la picioarele lui,—dumneta nici nu bănueşti cît sînt de drăgălaşe aceste numere, aceste femei ale slujbaşilor noştri. Să-ţi lingi buzele! Nişte fiinţi cu desăvîrşire aparte! Ce naivitate! Ce neştiinţă a fineţelor amorului; ai zice, că bărbaţii lor sînt nişte complecţi cretini! Dar cu cîtă lăcomie se dau la ştiinţa mea! Unele, înadevăr, la început plîng chiar, dar roadele lacrămilor sînt totdeauna gustoase. Dar ce cărnuri! — zbieră el deodată entuziasmat, ce forme! Damele mondene nici nu se pot compara cu ele! Dar, în general, dama mondenă e adesea o vorbă goală.

In clipa asta în antreu se auzi soneria. Leon Drei, care n'aştepta pe nimeni, se uită întrebător la Grabov, care cu aceiaşi întrebare se uita la el.

— Cine ar putea să fie?—şopti Leon Drei, aducînd teatral mîna la frunte.

— Cine ar putea să fie?—şopti şi Isac Grabov, prinzîndu-şi vîrful nasului între două degete.

Vr'un minut amîndoi rămaseră pe gînduri. Insfîrşit Leon Drei strînse din umeri. Nu putea să-şi închipue cine a sunat.

Grabov îşi chinuia mereu vîrful nasului, neştiind ce să între prinză.

— Văd o singură eşire,—se pricepu Leon Drei,—trebue să te duci să deschizi uşa.

Lui Isac Grabov capul i se limpezi îndată după această vorbă, şi se repezi în antreu.

— Ea! — strigă el în şoaptă, întorcîndu-se peste o secundă.

— Cine?—se sperie Leon Drei, retrăgîndu-se la toată întîmplarea spre fereastă.

— Necunoscuta,—răspunse Isac Grabov cu o emoţie prietinoasă.

— A! Dar nu-i înarmată?—întrebă Leon Drei cu o voce străină;—adică n'ai observat în mînă vr'un revolver.

— Din punct de vedere exterior totul pare a merge bine, domnule Drei...

— In cazul acesta, — se răţoi cu curaj Leon Drei, — o primesc. La tot cazul, Grabov, să-mi fii la îndămînă.

Şi cu pasul ferm, bărbătesc se îndreptă spre cabinetul său cochet şi bine îngrijit. Iudita îl aştepta deja cu palpitaţie repetînd o rugăciune... Procedînd după codul romanelor franceze, ea aruncă mai întâiu o privire jurîmprejuru-i prin odaia persoanei iubite, şi cu satisfacţie le găsi toate la locul lor. Apoi se uită în inima sa şi găsi aceste cuvinte: sărmanul Armand, lui nici prin gînd nu-i trece să mă aştepte, ba încă la o oră atît de matinală. Cum are să întîmpine el pe Anita lui? Doamne, dă-mi puteri, întăreşte slabul meu suflet!"

Apoi puse pe un scaun enorma sa umbrelă neagră şi în fugă se privi cochetă în oglindă. O femee fermecătoare, în vual albastru o întîmpină cu o privire amabilă şi voioasă. Trăsăturile elegante ale figurii sale, erau pline de farmec şi nobleţă. In ochii ei scînteiau foc şi extaz. Mînuţele mici tradau origina ei aristocratică. Slaba roşeaţă, revărsată pe obraji, reflecta o emoţie adîncă, tăinuită însă de zîmbetul fermecător, care aluneca melancolic pe buzele ei.

Auzi paşi în apropiere, în oglindă se reflectă figura nobilă a lui Armand. Surprinsă, Anita se retrase, speriată, dela oglindă, se întoarse şi, întinzînd mînile către Leon Drei, şopti cu o voce abia auzită, plină de iubire şi disperare.

— O, Armand, o, Armand al meu!

El o cuprinse în braţele-i puternice, ea îşi lăsă capul pe umerii lui.

— O, Armand, — zise Anita, adunîndu-şi cele din urmă puteri şi simţind o bucurie nepămîntească în braţele tînărului om,—însfîrşit sîntem din nou împreună. Singuri, amîndoi, la tine, în locuinţa ta de holteiu. Dar tu n'ai să mă condamni. Iubirea e singurul conducător al inimii mele. Iartă, iartă pe nebuna ta de Anita!

— Te-am şi ertat, scumpa mea Anita.

— Nu, nu, tu trebue să mă asculţi întâiu Armand. Ar-

mand,—rosti ea cu putere şi seriozitate, privind cu ochii încîntați figura lui, atît de scumpă, frumoasă, bărbătească.—Armand, ții tu minte ceasul acela, cînd ți-am dat eu inima? Eram aşa de naivă, ascultam numai de şoaptele inimii, nu bănuiam, că viața e caşi o roză înconjurată de spini, care sfîşie fără milă pe îndrăznețul nesocotit, ce vrea s'o rupă. Şi am urmat orbeşte chemarea inimii. Pentru o clipă de fericire se întîmplă să plăteşti uneori cu întreaga viață...

— Scumpa mea Anită,—răspunse Armand, strîngînd-o la piept şi căutînd parcă să n'o cedeze nimănuia,—vei fi a mea.

— Armand,—obiecta Anita, zmulgîndu-se din brațele lui puternice, dar aruncîndu-i o privire recunoscătoare,—vorbele tale sînt dictate de pasiune. Dar contele niciodată nu va erta o căsătorie neegală. Armand, tu asta o ştii bine, şi eu niciodată nu voiu călca peste voința nobilului conte, tatălui tău. O, Armand, m'am gîndit mult la familia ta, la tine. Tu trebue, tu eşti dator să asculți poruncile tatălui tău.

— Anita,—zise Armand, lăsînd capul in jos,—tu mă copleşeşti cu noblețea ta. Dar eu nu pot primi jertfa ta. Ce-mi pasă mie de tatăl meu? Nu vreau să ştiu de poruncile lui. Acestea nu pot să-mi ceară întreaga viață. Te iubesc,—rosti el, cufundîndu-şi fața în cutele rochiei ei.

— Armand, Armand, scoală, tu-mi răpeşti curajul cu desperarea ta,—exclamă Anita, stăpînindu-şi lacrămile. Am venit să-mi iau adio dela tine. Ascultă-mă, mîne dimineață Anita nu va mai fi pe lumea asta. Cedează locul norocoasei sale rivale. Dar ziua de azi, Armand, ziua de azi e a noastră. Ți-am adus ultima mea jertfă şi iubire. Armand, scumpul meu, primeşte cea dintăiu sărutare a mea de fecioară...

Lumina în otel se stinse. Al cui plînset se aude în camera din colț? Cine a auzit cuvintele de delir, care au precedat taina iubirii?

Leon Drei, văzînd că necunoscuta îi zice Armand, îşi exprimă cu drăgălăşie mirarea pe față, şi se gîndi: ea trebue să se fi înşelat, dar eu nu mă dau în lături de a mă numi şi Armand, dacă nu-i urîtă.

— Stimată doamnă,—zise el,—n'am încă fericirea să vă cunosc. Dați-vă osteneala de a vă numi...

— Armand,—continuă necunoscuta răpede, parcă ar fi cetit pe o carte.

„Cu asta, mi se pare, nu-i nevoe de ceremonii,—se gîndi Leon Drei. Ce aventură caraghioasă! Ia să-i ridic eu vualul de pe față. Ce risc? Pot să fac cu ea orice şi nu răspund; e la mine".

Se apropie mai mult, şi pecînd vorbea ea, îi ridică voalul şi, mirat, se dădu îndărăt.

„Dar e Iudita! A înebunit de dragoste pentru mine. Săraca băbuța! Dar ochii îi strălucesc ca nişte brilianți. Curioasă aventură!... Cu babe încă n'am avut a face. Mă prefac că n'o cunosc. Doar—nici o răspundere. Să gustăm şi din fructul ăsta

— Grabov,—strigă el,—pleacă, du-te de te plimbă undeva. Pentru dumneta sînt acasă peste un ceas.

Şi întorcîndu-se cătră Iudita, zise cu blîndeță:

— Vorbeşte, copilul meu, eu te ascult.

„Dealtfel nu-i nici aşa de lepădat cum mi s'a părut mai înainte,—continuă el să se gîndească, aşezîndu-se lîngă ea pe divan. Să mă fac, că-s Armand oarecare. In orice femee e ceva picant. La urîțenii mai ales. Ciudată aventură. Trebue să-i scot pălăria. Să-i despletesc părul. Mi se pare, gulerul îi împiedică grozav vorba. Să-i scot şi gulerul. Da, gîtul nu-i de prima tinerețã...

— Armand, Armand,—auzi el...

— Da, da, doamnă, sînt Armand, se înțelege!

„Ce tot şopteşte ea acolo?... Ce mă priveşte?—Da, da,—vorbea el distras, răspunzîndu-i; şi-i scoase pantofii din picioare. Acuma s'o îmbrățişăm. Las' să mă sărute. He-he! Ce sărutări. Mă încălzesc! Pieptul,—plinuț, n'am ce zice. Dar mă stinghereşte jacheta. Ia s'o dezbrac...

XII

E sară. In aer—linişte.

Strada e scăldată în lumina lunii. Depe arbori cade pe pămînt, fără zgomot, podoaba îngălbenită a verii. Cerul, fără un pic de nour, pustiu şi nemărginit, e plin de farmecul trist al începutului de toamnă. Iudita, albă ca un spectru, stă retrasă în balcon. Farmecul nopții a pus stăpînire pe ea. Viața apropie de ea apele sale. Ea le vede, aceste ape întunecoase şi lacome, şi pe demonii, care îi întind mînile lor negre şi tenace. In sufletul ei, pustiit şi sleit de chinuri, e luptă. Anita vrea să trăiască, dar pentru Anita nu-i altă eşire.

Vinul e în cupă, ea trebue să-l bee...

Iar în odaia de dormit, mică şi paşnică, de alături, se petrece un act solemn. Saul Rozen stă lîngă masa de scris şi trece în caet noi fapte din viața noii născute,—Sarocicăi, numită „Zîmbetul Fericirii" Scumpa Betsi s'a aşezat în vechiul fotoliu, cu „Zîmbetul Fericirii" în brațe, ca o Madonă, şi cu un zîmbet fericit urmăreşte pe soțul, care din cînd în cînd aruncă îndărăt părul său de poet, sau îndreaptă pe nasu-i subțire, puțin coroiat, pensneul. Fiecare mişcare a lui Saul îi atrage luarea aminte, caşi cum şi el ar fi tot aşa de mic şi de plăpînd caşi Sarocica.

Sarocica stă liniştită subt înveliş şi cu ochişorii ei strălucitori şi mici, cu obrăjelul roşiatic aminteşte o păpuşă, rău făcută. Dar mamei, Sarocica i se pare culmea perfecțiunii. Pe fața Sarocicăi se vede şi pe dînsa, şi pe Saul. Asta e una. Obrăjorul e de adevărat înger. Două. Dar parcă mai există pe lume, poate să mai existe o asemenea jucărică, încă un asemenea îngeraş? Sarocica e o fetiță unică, cea mai fermecătoare,

cea mai nostimă, mai extraordinară din lume, şi Betsi are în privinţa asta mii de dovezi din cele mai elocvente.

„Mai întâiu de toate,—îşi zice Betsi, urmărind pe Saul —ochii. Ochişorii Sarocicăi nu-s ochi, ci două steluţe, doi mici sori, două zîmbete! Apoi, năsuşorul! Ce frumuseţă! Cine mai poate încreţi năsuşorul aşa de frumos, aşa de drăguţ, ca Sarocica? Nimeni. Dar obrăjeii, dar bărbia, care-i dulce ca mierea? Dar trupuşorul?—continua să dovedească,—nu ştiu cui,—Betsi: cea mai scumpă, cea mai delicată catifea nu se poate compara cu netezimea pielei Sarocicăi. Dar picioruşele, dar degeţelele...

Saul Rozen pune un punct şi răsfoeşte cu plăcere grosul său caet, intitulat aşa:

Jurnalul Sarocicăi Rozen. Scris de părintele ei, poetul Saul Rozen.

Jurnalul începe cu următoarele cuvinte:

„Naşterea mea".

„Eu, Sarocica Rozen, m'am născut în noaptea de 17 Iulie, la ora trei şi patru minute. Iată ce mi-a rămas în amintire din clipa, cînd am apărut în lume, în micuţa şi liniştita noastră odae de dormit, din strada Zdrenţelor, No. 5, apartamentul 10. Cînd buna şi drăguţa noastră moaşă, mătuşa Fani, a declarat că s'a născut o fetiţă, eu îndată am scos un ţipăt caracteristic, care a umplut de o bucurie divină şi palpitîndă inimile scumpului tătică şi scumpei mele mămică. Scumpul papa, care tot timpul stătuse în odaia de mîncare, la fereastră, cu faţa lipită de geam şi plîngea în tăcere, ascultînd gemetele scumpei mamică, de'ndată ce a auzit vocea mătuşei Fani, a alergat în odaia de dormit, s'a aruncat la scumpa mamică, a căzut în genunchi lîngă patul ei, şi ascunzîndu-şi capul în pernă, plînse cu lacrămi de fericire. Scumpa mamică i-a mîngîiat cu gingăşie capul. Lacrămi i-au lucit şi ei in ochi. In curînd m'au arătat tăticăi, care s'a uitat la mine şi a exclamat: „Dumnezeule, cît e de drăguţă!" Şi iar vru să plîngă, dar aici buna noastră moaşă, mătuşa Fani, începu să-l gonească din odae, fără ceremonii, şi tăticu' se supuse îndată. Apucă numai să sărute mînuţa mea mică, să arunce o privire de adio asupra mea şi a mamicăi şi eşi din odae oftînd. Scumpa mamică închise ochii de fericire. Lacrămi mari luceau pe genele ei".

* * *

„Iulie 18, ora două şi şase minute după amiazi. Decurînd scumpa mamică m'a numit „Zîmbetul Fericirii". N'am să uit niciodată această minunată, limpede zi de soare. Drăguţul nostru balconaş era învăluit de o umbră răcoroasă. Arborii din grădinuţă dormitau într'o aromeală plăcută. Ingerii se scăldau în azurul palid al cerului. Scumpul tătică, privindu-l îngîndurat, zise deodată scumpei mamică:

— Sarocica noastră încă eri se juca cu îngerii colo, sus, iar acuma e cu noi!

Atunci mamica, cuprinsă ca de o inspiraţie, strigă: Să numim pe Sarocica noastră un „Zîmbet al Fericirii". De azi încolo în casa noastră va fi un zîmbet de fericire. Parcă n'a aruncat ea o lumină de fericire peste întreaga noastră viaţă?

Scumpul tătică îmbrăţişă cu gingăşie pe scumpa mamică. Mătuşa Estera a aprobat, dînd din cap. Mătuşa Iudita, nu ştiu dece, a început să plîngă. Iar sara, exact la ora opt, scumpul tătică a scris o poezie, pe care mi-a dedicat-o mie. A numit-o „Zîmbetul Fericirii". I-a plăcut mai ales scumpei mamică, care îndată a învăţat-o pedinafară. Iată acea poezie:

„Zîmbetul Fericirii". Stanţe.
Compusă de poetul Saul Rozen, scrisă în onoarea noei născute, Sarocicăi.

Cînd
Coliba ta
O va lumina
Un zîmbet modest de fericire, mergi
La templu şi
Ridică ruga ta!
Zîmbetul fericirii
E unul.
Aleargă în calea soarelu',
Salută lumea
şi lumina.

Zîmbetul fericirii
E unul.
Află:
O nouă lume, biruind
Adîncul Chaosului
S'a născut!
Slăviţi-l, slăviţi-l,
Slăviţi, slăviţi
Pe acela
Care
A însămînţat lumea
Şi a adormit
In pace.

— Betsi,—zise deodată Saul,—am cetit din nou stanţele mele „Zîmbetul Fericirii", şi numai acuma am înţeles adevărata lor frumuseţă şi adîncime. „Pe acela, care a însămînţat lumea şi a adormit în pace",—repetă el cu veneraţie. Vorba e, se înţelege, despre Dumnezeu. Dar cum e spus! Am turnat un conţinut nou într'o noţiune veche. „Şi a adormit în pace". Aici e conţinutul unui întreg sistem filozofic. Intrebarea despre libertatea conştiinţii e aproape rezolvită prin această

scurtă formulă. Mă înțelegi tu, mica mea Betsi? Poezia filozofică nu-i mai prejos decît cea lirică. Da, cu poezia asta se poate compara numai vechea bucată, stingace poate, dar tot așa de profundă „Pînea".

Ți-o amintești?

O, pîne, o, plantă, o, minunat
Grăunte, care poartă în el
Enigma vieții!
Crește!

declamă el cu căldură.

— Iată taina divină,—zise el,—iată pentruce trăim noi cu tine, iată senzul acestui prunc. A transforma înțelepciunea în frumusețe, a o îmbrăca în haină poetică, e chemarea cea mai înaltă a omului.

— Dar ce-ai scris tu azi despre Sarocica?—întrebă Betsi, desfătată de cuvintele lui Saul.

— O, nimica toată, așa citeceva,—răspunse Saul.

— Atunci scuză-ne,—se rugă Betsi pentru ea și pentru Sarocica. Sarocica trebue să fie martoră la tot ce facem noi.

— Cu plăcere,—consimți îndată Saul; cheamă pe Iudita și pe Estera, las' să asculte și ele.

— Iudita!—strigă Betsi, modulînd inadins cu melodie vocea, ca să se deprinză Sarocica cu sunetele muzicale.—Estera, veniți la noi. Indată Saul are să ne cetească o mică pagină despre Sarocica.

Iudita n'auzi chemarea. Se plimba încolo și încoace pe podul dela Arcole. In fața ei e Sena, teribila Sena, care a înghițit atîtea vieți tinere. Dar ea nu va tresări în clipa hotărîtă. Fericirea lui Armand al ei e în slabele ei mîini; dar ea nu va trada pe iubitul ei. O, sărmana ei inimă! O, Paris, o, roman, plin de minuni, cu un sfîrșit atît de trist, asupra căruia cu miile vor vărsa lacrămi! O, soartă, soartă, e grea răzbunarea ta! Dar eu m'am supus. Am băut din amîndouă cupele vieții. Am cunoscut și suferința, și cea mai mare fericire. Nu cîrtesc, o, Doamne! „In mînile tale las sufletul meu"...

Rătăcind și dibuind, se urcă pe parapetul podului dela Arcole și privește fără frică întunericul rîului. Niște diavoli de culoare liliachie întind spre ea brațele lungi și respingătoare. Muzica rîului cîntă un *requiem*. Sena se pregătește de sărbătoare. In adîncimea ei s'au aprins acum torțele solemne...

Iar în tihnita odae de dormit a început deja cetirea.

„August în 5, sara, ora opt și un sfert, Vineri,—cetește Saul. Tocmai au sfîrșit cu baia mea. Scumpa mămică a preparat totul pentru baia mea. M'au pus pe masa mea, au desfăcut chiloțica, în care mă simt așa de bine, și atunci am început să mă întind cu atîta plăcere... Și scumpa mătușică Estera a spus că eu cresc. Aici am tușit puțin. Tusa mea a speriat foarte mult pe scumpa mea mamică, și ea a strigat: „vai

de mine, a răcit Sarocica"! Dar eu am liniștit îndată pe scumpa mamică. Un zîmbet ușor a trecut pe fața mea, și așa au fost de încîntați cu toții, încît fiecare a început să strige, dar ce anume, n'am înțeles. Apoi mătușica Estera luă cămășuica depe mine așa de frumos, iar mamica m'a înfășurat într'un mic cearșaf. Scumpul tătică încercase să mă așeze în mica mea bae, dar scumpa mea mămică îl dădu laoparte cu blîndeță și m'a cufundat ea singură în apa călduță, și așa de plăcută. Cu toții, cu zîmbete înconjurară albioara. Văzui scumpa față a tăticăi, care se aplecase asupra mea. Mamica îmi turna apă pe căpușor. Stăteam liniștită și nu plîngeam deloc, cum fac alți copii răi. Cu plăcere lingeam apa, care-mi cădea pe buze. Dragi și minunate clipe! Niciodată, niciodată n'am să vă uit! Niciodată n'am să uit pe tînărul meu tătică și tînăra mea mămică".

— Fermecător, fermecător!—exclamă Betsi, cînd sfîrși Saul; „Zîmbetul Fericirii" noastre a eșit ca vie în descrierea ta. E pur și simplu surprinzător.

— Cînd Sarocica va fi mare și va ceti jurnalul,—zise Estera,—ca viu are să treacă pe dinaintea ei acest tablou al scăldării, făcut de tine așa de minunat. Are să-ți fie pe veci recunoscătoare. Are să se iubească pe ea însăși în descrierea ta.

— Eu caut un singur lucru,—zise Saul,—să rămîn credincios realității!.

Intre acestea Betsi se sculă și așeză cu băgare de samă fetița în coșul de rufe, care înlocuia acuma căruciorul copilului.

— Priviți „Zîmbetul Fericirii" noastre,—exclamă ea entuziast, împreunîndu-și mîinile ca la rugăciune,—cît îi de fermecătoare! I s'au îmbujorat obrăjeii. Dar cum samănă cu Saul! Chipul turnat al tatălui,—adăugă ea, lăsînd capul într'o parte și admirînd chipul fetiței.

Saul și Estera se apropiară în vîrful degetelor și începură și ei s'o privească.

Saul zîmbea fericit și-și sucea încet mustățile. Estera, cîtva timp compară pe Saul și pe Sarocica și însfîrșit zise:

— Mie mi se pare, Betsi, că Sarocica seamănă mai degrabă cu mama noastră, decît cu Saul. Mama avea sprincenele întocmai ca Sarocica.

— Nu, nu,—stărui Betsi cu o încăpățînare de mamă. Ea are sprincenele mele! Incolo samănă cu Saul. Are nasul lui Saul, ochișorii lui Saul.

— Scumpă Betsi,—rosti Saul cu zîmbet,—cum poate ea să aibă nasul meu, cînd nasul meu e coroiat, are bosă, și al ei deloc? Nu, Betsi, ea are năsușorul tău, îl are în sus, delicat, fermecător, cu nările rotunde. Năsușorul tău, al tău,—strigă el, și începu s'o sărute.

— Dar bosa are să-i crească,—se încăpățînă Betsi,—acuma Sarocica e numai cît o păpușică. Ea trebue să aibă nasul tău!

— Ba eu cred că n'are să-i crească, și nici nu trebue s'o

aibă,—zise Saul domol. Şi însfîrşit, nici nu-i frumos să aibă o fată nasul coroiat. Şi ochişorii sînt ca ai tăi. Parcă eu am ochi aşa de adînci, de lucitori, ca tine? Am ochii cei mai obişnuiţi.

— Ei bine, cedez,—conveni Betsi cu mărinimie, după o clipă de şovăială. Dar n'ai să tăgădueşti că buzişoarele îi sînt ale tale. Tu ai buze doar foarte frumoase, mai ales cea de jos. Şi ovalul feţei e al tău. Intr'un cuvînt, e portretul turnat al tatei şi al mamei,—hotărî ea deodată, aruncînd o privire încîntată asupra lui Saul, a Sarocicăi şi, în gînd, asupra-i. Toţi trei sîntem ca unul. Adevărat, Estera?

Şi făcu o mişcare, spre a cădea în braţele lui Saul. Saul o prinse; şi se sărutară deasupra leagănului fetiţei. Dupăce emoţia soţilor se potoli, trecură cu toţii în sofragerie, care îşi întîmpină cu drag stăpînii fericiţi. Lampa atîrnată răspîndea o lumină plăcută. Samovarul clocotea vesel pe masă. Prin fereastra deschisă privea cerul, acoperit de nouri.

— Cît e de bine la noi,—rosti Betsi, fără să vrea; să mai găsească şi Saul un serviciu bun,—i-aşi cumpăra Sarocicăi un cărucior. Visez numai căruciorul ei!.. Gîndeşte-te, Saul: în cărucior—un cărucior! Am plimba pe Sarocica noastră prin loc de coş—un cărucior! Am plimba pe Sarocica noastră prin odae, ca pe o princesă mititică!

Ca un fel de răspuns la dorinţa ei, se deschise uşa, şi în prag se arătă un tînăr, de o statură aproape gigantică, cu umeri largi, cu un nas enorm. Străinul scoase pălăria, se lovi cu două degete peste nas şi întrebă cu o voce răsunătoare:

— Aici stă domnul Saul Rozen?

Se ridicară tulburaţi cu toţii depe locurile lor. Saul Rozen, ca cel mai îndrăzneţ, eşi înainte şi, dînd laoparte, cu o mişcare emoţionată, şuviţa de păr de pe frunte, rosti:

— Eu sînt Saul Rozen. Cu ce vă pot servi?

— La drept vorbind, cu nimica,—răspunse tînărul, uitîndu-se cu curiozitate la femeile din jurul lui,—v'am adus o scrisoare dela domnul Drei.

— O scrisoare dela domnul Drei,—exclamă Saul, aruncînd o privire elocventă spre Betsi, şi cu sfială întinse mîna.— Scumpă Betsi,—îi scapă lui aproape fără voe,—eu... tremur de frică. Ce mă fac, dacă... un refuz? Scuzaţi,—se adresă el către musafir,—nu v'am propus un scaun. Dar m'am emoţionat până la atîta... mărturisi el..

— Nu-i nimic,—îl linişti musafirul,—pot să stau şi în picioare.

Cu mînile tremurînde Saul desfăcu scrisoarea. Betsi cu emoţie îi urmărea expresia feţei.

— Betsi,—exclamă Saul,—sînt primit în slujbă. Sarocica—zbieră el aproape,—sînt primit. Primit! 150 pe lună! Căruciorul nostru deja vine!

Nu ştia ce să facă de bucurie. Sărută pe fericita Betsi pe Estera, se aruncă spre musafir şi fu cît pe-aici să-l sărute,

— Glumă-i, Betsi, o sută cincizeci de ruble? Acuma sîntem bogătaşi. Asta ne-a făcut-o norocul Sarocicăi.

— Dar noi în bucuria noastră am uitat de musafir,—şopti Betsi, lovind pe Saul cu cotul,—pofteşte-l la masă.—Scuză-ne, domnule, noi ne-am zăpăcit cu totul de fericire,—zise ea tare, adresîndu-se musafirului.

— Da, da, iartă-ne,—rosti Saul încurcat. Spuneţi-ne numele dumnevoastră. Vă mulţămim din suflet pentru vestea bună. Vă spun drept, dumnevoastră ne-aţi adus fericirea în casă.

— Mă numesc,—răspunse necunoscutul, lovindu-se cu două degete peste nas,—Isac Grabov. Sînt în serviciile domnului Drei.

— Sînt încîntat, sînt fericit,—rosti Saul radios, şi-l prezintă damelor.

„Dar unde o fi cealaltă,—se gîndi Isac Grabov,—unde-i aceia, către care am eu scrisoarea dela Drei? Nu-mi vine să întreb... Dealtfel, să mai aşteptăm, poate se arată ea..."

Cu toţii se aşezară la masă. Estera eşi pentru o clipă din odae. Saul Rozen îndată iniţie pe Isac Grabov în toate afacerile sale intime: că are pe umeri o familie grea, că primea dela socrul său numai 60 de ruble, că numai acuma patru săptămîni a devenit fericitul tată al unei încîntatoare fetiţe, la care ţine mai mult decît la viaţă.

— Acuma închipue-ţi dumneta, cum o ducem noi cu şaizeci de ruble,—spuse el încrezător lui Isac Grabov, care asculta cu cea mai mare luare aminte, scînteind, cînd din ochiul cel albastru, cînd din cel căpriu.

Pe Saul îl înlocui Betsi. Isac Grabov se întoarse politicos spre ea, se lovi cu cele două degete peste nas,—ceiace făcu pe Betsi, să bage de samă nasul lui şi să se gîndească: Ah, ce nas mare! De necrezut. Dar e simpatic. Chiar păcat!

— Acuma,—zise ea tot aşa de sincer, caşi Saul, şi căutînd să nu se mai uite la nasul lui,—am să pot îngriji cumsecade de sănătatea bărbatului meu. E, sărăcuţul, atît de slab, de palid! Uită-te dumneta la dînsul. Lui, domnule Grabov, îi trebue lapte, ouă, nu mai puţin de un funt de carne pe zi. Şi eu, deasemenea am nevoe să mă hrănesc bine, fiindcă alăptez. O femee care alăptează, domnule Grabov, trebue să se hrănească bine, altfel copilul va creşte debil, bolnăvicios.

Isac Grabov o susţinu pedepelin, zicînd:

— Mama întotdeauna căuta să bage în cap tatei, că mamele sătule au şi copii sătui. Dar fiindcă dumneaei era totdeauna flămîndă, apoi şi noi, copiii, deasemenea eram mai întotdeauna flămînzi. Dar asta nu-l împiedeca pe tata, să susţie, că din noi au să iasă nişte zdrahoni. In privinţa mea şi a uneia din surori, lucrul s'a adeverit, dar ceilalţi vr'o şase...—Nu vă trudiţi să dezlegaţi,—se adresă el către Estera, care adusese un borcănaş cu dulceţuri,—daţi-mi voe mie... Ştiu să leg şi să dezleg foarte bine. Ar trebui numai schimbată hîr-

tia,—continuă el, examinînd borcanul cu un aer de cunoscător. N'aveți o foae de gazetă? Acuși dreg eu totul.

Estera se uită la el cu mirare, dar și cu simpatie, și-i dete borcănașul. Toți începură să privească curioși măestria lui Grabov, care, regulînd cum trebue borcănașul, le povesti, cum a învățat el meșteșugul acesta dela mama, care e admirabilă gospodină, admirabilă mamă și soție. Despre tată se exprimă ca despre un rar umorist înăscut; și se știe, cît e de greu unui umorist să fie un bărbat bun, cu toate că tata e un om neprețuit, un om excelent.

Vorba lui Isac Grabov produse o impresie minunată, și deodată începu să li se pară la toți, că e o veche cunoștință, pentru care se găsește rezervat chiar un loc în jurul mesei, anume între Saul și Estera.

— Cu toate astea,—zise Saul, dupăce își dădu bine samă de noile sale sentimente față de musafir,—eu tot nu-mi pot reveni de atîta fericire. Am devenit un Cresus! Nu mă îndoesc, că Betsi, de mîne încolo n'are să mă mai numească decît „Domnule o sută cincizeci".

— Dece mîne? –răspunse șiret Betsi,—eu încep chiar azi. Dar observ, că scumpa noastră Esteră găsește atîta plăcere în societatea musafirului, încît a uitat să-i propună un ceai.

Surprinsă, Estera se înroși ca un bujor și zise încet:

— Betsi, nu se poate să nu inventezi ceva. Vă torn îndată, domnule Grabov.

— Vă rog, numiți-mă pur și simplu Isac, nu domnule Grabov,—zise Grabov; drept mulțumire, vă voiu numi și eu pe toți după nume.

— Primim,—răspunseră încîntați cu toții în cor.

— Atunci, Esteră, mai toarnă-mi un ceai,—zise Isac rîzînd, dumneta vezi cît de iute am dat gata întîiu pahar. Îmi place foarte mult ceaiul și, mărturisesc, pot să beau ușor fără popas zece pahare.

— Cu putință?—rosti Estera mirată,—și nu-ți face rău?

— Niciodată nu m'am întrebat,—răspunse Isac, dar mai probabil că-mi fac bine. Sînt doar foarte robust. Ia uitați-vă la mușchi. Ași putea să fiu un ferar de minune. După această mărturisire conversația luă un caracter cu totul amical și intim. Isac Grabov povesti cîteva întîmplări nostime din viața sa. Apoi împărtăși lui Saul cîteva din visurile lui tainice. Mai întîiu de toate, doarme, și se vede vînător. Ce poate fi depildă, mai interesant, decît o vînătoare de elefanți? Sau de lei? Să bagi elefantului un glonte în ochiu—nu-i treabă ușoară! Dar colții unui elefant?... Colții de elefant se prețuesc pe greutatea aurului. Dar asta nu-i nimic. E farmecul primejdiei, e viața liberă. Ce-i orașul față de o pădure virgină?... Închipue-ți dumneta o asemenea pădure dimineața! S'a trezit leul în desiș și face să răsune pădurea de urletul lui grozav. S'a trezit tigrul. Începe să se tîrască șarpele. Paserele s'au trezit prin arborii seculari. Și vînătorul aprinde focul...

Era ascultat de toți cu mare interes. Mai ales se emoționa Estera. Acesteia nu-i scăpă un singur gest, un singur cuvînt. Și deodată farmecul încetă. Isac se sculă pe neașteptate și zise încurcîndu-se:

— Dar mi se pare, că v'am plictisit. Dar asta nu-i nimic. Mă așteaptă domnul Drei și probabil turbează de nerăbdare. Așa dar vă doresc tot ce doriți.

— Ce păcat, ce păcat!—rosti Betsi cu o sinceră părere de rău. Nu îndrăznim să te reținem. Mai vroiam să-ți prezint pe fetița mea. Doarme, dar trebue să se trezească curînd. Știi ce, vino mîne, dar numaidecît! Dumneta trebue să vezi pe Sarocica mea. E o fetiță minunată.

— Extraordinară,—întări Saul.

— Cu mare plăcere,—răspunse Isac Grabov, mirîndu-se, că Iudita încă nu s'a arătat, dar ne îndrăznind s'o spună tare.—Mîne vin numaidecît.

— Atunci perfect,—se liniști Betsi.—Dar,—își aduse ea aminte deodată;—noi nu te-am făcut cunoscut cu Iudita. Cum s'a făcut?—se întoarse către Saul. Bravo nouă! Are să ne arăte ea! Dar unde-i? Poate e în odaia de dormit? Așteptați o clipă, o chem îndată.—Iudita, dragă Iudita,—începu ea să strige.

La chemare nu răspunse nimeni.

— Iudita,—se auzi din nou,—Iudita.

Dar Iudita nu mai putea răspunde. O înghițiseră valurile turburi ale Senei....

(Sfîrșitul în numărul viitor)

Semen Iușchevici

Indemn la drum

De-acum — ingroapă-ţi sufletu 'n pămînt:

Spini veştezi îi vor creşte pe mormînt,
Cu frunze 'nfipte 'n vînt ca nişte ghiare...
— Vor răsări flori albe de turbare
Ca nişte crini mucegăiţi, murdare...

E vremea. Noaptea va veni curînd.
Şi vîntul urlă ca un lup flămînd.
Ingroapă-ţi inima în drum:
E vremea să te duci de-acum...

Stele de păcură pe cer...
Vin îngerii de smoală să te iee:
Rămîi cu bine, suflete stingher...

Şi-ascute Timpul coasa lîngă tine...
Dă pinteni Morţii. E tîrziu de-acum.
Ingroapă-ţi inima în drum.
Nu zăbovi. Tăcerea vine.
Gheţarii nopţii s'au topit în scrum...

Ohe! Mai este mult? Nimeni nu ştie..
O veşnicie
S'a isprăvit, cînd ai făcut un pas...
In urma ta tu singur ai rămas.

Nu zăbovi. Tăcerea vine.
Se prăbuşeşte noaptea de catran.
Şi 'mbrăţişat cu moartea laolaltă
Tot mai aproape gîfîie Satan...

Al. A. **Philippide**

Nume de localităţi romîneşti

provenite dela nume de popoare

Aşezarea geografică a Romînilor i-a silit ca încă dela inceput şi pe însuşi teritoriul lor să aibă atingeri cu tot felul de popoare străine. Pe unele dintre acestea, precum Cumanii, Tătarii, etc. le-au mînat spre ţările noastre numai dorul lor de pradă şi de cucerire; altele, ca Ruşii, Ungurii şi, în general, neamurile vecine cu noi, au fost împinse, fireşte, şi ele de aceleaşi năzuinţi ca precedentele, dar şi de nevoile vieţii zilnice, care le făceau să părăsească, în grupuri mai mari sau mai mici, ţara lor de baştină şi să vadă în ţinuturile romîneşti o nouă patrie, mai bogată şi deci mai puţin vitregă. Acest din urmă caz a început să se ivească din ce în ce mai frecvent atunci cînd sărăcirea economică provocată de războae şi alte nenorociri, a statelor vecine coincidea cu scăderea din aceleaşi pricini a populaţiei principatelor noastre. Inadevăr, mai cu samă din secolul al XVI-lea încoace, voevozii romîni au luat, în vederea repopulării ţărilor, o serie de măsuri, dintre care cea mai des aplicată era intemeerea aşa ziselor *slobozii*, sate alcătuite din nou, pe locuri goale şi cu locuitori în principiu totdeauna străini de ţară. Toponimia romînească ne-a păstrat până astăzi amintiri şi despre o categorie şi despre cealaltă categorie de popoare străine. Nu numai atît: chiar modul cum s'au servit Romînii de numele străinilor pentru a boteza locurile cutreerate ori populate de aceştia dovedeşte o fineţe de spirit deosebită. Vom vedea mai jos, cînd vom nota diferitele nume topice de acest fel, că, în general, localităţile pe unde numai au trecut neamuri străine sînt denumite altfel decît acelea în care s'au aşezat oameni străini de ţară: acestea întrebuinţează numele poporului respectiv la plural, celelalte au acest nume deobiceiu ca atribut pe lîngă un alt cuvînt, indicator al felului localităţii, al poziţiei ei, etc.

Din cercetarea întregii nomenclaturi geografice de felul celei anunţate în titlul acestui articol am reţinut două constatări, care ni s'au părut interesante; le vom expune aici, imediat.

S'a afirmat totdeauna că poporul romin este mult mai sensibil la deosebirile de religie decît la cele de naționalitate, cînd vine în contact cu popoare străine. Toponimia pare că dovedește contrariul. Nume de localități arătînd religia locuitorilor găsim deabia două-trei: *Calvini* (Buzău), *Horlești-Catolici* (Iași) și *Prăjăști-Unguri* sau *Catolici* (Bacău)—aceste două sînt întrucîtva suspecte din cauza cuvîntului *catolic*, pe care țăranul îl întrebuințează subt forma *catolnic* sau, mai des, îl înlocuește prin sinonimul lui *papistaș;* pecînd nume topice desemnînd naționalitatea populației sînt nesfîrșit de multe. Deși această sărăcie de nume de localități privitoare la deosebirile religioase se poate explica prin aceia că dintre popoarele vecine, care au venit să se așeze la noi, numai Ungurii și Sașii erau de alt rit și deaceia cele cîteva nume de mai sus pomenesc tocmai de Catolici și Calvini, iar Turcii, singurii de altă religie decît cea creștină, nu aveau voe, conform tratatelor noastre cu Poarta, să se stabilească în țările romîne, se vede totuși că Romînul ține tot așa de bine samă de deosebirile naționale, cași de cele religioase, cînd împrejurările îi permit aceasta. Mai mult decît atît: Sensibilitatea poporului nostru față de naționalitatea locuitorilor străini de țară a fost așa de mare, încît Romînii dintr'o provincie au socotit ca fiind de alt neam pe Romînii din altă provincie: Moldovenii pe Munteni, aceștia pe Moldoveni, iar și unii și ceilalți pe Ungureni, adică pe Romînii din Ungaria.

Aproape toate popoarele știute de istorie, cu care Romînii au venit în atingere, au lăsat amintiri despre ele în felul cum au fost numite unele localități. Lipsesc doar Hunii, Avarii și altele foarte puține. Și totuși, dela un popor vecin, dintre cele mai cunoscute de Romîni, n'au rămas aproape deloc urme în toponimie: aceștia sînt Bulgarii. Zicem aproape deloc, fiindcă cele cîteva numiri topice amintitoare de Bulgari sînt neînsemnate, mai cu samă că nu există nici un sat numit cu forma de plural, *Bulgari;* și acest fel de nume interesează, cînd este vorba de sate întemeiate cu populație străină. Această constatare este cu atît mai surprinzătoare, cu cît toată lumea știe că, de fapt, se află, cu deosebire în Muntenia, numeroase sate, a căror populație a fost la început bulgărească, iar unele din ele prezintă pănă în momentul de față un pronunțat caracter bulgăresc. Weigand, în al VIII-lea Anuar, Lipsca 1901, constată numai în Muntenia propriu zisă 53 sate cu locuitori de origine bulgară. Spre a se încredința de adevărata naționalitate a lor, Weigand le-a pus întrebări cu vorbe specific bulgărești (loc. cit., pg. 248 și urm.). Aceiași experiență am făcut-o și noi, în mai mic, cu locuitorii unui cartier din Buzău, a căror înfățișare de Bulgari izbește dela început pe oricine, și care totuși sînt numiți de Romîni și ei înșiși se numesc Sîrbi. Această ultimă împrejurare explică, pentru noi, lipsa complectă de sate cu numele *Bulgari;* vrem, adică, să spunem că multe

din numeroasele sate numite *Sîrbi* au avut populație de neam bulgăresc. Cum s'a născut această confuzie, de altfel foarte veche? (Să se compare denumirea de *limbă sîrbească* dată limbii slavone, care este tocmai vechea limbă bulgară).

Cu această chestie s'a ocupat mai de curînd d. Ilie Bărbulescu în Les relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie, Iași, 1912, bine înțeles dintr'un alt punct de vedere. In pg. 176—310 d-sa susține și se silește să probeze, cu ajutorul unui bogat material de documente și informațiuni de tot soiul, că Romînii au cunoscut tot așa de bine pe Bulgari cași pe Sîrbi, iar faptul că despre Sîrbi se vorbește mult mai des trebue explicat prin relațiile mai frecvente pe care le-am avut noi cu Sîrbii. Chiar limba slavonă depe vremuri, spune d. Bărbulescu, deși e limba așa numită veche bulgărească, a fost introdusă la noi cu pronunțarea ei sîrbească. Sîrbii veniți la noi au pornit mai ales din Macedonia, a cărei populație slavă este socotită ca sîrbească de către înșiși Slavii acelei provincii. Cu ajutorul datelor istorice d. Bărbulescu arată pentruce relațiile Romînilor cu Sîrbii au trebuit să fie mai strînse: mărirea puterii sîrbești în paguba celei bulgărești a adus odată cu supremația politică și pe cea culturală. Din cercetările d-lui Bărbulescu reținem aceste două rezultate interesante pentru noi: 1) că cu Sîrbii am întreținut legături mult mai intime decît cu Bulgarii; 2) că populația slavă balcanică, așezată la noi, își avea originea mai ales în Macedonia. Din 1) trebue să scoatem încheerea că Sîrbii au fost mai cunoscuți Romînilor și deaceia satele numite *Sîrbi* sînt foarte numeroase, pecînd numele *Bulgari* lipsește cu totul. Nu urmează însă că toate satele *Sîrbi* au avut populație sîrbească, căci este imposibil de admis că—oricare ar fi fost împrejurările—au venit la noi numai Sîrbi și deloc Bulgari, mai ales că această presupunere contrazice în chip flagrant *faptul* existenței Bulgarilor în Romînia. Romînii cunoșteau mai bine pe Sîrbi și dădeau acest nume tuturor Slavilor veniți de peste Dunăre; doar poporul nostru n'avea putința de a distinge adevărata lor naționalitate. Cu ajutorul constatării 2) (vezi mai sus) ne explicăm pentruce Bulgarii dela noi nu numai se lasă numiți, dar ei înșiși se numesc Sîrbi. Populația slavă din Macedonia nu are un caracter național bine definit, cum spune d. Bărbulescu. Limba ei se apropie și de cea bulgară și de cea sîrbă; deaceia poate fi considerată ca un idiom slav aparte. Dar din cauză că această populație se numea și se numește sîrbă—datorită puterii sîrbești de odinioară—, înțelegem pentruce chiar acei Slavi macedoneni, așa de asemănători Bulgarilor, se numesc Sîrbi.

Confuzii de felul acesta au comis totdeauna popoarele: au dat numele unui trib întregului popor căruia aparținea tribul. Să se compare, depildă, germ. *Welsch*=romanic, în special italian, provenit din *Volcae*, numele unui trib celtic din Gallia

Narbonensis; sau fr. *Allemand*=german din *Alemanni*, trib germanic, şi altele (vezi H. Hirt, Die Indogermanen, Strassburg, 1905, pg. 610).

Am spus în treacăt că numele de localităţi romîneşti provenite dela nume de popoare sînt de două categorii: unele amintesc numai despre trecerea prin acel loc a neamului respectiv, altele, despre aşezarea acestuia. Cele din urmă întrebuinţează numele poporului străin subt forma lui de plural şi stau singure ori ca determinative pelîngă un alt nume. Acest ultim caz se întîmplă atunci, cînd lîngă un sat cu populaţie romînească băştinaşă s'a întemeiat un altul cu populaţie străină, care însă a păstrat numele celui vecin; dintre cele două sate cu acelaşi nume primul are ca determinativ cuvintele *Pămînteni* sau *Romîni* in Muntenia şi *Moldoveni* în Moldova, al doilea are ca determinativ numele populaţiei străine. De exemplu: *Băleni-Romîni* alături de *Băleni-Sîrbi*; *Dobrovăţul-Moldoveni* alături de *Dobrovăţul-Ruşi*.

Vom înşira acum nume topice de toate categoriile pomenite aici; pe cele rari şi prin aceasta mai interesante le vom nota în întregime, cu arătarea judeţului unde sînt situate; pe celelalte, numai în parte şi fără indicarea aşezării lor geografice. Le luăm după Marele Dicţionar Geografic al Romîniei, 5 volume, Bucureşti, 1898—1902

Arbănaşi (Buzău, Tecuciu); *Arnăutul* (Vasluiu), *Fîntîna Arnăutului* (Dorohoiu), *Movila Arnăutului* (Constanţa): *Arbănaş* şi *Arnăut* sînt sinonime cu neologismul *Albanez*.

Armeanul (Vîlcea), *Armeneasca* (Covurluiu), *Iazul* şi *Platoul Armenilor* (Vasluiu), *Odaia Armenilor* (R.-Sărat), *Rădiul Armîneanului* (Dorohoiu). - Forma *Armînean* trebue socotită ca o contaminaţie între rom. *Armean* şi rus. (adică rutenescul) *Armianin* 'Armenier'.

Baranca (Dorohoiu, Romanaţi), *Baranga* (Ialomiţa), *Barangi* (Argeş): despre acest nume vezi A. Philippide Barangii în istoria Romînilor şi în limba romînă, „Viaţa Romînească", anul XI, vol. XL, pg. 214 şi urm.

Bulgarul, Iazul Bulgarului, La Podul Bulgarului, Puţul Bulgarului, Valea dela Podul Bulgarului, Bulgăreasca, Bulgăriia, La Bulgărie: acestea sînt toate numele topice privitoare la Bulgari; nici unul nu ne arată *populaţie* bulgărească.

Cazaca (Buzău), *Cazaci* (Dîmboviţa, Neamţu, Olt), *Movila Cazacilor* (Buzău, Dolj, Tulcea), *Cazacul* (Botoşani, Ialomiţa, Iaşi, Prahova), *Gîrla Cazacului* (Tulcea), *Măgura Cazacului* (Vlaşca), *Poiana Cazacului* (Olt), *Vâlceaua Cazacului* (Vîlcea).

Cerchezele (Mehedinţi), *Cerchezoaia* (Iaşi, Ilfov), *Cerchezul* (Dorohoiu, Iaşi), *Dealul* şi *Valea Cerchezului* (Buzău), *Slava cerchezească* (Tulcea).

Comana (Buzău, Vlaşca), *Comanca* (Romanaţi, Vîlcea), *Cîmpia Comancei* (Teleorman), *Valea Comancei* (Olt), *Comani* (Dolj, Olt), *Comanul* (Bacău, Neamţu, Vîlcea); apoi derivate, ca *Comăneanca, Comăneanul, Comăneasa, Comănească, Comăneşti* în diferite judeţe. Măcar că nimeni nu se îndoeşte de originea populară a acestor nume, amintim totuşi că înlocuirea peste tot a lui *u* neaccentuat din varianta cultă *Cuman* prin *o* în toponimie este un argument hotărîtor în sprijinul vechimii numelor notate aici.

Măgura Dacilor sau *Tătarilor* (Dolj): cuvîntul *Daci* ni se pare suspect, pentrucă este greu de admis ca Romînii să fi păstrat amintiri despre Daci, fie şi numai numele lor. Credem că acest nume are o origine nouă şi, prin urmare, nepopulară.

Gepizi şi *Cimitirul Gepizilor* (Olt): suspecte pentru acelaşi motiv ca precedentul.

Gota (Olt), *Gotul* (Suceava): bănuiala exprimată subt numele *Măgura Dacilor* ni se pare întemeiată şi aici. Afară de asta, nediftongarea lui *o* accentuat din numele *Gota* întăreşte părerea că avem a face cu denumiri de invenţiune cultă.

Greaca, Greci, Dealul-, Gîrla-, Valea-, etc. *Grecilor, Grecul, Lacul-, Mărăcinii-, Pîrîul-*, etc. *Grecului*: foarte dese în toată ţara.

Huţani (Botoşani), *Huţanul* (Dorohoiu), *Dealul Huţanului* (Tecuciu), *Lunca Huţanilor* (Dorohoiu): *Huţanii* sau *Huţulii* sînt un neam de oameni de origine cumanică, dar rutenizaţi astăzi; locuiesc în aşa numita Pocuţie şi ceva mai la sud. În port, obiceiuri şi limbă ei prezintă multe asemănări cu Romînii. (Vezi studiul lui Kaluźniacki: Rumunisches im Rutenischen und Polnischen, publicat în Wanderungen der Rumunen ale lui Miklosich).

Jidanul (Iaşi), *Gîrla Jidanului* (Tulcea), *Pîrîul Jidanului* (Neamţu); apoi *Ovreiul* (Ialomiţa), *Măgura Ovreiului* (Dolj), *Piscul Ovreiului* (Olt).—Din punct de vedere al formei lor tot aici aparţin şi următoarele: *Jidava* (Muscel), *Jidova* (Buzău), *Jidovi* (Mehedinţi), *Jidovele* (Gorj), *Movila Jidovilor* (Romanaţi), *Jidovina* (Dorohoiu, Fălciu, Mehedinţi, Neamţu), *Piatra Jidovului* (R.-Sărat), *Vâlceaua Jidovului* (Teleorman). Din explicaţiile date de autorii Dicţionarului subt *Movila Jidovilor* rezultă că acest nume desemnează pe *Cazari*, un popor mongolic, dar de religie mozaică, mai sălbatic decît Hunii; stăpînirea lor se întindea prin veacul al VII-lea până în Panonia. Religia şi sălbătăcia lor au făcut pe Romîni să-i confunde pedeoparte cu Evreii (=Jidovii), iar pedealtăparte să păstreze până astăzi (în Muntenia, depildă) cuvîntul *jidov* cu înţelesul de 'uriaş din timpurile vechi'.

Leahul (Botoşani, Dorohoiu), *Piscul Leşilor* (Vlaşca). Numele *Leşi* lipseşte, deşi ar fi trebuit să-l întîlnim, pentru motivul că locuitorii veniţi din Polonia şi aşezaţi la noi erau, foarte probabil, de alt neam, nu Poloni, care, ca stăpîni în ţara lor, trăiau relativ bine şi nu erau nevoiţi s'o părăsească.

Lipovanul (Botoşani), *Iazul Lipovanului* (Dorohoiu), *Lipo-*

veni (Botoşani, Ialomiţa, Neamţu), *Gîrla Lipovenilor* (Tulcea) *Schitul lipovenesc* (Neamţu).

Liteni (Iaşi, Suceava), *Liveni* (Dorohoiu): ambele nume înseamnă *Lituanieni*.

Moldoveanul (Muşcel, R.-Sărat), *Moldoveni* (Buzău, Ialomiţa, Romanaţi); şi în Putna: *Mîndreşti-Moldoveni* (alături de *Mîndreşti-Petreşti*); acest nume datează, probabil, depe vremea cînd judeţul Putna aparţinea Munteniei.

Munteanul, Dealul Munteanului, Munteni: toate în Moldova; cel din urmă foarte des ca nume de sat. Intîlnim totuşi acest nume şi în judeţele Dolj, Ialomiţa, Mehedinţi, unde însă insemnarea lui este desigur aceia de ,oameni dela munte'; înadevăr, satul din Ialomiţa este numit complect *Munteni-Buzău*, fiindcă locuitorii lui sînt veniţi din munţii Buzăului.

Neamţul, Cetatea-, Dealul-, Iazul-, etc. *Neamţului, Nemţi, Dealul-, Măgura-*, etc. *Nemţilor*, apoi derivate, ca *Nemţeni, Nemţeşti, Nemţişorul*, etc: răspîndite în toate judeţele.

Olteanca, Olteanul, Olteneşti, Olteni, Olteniţa, Oltenicioara: în toată ţara, şi în Oltenia, unde, bineînţeles, acest nume înseamnă ,locuitori (veniţi) de pe lîngă Olt'.

Peceneaga (Brăila, Buzău), *Picineaga* (Tulcea), *Picineagul* (Muşcel).—Dela *Uzi*, un trib al Pecenegilor, ne-au rămas: *Oituzul* (Bacău, Putna), *Uzul* şi *Poiana Uzului* (Bacău).

Podoleni (Fălciu, Neamţu, Tecuciu): locuitori veniţi din Podolia.

Rusca, Rusciori, Ruseni, Rusul, Măgura-, Pîrîul-, etc. *Rusului, Ruşi*, acesta singur sau cu alte nume ca determinative, de ex: *Ruşi-Bojica, R.-Ciomortanul, R.-lui Asan*, ori el însuşi ca determinativ pelîngă alte nume, depildă: *Dobrovăţul-Ruşi* (spre deosebire de *Dobrovăţul-Moldoveni*).—Unele sate sînt numite *Ruşi* sau *Roşiori*: ultimul nume trebue socotit ca un diminutiv al celui dintîiu, pentrucă altfel nu ne putem explica această îndoită numire; pelîngă asta, diminutivele sînt foarte obişnuite în toponimie. *O* în loc de *u* se explică uşor, din pricina lipsei de accent; la această modificare a contribuit şi analogia cuvîntului *roşior* (diminut. adj. *roş*), cu care s'a şi confundat numele nostru.—Tot aici aparţine numele *Bîlca Muscalilor* (Suceava).

Sasa (Roman), *Sasca* (Suceava), *Sasova* (Vasluiu), *Sasul* (Brăila, Muşcel, Putna), *Săseni* (Buzău, Covurluiu), *Seseni* (Gorj), *Poiana Sasului* (Roman), *Valea Sasului* (Argeş), *Biserica săsească*, (Dorohoiu, Suceava), *Raiul Saşilor* (Prahova).—Pentru primele trei nume să se compare n. top. sîrb. *Sase*, rut. *Saska, Sasôv* (Miklosich, Slavische Ortsnamen aus Appellativen, Wien, 1872, subt *sasinŭ*).

Schiaua (Brăila, Prahova), *Scheia* (Roman, Vasluiu), *Scheiul* (Argeş, Buzău, Dîmboviţa), *Şcheia* (Roman), *Şcheuleţul* (Roman), *Valea Scheilor* (Buzău): toate aceste nume provin din diferite forme ale cuvîntului mediolatin *Sclavus* ,slav', rezultat

din *Slavus* prin contaminaţie, provocată atît de asemănarea formei, cît şi de aceia a înţelesului, cu *sclavus* ,rob'.—La Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch găsim *Şchiau*, pl. *Şchei* (în limba literară veche, sec. XVI şi XVII) ,Bulgare'.

Secuia (Vasluiu), *Secuiul* (Dolj), *Săcuieni* (Bacău, Dîmboviţa, Roman, Suceava), *Săcuianca* (Prahova), *Grui ul Săcuiului* (Bacău), *Neagra Săcuilor* (Suceava), *Piciorul Săcuilor* (Suceava), *Piatra Săcuiului* (Putna).

Sîrbeşti, Grădina Sîrbului şi, mai ales, *Sîrbi*: foarte numeroase în toată ţara. Cel din urmă se găseşte numai ca nume de sat, fie singur, fie ca atribut pelîngă alt nume; depildă: *Brebeni-Sîrbi, Iepureşti-Sîrbi, Leurdeni-Sîrbi*, etc., pentru a se deosebi de satele vecine, numite tot *Brebeni, Iepureşti*, etc., dar cu determinativul *Romîni* sau *Pămînteni*.

Tătarca, Tătarul, Tătărăi, Tătăroaica, Tătăruşi, Tătăruşul, Băile Tătarilor, Drumul Tătarilor, Mormîntul Tătarului, Movilele tătăreşti, Beciul tătăresc; apoi derivate, precum *Tătărani, Tătăranul, Tătărăni, Tătărăşani, Tătărăşti*: foarte multe în toate ţinuturile.—Tot aici *Nohai* (Buzău), dela tribul tătăresc, Nohaii.

Turcul Baita-, Bordeiul-, Cotul-, Fîntîna-, etc. *Turcului, Piscul* şi *Poiana Turcilor* şi derivate, ca: *Turceni, Turceşti, Turcina, Turcineşti, Turcoaia, Turculeşti, Turculeţul*, răspîndite în ţara intreagă.—Tot aici este locul următoarelor nume: *Dealul-, Muchea-, Valea-* şi *Vîrful Lazului*, pentrucă *Lajii* au fost nişte negustori turci, originari din Trapezunt, pe care Poarta otomană îi însărcinase pe vremuri cu cumpărarea cerealelor din Principate. Despre felul neomenos al purtării acestor negustori, foşti ieniceri, ne informează d. Radu Rosetti în Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova, Bucureşti, 1907, pg. 327 şi 393.—Însfîrşit, despre Turci amintesc şi numele: *Odaia Paşei* (Brăila), *Spahiile* (Gorj), *Vizireni* şi *Vizirul* (Brăila), *Vizureni* (Tutova), *Vizureşti* (Dîmboviţa, Tecuciu).

Ţiganca, Ţigani, Ţiganul, Ţigănaşi, Ţigănaşul, Ţigănila, Grindul Ţiganilor şi derivatul *Ţigăneşti*.—Sinonime cu acestea sînt următoarele, care vorbesc despre meserii ţigăneşti: *Lingurari, Rudari, Ursari, Zlătari*. Deasemenea vom aşeza tot aici numele *Roma* (Buzău, Prahova), *Romani* (Vîlcea), *Romanul* (Gorj), pentru două motive: 1) Subt numele *Roma* (Prahova) autorii Dicţionarului ne spun că prin partea locului există o tradiţie, după care foştii stăpînitori ai ţinutului aceluia, Tătarii, au fost alungaţi de Romani, nişte oameni foarte răi, care apoi s'au aşezat în locul celor izgoniţi; aceşti Romani nu sînt decît Ţiganii lăieţi, care şi astăzi îşi dau numele de Romani sau Rîmi. 2) O parte a comunei rurale *Romani* (Vîlcea) purta mai demult numele *Dezrobiţi*, probă că locuitorii acestui sat sînt foşti robi ţigani.

Ungureni: foarte multe în toată țara, fie singur, fie ca atribut pe lîngă alte nume (vezi cele spuse sub *Sîrbi*).

Ungurașul, Ungurei, Ungureiul, Ungureți, Unguriul, Unguroaia, Arșița Ungurului, Brătășanca Ungurului, Corni-Unguri, Mărgineni-Unguri, Prăjăști-Unguri sau *Catolici*: în diferite județe.—Aceiași însemnare o are numele *Boangherul* (R.-Sărat), căci *boangher* este o poreclă pentru Unguri.

Vlașca (județul cunoscut din Muntenia), *Vlășcuța din deal* și *Vlășcuța din vale* (ambele în Argeș), apoi *Voloseni* (Fălciu) și *Voloșcani* (Putna): aceste nume sînt foarte interesante prin faptul că ele au fost date unor localități din Romînia de către o populație străină de țară, anume slavă; Slavii ne numesc pe noi astfel (să se compare *vlahъ* (vbulg.), *vlah* (vsîrb), ‚romanus, vlahus, pastor', *vlahъ* (bulg.) ‚valaque', *vla'ki* (bulg.) ‚valaque, roumain', *volohъ* (rus) ‚Walache', *volo'kii* (rus.) ‚walachisch', etc.). Ele ne arată cît de răspîndită a fost în trecut populația slavă prin țările noastre.

Cetatea Zaporojenilor (Tulcea): această numire topică ne aduce aminte de vestiții Cazaci zaporojeni.

I. Iordan

Cronica politică

Cu prilejul unei noui cărți asupra Dunării *

De regimul Dunării este condiționată existența și propășirea Statului romîn—adevăr care trebue spus mereu mai ales astăzi cînd se hotărăște la Paris *statutul* definitiv al marelui fluviu, la gurele căruia străjuim. Istoricul *Chestiunii Dunării* stă în strînsă legătură cu istoria frămîntărilor politice—întâiu a Principatelor romîne și apoi a statului romînesc modern:—în mare parte această chestiune a determinat tendințele și alianțele lui politice externe, până în momentul izbucnirii Marelui Războiu din vara anului 1914.

La 1829, prin tratatul dela Adrianopol, Dunărea s'a deschis comerțului internațional și prin aceasta Principatele Romîne—grînare neprețuite pentru Anglia în special—au interes ca regimul dunărean să fie cît mai liber pentru corăbiile care acostau în porturile Galați și Brăila. Cu desvoltarea exportului romînesc crește și interesul nostru la *siguranța, libertatea* și *adîncimea* Dunării.**

În fața intereselor romînești—care coincidau cu interesele generale europene—se ridicau obstacole puternice de către Rusia și Austria, care amîndouă nu puteau privi cu ochi buni cum cele două Principate dunărene tindeau să intre în rîndul statelor civilizate, în detrimentul aspirațiunilor lor politice din sud-estul Europei. Austria—caracterizată printr'o politică de *acaparare*—căuta să aibă o influență precumpănitoare asupra întregii Dunăre din care cauză a făcut gre-

* Dr. Gr. Antipa, Dunărea și Problemele ei Științifice, Economice și Politice, București, Librăriile „Cartea Romînească" și Pavel Suru, 1921, Prețul 12 lei.

** După Pacea dela Adrianopol se poate spune că chestiunea raporturilor de proprietate la noi, ia un caracter *acut*. Până atunci proprietatea asupra pămîntului se confundă cu drepturile personale ale proprietarilor *(stăpînitori de sate)* asupra locuitorilor depe moșii. Dreptul de proprietate s'a obiectivat în pămînt odată cu deschiderea Dunării și a adîncirii ei. Proprietatea devine scumpă și dorită de săteni—cultivatorii lui atunci cînd s'a urcat prețul grînelor în urma îmbunătățirei mijloacelor de transport—care în principal a fost Dunărea.

șeli mari și anume dînd mînă liberă Rusiei în Deltă, sprijinind scoaterea brațului Chiliei de subt jurisdicțiunea Comisiunii Europene. Rusia—în drumul ei de expansiune *spre sud* pentru a ajunge la Constantinopol—avea tot interesul ca să înăbușe cele două Principate romîne la stăpînirea cărora rîvnea, și astfel vedem cum încearcă să pună piedici navigabilității Dunării. Spre norocul nostru Anglia—care se aproviziona cu cereale din Principate—a stat în calea tendințelor înăbușitoare rusești. Diversitatea de interese dintre aceste două mari puteri colorează regimul Dunării, ducînd la instituirea *Comisiunei Europene* subt jurisdicțiunea căreia a fost pusă *Dunărea Maritimă* (dela Sulina la Brăila).

La Congresul din Berlin, Principele Gorciaçof, la întîmpinările pe care i le făcea Austria în privința Basarabiei, zicea:

„Basarabia este a mea; o iau înapoi; în privința Dunării, luați-vă toate garanțiile, iată condeiul!" Și Austria și-a înscris în tratat orice a voit în privința Dunării. Baronul Heymerle singur a redijat art. 44 din tratat care se referă la chestiunea Dunării *. Dar nesinceră era și Rusia cînd zicea că nu o interesează Dunărea—căci a venit mai tîrziu cu *chestiunea Stari-Stambul* prin care căuta să ne scoată dela Gura Chiliei, singura care ne-o dăduse tratatul dela Berlin,—precum tot atît de perfidă era Austria, „asigurată" la Dunăre de către Heymerle, care după trei ani de zile după încheerea tratatului dela Berlin, vine cu cunoscuta propunere *Barrère* **. Iar în 1918, cînd în Palatul dela Cotroceni se trata o *pace austriacă*, chestiunea Dunării preocupa în principal pe delegații monarhiei Austro-Ungariei. Primele tratări dela București sînt caracterizate prin întrebarea pusă de către împuterniciții foastei monarhii vecine: *Dar cu Dunărea ce facem?* Și cu toate luptele grele duse de către diplomații noștri de atunci, în fruntea cărora se găsea însuși Primul-Ministru,*** om politic crescut la școala Regelui Carol, fundatorul dinastiei romîne ** *, Austria—învingătoare de o clipă—ne-a smuls concesionarea porturilor Dunării pentru 30 de ani, cu drept de prelungire și a căutat ca prin surprindere să pună mîna pe flota noastră comercială, care n'a fost salvată decît prin concursul Germaniei.—Ne putem oare închipui ce soartă ar fi așteptat-o pe mica Romînie în ipoteza unei *păci rusești?* Și să nu uităm că la 1916 ca și la 1877 eram aliații colosului dela Nord—pretendentul strîmtorilor și a Constantinopolului—care își ridicase armatele în numele civilizației... Ce limbaj ar fi ținut oare d. Stürmer—primul sfetnic al lui Nicolaie al II-lea?... „Dunărea este a mea... în privința Ardealului..."

La *Versailles*... în 1919... Austria și Rusia sînt zdrobite. Romînia care a sîngerat atît de mult în Marele Războiu, intră în categoria stat lor cu *interese limitate*. Și cu toată lipsa celor doi dușmani de moarte ai Romîniei—s'a încercat ca să se *limiteze* cît mai mult drepturile noastre incontestabile cu privire la Dunăre. Se pare că spiritul de dreptate și bunul simț a învins în parte la masa verde unde s'a întrunit *Comisiunea internațională* creată de art. 347 (Tratatul din Versailles) pentru a stabili *statutul definitiv* al Dunării. Totuși unele state—cu toată internaționalizarea Dunării—și-au rezervat oarecare privilegii asupra acestui fluviu, pe care de bună seamă le vor întrebuința în anumite momente de *crize politice* și *diplomatice* cu titlu de compensațiune—fapt curent în istoria diplomatică și de care a uzat pentru prima oară *Franța* la 1883 *.

* M. Kogălniceanu. Discurs rostit la Iași în ziua de 25 Martie 1883, pag. 74, Iași, Tip. Națională, str. V. Alexandri.

** *Propunerea Barrère:* 1) Austria să fie primită ca stat țărmurean pe o întindere a Dunării unde dînsa n'avea nici un palmac de țărm, 2) Comisiunea Europeană să se transforme în *Comisiune mixtă*, 3) Președenția Comisiunii mixte să fie dată Austriei.

*** D. Al. Marghiloman.

**** Regele Carol I a fost *Romînul* care a înțeles cel mai bine importanța Dunării pentru statul romînesc. Ca răspuns la sfatul ce i s'a dat „de a nu accepta coroana unui stat fără viitor", El a pus linia pe hartă și arătînd Dunărea și mersul ei—ca formînd linia cea mai dreaptă dintre Europa și Indii—a răspuns că acestei țări îi este rezervat un mare rol în comerțul mondial.

Dar chestiunea Dunării nu-i numai o chestiune politică, ea este o chestiune de geografie economică, fizică și comercială. Și d. dr. Gr. Antipa, care a tratat așa de limpede și frumos chestiunea politică, ne conduce pe aceste noi cărări, cu aceiași dibăcie și competință. „Proecțiunea de lumină", pe care o aruncă autorul acestei lucrări asupra problemelor principale ale Dunării,—ne arată cîtă măreție și ce bogăție însamnă acest fluviu, sfînt și blagoslovit, pentru statul romînesc mărit și unitar. Dunărea ne ține în contact cu popoarele civilizate din apusul și centrul Europei și ne deschide calea largă a mării, prin care trimetem produsele solului și subsolului nostru. Astfel Dunărea *devine o mare cale mondială*, la desvoltarea și păstrarea căreia trebue să luptăm mereu, ea fiind nu numai o chestiune de *demnitate națională*, ci și de *existență* și de *desvoltare* economică.

Dunărea romînească reprezintă o treime din lungimea ei totală (955 km.), jumătate din lungimea ei navigabilă și 36 la sută din suprafața totală a basinului ei. Se caracterizează printr'o largă *zonă inundabilă* (1 mil. Ha.) care zonă îndeplinește rolul unei supape de siguranță a fluviului în timpul creșterilor mari de apă.

Delta este partea cea mai tînără a Dunării formată din brațele: *Chilia, Tulcea, Sf. Gheorghe, Dunavățul*. Ceiace caracterizează Delta, deosebindu-se mult de Dunărea inferioară sînt cele trei mari insule: *Letea, Sf. Gheorghe* și *Dranovul* cu nenumărate bălți adînci acoperite cu stuf. Intreaga Deltă are aparența unei imense mări de stuf verde, în care se văd sclipind ca niște oglinzi uriașe, frumoasele ei lacuri. Delta are o suprafață de 430.000 Ha. din care 379.000 o formează bălțile cu stufăriile. Chestiunea *genezei* și *evoluțiunii Deltei Dunării*, este una din cele mai importante probleme științifice, pe care a tratat-o d. Antipa în lucrarea *Problemele științifice și economice ale Deltei Dunării*. S'a crezut mult timp că Delta este o imensă mlaștină în care se găsesc nenumărate bălți și gîrle. D-rul Antipa a dovedit că nu-i decît o baltă mare, adîncă de doi metri subt nivelul mării, împărțită într'o serie de basinuri prin grindurele ce-o străbat și deasupra căreia plutește *plaurul* cu vegetația lui bogată ce crește pe el. Părțile neacoperite (cam 108.000 Ha.) formează bălțile, sahalele, gîrlele care se văd sclipind ca niște ochiuri luminoase în această pădure de stuf (pg. 64-65).

Dunărea deschide un cîmp larg de activitate învățaților și oamenilor practici. Principalele probleme care se leagă de Dunăre sînt:

1) *Pescăriile*, care-s unice în Europa prin variație și bogăție.

* Delegatul francez din Comisiunea Europeană, în ședințele Comisiunii Europene, vota după indicațiunile delegatului rus. El întreba ostentativ pe delegatul rus cum să voteze.

2) *Valorificarea terenurilor din zona inundabilă a Dunării.* Bălțile împreună cu fluviul formează un tot organic condiționîndu-se în mod reciproc. De aceia să nu comitem greșala făcută de Unguri în regiunea Tisei, unde au îndiguit apa, transformînd bălțile în niște mlașteni improductive.

3) *Valorificarea stufăriilor, a plantelor acuatice și a pădurilor de baltă.*

4) *Problemele utilizării Dunării pentru irigații și ca izvor de energie.*

Problema îmbunătățirii condițiunilor noastre agricole se confundă cu problema irigațiilor,

Dunărea mai poate fi și un excelent *generator de energie.*

Prof. Ing. *Ant. Smrcek Arno,* delegatul guvernului Ceho-Slovac la Comisiunea interaliată a Dunării, spune că la Porțile de Fer s'ar căpăta o forță hidraulică anuală de 500.000 H. P., care transformată în electricitate poate alimenta toată Romînia (*Le Danube international,* No. 2, Mai, 1902, pg. 3).

Dunărea are o importanță capitală pentru poporul nostru prin aceia că-i pune la dispoziție cea mai importantă cale naturală de navigație. Adună mărfuri din occidentul și centrul Europei, pe care le duce spre Marea Neagră, iar noi trimetem tot pe acest drum cam 86 la sută din totalul exportului. Instrument de transport al produselor noastre, cale pe care se dezvoltă un mare comerț de transit, Dunărea este chemată să contribue în cea mai mare măsură la dezvoltarea noastră comercială și industrială. Însă această minunată cale naturală n'a putut ajunge la o dezvoltare atît de importantă și în raport direct cu fireasca ei menire—un rol mondial—din cauza a două categorii de obstacole:

1) *Obstacole naturale* și 2) *Obstacole politice.*

1) Obstacolele naturale sînt: 1) Barele de nisip dela guri care cresc mereu, 2) Bancurile mișcătoare din albie, 3) Stîncile dela Porțile de Fier care fac ca adîncimea navigabilă să fie deabia de 1,60 m. sec. 4) Variațiuni în adîncime, din care cauză un șlep de 650 tone poate merge numai până la Regensburg, iar la Brăila nu pot veni vase mai mari de 10,000 tone.

De aceia este nevoe ca statele riverane să lucreze de comun acord și să îndepărteze aceste obstacole naturale care împedică navigația pe fluviu și scumpesc transportul fluvial. Pe lîngă regulări de curs și lucrări de adîncime, mai trebuesc făcute și deschideri de canale și să se lege Dunărea de Rin, Oder, Elba și chiar cu Vistula, stabilindu-se legături cu basinele de cărbuni din Silezia, Polonia și Țările Renane. Fiind o circulație mai vie pe Dunăre, taxele de transport mai scăzute, se va putea concura cu transportul maritim care-i de trei ori mai lung, însă cu 40 la sută mai eftin. După calculele lui *Rosemeyer,* dacă Dunărea dela Severin în sus ar avea o adîncime uniformă de 2 m. și un canal comod între Dunăre și Main, prin care să circule șlepuri de 650 tone, transportul între Giurgiu și Colonia ar costa (prețurile din 1914): pe cale maritimă 14 mărci pe tonă în 33 de zile și 9.50 Mk. pe tonă în 24 zile pe Dunăre.

2) *Obstacolele politice.* Bazinul Dunării este repartizat între unsprezece state: Elveția (o pătrime la sută), Baden, Würtenberg, Hohenzollern, Bavaria, Austria, Ceho-Slovacia, Jugo-Slovacia, Ungaria, Bulgaria și Romînia. Mai toate au dus o politică cu totul *particularistă* în dauna intereselor generale. Dacă Bavaria și statele de sud ale Germaniei au dus o politică sinceră și în armonie cu interesele generale, statele de nord subt inspirația și influența Imperiului German au pus cele mai multe obstacole la desvoltarea Dunării, căutînd astfel să favorizeze traficul porturilor din Marea Nordului și Baltică.

Austria a fost condusă de tradiționala ei *politică de acaparare* despre care am vorbit la începutul acestei cronici.

Ungaria a dus o politică *de păcăleală* taxînd mărfurile noastre mai scump.

Serbia și *Bulgaria* n'au înțeles niciodată importanța Dunării din punctul de vedere economic general și de aceia au dus, nu numai o politică de *indiferență,* ci și agresivă față de strădănuințele romînești de a o face accesibilă marelui comerț. Singură Romînia a dus o politică sinceră pentru a apăra libertatea navigațiunii și a comerțului pe Dunăre.

La *Gurile Dunării*—pentru care s'a înființat Comisiunea Europeană—Romînia a avut de luptat cu un adversar și mai periculos: *Rusia.* Însă aici am fost sprijiniți de Germania, Anglia și Italia,—Franța fiind totdeauna alături cu aliata ei Rusia.

D. Antipa se ocupă și de *Regimul Dunării în urma Tratatului dela Paris,* dovedind—cu multă durere—că am fost foarte slab reprezentați de către oameni absolut nepregătiți în această grea și complexă chestiune.

Cere un regim *civilizat* pentru Dunăre și nu de robire, iar Romînia să ducă o politică *ofensivă și constructivă.* Pledează pentru desființarea Comisiunii Europene dela Gurile Dunării, ca nemai avînd niciun *interes* dăinuirea ei, Romînia fiind un stat mare și puternic și deci în stare de a apăra și face lucrările necesare din Deltă, iar pericolul rusesc fiind îndepărtat prin realipirea Basarabiei la Patria mamă.

Opera d-lui Gr. Antipa este scrisă într'un stil cald, limpede și colorat. D. dr. Antipa este dintre puținii cunoscători ai Dunării, privită în totalitatea problemelor ei. A scris asupra acestui *fluviu sfînt* mai bine de 30 de publicațiuni și de sigur că savantul academician romîn era indicat să fie consultat acum cînd la Paris se stabilește pentru multă vreme regimul dunărean.

Politicianismul nenorocit a făcut ca țara să fie lipsită de luminile și patriotismul sincer al d-rului Antipa. Cînd la 1918 țara noastră se găsea subt călcîiul dușmanului învingător, d-rul Antipa a luptat fără preget în Comisiunile economice contra tendințelor de acaparare și subjugare economică ale acelora ce ne impuneau o dureroasă pace. Și autorul acestei cronici știe că d-rul Antipa cu sîngele lui semna și parafa Convențiunile economice ale Tratatului dela București din primăvara anului 1918...

Dr. N. Ionescu-Rîmniceanu

CRONICA VESELĂ

Vara la țară

D-lui C. Nottara

Locuința mea de véră
E la țéră...
Acolo era să mor
De urît și de 'ntristare,
Beat de soare
Și pîrlit îngrozitor!

Acolo, cînd n'are treabă,
Orice babă
Este medic comunal!
Viața ce aci palpită
E lipsită
De confort occidental!

Nu există berărie
Nici regie.
Doar un hoț de cîrciumar
Care are marfă proastă
Și-o nevastă
Ce se ține c'un jandar'.

Cînd te duci pe drumul mare
La plimbare,
Este praf de nu te vezi:
Trec, mișcînd domol din coadă,
Spre livadă
Ale satului cirezi.

Și te poartă sub escortă
O cohortă
De țînțari subțiri în glas,
Inzestrați la cap c'o sculă
Minusculă,
Cu pretenție de nas...

Cînd se ia cîte-o măsură,
Lumea 'njură
Pe agentul sanitar
Și-l întreabă fără noimă:
— Ce-ai cu noi, mă?
Pentru ce să dăm cu var?...

Ale satului mari fete
Fără ghete
Ies la garduri pe 'nserat...
(Am văzut aci 'ntr-o noapte
Niște fapte
Care m'au scandalizat!)

Lîngă foc, o babă surdă
Și absurdă
Spune, ca și alte dăți,
Tot povestea cu Ileana
Cosînzeana,
Plină de banalități;

Spune şi-o cimilitură
Cam obscură,
Intr'un stil întortochiat, —
Ca o strofă mai slăbuţă
De Bucuţă,
Cînd e foarte inspirat.

Doarme-apoi adînc comuna...
Numai luna
Galbenă ca un bostan
Ese, mare şi rurală,
La iveală
Dintr'o margine de lan.

Cînd şi cînd, un cîne urlă
Ca din surlă...
Carul Mare s'a oprit
Suspendat, ca un macabru
Candelabru,
Peste satul adormit...

Dar în zori încep cocoşii,
Păcătoşii,
Ca să facă iar scandal, —
Să te saturi de viaţa
Şi dulceaţa
Timpului patriarhal!

D'aia zic eu, prin urmare,
Vorbă mare
Că de-acuma, să mă tai,
Nu-mi mai trebue-altă cură
In natură,
Să mă duceţi cu alai!

Meargă-astmaticii la ţară
Ca să piară
De căldură şi de praf!
Mie daţi-mi străzi pavate,
Animate,—
Daţi-mi cinematograf!

Ca un fluture pe floare,
La rigoare,
Poţi să mori la cinemà...
Nu mai vreau ţărănci naive,
Primitive...
Mie daţi-mi altceva!

Daţi-*mi*, daţi-*mi*, strada 'ngustă
Unde gustă
Omul viaţa mai din plin,
Cu trăsuri, femei cochete
Şi cu fete
Incălţate cel puţin!

Şi sfîrşiţi cu valea verde,
Unde 'şi pierde
Omul viaţa la aman!
Nu vreau basme azurate
Şi 'nstelate...
Vreau covoare d'Ispahan!

G. T.

Strâoanii – Tupilaţi, 15 August

Recenzii

C. Hogaş, *In munţii Neamţului*, Edit. „Viaţa Romînească", Iaşi, 1921, Preţul 15 lei.

Dăm loc aici celor „Citeva Cuvinte" cu care d. Mihail Sadoveanu însoţeşte noua ediţie a primului volum din opera mult talentatului C. Hogaş:

„Cuconu' Calistrat", bătrînul şi jovialul nostru prieten, acest mare şi necunoscut încă artist, a dus o viaţă sănătoasă şi cumpănită între orele lui de clas şi minunatele-i escursii în munţi. Adăpostit ca sub un cort de pălăria-i calabreză, c'o romantică pelerină aruncată neglijent pe-un umăr, trecu nepăsător pe cărările vieţii, frumos şi pitoresc în uriţenia şi masivitatea lui. Umblînd iarna fără palton şi deschelat la jachetă ca să i se vadă lanţul ceasornicului, sculîndu-se totdeauna la cinci în ziuă ca să mănînce o halcă de carne friptă pe cărbuni şi să-şi înceapă cruntă-i muncă de dascal, cuconu' Calistrat a străbătut naiv şi bun valea aceasta zidită de Dumnezeu pentru escursii, purtîndu-şi original şi măreţ anii şi căzînd din picioare şi brusc ca un copac din sihlă, într'a şaptezecea primăvară.

Calistrat Hogaş se trage din răzeşii dela Tecuci. Tatăl său era protopop cunoscut într'un ţinut întreg. S'a născut prin anii tulburi 1847-1848 şi şi-a făcut învăţătura la vechea *Academie Mihăileană* din scaunul Moldovei. Şi-a început de tînăr cariera de profesor secundar la Piatra. A trecut pela Alexandria, s'a întors iar la Piatra, unde îl atrăgeau munţii şi Bistriţa, s'a strămutat la Roman, apoi la Iaşi,—s'a murit în vremea războiului la Roman. Trupul lui se odihneşte însă tot la Piatra, în centrul lumii şi iluziilor lui, pe malul învolburatei şi limpedei Bistriţe.

Cele dintîiu lucrări ale lui—descrieri de călătorii prin munţii Neamţului—au fost înmormîntate aşi putea zice în foarte puţin cetita *Arhiva* a lui A. D. Xenopol. In cercul acestei reviste în care se publica puţină literatură, a fost remarcat şi preţuit de bătrînul nostru istoric. Mai tîrziu, după ce a început a tipări în *Viaţa Romînească*, unul din admiratorii lui era marele Caragiale, care vorbea cu entuziasm despre *părintele Ioviniadie, părintele Ohermănuţă* şi alte bizare şi măestrit încondeiate chipuri de pe calle bistriţene.

Datorită unor împrejurări potrivnice, opera lui Calistrat Hogaş n'a străbătut la marele public. Culegerea impresiilor lui de călătorie, tipărită încă înainte de războiu s'a mistuit într'un incendiu înainte de a fi dată în librării. Celace a tipărit, la răstimpuri, în reviste, n'a ridicat din obscuritate numele lui. Cu toate acestea avem de-a face cu un mare artist, cum uşor se vor convinge cetitorii.

Aceste două volume ale lui, pe care abia azi putem să le dăm la lumină, sîntem deplin încredinţaţi că vor aşeza la locul ce i se cuvine pe modestul şi incomparabilul „cuconu' Calistrat".

MIHAIL SADOVEANU

Post-Scriptum. Cetitorul operei „In Munţii Neamţului" este rugat să corije în text, înainte de a începe lectura volumului, următoarele greşeli de tipar care strică cu totul înţelesul:

In bucata *Floricica*, din fruntea volumului,—a se ceti pretutindeni „Floricica" în loc de: Florica.

La pag. 29, rîndul 3 de jos în sus, a se ceti: „faţa-i rotundă şi „bruenată", în loc de: brunată.

La pag. 38, rîndul 1 de sus, a se ceti „alabastru" în loc de: albastru.

La pag. 69, rîndul 3 de jos în sus, a se ceti: „o căpăţină de usturoiu", în loc de: o căpiţă de usturoiu

La pag. 72, rîndul 3 de sus în jos, a se ceti: „să desfacă", în loc de: să facă.

La pag. 73, rîndul 15 de sus în jos, a se ceti: „unei vechi obişnuinţi" în loc de: unei vechi neobişnuinţi.

La pag. 74, rîndul 6 de sus în jos, a se ceti: „strîmtorile", în loc de: strîmturile.

La pag. 74, ultimul rînd, a se ceti: „regina din Saaba", în loc de: regina Saaba.

La pag. 75, rîndul 7 de sus în jos, a se ceti: „ale brazilor", în loc de: al brazilor.

La pag. 76, rîndul 4 de jos în sus, a se ceti: „arătă", în loc de: arată.

La pag. 104, rîndul 6 de sus în jos, a se ceti: „Isis", în loc de: Iris.

La pag. 161, rîndul 1 de sus şi la pag. 163, rîndul 3 de sus în jos, a se ceti: „òrganul", în loc de: organul.

In afară de aceste greşeli, multe litere sînt sărite la tipar,—încît cetitorul va fi silit să reconstitue cuvintele în cursul lecturii.

* * *

Ed. Haraucourt, *Don Juan de Manara*, tradus de I. Gr. Perieţeanu, Edit. "Viaţa Romînească", 1921, Bucureşti, Preţul 15 lei.

Autorul urmăreşte, într'o notiţă critică şi istorică, concepţia personagiului din momentul cînd conflictul dintre carne şi spirit, preconizat de creştinism, izbucneşte ca o ciocnire a asceţismului întunecat al vechilor profeţi cu elementul păgîn divinizînd puterile naturii. Catolicismul a văzut într'însul sinteza tuturor pornirilor criminale şi înjositoare, care şi-au găsit o întrupare vie în atîţi tirani sîngeroşi şi destrăbălaţi şi cronicile vorbesc de existenţa unui Don Juan de Tenorio, tovarăş de orgii şi crime al regelui, dispărut misterios într'o mănăstire şi de a cărui moarte clericii se desvinovăţesc prin acea minune măreaţă a statuei răzbunătoare. De atunci mitul devine popular, cutreerînd timp de vre-o trei veacuri Andaluzia, şi numai tîrziu, un frate al ordinelor se gîndi să-l ridice pe scenă. Deşi contimporană cu genialele creaţii ale renaşterii literare, drama călugărului Tellez, în pornirea moralizării ei brutale, nu are nimic din fineţea unei psihologii umaniste şi se salvează doar ca o valoare de simbol.

Don Juan este, alături de Faust, personificarea revoltei gîndirii libere şi a pasiunii, faţă de constrîngerea obscurantistă şi scolastică. Satanică, în prima ei întrupare, de un scepticism amar, pe cît de crud şi batjocoritor, rîde mai tîrziu cu Rabelais, discută şi cercetează cu Luther şi Calvin şi dăinueşte în orişice năzuinţă spre lumină şi ideal.

Firea amoroasă a lui Eros, puterea braţului, apare mereu, împletită cu virtutea intelectuală: cînd mai presus de dînsa, cînd subjugată ei şi a făcut ca aceşti eroi să reprezinte mereu, după secol şi după popor, o soluţie a amorului însuşi. Fiecare din marii literaţi, a rezolvat-o în felul său.

Don Juan al lui Haraucourt e mai curînd ecoul unui spleen byronian, o tristeţe pecetluind ca un blestem sufletul ce nu-şi află idealul în mulţumirea simţurilor, dezamăgit de femee, aţiţat numai de împotrivire şi de imposibil, inventînd chinul subtil şi omorînd din plictiseală. Dar e şi revolta, nihilismul inspirat de deşertăciunea catolicismului esoteric, al dogmatismului lui steril şi neomenos. De aceia primul spirit împăciuitor, larg creştin, îl converteşte din necredinţă şi crimă şi îl preface într'un ocrotitor al suferinţii, un apostol al omenirii. Don Juan moare ca un sfînt. Lumina care l-a deschis drum către mîntuire a fost ridicarea idealului deasupra amorului steril, îndreptîndu-l către caritate, făcîndu-l susceptibil de nesfîrşit. Amorul nu mai este o ţintă, ci un mijloc.

Drama, cu cele cinci acte, cu declamaţiile lungi, cu gesturile teatrale, păstrează toate alurele vechiului stil dramatic (scrisă la 1889) cu moşteniri din Schiller şi romantismul francez.

Ne întrebăm, faţă de laborioasa traducere a d-lui I. Gr. Perieţeanu, ce motive de ordin literar sau estetic l-au îndemnat să depue

artiste osteneală pentru piesa prea trecută ca să nădăjduiască a revedea rampa și neposedînd îndeajunse calități pentru a fi reprezentativă din punct de vedere istoric-literar. Fără de asta, îndemînarea sa de traducător, cu mici nereguli, ici colo, de formă sau de expresie și uneori fără destulă libertate, ar fi putut face operă folositoare.

Cuvîntul „actlea" nu-l putem însă admite în dicționarul literar.

CORA IRINEU

* * *

Ramiro Ortiz, *Cronici Italiene*, Edit. „Viața Romînească", 1921. București, Prețul 14 lei.

Nu sînt numai o evocare a unor frumuseți literare, o desfășurare de erudiție poetică, ci reușesc să lumineze tablouri largi printre negurile istoriei, să ne înfățișeze concepțiile artistice în frămîntarea dramatică a evoluției lor, iar autorii ca pe niște eroi pasionați ai unei credințe îngemănată cu religia și cu politica.

Nicăieri ca în leagănul pur al clasicismului latin, năvala sîngelui nordic nu a provocat cu mai multă putere acea reacțiune spirituală — romantismul, și de aceia spiritul medieval nu și-a găsit nicăieri o întrupare mai personală ca în autorul Comoediei, care să întipărească epocii întregi pecetea geniului său. Din cercetarea acestui trecut sugestiv, de micul număr de ani încoace de cînd d. R. Ortiz ocupă catedra de literatură italiană la universitatea noastră, figura marelui florentin ni se înfățișează statornic, prinsă în nimbul laurilor tîrzii, arătîndu-ne un izvor bogat de inspirație și o îndreptare nimerită de informație și cercetări literare.

Și iată un poet format la această școală de erudiție și pietate a trecutului: Giosuè Carducci. Dar refugiul său în sînul întunecat și eroic al evului mediu nu trebue explicat decît prin sila și descurajarea pe care umilirea patriei o provoca în sufletul lui mîndru și dornic de libertate. Idealizarea trecutului, satira lașității contimporane, cu exagerările firești unui temperament impulziv, care-l împinge, fără de tranziție dela o extremă la alta, sînt formele unei inspirații în funcție de sentimentul său patriotic, prin care se străvăd evenimentele mișcătoare ale începutului Italiei contimporane: înălțarea Savoei, Cavour, luptele cu Austriacii, Victor Emanuel și Napoleon, victoria.

Antonio Fogazzaro în schimb reprezintă sufletul intens care, dacă se avîntă în extazul credinții și mărturisește încă aderența tradiției catolice, nu este un quietist, ci revine, chinuit de geniul îndoelii și al ironiei la practica unei religii în care el a știut să împace dogma cu achizițiile științelor naturale, înfățișînd un întreg sistem de idei religioase, metafizice, etice, politice și estetice. Nu este modern, spune d. Ortiz; dar acest cugetător înaintat, care rămîne un catolic fervent, susținînd cu hotărîre pînă și infailibilitatea papei, e una din figurile care au provocat în jurul ei polemici pasionate și pentru înțelegerea căreia ne trebue, alături de comprehensiunea artistică, un element de care culturile tinere sînt cu totul sarace: farmecul stăpînitor al tradiției religioase și sociale.

O caracteristică se desprinde mai ales din interesantele și numeroasele contribuții ale d-lui R. Ortiz: critica prin simpatie. Nu trebue să-și însușească nici unul din criteriile pe care le afirmă. E destul să-i iubești, să fii de bună credință, pentruca să-i înțelegi, cînd sînt demni de admirație. De aceia nu întîlnești la d-sa decît autori față de care nu trebue să-și măsoare dărnicia entuziastă și cei ce se ating de dînșii parcă îi aduc o jignire personală. Impulsivitatea napolitană se înfierbîntă și un duel de argumente repezi și energice îți trece pe subt ochi, ca strălucirile de spadă din țara vendetei.

CORA IRINEU

* * *

B. Marian, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, Edit. „Viața Romînească", 1921, București, 15 lei.

Flaubert spunea cîndva că cea mai amuzantă carte e un dicționar și celace ar părea o glumă de obosit, e totuși pentru mulți un adevăr. E un adevăr pentru poeți și pentru esteți, pentru care cuvîntul liberat de constringerea frazei trăește cu o viață nouă, proaspătă, plin de sugestii neașteptate, întrecînd adesea înțelesul căutat.

Un dicționar de locuțiuni și citate e dimpotrivă gîndirea prinsă, ferecată într'o idee tip, care și-a înfipt sugestia în spiritul universal. Citația e binevenită cînd n'ai o asemenea idee vie sau o imagine la îndămînă exprimînd într'o formă lapidară, sintetică celace limbajul comun ar exprima vag, nesigur, șters.

Dicționarul d-lui Marian, care e o completare mai largă a unei vechi ediții prezintă o colecție bogată de asemenea citate, aforisme și proverbe populare, coborîndu-se pe cît posibil pînă la originea lor și urmărind adaptările lor mentalității postume.

Dicționarul d-lui Marian e o operă populară care, dacă nu încurajează zelul unei culturi autentice, e în tot cazul o putință de control pentru exactitatea expresiei și ar putea evita multora erorile comice cu care se alimentează vorba humoristică.

CORA IRINEU

* * *

Knight Dunlap, *Personal beauty and racial betterment*, 1920 London, Henry Kimpton.

Unul dintre defectele creștinismului în aplicarea lui la epoca modernă și contemporană, orice s'ar zice, este desconsiderarea corpului omenesc. În vremea de demult și la noi a răzbătut subt formele lui teoretice pronunțate creștinismul acesta, și în lucrări ca „Mărgăritare, adică cuvinte de multe feluri... a lui Zlatoust" în traducerea lui Greceanu (1691), se cetea rînduri crude despre iubirea corpului: „Lut iaste și țărînă și cenușă, care nu iaste altă fără numai mor mînt văruit, frumuseața trupului". Acuma asemenea vorbe creștine ar suna straniu, de aceia se și evită. Și nu numai că nu se mai scriu, dar atenția ce se dă omului în întregime, corporal și mintal, pune în asemănare epoca noastră cu cea elenă, întrecînd-o chiar, deși deocamdată numai teoretic. Eugenica este știința nouă, ce se ocupă cu perfecționarea întregului om, și studiul lui Dunlap tratează despre relațiile așa de interesante dintre eugenică și frumos.

Dunlap, profesor de psihologie experimentală la universitatea americană John Hopkins, constată cu autoritate că chestiunea frumuseții corporale „este pentru rasă și pentru civilizație de o așa de profundă importanță, că nici o altă considerație fundamentală a fericirii omenești și a progresului nu poate fi despărțită de dînsa", și totodată constată, deși lipsit de spirit paradoxal, că oamenii de astăzi sînt urîți. Că frumusețea corporală are o mare însemnătate, o pot vedea foarte mulți; numai afirmarea urîțeniei oamenilor ar putea părea exagerată. În ce mă privește, cred că savantul american are multă dreptate. Despre barbați s'ar crede că afirmația urîțeniei este mai lesne admisibilă; dar dificultatea se ivește cînd e vorba de femei, a căror principală preocupare este frumusețea corporală proprie. Cred că psihologul american are multă dreptate. Celace mai poate da iluzie că femeile ar fi frumoase este îmbrăcămintea, în care oricum femeile se pricep oleacă. Dar cine are ocazia să le vadă pe o elegantă plajă mixtă de pildă, unde vin cele mai frumoase dintre ele, și fără să fie prea pretențios, totuși le va surprinde de înșelătorie estetică, va vedea cît de urîte sînt femeile frumoase. Aicea nu e nici o glumă. Le-am văzut și eu pe plaja dela Lido. Veniseră acolo aduse din toată lumea de bogătașii doritori de petrecere, și înaintea mea nu mai era nici un mister. Dunlap are dreptate. Degeaba făceam pe uriașul sfinx acoperit de nisip și rezemîndu-mi capul de cele două labe. Nu mai era vorba de nici un mister. Înaintea mea era proza cea mai goală sau mai exact proză în tricou foarte scurt. Repet că Dunlap are dreptate. Femei care îmbrăcate, pe terasă, provocau admirația moșnegilor* și a vagabonzilor, și pentru care

* Știți scena bătrînilor și a Helenei la Homer...

ar fi făcut ceva salturi mortale şi sfîntul Zlatoust, apăreau nude pe plajă ca nişte pietre fără preţ şterse de pasul tuturor greoilor, fără viaţă ca nişte tricouri puse la uscat pe frînghie şi răsturnate de vînt. Le auzeam pe unele ciripind monotone şi vulgare pe plaja ceia aurifera ca un eldorado şi în amiaza meridional sporită. Ce este o astfel de generaţie şi ce procreare poate să dee? Lumea asta nu va muri de uriţenie nesănătoasă? Sau poate exagerez? Cine să le mai cînte pe femeile celea? Un exaltat poet antic ori un armonios filozof depe vremea lui Pericles ar fi simţit că trebuiau rupte coardele oricărei lire şi vocile oricărei ode. Marea se părea că e de aceiaşi idee cu noi, şi-şi arunca dispreţul în spuma depe plajă... Singură, numai o blondă adolescenţă uşoară, în linia de zbor a trupului sănătos, în rîsetul sincer, luminos, blînd şi primăvăratic, trecea prin reflexele de safir ale tuturor oglinzilor mării, şi vestea frumoasa lume nouă a eugeniciilor. Oamenii sînt uriţi; Dunlap cred că are dreptate.

Autorul vrea conservarea oamenilor uriţi, conservarea şi dezvoltarea oamenilor frumoşi. Intr'un spirit curajos dar şi prudent, Dunlap admite, deşi numai în anumite limite, conservarea celor uriţi ca slabii mintali, criminalii, bolnavii incurabili de boli transmisibile prin ereditate şi cere evitarea procreării prin ei. Evitarea să se producă prin educaţie, publicitate, legi higienice printre care şi relativ la sterilizare, dar în ultimul caz cu foarte mare control. Dacă toate guvernele s'ar înţelege să distrugă bolile venerice, evenimentul istoric ar putea fi pus alăturea, zice autorul, cu o comparaţie de tot neaşteptată, de înfrîngerea Mahomedanilor de Carol Martel...

Studiul lui Dunlap are pasagii interesante relativ la chestiuni de anatomie comparată şi psihologie comparată; relativ la raporturile dintre dezvoltarea bărbiei, a limbii pedeoparte şi a inteligenţii pedealta, între care el schiţează oarecare concomitenţe, asupra caracterului erectil al unei mari părţi din membrana ce căptuşeşte cavitatea nazală; sau asupra milei umanitare ca împiedicînd în parte buna selectare a frumosului; sau asupra efectelor bune sau rele ale prostituţiei în perfecţionarea rasei.

Scăderi însemnate se remarcă uşor în ce priveşte analiza filozofică a noţiunilor de frumos, de sănătos, de ideal; sînt generalizări necritice; şi cu toate meritele, autorul nu se ridică decît rareori peste bunul simţ în chestii filozofice. Şi bunul simţ e bun, dar *faute de mie ×*... O chestiune ca acea tratată de Dunlap ar cîştiga aşa de mult în rezultate mai complexe şi mai întemeiate, cînd s'ar aprofunda şi în aspectul ei estetic, nu numai biologic.

GH. SAVUL

* * *

Z. L. Zaleski, *Le dilemme Russo-Polonais,* Payot, Paris in 16, 232 p.

In introducere autorul schiţează istoricul alianţei franco-ruse începînd cu tensiunea din 1887 între Rusia şi Germania, din cauza lui Ferdinand al Bulgariei (prima manifestare a interesului german pentru Balcani), urmat de excluderea valorilor ruseşti de pe piaţa din Berlin, care a determinat pe Ruşi de a se prinde de nada de aur a undiţei de revanşă franceză. Autorul subliniază că tot timpul Ruşii căutau să evite de a se angaja în alianţa militară şi chiar după semnarea acesteia, făcută cu mari greutăţi la 1893, Ruşii vizînd Austria şi Romînia, iar Francezii Germania, Ruşii au căutat încă înţelegerea cu Germania: dovadă întrevederile dela Danzig, Revel şi Postdam 1909, la Wolfsgarten 1910, tratatul vamal din 1904, tratatul ruso-german de Bjorkoë unde—după expresia lui Bonpard, „Franţa era pusă în alternativa dureroasă de a se pune subt suveranitatea a două imperii dirijate de Wilhelm al doilea, sau de a rupe alianţa franco-rusă şi de-a rămîne izolată în faţa vrăjmaşului decis a o distruge", şi în sfîrşit amînarea convenţiei navale pănăla 1912, 16 Iulie. Solidaritatea ruso-germană era solidaritate de

lăcomie, care le-a împins de a înghiţi Polonia şi, după înghiţire, era solidaritate de complicitate pentru a o digera în linişte şi a lua măsuri comune contra posibilităţii învierii Poloniei ca Stat. De aci ezitările Ruşilor de a încheia alianţa cu Franţa, de aci „slăbiciunile" lui Nicolai al II-lea, de aci tratatul dela Brest-Litovsc din 1918. Acum „*victoria permite Franţei de a se debarasa dintr'odată de vrăjmaşul său cel mai implacabil şi de aliatul care o compromitea*".

Intr'o serie de mici capitole autorul, pe bază de fapte istorice, stabileşte diferenţele fundamentale între tradiţiile şi caracterele Ruşilor şi Polonilor. Dela început el precizează, că subt numele de Ruşi el înţelege pe moscoviţi (nu pe Ruteni, locuitorii grupului de principate, care s'a format în secolul IX pe Nipru, în jurul Kievului, şi care la 1240 au fost subjugate de Tatari, iar la 1320 au trecut la Lituani şi la sfîrşitul secolului al 14-lea la statul unit polon-lituanian pănăla epoca împărţirilor Poloniei), la care au început formaţiunea de state în jumătatea secolului al 12-lea, prin învingerea şi slavizarea autohtonilor de către coloniştii slavi emigraţi, şi imediat aceste state la 1238, au trecut subt jugul tătărăsc aspru şi înjositor; acest jug a impus prinţilor moscoviţi titluri de „umili servitori ai Hanului" (Karamzin) şi a fasonat oamenii şi metodele lor politice: „*hipocrizie în afară, stăpînire absolută şi crudă înăuntru*". „Astfel primii ţari ai Moscovei au fost descendenţii hanilor tătărăşti şi nu a prinţilor ruşi" (M. Wallace, Rambaud).

Pe lîngă această primă tradiţie tatară, apare în curînd, prin biserica ortodoxă, un alt factor, bizantinismul: „dragostea de aparenţă şi de aparat, forme grandioase şi somptuoase dar lipsite de viaţă, frica de schimbare şi de mişcare şi rece hipocrizie".

La sfîrşitul secolului al XV-lea jugul tatar este sfărămat şi începe „*adunarea pămînturilor slave* şi *nivelarea societăţii moscovite*". Procedeurile de adunare a pămînturilor slave au fost aceleaşi până la 11 Martie 1917: *învingerea militară, distrugerea oricărui focar de viaţă politică, extirparea oricărei veleităţi de independenţă prin teroare şi unificare:* «Distrugeţi, distrugeţi, dărămăturile se aseamănă»".

Insuşi Miliucov (La crise russe, Paris 1907) recunoaşte aceste sisteme de adunare, nivelare şi unificare, ca avînd origină bizantină şi tătărască. „*La liberté et la tolerance religieuse ne sont ni plus ni moins qu'une rupture avec la tradition nationaliste russe*" (Miliucov pag. 96).

Asupra acestei tradiţii ruseşti s'a exercitat şi influenţa civilizatoare polonă în secolul al XVI şi XVII mai cu samă. Limba polonă se vorbea la curţile Ţarului, între preoţimea cultă, înşişi Ţarii Teodor Alexeevici şi Ţarevicul Alexei Alexeevici vorbeau poloneşte, meşteri şi artişti polonezi, pictori, sculptori, muzicanţi, institutori şi profesori de toate felurile lucrau în Moscovia, bibliotecile ruseşti erau pline de cărţi poloneze, sau traduse din limba polonă. Influenţa poloneză se manifestă şi în arta militară, chiar în ritul ortodox şi în dogme (concepţie imaculată, Purgatoriu, J. A. Chitlapchine, Sf. Dumitru de Rostov). Influenţa polonă era liberală şi acest liberalism pătrundea în Rusia ca o opoziţie cu spiritul tradiţional absolutist tataro bizantin.

Dar această influenţă occidentală latină şi liberală poloneză, care mergea până la existenţa unui partid polono-occidental se întrerupe brusc prin căderea ţarevnei Sofia, sora lui Petru cel Mare. Latinizaţii şi liberalii sînt goniţi de reacţionarii ignoranţi, pentruca împreună să fie striviţi de Petru cel Mare, care europeniza „à l'asiatique" Russia, introducînd birocraţia autocratică protestantă germană, care a devenit dominantă, corespunzînd spiritului autocrat al lui Petru şi originei succesorilor săi pe deoparte, precum şi scăderii puterii statului polon prea precoce pentru timpuri, constituţional şi liberal,— între autocraţia rusă şi germană, care nu-l puteau admite ca sursă posibilă de contagiu jacobin.

Autocratismul rusesc nu se putea realiza fără pasivitatea şi disociarea vieţii ruseşti, ruperea legăturilor politice, sociale şi morale

în societate. „Difuzibilitatea, fluiditatea aparentă și reală a tipului rus, darurile sale incomparabile de analiză și critică (mai cu samă de auto-analiză și critică) nu sînt decît dovada și în același timp rezultatele indirecte ale acestei disociațiuni fundamentale". De aici eroii lui Tolstoi și Dostoewsky, de aici „Părinții și copii" lui Turghenev—Andriev—Gorky. „Sistematic nivelată, zdrobită și persecutată de puterea centrală, societatea rusă n'a putut creia tradiții". *„In domeniul religiei, instituțiilor publice, trecutul n'a lăsat tradiții prezentului; această concluzie este egal justificată prin studiul istoriei aristocrației, micii nobilimi și a burgheziei"* (Miliucov).

Prima mișcare socială și liberală (Radischiev) nu apare decît la 1790. O întrerupere și apoi vine tentativa eroică dela 1825. In fine de abia la 1840 se organizează mișcarea politică, care rupe cu trecutul. *„Respectul trecutului? Dar care este punctul de plecare a istoriei moderne rusești dacă nu totala negare a tradiției? Noi sîntem independenți pentrucă n'avem nimic, nimic ce am putea iubi"* (Iscander. Herzen).

Același fenomen de discontinuitate în mișcare îl constată și Tchaadaiev: *„Noi mergem calea timpului într'un mod ciudat, fiecare pas făcut se prăbușește pentru noi fără întoarcere... Noi creștem fără a putea ajunge maturi"*.

Fiecare generație nouă: occidentalii dela 1840, nihiliștii dela 1860, poporaniștii dela 1870, tolstoenii dela 1880, socialiștii revoluționari, marxiștii, inclusiv bolșevicii actuali, toți încep prin negarea radicală a trecutului, prin ruptura aspră cu precedesorii imediați, sau de părinți. „Simbolica desbatere între *părinți și fii* continuă și opera autocratică de disociare se împlinește contra sforțării liberatorii îndreptată împotriva autocrației".

De aci și concepția rusă, pur negativă și abstractă, asupra libertății. Singurul factor social pozitiv în tradiția socială, independentă rusă este mirul; dela 1840 el este punctul de plecare a tuturor sforțărilor gîndirii sociale ruse; dela el, la Bakunin și socialiștii ruși de toate națiunile; ideia saltului rusesc peste regimul capitalist direct în colectivitate iar la adversarii lor slavofilii: mesianismul regenerării „occidentului putred". Caracterele esențiale ale mirului sînt: responsabilitatea fiscală colectivă, repartiția periodică a pămînturilor după capacitatea de muncă și nevoile fiecărei familii; justiția după obiceiul pămîntului, de aci dependența de drept și de fapt a individului de colectivitate, până a nu putea părăsi comuna fără autorizare. Desigur că „Sovietele lui Lenin au fost ajutate de tradiția mirului". Acțiunea acestei instituții este de *nivelare și supunere* mecanică, *negarea libertății individuale a solidarității vii organice diferențiate*. La această *supunere* a masei se *juxtapune* și o complectează *revolta periodică*. Repartiția periodică a pămîntului, instabilitatea proprietății, dau revolta periodică, care *egalizează în impersonalitate, nivelează prin scoborîre*. „Mojicul revoltat suprimă, desagreghează, distruge, realizînd astfel modul său de a fi liber".

„Supunerea și revolta sînt teribilele virtuți ale țăranului moscovit și trăsăturile esențiale ale educației mirului rusesc".

Mirul rus a contribuit desigur la conservarea vieții primitive, difuze, impersonale și neorganizate, susținute prin constringerea exterioară și mecanică. Pasivitatea, simplicitatea, naivitatea primitivă, nu exclud la țăranul rus nici șiretenia, nici răutatea, care ajunge adesea și subit la cruzime aproape inconștientă și, în sfîrșit, deprinderea de cugetare colectivă prin proverbe, care caracterizează deșteptăciunea lui primitivă. Dostoevsky, Garchin, Turghenev, Tolstoi, Pisemsky, Uspensky, Rezetnicov, Gorky, îi descriu și îi analizează sufletul, stabilind pe lîngă cele de mai sus și hipocrizia, alături de cordialitate și duplicitate.

Astfel „mirul" și „autocratismul" s'au suprapus pentru a elabora supunerea, passivitatea, sclavajul și lenevia până a fi ridicată de Tolstoi la dogma de a *„nu te opune răului"* și tot ele au elaborat ideia

de libertate ca negațiune și ideia de ordine ca supunere mecanică sau exterminare.

Polonia se prezintă de autor ca contrast.

Deja așezarea geografică este opusă: Rusia platou șes, Polonia excavațiune. Rusia începe prin colonizare, Polonia se formează prin lupte pentru apărarea hotarelor împotriva Tatarilor, Nemților, Rușilor, Cehilor, Ungurilor, Turcilor, Cazacilor; dar până la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ea n'a suferit sclavaj străin, care stă la baza istoriei ruse.

Moscovitul se servește la interior de unificare prin nivelare și exterminare. Polonul face politică de federație: „egali cu egali, liberi cu liberi" (Hodor la 1413, unirea cu Lituania, etc.). Primind creștinismul dela latini, Polonii s'au unit cu civilizația latină occidentală: Roma în opoziție cu Bizanțul, — Polonii au dus luptă defensivă contra Germanilor. Autorul enumeră războaiele și tratatele cu Germanii din secolele X—XVII. La est ea a fost avantgarda Occidentului. Prima perioadă se termină la 1340 cu alipirea Galiției. A doua perioadă de politică de unire cu Lituanienii, dinastică la 1386, reală la 1569, e plină de idealism creștin.

Prin unire cu Lituania, Polonia devine protectoarea Ucrainei, pe care o colonizează și în care introduce latinismul și spiritul occidental, fără constrîngere, fără exterminări. Farmecul libertăților poloneze exercită atracțiune asupra Lituanienilor și Ucrainienilor.

In interior, grație unui concurs de împrejurări favorabile, viața politică se dezvoltă prea „precoce", spune autorul, așa că deja, în secolul al XVI Polonia începe lupta contra dificultăților și abuzurilor unui regim parlamentar. „Pe cînd Rusia nu există istoricește decît prin absolutismul autocratic, quasi milenar, Franța și Englitera au trecut printr'o lungă perioadă de absolutism. Polonia singură, arzînd etapele, la eșirea chiar din evul mediu, se aruncă în regim parlamentar și constituțional". Cauza, sau mai bine condiția primordială a structurii politice și sociale a Poloniei a fost situația geografică. Nesiguranța frontierelor a forțat Statul să aibă la început o forță militară considerabilă. In perioada acalmiei (XI și XII) întreținerea ei fiind grea, militarilor li se distribue pămînturi ca alodii, adică proprietăți cu condiția de a se prezenta armatei la apel. In secolul XII și XIII rolul politic îl joacă marii seniori. La sfîrșitul secolului XII apar orașele ca forță politică de contrabalansare a seniorilor. Așa că până la a doua jumătate a secolului XIV structura politică a Poloniei apare ca o autonomie puternică a seniorilor, clerului și orașelor, echilibrată și subt dominația absolută de nume, dar limitată în fapt, a șefului Statului. *Țăranul este liber*. La sfîrșitul secolului XIV apar ca forță politică foștii militari împroprietăriți (mijlocia și mica proprietate), *„șleahta"* ca forță politică. Numărul, conștiința importanții lor în stat, slăbirea orașelor și a clerului (Reforma), capacitatea, îl impune ca forță preponderentă în viața națiunii spre sfîrșitul secolului XVI cînd Polonia are Cameră, Senat și diete provinciale. Dar încet încet epuizarea puterii creatrice, descentralizarea excesivă, disperarea individualistă, stagnarea, slăbesc statul polon.

Autorul analizează părerile emise asupra cauzelor căderii statului polon. Pretinsul „fanatism" („Caterina II") polonez, în statul cu toleranță și libertate religioasă — nu se poate compara cu fanatismul rusesc, oficial, exprimat în persecutarea groaznică a uniților. Situația geografică nu a împiedicat existența statului polon nouă secole (Em. Bourgeois). Chestia țărănească a servit istoricilor ruși și germani ca o scuză pentru desființarea Poloniei. In realitate starea țăranilor era rea, foarte rea în Polonia, recunoaște autorul. „Dar era ea mai rea oare ca a țăranului rus care fugea cu zecile de mii în Polonia din Rusia?" Dela 1762 până la 1795 Caterina a II-a a scris 50 de instrucții, note și manifeste, privitoare la țăranii ruși fugiți în Polonia, cerînd extradarea lor (Bilbasov). „Polonia a căzut nu pentrucă a menținut servajul, dar pentrucă a vrut să scape de el", zice Henri Grappin. Polonia a căzut pentrucă nu era destul de forte și nu avea com-

parativ o populaţie destul de numeroasă ca să reziste coaliţiei vrăjmaşilor, iar ca politică externă, Polonia era izolată şi, contra solidarităţii în crimă a vrăjmaşilor ei, nu s'a ridicat o solidaritate în drept a statelor europene".

Dar distrusă ca stat, Polonia a existat şi s'a apărat ca naţiune. La prima împărţire Polonia reprezenta 12 milioane de locuitori, din care numai 6 milioane Polonezi de limbă, civilizaţie, de rasă. Acum, după datele oficiale, ca întotdeauna intenţionat pesimiste, numărul total al Polonezilor se urcă la 25 26 milioane, deci Polonezii s'au cuadruplat ca şi Ruşii, Nemţii, Englezii: fenomen desigur biologic, care arată însă „vitalitatea şi energia latentă pentru repararea mutilaţiei politice, datorită unui accident istoric". Pe lîngă acest fenomen biologic există tradiţia, care împiedecă degradarea. Tradiţia de civilizaţie, de libertăţi politice, de cultură, împingea elementele poloneze, dispersate în trei state, la luptă legală şi ilegală, împotriva tuturor persecuţiilor. Societăţi patriotice, asociaţii şcolare şi de instrucţie, boicotajul (şcoalelor ruseşti), răscoale, organizaţii economice (creditul funciar polonez a fost prototipul creditului funciar francez, fondat de Volovsky), întreprinderi industriale şi financiare, societăţi agricole, cooperative, etc. toate aceste instrumente au fost mînuite de Polonezi cu dibăcie pentru menţinerea şi ridicarea naţionalităţii lor. *„Prin munca sa politică şi socială, prin ştiinţa, literatura şi artele sale, Polonia şi-a recreat viaţa sa naţională şi este gata a intra în viaţa comună a popoarelor independente.* Literatura a furnizat desigur mijlocul cel mai puternic de legătură sufletească a întregului popor polon dispersat „Poeţii şi literaţii, Kosprovicz, Jeromsky, Ladislas Reymont, Jez, Krascevsky, B. Prus, Orzszkowa, Sieroszevsky, Weyssenhoff, Strug, Berent, Kaden, formau agenţii şi comisarii guvernului suprem compus din Mickewici, Slovacki, Krasinsky, Wyspiansky. Pentru economia morală a naţiunii, aceştia au fost de o importanţă vitală".

In centrul vieţii poloneze a stat tot timpul ideia de libertate, constituind aproape o tradiţie istorică. Literatura lor exprima voinţa de a umaniza societatea. Ideia de ordine este reprezentată şi simţită nu ca o disciplină rigidă, ci ca o coordonare de voinţe liber convinse.

In ultimul capitol, „paralelisme şi contraste", autorul se rezumă: Polonia preferă riscurile şi pericolele libertăţilor decît quietudinea, Rusia dacă nu preferă quietudinea sclavajului decît libertăţile, suferă lung timp şi cu răbdare ordinea autocratică.

De aici profunde divergenţe şi contraste, de aici la Ruşi tendinţa „de adunare şi unificare a pămînturilor", pe cînd la Poloni „unirea liberă a popoarelor". De aici la Poloni regimul libertăţilor, la Ruşi nivelare.

La Poloni multiplicitatea pericolelor externe, diminuînd presiunea socială interioară, a favorizat dezvoltarea individualismului, şi a spiritului transacţional de unire. Subt influenţa tranformărilor sociale şi subt presiunea nenorocirilor statului naţional, individualismul polon merge spre coordonarea voinţilor şi asigură continuitatea tradiţiei istorice de libertate. In Rusia presiunea autocratică nivelatoare a distrus sursele vieţii politice. Pusă în dilema de a se supune, sau de a fi exterminată, societatea rusă s'a rupt înăuntru. Disocierea socială şi discontinuitatea morală sînt caracteristice existenţii ruseşti, de aici slăbiciunea legăturilor sociale şi fragilitatea solidarităţii interioare. Excesul de ordine autocratică provoacă natural formidabile reacţiuni distrugătoare (Stencă Razin, Pugaciov, Lenin, Trotzky).

„Patria pentru un Polonez este o entitate eminamente morală, corpul material al ei este neglijabil. In Rusia patria este o concepţie abstractă, aproape fără conţinut şi suprapusă unei entităţi pur materiale". „Această opoziţie de două patriotisme a avut urmări incalculabile: Polonia, mărită în nenorociri, înviază. Rusia, adesea victorioasă, nu poate suferi înfrîngerile; ea nu poate trăi decît în succese".

Chiar noţiunile de libertate diferă. „La Ruşi libertatea se zice „svoboda", lipsă de obstacol, libertate negativă, vid fără margini, în care totul se poate realiza, sau nu. La Poloni, libertatea se zice „volnosti" dela volia, voinţe, libertatea de a voi, acţiune, libertate dinamică energie creatrice. „Omul etern rus" (expresia lui Mitchevici), purtînd pe umerii săi largi imensa sarcină a lungului său sclavaj, îşi dirijă paşii către această libertate infinită şi deşartă; pe cînd omul „etern polonez", care a suferit de beţia şi de pericolele libertăţii, pare a voi să realizeze acea armonie („lad") vie, care înseamnă şi ordine şi frumuseţe.

Polonii sînt convinşi că Rusia poate trăi, prospera şi dezvolta, independentă, fără a înhăma alte naţiuni slave la greoiul car al statului. Liberarea interioară a Rusiei are nevoe de un sprijin moral de la vecina sa Polonia, expertă în libertăţi şi lipsită de spiritul de cucerire. Dar ca această cooperare să fie fecundă, sau numai posibilă, trebueşte un echilibru just şi stabil să fie asigurat, pericolul exterminării şi nivelării trebue înlăturat şi asigurată independenţa ambelor state.

Am rezumat cartea d-lui Zalesky, fără a împărtăşi părerea lui că Ruşii sînt plini numai de păcate, iar Polonii numai de virtuţi, pentru a pune în curent pe cetitori cu modul de a vedea al unei întinse pături de Polonezi şi modul de a pleda cauza lor, justă şi fără aceste argumente, în faţa opiniei publice franceze.

Dr. P. CAZACU

* * *

A. Demangeon, *Le declin de l'Europe*, ed. Payot, Paris 1921.

După O. Spengler care a profetizat în Germania decadenţa occidentului, profesorul de geografie dela Sorbonna, Demangeon, pe altă cale, pe cea economică, ne dă o serie de cifre din care se poate vedea „handicapul", pe care-l au celelalte continente faţă de Europa.

După războiu, Europa, care era o imensă uzină, căci se hrănea din transformarea materiilor prime pe care i le ofereau celelalte continente, şi-a distrus o bună parte din utilaj. Industria fierului în care Germania excela a luat proporţii colosale în America. Coloranţii şi ţesătoria la fel. De unde înainte de războiu Statele-Unite exportau mai mult materii prime, azi mai mult decît Europa sînt o ţară transformatoare. In ce priveşte transportul, marina comercială caşi cea de războiu, egalează azi Anglia, în urma imensei fabricaţii de vase pe care a făcut-o în timpul războiului. Ca sferă de influenţă ea cîştigă pe fiecare zi vechile debuşeuri europene — America de Sud, Asia răsăriteană, o parte din Australia sînt cîştigate.

Alături de ea, Japonia îşi extinde influenţa asupra întregii Asii, căutînd să stabilească regula „Asia Asiaticilor", după cum „America Americanilor". Ea se întinde în Australia unde contrabalansează politica economică a Angliei în ce priveşte ţesăturile, condimentele, etc.

Care e situaţia Europei în faţa acestei prosperităţi a celorlalte continente? O datorie publică enormă, o dezorganizare care scade producţia la jumătate, lupte politice care paralizează state întregi ca Rusia; o descreştere enormă a natalităţii şi o creştere a mortalităţii, a criminalităţii, pauperismului şi emigraţiilor. Vădit sîntem în faţa unei puternice decăderi. Poate asistăm la „începutul sfîrşitului". Perspectivele? Autorul nu le vede aşa de negre. El crede într'o reorganizare morală şi economică. Nu prea vedem însă cum. Solidaritatea politică şi culturală lipseşte. Vechile uri dezlănţuite de războiu continuă să închidă popoarele în ziduri chinezeşti de ură reciprocă. In ce priveşte problema culturală, după cum observă publicistul german Ernst Curtius (Das neue Merkur, München, Mai. 1921) legăturile franco-germane, începute înainte de războiu de un Romain Rolland, de grupul dela „Nouvelle revue française", de un A. Gide, de un H. Barbusse şi alţii, azi e dizolvat. Germania suferindă n'are altă eşire culturală decît către misticismul rusesc, iar Franţa o repetare până la saturaţie a vechilor ei tradiţii, care azi, oricît de bogate ar fi fost ele, n'o mai pot satisface. Pe de altă parte solidaritatea economică e paralizată de problema reparaţiilor.

Să credem ca Bismark că deacum se ridică soarele slavismului şi că începe dominaţia Rusiei? Sau să vedem pericolul dinspre America ori Japonia?

Nimeni nu ne-o poate spune pentru moment. Poate că sentimentul de conservare continentală va reuşi să se substitue aceluia de regionalism şovinist, ca un pas promiţător către fraternitatea totală a omenirii suferinde.

MIHAI RALEA

Revista Revistelor

Jérome și Jean Tharaud
(Siluete contemporane)

Născuți la Saint Junien în Limousin, frații Tharaud au avut o copilărie fericită într'o regiune poetică. Crescuți într'un mediu de mică nobleță rurală, ei ar fi putut deveni ca și Georges Sand romancierii provinciei lor, dacă nu ar fi moștenit spiritul de aventură al familiei: doi frați ai d-nei Tharaud, ofițeri de marină, au murit la interval de cîteva luni, în voiaje îndepărtate. In familia lor era însă și o tradiție culturală: bunicul, fost elev al școlii normale, fusese camaradul lui Victor Duruy și restaurase, ca director, liceul din Angoulême. De aceia cei doi băeți fură destinați carierei universitare. Jérome fu primit la 1895 la școala normală, iar Jean urmă dreptul și finanțele. La școala normală Jérome cunoscu pe Charles Péguy, cu care legă în curînd o strînsă prietenie. El considera pe acest straniu mic om pasional ca șeful generației sale. Primele lui încercări fură publicate în revista lui Péguy: „Cahiers de la Quinzaine". Pe cînd era la școala normală, Jérome a început a voiaja în timpul vacanțelor, la Milan, Londra, Amsterdam, Maroc. La eșirea din școală i se oferi un post de lector francez la un colegiu din Buda-Pesta. In Ungaria el cunoscu pusta și poezia ei—țăranul ungur; și observă mai ales de aproape fenomenul evreesc, strîngînd material pentru cîteva din viitoarele lui romane. Aici Jérome începu o operă al cărui erou era Wagner, dar ea rămase neterminată. Iar în timpul războiului anglo-bur, care-l pasiona cu deosebire, el compuse primul său roman care fu remarcat de Anatole France și premiat de Academia Goncourt, „Dingley". După patru ani de exil, Jérome se întoarse la Paris și începu a scrie cu fratele lui o serie de nuvele în revista lui Péguy, dar ele nu erau prea gustate de public și viața celor doi scriitori devenea tot mai grea. Nevoiți să se expatrieze pentru cîtva timp la Berlin, prin intervenția amicului lor Carolus de Peslöuan, ei fură recomandați lui Barrès, care-i luă ca secretari. Cei șapte ani petrecuți în intimitatea celebrului scriitor au avut asupra lor o mare influență. Ei au învățat dela Barrès mult în ceiace privește technica literară ca și o înțeleaptă economie a forțelor. In acest timp ei publicară „La maîtresse servante" în 1911, apoi „La fête arabe", „Ravaillac", „Déroulède". Iar după războiu „L'ombre de la croix", „Une relève", „Rabat et Marrakesh". Aceste cărți au cucerit marele public. Frații Tharaud sînt poate cei mai buni pictori, de la Loti încoace. Descrierile lor spre deosebire de acele ale scriitorilor naturaliști, nu samănă cu niște tablouri suspendate într'un apartament, ci fac corp cu subiectul, amestecîndu-se cu povestirea ca și atmosfera și ecleraiul într'o scenă reală. Prin partea cea mai strălucită și mai populară a operelor, ei aparțin familiei orientaliștilor și, dacă cuvîntul nu ar fi pedant, sînt niște specialiști ai problemei raselor, problema evreiască și cea musulmană. In această privință ei pot fi comparați cu Louis Bertrand care i-a precedat în domeniul african. Pe cînd acesta reprezintă însă Berberul ca barbar și refractar progresului, frații Tharaud zugrăvesc în culori frumoase pe indigeni. Ei regretă dispariția păstorului și a nomadului care nu e după Bertrand decît lăcusta deșertului, salbaticul și primejdiosul Numid. Dacă pentru Bertrand nu există decît un singur tip superior de civilizație, și tot ce se îndepărtează de Roma e barbar, pentru Tharaud și barbarul poate avea nobleța lui, căci unele virtuți ale plantei omenești se conservă mai bine într'un desert decît într'un salon sau într'un comptuar. Prin originile și prin copilăria lor, frații Tharaud erau pregătiți să guste unele forme de aristocrație, căci în adevăratul rural trăește întotdeauna ceva feodal, adică un sistem care, dacă a fost distrus azi, conține desigur o parte de adevăr omenesc. Ei privesc fărămințîndu-se vechile castele ale Atlasului, cu același sentiment cu care priveau în copilărie ruinile castelelor feodale din Limousin și au regretul evului mediu. Comparată cu atitudinea rațională și voluntară a lui Bertrand în fața acelorași fapte, acea a fraților Tharaud apare ca sentimentală și romantică.

Spre deosebire de ceilalți scriitori francezi, la care studiul iubirii și al pasiunii amoroase sînt pe primul plan, raporturile dintre sexe nu joacă decît un rol minimum în opera fraților Tharaud. Faptul se explică tot prin sentimentalitatea lor rurală. Țăranul are în ceia ce privește femeia un fel de pudoare, amestecată uneori cu dispreț, alte ori cu respect. Iubirea e pentru el un fenomen excepțional; altele sînt pentru dînsul marile interese ale vieții. Căsătoria, copiii, pinea de toate zilele, ambiția, meseria, acțiunea față obiectele reale ale celor mai multe existențe. Iată de ce frații Tharaud nu au scris romane erotice și viața musulmană în care femeile nu apar și omul păstrează secretul asupra acestor lucruri intime i-a atras atît. Liberați de obsesia iubirii, ei au văzut viața așa cum e și preumblînd simpatiile și curiozitatea lor în toate colțurile Europei, au revelat lumii, miraculosul israelit și cel musulman, descoperind noi teme de poezie.

(Fidus. *Revue des Deux Mondes*, Iulie).

Ibsen

(Mai tot ce a publicat Croce ca studii critice a fost scris întâiu pentru revista a cărei director este, și apoi s'a tipărit în volum aparte. După cele patru volume de studii critice asupra literaturii italiene contemporane, după admirabilul studiu Ariosto, Shakespeare și Corneille" pentru a nu aminti pe acel asupra lui Dante", B. Croce a început să publice în ultimele numere ale *Criticei* o serie de *Note asupra poeziei italiene și străine în sec. 19-lea*. In fascicola de față se ocupă de Ibsen, făcînd o serie de observațiuni estetice cu privire la ansamblul operelor dramaturgului norvegian).

Toți eroii și toate eroinele ibseniane sînt bântuite de setea de extraordinar, sublim, disprețuesc fericirea idilică, virtutea modestă și resemnată la propriile lor imperfecțiuni.

Această inspirațiune de bază predomina atît dramele din epoca maturității cît și pe cele anterioare. „Intre primele și secundele, Croce constată diferențe mari ca formă și ca mijloace de realizare artistică, dar nu o diferență substanțială în ce privește ideia dramatică în sine. In afară de cea artistică, Ibsen nu a avut o adevărată și distinctă evoluție, nici din punct de vedere intelectual, nici sentimental, cu profunde transformări și conversiuni".

Dar această impetuoasă pornire spre extraordinar și sublim nu se satisface niciodată, sau cel mult prin distrugerea de sine, ceiace în teatru ne duce la tragedie. I se împotrivește realitatea meschină, forma sau aia existenta. Iar din această neputința de adaptare la

mediu, eroii ibsenieni, în loc de purificare, trag după ei moartea și distrugerea, dacă nu se salvează la timp, renunțînd tocmai la ceiace e mai adînc înrădăcinat în sufletul lor: setea de sublim și de extraordinar irealizabil (Croce notează însă pe drept că această renunțare nu o constatăm la cele mai tipice și grandioase personagii ibseniene: Brand, Peer Gynt, Solness, Edda Gabler, Borkmann, etc.).

„Poezie mai desnădăjduită decît oricare alta este drama lui Ibsen, dar nu a pesimismului-plăcerii care usucă, ori a vieții care trece, ci a pesimismului care nu-i alta decît conștiința neputinții pentru om de a realiza vreodată scopul pe care însăși firea sa îl îmboldește să-și propună, ori îl face să dorească de a și-l propune".

Această stare sufletească este perpetuă în drama ibseniană: se schimbă figurația, dar viața sa creativă se închide cu aceiași nostalgie și deziluzie cu care se deschisese, fără ca această atitudine psihică constantă să oprească evoluarea și perfecționarea mijloacelor de realizare artistică (Ibsen începu a fi cu adevărat original după 1875 cînd publică „Strigoii" și „Casa Păpușilor", dar punctul culminant al grandoarii îl atinge după 1883, cu „Rața salbatică" și „Rosmersholm". Această perfecționare constă într'o mai clară intuire a propriilor sentimente și într'o sensibilitate mai ascuțită a instrumentelor de introspecție. Căci Ibsen adevărat e acela ce poate contopi într'o singură pagină dramatică setea de extraordinar, păcatul care o roade și renunțarea, dezolarea ori moartea care o așteaptă.

De obiceiu interpreții artei ibseniene văd în ea „o artă de probleme morale și sociale". Croce nu se împacă cu acest lucru deoarece după dînsul nici un alt poet nu este mai puțin cerebral ca Ibsen (pg. 9), deși surprindem în opera sa *tendința* de-a propune o serie de probleme ale „casuisticei morale" pe care Logica le dă ca insolubile și ca atare le lasă, firește, și Poetul.

Iată deci pe Croce care apără arta ibseniană de „cerebralitatea" pe care majoritatea criticilor i-o atribuise și în parte i-o și imputase. Pentru criticul napolitan personagiile ibseniene sînt plăsmuiri fantastice, izvorîte dintr'o profundă stare afectivă, nu simple scheme de cugetare. Numai așa vom explica marea forță plastică a teatrului lui Ibsen, deși mijloacele sale scenice sînt reduse la ultima expresie, fapt ce dă naștere unei alte prejudecăți critice: confundarea simplificării creative cu simplitatea și sărăcia de resurse stilistice.

(Croce. *La Critica*, No. 1)

Estetica Contemporană

Un „spirit nou" circulă acum prin toate operele omenești. Un spirit mecanic. Atelierele și uzinele, construind mașini și aparate, nici nu-și dau seama că ele pun bazele esteticei nouă. În fața regulelor rigide de odinioară, după care oamenii construiau opere pompoase, greoaie și incomode, „spiritul nou" ridică principiul economiei și al confortului. Vapoarele și aeroplanele sînt producțiile cele mai superioare ale spiritului tehnic. Niște palate masive, cu odăi luminoase, în care elementele severe, simple se combină cu cele delicate, — plutesc astăzi pe oceane, c'o admirabilă siguranță în mișcări. Aeroplane uriașe, cu încăperi confortabile, transportînd chiar o sută de persoane, arată că spiritul omenesc este capabil să rezolve problemele cele mai complicate. O îndrăzneală, un simț al ordinei și al proporțiilor, un calcul matematic caracterizează astăzi munca inginerilor și a tehnicienilor.

Arhitectura însă progresează extrem de încet. Arhitecții continuă să clădească, pe vaste fundații, uriașe clădiri cu ziduri groase, cu geamuri întunecoase, cu acoperișuri complicate și inutile. Clădirile actuale sînt blocuri imense, care apasă asupra spiritului omenesc. Acest spirit trebue să se elibereze. Stîlpi zvelți de beton armat trebue să înlocuiască masele de fundament. Ornamentele, acoperișurile trebuesc simplificate. Lumina trebue să intre în odăi prin geamuri enorme, ca'n sălile restaurantelor sau ale vapoarelor.

Omul modern nu mai poate locui în încăperile de azi, în mijlocul mobilierului obișnuit. N'avem acasă destul confort: de-aceia bărbații preferă cluburile, iar femeile five o'clockurile.

Să expulzăm mobilele inutile din odăi; omul are nevoe de pat, de masă, de scaune. Garderobele și bibliotecile trebuesc desființate. Dulapurile cu rafturi în părete sînt mai comode: nu ocupă loc și apără cărțile și tablourile de praf. Tablourile nu trebue să îmbrace păreții, ca niște timbre postale. Tablourile vor sta în dulapurile din părete: picturi bune sau copiile lor fotografice. Cînd cronica de ziar sau cartea ultimă ne aduc aminte de-un pictor, scoatem tabloul favorit și-l admirăm în voe; apoi iar îl punem la loc. Covoarele sînt de prisos.

Camera cea mai spațioasă să fie cea de bae, cu lavuar, căzi, dușuri, aparate de gimnastică. Ar fi de preferat ca această cameră să dea pe-o terasă — pentru băi de soare.

Un salon mare.

O cameră de toaletă. Acolo ne vom desbrăca și îmbrăca. Desbrăcatul în camera de dormit este un prost obiceiu: produce o dezordine extraordinară. Dormitorul va fi de-o simplitate extremă: păreții goi.

O sufragerie.

O odae de lucru, — c'un scaun comod, mobil, care să poată lua orice poziție, c'o tabletă mobilă pentru cartea de cetit, c'o altă tabletă pentru ceașca cu cafea cu lapte.

O bucătărie, — cît mai sus, ca să nu vie mirosul de bucate în casă.

O odae pentru servitori — la etaj.

În general mai multă economie decît la părinții noștri. Expulzarea tuturor lucrurilor de prisos. Și preocuparea permanentă, nu de a îngrămădi lucruri „frumoase" pentru ochii musafirilor, ci de un confort cît mai simplu și cît mai perfect pentru traiul nostru de toate zilele.

(Le Corbusier-Saugnier. *L'Esprit Nouveau*, No. 8 și 9).

Ercole Luigi Morselli

Giov. Papini închină cîteva simțite pagini memoriei prietinului său și dramaturgului mort de curînd „Ercole Luigi Morselli" (1882-1921). Prin tragediile sale de debut, *Orione* și *Glauco*, acesta reuși să se ridice printre fruntașii teatrului italian contemporan, astfel că acest singur fapt îl recomandă atențiunii noastre. Dar paginile de față, mai au meritul de-a ne înfățișa și cîteva momente din viața polemistului florentin, căci multă vreme viața lui Morselli a fost viața lui Papini. „Pierzînd pe Morselli am pierdut pe unicul poet de teatru pe care-l avea Italia" își începe acesta din urmă articolul, adăogînd că „teatrul de adevărată poezie în Italia se reduce întreg, în secolul de față, la volumul lui Morselli".

Și s'a pierdut odată cu el unul din cele mai scumpe, mai bogate și mai pure suflete, animat de insistenta tinerețâ a spiritului.

Papini îl cunoscuse dela vîrsta de 16 ani, și petrecură adolescența împreună, crescînd, învățînd, visînd și trăind laolaltă. Se văzură în 897, în casa unui văr al lui Papini care se chinuia să învețe pe Luigi „puțină grecească ucenală" (pe acela care mai tîrziu avea să reinvie în chip măestru miturile vechii Grecii). Terminînd cu chiu cu vai liceul, se înscrise la Medicină în Firenze, deși cetea numai poeți și se preocupa doar de psichiatrie (căci era èra lui Lombroso) de care se ocupa mult și Papini, mergînd împreună în sala de disecții sau dis-de-dimineață, primăvara și vara, luam o carte și ne suiam la Viale dei Colli: descoperisem chiar subt San Miniato, un copac mare cu crengile groase și-l alesesem drept sală de lectură". Cetea aci pe James ori declamau versuri din Shelley și D'Annunzio.

Din această epocă datează primele încercări poetice ale lui Morselli. Ele vin odată cu perioada cea mai frămîntată din viața sa, pe cînd, în tovărășia lui Papini, Mori și Prezzolini cutreerau zgomotoși străduțele pașnicei Firenze în timpul nopții.

„Spiritul nostru pe atunci era fățiș anarhic: ba chiar, nemulțumiți cu cetirea lui Stirner și cu țipetele de: „trăiască anarhia" de pe la ferestre, spre marea spaimă a mamei lui Morselli care odată ne amenință că se duce să ne spună la poliție, discutam adesea și ca

aceşti despre revoluţii iacobine şi se făcuse până şi un plan de a pune stăpînire pe Firenze" (375).

Spiritele de aventurieri şi de boemi, în dorul lor de a merge la Paris fără bani, se mulţumeau cu călătorii mai mici, prin Toscana, pe jos şi mîncînd pîine pe malul mării, purtînd cu ei o singură carte: *Zarathustra* lui Nietzche (care influenţă atît pe Papini cît şi pe Morselli în „Glauco" mai ales).

Din aceste vagabondări trebuia să iasă neapărat şi ideia unei reviste literare, idee ce se realiză abia în 1903 cînd Morselli însă nu mai era printre ceilalţi „inseparabili". Între timp, Luigi trecu şi pe la facultatea de litere, dar lăsat la un examen de literatura italiană, porni în lume în tovărăşia lui *F. V. Ratti* (autor al unei monografii asupra Romîniei, printre altele); se îmbarcară pe-o corabie ce mergea la Capul Bunei-Speranţe, ca simpli marinari, pentrucă ajunşi în Africa de Sud, să se improvizeze pictori şi să strîngă banii necesari călătoriei până la Buenos-Aires. Aci, din cauza mizeriei se înrolară ca voluntari în armata din Uruguay contra unui trib răzvrătit (Morselli fu numit căpitan de Stat-Major!). Odată războiul finit, cei doi peregrini, se întoarseră în Italia şi Morselli, stabilit la Roma, se apucă de scris literatură (fondează o revistă comercială) şi se însură cu pianista Bianca. Din această epocă datează un volum de novele: *„Favole per i re d'oggi"* (1909) şi primele începuturi dramatice. In 1910 reprezintă cu zgomotos succes „tragicomedia mitologică" *Orione*, care-l făcu repede celebru. Cu banii cîştigaţi începu să se caute de boala de piept care începuse să-l roadă pe încetul. Purtat dintr'un sanatoriu într'altul, continuă să scrie pentru teatru, căci mizeria cea mai neagră, mizeria foamei, îi istovea pe el, pe Bianca şi pe fetiţa Giuliana. Ajuns conducătorul unei întreprinderi de cinematograf, repede fu silit să renunţe căci avea nevoe de aerul Adriaticei.

Acuzat de dezertare în timpul războiului, fu închis dar pus în libertate după puţin timp, publică alte novele (1918) şi, printre crize, sfîrşi capodopera teatrului său,— tragedia mitologică *Glauco*, care avu o şi mai caldă primire din partea publicului (1919). Deşi stins de boală, făcu înconjurul Italiei, împreună cu compania lui Niccòli, după care se retrase din nou la Pesaro (scria pastorala *Dafnis şi Cloe* cînd boala îl doborî de-a binelea). Se stinse într'un sanatoriu din Roma la 15 Martie al acestui an.

Cu tot chinul scurtei sale existenţe, Morselli „a reuşit să dee cele mai desăvîrşite şi adînci fabule ale literaturii noastre moderne şi a lăsat cu *Orione* şi *Glauco* două diamante de apă limpede pentru tezaurul tare sărăcăcios al teatrului nostru de artă", închee Papini admiratorul său articol.

(Giov. Papini. *La Lettura*, No. 5).

Pleiada şi latina Renaşterii

Ronsard, unul din cele mai originale figuri ale literaturii franceze, începe să fie studiat cu sîrguinţă de învăţaţi, citit de poeţi, editat în felurite formate. La această mişcare, străinii nu iau parte decît într'o mică măsură.

D. Nolhac crede că „Ronsard este, ca Racine, unul din acei zei domestici al căror cult nu-i celebrat deplin decît la „vatra naţiunii..." Ceiace merită mai cu osebire să fie cunoscut este revoluţia pe care Pleiada în frunte cu Ronsard a făcut-o în literatură, motivele imitaţiei Latinilor şi Italienilor şi principiile de care s'a condus. La început, scriitorii din Pleiadă s'au aflat în mijlocul unei înfloritoare activităţi humaniste de poeţi şi literaţi care scriau în latina clasică. Aceştia, dacă nu puteau fi originali, cel puţin scăpau de platitudine avînd mereu înainte marile modele ale scriitorilor din antichitate. Mai mult, această poezie, unde au fost în adevăr neaumărate mediocrităţi, a avut şi ea meşteri pe care Ronsard şi ai săi îi admirau şi n'au încetat să întreţină legături cu ei."

Cînd cercetăm activitatea poetică din vremea lui Francisc I, vedem că alături de poeţii de limbă naţională Clément Marot, Maurice

Scève, sînt talente ca Poitevin, Salmon Macrin şi Theodore de Bèze, care scriu în limba latină. Contemporanii iau cu totul în serios această poezie şi-i păstrează rangul lîngă sora ei mai mică. Chiar cînd a început, cu Ronsard şi Du Bellay, strălucita reînoire a limbii franceze, la Paris ca şi în provincii apar încă numeroase şi variate producţii latineşti. Montaigne însuşi crede în fecunditatea celor două muze şi se entuziasmează deopotrivă pentru una ca şi pentru cealaltă.

Neolatinii mergeau mult mai departe decît egalitatea care li se recunoştea. Înaintea strălucitului succes al lui Ronsard, ei revendică cu emfază meritul de a fi înzestrat Franţa cu o artă adevărată. Ei susţin că, datorită lor, Franţa a scăpat de renumele de „ţară barbară". Această exagerare a humanismului a adus servicii mari literaturii naţionale. Ea a format pentru Pleiadă cetitori capabili de a o înţelege. Ronsard chiar şi-a compus în latineşte cele dintâiu versuri de iubire. Dacă n'a stăruit mai departe şi dacă s'a făcut „Lirul francois" cauza este că a găsit locurile ocupate de oameni de merit care l-ar fi stingherit în cîştigarea succesului. Dealtfel mărturiseşte singur:

...aimant certe mieux estre
En ma langue ou second, ou le tiers, ou premier
Que d'estre sans honneur à Rome le dernier.

Şi această rezistenţă la ispita de a scrie în limba marilor literaţi, rămîne pentru istorie un fapt de o importanţă capitală... Pentru a-şi atinge ţelul său, fără a dispreţui opera latină a contemporanilor, el a refuzat să li se alăture. Voia să arate printr'un exemplu neîntrămutat că stilul nou introdus de şcoala lui, era îndestulător pentru orice poezie. Ronsard adresează o adevărată rugăciune către „Latinizori şi Grecanizori" pentru a-i face „să aibă milă, ca buni copii, de sărmana lor mamă naturală". Dar cea mai mare parte din poeţii Pleiadei, Du Bellay, Jean Dorat, Jodelle Pontus de Tyard, Marc-Antoine de Muret — au scris opere în latineşte după modelele furnizate de Horaţiu, Catul şi Virgiliu sau de producţiile contemporane ale Italienilor: Jaques Sanazare, Politien, Fracastor. Ş'atunci se întreabă d. Pierre de Nolhac, chiar Ronsard, care a învăţat dela neolatini arta de a adapta frumuseţile antice la inspiraţia unui secol nou, taina transpunerilor fericite şi îndrăzneala acelor glorioase „jăfuiri" care îmbogăţeau templul muzelor noastre, n'a fost ingrat exprimîndu-şi pentru ei, la sfîrşitul carierii sale, un aşa de mare dispreţ?

(Pierre de Nolhac. *La Revue de France*, Iunie).

Biserica şi înfrăţirea popoarelor

In 1919 *Comisia sinodală* a bisericii reformate din Berna a făcut consistorului naţional din Geneva o întrebare. Voia să ştie dacă nu-i dispus să participe şi el la acţiunea întreprinsă de Asociaţia bisericilor evanghelice din America, în favoarea unei înfrăţiri a popoarelor... Răspunsul a fost un refuz hotărît.

Cetitorii îşi aduc aminte cîte patimi a dezlănţuit, şi printre cetăţenii paşnici dela noi, războiul acesta furios; cît venin a strecurat în suflete ecoul îndepărtat al luptelor din Apus... Vremea, care s'a furişat încet-încet i-a astîmpărat; iar deziluziile, care au urmat, au avut efectul băuturii din poveste; lumea s'a încredinţat, încă odată, că nu-i niciunul mai breaz, că toţi sînt „auf gleichen Fuss", cum spune la *Faust*.

Aşa gîndeam şi visul de înfrăţire plutea aproape de pămînt. Dar se vede că oamenilor nu le esă din minte „răzbunarea" tunului. Glasul urii n'a amuţit. Şi de rîndul acesta surpriza vine din partea bisericii elveţiene.

Pastorii din Berna vădit germanofili s'au gîndit la o reconciliare creştinească generală. Scumpetea din Germania, blocada Antantei, suferinţele de tot soiul i-au înduioşat: după limbă pastorii din Berna sînt şi ei Nemţi. Însă cei

din Geneva sînt Francezi. Din comunitatea de limbă cu Parisienii i-a făcut pe aceștia să scrie o scrisoare, din care reproducem cîteva rînduri, ca să se vadă cît de adînci sînt instinctele în oameni.

„Ce-au zis pastorii germani, cînd armata lor s'a năpustit asupra cetățenilor pașnici, arzînd, împușcînd, fără umbră de pretext, numai ca să terorizeze popoarele? Au făcut ca niște lași sau, în ciuda decretelor, au tăgăduit ca niște nerușinați. Și dintre aceștia așa ziși creștini nici unul n'a avut curajul să protesteze, cînd au început deportările și părinții și fiii au fost smulși de lîngă mame și copii, fără pic de sentiment pentru umanitate; cînd a început sistemul torpilărilor submarine, continuat apoi cu cruzime nemaipomenită prin scufundarea chiar și a corăbiilor de pescari și de pasageri; cînd gazele otrăvitoare au adus miilor de tineri dureri neînchipuite și o moarte spăimîntătoare! Ca în parabola „ispitei", diavolul le-a spus lor: vă dau gloria și toate împărățiile lumii, dacă vă închinați mie — și ei au împlinit opera lui și au făcut totul pentru blestemul creștinătății și al posterității, pentru indignarea îngerilor din ceruri, pentru durerea lui Cristos și pentru bucuria puterilor drăcești, care au tăbărît asupra lumii. Ce sînt durerile Germanilor azi, asemănate cu acelea, pe care le-au cășunat ei altor popoare? Ziceți că suferă de scumpete, că n'au alimente? Lacrimile interesate nu ne mișcă deloc. Noi de altfel am încetat demult să mai credem în vorbele lor. Practica bolșevismului și tot ce auzim că născocesc ei azi sînt atîtea dovezi că nu au întîmplare umilite și înfricoșate... Li se potrivește vorba: ai aruncat piatra în sus și a căzut în capul tău".

Parcă sîntem chiar în 1914. Iar cei care scriu așa lucruri sînt preoți și predică evanghelia și citesc măcar odată pe an din Matei, 7, 1...

(G. H. *Der Türmer*)

Studențimea germană

Citim în Türmer că greutățile de trai ale studenților se înăspresc din zi în zi. Din populația unei universități, cam 15 la sută dispun lunar de 300—400 M. Și numai 4 la sută au mai mult. Prin urmare 8 la sută stau mai prost decît lucrătorii de aceeași vrîstă, căci aceștia cîștigă cel puțin de două ori pe atîta.

Războiul i-a lovit greu. Fără vina lor, peste jumătate din studenți au perdut mai mult de trei ani de studii. Iar cel care termină în sfîrșit școala, nu scapă încă de constrîngeri, de oarece ca să ocupe un post titular trebue să treacă întîiu printr'o perioadă de pregătire și de practică...

Greutățile acestea fac pe studentul german susceptibil de idei și curente politice, care-l smulg pentru totdeauna din mijlocul cercetărilor obiective și științifice. In privința traiului, studenții străini sînt mai norocoși, dacă se bucură în țara lor de o valută urcată. Dar Nemților li se face atunci o nedreptate. „Deaceia Universitățile să perceapă dela străini o taxă excepțională subt forma unor „impozite culturale". Ar trebui să se sfîrșească odată cu indulgența noastră fatală!..."

S'ar putea veni astfel în ajutorul studenților germani întîiu, celor care și-au perdut rostul și sănătatea în războiu; apoi celor înzestrați și sîrguincioși. „Dar în loc de ajutoare insuficiente, e mai folositor — și pentru ei și pentru familie — să renunțe la cariere academice cu perspective așa de îndoelnice, și să se apuce de altceva... în felul acesta n'ar mai spori proletariatul intelectual, iar ocupațiile obișnuite ar aduce cu mai puține sforțări poate aceeași mulțumire — singura cale pentru combaterea crizei economice în viața studențească".

(Paul Bülow. *Der Türmer*).

Emisiunea biletelor de bancă

In Parlamentul francez, d-nii Aubriot, Levasseur, Rozier și J. Barthélemy au prezentat un proect de lege relativ la o nouă emisiune de bilete de bancă. In virtutea acestei legi, Banca Franței ar avea dreptul să emită bilete de 150 miliarde franci.

Din suma aceasta, 50 miliarde ar servi la reconstruirea regiunilor devastate; 50 miliarde—la rambursarea bonurilor de tezaur; iar 50 miliarde—la răscumpărarea rentelor.

Lansarea pe piață a 150 miliarde monedă ar activa viața economică. Produsele de ori ce fel își vor urca prețurile. Lucrătorii, după cîteva greve, vor obține salarii mai mari. Ar reveni vrîsta de aur a „dancing"-ului universal.

Ne mirăm că guvernanții francezi n'au recurs mai demult la această soluție extrem de simplă, pentru funcționarea cărei o presă și un sul de hîrtie cu vignete sînt arhisuficiente.

Biletele d-lor Aubriot, Levasseur și Barthélemy sînt niște „asignate"? Deloc. Ele ar avea o serioasă acoperire: creanța germană.

In curînd datoria Germaniei va fi stabilită. Jumătate dintr'însa ar servi la amortizarea datoriei externe franceze, iar cealaltă jumătate—la emisiunea de 150 miliarde. Deținătorii acestor bilete, peste 42 de ani, cînd Germania își va fi plătit complect datoria, le vor putea preschimba în aur.

Antreprenorii regiunilor devastate vor pune în circulație biletele cuvenite lor. Lucrătorii vor cumpăra, cu ele, mărfuri. Bonurile de tezaur, cu scadența peste trei luni, cași titlurile de rentă, cu scadența peste 30 de ani, transformîndu-se în bilete de bancă, vor oferi posesorilor lor posibilitatea de a dobîndi imediat, în schimb, produse consumabile sau utilizabile.

Dar unde se vor găsi produsele necesare? Căci avalanșa de bilete nu va crea în Franța, desigur, nici un pumn de grîu, nici haine, nici cărbuni, nici instrumente.

In Germania? Dar peste Rin nu vor circula biletele Băncii franceze, care în acest scop vor trebui convertite în mărci după un curs variabil. Germania de altfel nici n'are mărfuri suficiente. De aceia Aliații i-au și acordat un termen de 42 ani pentru plată. Dar chiar mărfurile disponibile cu greu vor intra în Franța, din pricina barierelor vamale, stabilite de Francezi pentru împedecarea exportului german.

Dacă ai dreptul să cumperi mărfuri în Germania, dar nu poți să pui stăpînire pe ele, biletul de bancă, nepuțîndu-și îndeplini menirea, rămîne un simplu titlu de împrumut amortizabil în 42 de ani și fără dobîndă.

Marea emisiune de bilete va avea, în acest caz, un singur efect: Biletele circulînd numai în Franța, — cum mărfurile vor rămînea în aceiași cantitate, iar moneda va deveni de patru ori mai multă,—puterea de achiziție a biletelor se va reduce la un sfert. Astfel, un bilet de 100 franci, care nu valorează acum decît 40 franci aur, va cădea la 10 franci. Măsura aceasta ar deprecia numai schimbul.

Tocmai acest lucru voim și noi, răspund d-nii Aubriot, Levasseur, Rozier și Barthélemy.

Deprecierea monedei este cel mai bun mijloc de a desvolta exportul, de a ridica industria și a înviora activitatea națională. Germania a utilizat deprecierea mărcii, intensificînd exportul.

Fabricantul german, cumpărînd materiile prime din străinătate cu o marcă depreciată, le plătește mai scump decît concurenții englezi, americani, belgieni sau francezi. Dar moneda țărilor avariate se depreciază mai repede pe piața externă decît pe cea internă: de unde rezultă că salarul unui metalurgist din Ruhr sau a unui țesător din Saxa este mai scăzut decît al unui lucrător de aceiași categorie din Birmingham sau Leeds. Aceasta-i compensarea.

Un obiect german vîndut la Londra în livre sterlinge va avea: materia primă mai scumpă decît similarul englez, dar manopera și transportul mai eftine ceiace face, ca prețul lui de vînzare pe piața internațională să fie inferior prețurilor engleze, americane sau belgiene. Astfel, viața economică germană poate dobîndi puțin din prosperitatea ei de odinioară.

Acest mod de a utiliza deprecierea monedei poate determina oricînd măsuri restrictive din partea

țărilor invadate de marfă străină mai eftină

Franța însă ar putea să încerce o astfel de lovitură ?

Agricultura franceză nu poate oferi produse pentru export, și nici industria. Industria de lux a Franței nu găsește destui clienți în Europa sărăcită. Metalurgia n'are cărbuni. Uzinele textile nu-s încă restabilite. Industria chimică-i încă în adolescență ; porturile—prost utilate ; comercianții și bancherii—prost preparați.

O lovitură cu sorți de izbîndă în această chestie presupune iuțeală. Nu poți reuși, dacă nu ai la îndămînă o industrie puternică, un organism economic orientat demult spre export. Germania îl posedă, Franța încă nu.

De-aceia Rathenau și Stinnes au dreptate, pe cînd Aubriot, Levasseur, Kozier și Barthélemy greșesc cu siguranță. Aceștia însă sînt susținuți de mari industriași și de însemnați financiari, care își dau seamă de riscurile procesului și le acceptă fiindcă ei nădăjduesc enorme cîștiguri din jocul de bursă cași din vinderea cu preț urcat a mărfurilor care se găsesc în posesiunea lor.

Numai întreprinderile lor vor fi prospere, și numai în primul moment. Țara însă va eși istovită din această aventură financiară

(Francis Delaisi. *L'Esprit Nouveau*, No. 8).

Planetele

In sistemul lui, soarele nostru se bucură de o suită numeroasă de planete, lună și planetoide. Dacă însă colegii săi din univers sînt singuri ori însoțiți și ei de tovarăși muți și orbi, nu vom ști cu ochii niciodată, căci ochianele abia dacă prind lucirile stelelor fixe, iar dintre acestea cea mai apropiată — α Centauri — se găsește la patru ani de lumină : 250.000 de ori depărtarea soarelui ! Totuși avem dovezi că multe stele fixe au însoțitori planete cu lumină de împrumut :

Bunăoară *Algol* din constelația Perseus, care la fiecare trei zile își schimbă lumina de două ori, este însoțit de un corp ceresc întunecos, și acesta trecînd pe dinaintea lui îi impune o ciudată schimbare la față. Noi care ne găsim la o depărtare de 50 de ani de lumină, vedem din trei în trei zile o eclipsă ușoară... Dar alte stele fixe — γ din Lira — își schimbă lumina de mai multe ori

Cît de mari trebue să fie însă corpurile acestea cerești, ca să arunce pe fața stelelor o pată de întuneric, pe care noi s'o vedem apoi dela așa depărtări ! Căci dacă prin imposibil planetele ar trece deodată toate pe dinaintea soarelui, întunecimea care s'ar lăsa peste cea mai apropiată stea fixă, abia s'ar observa... Puternicul Jupiter abia acoperă o sutime din suprafața soarelui... Iar dacă corpurile cerului sînt mai mărunte, trecerea lor prin fața stelelor fixe nu se zărește deloc..

Dintre milioanele de planete oarbe risipite în univers, multe poate că sînt aidoma pămîntului, și primesc lumină și căldură cași noi. Dece să nu trăiască atunci și în ele ființe asemenea omului ?... Cine poate cunoaște condițiile și formele de viață cu putință ?... Nu avem chiar pe pămînt bacterii și ființe inferioare, care trăesc fără oxigenul din aer ? Și dintr'un creer altfel conformat decît vesicula noastră cerebrală nu pot țîșni gînduri ?

Cetitorii noștri și-aduc aminte de ce spunea dăunăzi profesorul de la Iena (V. R., 1921, No 4) : „Omul nu se mai poate dezvolta a doua oară nici pe pămînt, dar mi-te într'un corp ceresc, unde condițiile de existență sînt așa de profund deosebite de ale noastre !..."

E drept, ceva la fel nu se mai găsește nicăiri în sistemul solar. De aici însă nu urmează că în alte condiții nu vor putea lua naștere ființe cu rațiune. Orice planetă ar putea să fie așezarea unei vieți deosebit alcătuite. In părintescul adăpost al cerului sînt destule locuințe : pămîntul este numai una din ele.

(Fr. Schaal. *Der Türmer*).

Bietul Debrit

După cît se vede războiul a inspirat și în Germania puține lucrări

de talent. Cu toate uriașele sforțări încercate și acolo pentru crearea de entuziasm național — ori poate tocmai de aceia — nu se vorbește deloc de opere însemnate de artă. Dimpotrivă, la Geneva au apărut în anii grozăviilor niște compoziții mai durabile într'o publicație periodică : „Feuille".

Aceasta era redactată de scriitorul Jean Debrit și de artistul Frans Masereel. Unul din Elveția, cellalt din Flandra. In orașul acela cu accentuată cultură franceză, au cutezat amîndoi să ia apărarea omenirii — ceiace după împrejurările de acolo însemna a lua poziție pentru Germania. Căci în țările cu sentimente franceze, cel care păstra cumpăna umanității între doi dușmani, trecea drept prietin al „boșilor", dupăcum în Germania cine făcea același lucru era un dușman al patriei sale...

„Naționaliștii puneau piedici încercărilor de pace generală, fiindcă aceasta nu se potrivea cu planurile lor războinice. Insă celace scriau prietinii aceștia ai noștri de dincolo de graniță, purtați de aceleași gînduri ca noi și luptînd împotriva nedreptății ori prostiei patriilor lor naționaliștilor germani le plăcea totuși strașnic, căci „Feuille" era în anii aceia una din publicațiile cele mai cetite și mai reproduse.

Azi însă pacea fiind făcută, serviciile lor nu mai au valoare, fiindcă nu mai pot sluji la îndușmănirea popoarelor !... Pe de altă parte, prin stăruința sa de partea Germaniei, Jean Debrit s'a făcut în Geneva imposibil. Lupta pentru adevăr „de nuanță prea germană" i-a distrus cariera de scriitor. De aceia a venit acum la noi, să trăiască.. cel puțin ca dascăl de franțuzește. Dar nici aceasta pe semne că nu i se iartă. Și bietul Debrit, fiindcă a luptat împotriva Germaniei pentru dreptate, nu găsește la noi un prietin, care să-i ajute.

Iacă o rușine pentru Germania.

(Prof. Georg Fr. Nicolai. *Die Weltbühne*).

Noi orientări în politica internațională

Avem impresia că azi marea constelație europeană nu mai are pentru interesele engleze nici o însemnătate. O dăinuire mai îndelungată este pentru Anglia o încătușare. Ea a vrut întîiu să îngenuncheze concurența germană și n'a izbutit pe deplin. Iar nesuccesul ei atîrnă acuma greu, căci mijloacele întrebuințate au transformat Franța dintr'o țară de rentieri într'un stat industrial ; și ș-a creat un concurent nou, care îi amenință depe acuma toate piețele.

Intr'adevăr produsele metalurgice franceze sînt mai eftine. In cuvîntarea sa în chestia Sileziei Lloyd George la aceasta a făcut aluzie, cînd a accentuat comunitatea de interese dintre Anglia și America. Bilanțul de războiu englez este, pentru cine știe cîtă vreme, foarte încurcat ; mai încurcat decît bănuesc cei mai negri pesimiști.

Trupele coloniale, care au făcut campania, au devenit acum și ele o primejdie pentru imperiul englez, din pricina conștiinții naționale trezite în toate popoarele din colonii. In sfîrșit, războiul a adus industrializarea întregului nostru continent, intensificarea economiei în măsură mai mare și mai grabnică decît ar fi putut-o aduce vreodată evoluția normală a anilor de pace.

Ideia trusturilor a încetat demult să fie apanagiul industriei naționale engleze. Pe continent se pune acum problema trusturilor internaționale, cu ștergerea de tot a granițelor naționale. Incercările din vremea din urmă, făcute de industria ceho-slovacă pentru acapararea pieței rusești, dovedesc că și „Mica Antantă" se va transforma într'o confederație economică de țări balcanice, alipită nu numai de Răsărit dar și de Nordvestul Europei.

Intenția grupului Stinnes-Castiglioni, deci cu interese germano-italiene, de a participa la comorile ceho-slovace din Carpați, dovedesc lămurit că politica europeană ră-

mine legată de problema economică, și misiunea ei este ca acum, după ce a trecut cutremurul războiului, să asigure vieții o dezvoltare normală în direcția prescrisă de realitățile economice.

(Olav Olsen. *Die Weltbühne*).

„Prăbușirea Puterilor Centrale"

In Apus cartea aceasta e citită și răscitită. Pe lingă relațiile, necunoscute până azi dintre Germania și Austria, Karl Fr. Nowak mai vorbește în ea despre înțelegerea anglo-germană din 1914, despre tratativele de pace germano-engleze din 1918, rezultînd de acolo cauzele adevărate ale căderii lui von Külmann. Dar găsim capitole, care ne interesează și pe noi. Bunăoară paginile cu năruirea tragică a Bulgarilor, împreună cu istoria mai puțin cunoscută a abdicării țarului Ferdinand; tot așa tratativele de la Brest Litowsk.

Incă din vara anului 1917, situația militară a Puterilor Centrale era slabă Diplomații se gindeau de pe atunci la o pace avantajoasă. Pentru teritoriile pierdute, Austria căuta o compensație aiurea, fiindcă Germania și Bulgaria eșiseră și ele considerabil mărite. Dar singura indicație pentru Austria erau Balcanii. Serbia micșorată trebuia să fie silită să intre în legături de vasalitate mai strînse cu Viena De asemenea, Romîniei i se lua Muntenia de nord, și se rupea Moldova până la Siret cealaltă jumătate fiind lăsată Rusiei. Dobrogea rămînea Bulgariei. De acum misiunea Romîniei era să poarte grije de gurile Dunărei și să slujească de tampon între Rusia și Bulgaria.

Austria numai în cazul acesta era dispusă să cedeze Galiția Poloniei. „Romînia este un obiect de militarie", a zis Czernin, „ea va trebui mai întâiu anexată monarhiei și guvernată în chip autocratic, iar pe urmă vom mai vedea. Ungurii, care din pricina politicei lor naționale nu prea sînt dispuși să anexeze Romînia, se vor învoi ca această țară să treacă la Austria. Iar dacă Germania restitue Franța, Belgia și încă ceva pe deasupra, avem atunci și pacea. Cancelarul german mi-e făgăduit în cel mai strict secret orice sacrificiu Dar ca să ajungem acolo, nu-i pot spune că noi la răsărit cerem Polonia pentru noi..".

(Karl Nowak. *Das Tagebuch*).

Restaurarea Franței și a Europei

D. Pierrepont B Noyes, fost înalt comisar al Statelor-Unite în provinciile renane și prezidentul comisiei interaliate de cărbune în teritoriul german ocupat, a scos de curînd de sub tipar un important volum, *While Europe waits for peace* In vreme ce Europa așteaptă pacea). Ținta lucrării sale e să facă atenți pe concetățenii săi de peste ocean asupra primejdiei ce rezultă pentru ei din prăbușirea politică, economică și socială a Europei. „Trebue ca publicul american să se pătrundă de acest adevăr dezagreabil: s'a făcut prea puțin pentru refacerea Europei; ruina pîndește deaproape pe cei mai mulți din vechii noștri aliați; în fine nu poate fi aici un progres fără o activă intervenție din partea noastră. Războiul nu numai a întrerupt activitatea productivă și a consumat produsele, dar a detracat mașinile industriale; și pentru a înțelege situația Europei din punctul de vedere al producției, singurul fapt de samă, căci pe el se razimă regenerarea socială și politică,—trebue să ne concentrăm privirea asupra Franței și Germaniei. „Aceste două țări constitue pivotul pe care se bazează întreg sistemul continentului. Ele sînt sediul boli actuale. Frontierele lor cuprind mai mult de o sută de milioane din cei mai buni producători ai Europei" starea lor economică e factorul primordial de care depinde prosperitatea celorlalte națiuni europene, împreună cu Anglia formează trei sferturi din capacitatea producătoare de care atîrnă bunăstarea și fericirea celor 470 milioane de locuitori europeni. „Căci micile națiuni, noi și vechi, împreună cu Italia, deși reprezintă un sfert din producția europeană, sînt

însă așa de strîns legate economicește de Franța și vechiul bloc central german încît soarta lor va depinde în mare parte de situația care se va desemna în Franța și Germania". Europa deci va trăi sau se va prăbuși după cum aceste două țări se vor ridica sau nu economicește. Insă „ele sînt acum greu rănite; sînt sărăcite într'un grad necunoscut în vremurile moderne. Au nevoe una de alta; au nevoe să-și unească sforțările. Toată energia lor, toată inteligența lor ar fi trebuit consacrate, în aceste ultime optsprezece luni, să cruțe cele cîteva resurse industriale și economice ce le rămîn. Și chiar de s'ar fi grăbit să înlăture cît mai iute ruinile acumulate de războiu și să adopte o politică de conlucrare și încă sarcina care li se impunea era teribil de grea. Dar ura, neîncrederea, teama le-au dictat o politică contrară".

D. Noyes analizează apoi situația de după războiu a Franței. Perderile ei în bani sînt de 35—40 miliarde de dolari, în vreme ce populația sa e de cel mult 40 milioane locuitori și toată averea ei publică și privată era la începutul războiului de 50 miliarde dolari. Dar ei au dus greul războiului, țara lor a fost cîmp de bătae; de aceia mai serioase încă sînt pierderile rezultate din distrugerea materialului său și din slăbirea forțelor economice pe care trebue să conteze la acoperirea imensului său deficit. A pierdut un milion și jumătate din cei mai buni lucrători ai săi, oameni între 18 și 40 ani și e obligată să mențină o armată permanentă de 700.000 oameni. Regiunile sale devastate, deși nu reprezintă decît 7 la sută din suprafața totală, produceau înainte de războiu 20 la sută din mărfurile exportate. Mai mult: de aici se scotea 92 la sută din mineralurile de fier, jumătate din cărbune, 60 la sută oțel, 77 la sută zinc, 80 la sută piatră, 70 la sută bumbăcării, 20 la sută mașini și instrumente, etc... Și deși nu tot materialul care servea la producție a fost distrus, dar minele de cărbune și instalațiile metalurgice au fost reduse în așa stare că în Martie trecut exploatarea nu ajunsese decît la 13 la sută în mine și 23 la sută în uzine. Nu numai atît: ruina financiară și economică, decepțiile cauzate de pace au creat o situație internă primejdioasă: elementul extremist a crescut în proporții neliniștitoare. A trebuit să se aducă depe front în uzine un mare număr de lucrători pentru a asigura producerea stocurilor necesare de muniții; astfel că din cel un milion și jumătate de oameni uciși, Franța, relativ, a pierdut un număr mult mai mare de țărani, care constitue elementul conservator al populației decît muncitori industriali și această modificare în echilibrul social va putea exercita asupra cursului evenimentelor o influență decisivă. Statisticile electorale dovedesc că socialiștii și ultra-radicalii au obținut mai multe voturi decît la alegerea precedentă.

Situația Germaniei e tot așa de tristă: Datoria publică și circulația monetei fiduciare înglobează o sumă de 70 miliarde de dolari la care se adaogă 24 miliarde dolari, indemnitatea minimă impusă prin tratatul dela Versailles In toată vremea războiului, Germania a făcut numai împrumuturi interne, lucru foarte bun dar la sfîrșitul lui, ea s'a trezit fără mărfuri și fără materii prime, ca să producă altele.

Muncitorul german a pierdut capacitatea de producere din pricina reducerii orelor de muncă, a șase ani de insuficiență alimentară și în fine din cauza extremismului care ia maselor gustul de muncă serioasă. Industria germană nu are cărbunele necesar: producția lui nu este decît 60 la sută din totalul dinainte de 1914. Pricinile: rea calitate a minii de lucru, deteriorarea mașinilor și pierderea basinurilor carbonifere din Sar și Lorena, căzute în mîinile Franței. Pierderea Sileziei care producea înainte de războiu 40 milioane tone de cărbuni neliniștește serios pe Germani; ei se văd puși în alternativa ori să nu mai dea cărbuni Franței ori să-și închidă fabricile proprii.

Germania nu are mijloace de transport: flota i-a fost luată de aliați, căile ferate au un material

de rulaj redus și deteriorat; căci a trebuit să dea Franței 5000 de locomotive, iar din cele rămase jumătate stau continuu în atelierele de reparații.

Germania suferă de foame: rația muncitorului în primele 7 luni ale anului 1920 era de 1090 calorii față de 1500 calorii în timpul războiului și de 3000 înainte. Rezultatul e că producția cași moralul poporului se resimte de această subalimentare continuă.

Tratatul de Versailles obligă Germania la o indemnitate de 24 miliarde dolari, însă zice d. Noyes, „nu-i rațional chiar ținînd socoteală de toate împrejurările, ca Franța să poată scoate din Germania o indemnitate de 80 ori mai mare ca cea care i-a fost impusă în 1870".

Șomajul ia proporții îngrijitoare: sînt azi în Germania 1 500 000 lucrători recunoscuți oficial ca fără lucru și ajutați de guvern. Față de asemenea situație, autorul conchide: „sînt absolut convins că Germania, odinioară șira spinării industriale a continentului european, se cufundă progresiv într'o slăbăciune socială și economică foarte primejdioasă pentru pacea lumii... *Vor deveni bolșevici dacă aliații îi lasă prea mult să lîncezească în nepuință și desperare*".

Dar tabloul german are culori și mai sumbre. Franța, din frica permanentă a renașterii Germaniei și mai ales de cînd America s'a retras din Societatea Națiunilor, duce o politică foarte pronunțat militaristă; ea tinde: 1) să favorizeze mișcările separatiste între diversele state germane; 2) să stabilească pe Rin granița sa orientală; 3) să instaleze pe frontiera răsăriteană a Germaniei o Polonie militaristă; 4) să procedeze la noi ocupații în Germania. „Orice activitate germană, care i s'a părut să primejduește aceste ambiții, a fost imediat înăbușită".

De teamă ca Germania să nu renască economicește mai iute ca dînsa, Franța refuză să fixeze cifra maximă de indemnitate, cere cărbune mai mult decît poate da Germania și se opune ca ea să facă împrumuturi în străinătate.

Ocupația Renaniei de trupele interaliate e pentru un timp nedeterminat grație lui d-lui Millerand, care a fixat că cei 15 ani de ocupație decurg dela data cînd Germania își va fi îndeplinit *toate obligațiile*. Ori „unele din aceste obligații sînt inexecutabile azi". Iată cîteva linii ale tabloului de ocupație: „Toate orașele Renaniei sînt pline de ofițeri aliați, stabiliți în cele mai frumoase locuințe particulare, rechiziționate de autoritățile militare... Regulamente municipale, relative la circulație și prețul mărfurilor sînt decretate de reprezentanții puterilor ocupante. Toate legile și ordonanțele germane trebue aprobate de acești reprezentanți, altfel nu sînt executorii în toată Germania ocupată. Presa e supusă cenzurii, curierii pot fi opriți oricînd și orice particular ca să plece din o localitate în alta are nevoe de pașaport. Dreptul de rechiziție exercitat de ofițerii și funcționarii aliați în ce privește articolele de hrană face să cadă în orice moment programul de „raționare" elaborat cu mare greutate de Comisariatul german de alimentare. Cei mai mici funcționari locali trebue numiți cu aprobarea reprezentanților și faptul că pot fi revocați din o zi în alta, pentru motive pe care numai comisiunea are să le cunoască, constitue pentru Consilieri, burgmaiștri, prezidenți, o permanentă amenințare". Și cîte alte ingerinți vexatorii în viața zilnică, inseparabile de o ocupație inamică. Și „notați bine, zice autorul, că acestea sînt condițiile existînd în teritoriile ocupate ale Germaniei, subt un regim cu un caracter pur civil și pe care elementele ponderate ale Conferinței l-a făcut cît a putut mai liberal cu toată opoziția violentă a grupului militar".

Aceasta e situația în două din cele mai principale țări ale Continentului; dar pretutindeni este insolvabilitate financiară, marasm economic, foame, mizerie și demoralizare socială; toate aceste fenomene, reacționînd unul asupra altuia, vor produce cu necesitate un sfîrșit tragic. Recentele evenimente politice îl vor precipita. Căci „o Franța ruinată de războiu își arogă cu ajutorul micii Belgii, a

Italiei sărace și a Poloniei înșelate, stăpînirea militară a Europei, în vreme ce Rusia, ca un uriaș din Brobdingnag și căutîndu și drumul într'o luptă sălbatică, simte un dor de răzbunare tot mai aprig; și o Germanie mai puternică virtual decît această nouă alianță militară, își așteaptă ceasul. O sută șasezeci de milioane de slavi... sprijiniți de Dumnezeu știe cîte milioane de asiatici, se vor găsi în fața unei Europe întoarse la doctrina fierului și a sîngelui. Vor găsi poate o Germanie împinsă de disperare să se unească cu ei". Catastrofa este în mers, numai Statele-Unite ar putea-o, poate, opri.

Iată remediile ce le propune d. Noyes din partea Americei:

1) Să ratifice tratatul și să ia inițiativa creerii unei adevărate Societăți a Națiunilor.

2) Să calmeze neliniștea Franței și să ajute în toate țările elementele pașnice, să alunge din cancelariile lor agenții ambiției militare și a spiritului de răzbunare

3) Să ia direcția pentru salvarea financiară a Europei.

4) Să anuleze toate datoriile Franței contractate în cursul războiului.

Și totul trebue făcut repede, altfel va fi prea tîrziu. „Deja milioane de oameni au murit, alte milioane au suferit de foame și mizerie și sute de mii au aderat, din disperare, la credința bolșevică". Lucrurile sînt astfel că numai America mai poate scăpa civilizația europeană

(Pierrepont B. Noyes. *Revue Mondiale*, Iunie).

Politica anti-sovietică

Față de regimul bolșevic, Franța a luat dela început poziție ostilă: războiu usque ad finem. Dela 1917 și până acum, toate guvernele franceze au urmat planul schițat de Clemenceau, care ca și îngerii răsvrătiți din „La revolte des anges" — a neglijat să prevadă posibilitatea unei retrageri. Astăzi Anglia, Germania, Scandinavia, Italia, Ceho-Slovacia au recunoscut, sau sînt pe cale să recunoască de fapt, — iar unele: chiar de drept, — Republica Sovietelor. Franța însă nu vrea să facă nici o concesie.

Pe lîngă nemulțumirile, nu numai sentimentale provocate de pacea dela Brest-Litovsc, Franța are considerente și de ordin financiar care îi determină intransigența. Guvernul francez pretinde recunoașterea necondiționată a datoriilor. Guvernul rus însă a adoptat punctul de vedere al concesiilor reciproce.

Intransigența franceză ar fi avut, poate, sorți de izbîndă, dacă toți creditorii Rusiei ar fi căzut de acord. Anglia însă a declarat insesisabile și inviolabile bunurile sovietice depe teritoriul britanic. Acest exemplu va fi imitat, poate, și de celelalte Puteri. „Oaurile" rusești, răspîndite în toate țările aliate, scapă astfel de urmărire, Franța văzîndu-și periclitată posibilitatea de îndestulare. Mai are rost, în aceste condiții, spiritul intransigent?

Franța s'a angajat prea mult în politica anti-sovietică, din care guvernele ei și-au făcut un trampolin electoral. Emigranții ruși, în conflict cu guvernul bolșevic, au invadat teritoriul francez. Nimeni nu condamnă respectarea regulelor de ospitalitate. Dar Franța a făcut ceva mai mult. Ea a permis ca aceștia să urzească intrigi pe pămîntul ei, să se întrunească acolo în Constituantă și să transforme Parisul în bază de operații politice contra Sovietelor. Emigranții ruși sînt pensionarii tezaurului francez. Propaganda antibolșevică este plătită de Ministerul de Externe. Din foștii țariști, Franța organizează o elită de guvernanți, care cînd se vor prăbuși Sovietele — vor lua conducerea afacerilor publice în Rusia

Guvernul, în direcția aceasta, este ajutat de marea finanță. Unii emigranți, subt vechiul regim, au fost stăpîni de mine și de întreprinderi industriale. Noul regim a naționalizat aceste bunuri. Financiarii, scontînd căderea bolșevicilor, au avansat mari sume de bani, ca acont asupra concesiunilor și cointeresărilor încheiate. Politica antisovietică, după cum se vede, — capătă imbolduri nouă.

Dînd faliment operațiile militare ale lui Colceag, Iudenici, Denikin și Wrangel, ca și ațițările la revoltă, Franța s'a încercat să atragă în tabăra sa și alte puteri aliate sau asociate. N'a reușit însă.

Bolșevicii, totuși, se mențin la putere de aproape patru ani. Primejdia externă, întreținută de Franța, a trezit sentimentul național slav și a creat o agitație panrusă.

In ultimul timp, toți și-au dat samă că debușeul rus este indispensabil Europei. Mari puteri au încheiat tratate economice cu Republica Sovietică. Reconstrucția rusă cere însemnate sforțări din afară, făgăduind în schimb mari cîștiguri, pe lîngă cele indirecte rezultate din normalizarea legăturilor comerciale dintre toate țările europene. Numai Franța și Statele-Unite stau de-oparte. Dar dacă Statele-Unite își pot permite luxul unor ostilități, care de altfel nu se știe cît vor dura, Franța însă, refuzînd să participe la munca, pe care o va depune străinătatea pe vastul cîmp de exploatare dela Nord, își ciuntă serios situația economică și diplomatică.

(R. Chenevier. *L'Esprit Nouveau*, No 9).

Comunitatea de interese italo-maghiare

(Afară de cunoscuta și reputata revistă „Nyugat", ce-și continuă apariția de dinainte de războiu cu acelaș bogat program artistic literar, apare în capitala Ungariei de după războiu o revistă cam de aceleași proporții, dar cu un material mai variat: „Magyar Helikon", „socială, literară, critică și economică".

Subt titlul „Comunitatea de interese italo-maghiare", revista publică un articol semnat de d. Lendvay Károly, care, pornind dela niște declarații asupra intereselor economice comune pe viitor ale celor două țări, făcute de reprezentantul Italiei la Budapesta, arată importanța și șansele unei apropieri italo-maghiare și sugerează cetitorilor nădejdile pe care i le trezește autorului însuși o asemenea apropiere. Articolul e foarte curtenitor față de Roma și pune la contribuție și legăturile trecute ale pribegilor unguri din epoca revoluționară).

Italia ca țară industrială și Ungaria ca țară agricolă sînt avizate una alteia. Valuta ei, în plus, este mai bună decît a Cehilor ori Austriacilor, și ei vecini și cu industrie bogată. E regretabil, continuă autorul, că dela Ludovic Koșuth și Ștefan Türr, prea puțini oameni de stat maghiari au fost orientați asupra relațiilor politice și economice din Italia, pecînd din partea Italiei se manifestase chiar și ideia unei cooperări politice. Alianța cu Austria, dușmanul comun al Ungurilor și italienilor, Crispi o făcuse de nevoe în protestările opiniei publice, spre a putea face față imperialismului francez, alături de Germania. Bismark îi spusese că „drumul spre alianța cu Germania trece prin Viena". Dar în marele războiu, Maghiarii au făcut altă greșală (Maghiarii care numeau Italia „trădătoare"), cînd pretindeau ca ea să respecte „petecul de hîrtie" semnat de Crispi: italienii niciodată n'au avut de gînd să respecte acel tratat și s'au mirat mult cînd au constatat că țara lui Koșuth și-a trimis și ea regiment la Isonzo. Autorul îi acordă toate scuzele Italiei în vederea viitorului

Dar dacă, după declarația ambasadorului italian la Budapesta, interesele economice ale celor două țări sînt comune, atunci nu mai încape îndoială că o Ungarie puternică și independentă este în interesul Italiei. Căci steaua politică a casei Arpad și mai tîrziu a înseși casei de Anjou era ideia unei cooperări cu Italia. Această politică a dus la înflorirea Ungariei și ea a fost și idealul lui Ludovic Koșuth. Apoi, după declarațiile d-lor Giolitti și Vitti, Roma trebue să fie azi mijlocitoarea politică dintre Răsărit și Apus. Acum cînd Italia își manifestă simpatia pentru Ungaria, oamenii de stat maghiari să fie atenți și să folosească această simpatie cu deosebire mai ținînd samă și de faptul că *Entența a dat Italiei conducerea statelor născute din fosta monarhie*. E vorba și de realizarea planului lui Francisc Koșuth de a lega Adriatica cu Dunărea printr'un canal, punînd Budapesta în legătură directă cu marea făcînd astfel primul pas spre realizarea idealului regilor maghiari și al lui Ludovic Koșuth: alianța italo-maghiară.

Azi — încheie autorul — cum Italia este mai tare decît odinioară, ne amintim amicii lodinei cu care au înfăptuit unitatea italiană și au eliberat Italia de subt jug: „Italia fara da se". Minunata reînviere a Italiei ciopîrțite a scris-o Ludovic Koșuth în vol. IV al scrierilor sale. Dar acest volum nu este numai o operă amintitoare a patriotismului italian, ci cea mai grandioasă călăuză spre a putea prin muncă dezinteresată să eliberăm și Ungaria ciopîrțită... Spre înțelegerea Italiei de azi această operă conduce în primul rînd, iar nu ochelarii austriaci folosiți până azi. Opera lui Ludovic Koșuth nu luminează numai trecutul italo-maghiar, ci și baza naturală a viitorului italo-maghiar. Invoelile Italiei cu Cehii și Sîrbii nu sînt naturale, sînt numai trecătoare și pe acelea nimeni nu le ia în serios nici în *lagărul* ceh improvizat, nici în Balcanul veșnic nesigur și încă mai puțin în Italia".

(Lendvay Károly. *Magyar Helikon*, Iulie).

Lenin sau Trotzki

(Folosindu-se de experiența cîștigată în fața locului unde a stat și el în închisoare, și s'a întors din Rusia nu de puțin — Fr. Finck face o paralelă interesantă între cei doi dictatori ai sovietelor).

Autoritatea, zice el, o are astăzi în rîndul întîiu Trotzki și acesta nu se îndoe să-i contrazică nimeni, vrea disciplină nesmintită, supunere de cadavru — nu numai din partea burjuilor, dar și din a lucrătorilor cu sentimente comuniste, și a țăranilor. Trotzki vrea militarizare, uniformizare. Aceasta e rețeta lui.

Alăturea stă Lenin. Și el e bolșevic marxist. Și el e vinovat de păcatele trecutului și de mizeria proletariatului rus. In Decembrie 1920 spunea: „Nu putem renunța la măsuri de constrîngere. Menținem în totul dictatura proletariatului". Prin aceasta el înțelegea: dictatura comitetului central al partidului rus comunist și a „extraordinarei" — asupra proletariatului. (Vezi și cărțile lui Trotzki: *Terrorismus*, *Kommunismus* și *Anti-Kautsky*).

Prin ce se deosebește atunci Lenin de Trotzki? Cum se face că se bucură de simpatie chiar și la țăranii ostili comunismului? In Rusia există, probabil, instinctul că e nevoe de un dictator, care să fie totodată și om. Un om, care să învețe ceva din greșelile sale, mărturisindu-le, și să pue bunăstarea proletariatului deasupra „dogmelor".

Lenin recunoaște însemnătatea problemelor economice. Căci el zice: „Oricît de profundă e reforma, trebue să trezim interesul și înțelegerea celorlalți; să convingem milioanele de necesitatea ei". Trebuesc toți meseriașii făcuți să lucreze de bună voe la punerea bazelor economiei rusești. Intr'o țară de mici agricultori, trecerea la comunism este neasemănat mai grea. Lenin menajează pe țăran, „pentrucă acesta formează masa și nu poți face nimic fără voia lui". Țăranul nu-i socialist, însă mijloacele și puterile statului trebue să-l sprijine în rîndul întîiu pe el. Avem nevoe de o mai bună economie rurală, de o mai rațională cultură de primăvară. Fără educația practică a maselor, a micii proprietăți rurale, nu există mîntuire, nu este cu putință o reclădire economică a Rusiei".

In felul acesta Lenin a ajuns să facă propuneri cu totul opuse idealului bolșevic, marxist. Victoria lui Lenin — prin urmare, înfrîngerea terorismului și utopismului lui Trotzki — va însemna garanția că se respectă învoelile comerciale cu străinătatea: va însemna credința că reorganizarea Rusiei sovietice este cu nepurtință fără ajutorul instrumentelor, lucrătorilor și specialiștilor streini. Dar cîtă vreme încă domnește regimul lui Trotzki — ca

tul prestigiul lui Lenin, Troțki are încă trecere ... tehnicienii străini nu se vor încumeta de loc să meargă în Rusia.

(Friederich M. Minck. *Das Tagebuch*).

Problema emigrației ungurești

(*Napkelet* dela Cluj își continuă apariția regulată în al doilea an de existență și cu aceiași îndrumare serioasă și fermă în activitatea ei. Apărînd subt îngrijirea citorva scriitori cunoscuți din Ardeal, cu un material literar variat și interesant, păstrează un ton demn în dezbaterea tuturor chestiunilor de actualitate, iar în chestiunile care ating de aproape interesele naționale, politice și culturale ale minorității maghiare din România se pare că au o înțelegere justă care poate armoniza interesele statului romîn cu interesele acestei minorități).

In No. 13 dela ... Iulie, vorbind despre problema emigrației ungurești prin statele moștenitoare ale Ungariei, ca o consecință a regimului Horthy, d. Kadar Imre găsește că mijlocul cel mai indicat de împrejurări pentru a grăbi căderea acelui regim, emigranții Ungariei ... puteau găsi în alianța cu democrațiile vecine. Pe de o parte trebuiau să deschidă lupta împotriva mentalității tred[...]iste, iar pe de alta aceiași emigranți, reprezentanți ai democrației prigonite la Budapest, trebuiau să amintească națiunilor stăpîne azi, vechea tovărășie de lupta din fosta Ungarie și datoria pe care o au față de ideia democratică. Parte ... dintre emigranți ... urmat acest drum săvîrșind o muncă grea dar productivă; căci au ... o punte între democrația maghiară și națiunile moștenitoare. O asemenea platformă poate să pună capăt ... de rev[...] și să asigure libertatea deplină de dezvoltare pe sama minorității ungurești. Sprijinirea pe ajutorul cercurilor reacționare nu poate să aducă decît rele servicii minorității maghiare ca și ideii democratice, — libertăților publice, — iar în Ungaria întărește și mai mult poziția regimului Horthy.

Drumul acesta mai lung și mai greu este mai bun, mai indicat decît toate celelalte, decît spre pildă intervenția armată în Ungaria, cu întregul ei cortegiu de nenorociri. El aduce rezultate mai tîrzii, dar sigure, prielnice consolidării unei Ungarii democratice, pacifice, ca și siguranții unei dezvoltări libere pe sama minorităților maghiare din statele moștenitoare.

(Kadar Imre. *Napkelet*).

Chemarea Ardealului

(Intr'un articol «Chemarea Ardealului» d. Szentimrei Jenő se ocupă de poziția specială a Ardealului în Europa de sud-est și de rolul special ce l-a avut și va trebui să-l aibă și în viitor de a face legătura între Apus și Răsărit). Ungurii insiși au neglijat Ardealul, ceia ce din unele puncte de vedere a fost rău, dar a fost și bine, căci astfel Ardealul a fost mai puțin despuiat de ceia ce este al său și și-a păstrat conștiința de sine, necesară. 400 de ani în urma, ca și azi, în harta Europei centrale Ardealul gravita spre Răsărit, Ungaria de Nord ajunsese subt dominia Apusului, iar în Ungaria propriu zisă stăpîneau Pașii turci. Atunci viața maghiară și-a căutat, și-a alcătuit alte centre: Presburg, Kassovia, Cluj și Alba-Iulia. Și această situație rămîne și după Turci. După dezastrul dela Mohacs pentru multă vreme rolul conducător trece asupra Ardealului. In timpul de asuprire austriacă, liberalismul își găsea adăpost în Ardeal. In aceleași vremi tipografiile din Ardeal ... restul Ungariei cu tipăriturile lor, iar familii nobile aduc învățați din Apus care stabilesc contactul cultural al Apusului cu Ardealul și, prin Ardeal, cu toată Ungurimea. Această țară cu amestec de neamuri și confesiuni devine aluatul Europei sud-estice, ... în veșnică fierbere, pe care-l alimentează cele două canale ale culturilor apuseană și răsăriteană... Cele dintăiu lucrări sistematice în știință și artă au eșit din Ardeal. Și politicește Ardealul păstra deopotrivă contactul și cu Apusul și cu Răsăritul, cu Viena și cu Poarta, și făcea să i se resimtă influența lui diplomatică în amîndouă direcțiile. Fiind locuit de trei popoare, a îmbrățișat și cultura germană și pe cea romînă, iar pe cea din urmă a îndrumat-o în măsură tot așa de mare ca pe cea maghiară în unele epoci. De această însemnătate a fost despuiat Ardealul prin unirea dela 1848. Revoluția dela 1918 a redeșteptat conștiința ardelenească în sufletul popoarelor lui — și oameni politici romîni, maghiari și sași au început înfiriparea Romîniei de dincolo de Carpați. Ardealul trebue să-și capete legătura și cu Ungurimea din Apus. Lumea retrăește zilele luptei de clasă. Paralel cu lupta de clasă merge o concepție nouă despre viață, în luptă cu concepția conservatoare — și pe deasupra granițelor, lumea cultă este și ea împărțită în două tabere. Viitorul este al înțelegerii și el se alcătuește din influența reciprocă a culturilor.

(Szentimrei Jenő. *Napkelet*).

Steaua Săcuilor

„Insfîrșit se roșește puțin cerul răsăritean deasupra munților întunecați ai Harghitei. In aurora nesigură a viitorului, parcă acum începe să strălucească arătarea cerească, ce se joacă cu pămîntenii: nădejdea Maghiarilor, steaua Săcuilor... Și cum ne face semn noauă lumina îndepărtată, mîntuitoare a învierii, cu aceia în fiecare zi trecută, mai precis contur primește acea primejdie care amenință Romînia. Armata rusească desfășurată la granița basarabeană a și început hărțuiala și doar zile ne despart de începerea atacului de front, a cărui consecință se și poate prezice cu toată siguranța. Și cu aceasta începe acel mare proces de disoluție, prin care la urma urmei va trebui să fie răsturnată situația Europei răsăritene. Viitorul dezolant al Romîniei, cu adevărat trebue să pue pe gînduri statele mici crescute după războiu. Iată o țară care, liniștită, ar fi străbătut prin războiul cel mare, dacă ar fi rămas cinstit în serviciul strict al țelurilor ei naționale. Dar Romînia a fost cuprinsă de nebunia de a deveni mare putere și s'a amestecat în luptă numai cu scopul de a apuca din pradă. Scopul și l-a atins: pacea forței a umflat hotarele Romîniei și această țară, ce se tăvălea în mocirlă, s'a arătat asemenea broaștei umflate. Și-a închipuit că e Jupiter. A rămas singură cu trufia și prostia ei; hotarele ei le împresoară vecini cu sentimente dușmănoase, dar Romînia se mai încrede încă în puterea sfîntă și nevătămată a Antantei. Forța brută a dat ființă acestei alcătuiri de stat putrede pănăla cele mai adînci rădăcini ale ei și autoritatea Antantei, puterea ei amenințătoare îi mai ține sufletul deocamdată. Cît prețuește o asemenea putere? Atît cît valorează ciomagul pentru cetățenii fără apărare. Dacă vine odată în față o altă forță, care este mai tare și mai brutală, mai dură și mai expeditivă, în clipa aceia baza existenții Romîniei s'a clătinat. Acum însă armata rusă odihnită, este un adversar cu mult mai puternic. Deloc nu mai poate fi îndoială că Romînia a pierdut această luptă în primul moment. Poate că acum, la strîmtoare, își dă seama cu cît ar fi fost mai bine să fi încheiat cu vecinii, cu Bulgaria și Ungaria, o pace liniștitoare. Noi în tot cazul așteptăm cu atenție încordată desfășurarea evenimentelor pe frontul ruso-romîn. Niciun fel de concluzie nu mai adăogăm la faptul că armata romînă va trebui să-și ducă cel din urmă om pe frontul răsăritean. Dar în sufletele noastre se redeșteaptă nădejdea credinței și încrederei, ca rugăciunea vechiului psalmist calvin: *Dumnezeu este cetatea noastră tare!* Pornește dar, cetatea noastră puternică. Desfă lanțurile tale; deschide drum liber evenimentelor care vor avea să facă dreptate! Gemetele multor milioane de Săcui și Maghiari, frați ai noștri, se ridică la ceriu. Aceștia sînt oameni iubitori de pace, liniștiți, care trăesc cu lozinca muncii cinstite, a virtuții patriotice și a cinstei cetățenești, războiu nu doresc, bun străin nu voesc să ia, însă cu teamă căzută în desperare, nopți întregi își ridică inimile spre adevărul de deasupra stelelor și aceasta se roagă către el: *fă dreptate, Dumnezeule puternic*, care tronezi sus în ceriurile înalte și, poți să vezi ce s'a ales din țara mîndră a Ardealului!"

(Cronica. *Magyar Helikon*, Iulie).

Mişcarea intelectuală în străinătate

TEATRU

Jean Schlumberger, *La mort de Sparte*, éd. de la Nouvelle Revue française, Paris, 1921.

Acţiunea se petrece în Grecia, într'o perioadă de istorie mai puţin cunoscută, pe cind în apele Cartaginei şi Italiei nu se oţelise încă forţa invincibilă a Romanilor.

Pela 250 a. Chr., deci după moartea lui Alexandru cel Mare, cetăţile greceşti erau dezbinate de frămintări—obişnuite în istoria decadenţei unui popor: lupte dela cetate la cetate, războae cu participarea tuturor oraşelor, liga etolică, liga acheică... o serie de revolte şi fricţiuni între norod şi aristocraţime.

Atunci apare la Sparta un prinţ, în care partizanii reformelor populare văd un îndrăzneţ om de acţiune şi deci o garanţie că revendicările lor se vor înfăptui. E Kleomenes.

O conspiraţie omoară pe rege, iar Kleomenes e logodit vrînd nevrînd cu regina văduvă, Agiatis. Urcat pe tron, tinărul autocrat îşi asigură o armată de mercenari. Are noroc strălucit în cîteva intilniri cu liga acheică... şi sprijinit de soldatescă păşeşte la realizarea viselor de reformă ale celor care îl suiseră aşa de sus. Poate că în acest sens îl va fi educat însăşi regina Agiatis, poate că vor fi existat şi alte influenţe... Destul că Kleomenes desfiinţează pe efori, exilează pe oligarhi. Apoi, probabil după amnestiarea datornicilor, procedează la o împărţire nouă a tuturor moşiilor spartiate. Nu neglijază însă nici armata — 4000 de opliţi organizaţi după sistem macedonean! Reintronă legendara disciplină „licurgică" cu educaţie severă, cu proverbiala ciorbă a tinerilor spartani..

Kleomenes este la ordinea zilei, este admirat. În sufletul ei, plebea oraşelor duşmane este de partea lui Kleomenes, care obţine însfirşit hegemonia întregului Pelopones. Atunci liga, care a continuat să reprezinte interesele reacţionare-conservatoare, nu văzu altă scăpare decît în ajutorul Macedonenilor. Iar în faţa coaliţiei, Kleomenes avea aerul unui Napoleon primejduit. Din nefericire, împrejurările îl dezorientează şi pe el, şi în faţa speranţelor prea exagerate ale partizanilor în propriul său lagăr, situaţia i se năruеşte pe încetul. La Sellasia este bătut de Antigones, comandantul megalopoliţilor izgoniţi din Sparta. Şi se întîmplă ce s'a mai întîmplat şi cu alţii: o carieră măreaţă se spulberă într'o clipă, iar lui nu-i rămîne decît să fugă în Egipt, la mizerabilul Ptolemäos IV, care îi pregăteşte o moarte năprasnică. Şi efemera monarchie spartană se nimici.

Tratînd o epocă mai cunoscută, poate că piesa era mai sigură de simpatia spectatorilor comuni. Apoi şi din punct de vedere estetic, instinctul dramatic se entuziasmează mai greu în faţa plăzmuirilor, care pierd contactul cu realitatea, pe măsură ce se depărtează în timp. .

CĂLĂTORII

Wilhelm Herzog, *Russisches Notizbuch*, Ernst Rowohlt Verlag, Berlin, 1921.

Un alt călător, care de asemenea a stat timp îndelungat în ţara sovietelor, scria: „Admir sîrguinţa, idealul, devotamentul şi voinţa comuniştilor, nu însă organizaţia lor. Bolşevicii au expropriat, au naţionalizat, au centralizat. După aceia au început să descentralizeze, şi din nou să rechiziţioneze produsele agricole. Guvernul n'a ţinut samă şi de individ. A vrut să înfăptuiască un program, şi cînd colo a realizat o economie birocratică cu o producţie descrescîndă şi cu proecte irealizabile, din cauză că lipseau punctele de plecare. Niciodată proletariatului nu i-a mers aşa de rău".

Cetitorii au auzit de scrisoarea lui Leonid Andrejew, trimeasă cu puţin înaintea morţii sale, din Finlanda, ca un apel către „oamenii din toate ţările" şi intitulată „s. o. s." — *save our souls*. S'au cheltuit, zicea el, sute de milioane pentru cumpărarea presei; mii de maşini imprimă şi răspîndesc neadevăruri; mii de mincinoşi fac zgomot şi pescuesc în apă tulbure, infestînd pămîntul cu fantome. Până şi aerul minte. O, radiogramele acestea ticluite... informaţiile acestea de noapte, care pătrund în ureche şi turbură judecata!... Dar după cum între bipede se află şi oameni veritabili, între gazetari se vor găsi şi de acela, care să scrie cu sînge şi cu nervi. Lor mă adresez eu cu strigătul: ajutaţi-ne! Înţelegeţi în ce primejdie se află „omul", ajutaţi-ne!..."

Wells a vorbit şi el despre Rusia şi a arătat şi el în ce mizerie a găsit pe oamenii de ştiinţă şi litere. Însă pe cînd unii călători au făcut din bolşevism ce-au vrut el, la rîndul lui bolşevismul i-a transformat pe alţii cum a vrut el... Şi aceştia vorbesc despre Rusia încîntaţi şi cu inima uşoară. Glumesc. Niciun cuvînţel jurat despre foamete. La întruniri ei spun că asistenţa izbucneşte în ovaţii — o manifestaţie spontană a miilor de cetăţeni entusiazmaţi de regimul comunist. Dimpotrivă cei ce aduc de acolo veşti triste, seamănă cu Englezul, care venind pentru întâia oară în Germania şi intîlnind la cafenea un chelner cepeleag şi cu părul roşu, a raportat degrabă în Anglia că Nemţii vorbesc peltic şi au cu toţii părul roşu...

Informaţiile despre Rusia sînt aşa de diferite, încît parcă cetești în „tropii" lui Sextus Empiricus; care-i adevărul?

Mizerie? Dar unde nu-i mizerie? Cu atît mai mult la ei, în contra cărora statele europene civilizate au ridicat un zid din duşmănie ori din lăcomie de cîştig lăsînd pe bătrînul Kropotkin — 78 de ani — fără hrană îndeajuns: nici unt, nici lapte...

Însă ceiace pare că agravează situaţia comuniştilor, sînt propriile lor greşeli. Din fanatism pentru ideile marxiste balanţa s'a înclinat. Iar oamenii nu mai dispun de sînge rece. În loc să economisească energiile, întrebuinţîndu-le cu zgîrcenie la organizarea ţării, ei le risipesc inutil pentru discutabile deosebiri de „vederi". Cetitorii au avut prilejul să constate cine populează închisorile sovietelor: socialiştii... ba chiar comuniştii.

În cazul acesta guvernul nu mai are ochi pentru realitatea practică; el trebue să-şi apere ideile şi concepţiile. Funcţionarii şi amploiaţii sînt ţinuţi să-şi declare întîiu crezul politic. Chiar dacă n'ai făcut niciodată politică, trebue să simpatizezi cu bolşevismul, ca să nu înfunzi celulele „comisiilor extraordinare". Însă aceasta duce la manie, tulbură armonia chiar şi în Olimp: ştiţi diferendele între Lenin şi Trotzki. . Şi atunci dacă dărueşti lui Kropotkin trei funzi de unt, nu mai ai credinţa că i-ai făcut un bine: se va găsi careva să i-l ia şi să-l aresteze pentru „speculă"...

Şi totuşi guvernul sovietelor are nevoe de artişti, de operatori şi oameni de seamă cît mai mulţi. Specialiştii, care să creeze bazele de normalizare, au rămas prea puţini. Iar pe aceştia controlul partidului îi împedică, le ia libertatea de mişcare. Noţiunea „specialist" a dobîndit cu vremea o peiorativă nuanţă de dispreţ.

Sovietele se gîndesc să aducă acum lucrători experienţi, technicieni străini, care să importe instrumente agricole, maşini, materiale chimice.. Cum să lucreze aceştia în aşa condiţii?...

ROMANE

Rudolf Stratz, *Das Licht von Osten*, Berlin, 1919, Ullstein u. Co., 448 S., M. 11.

Cu cele douăzeci de romane ale sale, R. Stratz şi înainte de războiu era destul de cunoscut. Însă dela 1914 încoace cărţile lui sînt îmbibate aproape numai de spirit patriotic. Şi dacă în corpul romanului technica literară i-a impus o atitudine mai rezervată, în schimb în prefeţe autorul s'a simţit ca la el a-

casă. Avîntul lui Stratz s'a ridicat pânăla înălțimea năzuințelor sale de fiu devotat patriei: „să te lupți cum se luptă poporul german în aceste mari și strălucite zile, așa ceva e posibil numai cînd îți iubești patria..." (*Lieb Vaterland* — München, în luna *glorioasă* a lui August, 1914), sau aiurea: „Deasupra războiului de azi se ridică de pe acum, în toată strălucirea ei, pacea victorioasă, pacea care a supus lumea, pacea noastră.." (*Friede auf Erden*) Rînduri tipărite la „Berlin, în primăvara *noastră* din 1918..." probabil înainte de a începe retragerea tristă de pe toate fronturile)

Și totuși Stratz este un scriitor bun, posedă intuiția vie și povestește interesant, elocvent. Romanul său „Lieb Vaterland" e cunoscut cetitorilor noștri din traducerea d-lui Slavici. Karl Feddersen reprezintă în el pe cetățeanul cozmopolit, în contrast cu nevastă-sa — o nemțoaică trăită tot timpul în țară, și care nu-și reneagă neamul în orice mediu ar pune-o fatalitățile vieții. — „Friede auf Erden" a fost scris cu o intenție analoagă: puterea Germaniei este unirea; odată aceasta sfîșiată, se întorc vremurile de tristă memorie ale războiului de treizeci de ani.

Sufletul său juvenil l-a făcut pe Stratz să scrie în anii din urmă numai romane de războiu: „Das deutsche Wunder", apoi „Der eiserne Mann", dupăacela „Das freie Meer" Dar în ultimul roman: „Lumina din răsărit" R. Stratz este deceptional. Soarta baronului Kerkhuss reprezintă soarta Germaniei nepregătită să profite de împrejurările, prin care a trecut.

ARTA

Frans Masereel, *Politische Zeichnungen aus dem Weltkriege*, Erich Reiss Verlag, Berlin, 1921.

Profesorul Georg Fr. Nicolai, autorul cărții celebre „Biologie des Krieges" a spus despre Masereel cămurmătoarele: „Nu vorbesc de valoarea artistică a acestor desenuri. Spun numai atît că în simplitatea lor lapidară ele te impresionează așa de profund încît, dacă senzul și scopul suprem al artei este să trezească în alții un sentiment anumit, lucrările lui Masereel sînt desigur din cele mai bune. Răsfoind aceste 48 de gravuri, trăești încă odată războiul și îl retrăești după cum a vrut Masereel".

Desenurile au apărut intâiu la Geneva în gazeta lui Debrit: „Feuille". Prin conținut, ele înseamnă lupta pentru umanitate. Expresia lui Voltaire „écrasez l'infâme!" trăește în ele subt formă concretă. Și nu numai c'au apărut într'o țară neutră; sînt îmbibate și de spirit neutral. Și aceasta înseamnă astăzi mult, dacă ții socoteală că autorul este Belgian. Insă „omul" rămîne „om", ori care ar fi colorile țării sale de origină.

La prima lor apariție, naționaliștii germani au aplaudat, deși rostul artei îi privea pe toți deopotrivă! și pe Nemți și pe Francezi și pe *Belgieni*. In Germania s'au scris articole numeroase în lauda lui Masereel și a prietinului său Debrit. Prin urmare Masereel nu mai putea sta în Elveția, iar gravurile sale apărură în colecție tocmai în Germania. Insă și naționaliștii nemți au ca pretutindeni aceiași psihologie. Arta lui Masereel a fost bună numai pentru anii războiului, cînd se puteau ațița cu ea popoarele. Azi ea nu mai are valoare. Firește, pacea odată încheiată, Maurul...

MEMORII

Voltaire, *Mein Aufenthalt in Berlin*, O. C. Recht Verlag, München, 1921.

Vre-o sută cincizeci de ani lucrarea acesta a fost, din motive de siguranță de stat, oprită în Prusia. Dar cu prilejul apariției ei în nemțește, mi-a fost dat să stau de vorbă cu un Neamț, care se pricepea întru cîtva și în chestiuni de literatură; și acesta îmi împărtăși impresia lui că scrierea de față a fost în tot cazul mai primejdioasă pentru reputația autorului ei decît pentru statul prusac. Și Neamțul meu își îndreptăți afirmația astfel: „Insemnările marelui Voltaire sînt mai curînd un act de răzbunare, decît niște discuții între un suveran al cugetării și un autocrat. Nu găsesc, zise el, deloc pe autorul „Candidei" pe care îl știam în stare să mobilizeze toate forțele spiritului împotriva abuzului de putere. Să mă erți, dar aici vorbește valetul dat afară de stăpîn..."

M'am uitat lung, să văd dacă în ochii lui se observă ceva din culoarea limbajului acestuia roșu și dur. Partenerul adaose îndată: „Vorbesc fără ură. Cuvintele îmi exprimă exact impresia... Că Friedrich era zgîrcit și fără tact, asta o știe toată lumea destul de bine. Că versurile lui se deosebeau mai mult prin cantitate, că femeia nu reprezinta pentru el chiar idealul creațiunii — toate astea erau arhicunoscute și fără mahalagismele lui Voltaire. In zilele noastre de scandaluri, cînd se cheltuesc pe nimicuri miliarde, spune-mi, te rog: poți să te miri că regele Friedrich plătea unei dănțuitoare, Barbarina, 32000 funzi — pentru ce? — pentru niște picioare de bărbat.

DREPT

G. Scelle, *La pacte des nations et sa liaison avec le traité de paix*, préf. de Léon Bourgeois, X-460 pages, libr de la soc. du Recueil Sirey, Paris, 1919, 7.50.

In prefață, L. Bourgeois zice că scrierea lui Scelle e opera unui jurisconsult și unui filozof, care ne învață dreptul nu numai cum este, ci și cum ar trebui să fie". Autorul analizează dreptul internațional dinaintea războiului, și așa cum a eșit el pe urma Societății națiunilor, care n'a creat un stat federal, și nici o confederație de state, ci un simplu guvern, pe temeiul unei conferințe permanente, în scopul de a studia și discuta interesele comune mondiale.

Scelle examinează normele de drept eșite din ființa și conlucrarea laolaltă a felurite!or state, în ce privește legislația, jurisdicția și sancțiunea, cele trei elemente indispensabile oricărei discipline juridice desăvîrșite. Edificiul noului drept internațional trebue clădit pe temelia acestei uriașe Societăți a statelor, și anume avînd baze democratice, ferindu-se de utopia unui stat internațional, dar în același timp lăsînd fiecărui popor independența și autonomia sa proprie.

Inspirîndu-se din aceste principii, pactul dela Paris n'a vrut să institue o putere legislativă obligatorie, ori o jurisdicție cu competență absolută, dar nici o putere executivă propriu zisă. Cu toate lipsurile lui, pactul acesta are o valoare uriașe, căci reprezintă mijlocul constant de colaborare între națiunile pacifiste, și un guvernămînt real avînd un secretariat permanent și o adunare, ca organe de lucru și legislație, și un consiliu ca organ de jurisdicție și decizie. Dupăce se vor risipi norii și va reveni liniștea și siguranța în interior, popoarele vor da acestui guvern și organizația juridică și constituția sa legală necesară.

FILOLOGIE

Platon, *Oeuvres*, tr. par Alfred Croiset, tome II, Les Belles Lettres, Paris, 1921.

Croiset, cunoscut la noi aproape numai ca autor al unui manual de literatură grecească de liceu, tipărește acum textul filozofului grec împreună cu traducerea lui pusă față în față. O juxtă.

Francezii n'au o publicație științifică a lui Plato. In lipsă de lexicoane și monografii, ediții complecte ori parțiale, împrumută dela Englezi sau Germani: Hermann și Wohlrab, și mai ales Burnet (1900-1907, în cinci volume). Schanz este necomplect, căci subt numele lui Plato s'au păstrat 42 de dialogi, 12 scrisori și mai multe „definiții" — ὅροι. E drept, autenticitatea multor dialogi este contestată încă din vechime, iar în vremea noastră există discuție și'n privința scrisorilor. Pentru toate aceste chestiuni științifice lectorul găsește interesante informații în cartea lui *Wilamowitz-Moellendorff* (Platon, I Bd., Leben u

Werke, VII-756 S., 28 M.; II Bd., Beilagen u. Textkritik, II-425 S., 16 M., Berlin, Weidmann).

In Mai s'au împlinit 2348 de ani dela nașterea lui Plato. Filologii englezi și germani i-au statornicit bine toate datele și împrejurările vieții. Tînărul Plato a scris întâiu ditirambi, poezii melice, epigrame—acestea în parte s'au păstrat — și tragedii. Chiar și mai tîrziu, poezia are la Plato mare însemnătate. Filozoful gîndește în imagini. Apoi Plato s'a interesat de filozofia lui Heraklit, de doctrina heleată, și la 20 de ani a fost elevul lui Socrate.

Pentru preocupările vieții publice n'a găsit timp. După moartea lui Socrate s'a retras, împreună cu alți prieteni de studiu, în Megara, la matematicul Eukleides. De aici porni în călătorii îndelungi. A fost de trei ori în Sicilia la curtea lui Dionisios I și Dionisios II. Dar regulat s'a certat cu ei. Odată a fost vîndut sclav și în urma unor intrigi era cît pe aci să fie omorît, însă l-au scăpat niște școlari de ai lui Pitagora. Atunci și Plato făcu cunoștință de aproape cu doctrina acestuia.

Se apucă după aceia de școala sa, pe care o întemee la 387 în grădina lui Akademos, unde era și un gymnasion—punînd astfel început celei mai vechi societăți filozofice din Atica. A fost un entuziasm! Din toată Grecia alergară auditori. Cursurile se făceau în formă de dialog, deși se zice că Plato a ținut și conferințe obișnuite. Dar învățătura era pe gratis.

Oswald Spengler în cartea sa: „Der Untergang des Abendlandes" zice despre cultura elină că-i euclidică și nu-i recunoaște deloc putere de reflecțiune, deși Grecii sînt creatorii metafizicei, iar Plato i-a dat acesteia forma de desăvîrșire, subt care ne-a transmis-o elenitatea.

În conștientă opoziție cu sofiștii, Plato și-a îndemnat învățăceii să năzuiască spre adevărata știință. A construit o etică și o politică cuprinzătoare. Sufletul omenesc este asemenea sufletului lumii. Fără început, fără sfîrșit. Descinde dintr'o existență superioară și, după moarte, se întoarce în lumea lui, dacă s'a întîmplat să trăiască fără pată. Altfel, dincolo își primește pedeapsa ori este silit să vagabondeze prin viață subt chipuri de animale și oameni. Preexistența este origina memoriei. Cu întrebări meșteșugite poți face pe om, nu să învețe ceiace nu știe, ci să-și reamintească ceiace sufletul a posedat altădată.

Deci trupul este mormîntul sufletului. Prin virtute și înțelegere, omul trebue să ajungă pe zei. Iar știința adevărată este condiția fundamentală a virtuții. Cine-și face datoria, este drept, iar scopul statului este să asigure dreptatea și virtutea, adică fericirea cetățenilor. Și fiindcă acestea se găsesc numai în filozofie, rangul întâiu în stat se cade să-l aibă oamenii învățați, apoi militarii, și la urmă de tot țăranii și meseriașii. Statul ia asupra-și educația primelor două categorii sociale, supraveghind recolta rațională a copiilor. În statul lui Plato nu există proprietate privată; femeile sînt comune.

Comuniștii de azi pot să revendice pe Plato ca pe un predecesor al lor.

ȘTIINȚA

M. Arthus, *La physiologie.* VI-450 p., Masson et Co., Paris, 1920, Prix 10 fr.

Cartea este un tratat de metodologie și istorie fiziologică. Autorul se ocupă întâiu de metodele de cercetare, pe care le grupează în trei categorii: 1. observațiile simple, 2. experiențele, 3. fenomenele patologice. Observația constă în a nota faptele așa cum se produc ele în ființa vie; experiența notează aceleași fapte însă produse în condiții artificiale, voite de observator, pentru înavuțirea rezultatelor științei; examenul patologic constă în notarea funcțiunilor organice în împrejurări anormale, produse de boală. În toate aceste cazuri fiziologul nu se mulțumește numai să observe, ci *interpretează* observația cu ajutorul ipotezelor și fixează valoarea acestora servindu-se de observație, experiență ori patologie. Autorul reunește și rezumă rezultatele și ipotezele, care decurg din toate aceste metode de cercetare. Simpla observație a faptelor anatomice, mecanice, fizice, chimice, istologice, psichologice și vitale, a condus la descoperiri importante. Spallanzani, Harvey, Cl. Bernard, Pasteur și a. sînt și acuma neîntrecuți în arta de a observa și interpreta natura vie.

Autorul învață cum să alegem animalele pentru experiență, cum să desfacem organele, suprimînd anumite funcțiuni, excitînd pe altele și silindu-le astfel să dea la iveală toate secretele lor fiziologice. Pentru studiul fiziologiei omenești, fiziologul profită de alterările organice cauzate de boli, căci suprimările de funcțiune din cazurile acestea seamănă cu operațiile fiziologice ale omului de știință.

În restul cărții, după ce s'a ocupat cu celula și viața celulei, autorul tratează fenomenele fizicochimice, mecanismul nervos și humoral, intoxicațiile. Concluzia generală este că nici până azi fenomenele fiziologice n'au fost reduse toate la mecanică, fizică și chimie, unele rămînînd pur și simplu niște *fapte vitale.*

POLITICĂ

K. K. Kawakami, *Japan and world peace,* XV-196 p., The Macmillan Company, New-York, 1919.

Ca să precizeze rolul Japoniei în Societatea Națiunilor, autorul face o expunere recapitulativă a momentelor mai însemnate din politica japoneză dela 1914 încoace: guvernul liberal al lui Hara și ambiția Niponilor de a statornici colonii în ținuturile Oceanului; intervenția Japoniei în Siberia și atitudinea Japonezilor față de doctrina lui Monroe; în sfîrșit conduita impusă de împrejurările politice din China.

Kawakami condamnă expansiunea violentă „sistem german", fiindcă imperialismul japonez este de altă natură, este singurul remediu pentru criza de dezvoltare — cum zice el, — de care suferă de o bucată de vreme țara sa! De o potrivă de interesant motivează Kawakami atitudinea Japoniei față de China: uriașa republică este un organism slab, care în ipocrizia sa a socotit că-i practic să enerveze pe creditori și să-i ațițe pe unii împotriva altora...

Kavakami își complectează analiza arătînd că Japonia are grozavă lipsă de bogatele mine de fer și cărbuni ale Chinei. Și fiindcă republica nu-i în stare să le exploateze singură, Japonia se simte datoare să intervie... Această mărturisire brutală este însă numai o glumă inocentă. Japonia se mulțumește adică și cu instituirea unui regim de suveranitate internațională — dacă bine înțeles, Puterile convin ca să facă din ea mandatarul lor oficial.

Karl Fr. Nowak, *Der Weg zur Katastrophe,* 16-25 Aufl., Ernst Rowohlt Verlag, Berlin W. 35, 1921, 10 M.

Prefața este de mareșalul austriac Conrad von Hötzendorf. Legăturile autorului cu oficialitatea imperială sporesc succesul altei cărți tot așa de cunoscute: „Der Sturz der Mittelmächte" (Georg D. W. Callwey Verlag für Kulturpolitik, München, 1921).

Nowak dă material interesant și știe să-l înfățișeze cu destulă dibăcie. Dovadă rîndurile, care urmează și care zugrăvesc raporturile din 1918 între Kaizer și generalii săi de frunte.

In anul acela zice Nowak — urma să se ia hotărîri importante. Împăratul aștepta la Berlin pe Hindenburg, Ludendorff; trebuia să mai vie von Kühlmann și generalul Hoffmann. Ludendorff intră supărat și se adresă lui Hoffmann, indignat: „Cum ai permis, domnule, să plece nota asta?..." Hoffmann, care arareori își perdea cumpătul, de data aceasta nu prea înțelese întrebarea și nici împrejurarea, ce provocase nota în chestie. „Dar, Excelență, răspunse el, Dumnealor sosesc chiar acum dela Kreuznach. Și acolo mi-am închipuit că ați luat o hotărîre..." Ludendorff protestă cu energie: „N'am luat nici-o hotărîre!.."

Așa și era. La 18 Decembre, în prezența Kaizerului, se vorbise la Kreuznach despre toate, fără să se ia vre-o hotărîre. Ludendorff arătase dorința să se pună stăpî-

nire pe toate statele baltice, iar pentru consolidarea graniței să se ia din Polonia o fișie lată de vre-un milion și trei sferturi Polonezi... „La urma urmei, zisese von Kühlmann, nu sînt contra unei implîntări a steagului în Baltica, însă vă sfătuesc energic să nu-l lăsați a-colo...” Politica viitoare a lui von Kühlmann era schițată. Împăratul o aprobase și n'o contrazisese nimeni. Totuși de data aceasta la Berlin abia se atinse chestia oferiei generale de pace, Ludendorff se sculă și protestă. Și fiindcă pe frontul rusesc Nemții erau în plină ofensivă, ceru lămurii stăpînirea Balticei.

La 2 Ianuarie 1918 avu loc alt consiliu de coroană, la castelul Bellevue. Deși încă nehotărît în privința Poloniei, Kaizerul nu era de partea lui Ludendorff. Cu o zi înainte avusese o convorbire cu Hoffmann, și acesta demonstrase interesul Germaniei de a nu spori numărul supușilor de limbă polonă cu niciun chip. Din Polonia să se ia numai cît trebuia ca să se apere gara Thorn de tunurile poloneze. Prin urmare cîțiva chilometri, să zicem o sută de mii Polonezi. De aceia Kaizerul întinse pe masă o hartă și zise: „Domnilor, iată care ar fi între Prusia și Polonia granița, pe care o hotărăsc eu în calitate de ocîrmuitor politic suprem și de generalisim...” Și explică: „Pentru asta m'am adresat unui specialist și bărbat competent: generalului Hoffmann, care-i de față...”

Granița era în adevăr trasă de Hoffmann. Von Kühlmann fu de aceiași părere. Deodată Ludendorff se învineți. Uită de ținută, de ton, de tot... Începu să strige că împăratul nu trebuia să treacă peste el și să se adreseze altuia. Granița aceasta nu poate fi definitivă... Hindenburg își arătă atunci și el colții: „În chestia asta trebue să mai vorbim...” Și Kaizerul închee: „Bine, să mai vorbim...”

BIBLIOGRAFIE

Dr. A. Verea, *Din suferințele copiilor noștri*, Edit. „Viața Romînească”, 1921, București, Prețul 7.50 lei.

Virgiliu, *Eneida*, Trad. de N. Pandelea (Tipăritura III, revăzută), Edit. „Viața Romînească”, 1921, București, Prețul 22 lei.

Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, Edit. „Viața Romînească”, 1921, București, Prețul 25 lei.

Ada Umbră, *Sub Ploi*, Editura „Ramuri”, Prețul 10 lei.

N. Negruțiu, *Anuarul Liceului de Stat „Timotei Cipariu” din Ibașfalău* (1920-1921), Tip. G. A. Reissenberger, 1921, Mediaș.

Victor Morariu, *Călăuza istorică a orașului Suceava*, Edit. „Glasul Bucovinei”, 1921, Cernăuți, Prețul 5 lei.

M. Sadoveanu, *Șoimii* (Ediția IV-a), Editura „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 16 lei.

Constantin V. Buțureanu, *Crestomație pedologică* (Ediția II, revăzută și adăogită), Edit. „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 17 lei.

Mihail Lungeanu, *Zile Senine*, Edit. „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 15 lei.

I. Simionescu, *Oameni aleși* (I. Străinii), Edit. „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 12 lei.

Eug. Boureanul, *O istorie din alte vremuri*, Edit. „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 16 lei.

Gheorghe Adamescu, *Contribuție la Bibliografia romînească*, Edit. „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 19 lei.

A. Vlăhuță, *File rupte*, Edit. „Cartea Romînească”, 1921, București, Prețul 16 lei.

P. Cancel, *Termenii slavi de plug în Daco-Romana*, Edit. „Cassei Școalelor” 1921, București, Prețul 6 lei.

P. Cancel, *Despre „Rumîn”* și despre unele probleme lexicale vechi slavo-romane, Edit. „Cassa Școalelor”, 1921, București, Prețul 7 lei.

Ion San-Giorgiu, *Sebastien Merciers—Dramaturgische Ideen im „Sturm und Drang”*, Buchdruckerei Z. Hirzen A.-G., 1921, Basel.

La Revue Mondiale, 15 Juillet, Paris, Prix 3 fr.
Mercure de France, 1-er Août, Prix 3 fr. 65.
La Nouvelle Revue Française, 1-er Août, Prix 4 fr. 50.
Annales des Mines de Roumanie, Iunie, București, Prețul 30 lei.
Romania, No. 13, Numero: centesimi quaranta.
Romînia Militară, Iunie, București.
Lamura, Iulie-August, București, Prețul 10 lei.
Higiena, 26 Iulie, București, Prețul 3 lei.
Orizontul, 4 August, București, Prețul 2 lei.
Hasmonea, Iulie-August, București, Prețul 5 lei.
Gîndirea, 1 August, Cluj, Prețul 2.50 lei.
Foaia Plugarilor, August, Chișinău, Prețul 2 lei.
Buletinul Muncii, Mai, București, Prețul 5 lei.
Cîmpul, 1 August, București, Abonament anual 35 lei.
Cele trei Crișuri, 1 August, Oradea-Mare, Prețul 3 lei 50.
Independența economică, No. 4-5-6, Prețul 12 lei.
Ideea Europeană, 17 — 24 Iulie, București, Prețul 1 leu.
Roma, Iulie, București, Prețul 4 lei.
Economia Națională, April-Mai, București, Prețul 8 lei.

Revista Caricaturii

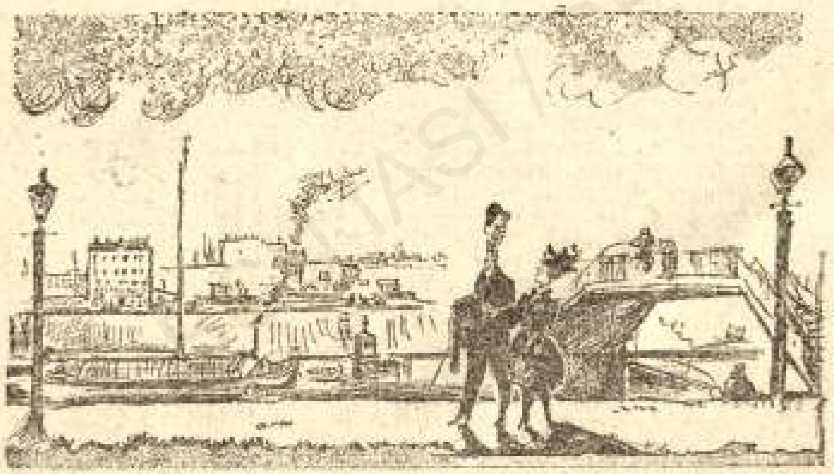
Caricaturile reproduse, fără să angajeze direcția revistei, au scopul să dea cetitorului, subt o formă distractivă, ecoul preocupărilor, care agită astăzi lumea.

In tranșeele parcului din Düsseldorf

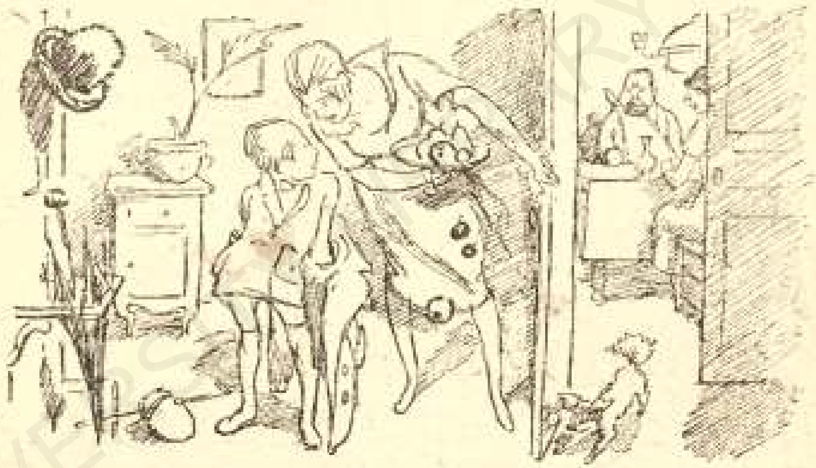
— E, Marcel, așa războiu mai zic și eu: leafă mare și privim fără pericol cum sîngeră inamicul. *(Simplicissimus)*

Lună de miere

— Puiule, problema locuinței am rezolvat-o: tu locuești în inima mea și eu într'a ta. *(Simplicissimus)*

Copiii de azi

— Grozav ai întîrziat, domnule Jean.
— Din pricină că m'a reținut tipesa mea! *(Le Rire)*

Ultima modă

După pilda lui Rabindranath Tagore, vestul Berlinului se exercită în contemplarea ombilicală... *(Simplicissimus)*

Biurocrația

— A murit militarismul în Germania! Trăească biurocrația!
(Simplicissimus)

Motocicleta

— Merge bine mașina?
— Merge!... Ar merge și mai bine, dacă n'ar fi pe străzi atiția pietoni fără experiență...
(Le Rire)

Soartă vitregă

— Bieții curățitori de zăpadă — blestemată meserie! Numai trei luni pe an pot să facă grevă...
(Simplicissimus)

Oficiul de închiriere

— Dacă nu-mi găsești casă, dă-mi măcar o slujbă în biroul d-tale. Cel puțin să am unde dormi ziua.
(Simplicissimus)

Discuții literare

— In 1921 devine și Gottfried Keller „liber".
— Dar ăsta adică de ce a stat închis?...
(Simplicissimus)

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații technice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste ziare, cărți, etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Lăpușneanu, Iași.**

Institutul de arte grafice și editură „Viața Romînească", precum și revista „Viața Romînească" sînt reprezentate la Bucureşti de d. D. D. Patrașcanu, Bulevardul Maria, 57.

Pentru cetitorii din București

Pentru tot ce privește Revista „Viața Romînească", ca: abonamente, anunciuri, și pentru toate editurile societății Viața Romînească din Iași, cetitorii din Capitală se pot adresa și sucursalelor din București:

Viața Romînească S. A. — librăria Alcalay — Calea Victoriei 37.

Viața Romînească S. A. — librăria Alcalay — Str. Lipscani 88.

Editura «Viaţa Romînească» — Iaşi

P. ANDREI
Problema Fericirii . . . . . . Lei 10
DEMOSTENE BOTEZ
Floarea Pămîntului . . . . „ 10
ROMULUS CIOFLEC
Lacrimi Călătoare . . . . . „ 10
MIHAI CODREANU
Cyrano de Bergerac
Versiune în romîneşte . . . „ 15
Cîntecul Deşertăciunii . . . „ 8
Statui . . . . „ 10
E. DAENELL
Statele-Unite din America . . „ 6
G. GALACTION
Răboji pe bradul verde . . . „ 9
KNUT HAMSUN
Pan (roman) Trad. de Luca I. Caragiale . . . . . . „ 10
G. IBRĂILEANU
Note şi impresii . . . . . „ 12
JOHN MAYNARD KEYNES
Urmările economice ale păcii . „ 12
W. DE KOTZEBUE
Din Moldova . . . . . . „ 8
Lascar Viorescu . . . . . . „ 10

ANDREAS LATZKO
Oamenii în războiu . . . . Lei 8
I. I. MIRONESCU
Oameni şi Vremuri . . . . „ 10
GEORG.-FR. NICOLAI
Biologia Războiului . . . . „ 15
Prelucrare de E. Relgis
L. REBREANU
Ion (Roman, 2 vol.) . . . . „ 32
RADU ROSETTI
Poveşti Moldoveneşti . . . . „ 12
MIHAIL SADOVEANU
Umbre . . . . „ 10
Cocostîrcul albastru . . . . „ 14
C. STERE
In literatură . . . . „ 12
G. TOPÎRCEANU
Strofe alese (Balade Vesele şi Triste) . . . . „ 6

Povestiri fantastice . . . . . „ 12
Culegeri traduse de M. CARP

PREŢUL 10 LEI

Mihail Sadoveanu
STRADA LAPUŞNEANU
PREŢUL 16 LEI

Tudor Pamfile
NOAPTEA SFÎNTULUI ANDREI
PREŢUL 14 LEI

C. Hogaş
PE DRUMURI DE MUNTE
In Munţii Neamţului
PREŢUL 15 LEI

Colecţia „Foi Volante"

CARAGIALE
Culegeri postume . . . . . Lei 2.50
1907 . . . . „ 2.
C. DOBROGEANU-GHEREA
Poetul Ţărănimii . . . . . „ 5.
ANATOLE FRANCE
Paiaţa Maicii Domnului şi Mustafa Efendi ajunge Macarie Monahul de *G. Galaction* . „ 2.
G. IBRĂILEANU
După Războiu . . . . . . „ 4.
Cultură şi literatură
M. LERMONTOV
Demonul . . . . „ 2.
D. D. PATRAŞCANU
Strategie şi o escursie de plăcere . . . . „ 2.
MIHAIL SADOVEANU
In amintirea lui Creangă . . . „ 3.
M. SEVASTOS
Rime sprinţene . . . . . . „ 3.
ŞALOM ALEHEM
Staţia Baranovici, etc. . . . . „ 4.
Traducere de C. Săteanu

G. SION
Moldova romantică . . . . Lei 2

J. H. ROSNY
Ţara minunată a peşterilor şi Xipehuzii . . . . . . Lei 4
Trad. de M. Carp.